

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

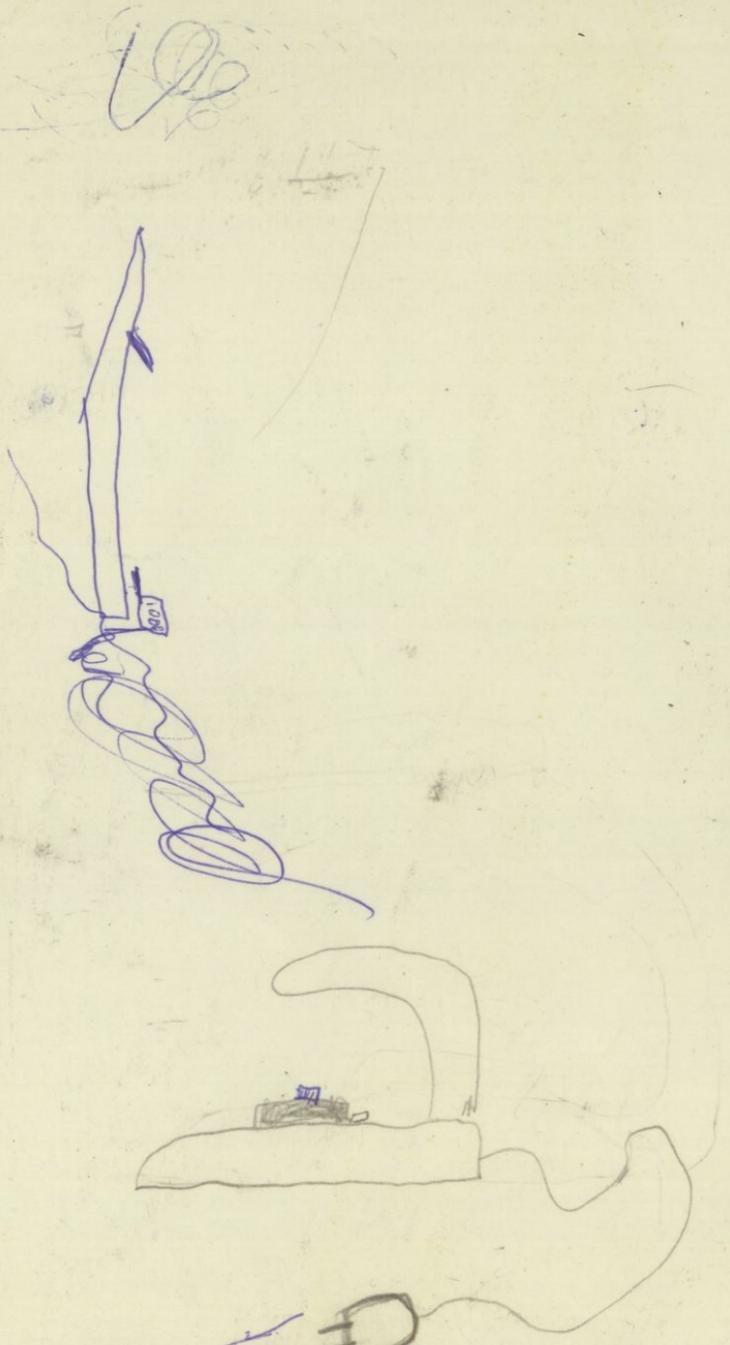
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΩΣ ΤΑ 146 π.Χ.

Α ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τζώνις
Περηγόρου

ΒΕΤΑ ΈΓΓΟΝΟΣ ΕΚΔΟΣΙΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ • ΑΘΗΝΑ 1980

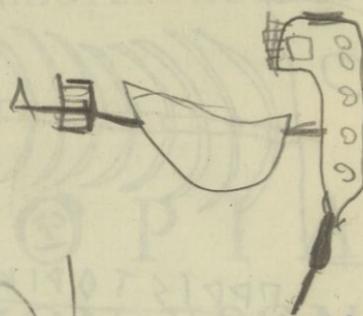

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

239

241

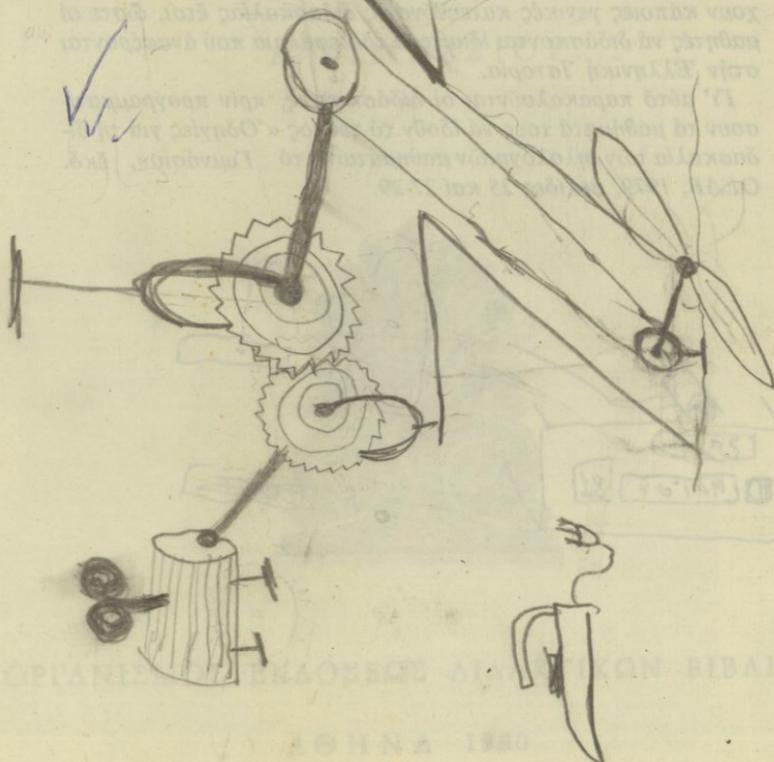
242-Ιελλος

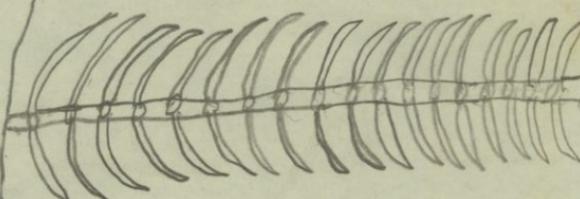
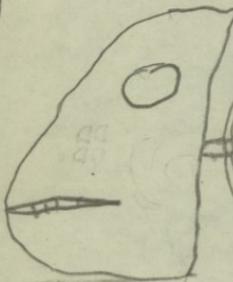
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΩΣ ΤΑ 146 π.Χ.

22

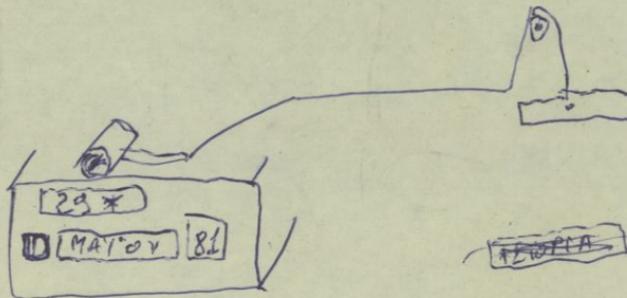
ΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ.

ΠΡΩΙΣΤΟΡΙΚΟ - 3.00.025.456.000 π.Χ.

Ένημέρωση. Έπειδή τό βιβλίο τοῦτο είναι δύκωδες καὶ δυσανάλογο μὲ τό διδακτικό χρόνο (70-72 ὥρες διδασκαλίας), ἔχουν γραφεῖ ὀδηγίες πού περιορίζουν τή διδακτέα ὅλη καὶ παρέχουν κάποιες γενικές κατευθύνσεις διδασκαλίας ἔτσι, ὡστε οἱ μαθητές νά διδάσκονται ἴδιαίτερα τά κεφάλαια πού ἀναφέρονται στήν Έλληνική Ἰστορία.

Γι' αὐτό παρακαλοῦνται οἱ διδάσκοντες, πρίν προγραμματίσουν τά μαθήματά τους νά ἰδοῦν τό τεῦχος «Οδηγίες γιά τή διδασκαλία τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων στό Γυμνάσιο», ἔκδ. ΟΕΔΒ, 1979, σελίδες 25 καὶ 27-29.

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

1980
ΚΑΛΙΣΤ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΩΝΩΝ

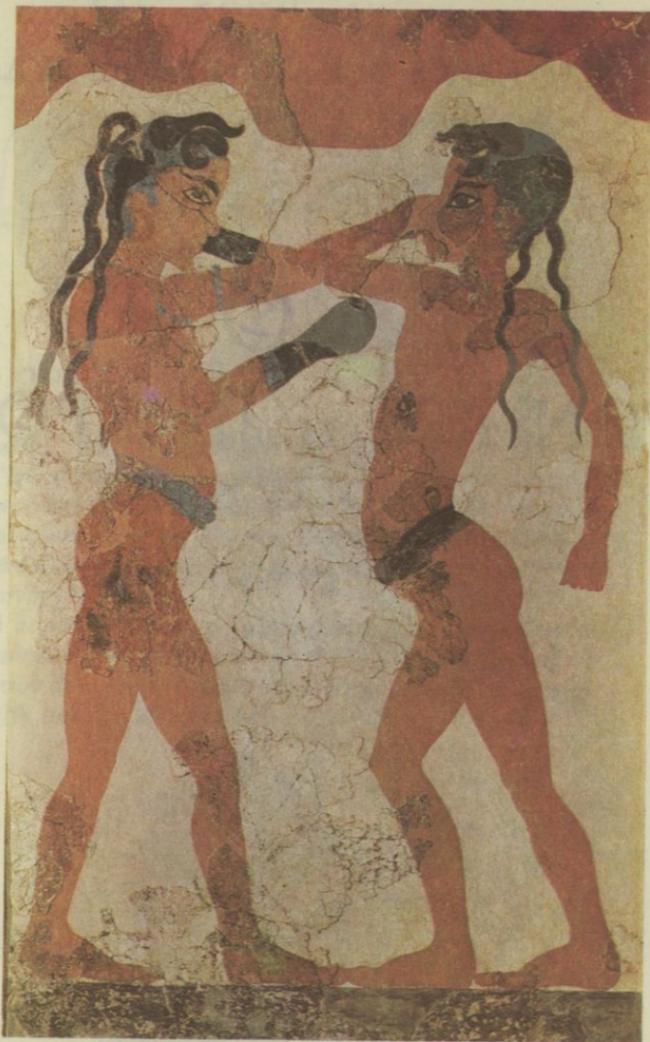
ΩΣ ΤΑ 146 π.Χ.

Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1980

Η παιδική πυγμαχία. Τοιχογραφία από μεγάλο σπίτι του 1500 π.Χ. στό Ακρωτήρι Θήρας (τό έργο είναι συμπληρωμένο στά σημεία πού έχουν καταστραφεί). Πρόκειται για μιά από τις πιό σημαντικές τοιχογραφίες πού προέρχονται από την προϊστορική Ελλάδα. Δύο παιδιά, πού φορούν «ζάμια» στούς γλουτούς και γάντια πυγμαχίας στό ένα χέρι, παλεύουν. Η έκφραση τους είναι έρασμια. Τά μάτια, κατά τη συνήθεια τών καλλιτεχνών της έποχής, δεν είκονίζονται προφίλ, ἀλλά ολόκληρα. Τά μαλλά σέ μακριούς μαύρους βοστρύχους πέφτουν στους ώμους. Τό ωπόλοππο κρανίο έχει απόχρωση γαλάζια. Τά πρόσωπα τών παιδιών είναι ίδιοτυπα ώραία, τά σωμάτια τους λεπτά και κομψά. Στά χρώματα δέν ωπάρχει ποικιλία υπερισχύουν τό κόκκινο, τό μαύρο και τό γαλάζιο. Η τοιχογραφία χρονολογείται γύρω στά 1500 π.Χ. και έκτιθεται στό Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στήν Αθήνα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό πιό σπουδαίο πλάσμα πού παρουσιάστηκε στή γῆ είναι ό ανθρωπος. Μέ τίς άδιάκοπες προσπάθειές του, έδω καί πολλές χιλιάδες χρόνια, κατανικήθηκαν άμετρητες δυσκολίες καί φτάσαμε στόν πολιτισμό της έποχής μας. Τήν άξιοθαύμαστη αύτή πορεία τοῦ ανθρώπου έξετάζει ή 'Ιστορία.

'Η 'Ιστορία, στήν προσπάθειά της νά φωτίσει τή ζωή τοῦ ανθρώπου καί νά παρακολουθήσει τούς άμετρητους άγωνες του, στηρίζεται στή βοήθεια τής 'Αρχαιολογίας, πού μέ τά εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν της προβάλλει τήν εἰκόνα τής ζωῆς στίς παλαιότερες έποχές. Ακόμη, χρησιμοποιεῖ γραπτά κείμενα τοῦ παρελθόντος. Αύτά είναι ή πολυτιμότερη πηγή της, γι' αυτό κι ή πραγματική 'Ιστορία άρχιζει άπό τήν έποχή πού υπάρχουν γραπτές πηγές.

'Η μεγάλη περίοδος, πρίν χρησιμοποιήσει τή γραφή ό ανθρωπος, δονομάζεται Προϊστορία καί χωρίζεται σέ τρεις έποχές, άνάλογα μέ τό κύριο ώλικό πού χρησιμοποιήθηκε κάθε φορά γιά τήν κατασκευή έργαλείων καί ὅπλων.

'Ερυθρόμορφος ἀμφορέας θαυμάσιας διάτηρησης, μέ παράσταση τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς
(βρίσκεται στό Μουσείο τῆς Μπάζελ, στήν Ἐλβετία). Ἔργο τοῦ 5ου π.Χ. αι.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

‘Η ιστορία του ἀνθρώπου είναι ἡ μεγαλύτερη καὶ πότι ἀληθινή περιπέτεια πού σημειώθηκε πάνω στή γῆ. ‘Η ἐμφάνισή του στόν πλανήτη μας στάθηκε τό μεγαλύτερο γεγονός στήν ιστορία της. Προικισμένος μέ τήν πολύτιμη δύναμη τοῦ λογικοῦ, γρήγορα ξεχώρισε ἀπ’ ὅλα τά ζωντανά πλάσματα τοῦ Θεοῦ ὁ ἀνθρωπός κι ἔγινε ὁ ἥρωας τῆς γῆς.

Τά ζῶα καὶ τά πουλιά υπάρχουν κι αὐτά ἀπό αἰώνες. Καμιά ὅμως ἄλλαγή δέ σημειώθηκε στή ζωή τους, στό πέρασμα τοῦ χρόνου, μέ δική τους προσπάθεια. Γεννιοῦνται, χτίζουν τίς φωλιές τους, φέρνουν στόν κόσμο τά παιδιά τους, παλεύουν γιά νά βροῦν τήν τροφή τους καί, τέλος, χάνονται ἀπό τή ζωή ἀπαράλλαχτα, ὅπως κι ὁ Ἰδιος ὁ ἀνθρωπός. Στών ζώων, ὅμως, τών πουλιών καί τών ἐντόμων τή ζωή καμιά πρόδος δέ σημειώθηκε μές στό χρόνο.

Δέ θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς τό ἴδιο καί γιά τόν ἀνθρωπό. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή τής παρουσίας του πάνω στή γῆ, οἱ σκληροί ἀγῶνες του, οἱ ἀδιάκοπες προσπάθειές του δέν πήγαν χαμένες. Τό λογικό ἔδινε φτερά στά χέρια του, τόν βοήθησε νά προοδεύει, νά καλυτερεύει σταθερά τίς συνθήκες τής ζωῆς του· νά φυλάγεται ἀπό τούς ἀμέτρητους κινδύνους πού τόν παραμόνευαν σέ κάθε βῆμα, νά βρίσκει πάντα κάτι καινούριο.

Κι ἀν ἐμεῖς σήμερα ἔχουμε ἔνα πλῆθος εὔκολίες κι ἀγαθά στή διάθεσή μας, ἀν υπάρχει τό ραδιόφωνο, τό ἀεροπλάνο, οἱ διάφορες μηχανές, ὁ κινηματογράφος, τό αύτοκίνητο, οἱ πύραυλοι καί τά διαστημόπλοια, καί τό σπουδαιότερο, ὃν μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά ἀνθρώπινα δικαιώματα καί ἐλευθερία, ὅλα αὐτά καί ὅτι ἄλλο μποροῦμε νά χαροῦμε στή ζωή μας, είναι καρποί τής συγκλονιστικῆς προσπάθειας πού αἰώνες ὀλόκληρους πάνω στή γῆ πραγματώνει ὁ ἀνθρωπός, γιά νά κυριαρχήσει στή φύση καί νά βελτιώσει τή ζωή του.

Αύτοῦ τοῦ θαυμαστοῦ πλάσματος τή ζωή καί τά ἔργα, τούς ἀγῶνες καί τίς προσπάθειες γιά τό καλύτερο, σ’ ὅποιο σημείο τής γῆς κι ἀν ἔγιναν, σ’ ὅποια ἐποχή κι ἀν σημειώθηκαν, ἔχει θέμα μελέτης της ἡ ‘Ιστορία.

‘Η ἀξία τοῦ ἀνθρώπου

‘Η σημασία τής παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου στή γῆ

Τό θέμα μελέτης τής Ιστορίας

Γενέές ἀτέλειωτες ἀνθρώπων ἡρθαν στή γῆ καὶ χάθηκαν. Λαοί μεγάλοι ἡ ἀσήμαντοι παρουσιάστηκαν, μεγάλα κράτη δημιουργήθηκαν κι ἔξαφανίστηκαν. Τί ἀπόμεινε ἀπ' ὅλους αὐτούς τούς ἀμέτρητους ἀνθρώπους; Κάθε ἄξια σκέψη, κάθε ἀνακάλυψη ἡ ἐφεύρεση, κάθε σημαντικό ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, σ' ὅποιο σημεῖο τῆς γῆς κι ἄν ἔγινε, δέν πήγε χαμένο.

Ἡ εὐθύνη τοῦ
ἀνθρώπου
διέπενται στήν
Ιστορία

Ἄτελειωτη σειρά γενεῶν, ἀπό τά πανάρχαια τά χρονία ὡς σήμερα, σέ κάθε γωνιά τῆς γῆς, ἀγωνίστηκε σκληρά. Αὐτῶν τῶν ἀγώνων οἱ καρποί κληροδοτήθηκαν σέ μᾶς, γιά νά συνεχίσουμε, σάν ἔνας κρίκος στήν ἀλυσίδα τῆς ἀνθρωπότητας, γεμάτοι τεράστια εὐθύνη, μέ τήν Ἰδιαίτερην πορεία γιά τό καλύτερο, σάν ἄξιοι πολίτες.

3. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Στήν ιστορική πορεία τοῦ ἀνθρώπου σημασία ἔχει νά προσέξει κανείς ἐκείνα τά γεγονότα, πού βάζοντάς τα στή σειρά καί συνδέοντάς τα μπορεί νά δει πώς ὀδήγησαν, σιγά-σιγά, στήν ἀνάπτυξη καί τή βελτίωση τῆς ζωῆς, δηλ. στόν πολιτισμό*.

Όρισμός τῆς
Ιστορίας

Δέν ἔχουν ωστόσο ἄξια τά γεγονότα, ὃν δέ συνδυαστοῦν μέ τούς ἀνθρώπους πού τά προκάλεσαν ἡ τά ἀντιμετώπισαν. Κι ἡ Ιστορία σάν ἐπιστήμη σκοπό της ἔχει, γυρνώντας στά περισσένα, νά γνωρίσει τήν ἀδιάκοπη καί μακραίωνη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν κατάκτηση τοῦ πολιτισμοῦ. Γι' αὐτό ὀδηγεῖ, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐπιστήμη, κοντά στόν ἀνθρωπό, στή γνωριμία τῆς ζωῆς καί τῶν ἔργων του, ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίστηκε στή γῆ ὡς σήμερα. Τοῦ δεῖχνει τή σημασία πού ἔχει ἡ προσωπική του συμβολή στή δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ· τόν βοηθάει δηλαδή νά αἰσθανθεῖ σάν ὑπεύθυνος πολίτης.

3. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

"Ἄν θελήσει καθένας ἀπό μᾶς νά διηγηθεῖ τήν ιστορία του, θά μιλήσει γιά μερικά σημαντικά γεγονότα στή ζωή του. Θά πρέπει νά πει πότε γεννήθηκε, ποιοί ἦταν οι γονεῖς του, πότε πήγε στό σχολεῖο, πότε ἔγιναν κάποια σπουδαῖα περιστατικά τῆς ζωῆς του. Σέ κάθε στιγμή, θά χρειαστεῖ νά τοποθετήσει χρονικά αύτό πού διηγεῖται. Ή ίδια ἀνάγκη παρουσιάζεται ἐπιτακτικά καί στή μελέτη τής ιστορίας. Είναι ἀπαραίτητο, δηλαδή, νά τοποθετήσει κανείς μές στό ἀπέραντο χρονικό διάστημα, πού τό ἀνθρώπινο γένος ὑπάρχει στή γῆ, κάθε γεγονός πού ιστορεῖ.

Τήν ἀνάγκη αὐτή τήν ἔνιωσαν ἐδῶ καί αἰώνες οἱ ἀνθρωποί. Ξεκί-

νησαν ἔτοι, παρατηρώντας τί συμβαίνει γύρω τους, νά βροῦν μερικά σταθερά σημεία. 'Η νύχτα ἀκολουθεῖ, πάντοτε, τήν ἡμέρα τό φεγγάρι παρουσιάζεται, στίς διάφορες φάσεις του, σέ ισόχρονα διαστήματα. Οι ἐποχές τοῦ χρόνου διαδέχονται κανονικά ή μιά τήν ἄλλη, γιά νά ξανάρθουν μέ τήν ἴδια σειρά.

"Εφτασαν, ἔτοι, νά συλλάβουν τήν ἔννοια τοῦ ἔτους. Προσδιόρισαν πότε ἔρχονται οι βροχές, πότε είναι ζέστη ἡ κρύο, χρειάστηκε δῆμας νά τοποθετήσουν στό χρόνο μερικά γεγονότα.

Κάθε τόπος ἡ πόλη είχε διαφορετικά σταθερά σημεία στή χρονολογία. Στήν Αἴγυπτο, στήν Ασσυρία καί στή Βαβυλωνία μετροῦσαν μέ βάση τήν περίοδο πού βασίλευαν οι βασιλιάδες. Π.χ. τόν τρίτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ φαραώ Ραμσῆ Β' ἔγινε τό τάδε γεγονός.

Οι χριστιανοί λαοί ἔχουν σταθερό σημεῖο στή χρονολογία τους τό συγκλονιστικό γεγονός τῆς γέννησης τοῦ Κυρίου. "Ο, τι ἔγινε ἀπό κεῖ καί ἐπειτα τό τοποθετοῦμε προσθέτοντας τά χρόνια. Π.χ. τό 1821 έσπασε ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Έμεις σήμερα ζούμε 1977 χρόνια υστερα ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ.

"Ανθρωποί δῆμας ἔζησαν καί πρίν γεννηθεῖ ὁ Κύριος. Τά γεγονότα πού σημειώθηκαν στήν ἐποχή τους, τά χρονολογοῦμε γυρνώντας πίσω τόσα χρόνια, ὅσο ἀπέχει τό κάθε περιστατικό ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ, πού είναι τό σταθερό γιά μᾶς σημεῖο. Λέμε ἔτοι ὅτι τό 431 π.Χ. έσπασε ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος.

Αιώνας είναι τό διάστημα ἑκατό χρόνων. Πρώτος αιώνας μ.Χ. είναι ἀπό τό ἔτος 1 ὥς τό 100, δεύτερος ἀπό τό 101 ὥς τό 200. Μές στόν 20ό αιώνα μ.Χ., τό 1914, ἀρχισε ὁ Α' Παγκόσμιος πόλεμος.

Οι προχριστιανοί αιώνες πήγαίνουν πρός τά πίσω, κι ὅσο μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τους, τόσο ξεμακραίνουν ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ: ὁ πρώτος αιώνας π.Χ. ἀρχίζει τό 100 καί τελειώνει τό 1. Τό 480 π.Χ., στόν 50 αιώνα π.Χ., οι "Ἐλληνες νίκησαν τούς Πέρσες στή Σαλαμίνα. "Αν τό ἀνθρώπινο γένος ἔχει ζωή 700.000 χρόνων (7.000 αιώνες δηλαδή) πάνω στή γῆ, μόνο είκοσι αιώνες ἔχουν περάσει ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ· οι ἀλλοι 6.980 είναι προχριστιανοί.

Οι ἀρχαῖοι "Ἐλληνες χρονολογοῦσαν μέ σταθερό σημεῖο τήν πρώτη Ὀλυμπίαδα (776 π.Χ.). Οι Ρωμαῖοι μετροῦσαν ἀπό τήν κτίση τῆς Ρώμης (753 π.Χ.). Οι Μουσουλμάνοι ξεκινοῦν τή χρονολόγησή τους ἀπό τό 622 μ.Χ., τή χρονιά τῆς Ἐγίρας, πού δ Προφήτης τους ὁ Μωάμεθ ἐφυγε ἀπό τή Μέκκα, γιά νά γλιτώσει ἀπό τούς ἔχθρούς του.

Ἐτος

οἰώνην πεποίησε

Ἡ χριστιανική
χρονολογία

Ἐννοια τοῦ αιώνα

Χρονολογία πρό
Χριστοῦ

Ἡ χρονολογία
διαφόρων λαῶν

4. ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ἐκατομμύρια ἀνθρωποι ἔχουν ζήσει ὡς σήμερα στή γῆ. Πλήθος γεγονότα ἔχουν σημειωθεῖ. Ἀδιάκοπες προσπάθειες ἀλυσίδας ὀλόκληρης γενεῶν ὁδήγησαν στὸν πολιτισμό τῆς ἐποχῆς μας. Ποιά μέσα ἔχουμε γιά τή γνωριμία τῆς Ἰστορίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους;

"Ο, τι κι ἀν γίνει στή ζωή, κάποιο Ἰχνος ἀφήνει πίσω του. Κι ἡ μακρότατη πορεία τοῦ ἀνθρώπου δέν ἔμεινε ἀμάρτυρη. Μόνο πού δέν είναι πάντα εὔκολο νά διακρίνει ὁ καθένας αὐτά τά Ἰχνη.

Γραπτά μνημεία

"Αν ἡξεραν ἔξαρχῆς οἱ ἀνθρωποι τή γραφή, τό ἔργο τοῦ ἰστορικοῦ δέ θά παρουσίαζε δυσκολίες, φτάνει νά είχαν διατηρηθεὶ γραπτά μνημεία (ἐπιγραφές ή χειρόγραφα) καί νά ήταν γνωστή ἡ γλώσσα τους. Τή γραφή ὅμως μόνο ἐδώ καί πέντε χιλιάδες χρόνια περίπου τή βρήκαν οἱ ἀνθρωποι.

Αφωνα μνημεία

Στήν ἔρευνα τών παλαιότερων ἐποχῶν πρέπει νά βοηθήσουν ἄλλα μέσα, μνημεία ἀφωνα (έργαλεία, ὅπλα, σκεύη, τάφοι, ἐρείπια σπιτιών, παλατιών ἡ ναῶν, διάφορα ἔργα τέχνης, ἄλλα καί σκελετοί ἀνθρώπων καί ζώων, ἀπομεινάρια τροφῶν κ.ἄ.π.).

'Ο πήλινος δίσκος τής Φαιστού. Σπουδαίο μνημείο πού βρέθηκε τό 1903 σ' ἑνα μικρό δωμάτιο, στά βορειοδυτικά διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστού. Καί σπίς δύο του πλευρές ο δίσκος ἔχει ιερογλυφικά σημεῖα πού ἀποτυπώθηκαν με σφραγίδες, σπειροειδῶς, δταν ὃ πτῆλος ήταν ἀκόμη νωπός. Ἀρχίζουν ἀπό τήν περιφέρεια καί προχωροῦν πρός τό κέντρο. Κάθε ὄμάδα συμβόλων χωρίζεται ἀπό τήν ἐπόμενη μέ κάθετες γραμμές πιστεύεται ότι πρέπει νά ἀποτελεῖ μία λέξη. (Περιγράψετε τά σημεία τοῦ δίσκου). Οι εἰδικοί πού τόν ἔχουν μελετήσει, παρατήρησαν πώς μερικὲς ὄμάδες συμβόλων ἐπαναλαμβάνονται, πιστεύουν γι' αὐτό πώς θά πρόκειται για κάποιο θρησκευτικό ὅμνο. Ἐπειδή ἡ γλώσσα τοῦ δίσκου δέν ἔχει ἀκόμη διαβαστεῖ, γι' αὐτό καί δέν μπορεῖ κανείς νά ἀντλήσει πληροφορία ἱστορική ἀπό δι, πι γράφεται πάνω του, παραμένει ἀφωνο μνημείο γιά μάς. Χρονολογεῖται μεταξύ 1700-1600 π.Χ. καί ἐκτίθεται στό Ἀρχαιολογικό Μουσείο Ήρακλείου.'

Άλλα στοιχεία
χρήσιμα στήν
Ιστορία

Ο ιστορικός, στήν προσπάθειά του νά δώσει τήν είκόνα τῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητας, ἐκτός ἀπό τά ἄφωνα μνημεῖα, τά κείμενα, τίς ἐπιγραφές πού διατηρήθηκαν, στηρίζεται καί στή μελέτη τῆς γλώσσας, ἀλλά καί τῶν διαφόρων παραδόσεων, καθώς καί τῶν μύθων τῶν λαῶν, πού ἀπό στόμα σέ στόμα μές τό πέρασμα τῶν αἰώνων, διατηρήθηκαν σέ μεταγενέστερους λαούς ἢ ἀναφέρονται στά παλαιά κείμενα.

Ὑπάρχει μιά ἀκόμη πολύτιμη πηγή, ιδιαίτερα γιά τήν ἔρευνα τῆς ζωῆς στίς προϊστορικές περιόδους. Τήν προσφέρουν δύο ἐπιστῆμες: Ἡ Ἐθνογραφία καί ἡ Συγκριτική Ἐθνολογία, πού θέμα τους ἔχουν τή μελέτη τῆς ζωῆς καί τού πολιτισμοῦ τῶν πρωτόγονων λαῶν τῆς ἐποχῆς μας.

Ἐθνογραφία καί
Συγκριτική
Ἐθνολογία

5. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ

Μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες πνευματικές κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπου στάθηκε ἡ γραφή. Δέν τή βρήκαν ὅμως τήν ἴδια ἐποχή ὅλοι οἱ λαοί. Ἡ Ἰστορία ἀρχίζει ἀπό τή σπηγμή πού ὑπάρχει γραφή. Τό μεγαλύτερο διάστημα τῆς πορείας του πρός τόν πολιτισμό ὁ ἀνθρωπός τό ἔξησε χωρίς νά ξέρει νά γράφει. Τήν τεράστια αὐτή χρονική περίοδο τή λέμε Προϊστορία.

Προϊστορία

Ὑπήρχαν λαοί πού γνώριζαν τή γραφή, ἀλλά ὑστερα ἀπό τήν ἔξαφάνισή τους κανείς δέν καταλαβαίνει τή γλώσσα τους (ὅπως οι ἀρχαῖοι Κρητικοί, οι Ἐτρούσκοι κ.ἄ.), γι' αὐτό καί τά γραπτά μνημεῖα τους μένουν ἄφωνα γιά τήν ιστορία.

Ἡ σημασία τῆς
γραφῆς

Ἀρχικά οἱ ἀνθρωποί, στήν προσπάθειά τους νά ἐκφραστοῦν μέσούμβολα, χρησιμοποίησαν εἰκόνες. Σχεδίαζαν δηλ. τό ψάρι, θέλοντας νά γράψουν τή λέξη ψάρι. Δυσκολία ὅμως παρουσίαζε ἡ ἔκφραση ἀφορημένων ἐννοιῶν· ἀναγκάστηκαν ἔτσι νά τίς συνδυάσουν μ' ἔνα ἀντικείμενο. Γι' αὐτό, μέ τό σχῆμα τοῦ ἥλιου, σημείωναν ὅχι μόνο τή λέξη ἥλιος, ἀλλά καί τή θερμότητα. Μέ τόν καιρό, τό ἴδιο σύμβολο ἔφτασε νά σημαίνει καί τόν ἥχο μόνο τῆς λέξης. Π.χ. μέ τό σχῆμα τοῦ φαριοῦ δηλώνουν τό φάρι, ἀλλά στήν Αἴγυπτο, καί τή συλλαβή νάρ (ἔτσι λέγεται τό φάρι στά ἀρχαῖα αἴγυπτιακά). Οι γραφές αὐτές – τά ιερογλυφικά – παρουσιάζουν τεράστια δυσκολία νά γραφτοῦν ἢ νά διαβαστοῦν οωστά, γι' αὐτό κι ἡταν λίγοι καί πολύ σπουδαῖοι, ὅσοι ἤξεραν νά τίς χρησιμοποιοῦν στίς ἀρχαῖες κοινωνίες.

Ιερογλυφικά

Ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀνθρώπων νά ἐκφραστοῦν εὐκολότερα, τούς

Γραμμικές γραφές

όδηγησε στήν άνάγκη νά άπλοποιήσουντά σύμβολα τῆς γραφῆς. Τά διάφορα σχήματα, μέ τόν καιρό, δέ σήμαιναν πιά δλόκληρη λέξη, ἀλλά μιά ὁρισμένη συλλαβῆ. Αύτές τίς γραφές τίς λέμε γραμμικές, γιατί τά σύμβολά τους σχηματίζονται ἀπό γραμμές. Γραμμική ἦταν ή πρώτη Ἑλληνική γραφή.

Ασημένιο ἡμισφαιρικό κύπελλο ἀπό τήν "Ἐγκωμη τῆς Κύπρου. Πρόκειται γιά ἀληθινό ἀριστούργημα μεταλλοτεχνίας, καὶ γιὰ τό μελανικό σχῆμα ἀλλά καὶ γιὰ τήν τεχνή του. Μέ χρυσάφι καὶ μιά μαύρη ὅλη πού λέγεται νιέλλο, τοποθετημένα ἐνθέτα, παριστάνονται ἔξι κεφάλαια βαδιῶν (βουκράνια), ἀνθη ἀπό λωτό καὶ, στό στενότερο κύκλῳ, ρόδακες μέσα σέ ἡμικύκλια. Παρόμοιο κύπελλο ἔχει βρεθεῖ καὶ στήν "Ἑλάδα, στήν Ἀργολίδα (στά Δεντρά). Τό μνημεῖο αὐτό, ὃσο καὶ ἀν εἶναι ἀφωνία, δίνει σπουδαιότατη πληροφορία, ἀπό τή σημγή πού δυοιο ἀκριβῶς ἔχει βρεθεῖ στήν ἡπειρωτική Ἑλάδα. Σημαίνει πώς τόσο αὐτό, δύο καὶ τό ἄλλο, ἔχουν γίνει ἀπό τόν ίδιο τεχνίτη, πού πρέπει νά ἦταν Μυκηναϊός τής Ἀργολίδας. Τό κύπελλο πού βλέπουμε τό πήρε κάποιος ἀπό τήν Πελοπόννησο, τό μετέφερε στήν Κύπρο, ὃπου ἴως τό πούλησε ἡ τό χάρισε, καὶ ἀργότερα, σάν πολύτιμο σκεύος πού ἦταν, τό τοποθέτησαν μέσα στόν τάφο κάποιου νεκροῦ πού θάφτηκε στήν "Ἐγκωμη, ὃπου καὶ βρέθηκε στίς ἀνασκαφές. Χρονολογεῖται στίς ἀρχές τού 14ου αι. π.Χ. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Οἱ ἀρχαῖοι Βαβυλώνιοι, κ.ἄ. χρησιμοποιοῦσαν γραφή πού βασικό της σύμβολο ἦταν ἔνα σχῆμα σάν σφήνα – διαμορφώθηκε ἀπό τήν προσπάθεια νά χαράξουν γραμμές πάνω στόν ὡμό πηλό – σέ διάφορους σχηματισμούς, γι' αὐτό κι οἱ γραφές τους ὄνομάζονται σφηνοειδεῖς.

6. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σφηνοειδεῖς
γραφές

Στόν τόπο μας, πού γνωρίσε πολιτισμό αἰώνων, δέν ὑπάρχει σχεδόν χῶρος, ὃπου νά μή βρίσκονται χνάρια τῆς ἀρχαιότητας.

'Από τή στιγμή πού θά προσδιοριστούν, άρχιζει τό έργο τοῦ ἀρχαιολόγου. "Αν ἔχει τή δυνατότητα νά ἐρευνήσει συστηματικά μιά θέση, είναι θαυμαστό νά δεῖ κανείς πόσο μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη του νά φωτίσει τά περασμένα καί νά δώσει ἀνάγλυφη τήν εἰκόνα τελείως χαμένων στή γῆ μυστικῶν τοῦ παρελθόντος. Τό σχῆμα τῶν ἀγγείων, τό διάγραμμα καί ἡ κατασκευή τῶν τοίχων τῶν σπιτιών, κάποια κομήματα, ἀγάλματα κι ἐπιγραφές, ἡ μελέτη τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ ἑδάφους, ὅλα βοηθοῦν. "Ετσι μπορεῖ κανείς νά καταλάβει τόν τρόπο τῆς ζωῆς, τή θρησκεία, τίς συνήθειες, τήν τέχνη καί γενικά τό ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ* μιᾶς περιοχῆς στήν ἀρχαιότητα καί νά τήν τοποθετήσει χρονικά.

Σήμερα, ἀκτός ἀπό τήν καθαυτό ἀνασκαφή, ἡ ἀρχαιολογία ἔχει σπουδαία μέσα στή διάθεσή της: τήν ἀεροφωτογραφία καί τήν ὑποβρύχια ἐρευνα, πού δίνει τή δυνατότητα τῆς μελέτης τῶν ναυαγίων καί τῶν καταποντισμένων μέσι στή θάλασσα πόλεων.

Τέλος, μέ διάφορες ἐργαστηριακές ἐρευνες, σέ ειδικά ἐπιστημονικά κέντρα, ἔξετάζοντας μιά χούφτα χώμα ή κόκαλα, μέ τή βοήθεια τοῦ ραδιενέργου ἄνθρακα 14, προσδιορίζεται ἡ χρονολογία ἐνός γήινου στρώματος.

*Αεροφωτογραφία μιᾶς ἀπό τίς πολλές νεκροπόλεις τῆς Ἐπρουρίας (ιστά βόρεια τῆς σημερινῆς Ράμπης). Οι ειδικοί φροντίζουν νά παίρνουν αύτές τίς πολύτιμες φωτογραφίες (ἀπαραίτητες στή μελέτη, μέ δια στοιχεία προσφέρουν), ὅμεσως όστερα ἀπό βροχή. Τό χώμα πρέπει νά είναι καλά βρεγμένο, ὅποτε μέ σκουροτέρο χρώμα, ὅπως φαίνεται ἔξαλλου, διαγράφονται τά ἱχνη συνοικιαμῶν, δρόμων, τάφων, πού δέν μπορεῖ νά τούς διακρίνει κανείς διαφορετικά, ἀν δέ σκάψει.

τέλος προσωπικού
τοποθετού

Αεροφωτογραφία.
Ὑποβρύχια
Ἐρευνα

Ραδιενέργος
ἄνθραξ 14

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

7. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ

Διαίρεση τής
'Ιστορίας

Πέντε σχεδόν χιλιάδες χρόνια Ιστορίας έχει ζήσει ή άνθρωποτητα
ἀπέναντι στους άμετρητους αιώνες πού προηγήθηκαν, πρίν οι άν-
θρωποι κατορθώσουν νά βρούν τή γραφή.

Χωρίζουν τούς ιστορικούς χρόνους σέ τρεις μεγάλες περιόδους:

- α) Στήν 'Αρχαιόπτητα,
- β) στό Μεσαιώνα, και
- γ) στή Νεώτερη Ιστορία.

Διαφορετική ήταν ή άρχη τής Ιστορίας στους διάφορους λαούς.
Δέν πέρασαν όμως τό κατώφλι τής ιστορίας όλοι τήν ίδια έποχή,
ούτε άρχισε ή μεσαιωνική κι ή νεώτερη ιστορία, γιά μάς τους "Ελλη-
νες, σύγχρονα μέ τούς άλλους εύρωπαϊκούς λαούς.

Διαίρεση τής
'Ελληνικής
Ιστορίας

'Η 'Ελληνική Ιστορία άρχιζει γύρω στό τέλος τής δεύτερης χιλι-
ετίας π.Χ. Οι άρχαιοι της χρόνοι τελειώνουν τό 330 μ.Χ., όταν μέ τήν
κτίση τής Κωνσταντινουπόλεως Ιδρύεται ή Βυζαντινή αύτοκρατο-
ρία. Οι νεώτεροι χρόνοι, τέλος, άρχιζουν μέ τήν "Άλωση τής Κων-
σταντινουπόλεως άπό τούς Τούρκους (1453).

Οι Ιστορικές Περίοδοι

8. ΦΥΛΕΣ

Πολλοί έπιστήμονες πιστεύουν πώς στά πολύ παλαιά χρόνια ήσως δύο οι ανθρώποι νά άνηκαν στήν ίδια φυλή. "Ομως, μέσ στίς χιλιάδες χρόνια πού ύπαρχει ή ανθρώπος, έξαιτίας τού χώρου πού κατοικούσε, τών φυσικών συνθηκών πού άντιμετώπιζε κι άλλων παραγόντων άγνωστων σέ μᾶς, διαμορφώθηκαν διάφορες φυλές. Ξεχωρίζουν άπό το χρώμα τού δέρματος, τό σχήμα τού προσώπου, τό μέγεθος του σκελετού, τό χρώμα τών μαλλιών και ματιών. Οι φυλές αύτές είναι: ή Λευκή, ή Κίτρινη, ή Μαύρη κ.ά.

'Η Λευκή φυλή χωρίζεται σέ δύο κλάδους:

1. Στούς 'Ινδοευρωπαίους ή 'Αρίους. Σ' αύτούς άνηκουν οι 'Ινδοί, οι Μῆδοι καί οι Πέρσες, ήμερις οι "Έλληνες, οι άρχαιοι Ρωμαῖοι καί πολλοί άπό τους λαούς τής Εύρωπης (Γάλλοι, "Αγγλοι, Γερμανοί κ.ά.).

2. Στούς Σημίτες: Σ' αύτούς άνηκουν οι 'Εβραίοι, οι "Αραβες, άλλα κι οι άρχαιοι Βαβυλώνιοι, οι Φοίνικες κ.ά.

1. Ή Ιστορία ἔργο της ἔχει νά φωτίσει τίς προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν κατάκτηση τοῦ πολιτισμοῦ.
2. Ἀπαραίτητη είναι ἡ χρονολόγηση τῶν διαφόρων γεγονότων πού ἔγιναν στό παρελθόν.
3. Γιά τήν πραγμάτωση τῆς ιστορικῆς ἔρευνας χρησιμοποιούνται μνημεῖα ἄφωνα (Προϊστορία) ἡ ἄφωνα καί γραπτά μαζὶ (Ιστορία).
4. Οἱ ιστορικοί χρόνοι χωρίζονται σέ τρεῖς μεγάλες περιόδους (Ἀρχαιότητα, Μεσαίωνα, Νεώτερους Χρόνους).
5. Είναι τεράστια ἡ βοήθεια τῆς Ἀρχαιολογίας στήν ιστορική ἔρευνα.
6. Ἡ σύσταση τῶν ιστορικῶν φυλῶν δέν είναι πάντα γνωστή. Στή Λευκή φυλή ἀνήκουν δύο μεγάλοι κλάδοι: οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι καί οἱ Σημίτες.

KEIMENA

1. Ο ἀρχαῖος τραγικός ποιητής Σοφοκλῆς ύμνει τήν παντοδυναμία τοῦ ἀνθρώπου:

«Πολλά 'ναι τά θάματα
πόθ θάμ' ἀπ' τὸν ἀνθρωπο, τίποτα·
πέρ' ἀπ' τὴν ἀφρομάνιστη
τραβάει καὶ πάει τὴ θάλασσα
μετοῦ νοτιὰ τὶς φουρτοῦνες,
περνώντας κάτω ἀπ' τὰ κύματα
π' ὀλόγυρά του βρυχιοῦνται·
καὶ τὴν τρανότερη μέση τούς θεούς
τὴν ἀφθαρτή ἀκάματη Γῆ,
καταπονάει μέ τ' ἀλέτρια, πού χρόνο
(μέ χρόνο
πάνε κι ἔρχουνται ἀλογόσυρτ' ἀπάνω
(τῆς
ὅργωνοντάς την.

Καὶ γλώσσα καὶ νόηση ἀνεμόφτερη
καὶ τήν καλή μές σέ πόλεις κυβέρνια του
ἔμαθε νά 'χει' καὶ πῶς
ἀπ' τά ὑπαίθρια τά βέλη τῆς νόχτιας
(παγωνιᾶς
καὶ τὸν κακοῦ τ' ἀνεμόβροχου
νά φυλάγεται – ὁ παντοσφίστος·
ἀνεφοδίαστον, τίποτα
δέν τὸν βρίσκει ἀπ' ὅ, τι 'ναι νά 'ρθει'
μόνος ἀπ' τό Θάνατο
γλιτωμό δέ θά βρεῖ πουθενά·
όμις γ' ἀρρώστιες, ποὺ τρόπο δέν
(εἶχανε,
βρήκε ό ἔνας μέ τὸν ἄλλο γιατρεία».

Σοφοκλῆ, «Ἀντιγόνη» (Μετ. I. Γρυπάρη)

2. «Ἐνα παλιό ξένο παραμύθι λέει:

«Στίς μακρινές χώρες τοῦ βορρᾶ βρίσκεται ἔνα παράξενο βουνό: χῆλια χιλιόμετρα ψηλό καὶ ἄλλα τόσα πλατά. Κι είναι δλόκληρο ἀπό καθαρό διαμάντι.

Μιά φορά, κάθε χῆλια χρόνια, φτάνει ὡς ἐκεῖ ἔνα πουλάκι καὶ ξύνει πάνω σ' αὐτῷ τό βουνό τό μικρό του ράμφων.

Ο χρόνος που χρειάζεται, γιά νά φαγωθεὶ ὀλόκληρο τό διαμαντένιο βουνό, εἰν' ἔνα δευτερόλεπτο ἀπέναντι στήν αἰώνιότητα».

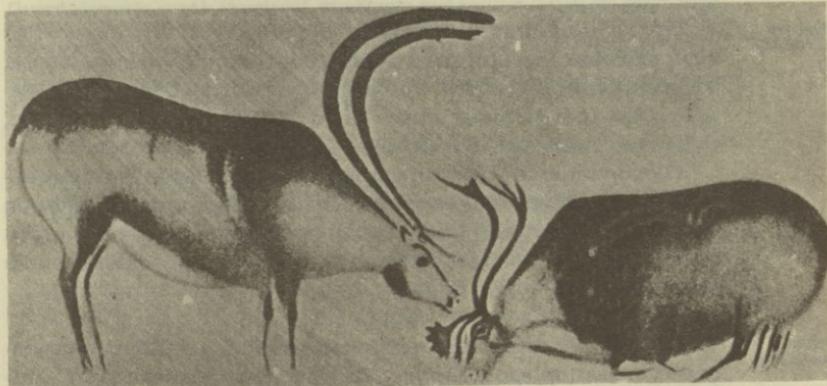
Αὐτό τό παραμύθι θά μποροῦσε νά σκεφτεῖ κανείς, ὅταν θέλει νά φανταστεῖ τήν ἡλικία τῆς γῆς.

3. Οι ἄρχαιοι Ἑλληνες είχαν διάφορες χρονολογίες. 'Υπολόγιζαν τόχρονο μέ τίς Ὀλυμπιάδες – τούς Πανελλήνιους ἀγώνες πού γίνονταν κάθε πέμπτο χρόνο στὴν Ὀλυμπία. Προσδιόριζαν, ἀκόμη, στὸ χρόνο, τὰ γεγονότα, στὶς διάφορες πόλεις, μὲ βάση τὰ ὄνόματα τῶν ἀρχόντων, τῶν Ἱερεών, τῶν Ἐφόρων στὴ Σπάρτη κτλ. 'Υστερα ἀπό τίς ἀτέλειωτες καταστροφές κι ἀλλαγές πού σημειώθηκαν στὴ γῆ, τὰ περισσότερα χνάρια τῶν περασμένων είχαν χαθεῖ γι' αὐτούς κι ἡταν ἔτοι ὁδύνατο νά ξέρουν πολλά πράγματα προγενέστερα ἀπό τὴν ἐποχὴ τους. 'Εμείς, σήμερα, γνωρίζουμε πολύ καλύτερα ἀπό κείνους τὴν παλαιότερη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Πᾶς προσδιορίζει χρονολογικά ὁ ἄρχαιος ἱστορικός Θουκυδίδης τὴν ἀρχή τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431 π.Χ.):

«Δεκατέσσερα χρόνια ἔμειναν ἔγκυρες οἱ συνθῆκες πού ὑπογράφτηκαν μετά τὴν καθυπόταξη τῆς Εὖβοιας τὸ δέκατο πέμπτο χρόνο, ὅταν ἡ Χρυσίς ἥθελε δυό χρόνια νά συμπληρώσει τὰ πενήντα τῆς Ἱεροσύνης τῆς, κι ἐφορος στὴ Σπάρτη ἦταν ὁ Αἰνησίας κι ὁ Πυθόδωρος εἶχε ἀκόμη τέσσερις μῆνες ὡς νά τελειώσει ὁ καιρός του σάν ἀρχοντας τῆς Ἀθήνας, δεκάξι μῆνες μετά τὴ μάχη τῆς Ποτίδαιας, καὶ μόλις ἀρχίζει ἡ ἀνοική, μερικοί ἔνοπλοι Θηβαῖοι... μπήκαν τὴν ὥρα τοῦ πρώτου υπνου στὴν Πλάταια τῆς Βοιωτίας, πολιτεία συμμαχική τῆς Ἀθήνας».

Θουκυδίδου, 'Ιστορία II, 2 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

Τάρανδοι ἀντιμέτωποι. Ἔκφραστική πολύχρωμη τοιχογραφία ἀπό σπήλαιο τῶν Πυρηναίων. Χρονολογεῖται στά τέλη τῆς Παλαιολιθικῆς ἐποχῆς. Αξίζει νά παρατηρήσει κανείς πόσο ἀπλά καὶ συνοπτικά δίνεται καὶ ἡ κίνηση καὶ ἡ ἐκφραση τῶν ζώων. 'Υπάρχει στό σπήλαιο τοῦ Φόν ντε Γκώμ.

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

1. Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

Χωρίς τήν ἀρχαιολογία δέ θά ἦταν γνωστά τά πρώτα βήματα τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή γῆ. Οι είδικοί χωρίζουν τήν Προϊστορία σέ τρεῖς μεγάλες περιόδους, ἀνάλογα μέ τό ύλικό πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τῶν ἐργαλείων καί τῶν ὅπλων:

1. Στήν Παλαιοιθική Ἐποχή (ἡ πέτρα διόλου ἡ λίγο κατεργασμένη).
2. Στή Νεολιθική (τέλεια κατεργασία τῆς πέτρας).
3. Στήν Ἐποχή τῶν Μετάλλων (συνήθως λέγεται Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, γιατί αὐτοῦ τοῦ μετάλλου ἡ χρήση χαρακτηρίζει αὐτή τήν ἐποχή).

Ἡ διάρκεια τής πρώτης είναι ἐκπληκτικά μεγάλη. Ἀνάμεσα σ' αὐτή καί στήν ἐπόμενη μεσολαβεῖ ἡ Μεσολιθική, μιά σύντομη φάση χωρίς νέο ίδιαίτερο χαρακτηριστικό.

2. ΠΑΛΑΙΟΙΘΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

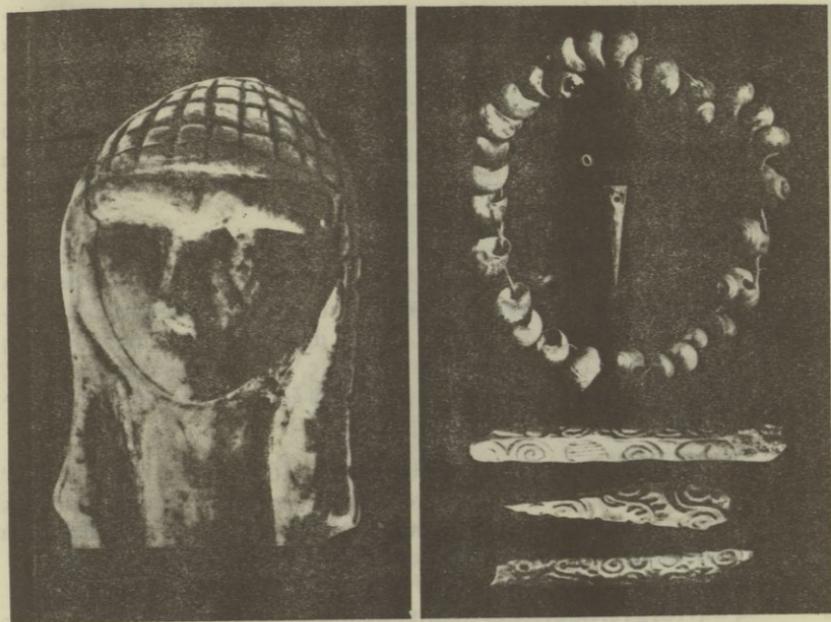
Άλλαγές στό
κλίμα. Ζῶα τής
ἐποχῆς

Στή γῆ ἀσύλληπτες μεταβολές σημειώνονται στή μακραίωνη αὐτή περίοδο. Τό κλίμα καί ἡ μορφή τοῦ τοπίου ἀλλάζουν. Φάσεις θερμές κυριαρχοῦν, ὑστερή ἀπό περιόδους φοβερῆς παγωνίας. Μεγάλα ζῶα ζοῦν μές στά πυκνά δάση: λιοντάρια, ὄαινες, τίγρεις, ἔλεφαντες, ρινόκεροι. Στά ποτάμια ὑπάρχουν ἵπποπόταμοι.

Ο ἀνθρωπός δέν ξέρει στήν ἀρχή νά μιλήσει. Φριχτή τόν κυκλώνει ἡ μοναξιά. "Ἐνας ἀπέραντος φόβος γιά τό ἄγνωστο, γιά τή φύση καί γιά τό θάνατο πού παραμονεύει σέ κάθε βῆμα καί τοῦ παίρνει ξαφνικά τούς δικούς του, θά κυριαρχοῦσε μές στήν καρδιά του. Κι ὅμως δέ λύγισε.

Ο ἀνθρωπός
τροφοσυλλέκτης

Ἐξακολουθεῖ νά παλεύει φοβερά γιά τήν ἔξοικονόμηση τής τροφῆς του. Είναι τροφοσυλλέκτης. Ζεῖ ἀπό τίς ρίζες τῶν φυτῶν, ἀπό τούς καρπούς πού κόβει ἀπό τά δέντρα κι ἀπό τίς ὥμες σάρκες τῶν ζώων πού σκοτώνει. Τό κλίμα είναι ζεστό καί δέν ἔχει ἀνάγκη κατοικίας γιά νά προφυλαχθεῖ ἀπό τόν καιρό. Τρέμει, ώστόσο, περισσότερο τή νύχτα τά ἄγρια ζῶα καί διαλέγει γι' αὐτό πρόχειρα καταφύγια. Πολύ συχνά, κυνηγημένος ἀπό τήν πείνα, ἀκολουθεῖ ξοπίσω

Πιπτό γυναικεῖο κεφάλι (άριστερά), περιδέραιο ἀπό κοχύλια (δεξιά) καὶ κάπω, ἐργαλεία ἀπό ἐλεφαντοκόκαλο. Ὁπως φαίνεται καθαρά, ἔχουν διακόσμηση ἀπό γεωμετρικά σχέδια. ἔχουν βρεθεὶ δόλα στὴν περιοχὴ τῶν Πυρηναίων καὶ προέρχονται ἀπό τὴν Παλαιολιθικὴ Ἐποχὴ. Τό κεφάλι εἶναι ἀδιστημένω γιά τὸν ἄπλο, ἀλλὰ ἐκφραστικό τρόπο μέ τὸν ὅποιο ἔχουν δοθεὶ συνοπτικά τὰ χαρακτηριστικά του. Ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖο τοῦ Saint Germain τῆς Γαλλίας.

τὰ ζῶα (τὴν κύρια τροφή του) πού ἀλλάζουν διαμονή, ὅταν τὸ χορτάρι τελειώνει σ' ἔνα μέρος.

"Οταν σημειώνεται μεταβολή στὸ κλίμα καὶ οἱ πάγοι κατεβαίνουν ἀπό τοὺς πόλους πρὸς τὶς πεδιάδες, φριχτὸ κρύο κυριαρχεῖ παντοῦ. Ἡ ἐπιβίωση γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερῃ ἀγωνίᾳ. Ἀλλα ζῶα παρουσιάζονται, τώρα, μὲ πυκνό τρίχωμα. Εἶναι πελώρια καὶ τὰ περισσότερα δέν ύπάρχουν πιά σήμερα: μαμμούθ (εἶδος τεράστιου ἐλέφαντα), βόνασοι, τάρανδοι, γκρίζες ἀρκοῦνδες κι ἄγρια ἄλογα.

'Ο ἄνθρωπος ζεῖ ἀποκλειστικά, σχεδόν, τώρα ἀπό τὸ κυνήγι τῶν ζώων, πού μέ ἀνείπωτο κίνδυνο κατορθώνει νά σκοτώσει, παραμονεύοντας ώρες ὀλόκληρες. Μέ τό δέρμα τους ντύνεται. Τρώει ὡμό τὸ κρέας τους καὶ δέν ξέρει νά φτιάξει ἐργαλεία. Γιά ὅπλο χρησιμοποιεῖ τὶς πέτρες, ὅπως τὶς βρίσκει στὴ φύση. Στήν ἀρχῇ, διαλέγει τὶς μυτερές, ὥσες τὸν βολεύουν στὸ σκοπό πού ἐπιδιώκει. Τελικά,

Διατροφή.
Ἐνδυμασία.
"Οπλα κι ἐργαλεία

προτιμάει τόν πυριτόλιθο, πού τόν χωρίζει εύκολα σέ μυτερά κομμάτια, όταν τόν χτυπήσει. Τά χρησιμοποιεῖ, άνάλογα μέ τό σχήμα τους, γιά δλες τίς δουλειές: πελέκια, σφῆνες, ξύστρες, μαχαίρια κ.ά. 'Οπλίζοντας μ' αύτά τό θαυμαστό του χέρι προχωρεῖ στήν κατάκτηση τής ζωῆς. "Άν ζεῖ κοντά σέ ποτάμια, ψαρεύει μέ άγκιστρι από κόκαλο ζώων, πού μέ τόν καιρό τό χρησιμοποιεῖ σάν νέο ύλικό για έργαλεία κ.ά. "Άλλο ύλικό τοῦ προσφέρουν καί τά κέρατα τῶν ζώων.

Κατοικία. Τέχνη

'Η παγωνιά τόν υποχρεώνει νά άναζητήσει κατοικία στά σπήλαια. Στήν τελευταία ψυχρή περίοδο, αύτή πού διαρκεῖ από τά 40000 χρόνια π.Χ. ώς τά 10000 π.Χ. περίπου, έκδηλώνεται ό άνθρωπος ώς καλλιτέχνης. Τίς ατέλειωτες ώρες τής άπραξίας σκαλίζει ή ζωγραφίζει μές στίς σκοτεινές σπηλιές, μέ έκπληκτική φυσικότητα, σκηνές από κυνήγι (μέ άνθρωπους καί ζώα, ή κοπάδια από ταράνδους κ.ά.).

'Η άνακάλυψη τής φωτιάς

Τό μεγαλύτερο άνθρωπινο έπίτευγμα σ' αύτή τήν έποχή, ύστερ' από τήν όμιλία, είναι ή άνακάλυψη τής φωτιάς. Κάποιος κεραυνός κάποτε θά τού τήν άποκάλυψε. Πώς, όμως, ύστερα κατόρθωσε νά τήν άνάψει μόνος του; Τρίβοντας άραγε τά ξύλα μεταξύ τους;

Θρησκεία

Τότε γεννιούνται οι πρώτες θρησκευτικές ίδεες μέσα του κι άρχιζει ή λατρεία τῶν νεκρῶν. 'Η πρόδος παίρνει ταχύτερο ρυθμό από τά 40000 π.Χ. κι ύστερα.

3. ΝΕΟΛΙΘΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Στό τέλος τής Παλαιολιθικής περιόδου άλλάζει ριζικά ό τρόπος ζωῆς τοῦ άνθρωπου. Νέα έποχή έγκαινιάζεται στόν πολιτισμό. Οι τάρανδοι καί τά μαμμούθ μεταναστεύουν πρός τούς πόλους. 'Ακολουθούν πολλές βροχές κι από τά νερά σχηματίζονται οι λίμνες τής Εύρωπης. Τότε ή πεδιάδα τής Θεσσαλίας θά έγινε λίμνη, λένε οι γεωλόγοι.

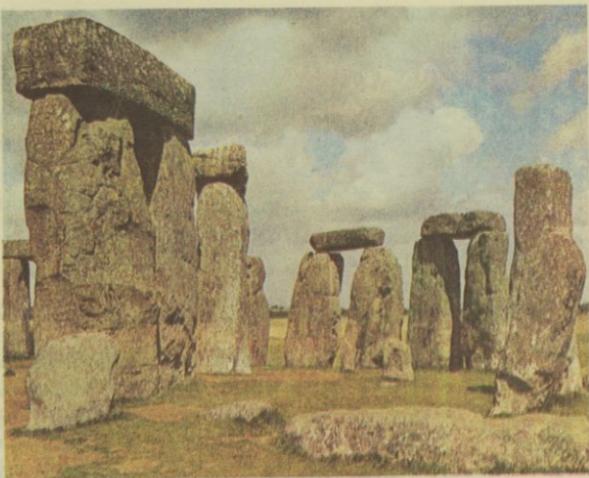
'Ο κατακλυσμός ήταν γεγονός κοινομογονικό· σημειώθηκε καί στήν Εύρωπη καί στήν 'Ασία. Στάθηκε τόσο συγκλονιστικό, ώστε από τότε άρχιζει νά λειτουργεῖ ή μνήμη τῶν λαῶν καί στίς παραδόσεις τους μένει ή θύμηση τοῦ κατακλυσμοῦ. 'Από κεῖ καί πέρα τό κλίμα γίνεται σταθερό.

Τότε σημειώνεται ή μεγαλύτερη άνθρωπινη κατάκτηση, πού διάπλατα άνοιξε τό δρόμο στήν πρόδο. 'Ο άνθρωπος λυτρώνεται από τήν άγωνιά τής πείνας. 'Αρχίζει νά καλλιεργεῖ τή γη. 'Εξημερώνει μερικά ζώα (σκύλο, πρόβατο, κατσίκα, χοίρο, γαϊδούρι), από-

'Αρχίζει ή
καλλιέργεια τής
γης

20 1 Τό έρωτό ο διανοίσεται μέ της διάφορες κατιέρρεες
(λανθασμένη σπόρων) και στην ανανορούσαται
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαίδευτικής Πολιτικής

Προϊστορικά μεγαλιθικά κατασκευάματα πού βρίσκονται στό Στόουνχέντζ τής νότιας Αγγλίας. Θεωρώνται πώς είναι όπολείματα μεγάλων κατασκευών πού έγιναν στήν Έποχή τού Χαλκού. Οι δρυίς πέτρες είναι τοποθετημένες σε δύο κύκλους - λέγονται κρομλέχ.

κτά κοπάδια καί ζει πιά σέ συνοικισμούς, μαζί μέ αλλους άνθρωπους. Ἀγαπάει καί δένεται μέ τό κομμάτι τῆς γῆς πού καλλιεργεῖ (σπέρνει σιτάρι, κριθάρι, λινάρι). Ἀρχίζει νά ύφαίνει κι έξασφαλίζει ἔτοι τό ντύσιμο του. Φτιάχνει πηλόκτιστες καλύβες κι άργότερα μικρά σπιτάκια μέ λίθινα θεμέλια, γιά νά κατοικήσει.

Βασικό ύλικό γιά τά έργαλεία μένει πάλι ή πέτρα. Τώρα δύως χρησιμοποιείται έκτος από τόν πυριτόλιθο (στήν Έλλάδα ύπαρχουν κοιτάσματά του στήν Καλαμπάκα κοντά) καί ό όψιμανός (σκληρή ήφαστειακή λάβα) πού χωρίζονται εύκολα οι πυρήνες του σέ κοφτερές λεπίδες. Ἐξακολουθεῖ φυσικά ή χρήση τοῦ ξύλου καί τοῦ κόκαλου ώς ύλικου γιά τήν κατασκευή έργαλειών, διπλων, σκευών, κοσμημάτων κι αλλων άντικειμένων. Τήν πέτρα ξέρουν πιά νά τήν κατεργαστούν καί νά λειάνουν τήν έπιφανεία της. Τελειοποιούνται γι' αύτό τά έργαλεία καί πληθαίνουν τά είδη τους. Στά άγγεια δίνουν ώραια σχήματα καί ζωγραφίζουν τά τοιχώματά τους. Φτιάχνουν παράξενα άγαλματάκια από πηλό καί πέτρα (ειδώλια). Τά περισσότερα παριστάνουν μιά γυναικεία μορφή παχύσαρκη. Είναι ή θεά τής γονιμότητας.

Ἐργαλεία. Σκεύη.
Ειδώλια

Οι πρώτες άνθρωπινες όμαδικά έγκαταστάσεις (συνοικιαμοί), διαπιστώθηκε πώς έγιναν στήν Ασία. Στό Τζάρμο τής Βορ. Μεσοποταμίας, ίδρυονται τά πρώτα χωριά τής άνθρωπότητας. Ἐκεὶ φαίνεται ότι φύτρωνε μόνο του ένα είδος ἄγριου σιταριού. Παρατήρησαν πώς είχε σπόρους. Τούς μάζεψαν καί τούς έσπειραν δοκι-

Οι πρώτοι συνοικισμοί. Η πρώτη πόλη

Κεφάλι ἀλόγου πού χλιμιντρίζει. Προέρχεται από τὸ σπήλαιο τοῦ Μάς ντ' Αζλ. Βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Saint Germain στήν Γαλλία.

μαστικά καί σέ λίγους μῆνες βλάστησαν καί πρόβαλε στήν ἐπιφάνεια τό φυτό πού τούς ἔδωσε πολλαπλάσιο καρπό, ἀπ' ὅ, τι εἶχαν σπείρει. Ἐτοι ἄρχισε ἐκεῖ, γιά πρώτη φορά στόν κόσμο, ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς.

Στήν Ἱερίχῳ ἔγινε ἡ πρώτη πόλη, μέ σπίτια, δρόμους κανονικούς, ἀποθήκες γιά τρόφιμα. Τήν περιτριγύρισαν οἱ κάτοικοι τῆς μέτειχη, γιά τήν ἀμυνά της ἀπό τούς ἐχθρούς. "Ολα αὐτά βεβαιώθηκαν ἀπό τίς ἀνασκαφικές ἐρευνες.

Πήλινο ἀγγεῖο μέ δίχρωμη διακόσμηση, καφέ καὶ κόκκινη, ἐπάνω στὸ φυσικό χρῶμα τοῦ πηλοῦ.
Βρέθηκε στή Θεσσαλία, στό Διμήνι – κοντά στό Βόλο – καὶ ἔκτιθεται στό Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

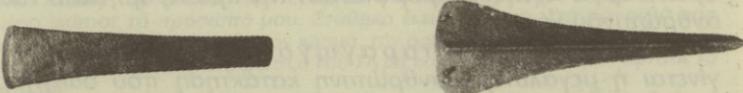
Μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων γκρεμίστηκαν οἱ τοῖχοι τῶν σπιτιών, ὁ ἀνεμος ἔφερνε ἀδιάκοπα σκόνη πού σκέπαζε τά ἐρείπια, κι ἐτοι σιγά-σιγά, ὅλα χάθηκαν ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. Ἐκεῖ πού ἀλλοτε ὑπήρχαν ἀνθρώπινες κατοικίες, σήμερα βλέπει κανείς μικρούς λόφους ἀπό χύμα, πού δέν ἔχει ωρίζουν πάντα ἀπό τούς φυσικούς λόφους.

'Η Νεολιθική ἐποχή δέν τελειώνει παντοῦ τόν ἴδιο καιρό. Στήν Ασίᾳ ἡ περίοδος αὐτή κλείνει νωρίτερα ἀπ' ὅ, τι στήν Εύρωπη,

—στήν Ελλάδα, στά 2600 π.Χ. Στήν ἄλλη Εύρωπη ὅμως ἔξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ στή δεύτερη χιλιετία π.Χ. Τότε στήνονται ἐκεῖ μερικά παράξενα πέτρινα μεγαλιθικά μνημεῖα, πού τά λέμε σήμερα: ντολμέν (ἐπίπεδη πέτρα), μενχίρ (μακριά πέτρα) καὶ κρομλέχ. Είναι κατασκευασμένα ἀπό μεγάλες πέτρες, καὶ γιά τό στήσιμό τους θά ἐργάστηκαν πολλοί ἄνθρωποι μαζί. 'Ορισμένα ἀπ' αὐτά είναι ταφικά μνημεῖα. Στήν Εύρωπη ἔχουν βρεθεῖ ἄφθονα, στήν Αγγλία καὶ στή Γαλλία.

4. Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ

'Η χρησιμοποίηση τοῦ μετάλλου ἀπό τόν ἄνθρωπο ἔιναι ἀκόμη ἀποφασιστικό βῆμα γιά τήν πρόοδό του. Παίρνει, σιγά-σιγά, 'τή θέση τῆς πέτρας, καὶ εύκολύνει ἀφάνταστα στήν καθημερινή ζωή. 'Ο ἄνθρωπος μέ τόν καιρό μαθαίνει νά τό λιώνει στή φωτιά, καὶ νά τοῦ δίνει τό σχῆμα πού θέλει. Φτιάχνει μ' αὐτό ἔνα πλήθος ἐργαλεία, ὅπλα, σκεύη καὶ κοσμήματα.

'Έγχειριδίο καὶ αμίλη χάλκινα, ἀπό τάφους τῆς Νάξου. Χρονολογούνται στήν Εποχή τοῦ Χαλκοῦ. Ἐκτίθενται στό Εθνικό Άρχαιολογικό Μουσείο.

Τά πρώτα μέταλλα πού γνώρισε ὁ ἄνθρωπος ἡταν τό χρυσάφι καὶ ὁ χαλκός. Πολύ σύντομα ἔμαθε τήν ἀνάμειξη τοῦ χαλκοῦ μέ τόν κασσίτερο καὶ κατασκεύαζε ἔτσι τόν ὀρείχαλκο (μπρούντζο), πού είναι στερεώτερος καὶ γ' αὐτό πιό εὔχρηστος.

Τά μέταλλα χρησιμοποιήθηκαν πρώτα στήν Αγαπολή. Δέν τά γνώρισαν ὅμως ταυτόχρονα ὅλοι οἱ λαοί. Σήμερα, ὑπάρχουν φυλές καθυστερημένες πού ζοῦν ἀκόμη στήν Εποχή τοῦ Λίθου ('Οκεανία, Ν. 'Αφρική). Τήν Εποχή τοῦ Χαλκοῦ ἀρχίζει ἡ ιστορική περίοδος ὀρισμένων λαῶν πού βρίσκουν τή γραφή, καὶ ἀνθίζουν στήν Ανατολή οἱ πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί.

'Αργότερα, μετά τό 1500 π.Χ., ἀρχίζει ἡ Εποχή τοῦ Σιδήρου σέ ὀρισμένους λαούς. Στήν ἀρχή τόν είχαν οἱ ἄνθρωποι γιά πολύτιμο μέταλλο. 'Η ἀνακάλυψη τοῦ αιδήρου ἔγινε ἀφορμή νά ἐκτοπισθεῖ μέ τόν καιρό τελείως ἡ πέτρα ὡς ψύλικο γιά ἐργαλεία καὶ ὅπλα.

'Η ἀνάπτυξη τής μεταλλουργίας στήν Εποχή τοῦ Χαλκοῦ συνταιριάζεται μ' ἔνα ἄλλο γεγονός, πού είχε πολλές συνέπειες στήν Εύρωπη, στήν Ασία καὶ στήν Αφρική. Μεταξύ 2000 καὶ 1200 π.Χ.

φτάνουν οι πρώτοι 'Ινδοευρωπαῖοι καὶ σκορπίζονται κυρίως κοντά στό Μεσογειακό χώρο (σ' αὐτό τό χρονικό διάστημα κατέβαινον καὶ στόν τόπο μας οι πρώτες Ἑλληνικές φυλές).

'Η γνωριμία τῶν μετάλλων ὀδήγησε στήν ἀνάγκη νά φροντίζουν οἱ ἄνθρωποι νά τά προμηθεύονται ἀπό τούς τόπους ὅπου ἔβγαιναν. "Ετοι συστηματοποιήθηκαν οι πρώτες ἐμπορικές ἀνταλλαγές στόν κόσμο (είχαν ἀρχίσει ἀπό τή Νεολιθική Ἐποχή).

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Οι Παλαιολιθικοί: (τροφοσυλλέκτες, κυνηγοί, φαράδες, χωρίς μόνιμη στέγη) βρίσκουν τή φωτιά, ἀναπτύσσουν τήν ὁμιλία.

Φτιάχνουν τά πρώτα σκεύη καὶ ἐργαλεῖα. Φιλοτεχνοῦν τά πρώτα ἔργα τέχνης. Διαμορφώνουν τήν πρώτη θρησκεία τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Οι Νεολιθικοί: (παραγωγοί τῆς τροφῆς). Τότε γίνεται ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη κατάκτηση πού ὀδήγησε γρήγορα στήν πρόσδοσ· ἀρχίζει τό γεωργικό στάδιο στή ζωή τῶν ἀνθρώπων κι ἀναπτύσσεται ἡ κτηνοτροφία. 'Εξημερώνονται ὄρισμένα ζῶα καὶ χρησιμοποιοῦνται ποικιλότροπα ἀπό τόν ἀνθρωπο. 'Έγκαινιάζεται ἡ ὁμαδική ζωή, γίνονται οι πρώτοι συνοικισμοί. Γιά πρώτη φορά χρησιμοποιεῖται ὁ πηλός (γιά ἀγγεῖα, ἀγαλματάκια, στολίδια κ.ἄ.). 'Αρχίζει ἡ ὑφαντική. (Οι πρώτοι ὀργανωμένοι συνοικισμοί στόν κόσμο: στό Τζάρμο. 'Η πρώτη πόλη πού ἔγινε στόν κόσμο: ἡ 'Ιεριχώ).

'Η Ἐποχή τῶν Μετάλλων: Οι πρώτοι ιστορικοί λαοί ἀρχίζουν τή δραστηριότητά τους. Τά μέταλλα εύκολούντον πολύ τήν καθημερινή ζωή. Τελειοποιοῦνται τά ἐργαλεῖα καὶ τά σκεύη, μαζί ὅμως καὶ τά ὅπλα. 'Από τήν ἀνάμειξη τοῦ χαλκοῦ μέ τόν κασσίτερο γίνεται νέο μετίγμα μετάλλου, στερεώτερο: ὁ ὀρείχαλκος (μπροῦντζος). Μετά τό 1500 π.Χ. ἀρχίζει ἡ Ἐποχή τοῦ Σιδήρου σέ μερικές περιοχές.

Δημιουργοῦνται τά πρώτα κράτη τῆς 'Ιστορίας.

Στήν 'Ελλάδα φτάνουν οἱ πρώτοι "Ελληνες.

ΚΕΙΜΕΝΑ

‘Η ἀνάμνηση τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς στή γραπτή παράδοση δύο μεγάλων λαῶν:

1. Στούς ἀρχαίους “Ελληνες”:

«Κι ὁ Δίας ἔριξε ραγδαία βροχή ἀπό τὸν οὐρανὸν καὶ κατέκλυσε τὰ περιστατέρα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ὡστε χάθηκαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐκτὸς ἀπό λίγους, πού κατέφυγαν στὰ κοντινά ψηλά βουνά τῆς (Θεσσαλίας)... καὶ τὰ μέρη ἔξω ἀπό τὸν Ἰσθμό καὶ τὴν Πελοπόννησον ἔγιναν ἀνά κάτω».

‘Απολλοδώρου «Βιβλιοθήκη» I, 47 (Met. A.K.)

2. Στούς Ἀσσυρίους. ‘Ο κατακλυσμός στὸ ἑπος τοῦ Γκιλγκαμές:

«Ο, πι είχα, τό φόρτωσα. Κάθε λογής πράγματα. Στό ἑσωτερικό τοῦ καραβιού ἔβαλα τὴν οἰκογένεια καὶ τοὺς συγγενεῖς μου. Τὰ κατοικίδια καὶ τ' ἄλλα ζῶα τῆς ἔξοχῆς, τοὺς τεχνίτες κι αὐτούς τοὺς ἀνέβασσα στό καράβι. Μπῆκα κι ἔγώ κι ἔκλεισα τὴν πόρτα. ‘Ο Πουγούρ ‘Ἐνλὶ, ὁ βαρκάρης, θά δρίζε τὴν πορεία. Τοῦ ἐμπιποτέτηκα τό καράβι μ' ὅλα του τὰ ὑπάρχοντα.

“Οταν χάραξε ἡ αὔγη, ἀπ' τά τρίσβαθα τοῦ οὐρανοῦ ἀπλωσε μαῦρο οὐννεφο.... Ἐξί μέρες κι ἔξι νύχτες... ‘Ο αὐμενός κι ἡ βροχή τρέχουν. Η θύελλα κυριαρχεῖ στή μέρα. Τὴν ἔβδομη μέρα καταλάγιασε ὁ κατακλυσμός.

Κοίταξα τή θάλασσα: ‘Η φωνή είχε σβήσει. Κι ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα είχε γίνει λάσπη. Ἐφτανε ὡς τίς στέγες τῶν σπιτιών. ‘Ανοιξα τό παράθυρο κι ἡ μέρα φώτισε τό πρόσωπό μου. Στάθηκα ἔκει. ‘Ἐκλαγα. Στά μάγουλά μου κυλούσσαν δάκρυα. Κοίταξα τὸν κόσμο, τὸν ὄριζοντα, τή θάλασσα: Ξεχώριζε ἔνα νησί. Πρός τό Νιβσίς, μεταξύ τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ μικροῦ Ζάμπ, ἐφτασε τό καράβι.

Τὴν ἔβδομη μέρα ἀφῆσα ἔνα περιστέρι νά πετάξει. ‘Εφυγε καὶ ἦρθε ξανά πίσω. ‘Ἐπειδὴ δὲν είχε χώρο νά σταθεῖ, ξαναγύρισε. ‘Εβγαλα ἔξω ἔνα κοράκι· τό ἀφῆσα νά πετάξει. ‘Εφυγε τό κοράκι. Εἶδε τά νερά νά χάνονται τρώει, στριφογυρίζει. Δέν ἦρθε πιά. ‘Ἐκαμα μιά θυσία, στὴν κορφή τοῦ βουνοῦ... Οι θεοί χάρηκαν τὴν καλή μυρωδιά. Οι θεοί σάν τίς μύγες μαζεύτηκαν πάνω ἀπό τὸν πιστό πού πρόσφερε τή θυσία».

(Met. A.K.)

Τό χρυσοσκέπαστο φέρετρο του φαραώ Τουταγχαμών, πού ο τάφος του βρέθηκε στις ιερές θάλασσες της Λαζίου, αποτελεί το μεγαλύτερο μνημείο της αρχαίας Αιγυπτιακής ιστορίας. Η μάσκα είναι γεννητή από τον φαραώ της δεύτερης περιόδου της Δυτικής Δύσης.

Τό χρυσοσκέπαστο φέρετρο του φαραώ Τουταγχαμών, πού ο τάφος του βρέθηκε στις ιερές θάλασσες της Λαζίου, αποτελεί το μεγαλύτερο μνημείο της αρχαίας Αιγυπτιακής ιστορίας. Η μάσκα είναι γεννητή από τον φαραώ της δεύτερης περιόδου της Δυτικής Δύσης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Τό κλίμα, ή γεωγραφική θέση, ή υπαρξη νερού καί ή συνακόλουθη εύφορία τῆς γῆς στούς τόπους ὅπου ἔζησε κάθε λαός, ἐπαιχνιάζοντας στή διαμόρφωση τῶν πρώτων μεγάλων πολιτισμῶν.

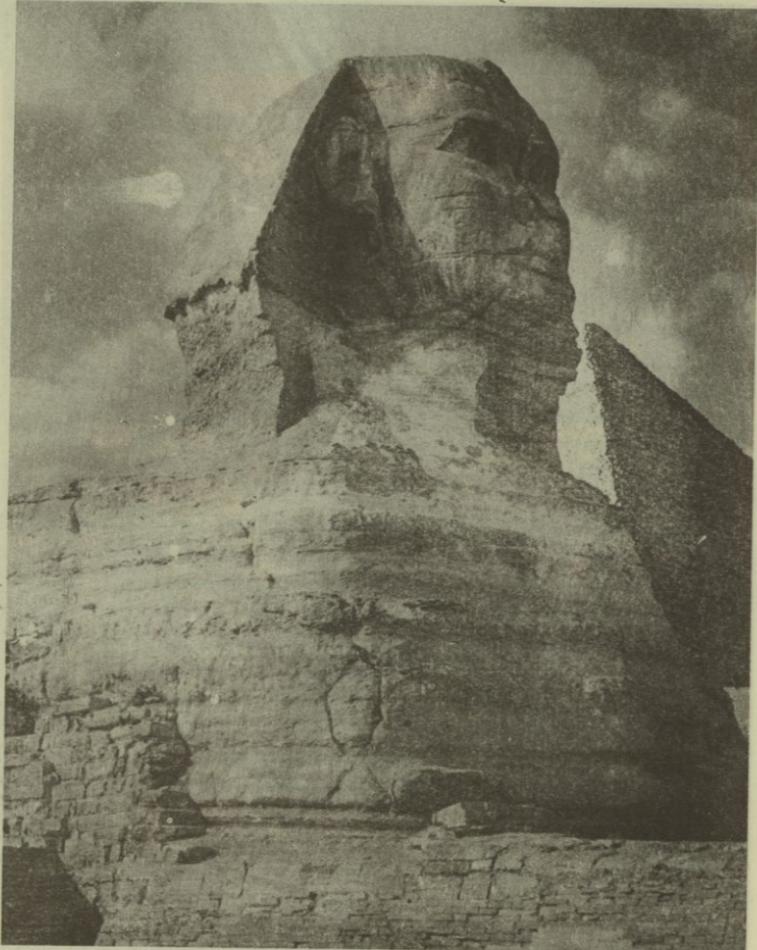
Μιά ματιά στό χάρτη δείχνει πώς οι πρώτοι πολιτισμοί ἀναπτύχθηκαν στήν Ἀνατολική Μεσόγειο καί στή Δυτική Ἀσία. Ἐκεῖ, τό κλίμα είναι ζεστό καί σέ όρισμένα σημεία ύπαρχει ἄφθονη γῆ γιά καλλιέργεια, φτάνει νά τή γονιμοποιήσει τό νερό μέ τήν εὐλογία του. Είναι εύνοϊκές οι συνθήκες γιά τή δημιουργία μεγάλων γεωργικῶν κρατῶν.

Δύο είναι αύτές οι περιοχές: ή Μεσοποταμία καί ή Αἴγυπτος.

‘Ακόμη, στή Νοτιοδυτική Ἀσία, ἀντικρίζοντας τή Μεσόγειο, ύπαρχει μιά στενή παραλιακή λουρίδα γῆς καί, πίσω τής, ἀπέραντη ἀπλώνεται ή ἔρημος: είναι ή Συρία καί ή Παλαιστίνη. ‘Ο τόπος αύτός ἡταν ὁ φυσικός σύνδεσμος καί τό μοναδικό πέρασμα ἀπό τή Μεσοποταμία πρός τήν Αἴγυπτο. Σ’ αύτό τόν παραλιακό χώρο, ὅπως καί στήν Κρήτη, ἀπέναντι, οι συνθήκες ἡταν κατάλληλες γιά νά ἀναπτύξουν οι κάτοικοι τους γρήγορα τή ναυτική τέχνη καί τό ἐμπόριο. “Ἐτοι ἀνθισαν οι πολιτισμοί τής Μινωικής Κρήτης καί τής Φοινίκης.

‘Ολόκληρος ο ἄλλος ἡπειρωτικός χώρος τής ΒΑ. ‘Αφρικής καί τής ΝΔ. Ἀσίας, πέρα ἀπό τά βουνά, ἡταν ἀνυδρος καί τρομερά ζεστός, ἀπέραντη ἔρημος.

Στά ύψιπέδα, στά βόρεια τής Μεσοποταμίας, ὅπως καί στά δρεινά τής Ἀραβίας, ύπηρχαν νομαδικοί λαοί πού ζοῦσαν ἀπό τήν κτηνοτροφία. ‘Η ζωή τους ἡταν δύσκολη. Συχνά τούς ἀπειλοῦσε ἡ πείνα. Λαχταροῦσαν γι’ αύτό τά ἀγαθά τῶν πολιτισμένων λαῶν, γι’ αύτό κι ἔκαναν συχνές ἐπιδρομές στά πεδινά. ‘Υπῆρξαν ή μόνιμη ἀπειλή τῶν πρώτων μεγάλων πολιτισμῶν καί συχνά ἔγιναν ἀφορμή περιπτειῶν καί ἀναστατώσεων. “Ομως, ή ιστορία δέ σταματάει τό δρόμο τής. Μέο’ ἀπό τίς καταστροφές καί τά ἐρείπια πού σφράγισαν τή ζωή καί τή δραστηριότητα παλαιότερων πολιτισμῶν, ἄλλοι λαοί έπειδησαν. Αύτοί, παίρνοντας ὅ,τι καλύτερο είχαν προσφέρει οι προηγούμενοι πολιτισμοί, ἔδωσαν μέ τή σειρά τους τή δική του προσφορά ή καθένας γιά τήν ἔξελιξη τής ἀνθρωπότητας.

Η τεράστια Σφίγγα τῆς Γκίζας. Μονάχα τό κεφάλι της ἔχει ύψος 5μ. Τόσο αύτό δυο κι
διαιρός της ἔχουν οκαλιστεί πάνω στό βράχο. Τό σώμα καί τά πόδια συμπληρώθη-
καν μέ τοήχους ἀπό τούβλα. Ἦταν ίδρυμένη ἐμπρός ἀπό τήν πυραμίδα τοῦ Χεφρή-
νου. Τό πρόσωπό της παριστάνει Ἰων τό φαράώ, στολισμένο μέ τήν περούκα του.
Ἔχει σώμα καί πόδια λιονταριού. Τά αὐτιά της ἔχουν ύψος 1.40 μ., τό στόμα της 2.40
μ. πλάτος. Οἱ γενικές διαστάσεις τοῦ μνημείου είναι πελώριες: 20 μ. ύψος καὶ 57
πλάτος (ἀπό τά πόδια ὡς τήν ούρα).

Η ΑΙΓΥΠΤΙΩΣ

1. Η ΧΩΡΑ

‘Η Αίγυπτος είναι μιά άπό τίς πιό παράξενες χώρες στόν κόσμο: στενόμακρη λουρίδα γης όπου δέ βρέχει σχεδόν ποτέ. ’Αρχίζοντας από τά βουνά, στό νότο, προχωρεῖ ὡς τή Μεσόγειο, σέ μήκος πολλῶν χιλιομέτρων. Τό πλάτος της είναι ἐλάχιστο. Δεξιά κι ἀριστερά, στά νότια, τήν κλείνουν βράχοι από γρανίτη. ’Ανατολικά καί δυτικά ὑπάρχει ἡ ἀπέραντη ἔρημος [ή λιβυκή καί ἡ ἀραβική], πού θά τήν είχε μάλιστα καταβροχθίσει, ἀν δέν τήν ἔβρεχε από τή μιάν ἄκρη της ὡς τήν ἄλλη, κυλώντας καταμεσῆς της, τό σωτήριο ποτάμι ὁ Νείλος, κατεβαίνοντας από τά βουνά τής Ἀβησσουνίας. ’Ο ἀρχαῖος ιστορικός Ἡρόδοτος, πού είχε ταξιδέψει ἐκεῖ, ὄνομασε τήν Αίγυπτο «δῶρο τοῦ Νείλου».

Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟΣ

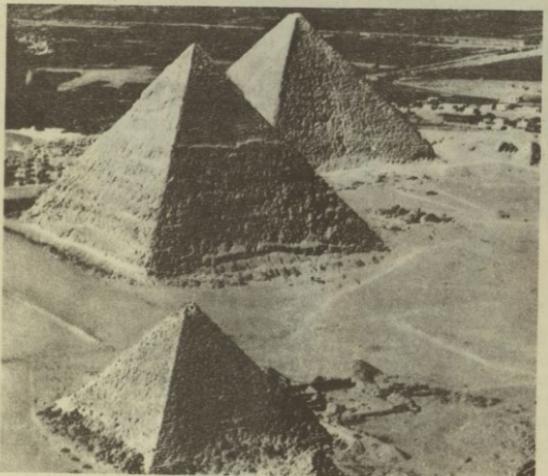
'Ο Νεῖλος καὶ ἡ
σημασία του γιά
την Αίγυπτο

Επιτρόπος εἰδικού στελέχους
προστασίας των αρχαιοτήτων
της Αίγυπτου
της Δημοκρατίας της Ελλάδας
της Δημοκρατίας της Κύπρου
της Δημοκρατίας της Λιβύης

Στήν έξοδό της πρός τή Μεσόγειο, ἡ γῆ φαρδαίνει λίγο κι ἐκεὶ ἀκριβῶς τό ποτάμι, πρίν χυθεῖ στή θάλασσα, διακλαδίζεται σάν βεντάλια σχηματίζοντας τό Δέλτα. 'Ο Νεῖλος είναι ὁ ζωοδότης τῆς Αίγυπτου. Κάθε χρόνο, μές στήν ἀνυπόφορη ζέστη πού κυριαρχεῖ στόν τόπο, ὑστερ' ἀπό τίς μεγάλες βροχές στά ύψηπεδα τῆς Ἀβησσηνίας, τό ποτάμι φουσκώνει καί πλημμυρίζει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς χώρας, ἀπό τόν 'Ιούνιο ὥς τόν 'Οκτώβριο. "Οταν τραβηχτοῦν τά νερά, ἔχει κατακαθίσει στή γῆ ἔνα στρώμα λασπερό πού είναι πλουσιότατο λίπασμα. 'Ακολουθεῖ ὑστερά ἡ σπορά πού ἀποδίδει ἀφάνταστα, γι' αὐτό κι ἡ Αίγυπτος στήν ἀρχαιότητα ἡταν ἔνας ἀπό τούς σιοποβολῶντες τῆς Εὐρώπης, ἔνα μεγάλο γεωργικό κράτος. Στά νερά τοῦ ποταμοῦ ζούσαν κροκόδειλοι, ἵπποπόταμοι καί διάφορα ψάρια. Στίς ὅχθες του, μές στά καλάμια, στούς λωτούς καί στούς παπύρους, πλήθος ἡταν τά πουλιά. 'Ο Νεῖλος χρησίμευε καί ὥς συγκοινωνιακό καί μεταφορικό μέσο.

Τά δέντρα σπάνιζαν στήν Αἴγυπτο – ἔλειπε γι' αὐτό ἡ ξυλεία. 'Υπῆρχε, δόμως, ἀφθονη πέτρα ἀπό τούς βράχους πού ἔκλειναν τή χώρα, δεξιά κι ἀριστερά. Μ' αὐτήν ἔφτιαξαν οἱ ἀρχαῖοι Αίγυπτιοι τά μεγάλα τους μνημεῖα. Στήν ἔρημο ὑπῆρχαν ἄγρια ζῶα: λιοντάρια, τσακάλια καί ὕαινες.

Γρήγορα οἱ ἀρχαῖοι Αίγυπτιοι ἔξημέρωσαν τό γαιδούρι καί τό βόδι.

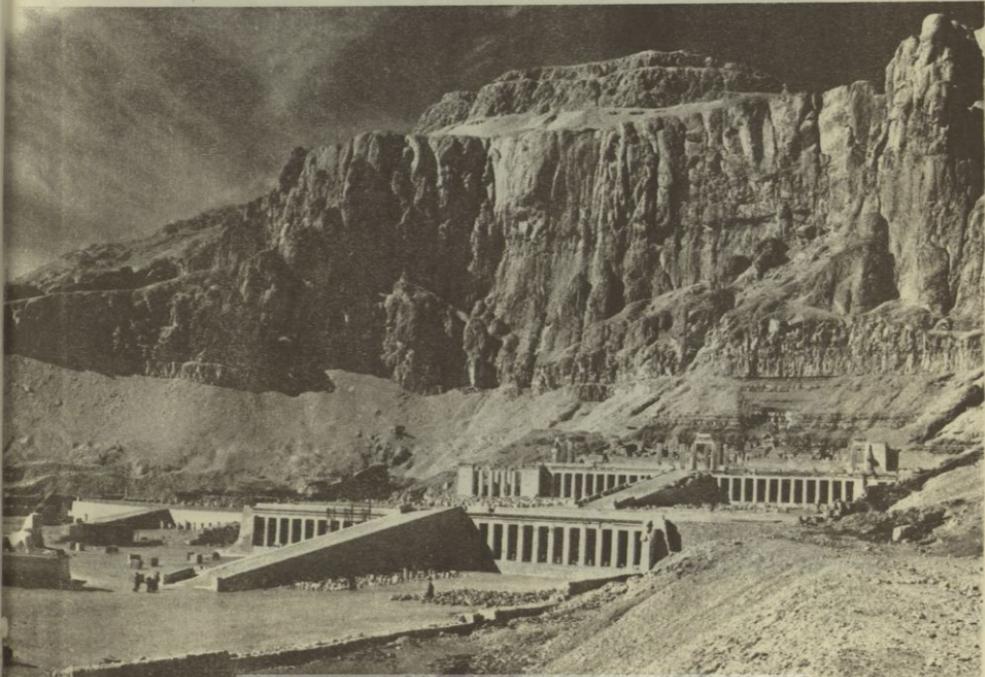
Οι τρεῖς μεγάλες πυραμίδες τοῦ Χέσποτα, τοῦ Χεφρήνου καί τοῦ Μυκερίνου. 'Η πρώτη είναι στό βάθος κι ἔχει 146 μ. ὅψος καί 2.500 κυβ. μέτρα δύκο. Πρόκειται γιά τό πό γιγάντιο λίθινο ἔργο πού ἔχει γίνει στήν ἀρχαιότητα. Στή μέση, προβάλλεται ἡ πυραμίδα τοῦ Χεφρήνου, πού στήν κορυφή της διατηρεῖ τήν ἀρχική τῆς ἐπένδυση ἀπό πλάκες, προσεκτικά ποτοθετημένες καί λειασμένες. 'Η πυραμίδα τοῦ Μυκερίνου είναι στό πρώτο πλάνο. Καί τά τρία μεγαλοπρεπέστατα αὐτά μνημεῖα ύψωνονται στό βάθος μιας κοιλάδας πού βρίσκεται στήν ἀριστερή ὅχθη τοῦ Νείλου, στό σημεῖο ἀκριβῶς πού ἀρχίζει τό Δέλτα. 'Εκεί κοντά βρίσκοταν ἡ ἀρχαία Μέμφις καί ὑπάρχει τό σημερινό Κάιρο. Στό βάθος, δεξιά κι ἀριστερά, διακρίνονται τά μικρά σπιτάκια τῆς Γκίζας.

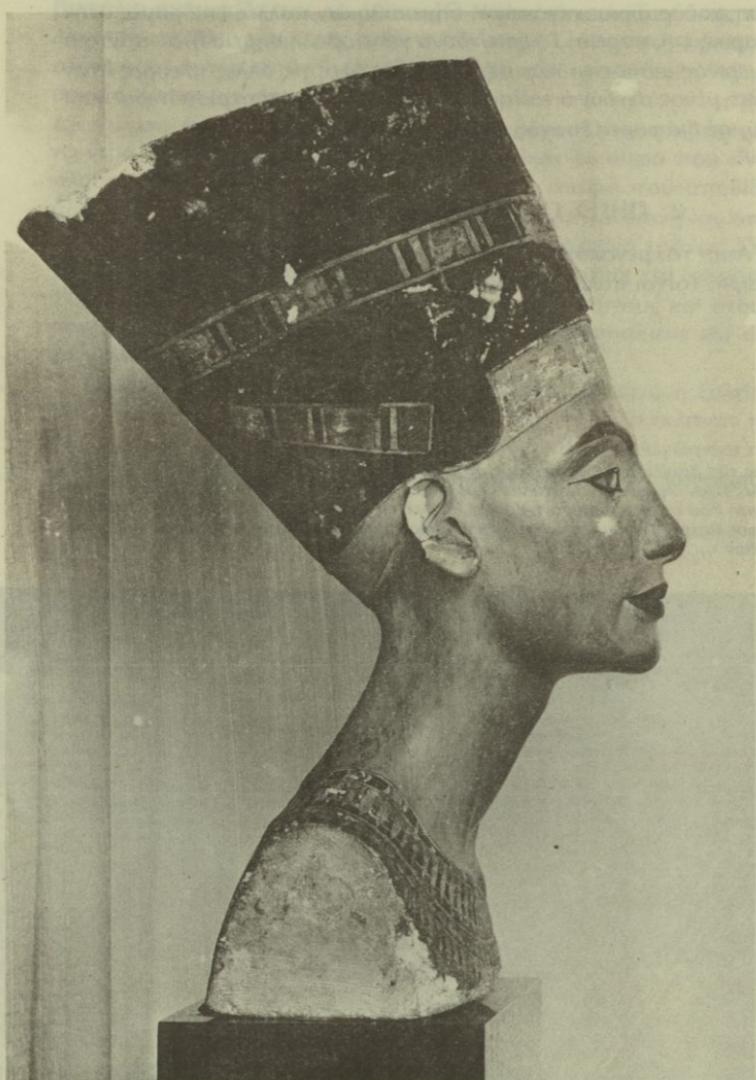
Η χώρα χωρίζεται σε δυό μεγάλα κομμάτια: τήν όρεινή "Ανω Αἴγυπτο, στό νότο, καί τήν Κάτω Αἴγυπτο, στό βορρά. Μέ την ἄνθηση πού γνώρισε σιγά-σιγά, σημειώθηκαν πολλές ἐπιδρομές στήν ιστορική της πορεία. Τό ἐπικίνδυνο γιά εισβολή σημεῖο ἦταν πάντα ὁ σημερινός ισθμός τοῦ Σουέζ, γιατί ἀπ' δλες τίς ἄλλες πλευρές ἦταν φυλαγμένος σχεδόν ὁ τόπος. Ἀπό κεῖ πέρασαν οἱ περισσότεροι λαοί πού, σέ διάφορες ἐποχές, κυρίευσαν τή χώρα.

2. ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Ἄπο τά μεγαλύτερα ἐπιτεύγματα τῶν Αἰγυπτίων στάθηκε ἡ γραφή. Τοῖχοι πολλοί, ναῶν καί τάφων, είναι κατάγραφοι. Ὁμως,

Ναός τῆς βασίλισσας Χατσεπσούτ στήν Κοιλάδα τῶν Βασιλέων στή Θήβα τῆς Αιγύπτου. Ἦταν ἀφιερωμένος στό θεό Ἀμμωνα. Φαίνεται μόνο ἡ πρόσοψη ἀπό τό γιγάντιο ναό πού προχωρεῖ μέσι στό βράχο. Μερικά τμήματά του ἦταν ἀφιερωμένα σέ τρεις ἄλλους θεούς. Χρησίμευε ὁ ναός καί γιά τίς νεκρικές τελετές τῆς βασίλισσας καί τῶν γονέων τῆς.

ἡ γλώσσα είχε ξεχαστεῖ μέ τό σβήσιμο τοῦ αίγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ. Μόνο τό 1822 ἔνας Γάλλος, ὁ Σαμπολλίον, κατόρθωσε, ἀφοῦ μελέτησε χρόνια μιά τρίγλωσσή ἐπιγραφή νά ἀποκρυπτογραφήσει τά αίγυπτιακά ἱερογλυφικά. Ἀπό τότε, ἔγιναν γνωστά πολλά στοιχεῖα γιά τήν ιστορία τοῦ τόπου, γιατί διαβάστηκαν πλήθος ἐπιγραφές χαραγμένες σέ κτίρια καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα. Σέ παπύρους ἔγραψαν οἱ βασιλικοί γραφεῖς τά κατορθώματα τῶν φαραώ ή διάφορες λεπτομέρειες τῆς ιστορίας τους. Ἀκόμη, διατήρηθηκαν ποιήματα, θρησκευτικά κείμενα, μάγια κ.ά. πού κατατοπίζουν στίς ίδεες καὶ στίς ἀνησυχίες τῶν Αἰγυπτίων.

Ειδικός κλάδος τῆς ἀρχαιολογίας, ἡ Αἰγυπτιολογία, καταγίνεται μέ τή μελέτη τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ.

3. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Οι ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἦταν ἔνα κράμα λαῶν κι είναι ἀκόμη ἄγνωστη ἡ προέλευσή τους. Γύρω στά 4000 π.Χ. κατοικήθηκαν τά σημεῖα ἐκείνα πού στίς πλημμύρες τοῦ Νείλου δέν τά σκέπαζαν τά νερά.

Τό ἐπάνω μέρος ἀπό καθιστό ἀγαλμα τῆς βασιλισσας Χατσεπ-

σούτ. Παραπήρησε τή ζωντανία τοῦ προσώπου τῆς καὶ τά ἀτομικά τῆς χαρακτηριστικά. Τό ἀγαλμα ἦταν τοποθετημένο στόν τάφο της, γι' αὐτό κι ἐπρεπε νά τῆς μοιάζει, ἔτοι ὥστε, ὅταν ἡ ψυχή τῆς θά ἐπτυχείρουσε νά βρεῖ τό σώμα, νά τή βοηθήσει τό ἀγαλμα νά βρει τὸν τάφο. Βρίσκεται στό Μητροπολιτικό Μουσείο τῆς Ν. Υόρκης.

Τό κεφάλι τῆς βασιλισσας Νεφερ-

τίτης. Σύζυγός της ἦτο ὁ Ἀμένο-

φρις ὁ Δ'. Ἀντιπροσωπευτικό δεῆγ-

μα τῆς ἔξοχης τέχνης τῶν ἀρ-

χαίων Αἰγυπτίων στὴν πρωστο-

γραφία. 14ος αι. Κρατικό Μουσείο

τοῦ Βερολίνου. Ζωγραφισμένος

ἀσβεστόλιθος.

Οι κάτοικοι ήταν χωρισμένοι σε φυλές. Καθεμιά είχε τό δικό της χωρό, τόν ἄρχοντά της καί σύμβολο καί προστάτη της τό τοτέμ (ένα ιερό ζώο, φυτό ή ἀντικείμενο). Ἀνάμεσα στίς φυλές ἄρχισαν, μέ τόν καιρό, διαμάχες, υστερα συγκρούσεις ἐντονότερες, ώσπου σχηματίστηκαν δύο μεγάλα βασιλεια: τῆς Ἀνω Αἰγύπτου καί τῆς Κάτω Αἰγύπτου [μέ τό κόκκινο στέμμα].

Τέλος ὁ Μήνης, γύρω στά 3000 π.Χ., ἐνωσε ὀλόκληρη τή χώρα καί δημιούργησε ἔτσι τό πρώτο κράτος στόν κόσμο.

Τρεῖς είναι οι μεγάλες φάσεις στήν ιστορία τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου:

1. **Ἄρχαιο Βασίλειο** (τρίτη χιλιετία π.Χ.). Ἡ πρωτεύουσά του, ἡ Μέμφις, βρισκόταν στήν ἀρχή τοῦ Δέλτα, κοντά στό σημερινό Κάιρο. Σ' αὐτή τήν ἐποχή τό κράτος ἀπλώνεται ὡς τόν πρώτο καταρράκτη, κυριεύεται ἡ Νουβία (ἔβγαζε χρυσάφι) καί ἡ περιοχή τοῦ Σινά (ύπηρχε χαλκός). Μεγάλα ἔργα γίνονται τότε: ναοί, ἀνάκτορα καί τεράστιοι ἐπιβλητικοί τάφοι: οι μεγάλες πυραμίδες στήν Γκίζα. Στό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου σημειώνονται πολλές ἐσωτερικές ἀναταραχές.

2. **Μέσο Βασίλειο.** Ἰδρύεται κατόπιν τό **Μέσο Βασίλειο**, μέ πρωτεύουσα τή Θήβα, στήν Ἀνω Αἴγυπτο (2000 π.Χ. περίπου ὡς τά 1580). Οι πρώτοι φαραώ αύτοῦ τοῦ βασιλείου ήταν σπουδαῖοι. Φρόντισαν γιά τή διοίκηση, δργάνωσαν συστηματικά τήν καλλιέργεια τῆς γῆς κάνοντας μεγάλα ἀρδευτικά ἔργα κι ἐνδιαφέρθηκαν πολύ γιά τήν ἀρχιτεκτονική καί τήν τέχνη. Στά τελευταία διακόσια

‘Ο φαραώ Τουθμωσις ὁ Γ.’ Βρέθηκε στό Καρνάκ. Είναι ἀπό πραονωπό σχιστόλιθο καί βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Καΐρου.

χρόνια τῆς περιόδου κυριεύουν τήν Αἴγυπτο οἱ Ὑκσώς (νομαδικός λαός πού ἥρθε ἀπό τήν Ἀσία κι ἔφερε μεγάλες καταστροφές). Οἱ δικοί τους ἀρχηγοί γίνονται φαραώ.

3. Νέο Βασίλειο. Οἱ ἄρχοντές του (1580-1100 π.Χ.) ἐλευθέρωσαν τή χώρα. Αύτοί ἔδιωξαν τούς Ὑκσώς. Διατήρησαν τή Θήβα ώς πρωτεύουσα.

Μεγάλα γεγονότα σημειώνονται σ' αὐτή τήν περίοδο κι ἀξιόλογοι φαραώ βασιλεύουν (Τούθμωσις Γ', Ἀμένοφις Δ', Ραμσῆς Β'). Σ' αὐτή τήν ἐποχή γίνεται ἡ πρώτη γυναικα-βασίλισσα τῆς χώρας (ἡ Χατσεπσούτ). Δημιουργεῖται στόλος, ἀναπτύσσεται πολύ τό ἐμπόριο καί, για νά ἔξασφαλιστοῦν οἱ πρώτες ὅλες ἔχουσιά ἀπό τό Λίβανο, χαλκός ἀπό τό Σινά καί τήν Κύπρο), κυριεύεται ἡ γειτονική περιοχή τῆς Ἀσίας, ως τόν Εύφρατη, καί ἡ Κύπρος. Σπουδαῖα ἔργα κατασκευάζονται καί σ' αὐτή τήν πολύ σημαντική ἐποχή τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας (μεγάλοι ναοί στό Λοῦξορ καί στό Καρνάκ). Τότε ζεῖ καί ὁ φαραώ Τουταγχαμών, πού ὁ τάφος του διατηρήθηκε ἀθίκτος, γι' αὐτό καί ἔφερε στό φῶς ἀμέτρητους θησαυρούς.

Τό 13ο αι. συγκρούονται οἱ Αἰγύπτιοι μέ τούς Χετταίους, τούς νικοῦν στό Καντές (τό 1294) καί τούς ἀναγκάζουν νά περιορίσουν τήν ἔξαπλωσή τους. Οἱ «λαοί τῆς θαλάσσης», τέλος, ἐπιδρομεῖς δηλ. πού ἀναστάτωσαν τό 12ο αι. τήν Ἀνατολική Μεσόγειο, ὑποχρέωντον τούς Αἰγυπτίους νά ἔγκαταλείψουν τίς περισσότερες κτήσεις τους στήν Ἀσία.

Ἀπό τόν 11ο αι. ἡ ἱστορία τῆς Αἰγύπτου είναι γεμάτη ταραχές καί εἰσιβολές. Γιά ἔνα διάστημα οἱ Ἱερεῖς ἐπωφελοῦνται ἀπό τήν παροδική ἔξασθένηση τῶν φαραώ καί παίρνουν ἐκεῖνοι τήν ἔξουσία. Ἡ τελευταία ἀναλαμπή παρουσιάζεται τήν ἐποχή τοῦ φαραὼ Ψαμμῆτιχου, πού διώχνει τούς Ἀσσυρίους. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους είναι τώρα ἡ Σάις, στό Δέλτα. Ἐγκαινιάζεται ἐμπορική ἐπικοινωνία μέ τούς Ἑλληνες καί τούς παραχωρεῖται ἡ Ναύκρατις, ἔνα σπουδαῖο λιμάνι. Ἐλληνες μισθοφόροι ὑπηρετοῦν στόν αἰγυπτιακό στρατό. Λίγο ἀργότερα, ὁ φαραώ Ἀμασίς δημιουργεῖ φιλίες μέ Ἑλληνικές πόλεις. Ἡ μοίρα τῆς Αἰγύπτου ὅμως εἶχε πιά βαρύνει. Τό 525 π.Χ. τήν κυριεύουν οἱ Πέρσες, τό 332 π.Χ. ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καί τέλος τό 30 π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι.

4. Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ

Οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ὑπῆρξαν λαός πολύ ἐργατικός. "Ἐνα πλῆθος στοιχεία γιά τίς καθημερινές τους ἀσχολίες είκονίζουν οἱ τοιχογραφίες τῶν τάφων καί τ' ἀνάγλυφα*. Ζοῦσαν βασικά ἀπό τήν

Καλλιέργεια.
Ψάρεμα

Αἰγαίον / Ηράκλειο - Αίγαρη - ηφαίστειο τείχος της πόλης.
 Κρήτη - κεντρικόρομα.
 Διαβάσαι: Κρήτη.
 Άλλες ασχολίες
τῶν κατοίκων

καλλιέργεια τῆς γῆς, γι' αὐτό ἡ ζωή τους ὀλόκληρη κρεμόταν ἀπό τό Νεῖλο καὶ τίς πλημμύρες του. Αὐτός πότιζε καὶ λίπαινε τά χωράφια τους. Αὐτός τούς χάριζε τή σοδειά δίνοντάς τους ταυτόχρονα κι ἄλλα εἰδή τροφῆς (ψάρευαν μέ δίχτυ, κυνηγοῦσαν στίς ὅχθες του). "Ἐπρεπε νά δουλεύουν ἀδιάκοπα. Ἐκτός ἀπό τά δημητριακά, καλλιέργοῦσαν τό λινάρι κι είχαν δέντρα ὀπωροφόρα καὶ λαχανόκηπους. Κατασκεύαζαν ἔνα εἶδος μπίρας, μέ τή ζύμωση τοῦ κριθαρένιου ψωμιοῦ μές στό νερό. Ἡταν τό συνηθισμένο ποτό τῶν λαϊκῶν τάξεων. Κρασί ἔφερναν ἀπό τό ἔξωτερικό: ἥταν ὅμως ἀκριβό, γι' αὐτό καὶ τό ἐπιναν μόνον οἱ πλούσιοι. Στίς ὅχθες τοῦ Νείλου μάζευαν παπύρους καὶ λωτούς. Στά σπίτια τους είχαν κότες, χῆνες, πάπιες. Διατηροῦσαν καὶ κοπάδια ἀπό πρόβατα, κατοίκες καὶ βόδια (τό ἀλογο μόνο τό 1700 π.Χ. τό γνώρισαν στήν Αἴγυπτο).

"Οταν τραβιόνταν τά νερά, ἐκτός ἀπό τίς γεωργικές δουλειές, χρειάζονταν νά γίνεται προσεχτική συντήρηση τῶν αὐλακιῶν, καὶ νά ἀνοίγονται νέα. Ἡταν ἀνάγκη νά ἐπιθεωροῦνται ὀλοένα τ' ἀναχώματα πού θά συγκρατοῦσαν τή ζωοδότρα λάσπη τοῦ ποταμοῦ. Γιά τίς κακές χρονιές, ἐπρεπε νά ἔχουν προβλέψει ν' ἀποθηκεύσουν νερό σέ δεξαμενές. Ἡταν ἀνάγκη νά υπολογίζουν ἀδιάκοπα τίς ἐποχές, νά προβλέπουν καὶ νά μετροῦν. Γι' αὐτό δέν είναι παράξενο πού ἀπό νωρίς ἀνάπτυξαν τή γεωμετρία κι ἔμαθαν νά λογαριάζουν καὶ νά παρακολουθοῦν τήν κίνηση τῶν ἀστεριών.

Γιά τή συντήρηση τῶν ἔργων ἐπρεπε νά ἐργάζονται πολλοί μαζί, γι' αὐτό τή γενική ἐπίβλεψη τήν είχε τό κράτος, κι ἀπό νωρίς χρειάστηκε ν' ἀναπτυχθεὶ σοβαρό διοικητικό καὶ ὁργανωτικό σύστημα. Οι βασιλικοί ὑπάλληλοι παρακολούθουσαν τούς ἀγρότες στίς γεωργικές ἐργασίες καί, κάθε χρόνο, συγκέντρωναν τό ποσοστό πού ὁ φαραὼ ἔπαιρνε ἀπό τή συγκομιδή. Σκληρές τιμωρίες είχαν προβλεφθεῖ γιά ὅσους ἔκρυβαν τό εισόδημά τους.

Τά αἰγυπτιακά κείμενα δίνουν ἔντονη τήν εἰκόνα τής δυστυχίας πού κυρίευε τή χώρα τίς κακές χρονιές, ὅταν ἐπεφταν σκουλήκια καὶ κατέστρεφαν τή σοδειά, ὅταν οἱ ἵπποπόταμοι πεινασμένοι ἔτρωγαν ὅ,τι ἀπόμενε. "Άλλος κίνδυνος ἥταν τά ποντίκια ἡ οἱ ἀκρίδες, οἱ φοβερές πληγές τῶν γεωργικῶν κρατῶν, ὅπως ἥταν ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος.

'Ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες τους δουλειές, οἱ Αἰγύπτιοι ἐπρεπε, τόν καιρό πού τό ποτάμι πλημμύριζε, νά ἐργάζονται ύποχρεωτικά στά μεγάλα ἔργα πού κατασκεύαζαν οἱ φαραώ.

Οι χωρικοί ἔμεναν σέ καλύβια μέ λιγοστά ἔπιπλα – τά τελείως ἀπαραίτητα – καὶ ζοῦσαν πολύ ἀπλά. 'Αντίθετα, τῶν πλουσίων οι κατοικίες ἥταν λαμπτρές κι ἡ ζωή τους κυλούσε μές στήν καλοπέραση καὶ στίς διασκεδάσεις.

Οι τεχνίτες είχαν μικρά ιδιωτικά έργαστηρια. Πολλοί άλλοι όμως, οι καλύτεροι, έργάζονταν και έμεναν μόνιμα σε είδικά συγκροτήματα τών άνακτόρων, γιατί οι φαραώ είχαν και τή μεγάλη βιοτεχνία και τό έμποριο στά χέρια τους. Ή καθημερινή παραγωγή ήταν καθορισμένη κι έπρεπε ό καθένας νά άποδίδει. Σκληρή τιμωρία περιμενε τούς δύκνηρούς.

5. Η ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ – ΟΙ ΤΑΞΕΙΣ

Κεφαλή της αίγυπτιακής κοινωνίας ήταν ό φαραώ. Πίστευαν πώς ήταν γιός θεοῦ, θεός κι αύτός ο δίος, κι άπο κείνον έξαρτιόταν ή εύημερία τού τόπου. Ως θεός έξουσίαζε τά πάντα, και τή γη τῆς Αίγυπτου και τούς άνθρωπους. Έκείνος κατεύθυνε τήν οίκονομική της ζωή κι ήταν ό άνώτατος δικαστής. Ζοῦσε μές στό άνάκτορό του περιστοιχισμένος από πλήθος αύλικούς, ποικιλούς άξιωματούχους και άνωτερους άξιωματικούς. Σέ περίπτωση πολέμου ό φαραώ δόηγούσε τό στρατό στή μάχη. Ό φαραώ ήταν άπολυτος κύριος στήν Αίγυπτο κι έθεωρείτο θεός, γι' αύτό όνομάζουμε τό κράτος αύτό θεοκρατικό*.

* Ήταν τόσο πολλές και πολύμορφες οι δικαιοδοσίες τοῦ φαραώ, ώστε γιά τήν έπιβλεψη τών διαφόρων έργασιών στό άπέραντο κράτος του, ήταν άπαραίτητος μεγάλος άριθμός άνώτατων άξιωματούχων (διοικήτες έπαρχιών, οίκονομικοί ύπαλληλοι, έπιστάτες τών βασιλικών βιοτεχνιών, έπιστάτες τών κρατικών άποθηκών, κ.α.π.). Οι εύγενείς, συγγενείς τοῦ φαραώ, συχνά έπαιρναν μεγάλες θέσεις και κάποτε άποκτούσαν σημαντική δύναμη. Σέ πολεμικές περιόδους οι άνωτεροι άξιωματικοί έπαιρναν μεγάλη αίγλη. Στόν

· Ο Φαραώ

Εύγενείς, Ιερεῖς,
Άνώτατοι
κρατικοί
ύπαλληλοι.
Γραφεῖς

* Η μικρογλυπτική σε διάφορα υλικά, πέτρα, ξύλο, χαλκό κ.α., άναπτυχθηκε έξαιρετικά στήν Αίγυπτο, όπου συνήθιζαν πολύ νά τοποθετούν μές στούς τάφους τους οι φαραώ κάθε είδους άγαλματακία πού παρισταναν έπαγγελματίες τενίτες ή στρατιώτες. Τά εύρηματα αύτά μάς δίνουν διαφωτιστικές πληροφορίες γιά τά έπαγγέλματα και τήν καθημερινή ζωή γενικά. Στήν είκόνα κορίτσι πού άλεθει σιτάρι στό χερόμυλο. Βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Καΐρου κι είναι καμαρένο από πωρόλιθο.

κύκλο τῶν ίσχυρῶν ἀνῆκαν καὶ οἱ γραφεῖς, πού κατεῖχαν σπουδαία θέση στά ἀνάκτορα, ὅπου ὑπῆρχαν εἰδικές σχολές γιά τήν ἐκπαίδευσή τους. Συχνά γίνονταν τόσο ίσχυροί ώστε ἀνέβαιναν σέ ψυφίστα ἀξιώματα. Γενικά, στήν ἀρχαίᾳ Αἴγυπτῳ, ἕνα ὅτομο πού γνώριζε τή δύσκολη ἱερογλυφική γραφή, ἦταν δυνατό νά κατόρθωσει πολλά πράγματα, ἀν εἶχε μεγάλες φιλοδοξίες. Στήν ιστορία τῆς Αιγύπτου πολλές φορές εὐγενεῖς, ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι ἦ ἀξιωματικοί ἔφθασαν νά διεκδικήσουν τό θρόνο ἀπό τό φαραώ.

Στό θεοκρατικό^{*} καθεστώς φυσικό είναι νά ἔχουν μεγάλη δύναμη οἱ ἵερεῖς. Στήν Αἴγυπτο ἦταν πολλοί κι είχαν ίσχυ καί μεγάλο πλούτο. Αύτοί ἦταν ἔξαλλοι ὁ σύνδεσμος τοῦ λαοῦ μέ τό βασιλιάθεό του. Ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι, ἀξιωματικοί καί ἄλλοι ὑπάλληλοι, κυρίως ὅμως οἱ ἵερεῖς, ἀποκτούσαν κτήματα ἀπό δωρεές τῶν φαραών. Ἀπό τήν κάθε εἰδούς ιδιοκτησία οἱ ἵερεῖς είχαν μεγάλα είσοδήματα, ὅπως φαίνεται ἀπό στοιχεία πού δίνουν οἱ γραπτές πηγές. Ἀναφέρεται πώς τό 130 αι. π.Χ. οἱ ἵερεῖς κατεῖχαν τά 45/100 τῆς αἰγυπτιακῆς γῆς, 169 πόλεις καί πάνω ἀπό 100.000 δούλους.

Οἱ ἵερεῖς είχαν τό σεβασμό τοῦ λαοῦ· σέ δρισμένες περιπτώσεις ἵερεῖς μεγάλων θεῶν ἀπόκτησαν τόση δύναμη, ώστε ἔγιναν ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι τοῦ φαραώ. Ἔτσι, γύρω στά 1400 π.Χ., γιά νά ἀντιμετωπίσει τό πανίσχυρο ἱερατεῖο ἔνας φαραώ – ὁ Ἀκενατόν – ἐπιχείρησε νά κάμει πολιτική καί θρησκευτική ἐπανάσταση. Δέν ἐπέτυχε ὅμως στό σκοπό του. Ἡ ἐπιρροή τῶν ἱερέων ἔμεινε ἀμείωτη. Μές στήν πρώτη χιλιετία π.Χ. ἀρκετοί ἵερεῖς ἔγιναν φαραώ.

Οἱ στρατιώτες ἀποτελούσαν χωριστή τάξη (τό ἐπάγγελμά τους ἦταν κληρονομικό). Τό κράτος τούς παραχωρούσε γῇ γιά καλλιέργεια. Συνήθως ἦταν ζένοι, κυρίως ἀπό τή Νουβία, κι ὁ πληθυσμός δέν τούς συμπαθοῦσε ιδιαίτερα.

Τή μεγάλη μάζα τήν ἀποτελούσε ό λαός, πού ἐργαζόταν είτε στά χωράφια, είτε στά διάφορα ἐργαστήρια, τά βασιλικά ἡ κάποιων ἀξιωματούχων. Οι Αιγύπτιοι ἦταν λαός πειθαρχικός καί ἡμερος, δέν ἦταν ὅμως εύτυχείς. Ἡ ζωή τους περνούσε μές στή στέρηση συνήθως, παρ' ὅλο πού ἐργάζονταν πολύ σκληρά. "Οταν δέν δούλευαν στά κτήματα, ἐπρεπε νά παίρνουν μέρος σέ ὅμαδικές ἐργασίες πού πρόσταζαν οἱ φαραώ – κατασκευή ναῶν, πυραμίδων, διαφόρων ἄλλων ἐργών. Οἱ λαϊκές τάξεις κατοικούσαν σέ πηλόκτιστες καλύβες. Φόρεμά τους καθημερινό ἦταν ἔνα «ζάμα» γιά τούς ἄντρες, κι ἐφαρμοστό μακρύ φουστάνι γιά τίς γυναῖκες, λινό συνήθως.

Οἱ δοῦλοι, τέλος, ἦταν αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ είχαν χάσει τήν ἐλευθερία τους ἀπό χρέον. Ὁ φαραώ τούς χρησιμοποιούσε σέ διάφορες δουλειές ἢ τούς δώριζε σέ δικούς του ἀνθρώπους.

Λαός – Δοῦλοι

έργοι
Δούλων

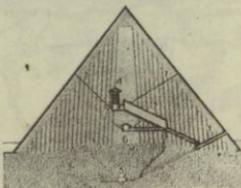
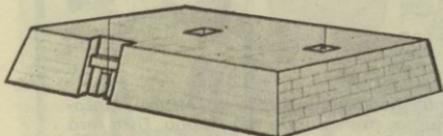
Οι γραφεῖς ἦταν σπουδαῖα πρόσωπα στήν αἰγυπτιακή κοινωνίᾳ. Ἐτοι, ἀκόμη καὶ στά ἀνάκτορα ἦταν ἀπαραίτητοι, καὶ ἀποκτοῦσαν συχνά μεγάλη ἐπιρροή. Στήν εἰκόνα δύγαλμα ἀγνωστού γραφέα, μέ πολὺ δυνατή ἐκφραστή στό πρόσωπο. Καθισμένος σταυροπόδι, ἔχει ἀνοίξει τὸν πάπυρο ἑμπρός του, ἔτοιμος νά γράψει ό,τι θά τὸν προστάξουν. Βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Καΐρου.

6. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Πολλοί ἦταν οι θεοί τῶν Αἰγυπτίων. Ἀπ' αὐτούς πίστευαν πώς προέρχεται κάθε καλό ἢ κακό. Τούς παρίσταναν συχνά μέ σῶμα ἀνθρώπινο καί κεφάλι ζώου. Κάθε πόλη εἶχε τό δικό της θεό. Ἀγαπητότεροι ἦταν ὁ Ὁσιρις, θεός τοῦ Νείλου καί τῶν νεκρῶν, ἡ Ἰσις κι ὁ Ὁρος. Ὁ Ρᾶ ἦταν ὁ μεγαλύτερος, ὁ θεός τοῦ ἥλιου· γιός του πίστευαν πώς ἦταν ὁ φαραὼ.

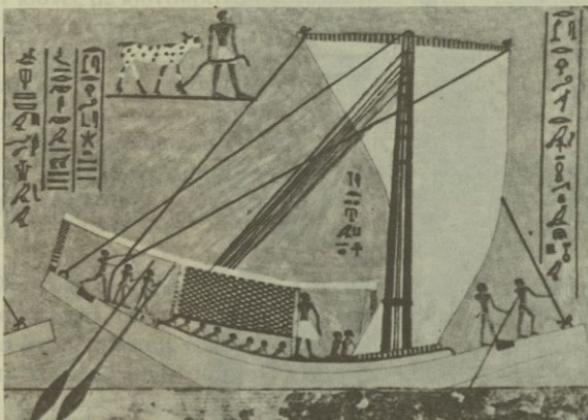
Δύο ἀπό τά εἰδη τάφων τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου. Ἀριστερά, μασταμπάς (ἔχει ύπόγειο θάλαμο γιά τό νεκρό, καί, χωριστά, ἱερό μέ δική του είσοδο). Δεξιά, τομή πυραμίδας.

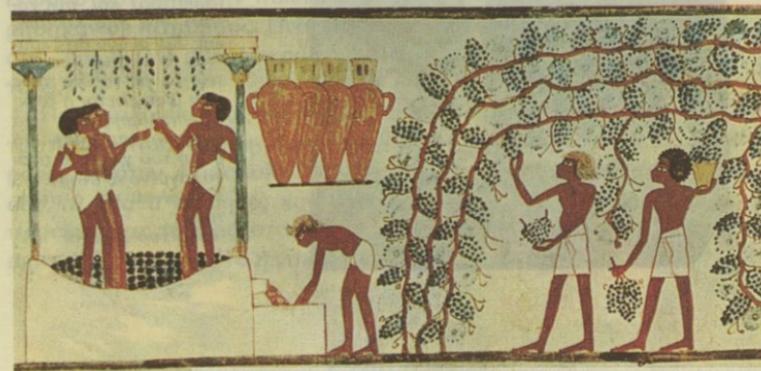
Θαυμάσιο γιά τη ζωντανία του διγαλμα τοῦ Ρά-νοῦφερ, ἀρχιερέα στή Μέμφι. Πρόερχεται ἀπό τὸν τάφο του στή Σάκκαρα. Σήμερα, στὸ Μουσεῖο τοῦ Καΐρου. Εἶναι ἀπό πιωρόδιθο, καὶ διατηρεῖ ἵχνη ἀπό χρῶμα.

Νόμιζαν ἀκόμη πώς ὑστερ' ἀπό τό θάνατο ἡ ζωή συνεχίζεται, στὸν ἄλλο κόσμο, ἢν δὲν καταστραφεῖ τὸ σῶμα. Αὐτὸ στάθικε ἔξαλλου ἡ φοβερή ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου σ' ὀλόκληρη τὴν αἰγυπτιακή ιστορία κι ἔγινε ἀφορμή νά καθιερωθοῦν εἰδικές ταφικές συνήθειες. Γιά νά μή χαλάσει τὸ σῶμα, ἐπρεπε νά το βαλσαμώσουν, πράγμα πού στοίχιζε πολύ κι ἡταν πολύ συχνά ἀδύνατο γιά τούς φτωχούς. Ἡ διαδικασία τῆς σωστῆς ταρίχευσης κρατοῦσε ἐβδομήντα μέρες. Υπῆρχαν ὅμως καὶ ἀπλούστεροι τρόποι, πιό φθηνοί. Νομίζοντας πώς ἡ ζωή συνεχίζεται, ἔβαζαν μές στούς τάφους ἐπιπλα, σκεύη, τροφές, ἐργαλεία, καθώς καὶ μικρά ἀγάλματα πού παρίσταναν τούς δούλους. Αύτοι καὶ στὸν ἄλλο κόσμο θά ἐξυπηρετοῦσαν τούς κυρίους τους. Πολύχρωμες τοιχογραφίες, τέλος,

Καράβι τῆς περιόδου τοῦ Ἀρχαίου Βασιλείου. Προέρχεται ἀπό τοιχογραφία στὸ μαστάπα τοῦ Καγιεμάνκ στή Γκιζα (μαστάπας στά ἀραβικά σημαίνει πάγκος). Σε τέτοιους τάφους ἐθάβαν τούς μεγάλους ἀξιωματούχους στὴν Αἴγυπτο.

Τμῆμα τοιχογραφίας ἀπό τὸν τάφο τοῦ Νάκτ, ἱερέα τοῦ Ἀμμωνα στή Θήβα. Ἀριστερά, πατητήρι σταφυλῶν· στὸ κέντρο, ὁ νέος πού μαζεύει τὸ κρασί βάζοντάς το σέ ἀμφορεῖς (φαίνονται μερικοί πάνω ἀπ' αὐτήν). Δεξιά: συγκομιδή σταφυλῶν.

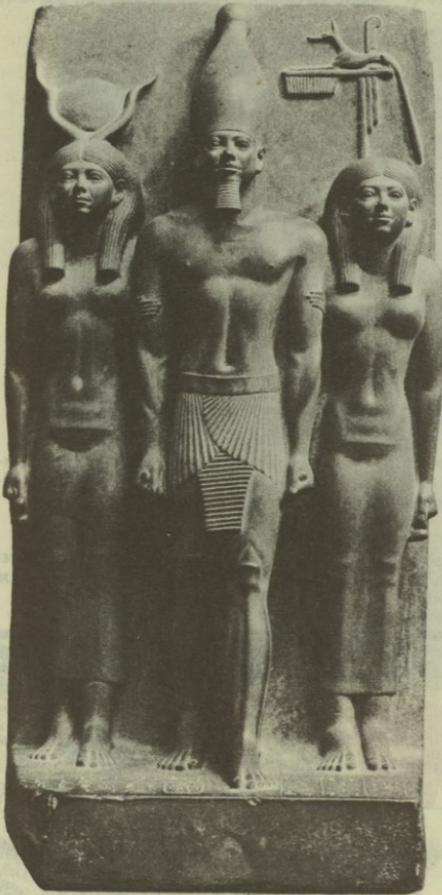

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαίδευσης Μελιτζάνης

στούς τοίχους εἰκόνιζαν τό περιβάλλον πού ήθελε νά ἔχει καί στόν
ἄλλο κόσμο ό νεκρός.

Τάφοι

Οι πλουσιότεροι καί ιδιαίτερα οι φαραώ, ἐπιθυμώντας νά ἔχουν
καί στόν ἄλλο κόσμο τίς ἀνέσεις τῆς ζωῆς, κατασκεύαζαν πελώρι-
ους τάφους καί τούς γέμιζαν μέ ἄφθονα πλούτη. Γιά νά παραπλα-
νήσουν τούς τυμβωρύχους, πού γιά νά ἀρπάξουν τά ἀγαθά τους,
θά κατέστρεφαν ἵσως καί τίς μούμιες τους, διαρύθμιζαν στό ἐσωτε-
ρικό ἔνα κρυφό δωμάτιο, γιά τό λείψανό τους, ἐνώ τοποθετοῦσαν
ψεύτικα φέρετρα σέ ἄλλους χώρους. Ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή, ὁ
πλούτος τῶν τάφων τράβηξε τούς τυμβωρύχους, γι' αὐτό ἀπογυ-
μνώθηκαν οι πλουσιότεροι τάφοι.

Ο φαραώ Μυκερίνος
ἀνάμεσα στή θεά Ἄθωρ
(άριστερά) καί τήν το-
πική θεά τῆς Κυνόπο-
λης. Καί οι δύο θεές κρα-
τοῦν τό φαραώ προστα-
τευτικά μέ τό ἔνα τους
χέρι (διακρίνεται ἡ ἄκρη
τῆς παλάμης τους στά
δύο του μπράτσα). Στή
βάση τοῦ γλυπτοῦ είναι
χαραγμένο τό δόνομα τοῦ
Μυκερίνου καί ὁ τίτλος
του.

"Ἐργο τοῦ 26ου αι. π.Χ.
Μουσεῖο τοῦ Καΐρου.

πτυχός 7. ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ, ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Τά μνημεία τοῦ αίγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ είναι έκπληκτικά. Άπο τά μεγάλα παλάτια τῶν φαραώ δέ διατηρήθηκε κανένα ἔχονς. Φαίνεται πώς τόσο αὐτά, ὅσο καὶ οἱ ιδιωτικές κατοικίες χτίζονταν ἀπό πήλινες πλίνθους.

Τεράστιοι τάφοι καὶ πελώριοι ναοί μέ «δάση ἀπό κολόνες» δείχνουν τήν ἐπίδοση τῶν Αἰγυπτίων στή μνημειακή* ἀρχιτεκτονική, προβάλλοντας τήν ἀγάπη τους γιά τό μεγάλο καὶ τό αἰώνιο, ὅπως ἔξαλλου τό ἀπαιτοῦσε καὶ ἡ θρησκεία τους. Καὶ τά δύο αὐτά εἶδη ἦταν ἰδρυμένα γιά τήν αἰώνιότητα. Ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ τόπου, μέ τήν ἀπέραντη ἔκταση, ὑπαγόρευε τίς μεγάλες κατασκευές. Χρησιμοποίησαν κίονες μέ κιονόκρανα ιδιότυπα πού τά ἐμπνεύσθηκαν ἀπό τά φύλλα τοῦ παπύρου ἢ τῆς φοινικιάς καὶ τά ἄνθη τοῦ λωτοῦ. Ναοί καὶ τάφοι είναι ζωγραφισμένοι μέ πλήθος ἀπό παραστάσεις καὶ στούς τοίχους ὑπάρχει, γραμμένη στήν αἰγυπτιακή γραφή (ἱερογλυφικά), δόλοκληρη ἢ ιστορία διαφόρων βασιλέων κτλ. Στίς ζωηρές καὶ πολύχρωμες παραστάσεις τῆς αἰγυπτιακῆς ζωγραφικῆς καὶ στήν ἀνάγλυφα*, μπορεῖ κανείς νά παρακολουθήσει ἀμέτρητες πτυχές τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων δόλοκληρου αὐτοῦ τοῦ λαοῦ.

Ἡ γλυπτική σέ ξύλο ἢ πέτρα εἶχε μεγάλη ἀνάπτυξη κι ἔδωσε ὥραιότατα ἔργα, μεγάλα καὶ μικρά, ἀνάγλυφα καὶ ὀλόγλυφα.

Μέσα στούς τάφους ἔβαζαν ἀγάλματα, πού ἐπρεπε γιά λόγους θρησκευτικούς νά μοιάζουν στό νεκρό. Σέ κάθε ἀγάλμα προσπαθοῦσαν νά δώσουν θεϊκή μεγαλοπρέπεια, χωρίς ὅμως νά παύσει νά μοιάζει στό συγκεκριμένο ἀτομο πού παρίστανε. Πολλές φορές ζωγράφιζαν τά ἀγάλματα, γιά νά δώσουν μάλιστα ζωηρότητα στήν ἔκφραση, ἔβαζαν τά μάτια ἀπό ἄλλα ύλικά.

Αξιοσημείωτη στάθηκε ἡ μεταλλουργία καὶ ἡ σφραγιδογλυφία.

Λογοτεχνία. Ἡ λογοτεχνία τῆς Αἰγύπτου δέν ἀφορετε πολλά βιβλία πίσω τῆς, γιατί ἡ δυσκολία τῆς γραφῆς δέν ἔδινε τήν εύκαιρία νά ἔκφραστοῦν μ' αὐτήν τολλοί ἄνθρωποι. Ἐλάχιστα κείμενα διατηρήθηκαν σέ παπύρους. Είναι θρησκευτικά, λυρικά καὶ λαϊκές διηγήσεις. [Τό Βιβλίο τῶν Νεκρῶν, "Ὕμνοι", Ἡ Σάτιρα τῶν Ἐπαγγελμάτων].

Παρακολουθώντας τίς πλημμύρες τοῦ Νείλου ἀπό τίς ἀρχές τῆς τρίτης χιλιετίας, ἀκόμη, ὅρισαν τό πρώτο ἡμερολόγιο (τῶν 365 ἡμέρων). Κατόπιν, παρακολουθώντας τήν κίνηση τῶν ἀστεριῶν χώρισαν τό χρόνο σέ μῆνες καὶ ἐβδομάδες. Ἀπό πολύ νωρίς, τέλος, προσέχοντας τή σκιά στό διάστημα τῆς ἡμέρας προσδιόριζαν τήν ἡρα. Βρήκαν, ἔτσι, τό ἡλιακό ὡρολόγιο.

Αρχιτεκτονική
καὶ Ζωγραφική

Γλυπτική

Εργα τούς ταύτας

την πολλά ταύτας

Στήν Αἴγυπτο άναπτύχθηκε πολύ ή 'Ιατρική καί, γιά πρώτη φορά στήν ιστορία τοῦ κόσμου, διακρίθηκε σέ διάφορους κλάδους.

'Η ταρίχευση ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἀποκτήσουν γνώσεις ἀνατομίας. Οἱ Αἰγύπτιοι γιατροί ἤταν σπουδαῖοι στήν ἀρχαιότητα καί τούς καλοῦσαν μάλιστα συχνά σ' ἄλλα μέρη τῆς 'Ανατολῆς, γιά νά τούς συμβουλευθούν. 'Από κείμενα τῶν παπύρων βλέπουμε τρόπους θεραπείας πού ἀκολουθούσαν ἡ διαγνώσεις πού ἔκαναν.

KYRIA SΗMΕΙA

---

1. 'Η Αἴγυπτος εἶναι τό πρώτο μεγάλο γεωργικό καί θεοκρατικό* κράτος στήν 'Ιστορία.

2. 'Αρχοντας ἀπόλυτος ἤταν ὁ φαραώ, πού λατρευόταν ὡς θεός καί στή θέλησή του ὑπάκουαν ὅλοι.

3. 'Η κοινωνία ἤταν χωρισμένη σέ τάξεις, μέ τεράστια διαφορά ζωῆς μεταξύ τους. Τό ἄτομο δέν εἶχε καμιά ἐλευθερία οὔτε καί ιδιαίτερη σημασία. Τή ζωή κατευθύνει ὁ θεός φαραώ, καθώς καί οἱ ιερεῖς κι οἱ ἀνώτατοι κρατικοί ὑπάλληλοι, πού ἐκφράζουν τίς ἐπιθυμίες του καί ἐπιβάλλουν τή θέλησή του.

4. Πίστευαν σέ πολλούς θεούς καί στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

5. Οἱ Αἰγύπτιοι ἤταν λαός ἥμερος καί πολύ ἐργατικός. 'Ανέπτυξαν ἀξιοσημείωτα τίς τέχνες καί τίς ἐπιστήμες.

KEIMENA

---

1. "Ἐνα παλιό αἰγυπτιακό αἰνιγμα λέει:

«Τί εἶναι αὐτό πού γιά τρεῖς μῆνες μοιάζει μέ λαμπρό μαργαριτάρι, τρεῖς μῆνες ἔχει κατάμαυρο δέρμα, ἀλλούς τρεῖς μῆνες εἶναι μιά πρασινωπή πέτρα καί ἄλλους τρεῖς μῆνες στιλπνό χρυσάφι»;

— Τό ἔδαφος τῆς Αἰγύπτου τίς τέσσερις ἐποχές τοῦ χρόνου.

2. "Ἐνα ἀρχαϊκό αἰγυπτιακό τραγούδι ύμνει τό ζωοδότη ποταμό, τό Νεῖλο:

«Χαίρε, Νεῖλε, σύ πού παρουσιάστηκες σ' αὐτή τή γῆ καί πού ἔρχεσαι ειρηνικά, γιά νά δώσεις τή ζωή στήν Αἴγυπτο! Ποτίζεις τή γῆ παντοῦ, θεέ τῶν καρπῶν, κύριε τῶν φαριών, πλάστη τοῦ σταριοῦ, δημιουργέ τοῦ κριθαριοῦ... Μόλις ὑψωθοῦν τά νερά σου, σ' ἡ γῆ γειζεῖς ἀπό χαρά, οἱ ἀνθρώποι γελοῦν... 'Ο Νεῖλος φέρνει τίς ἔξοχες συγκομιδές, χαρίζεις ὅλα τά καλά, δίνεις διαλεχτές κι εὐχάριστες τροφές. Βγάζεις χορτάρι γιά τά ζῶα κι ὅ, τι χρειάζεται γιά τίς θυσίες στούς θεούς... Δέν τοῦ στήνουν ἀγάλματα οὔτε τό ύμνον μέ

λέξεις γεμάτες μυστήριο, δέν ξέρει κανείς άπό πού ἔρχεται. Κι ώστόσο κυ-
βερνά σά βασιλιάς πού οι νόμοι του ισχύουν γιά δόλη τή γῆ, πίνει τά δάκρυα
άπ' όποια μάτια κι ἄν κυλούν, καί σκορπίζει ἀπλόχερα τήν καλοσύνη του».
(Met. A.K.)

3. Ἀρχαῖο αἰγυπτιακό κείμενο γιά τά καθήκοντα τοῦ παιδιοῦ στή μη-
τέρα του:

«Ο Θεός σοῦ τήν ἔδωσε. "Οταν γεννήθηκες ἐκείνη ἔγινε σκλάβα σου στήν
πραγματικότητα. Οἱ κόποι οἱ πιό ἀχάριστοι ποτέ δέ στενοχώρησαν τήν καρ-
διά της, ἔτοι πού νά τή φέρουν στό σημεῖο νά πεῖ: «Καί ποιά ἡ ἀνάγκη νά τό
κάμω αὐτό?» "Οταν πήγαινες στό σχολεῖο γιά νά μάθεις γράμματα, ἐκείνη
στεκόταν κοντά στό δάσκαλό σου, φέρνοντας κάθε μέρα φωμί καὶ μπίρα
ἀπό τό σπήλαι. Καὶ τώρα πού μεγάλωσες καὶ πού παντρεύεσαι καὶ θεμελι-
ώνεις δική σου οἰκογένεια, νά θυμάσαι πάντα, ἀδιάκοπα, δλες τίς φροντίδες
πού πήρε γιά λογαριασμό σου ἡ μητέρα σου, ἔτοι πού νά μήν τήν κάμεις
ποτέ νά βαρυγκομήσει καὶ νά σηκώσει τά χέρια της πρός τό Θεό, γιατί θά
ταν βαριά ἡ κατάρα της».

(Met. A.K.)

4. Οι ειδικότητες στήν Ιατρική:

«Η Ιατρική είναι διαχωρισμένη κατά τόν ἔξης τρόπο: κάθε γιατρός θερα-
πεύει μιά μόνο ἀρρώστια κι όχι περισσότερες. "Όλα τά μέρη είναι γεμάτα
ἀπό γιατρούς, γιατί ἄλλοι είναι γιατροί γιά τά μάτια, ἄλλοι γιά τό κεφάλι,
ἄλλοι γιά τά δόντια, ἄλλοι γιά τήν κοιλιά κι ἄλλοι γιά τίς «ἀφανεῖς ἀρρώστιες»
(έννοει τά «νοσήματα ἐσωτερικής παθολογίας», οπως λεμε σημερα).

'Ηροδότου, Ιστορία B, 84 (Met. A. Θεοφίλου).

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

1. Η ΧΩΡΑ

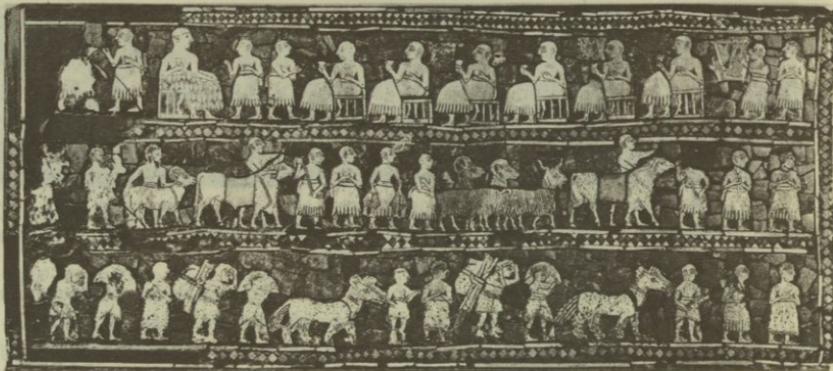
Η Μεσοποταμία θά ήταν, όπως κι ή Αίγυπτος, έρημος, όντα δέν τήν είχε κι αύτήν σύνοήσει ή φύση, τοποθετώντας την άνάμεσα σέ δύο μεγάλα ποτάμια, τόν Τίγρη και τόν Εύφρατη. Σύνορά της έχει τήν Άρμενία (στό βορρά), τίς έρημους τής Συρίας και τής Αραβίας (στά δυτικά και στό νότο) και τό Ιράν (στ' ανατολικά).

Η χώρα χωρίζεται στήν Κάτω Μεσοποταμία ή Χαλδαία, στενότερη και πιό εύφορη, και στήν Ανω Μεσοποταμία, όπου μόνο κοντά στά ποτάμια ήταν δυνατή η ζωή. Η βορειότερη περιοχή, ή Ασσυρία, είναι όρεινη.

Τά δύο ποτάμια γονιμοποιούσαν τή γῆ της μέ τίς έπήσιες πλημμύρες τους. Έδω, όμως, δέ γίνονταν τόσο κανονικά δλα, όπως στήν Αίγυπτο. "Αν δέ ρυθμιζόταν, από νωρίς, καλό άρδευτικό* σύστημα, μεγάλες έκτασεις τής χώρας θά ήταν σκεπασμένες από έλη κι άλλες θά έμεναν τελείως άγονες. "Αν ποτιζόταν όμως σωστά, ή συγκομιδή ήταν πραγματικός θησαυρός. "Εβγαινε άφθονο σιτάρι και κριθάρι. Η Μεσοποταμία, όπως και ή Αίγυπτος, ήταν μεγάλο γεωργικό κράτος.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

Τό λάβαρο τῆς Ούρ. Σκηνές ἀπό τὰ ἀνάκτορα καὶ τὴν καθημερινή ζωή στή χώρα.

Τά δέντρα ἦταν σπάνια· μονάχα χουρμαδίες ύπτηρχαν πολλές. Πλήθος τά ἄγρια ζῶα – ὄναργοι* καὶ λιοντάρια – πολύ γρήγορα ἀνάγκασαν τούς κατοίκους νά ἐπιδοθοῦν στὸ κυνήγι.

Ἡ πέτρα λείπει ὀλότελα ἀπό τῇ χώρᾳ (έκτος ἀπό τά ὄρεινά). Ἔτσι, θέλοντας νά χτίσουν οἱ ἄνθρωποι, χρησιμοποιούσαν τοῦβλα, ἔνα ύλικό σχετικά πρόσκαιρο, γιατί εὐκολά χαλάει. Πάνω σέ πήλινες πλάκες, ἀκόμη, συνήθιζαν οἱ κάτοικοι στὴν ἀρχαιότητα νά γράφουν τὴν παράξενη γραφή τους, τή σφηνοειδή.

Ἀνοιχτή ἡ χώρα ἀπ' ὅλες τίς πλευρές, τράβηξε μέ τὸν πλοῦτὸν τῆς, ζηλόφθονα κι ἀρπακτικά, τά βλέμματα τῶν γειτόνων τῆς. Γι' αὐτό οἱ ἐπιδρομές ἦταν πολύ συχνές καὶ γενικότερες ἀναστατώσεις καὶ καταστροφές σημειώθηκαν στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων.

2. ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Ο πολιτισμός τής Μεσοποταμίας ήταν ώς το 1840 γνωστός μόνον από στοιχεία που έδιναν οι άρχαιοι Αιγύπτιοι κι οι "Έλληνες συγγραφεῖς καί ἡ Ἀγία Γραφή". Ο Γάλλος Μποττά, τότε, άνακαλυψε στή βόρεια Μεσοποταμία ένα μεγάλο άρχαιο άνακτορο. Κάθε χνάρι της άρχαιότητας είχε χαθεί από την έπιφάνεια, έξαιτίας τού εύθρυπτου οικοδομικού ύλικου που έλεγχε χρησιμοποιούσε για τήν κατασκευή τῶν άνακτόρων καί τῶν άλλων κτιρίων, κι ή ἄμμος είχε σκεπάσει τά χαλάσματα μέ τόν καιρό.

"Υστερ' από τόν Μποττά, ὁ Βρετανός Λάγιαρντ αποκάλυψε τά έρειπτα τῆς Νινεύη, τῆς πρωτεύουσας τῆς άρχαιάς Ἀσσυρίας. Χιλιάδες πινακίδες γεμάτες σύμβολα ἀκατανόητα, σέ σφρυνοειδή γραφή, βρέθηκαν τότε. Ήταν τό πλουσιότατο άρχειο τού βασιλιά Ἀσσουριμπανιπάλ.

Οι προσπάθειες τῶν άρχαιοιλόγων πολλαπλασιάστηκαν. Πολλοί πάσχισαν νά διαβάσουν τήν ἀγνωστή γλώσσα. Στό μεταξύ ἄλλες άρχαιότητες ήρθαν στό φῶς, νέες πινακίδες, πλήθος ἀγάλματα καί ἀνάγλυφα.*

'Ο Γερμανός Γκρότεφεντ, τέλος, κατόρθωσε νά ἀποκρυπτογράφησε τή γλώσσα καί, μέ τήν ἀνάγνωση τῶν ἀμέτρητων κειμένων, ἀποκαλύφθηκε στίς λεπτομέρειές του ἔνας μεγάλος πολιτισμός. Γεννήθηκε, ἔτσι, νέος κλάδος τῆς άρχαιοιλογίας, ἡ Ἀσσουριολογία*.

3. ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Σουμέριοι

Τήν τέταρτη χιλιετία π.Χ. παρουσιάζεται στή Ν. Μεσοποταμία, κοντά στόν Περσικό κόλπο, ἀνάμεσα στόν Τίγρη καί τόν Εὐφράτη (στή Χαλδαία), ἔνας ἀξιοθαύμαστος λαός ἀφάνταστα πολυμήχανος καί δημιουργικός: οι Σουμέριοι. Δέν ξέρουμε ἀπό πού ήρθαν, οὔτε

Σκηνή από τή ζωή τών κτηνοτρόφων στή Μεσοποταμία. "Οπως και στήν Αίγυπτο, μπορει κανείς νά γνωρίσει άνπροσωπευτικά τήν καθημερινή ζωή και τίς άσχολιες τών κατοικών από τά έργα τέχνης που έχουν σωθεί. Στην εικόνα: κατασκευή βοουτύρου (2900-2460 π.Χ.).

σέ ποιά φυλή άνηκαν. 'Ο πολιτισμός όμως πού δημιούργησαν είχε τεράστια έπιδραση στή μοίρα τοῦ ἀνθρώπινου γένους και στήν έξελιξη τοῦ πολιτισμοῦ του.

Στήν άρχη ζούσαν, όπως κι οἱ Αἰγύπτιοι, χωρισμένοι σέ διάφορες μικρές άνεξάρτητες περιοχές. Στίς πόλεις τους σημειώθηκαν κυριολεκτικά θαύματα. Μεγάλα παλάτια και ιδιότυποι ναοί (τά ζηγκουράτ) ιδρύθηκαν. Κάθε πόλη τιμούσε τό δικό της θεό, που είχε στήν ιδιοκτησία του κτήματα και κοπάδια ζώων. Οι ήγεμόνες ήταν θεϊκά πρόσωπα κι αύτοί ἔπρεπε νά γνοιάζονται γιά τή συντήρηση τῶν ναῶν. Αύτοί ἔπειβλεπαν τήν καλή λειτουργία τῶν καναλιών, γιά τό πότισμα τῆς γῆς. Μόνον ἔτσι ήταν δυνατό νά έξασφαλίζεται πλούσια συγκομιδή σ' αύτά τά γεωργικά μεγάλα κράτη τῆς άρχαιότητας.

Τό άνήσυχο κι ἔφευρετικό μυαλό τῶν Σουμερίων βρήκε άξιοθαύμαστες λύσεις γιά τή βελτίωση τῆς ζωῆς. Αύτοί άνακάλυψαν τόν τροχό και τόν χρησιμοποίησαν στήν ἄρδευση τῶν χωραφιῶν. Κατόρθωσαν ἔτσι νά κάμουν τή χώρα τους ἀληθινή «Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», μέ ώραια καλοποιημένα χωράφια και ἀπέραντους κήπους.

'Αναγκασμένοι νά βροῦν τρόπο νά ύπολογίζουν τό χῶρο, σύντομα προδέυσαν στή Γεωμετρία και τήν 'Αριθμητική, όπως κι οἱ Αἰγύπτιοι. Πρώτοι οι Σουμέριοι τελειοποίησαν τό ἀλέτρι, ἀνάπτυξαν τή μεταλλουργία και βρήκαν τρόπο νά φτιάχνουν βούτυρο ἀπό τό γάλα. Στάθηκαν ἐργατικός κι έαιρετικά ἐπινοητικός λαός. Αύτοί πρώτοι χρησιμοποίησαν τό τούβλο γιά τήν κατασκευή μνημειακῶν* κτηρίων.

Γρήγορά χρησιμοποίησαν γραφή (μέ χαρακτήρες σφηνοειδεῖς) πού διαδόθηκε, ὅπως και τ' ἄλλα τους ἐπιτεύγματα, γοργά στήν ύπόλοιπη χώρα και σ' ὀλόκληρη τή Δυτική Ἀσία. "Ἐγραφαν τά παράξενα σύμβολά τους πάνω σέ πήλινες πινακίδες, πού τίς ξέραι-

Βούτυρο
 (άλετρο)
 Σουμέριοι : κατασκευή βούτυρου
 Εγραφαν τά πήλινες πινακίδες

ναν στὸν ἥλιο. Στίς ἀνασκαφές τῶν σουμεριακῶν πόλεων βρέθηκαν χιλιάδες ἀπ' αὐτές.

Ήταν ἀνάγκη νά ξέρουν νά λογαριάζουν σωστά καί νά ἔχουν όρισμένα μέτρα, γιά τὴν τεράστια ἐμπορική τους κίνηση. Τὸ «πόδι» ὁ «πῆχυς», τὸ «τάλαντο» κι οἱ ὑποδιαιρέσεις του εἰναι δικές τους ἐφευρέσεις. Νωρίς, ἀφέσαν τὸ ἀνταλλακτικὸ ἐμπόριο καὶ χρησιμοποίησαν τὸ πρώτο εἶδος νομισμάτων στὸν κόσμο: χρυσάφι κι ἀσήμι σε ράβδους ἢ δαχτυλίδια πού τὰ σφράγιζαν, γιά νά είναι σίγουρο τὸ βάρος καί ἡ καθαρότητα τοῦ ύλικου.

Ἡ χώρα τους δέν ἔχει μέταλλα. Ταξίδευαν ἔτοι σ' ἄλλα μέρη ('Ινδίες, Καύκασο, Μ. Ἀσία) γιά νά προμηθευτοῦν πρῶτες υλες καὶ πολύτιμες πέτρες.

Οἱ ἄρχοντές τους ἀγαποῦσαν φοβερά τὴν πολυτέλεια, ὅπως ἔδειξαν οἱ ἀνασκαφές τῶν τάφων τους. Ἐβαζαν μέσα κάθε εἴδους ἀγαθά καὶ πολύτιμα στολίδια, ἔργα τῆς ἔξοχης τέχνης τους, ὅπως κι οἱ Αίγυπτοι. Ἐδῶ ὅμως γινόταν καὶ κάτι ἀνατριχιαστικό. "Οταν

Φτερωτός ταῦρος, χαρακτηριστικός φρουρός στὴν πόλη τῶν ἀνακτόρων τῆς Μεσοποταμίας.

Ἡ κορυφὴ τῆς στήλης πού παριστάνει τὸ βασιλιά Χαμμουραμπί ὅρθι ἐμπρός ἀπό τὸ θεό ἥλιο Σαμάς, πού κάθεται κρατώντας τὸ σκῆπτρο μέ τὸ δέξι του χέρι. Ἡ στήλη είναι ἀπό βασάλτη καὶ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Λούβρου.

πέθαινε ό βασιλιάς, έθαβαν μαζί του, άφού τούς στραγγάλιζαν πρίν, τή βασίλισσα κι όλη τους τήν άκολουθία, μαζί μέ τά ζῶα καὶ τούς σκλάβους τοῦ παλατιοῦ.

Μές στήν τρίτη χιλιετία, διάφοροι σημιτικοί λαοί ἀπό τίς ἑρήμους τῆς Ἀραβίας εισβάλλουν στή Μεσοποταμία. Στήν ἀρχή ἔδρυσαν πόλεις (Μάρι, Ἀγάδη, Κίς) στά βόρεια τῆς Χαλδαίας, γρήγορα ὅμως ἥρθαν σέ σύγκρουση μέ τούς Σουμερίους. 'Ο Σημίτης βασιλιάς Σαργκόν ὁ Α' κατόρθωσε νά κυριαρχήσει καὶ νά δημιουργήσει τό πρώτο βασίλειο τῆς Μεσοποταμίας, μέ πρωτεύουσα τό Ἀκκάδ (2350 π.Χ.). Οι Σουμερίοι ἔχασαν τήν ἐλευθερία τους κι ἔσβησαν σιγά-σιγά. 'Ο πολιτισμός τους ὅμως διαδόθηκε στούς Ἀκκαδίους, κι ὅ,τι είχαν ἀνακαλύψει ἔμεινε κτῆμα τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Ἀκκάδιοι

"Άλλα κύματα ἀπό Σημίτες ἥρθαν κι ἐγκαταστάθηκαν σέ λίγο στή χώρα. Γύρω στά 1700 π.Χ. ὁ σπουδαιότερος βασιλιάς τῆς περιόδου, ὁ Χαμουραμπί, κατόρθωσε νά ἐνώσει ὀλόκληρη τή Μεσοποταμία σ' ἕνα κράτος, μέ πρωτεύουσα τή Βαβυλώνα. Ἡταν ἀπόλυτος ἄρχοντας, ὅπως κι οἱ φαραώ, καὶ διοικοῦσε μέ τούς ὑπαλλήλους του. 'Οργάνωσε τή διοίκηση καὶ καθιέρωσε τήν πρώτη συστηματική νομοθεσία.

Χαμουραμπί.
Νομοθεσία

Στήν ἐποχή του κατασκευάζεται ἡ τεράστια διώρυγα μεταξύ Κίς καὶ Περσικοῦ κόλπου. Τότε γράφεται καὶ τό ἔπος τοῦ ἡρωα Γκιλγκαμές.

'Από τό 160 ὡς τό 120 αι. π.Χ. ἀδιάκοπες εισβολές σημειώνονται κι ἡ χώρα βρίσκεται σέ μεγάλη ἀναστάτωση.

Κυριαρχοῦν στό τέλος οἱ Ἀσσύριοι, πολύ σκληρός λαός πού κατοικοῦσε στά ὄρεινά τῆς Βόρειας Μεσοποταμίας. Πολεμοῦν ἀσταμάτητα. Οι στρατοί τους κατεβαίνουν ἀπό τό βορρά. Κυριεύουν ὀλόκληρη τή Μεσοποταμία, τό Ἐλάμ, τή Συρία κι ἕνα μέρος τῆς Αιγύπτου. Πρωτεύουσα γίνεται ἡ Νινευή, ὅπου συγκεντρώνονται ἀμέτρητα πλούτη ἀπό τίς κυριευμένες χώρες. Πλῆθος παραστάσεις σέ ἀνάγλυφα* καὶ οἱ ἄφθονες γραπτές πηγές πληροφοροῦν γιά τήν πολεμική τέχνη τῶν Ἀσσυρίων. Μεταχειρίζονται πολεμικά ὅρματα κι ἀναδείχθηκαν ἴδιοφυεῖς στίς πολιορκίες πόλεων, μέ τίς εἰδικές μηχανές πού είχαν ἐπινοήσει. 'Οργάνωσαν συστηματική κατασκοπεία. Ζώντας γιά τόν πόλεμο ἀποκλειστικά, τελειοποίησαν κάθε του λεπτομέρεια.

Ἀσσύριοι
(1150-612 π.Χ.)

Οι ύποταγμένοι λαοί δέν μπόρεσαν ν' ἀνεχθοῦν τή σκληρή αύτή κυριαρχία γιά πολύ. "Ετοι, οἱ Βαβυλώνιοι ξεσκωθήκαν τελικά καὶ συμμαχώντας μέ τούς Μήδους λαό τῆς ἀρίας φυλῆς πού κατοι-

Νέο Βαβυλωνιακό
Βασίλειο (612-538
π.Χ.)

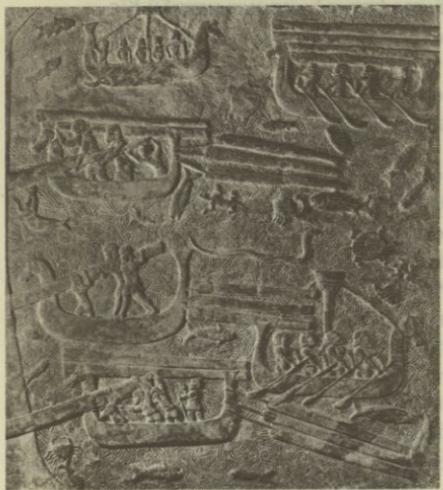
κοῦσε στό Δυτ. Ιράν), κατέστρεψαν τή Νινεύη (612) καί κατέλυσαν τό κράτος τῶν Ασσυρίων. Πρωτεύουσα ἔγινε πάλι ἡ Βαβυλώνα, πού στολίστηκε μέ τόσο μεγάλα καί ώραία κτίρια, ὥστε ἔμεινε περίφημη στὴν ἱστορία γιά τὸν πλούτο καί τῇ μεγαλοπρέπειᾳ τῆς κι οἱ κρεμαστοὶ τῆς κῆποι θεωρήθηκαν ἔνα ἀπό τὰ ἐφτά θαύματα στὸν κόσμο.

Τὴν ἐποχὴν πού βασιλεύει ὁ Ναβουχοδονόσορ κυριεύονται τὰ Ἱεροσόλυμα. Τότε, παίρνει τούς Ἐβραίους στὴ «βαβυλώνια αἰχμαλωαῖα». Τό 538 π.Χ. ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν Κύρος, κυριεύει τὴν Βαβυλώνα κι ὀλόκληρη ἡ Μεσοποταμία γίνεται ἐπαρχία τῆς Περσίας.

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ – ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

“Οπως καὶ στὴν Αἴγυπτο, ἡ μεγάλη μάζα τῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἐργάζεται ἀδιάκοπα. Κύρια φροντίδα τους ἦταν τὸ καλό καί ὄργανωμένο πότισμα τῶν χωραφιῶν, γι' αὐτό τὸ κράτος φρόντισε ἔξαρχῆς νά ἐπιβλέπει σοβαρά τὶς ἀρδευτικές* ἐργασίες κι ἡ νομοθεσία ὅρισε διάφορες σχετικές διατάξεις, προβλέποντας αὐστηρές ποινές γιά τοὺς παραβάτες.

* Εκτός ἀπό τὸ κριθάρι καί τὸ σιτάρι, ἔνα μέρος τῆς τροφῆς τό

Δεξιά: Σουμέριος ἀρπιστής. Πήλινο ἀνάγλυφο, ἔνα ἀπό τὰ πολλά, πού δείχνουν τὴν ἀγάπη τοῦ λαοῦ αὐτοῦ γιά τὴ μουσική. Άριστερά: Μεταφορά ἔνδων στὸ ποτάμι, μὲ τὸ χαρακτηριστικό στὸ σχῆμα καράβι τῆς Μεσοποταμίας (ἔργο τοῦ 721-705 π.Χ.)

ξέδινε ή φοινικιά. Ἐτρωγαν τίς κορφές τοῦ δέντρου κι ἀπό τό χυμό του ἔφτιαχναν ἔνα είδος ποτοῦ. Χρησιμοποιούσαν, ἀκόμη, τό ξύλο του γιά ἐπιπλα καὶ μέ τά κλαδιά του σκέπαζαν τίς μικρές καλύβες πού κατοικούσαν. Μέ τίς ἵνες του, τέλος, ὑφαιναν.

Μέ τήν κτηνοτροφία ἐξασφάλιζαν γάλα, βούτυρο καὶ μαλλί γιά νά φτιάχνουν ύφασματα.

Οἱ τεχνίτες στίς πόλεις ἡταν ἐπιδέξιοι μεταλλουργοί κι ὑπῆρχαν μικρές βιοτεχνίες πού κατασκεύαζαν ἐπιπλα, κοσμήματα καὶ ύφασματα μάλλινα καὶ βαμβακερά.

Μέ τήν τεράστια ἀνάπτυξη πού σημείωσε τό ἐμπόριο, πλῆθος καραβάνια κυκλοφορούσαν ἀπό τή μιάν ἄκρη τής χώρας στήν ἄλλη, ἐνώ σέ ξένους τόπους είχαν ίδρυσει ἐμπορικές συνοικίες στίς πόλεις.

5. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Κορυφή τής κοινωνίας ἡταν ὁ βασιλιάς πού ἔξουσίαζε τά πάντα. Στή θέλησή του ύπακουαν εύγενεῖς καὶ λαός. Ζοῦσε μεγαλόπρεπα στό τεράστιο παλάτι του, περιστοιχισμένος ἀπό πολυάριθμους αὐλικούς.

Οἱ εύγενεῖς κι οἱ ιερεῖς ἀποτελοῦσαν χωριστή τάξην.

Ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ διακρινόταν σέ ἐλεύθερους (γεωργούς ἢ τεχνίτες) καὶ δούλους. ቩ δομή τής κοινωνίας δείχνει πώς ἡ Μεσοποταμία ἡταν κράτος θεοκρατικό*, ὅπως καὶ ἡ Αἴγυπτος.

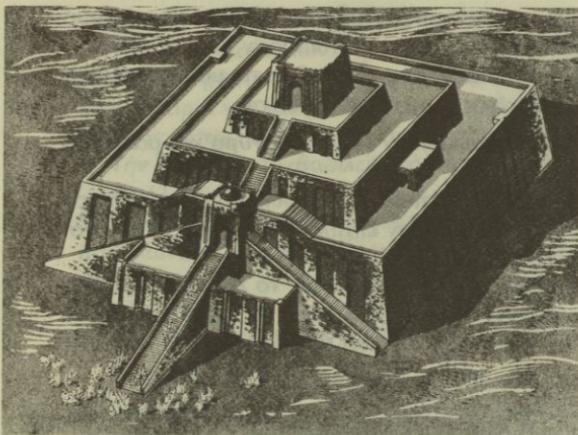
6. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ἡ γῆ, τό νερό, ὁ ἀέρας, ὁ ἥλιος, τό φεγγάρι ἡταν γιά τούς κατοίκους τής ἀρχαίας Μεσοποταμίας θεοί. Ἀπ' αύτά τά στοιχεῖα κρεμόταν ἡ ζωή τους, τά λάτρευαν κι ἐπιζητούσαν δλοένα τή βοήθειά τους. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αύτές τίς θεότητες, πού ἡταν σεβαστές σ' ὀλόκληρη τή χώρα, κάθε πόλη είχε τό δικό της προστάτη θεό, πού προσπαθοῦσε νά τόν ἐπιβάλει γενικά, ὅταν κυριαρχοῦσε πάνω στίς ἄλλες. Ἔτσι, ὅταν σχηματίσθηκε τό πρώτο βαβυλωνιακό κράτος, πρώτος θεός ἀνακηρύχθηκε ὁ Μαρντούκ, ὁ προστάτης θεός τής Βαβυλώνας. Ἀργότερα, οἱ Ἀσσύριοι ζήτησαν νά ἐπιβάλουν τόν ἄγριο πολεμικό θεό τους, τόν Ἀσσούρη, προστάτη τής Νινευής.

Πίστευαν ἀκόμα σέ ήμιθεους. Ὁ ἀγαπητότερος ἡταν ὁ Γκιλγκαμές, ἔνα πρόσωπο ἀνάλογο μέ τόν Ἡρακλῆ στήν ἀρχαία Ἑλληνική μυθολογία.

Εἶχαν τήν ίδεα πώς ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου είναι ἀξεδιάλυτα δεμένη μέ τόν ἀστερισμό πού κυριαρχοῦσε στό στερέωμα τήν ὥρα πού γεννήθηκε. Παρατηροῦσαν, λοιπόν, ώρες πολλές οἱ ἀστρολό-

Αναπαράσταση
ζυγούριά της Οδό.
Ο πόρος της Βα-
βέλ, που αναφέρει ή
Άγια Γραφή, φαινε-
ται πώς θά ήταν ένα
τέτοιο κτίριο.

γοι στόν καθαρό νυχτερινό ούρανό τήν κίνηση τῶν ἄστρων καὶ πί-
στευαν ὅτι μποροῦσαν νά προφητεύσουν τό μέλλον πού περίμενε
τόν καθένα.

Βασιλιάς, εὐγενεῖς καὶ ἀπλοί θνητοί φοβόνταν τούς θεούς, γιατί
τήν ὥρα τῆς ὁργῆς τους μποροῦσαν νά ἔξαπολύσουν τά μεγαλύ-
τερα δεινά ἐναντίον τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων. Σέ κάποια τέτοια
σπιγμή, οι θεοί ἔστειλαν τόν Κατακλυσμό, πού ἡ μνήμη του ήταν
πολύ ἔντονη οτούς λαούς τῆς ἀρχαίας Μεσοποταμίας.

Πίστευαν πώς κι οἱ ἄρρωστιες προέρχονταν ἀπό κακούς δαίμο-
νες γι' αὐτό καὶ φρόντιζαν μέ διάφορα φίλτρα, πού ἔπιναν οἱ ἄρρω-
στοι, νά τίς διώξουν ἀπό τό κορμί τους. Μέ τελετές, θυσίες καὶ
πολύμορφες προσφορές οἱ ἀνθρωποί ὅλων τῶν τάξεων, κι οι βασι-
λιάδες ἀκόμη, ἀναζητοῦσαν μέ τή βοήθεια τῶν ιερέων τήν προστα-
σία καὶ τήν εύμενεια τῶν θεῶν. "Οσο γιά τόν Κάτω Κόσμο, τόν πί-
στευαν σάν τόπο σκοτεινό, γεμάτο σκόνη καὶ στενοχώρια.

Ἡ θρησκεία αὐτή εἶναι φυσικό νά βάραινε πολύ στήν ὑπαρξη
τῶν ἀνθρώπων, γιατί καμιά ἀνακούφιση δέν τούς πρόσφερε στή
Ζωή, οὔτε ἄφηνε χώρο γιά ἐλπίδα, ύστερα ἀπό τό θάνατο. Γ' αὐτό
οἱ μάγοι κι οἱ ἄστρολόγοι – σ' αὐτούς κατέφευγαν ὅλοι – εἶχαν με-
γάλη ἐπίδραση, κι ἡ δεισιδαιμονία* κυριαρχοῦσε σ' δλες τίς κοινωνι-
κές τάξεις.

7. ΤΕΧΝΗ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

*Από τήν ἐποχή τῶν Σουμερίων ἔχουν μείνει σπουδαία ἀγάλμα-
τα. Τά ἀνάγλυφά* τους δίνουν τήν πολύμορφη εἰκόνα τῆς καθημε-

ρινής ζωῆς (ψάρεμα, κυνήγι κ.ἄ.), κι ή τέχνη τους είναι ἀξιοσημείωτη.

Τά περισσότερα ὅμως μνημεῖα πού διατηρήθηκαν προέρχονται ἀπό τ' ἀσυριακά παλάτια. Ποικίλες παραστάσεις ζωγραφιστές κι ἀνάγλυφες στόλιζαν τούς διάφορους χώρους. Ἀντίθετα ἀπό τή σουμεριακή τέχνη, πού εικονίζει τήν ειρηνική ζωή, τίς ἀσχολίες τῶν κατοίκων καὶ ὄρισμένους ἄρχοντες, ἡ ἀσυριακή τέχνη, σάν γνήσια ἔκφραση τῆς ψυχῆς τῶν δημιουργῶν της, προβάλλει καθαρά τὸν πολεμικό χαρακτήρα τῆς ζωῆς τους.

Ἀμέτρητοι σφραγιδούλινδροι* βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές, στοιλισμένοι μὲ διάφορες σκαλιστές παραστάσεις. Ἡταν ἀπαραίτητοι στό ἐμπόριο, γιατὶ μ' αὐτούς σφράγιζαν τά διάφορα ἐμπορεύματα.

Δέ διατηρήθηκαν πολλά ἔργα λογοτεχνίας. Ἡ δύσκολη γλώσσα δέ θά εύνοούσε τήν ἀνάπτυξή της. Σπουδαῖο είναι τό ἐπικό ποίημα «Γκιλγακαμές». Ἐχουν διατηρηθεῖ ἀκόμη μερικοί μύθοι: ἡ «Διήγηση τῆς Δημιουργίας» καὶ ὁ «Κατακλυσμός».

Ἡ ἀστρολογία ὀδήγησε γρήγορα τούς λαούς ν' ἀποκτήσουν πολλές γνώσεις ἀστρονομίας καὶ νά είναι σέ θέση νά προβλέπουν τίς ἐκλείψεις τοῦ ἥλιου ἢ τοῦ φεγγαριοῦ. Ξέρουμε, σήμερα, πώς χρησιμοποιούσαν τό γνώμονα*, τήν κλεψύδρα*, τόν πόλο* κ.ἄ. ἀστρονομικά ὅργανα. Χώριζαν τό ἔτος σέ 12 σεληνιακούς μῆνες (μέ 29 ἢ 30 μέρες τόν καθένα), τό μήνα σέ τέσσερις ἑβδομάδες, ἀντίστοιχα μέ τίς

Μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή ἀπό τήν Ούρουύ (δεξιά). Ἔργο τῆς τέταρτης χιλιετίας π.Χ. Ἀριστερά: "Ἐξοχο κεφάλι σέ χαλκό, δείγμα τῆς σπουδαίας χαλκοπλαστικῆς δημιουργίας τῆς ἀκαδικῆς περιόδου στή Μεσοποταμία.

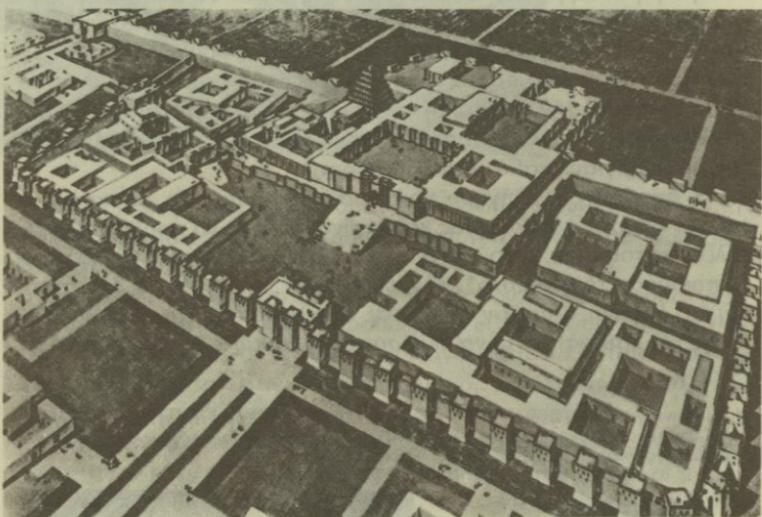
Χρ. σφραγίδοις
σφραγίδες
μετανόηση
Υπερβολή
επιτομή
επιτομή
επιτομή

φάσεις τοῦ φεγγαριοῦ. Χρησιμοποιοῦσαν τό ήλιακό ώρολόγιο γιά τόν προσδιορισμό τῆς ὥρας.

Η χρήση τῶν φίλτρων κι η προσπάθεια νά γλιτώσουν ἀπό τά «κακά δαιμόνια» πού ἔφερναν τίς ἀρρώστιες, βοήθησαν νά ἀποκτήσουν πολλές γνώσεις πρακτικῆς ιατρικῆς καὶ φαρμακευτικῆς.

Νομοθεσία

Η νομοθεσία τοῦ Χαμμουραμπί στάθηκε μεγάλος σταθμός στήν ιστορία. Στηριγμένη σέ παλαιότερους νόμους τῶν Σουμερίων, ρύθμιζε τίς σχέσεις τῆς οἰκογένειας, τίς ἀγροτικές ἐργασίες, τή συν-

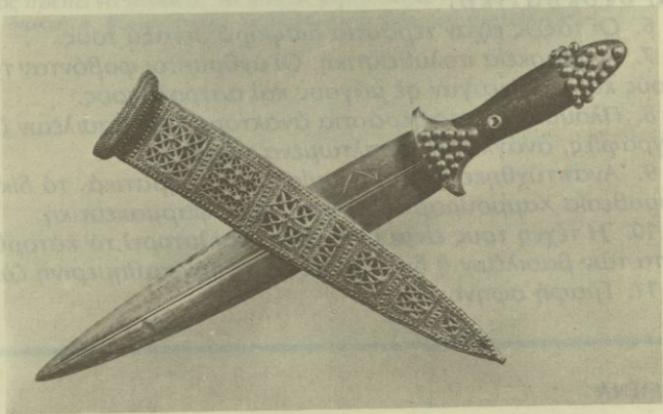

Αναπαράσταση τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων τοῦ Σαργκόν στή Χορσαμπάντ. Ή πολυτέλεια τῶν βασιλικῶν πλαταπών τῆς Μεσοποταμίας ἦταν κάπι τό ἐπληκτικό. Τά παλαιότερα καταστρόφηκαν ἀπό πλημμύρες τῶν ποταμῶν καὶ μόνο τῶν τελευταίων ἐποχῶν ἔχουν διαπρηθεί (στή Niveui, στή Βαβυλώνα, στή Χορσαμπάντ). Φρόντιζαν νά τά χτίζουν σέ υψηματα, γιά να γλιτώνουν ἀπό τίς πλημμύρες. Ισχυρά τείχη μέ ψηλούς πύργους σέ κανονικά διαστήματα προστάτευαν τό συγκρότημα. Ο χώρος πού ἐπίπαν τά ἀνάκτορα ἦταν τεράστιος σέ ἑκατη καὶ τό σύνολο ἡμίσιζε σάν κάστρο. Ἐχτίζαν μέ τοῦβλα (μόνο στή Άσσυρία χρησιμοποιοῦσαν τήν πέτρα). Κάθε κτίριο είχε δική του αὐλή, πολλά δωμάτια γύρω, τοίχους χονδρούς, κι ἦταν χωρίς παράθυρα μέ αίθουσες καταστόλιστες. Οι τοίχοι είχαν ἐπένδυση ἀπό σμαλτωμένα πολύχρωμα τοῦβλα (κίτρινα, γαλάζια, κόκκινα, ἀσπρά), διοπού εικονίζονταν διάφορες παραστάσεις. Ἄλλοτε, τούς στόλιζαν μέ τοιχογραφίες ἡ ἀνάγλυφα.

Άγρυπνα προστάτευαν τίς πόλες τῶν πλαταπών πελώρων φτερωτοί ταῦροι μέ ἀνθρώπινο κεφάλι. Συμβολίζαν τά ὄγαθα πνεύματα. Μές στά ἀνακτορικά συγκροτήματα ὑπῆρχαν ναοί πού λέγονταν ζιγκουράτ (ἀλλεπάλληλοι τετράγωνοι πύργοι – ώς ἐφτά –, μικρότερος ὁ καθένας ἀπό τὸν προηγούμενο. Στήν κορυφή, ὑπῆρχε ὁ μικρός ναός, πού χρησίμευε γιά νά παραπροῦν οἱ ιερεῖς τήν κίνηση τῶν ἀστεριών. Χιλιάδες πινακίδες ἀποκαλύφθηκαν μέσα στά παλάτια τῆς Μεσοποταμίας.

Έκλεκτά δείγματα τής χρυσοχοϊκής τής άρχαιας Μεσοποταμίας στην τρίτη χιλιετία π.Χ. Πάνω: χρυσό κύπελλο. κάτω: χρυσό έγχειριδίο μέ λαβή από λάπις-λάζουλι.

τήρηση τῶν καναλιῶν, τό έμπόριο, τή στρατιωτική ὑπηρεσία. Είναι ἡ πρώτη κωδικοποίηση* νόμων καὶ ἀσκησε τεράστια ἐπίδραση στίς νομοθεσίες ἄλλων λαῶν.

Ο τρόπος τῆς ζωῆς κι οἱ ἀσχολίες τῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας τούς βοήθησαν ν' ἀναπτύξουν ἔνα είδος πρωτόγονης λογιστικῆς, χωρομετρίας, γεωμετρίας κι ἀριθμητικῆς, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν. Διαίρεσαν τόν κύκλο σε 360 μοίρες.

Διαχρονική ιστορία της Μεσοποταμίας
Εργαλεία Νομοθεσίας και Οικονομίας

1. Ο πολιτισμός ἀναπτύσσεται στή Μεσοπόταμία σύγχρονα σχεδόν μέ τόν αἰγυπτιακό. Ἡ ζωή τῆς χώρας ἔκπατται ἀπό τήν καλή της ἀρδευση.
  2. Ἀλλεπάλληλες ἐπιδρομές καί κατακτήσεις σημειώθηκαν στήν ιστορική πορεία τοῦ τόπου.
  3. Πηγή γιά τήν ιστορία της οἱ χιλιάδες πήλινες πινακίδες σε σφηνοειδή γραφή.
  4. Πρώτοι ἀναπτύσσονται οἱ Σουμέριοι, ἔξαιρετικά ἐπινοητικός λαός, ἄγνωστης σέ μᾶς καταγωγῆς. Εἶχαν ἐπίδοση στήν τεχνική, ἀλλά καί στήν τέχνην. "Υστερά ἀπό τούς Σουμερίους, κυριαρχοῦν διάφοροι Σημιτικοί λαοί πού διατηροῦν κι ἀναπτύσσουν ὅ,τι βρῆκαν. Τότε γίνεται ἡ κωδικοποίσηση τῶν Νόμων τοῦ Χαμμουραμπί. Οἱ Ἀσσύριοι, πολεμικός λαός, κυριαρχοῦν τοῦ 12ο-7ο αι. π.Χ. Τό 612 ιδρύεται τό Νέο Βαβυλωνιακό βασίλειο πού καταλύεται τό 538.
  5. Ἡ Μεσοποταμία ὑπῆρξε κράτος γεωργικό καί θεοκρατικό.
  6. Οι τάξεις είχαν τεράστια διαφορά μεταξύ τους.
  7. Ἡ θρησκεία πολυθεϊστική. Οἱ ἀνθρωποι φοβόνταν τούς θεούς καί κατέφευγαν σέ μάγους καί ἀστρολόγους.
  8. Πλουσιότατα τά τεράστια ἀνάκτορα τῶν βασιλέων (τοιχογραφίες, ἀνάγλυφα, σμαλτωμένα τοῦβλα).
  9. Ἀναπτύχθηκε ἡ ἀστρονομία, τά μαθηματικά, τό δίκαιο (νομοθεσία Χαμμουραμπί), ἡ ιατρική, ἡ φαρμακευτική.
  10. Η τέχνη τους είναι μνημειακή καί ιστορεῖ τά κατορθώματα τῶν βασιλέων ἡ δίνει σκηνές ἀπό τήν καθημερινή ζωή.
  11. Γραφή σφηνοειδής.
-

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Περιγραφή τῆς χώρας:

«Στή χώρα τῶν Ἀσσυρίων βρέχει λίγο κι ἀπ' αὐτό τό λίγο τρέφεται ἡ ρίζα τοῦ σταριοῦ. Ποτίζεται ὅμως ἀπό τόν ποταμό καί ώριμάζει τό σπαρτό καί δένει τό σιτάρι. "Οχι, ὅπως στήν Αἴγυπτο, πού τό ἵδιο τό ποτάμι πλημμυρίζει τά χωράφια, ἀλλά ποτίζεται μέ μαγκανοπήγαδα, γιατί ὀλόκληρη ἡ βαβυλωνιακή χώρα, ὅπως κι ἡ αἰγυπτιακή, διασχίζεται ἀπό διώρυγες. Ἡ μεγαλύτερη ἀπό τίς διώρυγες αὐτές είναι πλωτή καί βλέπει πρός τά ἔκει πού βγαίνει ὁ ἥλιος τό χειμώνα (νοτιοανατολικά). Ἀπό τόν Εύφρατη χύνεται σ' ἄλλον ποταμό, τόν Τίγρη, πού στίς ὄχθες του ἥταν η πόλη Νινευή. Ἀπ' δλες τίς χώρες πού ἔφουμε ἐμέis, αὐτή είναι ἀσύγκριτα καλύτερη γιά νά παράγει δημητριακούς καρπούς. Γιά καλλιέργεια ἀλλων δέντρων οὔτε καί δοκιμάζουν, οὔτε συκιά, οὔτε ἀμπελόκλημα, οὔτε ἐλιά. Γιά δημητριακά ὅμως

είναι τόσο καλή, που γενικά δίνει διακόσια στό ένα κι όταν ή παραγωγή είναι καλή δίνει τριακόσια στό ένα...»

¹ Ηροδότου, Ἰστορίαι Α, 193 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

2. Νόμοι τοῦ Χαμμουραπί:

Τό 1901 Γάλλοι άρχαιολόγοι άνακαλύψαν στα Σουσα, πάνω σε μία μαύρη πέτρα (2.35 μ. ύψος) τόν Κώδικα^{*} με τούς νόμους τού Χαμουραμπί. Δέν ήταν τό μόνι μνημείο όπου υπήρχαν νόμοι. Πολλά αντίγραφα πάνω σε πήλινες πινακίδες χαραγμένα, κυκλοφορούσαν σ' όλη την Ερυθρά θάλασσα, για νά τα συμβούλευνται καθημερινά οι κάτοικοι. Νά μερικοί:

«Αν κάποιος δανείστηκε σπόρο καὶ τὸ οιτάρι του δέ φύτρωσε, γιατί ἐλειψε τὸ νερό ἢ γιατί οι πλημμύρες σκόρπισαν τὴ σοδειά του, τό χρόνο ἐκεῖνο δέ θά ἐπιστρέψει τὸ σπόρο καὶ δέ θά πληρώσει τὸ φόρο.

»Άν κάποιος δέ φρόντισε τ' αὐλάκια τῶν χωραφίων του, κι ἔγινε ζημιά στήν περιοχῇ ἀπό πλημμύρα, θ' ἀποζημιώσει ὅλους ἐκείνους που ζημιώθηκαν ἔξαιτίας του, δίνοντάς τους τό σάρι πού ἔχασαν.»

"Αγ ἔνα παιδί χτυπήσει τόν πατέρα του, θά τοῦ κόψουν τά χέρια.

»Ἀν καὶ πάτερ ἀνθρώπος τόπος μάτης, οὐδέ τις άλλος, οὐδέ τις άλλος,
»Ἄν καποίος βγάλει τὸ μάτι ἐνός ἑλεύθερου ἀνθρώπου, θά τοῦ βγάλουν
καὶ τὸ δικό του μάτι.

»Αν κάποιος έπασε τό μέλος ἐλεύθερου ἀνθρώπου, θά τοῦ σπάσουν καὶ αὐτοῦ ἔνα δικό του μέλος.

»Ἄν εἴναι ἀρχιτέκτονας ἔχει τό σπίτι ἐνός ἀνθρώπου, καὶ δὲν τό ἐφτιασε γερό, καὶ χάλασε τό σπίτι καὶ σκοτώθηκε ὁ ιδιοκτήτης του, ὁ ἀρχιτέκτονας αὐτούς πρέπει νά πεθάνει. «Αν καθώς γκρεμίστηκε τό σπίτι, σκοτώθηκε ὁ γιος του ιδιοκτήτη, θά σκοτωθεί, ἀντίσυχα, ὁ γιος του ἀρχιτέκτονα».

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΗΜΙΤΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

1. ΕΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ ΦΟΙΝΙΚΕΣ

Στή δυτική παραλία της Ἀσίας, πρός τη Μεσόγειο, κατοίκησαν οι Ἐβραῖοι καί οι Φοίνικες, λαοί σημιτικοί. Ἡ χώρα τους, στενή λουρίδα ἀνάμεσα στή θάλασσα καί σέ πανύψηλα βουνά, μέ άτελειωτη ἔρημο στά νότια καί τά νοτιοανατολικά, ἡταν τό μοναδικό στεριανό πέρασμα ἀπό τή Μεσοποταμία πρός τήν Αἴγυπτο κι ἀντίθετα. Μποροῦσαν γι' αὐτό νά ἔξουσιάζουν τούς ἐμπορικούς δρόμους. "Ετοι, ή γεωγραφική θέση τής χώρας τους ὅριει καί τή μοίρα της.

Γιά τελείως διαφορετικούς λόγους, ή παρουσία τῶν Ἐβραίων καί τῶν Φοίνικων στήν ιστορία είναι ίδιαίτερα ἀξιοσημείωτη, γιατί ἐδωσαν, σέ ἄλλο τελείως κύκλο ό καθένας, μοναδικά ἐπιτεύγματα.

2. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Σήμερα ἔχουμε ὄργανωμένο ἐμπόριο κι ὅποια στιγμή θελήσουμε ὑπάρχει ή δυνατότητα νά προμηθευτούμε τό πιό σπάνιο προϊόν ἀπό τίς μακρινότερες ἄκρες τῆς γῆς. Δέν ἡταν ὅμως πάντα ἔτοι τά πράγματα.

Πρίν χρησιμοποιηθοῦν γιά μεταφορές τά ζῶα, οι ἴδιοι οι ἀνθρωποι ἐπέρεπε νά φορτώνονται στήν πλάτη τους τά διάφορα εἰδη πού ήθελαν νά μετακινήσουν ἀπό τό ἔνα μέρος στό ἄλλο. Οι αίγυπτιακές τοιχογραφίες εἰκονίζουν παρόμοιες σκηνές. Ἀργότερα χρησιμοποιήσαν τά ζῶα, καί, γιά νά λείψει ὁ φοβερός κίνδυνος πού ἀντιμετώπιζαν καθημερινά οι πρώτοι ἐμπόροι, οι μεταφορές γίνονταν μέ καραβάνια. "Ετοι, πολλοί μαζί κατόρθωναν νά τά βγάζουν πέρα μέ τούς ἀπροσδόκητους ἔχθρούς.

Τά πρώτα μεγάλα γεωργικά κράτη (Αἴγυπτος-Βαβυλωνία) είχαν ἀφθονία ἀπό σιτάρι καί κριθάρι. Χρεάζονταν ὅμως λάδι, ἀρώματα, ξύλο, μέταλλα, δέρμα, μαλλί, λινάρι, πολύτιμες πέτρες. Τά προιόντα κάθε τόπου συγκεντρώνονταν στής μεγάλες πόλεις κι ἀπό κει στά λιμάνια. Γιά νά γίνουν ὅμως οι ἀπαραίτητες ἀνταλλαγές, ἡταν ἀνάγκη νά συνδεθοῦν τά καταναλωτικά κέντρα μέ καραβάνια ἡ μέ τήν ποταμοπλοΐα καί τή ναυσιπλοΐα. Οι σημιτικοί λαοί, ἀποδείχτηκαν δαιμόνιοι στήν ὄργανωση τοῦ ἐμπορίου.

Μόλις πέτυχαν οι ἀνθρωποι, μέ τήν ἀνάμειξη τοῦ χαλκοῦ μέ τόν κασσίτερο, καλύτερο καί στερεώτερο μέταλλο, ἡταν ἀπαραίτητο νά

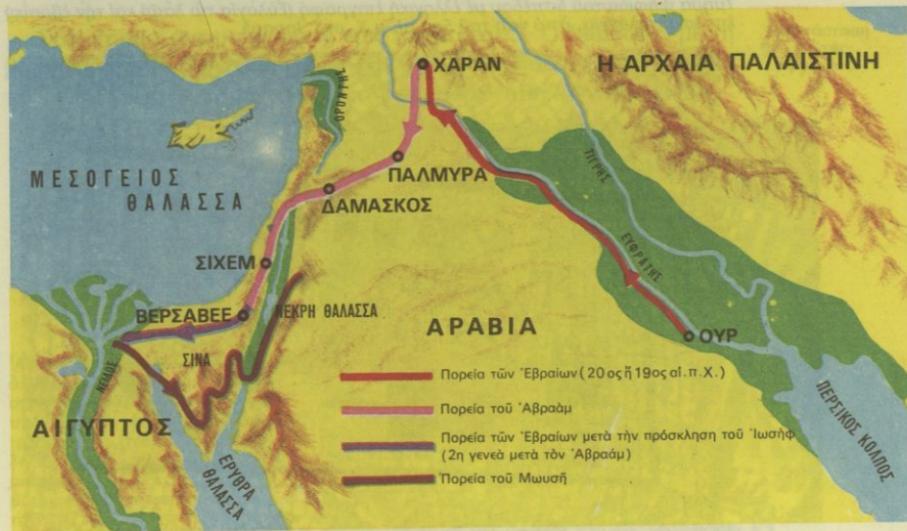
ταξιδεύουν στούς μακρινούς τόπους, ὅπου ἔβγαιναν αὐτά τά μέταλλα. Τό λάπις – λάζουλι*, μιά πολύτιμη πέτρα πού ἔβγαινε στὸ Ἀφγανιστάν, τό ἐλεφαντόδοντο, τό ὀλάβαστρο (Αἴγυπτ. ὁς) καί, τέλος, τό ἡλεκτρο* (περιοχή τῆς Βαλτικῆς) ἡταν περιζήτητα ύλικά, ὅπως τό χρυσάφι, τό ἀσήμι κι ὁ χαλκός.

Φοίνικες, Ἐβραῖοι καὶ Κρητικοί πήραν στὰ χέρια τους τό μεγάλο ἐμπόριο· τό ναυτικό δαιμόνιο, μάλιστα, τῶν Φοινίκων τούς ἔφερε στά μακρινότερα σημεία τῆς γῆς, ιδίως ἀπό τότε πού οι μεγάλες αὐτοκρατορίες τῆς Ἀνατολῆς ἄρχισαν νά ἔξασθενοῦν.

Α'. ΕΒΡΑΙΟΙ

"Αν δέν ύπηρχε κανένα μνημεῖο τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας, θά ἡταν ἀρκετή ἡ Παλαιά Διαθήκη, πού τά θαυμαστά πλούσια καί πολύμορφα κείμενά της δίνουν κάθε λεπτομέρεια γιά τή Ζώη καί τόν πολιτισμό τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ, ώς τό 2ο μ.Χ. αι.

Οι Ἐβραῖοι δέ δημιούργησαν μεγάλο κράτος. Βασανίστηκαν σκληρά μέ τίς ἀδιάκοπες μεταναστεύσεις καί περιπέτειες. Ἡ σημασία τους, δμως, γιά τόν πολιτισμό τῆς ἀνθρωπότητας είναι τεράστια, γιατί πρώτοι αὐτοί στήν ἱστορία τοῦ κόσμου συνέλαβαν τήν ιδέα ἐνός θεοῦ πνευματικοῦ, πού μέ βάση τίς ἐντολές του πρέπει ύπεύθυνα νά ζοῦν οἱ ἀνθρωποί τή Ζώη τους.

1. Η ΧΩΡΑ

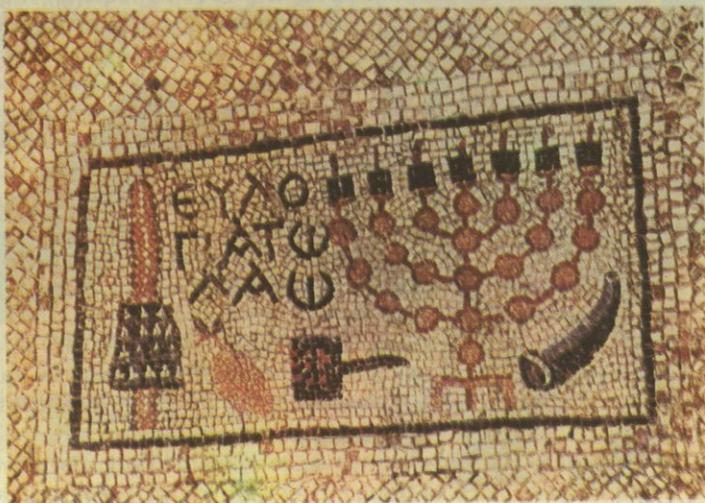
‘Η Παλαιοστίνη χωρίζεται σέ τρεις περιοχές άπό τά δυτικά πρός τά άνατολικά: τήν παραλιακή, όπου κατοικούσαν οι Φιλισταῖοι, ένας θαλασσινός λαός πού στάθηκε πάντα έχθρικός στούς Έβραιούς. Τήν κεντρική, όρεινή περιοχή πού διασχίζει τή χώρα άπό τό βορρά πρός τό νότο, καί τήν εύφορη κοιλάδα τοῦ Ἰορδάνη, μέ τή λίμνη Γενησαρέτ στό βορρά, καί τή Νεκρά Θάλασσα στό νότο.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Οι Έβραιοι, άρχικά ήταν νομαδικός* λαός. Μετανάστευαν όλονα μέ τά κοπάδια τους, ζώντας σέ σκηνές μιά ζωή άπλη καί ημερη. Στή Βίβλο, όπου ή δήγηση άρχιζει μέ τή δημιουργία τοῦ κόσμου, διακρίνει κανείς τί περιπέτειες περνούσαν γιά νά έξασφαλίσουν τό νερό μιάς πηγής ή βοσκή γιά τά κοπάδια.

Στήν άρχή, ζούσαν, στήν «Οὕρ τῶν Χαλδαίων», ίσως τήν έποχή τῆς βασιλείας τοῦ Χαμμούραμπι. Μ' ἐντολή τοῦ Θεοῦ, ό Πατριάρχης Ἀβραάμ ξεκίνησε μέ τή φυλή του, διέσχισαν τή Μεσοποταμία, ἀκολουθώντας τήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Εύφρατη, κι έμειναν γιά ένα διάστημα στή Χαρράν. “Υστερα, ό Ἀβραάμ δήγησε τό λαό του στή Χαναάν. ’Εκεī όνομάστηκαν Έβραιοι («αύτοί πού ηρθαν πέρ’ από τό

Τμῆμα φηφιδωτοῦ δαπέδου μέ έλληνική ἐπιγραφή (Εὐλογία τῷ λαῷ) καί τήν έβραική ἐπιτάφωτη λυχνία, άπό τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. στή Ιαραῆλ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ποτάμι', δηλ. τὸν Εὐφράτη). "Οταν ἔπεισε πείνα στή γῆ αὐτή, πάλι μ' ἐντολή τοῦ Κυρίου, φεύγει μέ τή φυλή του στήν Αἴγυπτο, γιά ἔνα διάστημα. Ἐπιστρέφοντας στή Χαναάν, κι ἀφοῦ ἔγινε ὀρχηγός διώγονός τοῦ Ἀβραάμ, ὁ Ἰακώβ, ἐξακολουθοῦν οἱ Ἐβραῖοι νά ζοῦν νομαδικά.

Ο Ἰωσήφ, ἔνας ἀπό τούς γιούς τοῦ Ἰακώβ, εἶχε παράξενη τύχη. Βρέθηκε ἀνάτερος ὑπάλληλος τοῦ φαραὼ, κι ἔφερε στήν πλούσια αὐτή χώρα, τήν οἰκογένειά του μαζί κι ὅλη τη φυλή, πού ἀπέκτησε στήν Αἴγυπτο μόνιμη ἐγκατάσταση καί ἄφησε τή νομαδική ζωή.

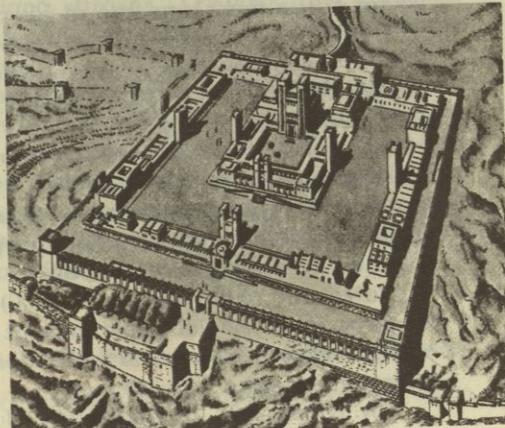
Τό ἔπεισδιο αὐτό γίνεται τήν ἐποχή πού κυριαρχοῦν στήν Αἴγυπτο οἱ Ὑκσώς. "Οταν, ὅμως ἔδιωξαν τούς Ὑκσώς οι Αἰγύτιοι, οι φαραὼ τοῦ Νέου Κράτους τής Θήβας κακομεταχειρίστηκαν τούς Ἐβραίους, πού ὑποχρεώθηκαν, τότε, νά φύγουν κρυφά στήν Παλαιστίνη.

Τή φυγή ἀπό τήν Αἴγυπτο, μέ ἀρχηγό τό Μωυσῆ, τήν ιστορεῖ τό βιβλίο τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πού ὀνομάζεται «Ἐξοδος». Μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, γλίτωσαν ἀπό τήν καταδίωξη τοῦ φαραὼ. Στό διάστημα τῆς πορείας τους πρός τήν Παλαιστίνη, ὁ Θεός ἀποκαλύφθηκε, στήν κορυφή τοῦ ὅρους Σινᾶ, στό Μωυσῆ καί τοῦ ὑπάγορευσε τούς Νόμους του, τίς Δέκα Ἐντολές. Ἀπό τότε, τίς χάραξαν σε πλάκες πού τίς μετέφεραν πάντα μαζί, σ' ἔνα κιβώτιο ἀπό κέδρο, τήν «Κιβωτό τῆς Διαθήκης».

Στήν ἔρημο ἀντιμετώπισαν νέες περιπέτειες. Ὁ Μωυσῆς, μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, τούς σώζει καί πάλι. Πλησιάζουν πιά στή «Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», τή Χαναάν, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν τελικά.

Οι Ἐβραῖοι στήν
Αἴγυπτο

Ἐγκατάσταση
στή «Γῆ τῆς
Ἐπαγγελίας»

Ἀναπαράσταση τοῦ ναοῦ πού
ὁ βασιλίας Σολομὼν ἤδρυσε
στά 'Ιεροσόλυμα. Ὁ ναός
περιβάλλεται καὶ ἀσφαλίζεται
ταυτόχρονα ἀπό δύο περιβόλους,
πού ὁ καθένας τους ἔχει
μιά μεγάλη πόλη εἰσόδου. Στό
βάθος ὁ ναός, ὃπου ὑπάρχουν
τά ἀγια τῶν ἀγίων κι ἡ κιβωτός.

Οι πόλεμοι δέ σταμάτησαν (1200 - 1000 π.Χ.) τή φορά αύτή άναμεσά τους (ήταν χωρισμένοι σε 12 φυλές – δοσοί ήταν οι γιοί του 'Ιακώβ). "Οταν δημιώς ύπηρχε έξωτερική άπειλή, ένώνονταν μέχριγρό τόν Κρητή*". Οι άγιωνες μέτοις Φιλισταίους έξακολουθούν. Κουρασμένοι από τις άδιάκοπες έχθρικές άπειλές οι Έβραιοι άποζητούν τήν ένωση μεταξύ τους καί παρακαλούν τόν Κρητή Σαμουήλ νά τούς δύρισει ένα βασιλιά.

*Απόκτησαν, έτσι, πρώτο βασιλιά τό Σασύλ, πού σκοτώθηκε σέ μάχη έναντι τῶν Φιλισταίων. Διάδοχός του ήταν ὁ Δαβίδ. Αύτός άργανως τούς Έβραιούς σέ κράτος γεωργικό πού κυριάρχησε σ' ὅλη τή Χαναάν. "Ορισε τά Ιεροσόλυμα ώς πρωτεύουσα. Ἐπιβλήθηκε στούς έχθρους, σχημάτισε αὐλή μέ γραφεῖς καί άνώτερους ύπαλλήλους, ἔκαμε τήν ἐκλογή τοῦ ἀρχιερέα καί ἔφτιαξε στρατό.

Ποιητής ὁ Ἰδιος (ὁ Δαβίδ) συνθέτει έξοχους ψαλμούς γιά νά ύμνησει τό Θεό. Δέν έχει καμιά σχέση μέ τούς βασιλιάδες τῶν ἄλλων λαῶν, πού γνωρίσαμε ώς ούτη τή στιγμή. Βασιλεύει στό όνομα τοῦ Θεοῦ, χωρίς ὁ Ἰδιος νά θεωρεῖται θεός.

"Οταν ἔγινε βασιλιάς ὁ γιός του Σολομών τό κράτος άναπτύχθηκε έξαιρετικά. Ὁ Σολομών ἔμεινε περιφήμος γιά τή σοφία καί τή δικαιοσύνη του καί τήν τέλεια διοικητική ὄργανωση πού ἐφάρμοσε. Ἡ ἐμπορική κίνηση στήν ἐποχή του ύπηρξε ἀξιοσημείωτη κι ἡ χώρα του συγκέντρωσε ἀμέτρητα πλούτη. Ἔκλεισε ἐμπορική συμφωνία μέ τούς Φοίνικες καί μέ τή βοήθειά τους κατασκέυασε στόλο. Ἰδρυσε λιμάνι στήν Ἐρυθρά Θάλασσα, ὄργανώθηκε ἡ γεωργία στήν κοιλάδα τοῦ Ἰορδάνη καί στίς ὁχθες τῆς Γενησαρέτ μέ καλλιέργειες δημητριακῶν, ὀπωροφόρων, ἀμπελιῶν καί ἐλιῶν. Τά προϊόντα φρόντιζε νά τά ἀνταλλάσσει ὁ Σολομών μέ τούς Φοίνικες παίρνοντας ξυλεία πού ἔλειπε ἀπό τή χώρα.

Οι πόλεις μεγάλωσαν καί πλούτισαν μέ τή φροντίδα τοῦ βασιλιά καί στά ἐργαστήριά τους φτιάχνονταν κοσμήματα, ἀγγεῖα, σφραγίδολιθοι καί ὅπλα. Ἡ χώρα προοδεύει μέ τήν είρηνη πού βασιλεύει καί τήν καλή ὄργανωση.

Μέ τά πλούτη που συγκέντρωσε ὁ Σολομών ἀπό τό ἐμπόριο, ἔχτισε μεγάλο παλάτι καί τό περίφημο ναό στά Ιεροσόλυμα. Ἀκόμα, ὄργανωσε γερό στρατό, μέ πολεμικά ἄρματα καί ἵππικο. Ἔκλεισε τέλος συνθήκες μέ τό Χειράμ τῆς Τύρου, τή βασιλισσα τοῦ Σαβᾶ καί τό φαραὼ τῆς Αἴγυπτου.

"Υστερ' ἀπό τό θάνατό του (930 π.Χ.) ἀρχισαν πάλι οι ἐσωτερικές διαμάχες κι οι Έβραιοι χωρίστηκαν σέ δύο βασίλεια (τοῦ Ἰσραὴλ, στά βόρεια, μέ πρωτεύουσα τή Σαμάρεια – τοῦ Ἰούδα, στά νότια, μέ πρωτεύουσα τά Ιεροσόλυμα).

Τόν 8ο αἰ. π.Χ. οι Προφήτες ('Ησαΐας, 'Ιερεμίας κ.ἄ.) τῶν

Σολομών

ρουστόπουλος
βρήκε την πού
προίστηρε

Προφήτες

Έβραιών προσπαθούν νά διαφυλάξουν τά ήθη καί τή σωστή πίστη. Προαναγγέλουν τήν ἀφίξην τοῦ Μεσσία, πού θά σώσει τόν κόσμο από τίς ἀμαρτίες, καί προσπαθούν νά τονίσουν τό ἀληθινό νόημα τῆς θρησκείας τους. Τό κήρυγμά τους, στίς δύσκολες ώρες, δυναμώνει τό φρόνημα καί τήν πίστη τῶν Έβραιών, κι ἔτοι μές στίς ώρες τῆς σκλαβιᾶς τους, μαζεύονται στίς συναγωγές, κοντά στούς ιερεῖς, τούς Ραββίνους.

Από τή διαίρεση βγῆκαν ώφελημένοι οἱ ἐξωτερικοὶ ἔχθροι. Τό 772 π.Χ. οἱ Ἀσσύριοι κυρίευσαν τό βασίλειο τοῦ Ἰσραὴλ. Τό 587 ὁ Ναβουχοδονόσορ πολιορκεῖ τά Ἱεροσόλυμα καί σέρνει τούς Έβραιοὺς αἰχμαλώτους στή Βαβυλώνα. Ἐλευθερώνονται μόνο τό 538 π.Χ., ὅταν ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας, ὁ Κύρος, κυριεύει τή Βαβυλώνα. Δίνει τήν ἀδεια σ' ὅσους ἥθελαν, νά γυρίσουν στήν πατρίδα τους καί νά χτίσουν πάλι τό μεγάλο ναό. Ἡ Παλαιοτίνη ὅμως δέν ἦταν πιά ἐλεύθερη, είχε γίνει «περσική ἑπαρχία».

3. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Οι Έβραιοι διακρίθηκαν καί στό ἐμπόριο καί δημιούργησαν νομοθεσία. Κατόρθωσαν νά σχηματίσουν κράτος, μόνον ὅταν τά τεράστια βασίλεια τῆς ἐποχῆς ἔχασαν τή σημασία τους ἡ ἐσβήσαν.

Τό σπουδαιότερο ἐπίτευγμά τους ὑπῆρξε ἡ μονοθεϊστική θρησκεία πού Ἰδρυσαν. Ὁ Θεός ἔγινε ἔννοια ύψηλή, γεμάτη πνευματικό περιεχόμενο, ἡ δύναμη πού δημιούργησε τόν κόσμο καί διέπει τή ζωή τῶν ἀνθρώπων. Στήν ἀρχή, ὁ Θεός ἦταν ἡ δύναμη πού τούς ἔσωζε ἀπό τούς ἔχθρούς καί τούς θεούς τῶν ἔχθρων. Ἀργότερα, ἡ θρησκεία τους ἔγινε καθαρά «ἐθνική». Ὁ Κύριος τούς ξεχώριζε, ἦταν ὁ «ἐκλεκτός του λαός», – τόν καιρό πού μάχονταν γιά τήν κατάκτηση τῆς Παλαιοτίνης.

Στίς θρησκείες τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ὁ ἀνθρωπος ἦταν ἀνύπαρκτος σάν ἀτομο, στήν ἔβραική ὅμως γίνεται ξαφνικά, ὑπεύθυνη προσωπικότητα, κι είναι στά χέρια του νά διαλέξει τό δρόμο πού θά ἀκολουθήσει στή ζωή του. Ξέροντας πώς ὁ πολιτισμός τῆς ἐποχῆς μας στηρίζεται θεμελιακά στίς χριστιανικές ἀρχές, καί τί ὀφείλει ὁ χριστιανισμός στήν ιουδαϊκή θρησκεία, καταλαβαίνουμε ἀπόλυτα τήν τεράστια σημασία τοῦ ἔβραικο πολιτισμοῦ.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἡ σημασία τοῦ ἐμπορίου ὑπῆρξε τεράστια γιά τήν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας.

2. Οι Έβραίοι κι οι Φοίνικες διακρίθηκαν ἔξαιρετικά ώς ἔμποροι.

3. Οι Έβραίοι ἦταν νομαδικός λαός, ὁργανωμένος σὲ φυλές μέ ἀρχηγούς τούς Πατριάρχες.

4. "Υστερα ἀπό πολλές περιπέτειες, κι ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκαν γιά 200 χρόνια στήν Αἴγυπτο, κατακτοῦν μέ πολλούς κόπους τήν Παλαιστίνη κι ὁργανώνονται στὸ τέλος τοῦ 11ου αἰ. π.Χ. σὲ κράτος γεωργικό καὶ ἐμπορικό.

5. 'Η μεγαλύτερη ἐποχή τοῦ ἑβραϊκοῦ κράτους εἶναι ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Σολομώντα.

6. Τό 587 π.Χ. ὁ Ναβουχοδονόσορ πολιορκεῖ τά 'Ιεροσόλυμα καὶ παίρνει αίχμαλώτους τούς Ἐβραίους στήν Βαλυλώνα. Οἱ Έβραίοι δέν ἀπόκτησαν ποτέ πιά τήν πολιτική τους ἐλευθερία. Μόνο στήν ἐποχή μας ὁργανώθηκαν καὶ πάλι σὲ κράτος.

7. Σημείωσαν ἐπίδοση στό ἐμπόριο. 'Η νομοθεσία τους εἶναι θεόπνευστη καὶ ἔχωρίζει, γιατὶ ὅρίζει τούς βασικούς ἡθικούς κανόνες πού ὁ ἀνθρωπος πρέπει γά ἀκολουθεῖ στή ζωή του.

8. 'Η θρησκεία τους εἶναι μονοθεϊστική. Λατρεύουν τό Θεό μέ προσευχές καὶ θυσίες (ἀρχικά στήν Κιβωτό τῆς Διαθήκης καὶ ὑστερα στό Ναό τοῦ Σολομώντα). 'Η 'Ιουδαϊκή θρησκεία στάθηκε σημαντική ώς ἀνθρώπινη σύλληψη καὶ πολύτιμη ώς προετοιμασία τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Εδωσε πολλά στοιχεῖα καὶ στή Μωαμεθανική θρησκεία.

Β'. ΟΙ ΦΟΙΝΙΚΕΣ

1. Η ΧΩΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Καμιάς ἄλλης χώρας τήν ιστορική πορεία δέν τήν προσδιόρισε τόσο πολύ ἡ γεωγραφική της θέση, ὅπως τής Συρίας στήν ἀρχαιότητα.

Στενόμακρη λουρίδα στεριάς, ἀπλώνεται σέ μῆκος 300 χλμ., στούς πρόποδες τοῦ τεράστιου ὄρεινοῦ ὅγκου τοῦ Λιβάνου, διαμελισμένη σέ μικρές εὔφορες πεδιάδες πού βλέπουν πρός τή θάλασσα. 'Από τό χώρῳ της περνοῦσαν οἱ ἐμπορικοί δρόμοι, πού ἀπό τήν Ασία ὀδηγοῦσαν στήν Αἴγυπτο. Μιά σειρά ἀσφαλισμένα λιμάνια ὑπῆρχαν στίς ἀκτές της. ('Η Ούγκαριτ, ἡ Βύβλος, ἡ Σιδών, ἡ Τύρος).

Τά πάντα στόν τόπο ἀυτό ἔσπρωχναν ἀκατανίκητα τόν ἀνθρωπο νά ταξιδέψει, γι' αὐτό κι οι Φοίνικες, ἔχοντας στή διάθεσή

19) Φοινίκης - Θαλασσούρει τέ έρημό των Συδίας

τους ἀφθονη ξυλεία ἀπό τούς κέδρους τοῦ Λιβάνου γιά τήν κατασκευή καραβιών, δοκίμασαν τήν τύχη τους στή θάλασσα κι ἔγιναν οἱ μεγαλύτεροι θαλασσοπόροι τῆς ἀρχαιότητας.

Οἱ ἀρχαῖοι Φοινίκες ἦταν λαός σημιτικός. Ἡ φύση τῆς χώρας δέν εὔκολυνε στή δημιουργία ἐνιαίου κράτους. Κάθε πεδιάδα ἦταν ἔνα μικρό βασιλείο. Ἡ ζωή συγκεντρωνόταν ἐντονη στήν παραλιακή του πόλη. Ο βασιλιάς είχε στά χέρια του τήν ἀπόλυτη ἔξουσία ἡ κυβερνούσε μαζί μέ τούς πλούσιους ἐμπόρους. Οἱ Ἱερεῖς είχαν μεγάλη δύναμη.

Διοίκηση. Ἱερεῖς

Οἱ κάτοικοι ἦταν φιλόπονοι καί δραστήριοι. Καταγίνονταν στίς γεωργικές δουλειές, ψάρευαν, ἦταν ναυτικοί ἢ είχαν μικρά ἐργαστήρια στήν πόλεις. Ἔκει κατασκεύαζαν ωραία χάλκινα ὅπλα, κοσμήματα, ἐπιπλα, πήλινα ἄγγεια ἢ ὑφαίναν ύφασματα καί τά ἔβαφαν ἔνα βαθύ κόκκινο χρώμα («φοινικοῦν»), γι' αὐτό κι οἱ ἀρχαῖοι

Ἄσχολιες τῶν κατοίκων. Τέχνες

Η ΑΡΧΑΙΑ ΦΟΙΝΙΚΗ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

“Ελληνες όνόμασαν όλοκληρη τή χώρα τους Φοινίκη. Τό ύλικό γιά τή βαφή τό έβγαζαν από ένα κοχύλι πού φάρευαν στίς άκτες, τήν πορφύρα, κι είχαν τό μονοπώλιό της σ' όλο τόν τότε γνωστό κόσμο. Χρησιμοποιώντας τήν άμμο τής παραλίας τους, κατασκεύασαν πρώτοι διάφανα γυάλινα ἀντικείμενα: κύπελλα καί ἄλλα ἀγγεῖα.

Οι Φοινίκες στάθηκαν ύποδειγματικοί ἐμποροί (ταξιδεύουν «κατ' ἐμπορίαν», γράφει ὁ Ἡρόδοτος) κι ἔχοντας νιώσει καλά τίς ιδιαίτερες προτιμήσεις τῶν πελατῶν τους φρόντιζαν νά κατασκευάζονται στή χώρα τους προϊόντα πού θά ἀρεσαν στόν καθένα.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Μές στήν τρίτη χιλιετία π.Χ. σπουδαία πόλη τής Φοινίκης ήταν ἡ Γκεμπάλ, πού ἐμπορεύόταν πολύ μέ τήν Αίγυπτο, ὅνταλλάσσοντας τήν ξυλεία τοῦ Λιβάνου μέ τόν πάπυρο (ἔτσι όνομάστηκε, από τήν πρώτη ψηλή πού συγκέντρωνε στό χώρο της, Βύβλος). Ἡταν ἡ κύρια ἀγορά τοῦ παπύρου καί τῶν βιβλίων. Ἡ Ούγκαριτ ἔχει τεράστια σημασία μές στή δεύτερη χιλιετία π.Χ. Σ' αὐτήν ἔρχονται σέ ἐμπορική ἐπικοινωνία μέ τούς ντόπιους οι Μυκηναῖοι, πού είχαν στήν περιοχή της ιδιαίτερη ἐμπορική συνοικία. Ἡ ἀνθηση τῶν Χετταίων ἔξασθένησε τίς βόρειες πόλεις τής Φοινίκης καί μεταξύ τοῦ 16ου-13ου αι. π.Χ. τήν πρώτη θέση πήρε ἡ Σιδών, πού ἰδρυσε ἀποικίες σ' όλοκληρη τήν Ἀνατ. Μεσόγειο. Οι Φιλισταῖοι καταστρέφουν τήν πόλη γύρω στά 1100 π.Χ. Εἶχε φτάσει ἡ σειρά ν' ἀνθίσει ἡ Τύρος, πού στήν ἐποχή τοῦ Δαβίδ καί τοῦ Σολομώντα γίνεται, γιά τρεῖς αἰώνες, τό μεγαλύτερο ἐμπορικό κέντρο τής Συρίας κι ἀπλώνει τίς ἐπιχειρήσεις της στό Αἴγαιο καί τή Δυτ. Μεσόγειο. Οι τολμηροί ναυτικοί τῆς

Ἐμπορικό φοινικικό καράβι (ἀπό ἀνάλυση διακόσμηση σαρκοφάγου).

68 Καταναλωτές της Αίγυπτος. Παλαιός-Σύρεια.

ιδρύουν άποικίες στήν Κύπρο, στή Δυτ. Σικελία καί στή Β. Αφρική (τήν Καρχηδόνα, τό 814 π.Χ.). Φτάνουν ώς τήν Ισπανία καί τίς Βαλεαρίδες Νήσους κι ἔχουν στά χέρια τους τό εμπόριο τῶν μετάλλων.

Ἡ μεγάλη τῆς ἀνθηση μετριάζεται ἀπό τὸν 80 αἰ. π.Χ., ὅταν ἀρχίζει ἡ σπουδαία ἐξόρμηση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Μεσόγειο κι ἡ ἰδρυση δικῶν τους ἀποικιῶν. Σιγά-σιγά ἡ Τύρος, χτισμένη σὲ δύο ὁχυρά νησιά, χάνει τή σπουδαιότητά της καί τή θέση της παίρνει ἡ μεγάλη τῆς ἀποικία, ἡ Καρχηδών. Αὐτή ἔξουσιάζει πιά τίς παλαιές φοινικικές ἀποικίες στή Σικελία, στήν Ισπανία καί στήν Αφρική. Ἀφοῦ πάλεψε μέ τούς Ρωμαίους πάνω ἀπό 100 χρόνια, ἔπεισε τελικά στά χέρια τους τό 146 π.Χ.

Οἱ πόλεις τῶν Φοινίκων, ὅπως προβάλλει ἡ εἰκόνα τους στίς ἀνασκαφές, ἥταν ἀρκετά μεγάλες κι εἶχαν σπίτια πολυώροφα.

3. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ἡ θρησκεία τῶν Φοινίκων ἥταν πολυθεϊστική. Κάθε πόλη εἶχε τό δικό της προστάτη, ὅπως καί στή Μεσοποταμία. Οἱ ποιό χαρακτηριστικοί ἥταν ὁ Μελκάρτ, ναυτικός θεός, στήν Τύρο, ἡ Ἀστάρτη, θεά τῆς ὁμορφιᾶς καί τῆς ἀγάπης, κι ὁ Ἀδωνίς στή Βύβλο. Στή Φοινίκη γίνονταν ἀνθρωποθυσίες πρὸς τιμή τῶν θεῶν.

4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

"Οπως ὅλοι οἱ καθαρά ἐμπορικοί λαοί στήν ιστορία, δανείστηκαν καί οἱ Φοινίκες πολλά στοιχεῖα ἀπό τούς μεγάλους πολιτισμούς πού γνώρισαν, καί οἱ ἐπιδέξιοι τεχνίτες τους τά ἐκμεταλλεύθηκαν μέ πολλή ἐξυπνάδα. Ἡ τέχνη τους ὅμως δέν ἔχει δικό της χαρακτήρα. Ἐχει δανειστεῖ στοιχεῖα ἀπό διάφορους ἄλλους λαούς, χωρίς νά ὑπάρχει στά ἔργα της ἡ ἀτομική σφραγίδα τῶν ἴδιων τῶν δημιουργῶν της.

Ἡ προσπάθεια νά διευκολύνουν τίς ἐμπορικές τους συναλλαγές καί τή σχετική ἀλληλογραφία, τούς δδήγησε σέ μιά πολύτιμη προσφορά: τήν ἐφεύρεση τοῦ ἀλφαβήτου. Ἀγωνίστηκαν γι' αὐτό τρεῖς αἰώνες σχεδόν, ὥσπου στό 130 αἰ. π.Χ. σχημάτισαν ἀλφάβητο μέ 22 σύμβολα, πού τό καθένα τους ἔκφράζει ἐναν ἥχο κι ὅχι πιά μιά λέξη.

Αὐτό τό ἀλφάβητο πήραν τό 90 αἰ. π.Χ. οἱ "Ἑλληνες κι ἀπ' αὐτούς, ἀργότερα, οἱ ἄλλοι εὐρωπαῖοι λαοί.

Γιά ν' αὔξήσουν τίς ἐμπορικές τους συναλλαγές, ἀναζητοῦσαν διαρκῶν νέους τόπους γιά τήν ἰδρυση τῶν πρακτορείων τους. Τά χρόνια ἐκεῖνα, χωρίς πυξίδα καί καράβια κατάλληλα γι' ἀνοιχτές

Εὐελπίδιοι εὐηνόρου ήταν εγερέσθεν. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἀλφαβήτου

Χάλκινο άγαλμάτιο φοινικικοῦ θεοῦ (δέξιά). Γυναικεία προτομή τοῦ 4ου π.Χ. αι., ἔργο μὲν φοινικικῆς κι ἐλληνικῆς επίδρασης (άριστερά).

θάλασσες, χρειαζόταν μεγάλος ήρωισμός γιά νά έπιχειρήσουν οι ἄνθρωποι μεγάλα ταξίδια. "Ως τά μέσα τῆς 2ης χιλιετίας π.Χ. ἡ δραστηριότητά τους ἀπλώνεται κυρίως στήν 'Αν. Μεσόγειο· ύστερα περνοῦν τό Γιβραλτάρ, φτάνουν στήν 'Αγγλία καί δοκιμάζουν τήν τύχη τους στίς δύσκολες θάλασσες τής Βαλτικής. Τέλος, ἔνας Καρχηδόνιος ἔφτασε στόν κόλπο τής Γουινέας, τόν 60 π.Χ. αι., καί Φοίνικες ναυτικοί ἔκαμαν σέ τρία χρόνια τόν περίπλου τής Αφρικής γιά λογαριασμό τοῦ φαραώ Νεκάω.

Ο χαρακτήρας
τῶν ἀποικιῶν

Οἱ περισσότερες φοινικικές ἀποικίες εἰναι ἀπλοὶ ἐμπορικοὶ σταθμοὶ πού εἶχαν ίδρυθεῖ μέν ἀποκλειστικό σκοπό τήν πώληση τῶν προϊόντων τῆς χώρας τους ἢ τήν προμήθεια πρώτων ύλων.

Δέν ύπηρχε ἐνδιαφέρον γιά ἔξερεύνηση ἢ κατάκτηση τῆς ἐνδοχώρας. Φρόντιζαν, τέλος, νά κρατοῦν μυστικούς τούς θαλάσσιους δρόμους πού τραβοῦσαν, φοβίζοντας ὅσους δέν εἶχαν σχετική πείρα, μέν τρομερές διηγήσεις.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Οἱ Φοίνικες ἤταν σημιτικός λαός πού ἡ φύση τῆς χώρας του τόν ἔσπρωξε πρός τή θάλασσα.
2. Ἡ χώρα ἤταν χωρισμένη σέ μικρά βασίλεια, πού τά κυβερνοῦσαν οι βασιλιάδες μαζί μέ τούς πλούσιους ἐμπόρους. Ἀναπτύχθηκαν σημαντικές πόλεις: Βύβλος, Ούγκαριτ, Σιδών, Τύρος.
3. Ἰδρυσαν πολλές ἐμπορικές ἀποικίες. Ἡ σπουδαιότερη

ήταν ή Καρχηδών (814 π.Χ.) πού έξελίχθηκε σέ σπουδαία δύναμη.

4. Είχαν τό μονοπάλιο της πορφύρας, ἔφτιαχναν ώραια δόπλα καί κοσμήματα καί πρῶτοι κατασκεύασαν διάφανο γυαλί.

5. Ἡ θρησκεία τους ήταν πολυθεϊστική. Κάθε πόλη εἶχε τό δικό της προστάτη θεό.

6. Ὁ πολιτισμός τους δέ στάθηκε πρωτότυπος, διακρίθηκαν ὅμως ως ἐμποροί καί τολμηρότατοι θαλασσοπόροι.

7. Σπουδαία τους προσφορά, μέ τεράστια σημασία γιά τόν πολιτισμό τῆς ἀνθρωπότητας, είναι ή ἐφεύρεση τοῦ ἀλφαβήτου.

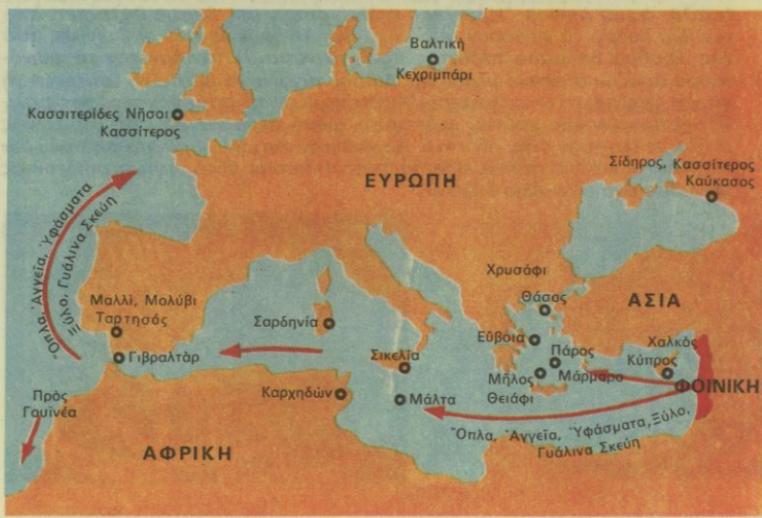
13-05

25

γ.

8-05 Ελλάς

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

KEIMENA

ΕΒΡΑΙΟΙ:

1. Ο Κύριος χαράζει στόν Ἀβραάμ τήν προείδησην:

Καὶ εἶπε ὁ Κύριος στόν Ἀβραάμ: «Ἄφησε τὸν τόπο σου, τοὺς συγγενεῖς σου καὶ τὸ σπίτι τοῦ πατέρα σου, γιὰ νὰ πᾶς στὸν τόπο πού θά σου δεῖξω ἐγώ. Καὶ θά σέ κάμω γεννῆτορα μεγάλου ἔθνους καὶ θά σέ εὐλογήσω καὶ θά κάμω τόσο δοξασμένο τ' ὄνομά σου, ὥστε ο καθένας νά μπορεῖ νά εὐλογήσει μ' αὐτό. Καὶ θά εὐλογήσω ἑκείνους πού σέ εὐλογοῦν καὶ θά καταραστῶ ἑκείνους πού σέ καταριώνται. Κι ἀπό σένα θά εὐλογηθοῦν ὅλα τά έθνη τῆς γῆς.»

Κι ἔφυγε ὁ Ἀβραάμ, ὅπως τοῦ εἶπε ὁ Κύριος: μαζὶ του πῆγε κι ὁ Λώτ. Κι ήταν ἐβδομῆντα πέντε χρονῶν ὁ Ἀβραάμ, ὅταν ἔφυγε ἀπό τή Χαράν...

Γένεσις, κεφ. 12 (Μετ. Α.Κ.)

ΦΟΙΝΙΚΕΣ:

1. Οι Φοίνικες καὶ τά ταξίδια τους:

«Παραδεινεύομαι λοιπόν μέ κείνους πού μοίρασαν καὶ χώρισαν τή γῆ σέ Λιβύη, Ἄσια καὶ Εύρωπη, γιατί ή διαφορά μεταξύ τους δὲν είναι μικρή. Ἡ Εύρωπη, δύσον ἀφορά τήν ἔκτασή της, ἐκτείνεται κατά μῆκος τῶν δύο ἀλλων, ὅσο γιά τό πλάτος της ὅμως, μοῦ φαίνεται πώς οὕτε κάν νά συγκριθεῖ μπορεῖ μαζὶ τους. Γιατί μόνον ή Λιβύη δείχνει ότι βρέχεται γύρω-γύρω ἀπό θάλασσα, ἐκτός ἀπό τό μέρος της πού συνορεύει με τήν Άσια. Πρώτος τ' ἀπόδειξε αὐτό, ἀπ' δύσους ἐμεῖς γνωρίζουμε, ὁ Νεκώς, ὁ βασιλιάς τῶν Αἴγυπτίων. Αὐτός, ὅταν σταμάτησε τό σκάφιμο γιά τή διώρυγα ἀπό τό Νείλο στόν Ἀραβικό κόλπο, ἐστειλε μερικούς Φοίνικες μέ τά πλοια τους, μέ τήν ἐντολή, ἀφοῦ ἀπό τίς Ἡράκλειες στήλες μποῦν στή βόρειο θάλασσα, ἀπό τόν ίδιο δρόμο νά φτάσουν στήν Αἴγυπτο. Κίνησαν λοιπόν οι Φοίνικες ἀπό τήν Ἐρυθρά θάλασσα πλέοντας πρός τά νότια. "Οταν ἐρχόταν τό φθινόπωρο ἄραζαν σ' ὅποιο μέρος τής Λιβύης τύχαινε νά βρεθοῦν, ἐσπερναν τή γῆ καὶ περίμεναν τό καλοκαίρι. Ἀφοῦ θέριζαν τό σιτάρι ἔκεινούσαν πάλι. Ἔτοι πέρασαν δύο χρόνια. Στόν τρίτο χρόνο πέρασαν ἀπό τίς Ἡράκλειες στήλες κι ἐφτασαν στήν Αἴγυπτο. Διηγοῦνταν κατόπιν, πράγμα πού ἐγώ δέν πιστεύω μέ κανένα τρόπο, κι ἂς τό πιστεύει ὅποιος θέλει, πώς περιπλέοντας τή Λιβύη είχαν τόν ἡλιο δεξιά.»

Ἡροδότου, «Ἱστορίαι», Δ 42 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

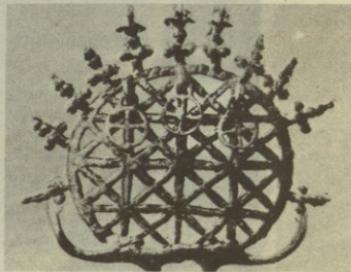
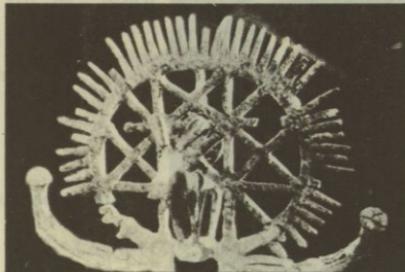
ΟΙ ΧΕΤΤΑΙΟΙ

1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Λαός ινδοευρωπαϊκής καταγωγής οι Χετταῖοι, στίς ἀρχές τῆς δεύτερης χιλιετίας π.Χ., πλημμυρίζουν τίς πεδιάδες τῆς Μ. Ἀσίας. Συνηθισμένοι ὅλοτε στή νομαδική ζωή, μέ πολλή δυσκολία κατόρθωσαν νά προσαρμοστοῦν στή γεωργική ζωή. Ἡ νομοθεσία τους, ἐπηρεασμένη πολύ ἀπό τὸν Κώδικα τοῦ Χαμουραμπί, χρειάστηκε νά προβλέψει ειδικά γι' αὐτό.

"Ιδρυσαν πόλεις, μέ ἀξιοθαύμαστη διορατικότητα, στά πιό νευραλγικά σημεία τῆς χώρας τους, στά περάσματα τῶν μεγάλων δρόμων τῶν καραβανιῶν. Τίς ὁχύρωναν μέ σειρές ἀπό τείχη. Πρωτεύουσά τους ἦταν ἡ Χαπτούσα μέσα στό μεγάλο τόξο τοῦ ποταμοῦ "Ἀλυ, ὅπου στίς ἀνασκαφές ἀποκαλύφθηκε θησαυρός ἀπό ἐπιγραφές, πού ἔριξαν φᾶς σέ πολλές πλευρές τῆς ταραγμένης τους ίστορίας. "Άλλο μεγάλο κέντρο ἦταν τό Καρκέμις [στή δεξιά ὅχθη τοῦ Εύφρατη], χτισμένο σέ ἔξαιρετικά σημαντική θέση. Μποροῦσε νά ἐλέγχει δόλους τούς ἐμπορικούς δρόμους, πού ἀπό τή Μεσοποταμία ὀδηγοῦσαν στή Μ. Ἀσία καί στή Συρία. Τρεῖς σειρές τείχη, μέ ὄχυρούς πύργους, περίζωναν τήν πόλη, ἀσφαλίζοντας τόν πλοῦτο πού συγκεντρωνόταν ἀπό τούς φόρους τῶν καραβανιῶν.

Χαρακτηριστικά δείγματα τῆς μεταλλουργίας τῶν Χετταίων. Ὁ λαός αὐτός ἔδειξε πραγματική ιδιοφυΐα στήν ἐπεξέργασία τοῦ σιδήρου, μέ τόν ὅποιο κατασκεύαζε δ, τι ἦταν δυνατόν (ὅπλα, σκεύη, χαλινάρια κ.ἄ.π.).

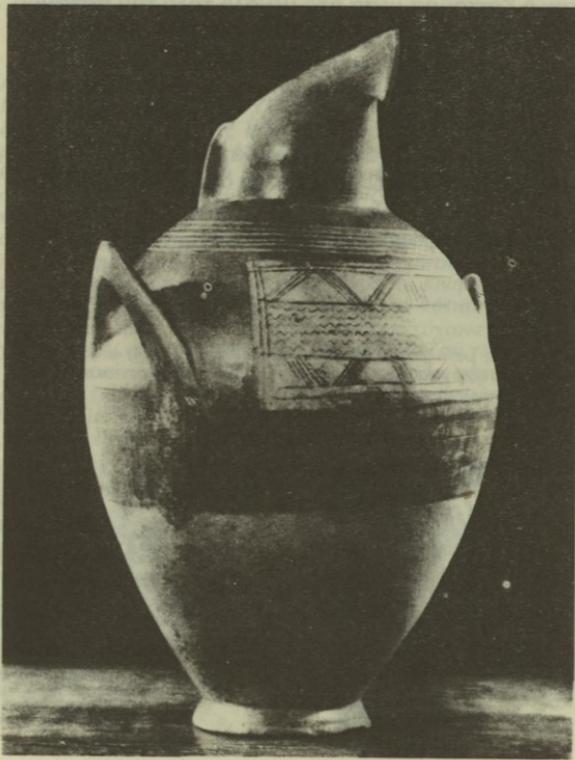
23

Γιά νά έξασφαλίζεται ή διατροφή τῶν κατοίκων οι Χετταῖοι ἔχτιζαν τίς πόλεις τους κοντά σέ ποταμία, σέ χώρους μέ κάμπους όλόγυρα.

Οι πόλεις, μακριά ή μιά ἀπό τήν ἄλλη, δέ βοήθησαν στήν ἀνάπτυξη ἀπόλυτης μοναρχίας. Στήν πρωτεύουσα, τή Χαττούσα, ἐμενεύει βασιλιάς. Τά ἄλλα ἀστικά κέντρα τά κυβερνοῦσαν ἄρχοντες, πού είχαν ἀρκετή ἀνεξαρτησία. Μόνο σέ περίπτωση πολέμου ἐνώνυτων ὅλοι μαζί.

"Ἀπληστοὶ οἱ Χετταῖοι, συγκεντρώνοντας ὄλοένα μεγαλύτερα πλούτη, θέλησαν ν' ἀπλώσουν τήν κυριαρχία τους πρός τή Μεσοποταμία, τή Συρία καί τήν Παλαιστίνη. Συγκρούστηκαν ἔτσι μέ τούς Βαβυλωνίους, τούς Ἀσσυρίους καί τούς Αἴγυπτίους κι ἀκολούθη-

Πήλινο ἀγγείο μέ γεωμετρική διακόσμηση. Χαρακτηριστικό ἔργο τῆς κεραμεικής τῶν Χετταίων, πού στή χώρα τους διασταυρώθηκαν πλήθος ἐπιδράσεις ἀπό τούς ἀνατολικούς πολιτισμούς, ἀπό τήν Μ. Ἀσία καί τήν Ἑλλάδα.

σαν σκληροί καί μακροχρόνιοι πόλεμοι, πού, τελικά, ὀδήγησαν στήν ἔξασθένηση τοῦ κράτους καί στήν ἔξαφάνισή του. Τήν ἐποχή πού οἱ Ἑλληνες προσπαθοῦν ν' ἀπλώσουν τό ἐμπόριό τους στή M. Ἀσία (13ο αι. π.Χ.) ἔρχονται σέ στενή σχέση μαζί τους. Τό Χεττιτικό κράτος καταρρέει γύρω στά 1200 π.Χ. ἀπό ἐπιδρομές Θρακοφρυγικῶν φυλῶν.

2. ΟΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

Ἐκτός ἀπό τά ἄλογα, τρέφουν στίς μεγάλες πεδιάδες τῆς χώρας τους κοπάδια ἀπό πρόβατα, βόδια, κατσίκες καί χώρους. Ἀπό τή στιγμή πού ἀρχίζουν νά καταγίνονται μέ τή γεωργία, ἡ πλούσια γῆ τους δίνει ἀφθονα δημητριακά, κρασί καί μῆλα. Οἱ Χετταῖοι ἡταν περίφημοι μελισσοκόμοι.

Μεγάλη πηγή πλούτου στάθηκε γι' αὐτούς ἡ μεταλλουργία. Ἀπό τίς γειτονικές χῶρες προμηθεύονταν εὔκολα πρώτες ψλές καί κατασκεύαζαν περίφημα ὅπλα χάλκινα καί σιδερένια, χαλινάρια κι ἄλλα εἰδή σκευῆς* για τ' ἄλογα, κάνοντας μεγάλη ἔξαγωγή τους στίς ἄλλες χῶρες (Αἴγυπτο, Παλαιστίνη). Αύτοί χρησιμοποιοῦν πρώτοι τό σίδερο καί μαθαίνουν τήν ἐπεξεργασία του.

Ἀπό τήν τέχνη τῶν Χετταίων διατηρήθηκαν πολλά ἀνάγλυφα πάνω στούς βράχους τῆς χώρας. Παριστάνουν πολεμικές σκηνές, λιοντάρια, ἄρματα, εἰκόνες ἀπό τή θρησκευτική τους ζωή καί παραστάσεις τῶν ζωόμορφων τρομαχτικῶν θεῶν τους. Θυμίζουν ἀσυριακά ἔργα, χωρίς νά ἔχουν ὅμως τή λεπτή τους ἐπεξεργασία.

3. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΙ Η ΓΡΑΦΗ

Ἐπειδή οἱ Χετταῖοι ἀναμείχθηκαν μέ τούς παλαιούς κατοίκους τῆς M. Ἀσίας, στή θρησκεία τους πέρασαν πολλές τοπικές θρησκευτικές ἀντιλήψεις. Ο βασιλιάς ἡταν ὁ πρώτος ιερέας τῆς θεᾶς, γι' αὐτό ἡ θρησκεία τους είχε ἐθνικό χαρακτήρα.

Οι Χετταῖοι χρησιμοποίησαν τή σφηνοειδή καί μιά ιερογλυφική γραφή. Ή δεύτερη δέν ἔχει ἀκόμη ἀποκρυπτογραφηθεῖ.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Οἱ Χετταῖοι εἶναι ἱνδοευρωπαϊκός λαός πού ἐγκαταστάθηκε γύρω στά 2000 π.Χ. στή M. Ἀσία κι ἀναμείχθηκε μέ τούς ἀνθρώπους τοῦ τόπου.

2. "Ιδρυσαν μεγάλες όχυρές πόλεις στά περάσματα τῶν καραβανιῶν, πλάι στά ποτάμια. Ἐτρεφαν ἄλογα πού τά πουλοῦσαν ἔξω ἀπό τή χώρα τους. Στάθηκαν σπουδαῖοι μεταλλουργοί κι αὐτοί ἔφεραν τό σίδερο κι ἔμαθαν τήν κατεργασία του. Περίφημοι μελισσοκόμοι.
3. Ἡ θρησκεία τους εἶχε ἑθνικό χαρακτήρα.
4. Ἡ καλλιτεχνική τους διάθεση ἐκφράστηκε μέ μεγάλα ἀνάγλυφα, πού παριστάνουν σκηνές κυνηγιοῦ ἢ πολεμικές.
5. Χρησιμοποιοῦσαν δύο εἴδη γραφῆς: ιερογλυφική καί σφηνοειδή. Μόνο ἡ δεύτερη ἔχει διαβαστεῖ.
6. Οι ἀδιάκοποι πόλεμοι στάθηκαν ἡ καταστροφή τους.
7. Καταρρέουν γύρω στά 1200 π.Χ.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

'Ο ἀνθρωπος εἶναι τό πιό ἀξιοθαύμαστο ἀλλά καί τό πιό παράξενο πλάσμα στὸν κόδομο. 'Η ιστορία του δείχνει πώς ἔχει ἀπέραντες δυνατότητες κι εἶναι σὲ θέση νά πραγματώσει ἐκπληκτικά ἔργα. Μπορεῖ, δῆμως, νά προκαλέσει καί ἀνυπολόγιστες καταστροφές.

Οἱ πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοὶ πού ἀναπτύχθηκαν στή γῆ πρόσφεραν σταθερές βάσεις γιά τήν πρόσδοτο τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Εἶχαν τίς πολύ σημαντικές τους πλευρές, ἀλλά καί τά ἀδύνατα τους σημεῖα.

Καί τά δύο μεγάλα γεωργικά καί θεοκρατικά* κράτη στήν ἀρχή τῆς ιστορίας τοῦ κόσμου - ἡ Μεσοποταμία καί ἡ Αἴγυπτος - σημείωσαν σταθερά βήματα στήν πρόσδοτο. Ἔδωσαν σπουδαῖα ἔργα, χάρισαν στό ἀνθρώπινο γένος μεγάλα δώρα. Ἔκεινοι δῆμως πού τά κυβέρνησαν, ἐνδιαφέρθηκαν νά ἐπιβάλουν μέ κάθε τρόπο τήν πρόσκαιρη παρουσία τους, ἐνώ χιλιάδες ἀνθρώποι ἐργάζονταν σκληρά γ' αὐτούς, χωρίς ποτέ νά ἐνδιαφερθεῖ κάποιος ἀλλος γιά τή δική τους χαρά. Πλάι σ' αὐτούς ζούσαν, ἀκόμη σκληρότερη ζωή, ἀμέρτοι δοῦλοι. Ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἀνθρωπο, στάθηκε ἔνα ἀπό τά λυπηρά χαρακτηριστικά τῶν ὀρχαίων πολιτισμῶν.

Οἱ ἀδιάκοποι πόλεμοι, ἀπό τή σπηγή πού ὅγανωθηκαν καί πλούτισαν τά πρώτα κράτη στή γῆ, ὑπῆρξαν ἡ δεύτερη μεγάλη πληγή τῆς ἀνθρωπωστήτας. Δέν ἦταν μόνο οι νομαδικοί λαοί πού ἡ δυστυχία τούς ἐσπρωχνε νά ἐπιζητήσουν τ' ἀγαθά τῶν γειτόνων τους. Ἁταν κι οι ἀτέλειωτες φιλοδοξίες ἡ ἡ μανία τῶν ὄχυρών τῆς κάθε ἐποχῆς γιά κυριαρχία στὸν κόδομο.

Ἀπό τά ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων πού ἔζησαν στούς αἰώνες πού γνωρίσαμε ως τώρα, τί ἀπόμενε; Μόνο ὁ, πι τά ἐφευρετικά χέρια τους κατασκεύασαν.

Τά λαμπρά παλάτια τῶν πανίσχυρων βασιλέων σωριάστηκαν σέ ἐρείπια, οι πανύψηλες πυραμίδες δέν μπροσταν νά σύσσουν ἀπό τή διαρπαγή τά νεκρά σώματα τῶν 'οραράω' οι πόθοι τῶν φιλοπόλεμων 'Ασσυρίων ἔσθησαν μαζί μέ τή φθαρτή τους ὑπαρξή. Γιά πολλούς αἰώνες, ώσπου νά ἔθεαφτούν τά ἐρείπια ὅλων αὐτῶν τῶν πολιτισμῶν, καί τῶν σπουδαίων ἀκόμη βασιλέων τά ὄνόματα είχαν ἔχαστει.

‘Η ἀνθρωπότητα δμως κέρδισε ἀφάνταστα ἀπό τό μόχθο τόν κα-
θημερινό καὶ τήν προσπάθεια ὅλων αὐτῶν τών λαών. Ὁ ἀνθρωπός
πού πρώτος συλλογίστηκε νά φτιάξει καὶ νά χρησιμοποιήσει τόν τρο-
χό, ἔμεινε ἀνάνυμος. Ἡ προσφορά του δμως στάθηκε ἀνυποψίαστα
μεγάλη. Τό ίδιο ἐγίνε καὶ μ' δλες τίς ἀνακαλύψεις καὶ τίς ἀμέτρητες
ἐφευρέσεις.

‘Η Ἰστορία ἀκριβοδίκαια καταγράφει τή συμ-
βολή τών λαών στόν πολιτισμό, χωρίς προκατα-
λήψεις ἢ συμπάθειες.

Ο τρόπος πού δροικήθηκαν οι μεγάλες αὐτοκρατορίες τής Ἀνατο-
λῆς κι οι θρησκευτικές ιδέες πού ἐπικράτησαν, στάθηκαν δύο παρά-
γοντες πού ἐμπρόσιαν, βασικά, τό ἀτομο νά ἀναπτυχθεῖ. Μάζες ἀτέ-
λειωτες κι ἀνώνυμοι ἀνθρωποι μόχθησαν γιά νά ὑψώσουν πανύψη-
λους τάφους καὶ τεράστιους ναούς στην Αἴγυπτο, κυριαρχημένοι, βα-
σιλίας καὶ λαός, ἀπό τό φύσιο τοῦ θανάτου.

Χιλιάδες ἀλλοι ἀνθρωποι ἀγνίστηκαν, στή Μεσοποταμία, νά
στήσουν πελώρια ἀνάκτορα, ἱκανοποιώντας τών ἀρχόντων τους τή
διάθεση γιά μεγαλοπρέπεια. Γιά τό ίδιο λόγο ἀμέτρητα πλήθη ἀν-
θρώπων σπρώχνονταν στόν πόλεμο, τό φοβερό κυνήγι τοῦ ἀνθρω-
που ἀπό τόν ἀνθρωπο.

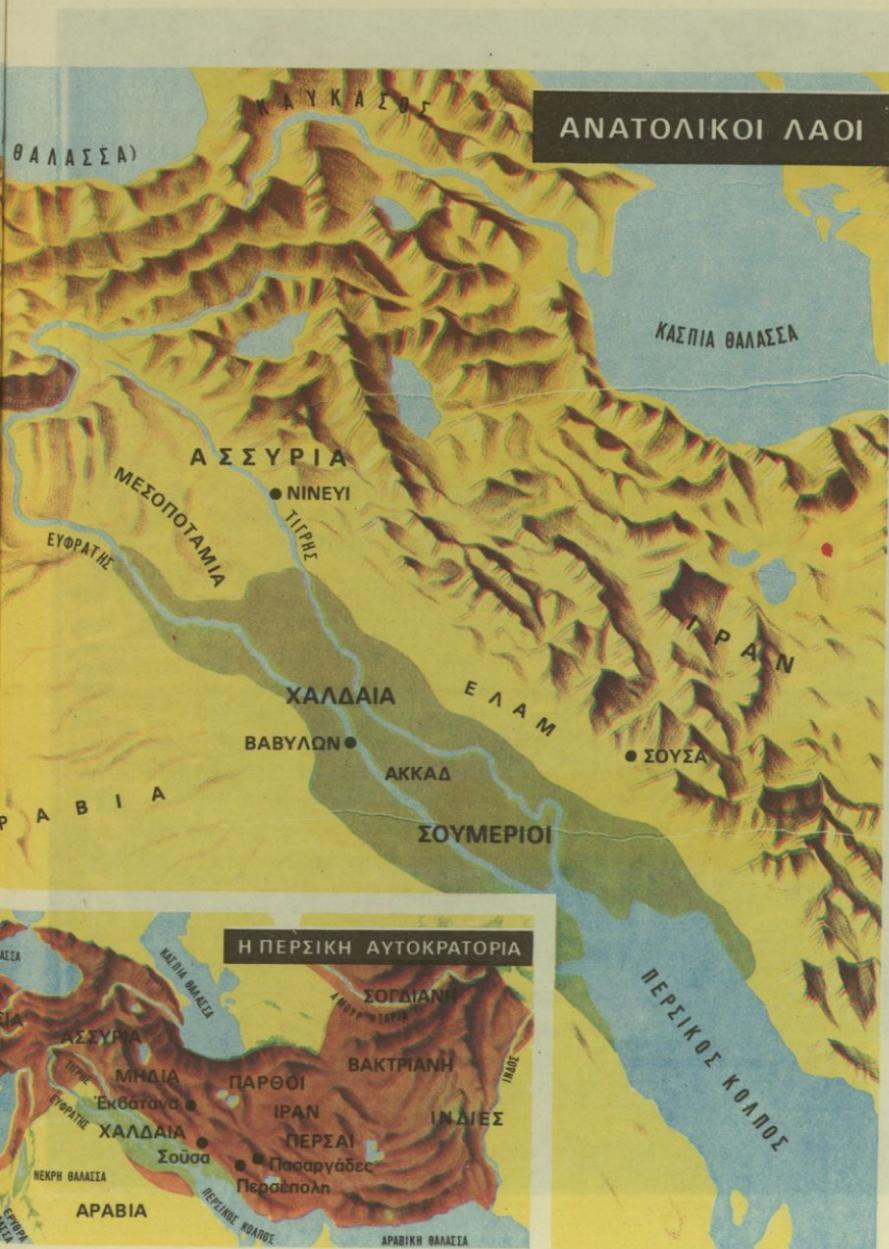
Οι Φοίνικες κυριεύθησαν ἀπό τήν ἐπιθυμία τοῦ κέρδους καὶ σ' αύ-
τήν ἔδειψαν ὅλη τους τήν ἐνεργητικότητα.

Οι Χετταῖοι ἐμπορεύονταν καὶ πολεμούσαν.

Μόνον οι Ἐβραίοι ἀκόλοδύθησαν ἀλλο δρόμο. Στά βάσανα τής πο-
λυχρόνιας αἰχμαλωσίας, στή διάλυση τοῦ κράτους τους, στήσ ἀμέτρη-
τες περιπέτειες πού γνώρισαν ώς λαός, ὀδηγήθηκαν στήν πόστη σ' ἔνα
Θεό κι ὑψωσαν σ' ἔνα ἐπίπεδο ὑψηλό τό ἀτομο, πού ἦταν ἐκμηδενι-
σμένο στούς ἀλλούς ἀνατολικούς πολιτισμούς. Οι ίδιοι οἱ χώ-
ροι, ὅπου σχηματίστηκαν τά πρώτα κράτη, δρισαν
ώς ἔνα σημείο τή μοίρα τών λαών πού τούς κατοι-
κησαν. Τεράστιες ἔκτασεις, πολύ πάνω καὶ πέρα
ἀπό τά μέτρα τών ἀνθρώπων, πολύ πλούσιες κι
ἀπόδοτικές. Γιά τή γονιμοποίησή τους, δμως, χρειαζόταν πολύς
ἀγώνας καθημερινός, κι ἔκεινοι πού ἀνέβηκαν κοινωνικά, κοίταξαν νά
ἀποκτήσουν πολλά ἀγαθά ἢ νά δοξαστούν μέ κατακτήσεις. Οι ἄλλοι,
οι πολλοί, ἐργάζονταν γιά νά συντηρούν κι νά παράγουν. Στήσ πλού-
σιες αὐτές χώρες, ἡ ἐπιθυμία γιά τήν ἀπόκτηση ἀκόμη μεγαλύτερου
πλούτου, δέν ἀφορει στή σκέψη χώρο γιά πνευματική ἀνάταση. Τερά-
στιο ἐμπόδιο στάθηκε, τέλος, ἡ δυσκολία τής γραφῆς, πού δέν ἔδωσε
τήν εὐχέρεια μόρφωσης στούς πολλούς.

Τό ἀτομο ἐκμηδενίστηκε σ' δλους αὐτούς τούς τόπους. Ἀκόμη καὶ
οι βάσεις τής ἐπιστήμης, ὅπου δημιουργήθηκαν, ἀπόβλεψαν στήν
πρακτική ἔξυπηρέτηση τών ἀνθρώπων, χωρίς ν' ἀνταποκρίνονται σέ
πραγματικές πνευματικές ἀνήσυχιες. Γι' αὐτό καὶ στάθηκαν σ' ἔνα
στάδιο βασικό, χωρίς νά προχωρήσουν. Αντίθετα, κυριάρχησαν οι
προληψεις, ή δεισιδαιμονίας κι ἡ μαγεία. Ἐνας ἄλλος λαός, πού μές
στή δεύτερη χιλιετία π.Χ., σημειώνεται ἡ παρουσία του στή Νοτιανα-
τολική Εύρωπη, οι “Ἐλληνες”, ἐπρόκειτο νά ἀλλάξει τήν ὄψη τοῦ
ἀνθρώπινου πολιτισμού. Ἀναπτύσσοντας διότελα διαφορετικά ίδαι-
νικά ἀπό τούς ἀνατολικούς πολιτισμούς, ἔδωσε πρωταρχική
θέση στήν ίδια τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τή δική του παρουσία
ἔξυψωσε κι ἀνέδειξε σάν ἀξία πρωταρχική.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Ζωή παρουσιάζεται στόν έλληνικό χώρο άπό τήν Παλαιολιθική περίοδο, πού δέν είναι άκόμα πολύ καλά γνωστή στόν τόπο μας.

Στά Νεολιθικά χρόνια, καθώς ή χώρα βρίσκεται, περισσότερο άπό τήν άλλη Εύρωπη, κοντά στά μεγάλα άσιατικά καί μικρασιατικά κέντρα αύτής τής έποχης, σημειώνεται άξιόλογος πολιτισμός καί δραγανώνονται οι πρώτοι νεολιθικοί συνοικισμοί στόν έλλαδικό χώρο.

Πρίν άκόμα φτάσουν οι "Ελληνες, στήν Έποχή τοῦ Χαλκοῦ, πάλι άναπτυσσονται στήν Έλλάδα σημαντικοί πολιτισμοί μέ μεγάλη πρωτοτυπία (ό Μινωικός, ο Κυκλαδικός, ο Πρωτελαδικός). Σ' αύτών τών πολιτισμῶν τά έπιτεύγματα στηρίχτηκαν οι πρώτες έλληνικές φυλές, όταν κατέβηκαν στόν τόπο μας άπό τό βορρά, καί τά δικά τους στοιχεία χρησιμοποίησαν, διαμορφώνοντάς τα, ζμως, σύμφωνα μέ τό δικό τους χαρακτήρα.

Οι "Ελληνες τρύγησαν τούς καλύτερους καρπούς πού είχαν δώσει οι παλαιότεροι πολιτισμοί. Έκείνο πού τούς χαρακτηρίζει είναι ή δημιουργική άφορμοίωση τών ξένων στοιχείων, καθώς καί ή γρήγορη έξελιξη πού σημειώθηκε στήν άναπτυξή τοῦ δικού τους πολιτισμού. «Είναι άδύνατο νά συλλάβουμε σήμερα τή μορφή πού θά είχε ο πολιτισμός τής έποχής μας, ἀν δέν είχαν υπάρξει οι άρχαιοι "Ελληνες κι ή δική τους σφραγίδα δέν είχε άνεξάλειπτα χαράξει μέ θαυμαστό τρόπο τήν πνευματική πορεία τής άνθρωπότητας».

Χρυσό διάδημα μέ δύο σειρές τετράπλευρα πλαίσια. Μέσα στό καθένα είκονίζεται άναγλυφη φτερωτή σφίγγα. Βρέθηκε στήν Έγκωμη τής Κύπρου. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

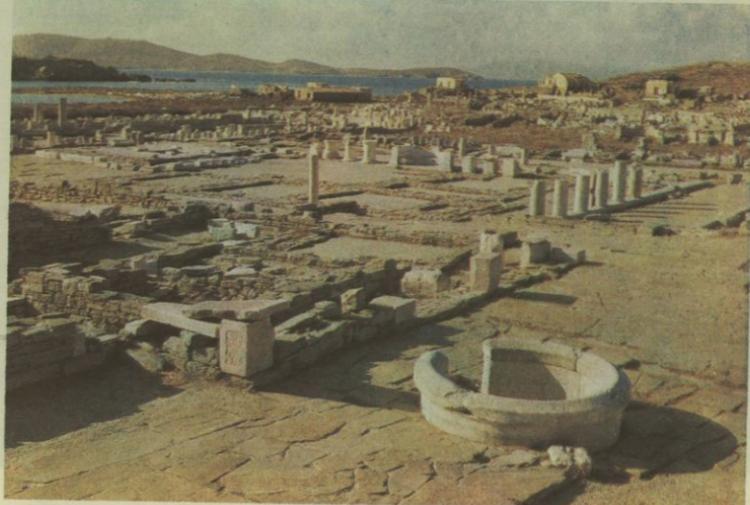
Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΥΛΕΣ

1. Η ΧΩΡΑ

Η Ελλάδα, άντιθετα άπό τούς τόπους, όπου παρουσιάστηκαν οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί της άνθρωπότητας, είναι ένα μικροσκοπικό κομμάτι στεριάς, στή ΝΑ ακρη της Εύρωπης, περιζωμένο άπό τη θάλασσα. Πολλά καί ψηλά βουνά τή διαμελίζουν σε μικρές πεδιάδες, πού δύσκολα έπικοινωνούν μεταξύ τους. Τέλος, μεγάλη σειρά άπό νησιά, μικρότερα ή μεγαλύτερα, πλαισιώνουν τόν ήπειρωτικό της χώρο. Η γεωγραφική της θέση έπαιξε τεράστιο ρόλο. Μέ γέφυρα τά νησιά τοῦ Αιγαίου, ήταν εύκολότατη ή έπικοινωνία μέ τήν Ασία καί τήν Αφρική καί ή γνωριμία τών πολιτισμών τους.

Τό νερό ήταν λιγοστό. Έλαχιστα είναι τά μεγάλα ποτάμια καί πολλοί οι χείμαρροι καί τά μικρά ποτάμια πού τό καλοκαίρι ξεραίνονται. "Οπου ύπαρχουν πηγές, είναι εύλογία Θεοῦ. Οι βροχές δέν είναι συχνές. Χρειάζεται γι' αύτό τεράστιος μόχθος γιά νά ποτιστούν

"Αποψη τοῦ άρχαιολογικοῦ χώρου τής Δήλου μέ τή θάλασσα στό βάθος καί άκομη πό πέρα τό νησί Ρήνεια.

Ο ναός τῆς Ἀφαίας
στήν Αἴγινα, μές στά
πεύκα.

·τὸν εἰναῖον
·οτὸν νυοδιάμερον
·διαγοῦθεν εὐστόχησεν

·Από τὰς διακοπὰς
·διηγοῦσσαις αὐλαῖσι
·οἰστον εἴτε ποιητῶν
·θεοῖς πρωταρτον αὐτοῖς
·ράντην γενετὴν εἴπειν
·μάρτιον οὐδὲν
·τὸν πατέρα τοῦ πολεοῦ
·τον πατέρα τοῦ πολεοῦ

Οι Ελλήνες
τον πατέρα τοῦ πολεοῦ

καὶ ν' ἀποδώσουν οἱ φτενές πεδιάδες, ἐκτός ἀπό τούς εὕφορους
κάμπους τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Ἀκόμη, κι ὅταν ὅλοι
οἱ παράγοντες εἶναι εύνοϊκοί, μικρή εἶναι ἡ ἀνταμοιβή τοῦ ἀνθρώπι-
νου κόπου, γιατί τὸ ἔδαφος δὲν εἶναι πλούσιο. Καμιά σύγκριση μέ-
την τεράστια γεωργική παραγωγή στήν Ἀρχαίᾳ Αίγυπτῳ ἢ στή Με-
σοποταμίᾳ.

Ζώνα. Στήν ἀρχαίότητα, ύπηρχαν ἀκόμα στήν Ἑλλάδα ἀρκοῦ-
δες, κάπροι καὶ ἐλάφια.

"Οταν ἄρχισε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡταν σχετικά λιγοστό τό
σιτάρι καὶ τό κριθάρι πού ἔβγαινε γιά νά θρέψει τούς κατοίκους. Ἡ
κτηνοτροφία καὶ τό ψάρεμα ἔδιναν ἄλλα εἰδή τροφῆς. Τέλος, τ' ἀμ-
πέλια, οἱ συκιές, κι ιδιαίτερα οἱ ἐλιές, τά χαρακτηριστικά καλόδεχτα
σημάδια τοῦ Ἑλληνικοῦ τοπίου, συμπλήρωναν μέ τά πολύτιμα
προιόντα τους τήν περιορισμένη συγκομιδή.

Τό ύπεδαφος δὲν ἡταν πλούσιο, γι' αύτό γρήγορα ἔξαντλήθηκαν
τά πολύτιμα μέταλλα: ἀσήμι ἀπό τό Λαύριο, χρυσάφι ἀπό τό Παγ-
γαῖο καὶ τή Σίφνο. Ἀντίθετα, τά πυκνά δάση τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς
Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου ἔδιναν ἀφθονή ξυλεία γιά τήν κατα-
σκευή καραβιών καὶ γιά ἄλλες ἀνάγκες. Πολλοί τόποι, πάλι, ἔβγα-
ζαν μάρμαρα (Πάρος, Θάσος, Νάξος κ.ἄ.).

"Η ζωή ἡταν δύσκολη γιά τόν ἀνθρωπο στήν Ἑλλάδα, δημο, δημος
ὅπως γράφει ὁ ἀρχαῖος ιστορικός Ἡρόδοτος, «Ἡ πενία στάθηκε
παντοτινή σύντροφος».

"Αν ἡ γῆ δέν ἡταν εὔφορη, τό κλίμα ἡταν θαυμάσιο. Ξερό καὶ

·Ορυκτός
·πλούτος

25 Ηρόδοτος - Καντονοφρογία - σύντροφος - αρχαία - ζωή

εύκρατο, πρόσφερε στούς κατοίκους τή δυνατότητα νά περνοῦν τόν περισσότερο καιρό τους έξω στό υπαιθρο.

Η θάλασσα μέ τ' δμορφο γαλάζιο χρώμα της, λούζοντας τά παράλια, καλούσε ἐπίμονα τούς ἀνθρώπους νά δοκιμάσουν νά ταξιδέψουν στά κοντινά νησιά, πού οι ἀπαλές γραμμές τους διαγράφονταν στόν δρίζοντα.

Η ἀπέραντη δμορφιά τοῦ τοπίου στάθηκε στοιχείο πρωταρχικό κι ἐπηρέασε βαθύτατα τούς "Ελληνες. Λουσμένη ή χώρα τίς περισσότερες ἡμέρες τοῦ χρόνου στό φῶς τοῦ ἥλιου, μέ ἀνείπετη διαφάνεια στήν ἀτμόσφαιρα – ίδιως στήν Ἀττική. Μαλακές κι αρμονικές οι γραμμές καί τῶν ψηλότερων ἀκόμα βουνῶν, ἡμερη κι ἐλκυστική ή φύση, μέ ὀτέλειωτη ποικιλία στά χρώματα, τίς γραμμές καί τά σχήματα, καλλιεργοῦσε βαθιά τή σωστή αἰσθηση τῆς δμορφιᾶς καί τῆς ἀρμονίας.

Ακόμη, ἀντίθετα ἀπό δι τι παρατηρήσαμε στή Μεσοποταμία καί τήν Αἴγυπτο, στήν "Ελλάδα ὁ τόπος ἦταν στά μέτρα τοῦ ἀνθρώπου. Δέν τόν ἐκμηδένιζε ὁ ἀπέραντος χώρος.

Διαμόρφωση τοῦ
χαρακτήρα τῶν
κατοίκων

Η φτώχεια τοῦ ἔδαφους ἵσως νά ἔσωσε τόν "Ελληνα ἀπό τό φοβερό μόχθο πού βάρυνε καταθλιπτικά στή ζωή τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. "Οσο κι ἄν προσπαθοῦσε, ποτέ ή παραγωγή δέ θά ἔφτανε. Ἐπρεπε νά ψάξει νά βρει ἄλλες λύσεις. Γι' αὐτό τό μυαλό του ἦταν σέ ἀδιάκοπη κίνηση. Ακόμα, ἔμαθε νά είναι ὀλιγαρκής καί νά μή δένεται μέ ύλικά ἀγαθά.

Παράλληλα, ή διάφανη ἀτμόσφαιρα τοῦ κρατοῦσε ξύπνια καί καθαρή τή σκέψη· τό κλίμα τόν βοηθοῦσε νά ὀσκήσει τήν παρατηρητικότητά του ζώντας στό υπαιθρο, χωρίς νά τόν ἀποχαυνώνει μέ τή ζέστη. Η θάλασσα, τέλος, μέ τά παιγνιδίσματά της στόν ἥλιο, τοῦ ξυπνοῦσε τήν περιέργεια καί τόν πόθο νά τραβήξει νά γνωρίσει ἄλλους τόπους.

Κανείς ἵσως λαός, στήν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας, δέ δέθηκε τόσο μέ τό τοπίο δο οι "Ελληνες, πού ἔφτασαν νά τό νιώθουν σάν ζωντανό σύντροφό τους, γεμάτο παλμό καί νόημα.

"Ελλειψη ἐνότητας

Η ἀδιάκοπη πρόσκληση τής θάλασσας ἔκαμε τούς "Ελληνες ναυτικούς καί ἐμπόρους, κι ή διάφανη καί καθαρή ἀτμόσφαιρα, ή καθαρότητα στίς γραμμές τοῦ τοπίου καί ή ώραιότητα τοῦ χώρου δδήγησαν στήν ἀντίληψη τοῦ μέτρου καί στή σύλληψη τής τέλειας δμορφιᾶς. 'Ο φυσικός, δόμως, διάμελισμός τῆς χώρας ἐμπόδισε τήν ἐνότητα τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Δημιουργήθηκαν, ἔτσι, πολλά μικρά κρατίδια, πού μάχονταν δλοένα μεταξύ τους. Αύτές οι συγκρούσεις στάθηκαν ή κακή μοίρα τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων κι ὀδήγησαν στήν

κατάπτωση τής Έλλαδας καί στήν κατάκτησή της άπό τούς Ρωμαίους τό 146 π.Χ.

2. ΟΙ ΦΥΛΕΣ

Από τίς άνασκαφές καί τίς μελέτες τῶν γλωσσολόγων είναι γνωστό σήμερα πώς οι "Έλληνες" ήταν κλάδος τῆς ινδοευρωπαϊκῆς φυλῆς κι ἔφτασαν στὸν τόπο μας ἀπό τὸ βορρά. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι "Έλληνες" ὥμως ἐλεγαν πώς ήταν αὐτόχθονες, ὅτι βρέθηκαν δηλ. ἐξαρχῆς στὸν τόπο μας. Αὐτό μᾶς ίστοροῦν οἱ ἀρχαῖοι μύθοι.

Οι διάφορες ἄλλες φυλές πού κατοικοῦσαν πρίν στήν Έλλάδα (Πελασγοί, Κάρες, Λέλεγες κ.ἄ.) δονομάζονται μ' ἔνα ὄνομα σήμερα: Προελλήνες.

Οἱ "Έλληνες" ήρθαν σὲ διαδοχικά κύματα στήν Έλλάδα. Οἱ πρώτες φυλές πού ἔφτασαν ήταν οἱ "Ιωνεῖς, οἱ Αἰολεῖς καί οἱ Ἀχαιοί. "Ολοι τούς ήρθαν ύστερα ἀπό τό 2000 π.Χ.

Πρώτος καθαρά ἑλληνικός πολιτισμός είναι ὁ μυκηναϊκός (1580-1100 π.Χ.), δημιούργημα τῶν Ἀχαιῶν.

Μετά τό 1100 π.Χ. σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα κατέβηκαν οἱ Δωριεῖς. Αὔτοί γνώριζαν καί χρησιμοποιοῦσαν τό σίδηρο, πού ἄλλαξε τελείως τήν πολεμική τέχνη. Σταδιακά ἀπλώθηκαν σ' ὅλη τήν Έλλάδα. Ἡ ἐπίδρασή τους ύπηρξε ἀποφασιστική στήν ιστορική πορεία τοῦ ἔθνους μας.

3. ΤΟ «ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ»

Ο ἐρχομός κι ἡ ἐγκατάσταση τῶν Έλλήνων στὸν τόπο μας στάθηκε γεγονός μέ κοσμοϊστορική σημασία.

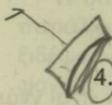
Παλεύοντας σταθερά, μέ δύναμη, ἐπιμονή καί θάρρος ἀκατάλυτο, γιά πολλούς αἰώνες, κινώντας ἀδιάκοπα τό θαυμαστό νοῦ τους, δημιούργησαν ἔναν πολιτισμό μοναδικό, πού ὡς τήν ἐποχή μας ἀκόμα, δίνει πνοή καί τρέφει πνευματικά τήν ἀνθρωπότητα. Ἀποκορύφωμα τοῦ πολιτισμοῦ αύτοῦ στάθηκε ὁ «Χρυσοῦς αἰώνων» (5ος π.Χ.).

Τόν εἶπαν «έλληνικό θαῦμα» αὐτό τόν πολιτισμό πού σημειώθηκε στή χώρα μας. Δημιουργοί του ύπηρξαν οἱ μακρινοί μας πρόγονοι, πού ζώντας σ' αὐτή τήν ἴδια γῆ πού ἐμείς σήμερα κατοικοῦμε, ἀντικρίζοντας τίς ἴδιες πεδιάδες, τά ἴδια βουνά καί τήν ἴδια θάλασσα, ἀνακάλυψαν τό πιό σημαντικό στοιχεῖο τής ζωῆς, τόν ἴδιο τόν ἀνθρωπο κι ὅρισαν τήν ἀξία του καί τή σωστή του θέση στόν κόσμο.

Τό χαμένο στούς ἀνατολικούς πολιτισμούς ἄτομο γιά πρώτη

Η ἀνάδειξη τῆς
ἀξίας τοῦ ἀτόμου

φορά παίρνει άξια καί βρίσκει μιά θέση στή ζωή. 'Από κεῖ κι υστερα,
ἀδέσμευτο πιά, προχωρεῖ στίς ἀφάνταστα σπουδαίες καί μοναδικές
κατακτήσεις πού θά γνωρίσουμε στά ἐπόμενα κεφάλαια.

4. ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Εύρηματα
ἀνασκαφών

'Από τήν 'Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ καί τούς διάφορους πολιτισμούς
αύτῆς τῆς περιόδου, ἄφθονα εύρηματα ἔχουν φέρει στό φῶν, ἐδώ
καί ἐνενήντα χρόνια σχεδόν, οἱ ἀνασκαφές σέ διάφορα σημεῖα τῆς
ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καί τῶν νησιῶν.

'Ερείπια σπιτιών καί παλατιών, τάφοι, ὅπλα, ἐργαλεῖα καί ἀμέ-
τρητα ἔργα τέχνης δίνουν πλούσιες μαρτυρίες γιά τή ζωή, τίς συνή-
θειες, τίς ἀσχολίες, τή θρησκεία, τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί
τῆς βιοτεχνίας, ἀκόμα καί γιά τήν πολιτική ὄργανωση, καθώς καί
γιά τήν ἀκτινοβολία τῶν πολιτισμῶν αὐτῶν καί τίς ἐπιδράσεις πού
είχαν.

'Η σημασία τῆς
Γραμμικῆς Β
γραφῆς

'Ἐνῶ γιά τήν Κρήτη ύπάρχουν γραπτές μαρτυρίες ἀπό τήν Αἴγυ-
πτο, δύο ἀπό τά τρία συστήματα γραφῆς πού ἀνακαλύφθηκαν στό
μεγάλο νησί, ή 'Ιερογλυφική (δίσκος Φαιστοῦ) καί ή Γραμμική Α δέν
ἔχουν ἀκόμη διαβαστεῖ. Μένουν, ἔτοι, ἀφωνα μνημεῖα γιά μᾶς· κεί-
μενα στό τρίτο σύστημα γραφῆς, στή Γραμμική Β (παρουσιάζεται
στήν Κρήτη γύρω στά 1400 π.Χ.), βρέθηκαν χαραγμένα σέ πλῆθος
πτήλινες πινακίδες στήν Κνωσό. Διαβάστηκαν μονάχα τά τελευταῖα
χρόνια (1952). 'Ο θησαυρός, ὅμως, δόλων τῶν πινακίδων βεβαιώνει
μονάχα πώς η γλώσσα τους είναι ἐλληνική (σέ μά μορφή ἀρχαι-
ότερη κι ἀπό τή γλώσσα τοῦ 'Ομήρου). Οι πινακίδες αὐτές δέν
ἔδωσαν, γιά τήν ἡρα, ἔνα πραγματικό ιστορικό κείμενο, μιά συνεχή
διήγηση. Είναι δόλες κατάλογοι (ἔνα είδος ἀπό λογιστικά βιβλία) τῶν
ἀντικειμένων καί πολλῶν ἄλλων περιουσιακῶν στοιχείων πού είχαν
ήγεμόνες καί μεγαλέμποροι τῆς ἐποχῆς. Διαβάζουν, ἀκόμα, οἱ εἰδι-
κοί πού καταγίνονται μέ τή δύσκολη ἀνάγνωσή τους, μερικά ἐλλη-
νικά ὀνόματα, γνωστά ἀπό τόν "Ομηρο".

'Ἐνῶ τά γραπτά κείμενα τῶν Χετταίων δίνουν μερικές πληροφο-
ρίες γιά τούς Μυκηναίους, ή ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά ἀρχίσει τήν
ἐλληνική ιστορία οὔτε ἀπό τά μυκηναϊκά χρόνια, γιατί, ἀν καί οἱ
πτήλινες πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς, πού βρέθηκαν κυρίως
στήν Πύλο, ὄλλα καί στήν Κνωσό, στίς Μυκῆνες καί στή Θήβα, είναι
γραμμένες σέ μιά πολαιότατη μορφή τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, δέ
δίνουν πραγματικές ιστορικές πληροφορίες. 'Αποτελούν οἱ περισ-
σότερες καταλόγους διαφόρων ἀγαθῶν ἡ τῶν ειδικοτήτων τῶν τε-

χνιτών πού έργάζονταν στά μυκηναϊκά άνάκτορα – μερικές πού βρέθηκαν σέ μεγάλα ιδιωτικά σπίτια, π.χ. στίς Μυκήνες, άναφέρουν τίς ποσότητες πραγμάτων πού ύπτηρχαν στό σπίτι όπου άποκαλύφθηκαν. Έπομένως, καμιά τους δέν έχει πραγματικό ιστορικό κείμενο συνεχές, χαραγμένο έπάνω της.

Οι ιστορικοί όριζουν τήν άρχη τῶν ιστορικῶν χρόνων στήν 'Ελλάδα, γύρω στά 1000 π.Χ. Πολλά σημάδια ύπταρχουν ἀπ' αὐτή τήν ἐποχή (στή θρησκεία, στήν τέχνη κι ἀλλοῦ) γιά τήν ἀνάπτυξη και σταθεροποίηση τῶν καθαρά ἑλληνικῶν χαρακτηριστικῶν στίς βάσεις, ἀκριβώς, πού ἔξελίχθηκε, ὁ κλασικός ἑλληνικός πολιτισμός.

'Αρχή τῶν
ιστορικῶν
χρόνων

5. ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ἡ ζωὴ στὸν τόπο μας διαιρεῖται στὶς παρακάτω περιόδους:

A'. Προϊστορική περίοδος. Χωρίζεται σέ δύο μεγάλες ἐποχές:

1. Τοῦ Λίθου (διαιρεῖται στήν Παλαιολιθική καί τή Νεολιθική 'Ἐποχή). Τελειώνει γύρω στά 2600 π.Χ.
2. Τοῦ Χαλκοῦ (2600-1100 π.Χ.).

B'. Ιστορική περίοδος. Χωρίζεται σέ τέσσερις ἐποχές:

1. Τή Γεωμετρική, πού τελειώνει γύρω στά 700 π.Χ.
2. Τήν 'Αρχαική, 700-500 π.Χ.
3. Τήν Κλασική, 500-323 π.Χ.
4. Τήν 'Ελληνιστική, πού τελειώνει τό 146 π.Χ., ὅταν οι Ρωμαῖοι κατακτοῦν ὄριοι τήν 'Ελλάδα.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1] Ἡ φύση τοῦ τόπου καί ἡ πενία τοῦ ἐδάφους διαμόρφωσαν ιδιότυπα τό χαρακτήρα τῶν 'Ελλήνων κι ἐπηρέασαν βαθύτατα τόν πολιτισμό τους.

2] Ἡ ἑλληνική γῆ διαμελισμένη φυσικά σέ μικρές πεδιάδες, ἐμπόδισε τήν ἐνότητα τοῦ 'Ελληνισμοῦ καί στάθηκε ἀφορμή ἀμέτρητων πολέμων πού δόκησαν στή διάλυση καί, τέλος, στήν ξενική ὑποδούλωση.

3] Πρίν φτάσουν στήν 'Ελλάδα οἱ "Ελληνες, κατοικοῦσαν στόν τόπο διάφοροι λαοί ἀγνωστης προέλευσης: Πελασγοί, Κάρες, Λέλεγες, Κρήτες. Τούς λέμε μ' ἔνα ὄνομα: Προέλληνες.

4] Οι "Ελληνες ἀνήκουν στήν ἴνδοευρωπαϊκή φυλή κι ἔφτασαν σέ διαδοχικά κύματα στήν 'Ελλάδα ἀπό τό βορρά. Πρώτες φυλές πού ἦρθαν είναι οἱ "Ιωνες, οἱ Αἰολεῖς καί οἱ 'Αχαιοί (μετά

τό 2000 π.Χ.), τήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, φέρνοντας τό ἄλογο μαζί τους. Ἀκολουθοῦν οἱ Δωριεῖς καὶ πολλά συγγενικά τους φύλα (1100 π.Χ.), πού ἡ παρουσία τους σημειώνει νέα ἐποχή. Χρησιμοποιοῦν τό σίδηρο.

5. Ἡ ἱστορική ἐποχή ἀρχίζει μέ τούς Δωριεῖς. Αὐτοί βάζουν τίς σταθερές βάσεις τοῦ κατοπινοῦ καθαρὰ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

6. Οι Ἕλληνες πρῶτοι ἀνάδειξαν τήν ἀνθρώπινη πρωτοπότητα καὶ δημιουργησαν τό «Ἑλληνικό θαύμα».

7. Ἡ Προϊστορική Ἐποχή στήν Ἑλλάδα χωρίζεται σέ δύο μεγάλες περιόδους: Τήν Ἐποχή τοῦ Λίθου (Παλαιολιθική καὶ Νεολιθική) καὶ τήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ.

8. Ἡ ἱστορική περίοδος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας χωρίζεται σέ δύο φάσεις: τή Γεωμετρική, τήν Ἀρχαϊκή, τήν Κλασική καὶ τήν Ἑλληνιστική.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

1. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Μόνο τά τελευταία τριάντα χρόνια, ιδίως όμως από τό 1956 κι ύστερα, άποκαλύφθηκαν, μέ ερευνες των άρχαιολόγων, ίχνη παλαιολιθικών άνθρωπων, ζώων (ρινόκερου, έλεφαντα) και έργα-λείων στόν τόπο μας.

Είναι γνωστό πώς ύπηρχαν παγετώνες στήν Πίνδο και στόν Έρυμανθο. Στή Μακεδονία, στή Θεσσαλία (στίς όχθες τοῦ Πηνειοῦ), στή Δυτική Πελοπόννησο, στή Σκύρο, έξω από τή Θήβα, στήν Κέρκυρα και στή Ζάκυνθο, στό Κωρύκιο "Άντρο τοῦ Παρνασσοῦ, ιδιαίτερα όμως στήν "Ηπειρο (κοντά στήν Πρέβεζα και στά Γιάννενα) βεβαιώθηκε πώς έζησαν άνθρωποι σ' αύτά τά χρόνια. Κι οι άνασκαφές φέρνουν κάθε χρόνο στό φώς νέα στοιχεία γιά τή ζωή και τίς δραστηριότητές τους.

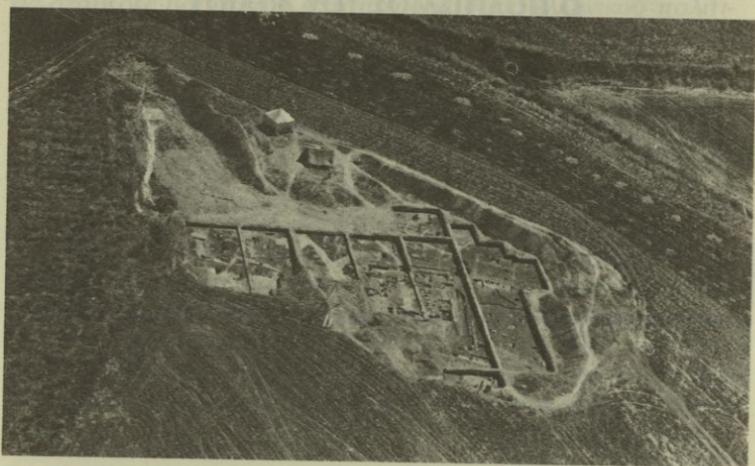
Η Παλαιολιθική
Έποχή

Κοκάλινα έργαλεία από άνασκαφές στή Θεσσαλία. Μουσείο Βόλου.
Παλαιολιθικά λίθινα έργαλεία από τόν "Άγιο Γεώργιο κοντά στήν Πρέβεζα. Μουσείο
Ίωαννίνων.

Συνοικισμοί της Νεολιθικής Έποχής έχουν βρεθεῖ σχεδόν σ' όλη την Ελλάδα. Ο παλαιότερος, σε εύρωπαϊκό έδαφος, έξακριβώθηκε έξω από τη Βέροια, στή Νέα Νικομήδεια, και χρονολογεῖται στήν 7η

Ο παλαιότερος Νεολιθικός συνοικισμός βρέθηκε στή Νέα Νικομήδεια τής Δυτικής Μακεδονίας, κοντά στή Βέροια. Χρονολογεῖται στήν 7η χιλιετία π.Χ. Στήν είκόνα άερος φωτογραφία του χώρου που έχει άνασκαφεί. Πρόκειται γιά συνοικισμό που οι κάτοικοι του ζόδσαν από τή γεωργία.

Η Νεολιθική άκροπολη του Σέσκλου. Βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα έξω από τό Βόλο. Στή φωτογραφία διακρίνεται τό σκάψιμο που έχει γίνει σ' ένα μεγάλο μέρος του λόφου, γιά νά μελετηθοῦν τά στρώματα τής γῆς και νά προκύψουν έτοι συμπεράσματα χρονολογικά.

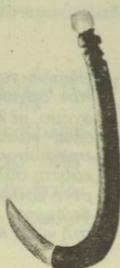
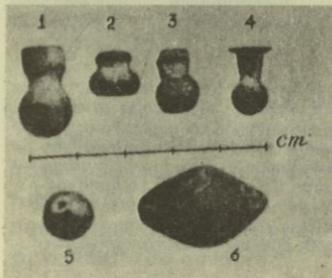

Τμῆμα αίθουσας τοῦ γεμάτου σταλακτίτες καὶ σταλαγμίτες σπηλαίου τῆς Ἀλεπότρυπας στό Διρό τῆς Μάνης. Πρόσφατες τελείως ἀνασκαφές ἀποκάλυψαν ὅτι μές στό σπήλαιο κατοικούσαν πολλοί ἀνθρώποι γιά καιρό, στή Νεολιθική περίοδο. Βρέθηκαν ὅπλα, σκεύη, ἐργαλεία καὶ ἀγαλμάτια λίθινα. Στούς τάφους μέσα ὑπήρχαν σκελετοί. Ἡ ζωὴ στὸ σπήλαιο ἀπό, ποὺ εἶναι πολὺ μεγάλο σὲ μέγεθος, μέ διάφορους χώρους πανοραμικούς χάραγματος στούς σταλακτίτες, σταμάτησε ἀπότομα, γιατὶ ἴως ἀπό σειρμὸν ἐπεσαν πέτρες ποὺ κάλυψαν τέλειως τὴν είσοδο τοῦ σπηλαίου καὶ δοσὶ ἀνθρώπων ἡταν μέσα πέθαναν ἔτσι χωρίς τροφή, νερό καὶ ἀέρα.

χιλιετία. Περίπου σύγχρονος εἶναι καὶ τοῦ Σέσκλου, ἔξω ἀπό τό Βόλο. Καὶ οἱ δύο εἶναι γεωργικοί.

Οἱ περισσότεροι νεολιθικοί συνοικισμοί ἔχουν βρεθεῖ κάτω ἀπό μικροὺς λόφους, ποὺ ἀλλοῦ τούς λένε μαγοῦλες (Θεσσαλία) καὶ ἀλλοῦ τοῦμπες (Μακεδονία).

Αριστερά: Λίθινα σκουλαρίκια (1-4), σφονδύλι (5) ἀπό ἀδράχτι καὶ πεσασός σφενδόνης (6). Στὸ κέντρο: Κοκάλινο ἀγκίστρι. "Ολα εἶναι τῶν Νεολιθικῶν χρόνων καὶ προέρχονται ἀπό ἀνασκαφές στή Θεσσαλία. Ἐκτίθενται στό Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Δεξιά: Νεολιθικό ζωγραφιστό ὄγκειο, ἀνοικτό σὲ τύπῳ γαβάθας βρέθηκε σπασμένο σὲ κομμάτια, κολλήθηκε καὶ συμπληρώθηκε. Ἐκτίθεται στό Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

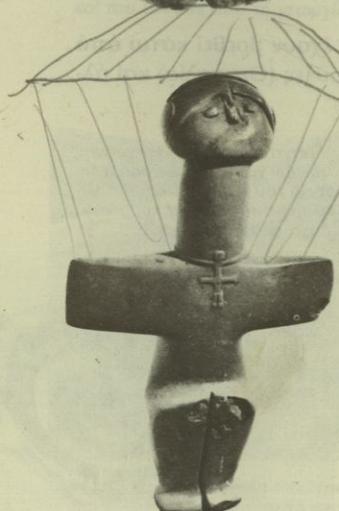

Τά τελευταία χρόνια άνακαλύφθηκαν και στήν Κύπρο σπουδαῖοι Νεολιθικοί συνοικισμοί, στίς βροεις και τίς νότιες όροσειρές του νησιού. 'Ορισμένοι ἀπ' αὐτούς έχουν μελετηθεὶς λεπτομερειακά. Τῆς Χοιροκοπίας κυρίως ὁ συνοικισμός εἶναι σπουδαιότατος. 'Από τίς ἀνασκαφές στήν περιοχή της ἔξακριβώθηκαν τά δρία τοῦ συνοικισμοῦ, τό στρογγυλό σχῆμα τῶν κατοικιῶν – πιλόχτιστες θολωτές καλύβες –, τά σκεύη, τά ἐργαλεῖα πού μεταχειρίζονταν οἱ κάτοικοι, καθώς και στοιχεῖα γιά τίς θρησκευτικές τους δοξασίες.

Νεολιθικό εἰδώλιο ἀπό γκρίζα άνδεσίτη. Παριστάνει ἄνθρωπην μορφή μὲ σώμα ἐπίπεδο, ὅρθιογάνιο, καὶ λαιμὸν κυλινδρικό. Τό κεφάλι του εἶναι στρογγυλό μὲ χοντροκομμένα τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου. Τά πόδια χωρίζονται μὲ κάθετη αὐλάκωση. "Έχει βρεθεῖ στό σπουδαῖο Νεολιθικό συνοικισμό τῆς Χοιροκοπίας στήν Κύπρο.

Πρώιμο Νεολιθικό ὄγγειο ἀπό γκρίζο άνδεσίτη. Τό σχῆμα του εἶναι σχέδιον ὄρθιογάνιο, ἡ βάση ἐπίπεδη, κι ἔχει στήν μάτι του πλευρά ἐκρόι, γιά νά τρέχει τό ύγρο πού θά ὑπῆρχε μές στό ὄγγειο. "Έχει διακόσμηση ἀνάγλυφη μὲ κουκκίδες και τρίγωνα. Βρέθηκε στήν Χοιροκοπία στήν Κύπρο.

Εἰδώλιο τοῦ τέλους τῆς Λιθινῆς περιόδου και τῶν ἀρχῶν τῆς Χαλκῆς. "Έχει σχῆμα σταυρόσχημο, μέ λαιμὸν στρογγυλό και φηλό. Τό κεφάλι εἶναι κυλινδρικό και τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου ἀνάγλυφα. Τά πόδια χωρίζονται μὲ κάθετη αὐλάκωση. Σέ σύγκριση μέ το προηγούμενο κυπριακό εἰδώλιο, φαίνεται ἡ ἐξέλιξη τοῦ δεύτερου. Βρέθηκε στήν ἐπαρχία τῆς Πάφου, στήν νότια Κύπρο. Χρονολογεῖται στήν 3η χιλιετία π.Χ.

Στούς Νεολιθικούς συνοικισμούς, ή ζωή έχει τό χαρακτήρα πού παρουσιάζουν καί οι άλλοι συνοικισμοί τής έποχης αύτής σέ άλλους τόπους. Λατρεύεται κι έδω ή θεά τής γονιμότητας, τά άγγεια έχουν περίπου τά ίδια χαρακτηριστικά (σχήματα καί είδος διακοσμήσεως) καί οι κάτοικοι καταγίνονται μέ τή γεωργία καί τήν κτηνοτροφία. Στήν 'Ελλάδα έχουν βρεθεῖ ώς σήμερα δύο μενχίρ, μεγαλιθικά δηλ. μνημεῖα: ένα στή Θεσσαλία κι ένα στά Δεντρά τής 'Αργολίδας.

Ζωή, Θρησκεία

2. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τό 2600 π.Χ. άρχιζει ή χρήση τοῦ χαλκοῦ στήν 'Ελλάδα. Τότε άκριβώς φτάνει στόν τόπο ένας άγνωστος λαός φέρνοντας τό χαλκό μαζί του. Γιά 200 χρόνια, σχεδόν, δέ γενικεύθηκε ή χρήση τοῦ μετάλλου αύτού, γι' αύτό κι όνομάζουν τούς δύο πρώτους αἰώνες Χαλκολιθική φάση, έπειδη έξακολουθοῦν νά χρησιμοποιούνται τά πέτρινα έργαλεία.

'Ορείχαλκος (μπροῦντζος). Στήν άρχή μεταχειρίζονταν οι άνθρωποι καθαρό τό χαλκό. Πολύ γρήγορα όμως έμαθαν νά τόν άνακτεύουν μέ κασσίτερο, φτιάχνοντας έτσι ένα μέταλλο πιό στέρεο, τόν όρείχαλκο.

Μινωικός, Κυκλαδικός, Έλλαδικός πολιτισμός. Στήν περίοδο τοῦ Χαλκοῦ παρουσιάζεται στήν Κρήτη ένας σπουδαίος πολιτισμός, ό πρώτος σημαντικός στήν Εύρωπη, ο Μινωικός, πού τόν χωρίζουν σέ μεγάλες φάσεις (Πρωτομινωική, Μεσομινωική καί 'Υστερομινωική). Έπηρεασμένος πολύ από τήν Κρήτη, άλλος πολιτισμός, μέ θαυμαστή ιδιοτυπία στήν πρώτη του περίοδο, άνθει στίς Κυκλαδές: ο Κυκλαδικός. Τέλος, στήν ήπειρωτική 'Ελλάδα άναπτύσσεται άλλος άξιόλογος πολιτισμός, ο 'Έλλαδικός, πού χωρίζεται, όπως κι οι άλλοι δύο, σέ τρεῖς παράλληλες μέ τούς άλλους φάσεις:

Χρονολογία	Μινωικός	Κυκλαδικός	'Έλλαδικός
2600-2000 π.Χ.	Πρωτομινωικός	Πρωτοκυκλαδικός	Πρωτοελλαδικός
2000-1580 π.Χ.	Μεσομινωικός	Μεσοκυκλαδικός	Μεσοελλαδικός
1580-1100 π.Χ.	'Υστερομινωικός	'Υστεροκυκλαδικός	'Υστεροελλαδικός

A. Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

'Η δύναμη κι ο πολιτισμός τής Κρήτης, μές στή δεύτερη χιλιετία, ήταν τόσο σημαντικοί, ώστε παρ' όλο πού είχε χαθεί κάθε χνάρι τους γιά χλιαρά χρόνια, οι ίδιοι οι άρχαιοι 'Έλληνες, άργότερα, μιλούσαν μέ θαυμασμό γιά τόν Ισχυρό βασιλιά τής Κνωσοῦ Μίνωα καί γιά τή ναυτική του δύναμη.

"Ως τό 1900, πού ό Βρετανός ἀρχαιολόγος Σέρ "Αρθουρ "Ἐβανς ἀποκάλυψε τά ἐρείπια τοῦ τεράστιου καὶ πολυδαίδαλου ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἀνασταίνοντας ἔναν ώραῖο καὶ σπουδαῖο πανάρχαιο πολιτισμό, ἡ ὑπαρξή του ἦταν γνωστή μόνο ἀπό τὸν "Ομηρο, ἀπό τίς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν (Ἡροδότου, Θουκυδίδη) κι ἀπό τίς αἰγυπτιακές πηγές. Ἀπό τότε ὡς σήμερα "Ἑλληνες καὶ ζένοι ἀρχαιολόγοι μὲ συστηματικές ἀνασκαφές ἔφεραν στὸ φῶς πλῆθος στοιχεία τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

1. Η ΧΩΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Ἐμπόριο καὶ
ναυτικό

Ἡ Κρήτη εἶναι νησί εὐφορο μέ πανύψηλα βουνά. Ὁρισμένοι τῆς χῶροι ἔχουν ἀρκετό νερό. Στήν ἀρχαιότητα ἔβγαζε ἀφθονο λάδι, κρασί, λινάρι καὶ κρόκο.

Ἡ Κρήτη εὔτυχησε νά βρίσκεται πολύ κοντά στίς χῶρες, ὅπου ἀνάπτυχθηκαν νωρίς μεγάλοι πολιτισμοί (τὴν Αἴγυπτο, τή Συρία καὶ τή Μ. Ἀσία) καί, καθώς τήν ἔβρεχε ἡ θάλασσα ὀλόγυρα, πολύ γρήγορα οἱ δραστήριοι κάτοικοι τῆς ἀρχισαν νά ταξιδεύουν. Σύντομα, κυριάρχησαν στό Αιγαϊο καὶ στήν Ἀνατ. Μεσόγειο, ἔξαγοντας τά φυσικά καὶ βιοτεχνικά προϊόντα τοῦ νησιοῦ καὶ φέρνοντας ἀπό τή Δυτική Ἀσία καὶ τήν Αἴγυπτο χρυσάφι, χαλκό, ὑφάσματα καὶ πολύτιμες πέτρες. Εἶχαν τήν εὐκαιρία, ταξιδεύοντας, πολλά νά ίδουν καί νά μάθουν. Ἐξυπνοι καὶ δραστήριοι ἐπηρεάστηκαν δημιουργικά ἀπό ὅ, τι ἔβλεπαν καὶ μάθαιναν στούς ένους τόπους. Είναι ἀγνωστή ἡ καταγωγή τοῦ λαοῦ πού κατοίκησε τήν Κρήτη καὶ ἀνάπτυξε τό σπουδαιότατο πολιτισμό πού ἀπό τόν "Ἐβανς καθιερώθηκε νά όνομάζεται Μινωικός.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Νεολιθική Ἐποχή

Ζωή ἔξακριβώθηκε στήν Κρήτη, μεταξύ 6000-5000 π.Χ. Οι ἀνθρωποι κατοικοῦσαν τότε μέσα σέ σπήλαια, ὅπου ζούσαν πολλές οἰκογένειες μαζί.

Θρησκεία

Οἱ νεκροί θάβονταν μέσα καὶ γύρω στά σπήλαια. Λατρευόταν κι ἐδώ ἡ γνωστή γυναικεία θεά τῆς γονιμότητας, ὅπως καὶ στήν ἄλλη Ἑλλάδα καὶ στήν Ἀνατολή. Τό δέχενται μιά σειρά ἀπό γυναικεία παχύσαρκα εἰδώλια πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές.

Ἐργαλεία

Λίγα πέτρινα πελέκια κι ἀξίνες, ἐργαλεῖα ἀπό κόκαλο κι ἀγγεῖα ἀπό σκούρο πηλό, μέ χαρακτή διακόσμηση, εἶναι τά εύρήματα αὐτῆς τῆς περιόδου. Νεολιθικοί συνοικισμοί ἔξακριβώθηκαν στήν Κνωσό, στή Φαιστό, στή Σητεία καὶ ἄλλοϋ.

Η Νεολιθική περίοδος τελειώνει γύρω στά 2600 π.Χ., όπότε φτάνει στην Ανατολική Κρήτη, άπό τη Βόρεια Συρία ή τη Μικρά Ασία, μιά νέα αγνωστή σε μᾶς φυλή, σε διαδοχικά κύματα.

Στήν Πρωτομινωική περίοδο ιδρύονται πολλοί συνοικισμοί στήν ανατολική παραλία τοῦ νησιοῦ, στήν άρχη, κι άμεσως υστερά στήν Κεντρική Κρήτη.

27

Πρωτομινωική περίοδος

Τμήμα τῆς αίθουσας τοῦ ἀλαβάστρινου θρόνου στή δυτική πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Βρίσκεται στό Ισόγειο (βλ. σχέδ. 2).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

‘Ο νέος λαός πού είχε φτάσει ήξερε καλά τή ναυτική τέχνη. Ήταν είρηνικός, φιλοπρόδοος, μέ έξαιρετικά καλλιτεχνικά χαρίσματα κι έδειξε θαυμαστή ίκανότητα στήν έκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πλεονεκτημάτων τοῦ νησιοῦ. Στίς πιό κατάλληλες θέσεις όργάνωσε ἀστικά κέντρα καί σίγουρα λιμάνια, χρησιμοποιώντας ἀκόμη καί μικρά, ἀλλά εύνοϊκά γιά τό ναυτικό, νησάκια.

Γρήγορα κυριαρχεῖ στό Αίγαοι καί στήν Ἀνατ. Μεσόγειο, κι οι πρώτες ψλές πού φέρνει στήν Κρήτη, στά ἐπιδέξια χέρια του γίνονται πραγματικά ἀριστουργήματα. Ἀπό τήν Πρωτομινωική περίοδο ἐκδηλώνονται τά ἀξιοθαύμαστα χαρακτηριστικά τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

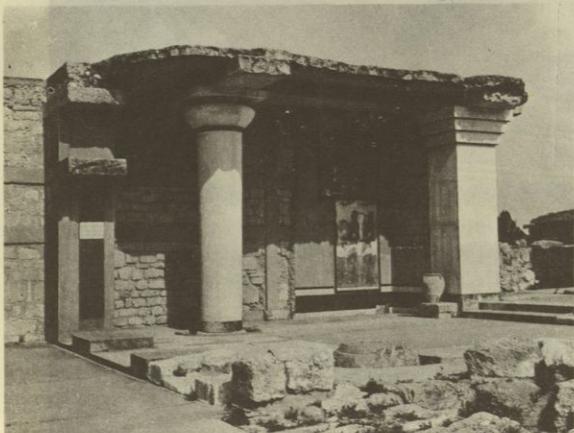
Οι κάτοικοι ξεχωρίζουν γιά τήν καλαισθησία καί γιά τήν ἀγάπη στή φύση, πού τούς ἐμπνέει σέ ἀμέτρητα ἔργα τέχνης. Χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς ἐποχῆς είναι πώς στήν ψυχή τοῦ μινωικοῦ λαοῦ δὲν ὑπῆρχε καταθλιπτικός φόβος οὔτε γιά τούς θεούς οὔτε γιά τό Θάνατο, οὔτε γιά τούς συνανθρώπους.

Οι Μινώιτες δέ σχημάτισαν ἐνιαίο κράτος, ἀλλά κάθε ἀστικό κέντρο ἀποτελοῦσε ξεχωριστή δύναμη μέ δικό του ἄρχοντα.

Ἀμέσως ὕστερα ἀπό τό 2000 π.Χ. ἡ πολιτική δύναμη συγκεντρώνεται στά χέρια βασιλέων, πού χτίζουν μεγάλα ἀνάκτορα στήν Κνωσό, στή Φαιστό, στά Μάλια καί στή Ζάκρο (Ἀνατ. Κρήτη).

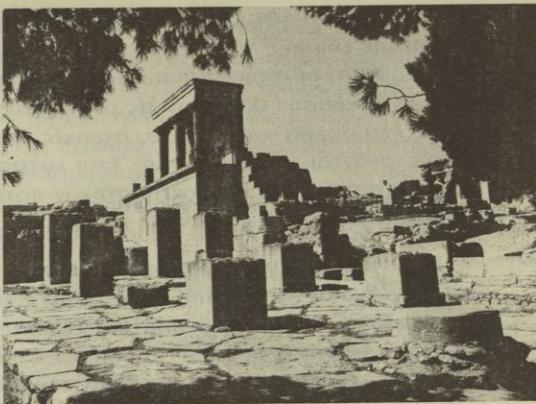
Ο βασιλιάς είναι ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς θεότητας, κι αὐτός φαίνεται νά όριζει τή Ζωή τοῦ τόπου. Στό παλάτι του ὑπάρχουν εἰδικοί χῶροι λατρείας καί, σέ τεράστιες ἀποθήκες, συγκεντρώνει τά προϊόντα τοῦ νησιοῦ: λάδι καί δημητριακά. Σ' αὐτό μέσα, τέλος, ιδρύει

Μεσομινωική
περίοδος.
Ἀνάκτορα

Τά νότια προπόλαια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Πρόκειται γιά τή μνημειακή είσοδο πού δόηγούσε τόν ἐπισκέπτη ἀπό τό διάδρομο τῆς Πομπής στόν πρώτο όροφο τῆς δυτικῆς πτέρυγας.

‘Ο πτρομαχώνας’ τῆς δυτικής πλευρᾶς τῆς βόρειας εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Η κινοστοιχία του ἔχει ὄναστρηλωθεῖ. Πίσω ἀπό τούς κίονες ἔχει τοποθετηθεῖ ἀντιγραφό ἀπό τὴν ἔξαιρετική τέχνης ἀνάγλυφη παράσταση ταύρου πού βρίσκεται σέ χώρο μέ εἴλαιοδεντρα.

οειρά ἐργαστηρίων, ὅπου δημιουργικοί τεχνίτες ἐργάζονται τίς πρῶτες ὕλες πού φέρνουν ἀπό τὸ ἔξωτερικό.

Γύρω στά 1700 π.Χ. φοβεροί σεισμοί, Ἰωας, γίνονται ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς τῶν κρητικῶν ἀνακτόρων, τῶν μεγάλων σπιτιών, καθώς καὶ τῶν συνοικισμάν.

Σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα χτίζονται νέα παλάτια, λαμπρότερα καὶ μεγαλύτερα ἀπό τὰ προηγούμενα. Είναι πολυώροφα καὶ προσφέρουν κάθε εὐκολία ζωῆς. Διακρίνει κανείς σ' αὐτά ὅχι μόνο τό καλλιτεχνικό δαιμόνιο τῶν ἀρχαίων Κρητάν, ἀλλά καὶ τίς σημαντικές ἀρχιτεκτονικές τους γνώσεις. Τῶν δεύτερων τούτων ἀνακτόρων τά ἐρείπια ἀποκαλύφθηκαν στίς ἀνασκαφές.

‘Η ύστερη φάση τῆς Μεσομινωικῆς περιόδου είναι ἡ μακρότερη καὶ συνεχίζεται ἀδιατάρακτη καὶ στήν ἀρχῇ τῆς ‘Υστερομινωικῆς περιόδου.’ Ο ισχυρός ἐμπορικός στόλος τῶν Κρητῶν κυριαρχεῖ στίς θάλασσασ. Προϊόντα μινωικά φτάνουν σ' ὅλες τίς ἀκτές τῆς Μ. Ἀσίας, στήν Αἴγυπτο, στή Σικελία, ἀκόμα καὶ στήν Ισπανία.

Τελείως ξαφνικά, ὅλῃ φοβερότερῃ καταστροφῇ σημειώνεται γύρω στά 1450 π.Χ. Εἶπαν πολλοί ἐπιστήμονες ὅτι ἡ φοβερή εἰκόνα πού παρουσιάζουν τά ἀνάκτορα (πέφτουν σέ ἐρείπια καὶ δυνατή φωτιά τά ἀποτελείωνε) ὀφείλεται σέ ἔξωτερική ἐπιδρομή, Ἰωας καὶ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Πελοποννήσου, πού ἡ δύναμή τους ἔχει αὔξηθει αὐτά τά χρόνια. ‘Ο “Ἐβανς ποτέ δέν πίστεψε αὐτή τὴν ἀποψή. Ἀπόδωσε τὴν καταστροφή σέ νέο κύμα τρομερῶν σεισμῶν. ‘Ο καθηγητής Σπυρ. Μαρινάτος ύστερα ἀπό τίς ἀνασκαφές του στήν Κρήτη καὶ στή Θήρα διατύπωσε τή θεωρία ὅτι ἡ Κρήτη καταστράφηκε ἀπό τήν ἔκρηξη τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης· ἡ θεωρία του ἐπιβεβαιώθηκε καὶ ἀπό τίς νεώτερες ἀνασκαφές.

‘Υστερομινωική περίοδος,
Ἐμπόριο-Ναυτικό

Γρυπός στον Αχαιού περιβάλλον της Κρήτης

Φαίνεται ότι τήν έποχή αυτή έγινε φοβερή έκρηξη τού ήφαιστείου τῆς Θήρας. "Αφθονο ήφαιστειακό ούλικό (κίσηρις) καί θειάφι έκτοξεύθηκαν σέ απόσταση πολλών χιλιομέτρων, ἐνῶ τεράστια παλιρροιακά κύματα σάρωσαν τίς βόρειες ἀκτές τῆς Κρήτης. Συχνά, ὅπως ἔχει συμβεῖ καί σέ ἄλλες σχετικές περιπτώσεις, μέ τούς σεισμούς γίνονται καί πυρκαγιές. "Ετοι καταστράφηκαν τά λαμπρότερα ἀνάκτορα πού κατασκευάστηκαν ποτέ σέ Ἑλληνικό ἔδαφος κι ἐσβῆσε ή δύναμη τού μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

Οι Αχαιοί στήν
Κρήτη

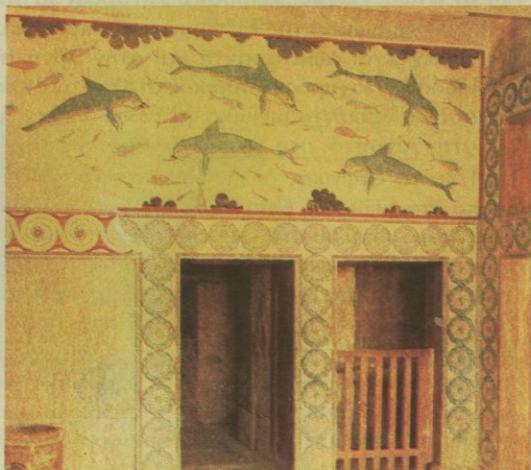
Οι Δωριεῖς

Γύρω στά 1400 π.Χ. ἀρχίζουν, σέ κύματα διαδοχικά, νά κατεβαίνουν οι Αχαιοί τῆς Πελοπονήσου στήν Κρήτη καί γίνονται κύριοι τῆς Κνωσοῦ. Δέ χτίζονται πιά νέα ἀνάκτορα. 'Η θαλασσοκρατία τῶν Κρητῶν ἔχει σβήσει. Τό ἐμπόριο τους μαραίνεται καί περνάει σ' ἄλλα χέρια. Γύρω στά 1300 π.Χ. ὅμως κατασκευάζονται μεγάλα κτίρια, πού μοιάζουν μέ τά μυκηναϊκά σπίτια τῆς ἀλλης Ἑλλάδας.

Στό 120 αι. π.Χ. ή κατάπτωση προχωρεῖ· ὁ μινωικός πολιτισμός βαδίζει πρός τή δύση του. "Ετοι, ὅταν γύρω στά 1100 π.Χ. φτάνουν τά πρώτα κύματα τῶν Δωριέων*, τό νησί κυριεύεται χωρίς ἀντίσταση. "Οσοι ἀπό τούς κατοίκους δέ θέλησαν νά ύποταχθοῦν, ζήτησαν καταφύγιο στά ὄρεινά.

3. Η ΖΩΗ – ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Σέ κάθε μινωικό κράτος ἀνώτατος ἄρχοντας είναι ο βασιλιάς

Μέρος ἀπό τό μέγαρο τῆς βασιλίσσας, στήν ἀνατολική πτέρυγα τού ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Στά δυτικά τοῦ δωματίου ὑπῆρχε τό λουτρό μέ το λουτήρα του. Στόν τοίχο, πάνω ἀπό τήν είσοδο τοῦ χώρου, μία τοιχογραφία ἀναπαράστασή της στό δωμάτιο αὐτό (σήμερα) μέ δελφίνια. Κορμαπα της βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές στό χώρο αὐτό.

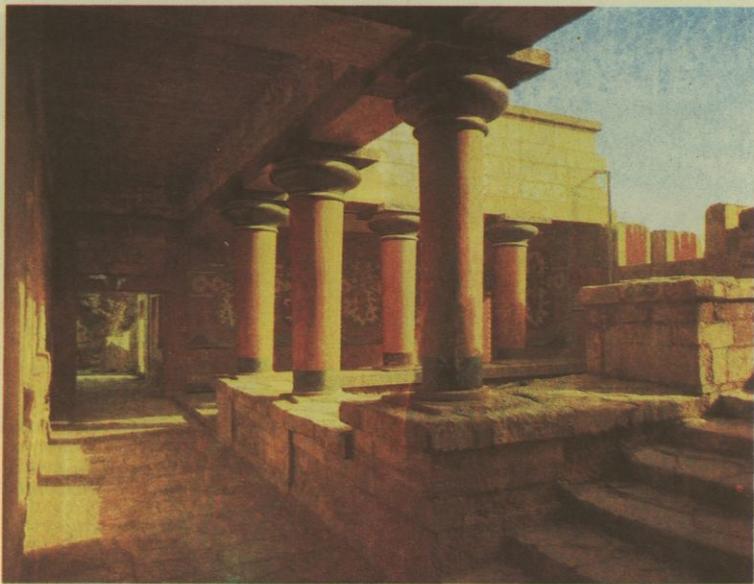
(άπό τή μεσομινωική περίοδο). Σέ μερικές φάσεις διακρίνει κανείς τόν κυριαρχικό ρόλο τής Κνωσού στίς άλλες πόλεις τής Κρήτης. Ό βασιλιάς φαίνεται νά κατευθύνει τή ζωή καί τήν κίνηση στό κράτος, όχι όμως μέ τόν ἀπολυταρχικό τρόπο πού είδαμε στήν Αἴγυπτο κ.ά. Είναι ό ἐκπρόσωπος τής θεότητας. Γύρω του ύπαρχει τάξη εύγενῶν. "Ολοι τους είναι φιλειρηνικοί.

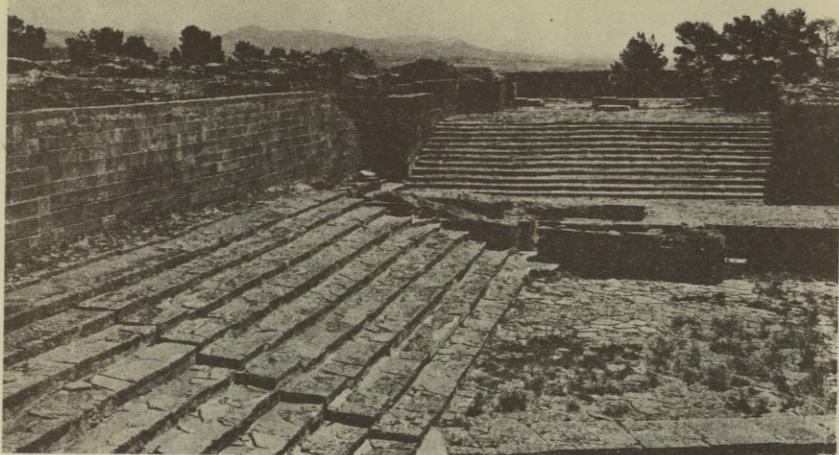
'Ο λαός είναι ἐργατικός καί φιλοπρόδος· ἀγαπάει τήν κίνηση, τό ἐμπόριο, τό ναυτικό. 'Υπάρχουν σπουδαίοι τεχνίτες.

'Ο μινωικός πολιτισμός είναι ό πρώτος στόν κόσμο πού ξδωσε μεγάλη θέση στίς γυναίκες. Ζοῦν καί κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα, ὅπως κι οι ἄντρες, φτάνουν μάλιστα νά παίρνουν μέρος σε ἐπικίνδυνα ὄγωνίσματα (ταυρομαχίες). 'Η φορεσιά τους είναι περίτεχνη, πολύ πλούσια καί παράξενη. Δέ μοιάζει μέ κανενός ἄλλου λαοῦ. Στίς τοιχογραφίες τής Κνωσού, ὅπου εἰκονίζονται ὄμιλοι γυναικῶν, βλέπει κανείς εύκολα τό χαρούμενο πνεῦμα πού ἐπικρατοῦσε στίς ουζητήσεις τους, τόν ἐντυπωσιακό τους στολισμό καί τήν ἐλευθερία πού

Η θέση τῆς γυναικός

'Ανοιχτή αὐλή σέ διαμέρισμα τής ἀνατολικής πτέρυγας τοῦ ἀνακτόρου τής Κνωσού, πού ὑπολογίζεται ότι θά εἶχε πέντε ὄρόφους. 'Αείζει νά προσέξει κανείς τήν ἀγάπη γιά τήν πολυχρωμία πού είχαν οἱ Μινώτες.

Στά μινωικά άνάκτορα χαρακτηριστικές είναι οι μεγάλες κλίμακες. Τής Φαιστού είναι ή μεγαλοπρεπέστερη, παρ' όλο πού δέν κάνει τήν εντύπωση πού θά έπρεπε, γιατί τό άνάκτορο δέν έχει άναστρηλωθεί. Στά άνάκτορα, έπισης, τόσο τής Φαιστού, όσο και τής Κνωσού, έχουν βρεθεί χαρακτηριστικοί «θεατρικοί χώροι», δύπου πιστεύεται ότι θά γίνονταν διάφορες τελετουργίες, μέ κόριο πρόσωπο πάντοτε τόν βασιλέα πού θά πρέπει νά ήταν καί ο μέγας ἀρχιερεύς. Τό τημά πού έξεχει στό δάπεδο, έμπρος από το θεατρικό χώρο, λέγεται «πομπική άδος». Υποθέτουν ότι έκει έπανα περνούσαν διάφορα έπισημα πρόσωπα, παριστάνοντας κάτι. Τό οικοδομικό όλικό τών μινωικών άνακτόρων ήταν πολύ λίγο στερεό, γι' αυτό και μέ τούς σειμούς, κατέρρευσαν τά πατάύματα. Οι κατασκευές πάντως, έχει προβλεφθεί νά είναι άνποσιμικές, γι' αυτό και κατά διαστήματα υπήρχαν ξύλινα δοκάρια δριζόντια, τοποθετημένα στούς τοίχους.

Άριστερά: Τημά τής σειράς τών άλλεπάλληλων άποθηκών στό άνάκτορο τής Κνωσού. Μέσα σέ μεγάλα πιθάρια ή σέ θήκες κάτω στό δάπεδο, διατηρούσαν διάφορα άγαθά πού συγκέντρωναν οι βασιλείς σέ είδος. Οι πολλές και συνεχείς άποθηκες είναι ένα από τά κύρια χαρακτηριστικά πού δέ λείπει ποτέ από ένα μινωικό άνάκτορο.

Δεξιά: Καμαραϊκό άγγειο από τή Φαιστό. Τά άγγεια αυτά είναι χαρακτηριστικά για τήν πολυυχρωμία τους. Χρησιμοποιείται κόκκινο και λευκό πάνω στό σκούρο φόντο.

είχαν. Όρισμένα ἔργα τέχνης, νομίζουν οἱ ἀρχαιολόγοι, πώς ἔχουν γίνει ἀπό γυναικεῖα χέρια.

Ο κόσμος στήν Κρήτη ἀγαπάει πολύ τή μουσική, τό χορό καὶ τίς ταυρομαχίες.

Ο πολιτισμός αὐτός ἀποτελεῖ ἄνεση, χαρά καὶ κομφότητα.

4. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΤΟ NAYTIKO

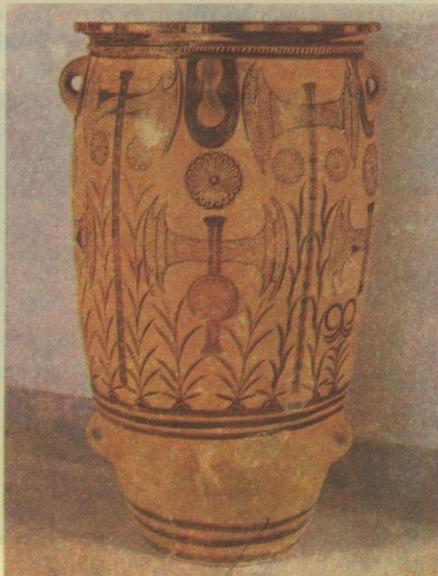
Ο μεγάλος πλοῦτος τῆς Κρήτης δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς εὐφορίας μονάχα τῆς γῆς της. Ἀτρόμητοι οἱ ναυτικοί τῆς, διασχίζαντε τίς θάλασσες, φέρνοντας ἀπό μακρινές χώρες ἀφθονες πρώτες όλες στό νησί: μέταλλα πολύτιμα καὶ ἡμιπολύτιμα, πέτρες φανταχτερές, ξυλεία κ.ἄ.

Στα ἀνακτορικά καὶ στά ιδιωτικά ἔργα στήρια γινόταν ἡ ἐπεξεργασία τῶν υλικῶν κι ἀριστουργηματικά ἔργα παράγονταν, πού τά περισσότερα τά πουλοῦσαν στίς μεγάλες ἀγορές τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Ἀρχικά ἐμπορεύονταν μέ τό σύστημα τῆς ἀνταλλαγῆς. Φαίνεται ὅτι ἀργότερα χρησιμοποιοῦσαν μεγάλα κομμάτια χαλκοῦ σέ όρισμένο σχῆμα καὶ βάρος: τά τάλαντα (βρέθηκαν στήν Ἀγ. Τριάδα καὶ στή Ζάκρο).

Μεταχειρίζονταν ἀκόμη, ὥστας καὶ στή Μεσοποταμία, μεταλλικό

Μεγάλο μινωικό πιθάρι, μέδιο σειρές λαβές, μία ἐπάνω καὶ δεύτερη κάτω. ἔχει διακόσμηση, πάνω στό φυσικό χρώμα τοῦ πηλοῦ, ἀπό διπλούς πελέκεις ἀνάμερα σέ φυτά καὶ ρόδακες. Σ' αὐτά τά μεγάλα πιθάρια φύλαγαν ὑγρά καὶ στέρεά προϊόντα στίς ἀποθήκες τῶν ἀνακτόρων. Τό πιθάρι τῆς εἰκόνας βρέθηκε στήν Κνωσό καὶ ἐκτίθεται στό Μουσεῖο Ἡρακλείου.

νόμισμα πρωτόγονο, δηλ. χρυσάφι, άσήμι καί χαλκό σέ όρισμένο σχῆμα καί βάρος.

Τά ύγρα προϊόντα - λάδι καί κρασί - τά μετέφεραν σέ είδικούς άμφορεις* έκλειναν ύστερα τό στόμιό τους μέ ένα κομμάτι πηλό καί τό σφράγιζε μέ τό σήμα του διάθετο παραγωγός. Άπο τίς πήλινες πινακίδες καταλαβαίνουμε ότι χρησιμοποιούσαν δεκαδικό σύστημα στήν άριθμηση καί κρατούσαν λογιστικά βιβλία.

Έκτος από τό έμποριο, ύπαρχουν πληροφορίες σέ αιγυπτιακά κείμενα πώς άναλαμβαναν καί μεταφορές. "Έτσι, στήν έποχή τοῦ φαραώ Τούθμωσι τοῦ Γ' (1500-1450 π.Χ.), έκλεισαν συμφωνία μέ τήν Αίγυπτο νά μεταφέρουν έκει ξυλεία από τό Λίβανο.

Στούς μύθους τῶν ἀρχαίων Έλλήνων διατηρήθηκε ή μνήμη τής θαλασσοκρατίας τῶν Κρητῶν καί τῆς κυριαρχίας τους σέ όρισμένα σημεία τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Ιδιαίτερα ό μύθος τοῦ Θησέα καί τοῦ Μινώταυρου ἔτσι πρέπει νά ξέηγηθει.

5. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Καί στή Μινωική Κρήτη λάτρευαν γυναικεία θεότητα (Μητέρα - Φύση, θεά τῆς γονιμότητας). Σύμβολά της ήταν τό φίδι καί τό περιστέρι. Υπήρχε κι ένας ἀνδρικός θεός, πλάι της, πού παριστανόταν μικρότερος. Σύμβολά του ήταν ό ταύρος καί ό διπλός πέλεκυς.

Σέ παραστάσεις κρητικῶν σφραγιδολίθων, μέ περιεχόμενο θρησκευτικό, βλέπει κανείς ζωόμορφους ή πτηνόμορφους δαίμονες.

Δέν κατασκεύαζαν ναούς. Λάτρευαν τό θεό σέ «ἱερά κορυφῆς» (στίς κορυφές τῶν βουνῶν), σέ είδικούς χώρους μέσι στά άνάκτορα ή στά θέατρα τῶν παλατιῶν, μέ σειρά ἀπό τελετές.

Ή ταυρομαχία πιστεύεται πώς ήταν ἐκδήλωση θρησκευτικῆς λατρείας, δηπως κι ό χορός.

Υπήρχε τάξη ιερέων κι ιερειῶν. Κεφαλή ὅλων τους ήταν ή βασιλική οίκογένεια.

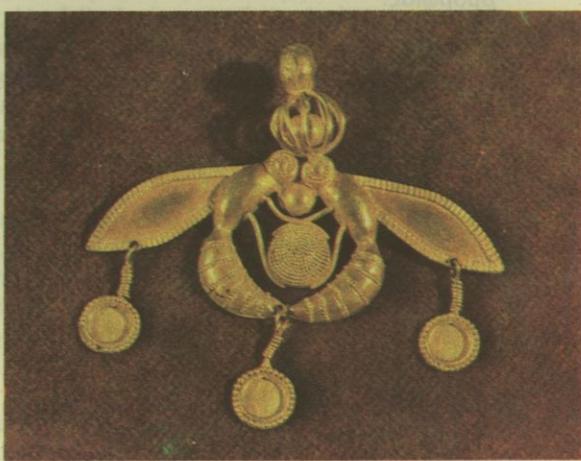
6. Η ΤΕΧΝΗ

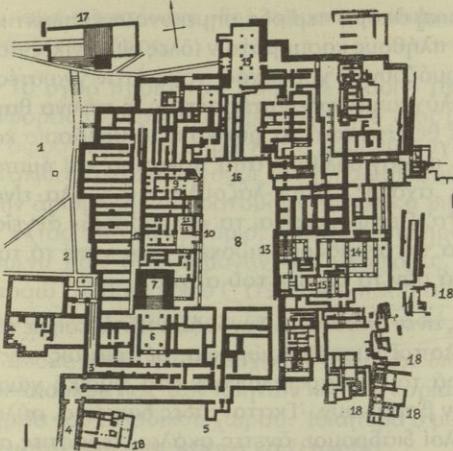
Ή μινωική καλλιτεχνική δημιουργία είναι άξιοθάύμαστη. Δέν ύπάρχει κλάδος τέχνης πού νά μή θαυματούργησαν καλλιεργώντας τον. Αγαπούσαν ἀφάνταστα τή φύση καί τά πλούσια χρώματά της, κι αύτήν ἀπόδωσαν σέ κάθε της δύψη: τή θάλασσα καί τό βασιλείο της, τή γῆ μέ τά λουλούδια, τά πουλιά καί τά ζῶα.

Από την Πρωτομινωική άκόμη περίοδο σημειώνουν έκπληκτική έπιδοση στη δημιουργία πλήθους κοσμημάτων (όλες οι τεχνικές πού και σήμερα άκόμη έφαρμοζούν οι χρυσοχόοι τούς ήταν γνωστές). Αγγεία πέτρινα άπό πολύχρωμες φλεβωτές πέτρες, ή πήλινα θαυμάσια διακοσμημένα, με θέματα άπό το φυτικό ή τό θαλάσσιο κόσμο, σπαθιά, μαχαίρια, σφραγιδόλιθοι* άπό πολύτιμα και ήμιπολύτιμα ψεύτικα (χρυσάφι, άχατη*, λάπις-λάζουλι* κ.ά.), όλα είναι άληθινά κομψοτεχνήματα. Περίφημα είναι τα «καμαραϊκά» άγγεία. Μιά κατηγορία άπ' αυτά, τα όνομάζουν «ώκελυφα», γιατί τα τοιχώματά τους είναι λεπτά σάν τό τσόφλι τοῦ αύγοῦ.

Η άρχιτεκτονική τους είναι σπουδαία. Συνδυάζει τήν ανεση μέ τήν πολυτέλεια και τή μεγαλοπρέπεια. Πολυώροφα, με τρία ώς πέντε πατώματα, τά άνάκτορά τους σκαρφαλώνουν στό φυσικό χώρο (στό λόφο), χωρίς νά τόν βαραίνουν. Έκατοντάδες δωμάτια, αύλες μεγάλες και μικρές, πολλοί διάδρομοι, ἀνετες σκάλες, τεράστιες αἴθουσες, βεράντες, όλα καταστόιστα ἐσωτερικά μέ τοιχογραφίες κι ἀνάγλυφα*, κι ἔξωτερικά οι σκάλες μέ πλήθος λουλούδια, στή μία τους πλευρά, δίνουν εικόνα όλοζώντανη τοῦ χαρακτήρα και τῆς λεπταίσθητης διάθεσης τῆς μινωικῆς τέχνης. Είχαν, άκόμη, τέλειο ἀποχετευτικό σύστημα κι ἀπό τά παλάτια τους δέν ἐλείπαν οὔτε τά μπάνια (ήταν ειδικές αἴθουσες), οὔτε ἄλλος κανένας χώρος ἀπ' ὅσους σήμερα χρησιμοποιοῦμε.

Κόσμημα χρυσό ἐξαιρετικής πραγματικά τέχνης, πού βρέθηκε κοντά στό άνάκτορο τῶν Μαλίων στήν Κρήτη. Παριστάνονται δύο μέλισσες πού ἀφήνουν μιά σταγόνα μέλι στήν κερήθρα. Ο καλλιτέχνης πίς τοποθέτησε συμμετρικά, στά δεξιά και στ' αριστερά τῆς κερήθρας, πού δηλώνεται μέ δίσκο κοκκιδωτό. Τό κόσμημα πιστεύουν οι εἰδικοί, πώς θά πρέπει νά άνηκε σέ σπουδαίο τρόσωπο, πού ζούσε στό άνάκτορο τῶν Μαλίων. Έκτιθεται στό Μουσείο Ἡρακλείου.

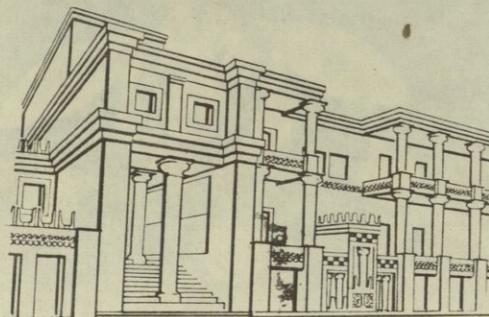

Σχέδ. 1. Κάτοψη τού πολύπλοκου ανακτόρου τῆς Κνωσοῦ, πού στή μνήμη τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἔμεινε γνωστό ὡς λαβύρινθος. Τό σχέδιο ἀντιστοιχεῖ στή μορφή πού είχαν τά ανάκτορα πρίν ἀπό τὴν καταστροφή τοῦ 1400 π.Χ. 1: Δυτική αὐλή, 2: Δυτικό πρόπυλο, 3: Διάδρομος Πομπῆς, 4: Υπόστυλη κλίμακα, 5: Νότια έσοδος, 6: Νότιο πρόπυλο, 7: Σκάλα πού ὁδηγεῖ στὸν πρώτο δρόφο, 8: Κεντρική αὐλή, 9: Αἴθουσα τοῦ ἀλάβαστρινού θρόνου, 10: Τριμερές ιερό, 11: Θοραιυροφυλάκιο τοῦ ιεροῦ, 12: Διάδρομος τῶν δυτικῶν ἀποθηκῶν, 13: Μέγαρο κλιμακοστάσιο, 14: Στοά κινοστοιχίῶν, 15: Μέγαρο τῆς βασιλισσας, 16: Πρότο βόρειο πρόπυλο, 17: Θεατρικός χῶρος, 18: Σπίτια, 19: Τελωνεῖο.

Ο χαρακτήρας
τῆς μινωικῆς
τέχνης

Η ζωγραφική τους δημιουργία, ὅπως ἐκφράζεται στίς τοιχογραφίες, είναι πραγματικό ἀριστούργημα σύνθεσης, χρωμάτων κι ὄμορφιδας.

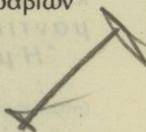
Γεμάτη φαντασία καὶ δύναμη εἶναι ἡ μινωική τέχνη καὶ ἀποδίνει τό κάθε θέμα μέ τέλεια φυσικότητα (νατουραλιστική*), στήν περίοδο τῆς μεγάλης της ἀκμῆς.

Σχέδ. 2. Ἀναπαράσταση μέρους τῆς πρόσοψης (πρὸς τὴν κεντρική αὐλή), τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ ανακτόρου. Αριστερά: ἡ πρόσοψη τοῦ τριμεροῦς ιεροῦ. Δεξιά: ἔσοδος στήν αἴθουσα τοῦ ἀλάβαστρινου θρόνου. Βλέπε ἀρ. 9 τοῦ σχεδίου 1.

Έκτός από τήν άρχιτεκτονική, πού έδωσε πολυδαίδαλα κτίσματα, σ' όλες τίς άλλες τους έκδηλώσεις οι Κρήτες καλλιτέχνες δείχνουν όγκη γιά τήν κομψότητα, τήν φυσικότητα. Δέν άγαπούν τό μνημειακό*, άντιθετα άπ' όλους τούς άλλους λαούς πού γνωρίσαμε ώς αυτή τή στιγμή. Κι ήταν φυσικό αύτό, έφ' όσον ή Κρήτη δέν έχει τίς όχανεις έκτασεις τών μεγάλων κρατών τής Ανατολής. "Αν η τέχνη είναι ό καλύτερος τρόπος γιά τήν έκφραση τού ψυχικού κόσμου τού άνθρωπου, στή μινωική τέχνη τό κάθε έργο άναδίνει τή χαρά τής ζωής, τήν εύγένεια καί τή λεπτότητα.

Οι Κρήτες πήραν πολλά στοιχεία από τούς άλλους πολιτισμούς (Αἴγυπτο, Ανατολή). Τά διαμόρφωσαν, όμως, στά μέτρα τους καί δημιούργησαν τό δικό τους κόσμο. Οι ατείχιστες πόλεις τους δείχνουν όχι μόνο τή φιλειρηνική τους διάθεση, άλλα καί τή δύναμη πού είχαν καί τήν άσφαλεια πού τούς χάριζε τό πλήθος τών καραβιών τους.

KYRIA SΗMΕΙΑ

1. Στόν έλληνικό χώρο, τήν Ἐποχή τού Χαλκοῦ άνθιζουν τρεῖς πολιτισμοί μέν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: 'Ο Έλλαδικός, ό Κυκλαδικός κι ό Μινωικός, ό σπουδαιότερος άπ' όλους, πού είχε μεγάλη έπιδραση καί στούς άλλους δύο.
2. Στήν Κρήτη πρωτοπαρουσιάζεται ζωή, μεταξύ 6000-5000 π.Χ. Οι κάτοικοι τής Νεολιθικής έποχής ζούν άπλοϊκά μέσα σέ σπήλαια καί λατρεύουν τή γυναικεία θεά τής γονιμότητας.
3. 'Η λαμπρότητα τού μινωικού πολιτισμού έκδηλώνεται άπό τήν πρώτη του φάση, τήν Πρωτομινωική.
4. Μεγάλα άνάκτορα χτίζονται σέ δύο περιόδους: Τά πρώτα, μετά τό 2000 π.Χ., κι άκόμη μεγαλύτερα ύστερα άπό τό 1700 π.Χ.
5. Στήν Πρωτομινωική περίοδο ίδρυονται άστικά κέντρα.
6. Στή Μεσομινωική περίοδο έπικρατεῖ ή βασιλεία.
7. Στό Μινωικό πολιτισμό κυριαρχεῖ ή όγκη γιά τή φύση, ή χαρά τής ζωής καί λείπει κάθε είδους φόβος. Είναι μιά βασική διαφορά τού Μινωικού πολιτισμού άπ' όλους τούς προηγούμενους.
8. Είναι άγνωστη ή προέλευση τού λαοῦ πού δημιούργησε τό Μινωικό πολιτισμό.
9. Κεφαλή τής μινωικής κοινωνίας είναι ή βασιλιάς, πού

κατευθύνει κάθε έκδήλωση στή ζωή τοῦ κράτους του. Ὑπάρχει τάξη εὐγενῶν καί ιερέων. Ὁ λαός εἶναι εἰρηνικός καί φιλοπρόοδος.

10. Εἶναι ό πρῶτος πολιτισμός στόν κόσμο πού έδωσε ἵση θέση στίς γυναῖκες.

11. Μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Εἰσάγουν πρῶτες ψλες καί τίς ἐπεξεργάζονται. Ἐξάγουν γεωργικά προϊόντα καί τά θαυμαστά ἔργα τῆς βιοτεχνίας τους. Οἱ πρῶτοι ναυτικοί στόν κόσμο.

12. Λατρεύουν τή θεά τῆς γονιμότητας.

13. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ τέχνη τους. Ἀναπτύσσουν μέτρα πραγματική ἰδιοφυΐα δύναμης τούς κλάδους. Ἀγαποῦν τό κομψό, τό χαρούμενο, τό πολύχρωμο καί τή φυαικότητα. Τά ἀνάκτορά τους εἶναι ύπόδειγμα ἀνεσης καί μεγαλοπρέπειας. Σημαντική ἡ ἀνάπτυξη τῆς ζωγραφικῆς.

‘Η μινωική τέχνη ἀποπνέει τή χαρά τῆς ζωῆς.

ΚΕΙΜΕΝΑ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

1. 'Ο θαυμασμός τοῦ Ἐλληνα γιά τήν πατρίδα του:

«Τής περήφανης γιά τ' ἀλογά της τῆς χώρας
ἔχει, ξένε, ἐρθεῖ στά πιό ὅμορφα τά μέρη
μές σ' ὅλη τή γῆ, στόν ἄσπρο Κολωνό μας,
ὅπου πιό ἀπ' ἄλλοι συγνάζοντας τ' ἀηδόνι
γλυκομυρίζεται σέ ὀλόχλωρα ρουμάνια
μέσα στόν πυκνό κισσό βαθιά κρυμμένο
καί στό ἀπάτητο τοῦ θεού τ' ἄγιο δάσος
τό μυριόκαρπο, τ' ἀνήλιαγο κι ἀπ' ὅλες
τίς χειμωνιές ἀπάνεμο τίς μπόρες.

Κάθε μέρα ἐδῶ μέ τή δροσιά ἀπ' τά οὐράνια
ώριοφουντωτος ὁ νάρκισσος ἀνθίζει
κι ὁ χρυσόξανθος ὁ κρόκος γιά τίς δυό μας
τίς τρανές θεές παλαικό στεφάνη·
κι οὐδέ οἱ ἀκοίμητες ποτέ δέ λιγοστεύουν
ἀπ' τοῦ Κηφισού τό ρέμα, οἱ βρυσοσμάνες
νά στριφογυρνούν, μά πάντα ὅλες τίς μέρες
τά καθάρια των νερά καθώς κυλοῦνται
πιάνουν γρήγορα τούς κάμπους νά καρπίζουν
τής πλατύστηθης γῆς...».

Σοφοκλῆ, «Οἰδίπους ἐπί Κολωνῷ» (Μετ. Ι. Γρυπάρη)

2. Οι γνώσεις του Ἡροδότου γιά τούς Πελασγούς:

«Δέ μιπτορών νά πώ θετικά ποιά γλώσσα μιλούσαν οι Πελασγοί. Ἀλλά ἂν πρέπει νά βγάλουμε συμπέρασμα ἀπό τούς Πελασγούς πού ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ κατοικοῦν τὴν πόλη Κρότωνα, ἀπάνω ἀπό τούς Τυρρηνούς,... καθώς καὶ ἄλλεις πόλεις Πελασγικές πού ἀλλαξαν ὄνομα, ἃν ἀτ' αὐτά, λοιπόν, πρέπει νά βγάλουμε συμπέρασμα, οἱ Πελασγοί θά μιλούσαν γλώσσα βαρβαρική» (ἐννοεῖ ὅχι Ἑλληνική)

Ἡροδότου, Ἰστορία A, 57 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

1. Ο "Ομηρος γιά τήν Κρήτη:

«Ομως καὶ πάλε θά σ' τό πώ τό πού ρωτᾶς νά μάθεις.
Είναι μιά γῆς κατάμεσα τοῦ μελανοῦ πελάγου,
ἡ Κρήτη, ἡ ώρια κι ἡ παχιά κι ἡ τριγυρολοουσμένη.
Κατοίκους ἔχει ἀρίθμητους, καὶ χῶρες ἐνενήντα.
Κάθθι λαός κι ἡ γλώσσα του. Ζοὺν Ἀχαιοί στὸν τόπο,
ζοῦνε νησιώτες Κρητικοί, παλικαριάς Εεφτέρια,
καὶ Κύδωνες, καὶ Δωρικοί, καὶ Πελασγοί λεβέντες.
Κι' εἰν' ἡ Κνωσό, χώρα τρανή, πού ὁ Μίνωας τοῦ μεγάλου
τοῦ Δία σύντροφος ἐννιά κι ἐννιά κυβέρναε χρόνους...».

Ομήρου, «Οδύσσεια» Τ (Μετ. Α. Εφταλιώτη)

2. Ο Θουκυδίδης γιά τό Μίνωα:

«Οταν δόμως ἀπόχτησε ὁ Μίνωας ναυτικό, ἔγινε ἡ θαλασσινή συγκοινωνία εὐκολότερη (γιατί αὐτός ἔκεκαθάρισε τούς κακούργους ἀπό τά νησιά, πού στά περισσότερά τους ἔστειλε ἀποίκους) κι ὅσοι κατοικοῦσαν κοντά στή θάλασσα ἀρχισαν νά λογαριάζουν περισσότερο πώς ν' ἀποκτήσουν περιουσία καὶ ζούσαν μέ πο μόνιμο τρόπο. Καὶ μερικοὶ ἔχτισαν τειχά γύρω στίς πολιτείες ὅταν ἀρχισαν νά πλούσιαν περισσότερο ἀπό πρίν. Γιατὶ, ἐπειδὴ ὅλοι πεθυμούσαν τά κέρδη, οἱ κατώτεροι ὑπόμεναν νά δουλεύουν τούς ισχυρούς, κι αὐτοὶ πόλι μέ τῇ δύναμη καὶ τά περίσσια χρήματά τους ὑπότασ·
ζαν τίς μικρότερες πόλεις καὶ τίς ἔκαναν ὑποταχικές τους. Κι ὅταν καταστάλαξαν στὸν τρόπο τοῦτο τῆς ζωῆς, πού ἐπικράτησε στά περισσότερα μέρη, ὕστερ' ἀπό καιρό, ξεκίνησαν νά κυριέψουν τὴν Τροία».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 8 (Μετ. Ελλης Λαμπρίδη)

3. Ο Ἀπολλόδωρος γιά τό Μίνωα:

«... Αὐτός ἦταν ἀνθρωπος ἀπό χαλκό, κι ἄλλοι λένε πώς ἦταν ταῦρος,
εἶχε μιά φλέβα πού ἀπλωνόταν ἀπό τὸν αὐχένα του ὡς τούς ἀστραγάλους.
Στήν ἄκρη τῆς εἶχε ἔνα καρφί χάλκινο σφηνωμένο...».

Ἀπολλοδώρου, «Βιβλιοθήκη» Γ, 140 (Μετ. Π. Πετρίδη)

Β'. Ο ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

“Ἐνας τελείως ιδιότυπος πολιτισμός, στήν πρώτη του φάση, κυρίως (2600-2000 π.Χ.) ἀποκαλύφθηκε γύρω στά τέλη τοῦ περασμέ-

Λίθινη πυξίδα σφαιρική μέχρακτή, γεμάτη φαντασία, διακόσμηση. Βρέθηκε σε νεκροταφείο της Πάρου. Χρονολογείται στήν 3η χιλιετία π.Χ. Έκτιθεται στήν Κυκλαδική αίθουσα του Εθνικού Μουσείου.

νου αιώνα ἀπό τό μεγαλύτερο "Ελληνα ἀρχαιολόγο, τό Χρ. Τσούντα, πού είναι κι ὁ πρώτος καὶ ὁ κυριότερος ἐρευνητής του. Ἐκεῖνος τοῦ ἔδωσε καὶ τήν ὄνομασία Κυκλαδικός.

'Από τότε οἱ ἀνασκαφές πού ἔξακολουθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα, φέρνουν ὀλοένα νέα δείγματα τῆς δραστηριότητας τῶν κατοίκων τῶν Κυκλαδῶν, χωρίς ἀκόμη, νά ἔχει σχηματισθεὶ γενική εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ τους.

Ζωὴ ἑξακριβώθηκε, τελευταῖα, σέ μερικά ἀπό τά νησιά στή Νεολιθική περίοδο. "Ομως, ἡ πρωτοτυπία τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ σημειώνεται στήν πρώτη περίοδο τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. "Υστερα ἀπό τό 2000 π.Χ. ἡ ἔξαπλωση τῶν Κρητῶν κι ἀργότερα τῶν Ἀχαιῶν, στή Μυκηναϊκή περίοδο, φέρνει τόσες ἐπιδράσεις στά νησιά, ὥστε δικό τους παλαιό χαρακτηριστικό ὑποχωρεῖ κι ἡ καθαρά κυκλαδική τέχνη ἔξαφανίζεται.

Οι Κυκλαδίτες ὑπῆρξαν περίφημοι ναυτικοί κι αὐτοί πρῶτοι βρῆκαν τό καράβι πού μπορεῖ νά ταξιδέψει στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Διασχίζοντας ἔτσι ὅλα τά πέλαγα ἐμπορεύονταν μέ πολλούς λαούς.

Τά νησιά ἡταν πλούσια σέ όρυκτά: χρυσάφι κι ἀσήμι στή Σίφνο, κι ἄφθονο μάρμαρο στή Νάξο καὶ στήν Πάρο. Τοῦ λευκοῦ αὐτοῦ όλικοῦ ἡ χρήση χαρακτηρίζει τήν πρώτη φάση τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, συναρπαστική γιά τήν πρωτοτυπία καὶ τήν ὁμορφιά.

Τέλος, ἡ Μῆλος, σταυροδρόμι στή συνάντηση τῶν γειτονικῶν πολιτισμῶν, Μινωικοῦ καὶ Ἑλλαδικοῦ, πρόσφερε ἀπό τά νεολιθικά χρόνια ἄφθονο τό σκληρό πέτρωμά της, τόν ὄψιανό, πού τόν χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν κατασκευή ἐργαλείων, ὅπλων, ἀκόμη καὶ ἀγγείων στήν Κρήτη.

Μαρμάρινο ἀγαλμάτιο ὅρθιου ἄνδρα πού παιζεὶ διπλόν αὐλό. Στηρίζεται πάνω σέ μικρή βάση. Ἡ μορφή συγκρατεῖ τὸν αὐλό μέ τὰ χέρια, σέ μιά στάση γεμάτη ἐλευθερίᾳ. Βρέθηκε στὴν Κέρο, ἔνα μικρό νησί κοντά στὴν Ἀμοργό. Τό μάρμαρο του είναι παριανό. Ἐκτίθεται στὸ Ἑθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο.

Στὸν ἴδιο τάφο μέ τὸν αὐλητή ἔχει βρεθεῖ ὁ ἀρπιστής τῆς εἰκόνας. Ἡ μορφή ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς κυκλαδικῆς τέχνης – προσέξτε τὴ σχηματική ἀπόδοση τοῦ κεφαλιοῦ. Ὁ ἀρπιστής κάθεται σὲ περίτεχνο θρόνο. Τόσο αὐτὸ τὸ ἀγαλμάτιο, δόσο καὶ ὁ αὐλητῆς ἔναν τολμηρὰ ἔργα καλλιτεχνικά τῆς χιλιετίας π.Χ. Είγαι κατασκευασμένο ἀπό μάρμαρο τῆς Πάρου. Ἐκτίθεται στὸ Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

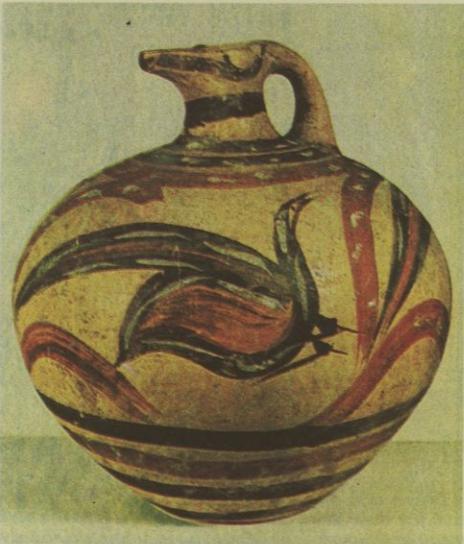
Λίθινο κυκλαδικῆς τέχνης κεφάλι, σέ φυσικό σχεδόν μέγεθος. Σώζεται μονάχα αὐτό καὶ ὁ λαιμός ἀπό τὸ ἀρχικό μεγάλο ὄγαλμα. Στὸ πρόσωπο, δόπου ἐκδηλώνονται πλαστικά τὸ στόμα καὶ τὰ αὐτιά – μιά λεπτομέρεια σχεδόν ἀσυνήθιστη στὰ ἀγαλμάτια τὰ κυκλαδικά – διατρούνται ἡνη ἀπό χρῶμα, μὲ τὸ ὅποιο εἶχαν ἀποδοθεὶ ἀλλοτε δρισμένες λεπτομέρειες τοῦ προσώπου. Είναι ἀπό παριανό μάρμαρο καὶ βρέθηκε στὴν Ἀμοργό. Πρόκειται γιὰ ἔξαιρετικο ἐνδιαφέροντος ἔργο τῆς Κυκλαδικῆς περιόδου (3η χιλιετία π.Χ.). Ἐκτίθεται στὸ Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Οἱ κάτοικοι τῶν Κυκλαδῶν σημείωσαν ἔξαιρετική ἐπίδοση καὶ στὴ μεταλλοτεχνίᾳ. Φιλοτεχνοῦσαν ἀκόμα μαρμάρινα ἀγάλματα, μὲ τύπο μοναδικό στὴν ἱστορία τῆς τέχνης, πού θυμίζουν ἔργα γλυπτικῆς τῆς ἐποχῆς μας. Παριστάνουν τὰ περισσότερα μιά γυναικεία θεότητα. Τὰ ἔβαζαν στούς τάφους πιστεύοντας πώς ἡ παρουσία τους χάριζε προστασία στὸ νεκρό.

Τὸ μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε πολὺ ἀπό τοὺς Κυκλαδίτες καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀγγείων καὶ σκευῶν, σέ χαρακτηριστικά σχήματα στὴν Πρωτοκυκλαδική περίοδο. Τότε, κατασκευάζονται καὶ ἰδιότυπα ἀγγεῖα ἀπό σκούρο καστανό πηλό, μὲ χαρακτή διακόσμηση.

Τέχνη

Πήλινο άγγειο – από τούς ειδικούς όνομαζεται πρόχους, γιατί τό στόμιο του έχει κατάληξη κατάλληλη για νά χύνεται τό ύγρο που υπάρχει μέσι στό άγγειο. Βρέθηκε στις άνασκαφές του Άκρωτηριού της Θήρας κι είναι από τά σπουδαίοτερα σέ τύπο παράστασης άγγειο, για τά πολύχρωμα πουλιά που είναι ζωγραφισμένα στά τοιχώματά του. Χρονολογείται γύρω στά 1500 π.Χ. Εκτίθεται στό Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Μιά σειρά άπ' αυτά, μέ σχήμα παράξενο (τά τηγανοειδή), άνάμεσα σέ πληθος σπειροειδή κοσμήματα που παριστάνουν τή θάλασσα, έχουν χαραγμένο στό κέντρο ένα καράβι, σχήμα γνώριμο κι άγαπητό στους Κυκλαδίτες.

"Έχει τελείως δική του πρωτότυπη μορφή, μέ χαρούμενο νησιώτικο χρώμα.

Η ΘΗΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ

Πρόσφατες άνασκαφές πουύ έγιναν από τό διατρεπή "Ελληνα άρχαιολόγο Σπ. Μαρινάτο (1967-1974) στό Άκρωτηρι της Θήρας αποκάλυψαν τήν άκρη μιᾶς πόλης πουύ ή ζωή της σταμάτησε ξαφνικά γύρω στά 1500 π.Χ. από έκρηξη του ήφαιστείου του νησιού. Κίσηρη καί τέφρα κατακάλυψαν από τότε τά πάντα στήν πόλη αυτή, πουύ μόνο στήν έποχή μας άρχισε ή συστηματική αποκάλυψή της.

Παντού, όπου προχώρησε ή άνασκαφική έρευνα – συνεχίζεται άκομη – ήρθαν στήν έπιφάνεια τοίχοι σπιτιών πουύ είναι καλοχτισμένα κι έχουν δύο ή τρία πατώματα. "Έχουν άκομη πόρτες καί παράθυρα μέ λίθινες παραστάδες καί ύπερθυρα. Τό είδος του κτισμάτος πουύ χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τῶν τοίχων τῶν σπιτιών – πελεκητές πέτρες σέ ψευδοϊσόδομο* σύστημα, μέ «ξυλοδεσιές» (παρεμβαλλόμενα ξύλα δηλαδή), – δείχνει μινωική έπιδραση.

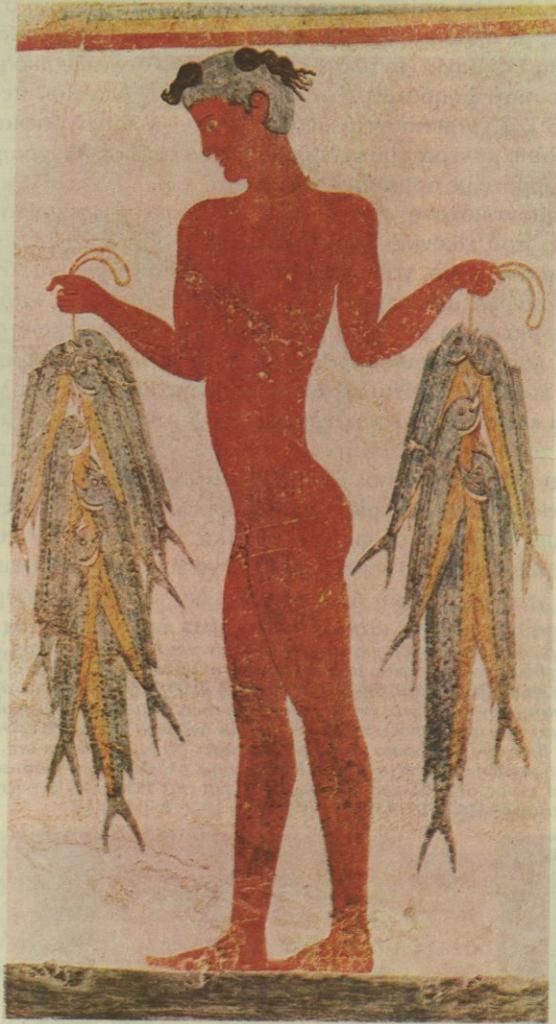
Όρισμένα άπό τά σπίτια είχαν θαυμάσιες τοιχογραφίες στούς τοίχους τους, μέ πλουσία χρώματα καί μέ πολύ ένδιαφέροντα θέματα: παιδική πυγμαχία, άντιλόπτες, κυανοπίθηκοι σέ φυσικό μέγεθος πού κινούνται ζωηρά μέσα σέ θάμνους, χελιδόνια πού πετούν στόν ούρανό καί χαιρετιούνται μεταξύ τους – ή Τοιχογραφία τῆς "Ανοιξης –, τοπίο μέ νερά πού κυλούν άνάμεσα στούς πολύχρωμους βράχους, ψαράδες μέ όρμαθούς ψάρια στό χέρι.

Τέλος, σημαντικότατη είναι μιά «μικρογραφική τοιχογραφία» (μινιατούρα), πού είκονίζει «ναυτική έκστρατεία». Σέ μιά συνεχή ζώνη μέ ζωηρό κόκκινο, γαλάζιο, μαύρο καί κίτρινο χρώμα, ο καλλιτέχνης ζωγράφισε μιά παράσταση μέ πολλά πρόσωπα, καράβια μέ έπιβάτες, μιά πόλη μέ λόφο στό βάθος. Στό άκρωτηριο όπου καταλήγει ο λόφος πλέουν καράβια σέ δύο παράλληλες γραμμές. "Ενα άπό τά καράβια κινεῖται μέ άνοιγμένα τά πανιά, στά ύπόλοιπα διακρίνονται κωπηλάτες. Πρόκειται γιά μιά δλόκληρη ιστορία πού άφηγεται ο τεχνίτης, ίσως κάποιο ιστορικό γεγονός πού δέν τό έχει προσδιορίσει η δέν τό ταύτισε άκομη ή έπιστήμη.

Άξιοσημείωτη είναι καί μιά τοιχογραφία μεγάλου μήκους πού έχει όλόσωμες γυναικες σέ φυσικό μέγεθος περίπου. 'Απ' αύτές,

Τό σπουδαιότερο ώς τήν άμφα εύρημα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Θήρας, .στή θέση 'Ακρωτήρι, είναι οἱ ἀφθονες τοιχογραφίες, μεγαλόγραμμες ὅλλα καί μικρογραφικές; καθώς καί τά στοιχεία πού έχει ώς αὐτή τή σπιγμή δώσει ή μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν κτηρίων, πού διατηρούν τίς πόρτες καί τά παράθυρά τους. Στήν είκόνα μας ή μεγαλύτερη τοιχογραφία πού παρουσιάζει πουλιά νά πετούν άνάμεσα σέ κόκκινα κρίνα, πού φυτρώνουν σέ βράχους μέ τελείως παράξενο σχήματα. "Οπως φαίνεται στή φωτογραφία, ἀπό τή μεγάλη αὐτή τοιχογραφία διατηρήθηκε δλόκληρη ή παράσταση τοῦ ἐνός τοίχου καί μέρος ἀπό ἄλλους δύο άκομη. Τύρω στά 1500 π.Χ. Έκτιθεται στό 'Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσεού.

Τοιχογραφία σέ φυσικό σχεδόν μέγεθος. Παριστάνει ψαρά πού κρατεί στά χέρια του από έναν ορμαθό ψάρια. Τό σώμα του είναι ζωγραφισμένο ζωηρό κόκκινο, ένω στά μαλλιά του, εκτός από τούς μαύρους βοστρύχους, υπάρχουν και οι γαλάζιες τούφες. (Παραβάλετε σχετικά τήν πρώτη χρωματιστή είκόνα τού βιβλίου αύτοῦ στή σελ. 4). Γύρω στά 1500 π.Χ.

Παράδειν πήλινο σκεύος μέχρι τον πού βρέθηκε στήν Τίρυνθα. Έμηνεύεται ως «ψυκτήρ» (δηλ. παγωνιέρα). Στό εσωτερικό άγγειο, πού είναι έπιαιο κάτω με τό έξωτερικό, βάζανε τά ύγρα πού ήθελαν νά κρυώσουν - κρασί μᾶλλον. Κατόπιν, στόν κενό χώρο πού μεσολαβεῖ μεταξύ τού έξωτερικού άγγειου και τού εσωτερικού, τοποθετούσαν χιόνι ή πολύ κρύο νερό. Μέ τόν ίδιο περίπου τρόπο παγώνουν άκομη σήμερα στήν περιοχή τών Χανιών τής Κρήτης κρασί και διάφορα άλλα ποτά τό καλοκαίρι, φέρνοντας χιόνι άπό τά βουνά. Βρίσκεται τό άγγειο αύτό, πού χρονολογείται στους Πρωτοελλαδικούς χρόνους, στό Αρχαιολογικό Μουσείο τού Ναυπλίου.

ἄλλες κινοῦνται ζωηρά, ἄλλες στρέφουν καί κοιτάζουν κάτι, μιά μάλιστα βγάζει ἔνα ὀγκάθι ἀπό τό πόδι της.

Σέ μιά ἀπόθηκη μέ τρεῖς χώρους βρέθηκε πλήθος ἀπό άγγεια. Τό τοπικό ἐργαστήρι τής Θήρας ἔβγαζε ἐνδιαφέροντα ἀγγεία μέ ώραια χρώματα καί παραστάσεις, μέ φανερές, ὅπως καί στίς τοιχογραφίες, μινωικές ἐπιδράσεις. Πολλά ἀγγεία ἔχουν εἰσαχθεῖ ἀπό τήν Κρήτη.

Ἄπο τήν εἰκόνα πού σχηματίζει κανείς ως αύτή τή στιγμή ἀπό τό χώρο, φαινεται πώς στή Θήρα, στήν πόλη πού ἀνασκάπτεται, ὑπῆρχε, πρίν γίνει ἡ ἔκρηκη τού ἡφαιστείου, μεγάλη δραστηριότητα. Οι κάτοικοι ἦταν γεωργοί καί ψαράδες. Καλλιεργοῦσαν σιτηρά καί ὁσπρια, ἔβγαζαν λάδι ἀπό τίς ἐλιές, είχαν κοπάδια ἀπό πρόβατα καί κατσίκες καί ψάρευαν μέ δίχτυα. Καταγίνονταν ἐπίσης μέ τή μεταλλουργία, ὕφαιναν καί ζύγιζαν μέ μολυβένια σταθμά. Φιλοτεχνοῦσαν ὅμορφα πήλινα καί λίθινα ἀγγεία. Οι παραστάσεις πάνω στά ἀγγεία τους δείχνουν συχνά ἀξιόλογο καλλιτεχνικό αισθητήριο.

Ως αύτή τή στιγμή, μετά ἀπό ἐπτά χρόνων ἀνασκαφή, δέν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ τό παραμικρότερο πολύτιμο ἀντικείμενο, πράγμα πού δείχνει, ἐφ' ὅσον δέ βρέθηκε καί ἔχος ἀπό σκελετό ἀνθρώπου ἡ ζώου, ὅτι οι κάτοικοι προειδοποιήθηκαν ἀπό ὄρισμένα σημάδια - σεισμούς ἡ ἄλλα - πώς ὑπῆρχε κίνδυνος μεγάλος, γι' αὐτό καί πρόλαβαν νά φύγουν παίρνοντας ὅ,τι πολύτιμο είχαν μαζί τους.

[33] γευπτοί - φαρέλες - Ιγγίσαν

Γ'. Ο ΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Στήν ήπειρωτική Έλλαδα, από τό 2600 π.Χ. άναπτυσσεται πολιτισμός πού τόν όνομάζουν Έλλαδικό.

1. ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. 2600-2000 π.Χ.

Νέος λαός φέρνει τό χαλκό. Φτάνει στήν Έλλαδα, γύρω π.Χ., κι είναι άγνωστης καταγωγής κι αυτός. Συτεύουν την θέση από τή Μ. Ασία, χρησιμοποιώντας σάν γέφυρα τίς Κυκλαδες. Ή έγκατάσταση τών νέων κατοίκων φαίνεται είρηνική. Αύτοι έφεραν μαζί τους τό χαλκό, πού ή χρησιμοποίησή του άλλαξε τό ρυθμό τής ζωής.

Νέα κύματα άπό έπιδρομείς, ίσως στά τέλη τής Πρωτοελλαδικής περιόδου, όταν είχαν όργανωθεί όρισμένα άστικά κέντρα, άναγκασαν τούς άνθρωπους νά όχυρωθούν μέ ισχυρά τείχη (Αϊγινα, Λέρνα κ.ἄ.).

Οι συνοικισμοί χτίζονται σέ φυσικά ύψωματα, μέ τά σπίτια κοντά τό ένα στό άλλο. Είναι άπλα, σέ σχήμα όρθογώνιο ή καμπυλόγραμμο, έχουν πέτρινα θεμέλια, ένω οι τοίχοι τους κατασκευάζονται μέ πλίθρες. Στή Λέρνα καί στην Τίρυνθα έχουν βρεθεί και μεγαλύτερα οίκοδομήματα (κατοικίες ή χώροι γιά λατρεία).

'Αναπαράσταση τής όχυρωμένης άκροπολης τού Διμηνίου στή Θεσσαλία, κοντά στό Βόλο. Ή είκόνα άποδιει τή μορφή πού είχε ή άκροπολη στά τέλη τής χιλιετίας. Άξιες νά προσέξει κανείς τούς άλλεπάλληλους όχυρωματικούς περιβόλους καί νά ίδει ότι κανενός ή είσοδος δέν άνποτοχεί, γιά λογους άσφαλείας, μέ τού άμεως έσωπερικότερου. Ό επιπθέμενος έχθρος θά έπρεπε νά κυριεύσει μέ πολύ κόπο κάθε περιβόλο, ώς ότου φτάσει στόν κεντρικό πυρήνα τής άκροπολης, όπου βρισκόταν τό μέγαρο τού ήγεμόνα, καί όπου θά γινόταν η τελική άντισταση.

Τά άγγεια είναι άπλα, άλλα άρκετά κομψά στό σχήμα καί μέλεπτά τοιχώματα. Χαρακτηριστικά είναι μερικά μέ στόμιο πού θυμίζει πουλί (ραμφόστομα ή σαλτσιέρες). Στίς άνασκαφές έχουν βρεθεῖ καί λίγα μετάλλινα άγγεια.

Οι κάτοικοι έξακολουθούν νά λατρεύουν τή γυναικεία θεότητα, τά ειδώλιά της όμως (πέτρινα ή πήλινα) σχηματοποιούνται.

Τά έργαλεια καί τά ὄπλα είναι πέτρινα ή μετάλλινα: σφύρες καί πελέκια, σμίλες, μαχαίρια κι αίχμες ἀπό βέλη.

‘Υπάρχει έπικοινωνία άνάμεσα στά κέντρα τής ήπειρωτικῆς Έλαδας μέ τίς Κυκλαδες καί τήν Τροία.

2. ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. 2000-1580 π.Χ.

Στήν άρχη αύτής τής έποχής φτάνουν οι πρῶτοι “Ελληνες” (Ιωνες, Αἰολεῖς, Ἀχαιοι) στόν τόπο μας. Είναι λαός τής Ινδοευρωπαϊκής φυλῆς, μέ πολιτισμό κατώτερο ἀπ' αύτόν πού κυριαρχοῦσε ᾧ τότε στόν έλληνικό χώρο.

Είναι γεροί, δυνατοί, μέ μυαλό καθαρό καί όργανωμένο. Ἀπό τούς παλαιούς κατοίκους έμαθαν πολλά, ἀφομοίωσαν όμως ἐκείνα πού ταίριαζαν στό χαρακτήρα τους.

Σ' αὐτά τά χρόνια σημειώνεται πολύ σπουδαία τεχνική πρόοδος. Τά άγγεια δέν πλάθονται πιά μέ τά χέρια, άλλα μέ τόν τροχό* καί φύγονται στόν κλίβανο*.

Οι Ἀχαιοί είναι φυλή πολεμική καί χρησιμοποιεῖ τό ἄλογο. Φτασμένοι ἀπό τό βορρά οι “Ελληνες” είναι συνθησιμένοι νά έχουν στά σπίτια τους ἔστια καί νά κατασκευάζουν τίς στέγες τῶν σπιτιών τους ὅχι ἐπίπεδες, άλλα δίριχτες, γιά νά τρέχουν τά νερά τής βροχῆς

Μεσοελλαδικό άγγειο μεγάλο σέ μέγεθος, καί ιδιότυπο στό σχήμα. “Έχει στενή βάση, πολύ φαρδιά γάστρα, δύο λαβές στην κορυφή της καί λαιμό ψηλό καί ἀνοιχτό. Τό άγγειο είναι πήλινο καί ἔχει ζωγραφισμένα γεωμετρικά σχέδια. “Έχει βρεθεῖ στήν Εόντρηση τής Βοιωτίας καί ἐκτίθεται στό Αρχαιολογικό Μουσείο τής Θήβας.

καί νά μήν τίς καταστρέψει τό χιόνι. Ή στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ τους δέν είναι σπουδαία. Ξεχωρίζουν ὅμως τά σπίτια καί τά άγγεια τους γιά τήν όργανωση στό σχῆμα.

Σπίτια. Χτίζονται όρθογώνια στό σχῆμα. Αντιπροσωπευτικός τους τύπος είναι τό μέγαρο μέ μικρή είσοδο ἀνοιχτή ἐμπρός (τή στηρίζουν δύο κολόνες) καί τετράπλευρο τό κύριο δωμάτιο, μέ εστία στό κέντρο. Η πόρτα είναι συνήθως στόν ἄξονα τοῦ κτιρίου. Παράλληλα, κατασκευάζονται καί τώρα τά καμπυλόγραμμα τῆς προηγούμενης περιόδου (ἀψιδωτά).

Άγγεια. Τά άγγεια τους (τά λένε μινυακά) είναι μονόχρωμα, σταχτιά ἡ κιτρινωπά. Δίνουν τήν αἰσθηση πώς μιμούνται μετάλλινα. Ξεχωρίζουν γιά τό στέρεο σχῆμα, τή γερή καί σταθερή βάση, ἀλλά καί τήν ἀναλογία στά διάφορα τμήματά τους.

Τάφοι. Είναι ἀτομικοί ἡ ὁμαδικοί. Βάζουν ἐκεῖ μέσα ἐλάχιστα κτερίσματα* (1-2 ἀγγεια, μικρά μαχαίρια ἡ κοσμήματα).

Δέν έρουμε καλά τίς λεπτομέρειες τής ζωῆς αὐτής τής περιόδου. Κρίνοντας κανείς ἀπό τά εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν, δέ θά υποψιαζόταν τήν ἐκπληκτική ἀνάπτυξη πού θά ἀκολουθούσε.

KYRIA SΗMEIA

1. Ίδιότυπος, συναρπαστικός πολιτισμός ἀναπτύσσεται στίς Κυκλαδες μεταξύ 2600-2000 π.Χ. Χαρακτηριστικά τά παράξενα μαρμάρινα εἰδώλια του. Οι Κυκλαδίτες πρῶτοι κατασκεύασαν καράβια γιά ἀνοιχτές θάλασσες.

2. Μεγάλο καλιτεχνικό κέντρο ἀποκαλύπτεται μέ ἀνασκαφές στή Θήρα. Σπουδαία ἡ ἀρχιτεκτονική καί ἡ ζωγραφική (τοιχογραφίες) τής περιοχῆς.

3. Στόν ἔλλαδικό χώρο, στήν Πρωτοελλαδική περίοδο, λαϊκές ἄγνωστης προέλευσης φέρνει τό χαλκό. Κατασκευάζει μεγάλα οἰκοδομήματα, κομψά ἀγγεια, χρυσά κοσμήματα καί χάλκινα ὅπλα καί σκεύη.

4. Στή Μεσοελλαδική περίοδο φτάνουν οἱ πρῶτοι "Ελληνες" ("Ιωνες, Αἰολεῖς, Ἀχαιοί). Χαρακτηριστικό τους είναι τό λογικό κι ὄργανωμένο σχῆμα στά σπίτια καί τά ἀγγεια. Σ' αὐτή τήν ἐποχή ἀρχίζει νά χρησιμοποιείται στήν 'Ελλάδα ὁ κεραμεικός τροχός κι ὁ κλίβανος, κι ἐπικρατεῖ στήν ἀρχιτεκτονική ὁ τύπος τοῦ μεγάρου. Είσαγεται τό ἄλογο.

Δ). ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Αφού σταθεροποιήθηκαν στόν έλληνικό χώρο οί Ἀχαιοί, γύρω στά 1580 π.Χ. άρχιζει ή ανθηση νέου πολιτισμού, μέ ίσχυρότατες έπιδράσεις από τή μινωική Κρήτη. Στή διάρκειά του οί ανθρωποί πού τόν θεμελιώσαν θά αποκτήσουν συνείδηση τοῦ έαυτοῦ τους και θά φανούν, καθαρά πιά, τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς έλληνικῆς φυλῆς.

Σφενδόνη ἀπό χρυσό δαχτυλίδι, ὃπου παριστάνεται τελετουργική σκηνή, μέ σκοπό νά προκληθεῖ εύφοριά τέσσερις λεοντοκέφαλοι δαιμόνες μέ ειδικά γιά σπονδές ἄγγεια προχωροῦν πρός τή θέα, πού σηκώνει ψηλά ἕνα σκέυος καλυκόσχημο, τελετουργικού κι αύτό χαρακτήρα. Ἐχει βρεθεῖ στήν Τίρυνθα. 15ος π.Χ. αι.

1. ΠΗΓΕΣ

Μυκηναϊκός όνομάζεται ὁ πολιτισμός τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, στήν Υστεροελλαδική περίοδο. Δέν παρουσιάζει μεγάλη διαφορά ἀπό τόπο σέ τόπο, πήρε ὅμως τ' ὄνομά του ἀπό τίς Μυκῆνες, τό λαμπρότερο κι ισχυρότερο κράτος τῆς ἐποχῆς, πού πρώτο ἀνασκάφτηκε κι ἔγινε γνωστός ἔτσι ὁ θαυμαστός αὐτός πολιτισμός. Ἡ Μυκηναϊκή περίοδος διαρκεῖ ἀπό τό 1580-1100 π.Χ.

Μυκηναϊκός ἀμφορέας ψευδό-
στομος: τό ἔνα σόμιο μεταξύ τῶν
δύο λοβῶν είναι κλεισμένο, ἐνώ τό
ἄλλο, πού ἔξεχει, είναι ἀνοιχτό.
Στόν ἀμφορέα τοῦ ἀγέου ἀριστερά,
πάνω ἀπό τίς τρεῖς ὄριζόντιες
γραμμές διακρίνονται 4 σημεία σέ
γραμμική Β γραφή. Βρέθηκε στήν
Ἐλευσίνα καὶ ἔκπιθεται στό ἑκεῖ
τοπικό ἀρχαιολογικό Μουσείο.
Πολλοί παρόμοιοι ἀμφορέες ψευ-
δόστομοι καὶ μεγάλοι στό μέγεθος
ἔχουν βρεθεῖ στή Θήβα (έκπιθενται
στό Μουσείο τῆς).

‘Η ἀποκάλυψη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἔργο ἐνός Γερμανοῦ μεγαλεμπόρου, τοῦ Ἐρρίκου Σλῆμαν, πού ἀφοῦ πραγματοποίησε τὸ μεγάλο πόθο τῆς ζωῆς του, σκάβοντας στή Μ. Ἀσίᾳ κι ἀνακαλύπτοντας τὴν ἀρχαία Τροία (1870), ἔξακολούθησε ὑστερα τίς ἀνασκαφές στήν Ἑλλάδα, μέ σκοπό νά βρεῖ τίς μεγάλες πόλεις πού ἀναφέρει ὁ “Ομηρος”.

“Ως τή στιγμή πού ὁ Σλῆμαν βρῆκε τούς βασιλικούς τάφους στής Μυκῆνες (1876), κανείς εἰδικός δέν πίστευε στήν ύπαρξη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Νόμιζαν ὅλοι πώς τά πρόσωπα, τά γεγονότα κι ἡ εἰκόνα τῆς ζωῆς πού ὀλοζώνταν καί συναρπαστική παρουσιάζουν τά ὄμηρικά ποιήματα ἡταν δημιούργημα τῆς φαντασίας τοῦ μεγάλου ποιητῆ.

Μέ τήν ἀνήσυχη φαντασία καί τήν παιδική πίστη τοῦ Σλῆμαν ἔνας νέος πολιτισμός βγῆκε στό φῶς, πού ἡ ἐντυπωσιακή εἰκόνα του προκάλεσε τό θαυμασμό κι ἔδωσε ἀφορμή σέ “Ἐλληνες καί σέ ξένους ἀρχαιολόγους καί τήν ἐρευνα τῆς «πολύχρυσης Μυκῆνης» (ὅπως τή χαρακτηρίζει ὁ “Ομηρος”) νά συνεχίσουν ὥς τίς μέρες μας,

Χρυσά ποτήρια, ἀσημένιο ρυτό σέ σχῆμα ταυροκεφαλῆς μέ χρυσά κέρατα, χρυσή μάσκα καί γάλκινα ἔχειρίδια. Τόσο αὐτά, ὃσο καί ἡ χρυσή φιάλη πάνω ἔχουν βρεθεῖ στούς «κάθετους» τάφους τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν, γνωστούς καί ὡς βασιλικούς τάφους. Ἡ χρυσοχοΐκή καί γενικά ἡ μικροτεχνία σέ πολύτιμα καί ἡμιπολύτιμα ὄλικά ἡταν ἔξαιρετική προσδεμένη, πιστεύεται μάλιστα πώς Μινώιτες τεχνίτες ἐργάστηκαν πολλά ἀπό τά πολύτιμα εύρήματα τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν. Γενικά ἡ τέχνη τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου βρίσκεται σέ ἀξιθαύμαστο ἐπίπεδο, πού προκαλεῖ σήμερα τήν ἐκπληξην. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

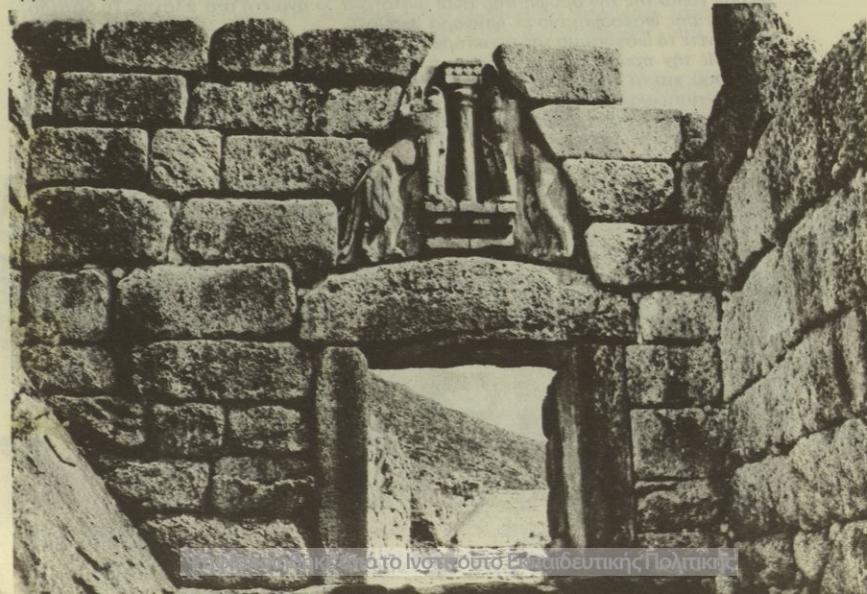

κι ἄλλους τόπους νά μελετήσουν μέ άνασκαφικές ἐργασίες. Σπουδαῖος ἐρευνητής τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ύπηρξε ὁ Χρ. Τσούντας.

Ἐνώ στό Μινωικό πολιτισμό μιλήσαμε γιά τρία είδη γραφῆς, στά μυκηναϊκά ἀνάκτορα καὶ σέ μεγάλα σπίτια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀνακαλύφθηκαν πολλές πήλινες πινακίδες (κυρίως στήν Πύλο) γραμμένες στή γραμμική Β γραφή – ὅπως καὶ στήν Κνωσό. Δέ δίνουν ὅμως ἱστορικές πληροφορίες, ὅπως ἔχουμε τονίσει παραπάνω. Γ' αὐτό κι οἱ λεπτομέρειες τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, κυρίως τῶν γεγονότων πού σημειώνονται στούς δύο τελευταίους του αἰώνες, δέν είναι μέ θετικότητα γνωστές.

Ο Ὀμηρος πηγή γιά τό μυκηναϊκό πολιτισμό. Ἄν ἔχουμε μιά ζωντανή ιδέα τῆς ἐποχῆς, αὐτό τό ὀφείλουμε στά ὡμηρικά ποιήματα (τήν Ἰλιάδα καὶ τήν Ὀδύσσεια), πού γραμμένα τέσσερις σχεδόν αἰώνες ὑστερ' ἀπό τό σβήσιμο τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, δίνουν μιά γενική εἰκόνα γεγονότων καὶ σπουδαίων προσώπων, στη-

Ἡ Πόλη τῶν Λεόντων στήν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν. Οἱ πελώριες πέτρες πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν πύλη, ἄλλα καὶ γιά τό τεῖχος, προκαλούσαν κατάπληξη καὶ στούς ιδίους τούς ὄρχαίους Ἐλληνες, γιά αὐτό καὶ τά ἐλεγαν Κυκλώπεια, ἔργα δηλ. τῶν Κυκλώπων. Ἀξίζει νά προσέξει κανείς τήν πελώρια πέτρα πού ἀποτελεῖ καὶ τό ἀνώφλι τῆς πύλης. Στό τρίγυνο – τό λένε ἀνακουφιστικό – πού σχηματίζοταν πάνω ἀπό τό ἀνώφλι, καὶ τό ἀφρναν ἐπίτηδες κενό, γιά νά μήν πιέζεται ἀπό ἀλλο βάρος, τοποθετούσαν μιά πλάκα. Στήν πύλη τῶν Μυκηνῶν ἡ πλάκα είναι ἀνάγλυφη καὶ παριστάνει δύο λέαινες – λείπουν τά κεφάλια τους. Παριστάνονται ἀντιμέτωπες – μεταξύ τους ὑπάρχει ἔνας μικρός κίονας, πού σύμφωνα μέ τήν ἀπόφη τῶν ὄρχαιολόγων εικονίζει τή βασιλική ἔξουσία. Φρουροὶ τῆς ήταν οἱ λέαινες.

ριγμένη στίς άναμνήσεις πού οι μεταγενέστεροι "Ελληνες είχαν γιά τη μυκηναϊκή περίοδο.

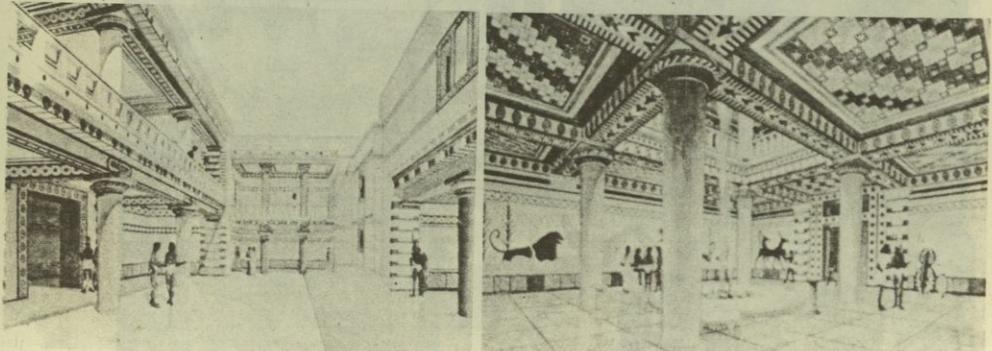
2. ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΤΟΡΑ

Σειρά άπό μεγάλα άνακτορα, χτισμένα πάνω σέ όχυρές άκροπόλεις και προστατευμένα από ισχυρότατα τείχη, είναι σήμερα γνωστά, έκτος από τις Μυκῆνες, στήν Τίρυνθα, στήν Ασίνη, στήν Πύλο, στή Θήβα, στήν Αρνη (Γλά Βοιωτίας), στήν Ιωλκό (στό Βόλο της Θεσσαλίας).

Κεντρικός πυρήνας τών μυκηναϊκών άνακτόρων είναι πάντα τό μέγαρο με τή χαρακτηριστική έστια στό κέντρο του και τό πρόπυλο έμπρος, πού βγάζει σέ μια ύπατηρια αύλη. Δεξιά κι άριστερά άπλωνται όλα διαμερίσματα.

Τά άνακτορα τής μυκηναϊκής έποχής είναι μεγάλα κτίρια, δχι όμως πολυώροφα σάν τά μινωικά. Ύποθέτουν οι ειδικοί ότι θά είχαν δύο πατώματα. Τούς έσωτερικούς τοίχους στόλιζαν πολύχρωμες τοιχογραφίες.

Στό δύο σχέδια αύτά, βλέπει κανείς τίς άναπαραστάσεις τής αύλης τού κεντρικού άνακτορού τής Πύλου. Δεξιά διακρίνεται ό νέας κίνας, ο έσωτερικός, τού Προπύλου. Άριστερά έκει πού στέκονται δύο μορφές, φαίνονται οι δύο κίνες μεταξύ τών παραστάδων τής εισόδου τού «μεγάρου». «Οπως μπορεί νά καταλάβει κανείς και από αύτη τήν άναπαράσταση, μονάχοι οι τοίχοι ήταν διακοσμημένοι τό κτήριο είχε τουλάχιστον δύο όρόφους, στό έσωτερικό δέ τών κτηρίων, όροφες και τοίχοι ήταν γεμάτοι μέ ένδιαφέρουσες τοιχογραφίες. Στό δεύτερο σχέδιο είκονίζεται ή άναπαράσταση τής αίθουσας τού θρόνου. Προσέξτε τήν έστια στό κέντρο, τούς τέσσερις κίνες πού στηρίζουν γύρω της τήν όροφή πού είναι ψηλότερα, κι ανοικτή στά πλάγια. Τό δάπεδο ήταν έπισης διακοσμημένο με διάφορα σχέδια. Συγκρίνετε τό διάγραμμα τού άνακτορού τής Πύλου, μέ τό άνακτορο τής Κνωσού (σελ. 104). Μέ τήν πρώτη ματιά, φαίνεται ή διαφορά μεταξύ τους. Τό πολυδαιδαλο τού δεύτερου, και τό πολυώροφο ταυτόχρονα, στό μινωικό άνακτορο· και ή άπλωστερη, άλλα έντυπωσιακή πάντως εικόνα τού πρώτου, πού έχει κι αυτό τή δική του μεγαλοπρέπεια, χωρίς όμως νά χάνεται ό ανθρωπος στό χώρο του και νά τού δημιουργείται ή έντυπωση τού λαβύρινθου.

Αναπαράσταση ἀπό τοιχογραφία πού ύπήρχε στην Αἴθουσα τοῦ Θρόνου, τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου – γνωστοῦ ἀπό τὸν "Ομηρο γιατὶ ἐκεὶ βασίλευε ὁ γλυκὺς «Πυλίων ἄγορτής», ὁ Νέστωρ, πού τόσο συνετό καὶ συμπαθητικό τὸν παρουσιάζει ἡ Ἰλιάδα. Ἡ ἀγάπη τῶν ἀρχαίων λαῶν γιὰ τὴ μουσικὴ εἶναι κάπι πού ἔχει ἐξακριβώθει ἀπό πολλά ἀνάγλυφα μνημεῖα τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, τὴν εἰδαμε στὸν αὐλητὴ καὶ τὸν ἀρπιστὴ τῆς Κέρου στὶς Κυκλαδές ἀναμφισβήτητη εἶναι στὴ Μινωικὴ Κρήτη – πάλι ἀπό παραστάσεις σὲ τοιχογραφίες – καὶ ἔδω στὸ ἀνάκτορο τῆς Πύλου, στὸ «μέγαρο», στὴν Αἴθουσα τοῦ Θρόνου εἰκονίζεται ὁ λυράρτης, ἀνδρας μὲ σκούρῳ δέρμα, καθισμένος σ' ἕνα σχηματοποιημένο βράχο, ἐνώ μὲ τὰ χέρια του κρατάει τὴ λύρα παίζοντας μὲ τὰ δάχτυλά του κάποιο σκοπό στὶς χορδὲς της. Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Χώρας Τριφυλίας.

Ο καλύτερα διατηρημένος θολωτός τάφος στὶς Μυκῆνες, γνωστός ως τάφος τοῦ «Ατρέως». Τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν τάφων ἔχει ἔνα μακρύ χιτοῦ καὶ στὶς δύο πλευρές «δρόμο», στὸ ισοδομικὸ σύστημα, καὶ ἀπό μιὰ πύλη, μέ ἀνακουφιστικὸ τρίγωνο ἐπάνω ἀπό τὸ ὄντωφλο τῆς, μπαίνει ὁ ἐπισκέπτης στὸ θάλαμο ὅπου θάβονταν οἱ νεκροί. Ο τάφος τοῦ «Ατρέως» ἔκτος ἀπό τὸν κύριο θάλαμο, πού σκεπαζόταν μὲ θολωτὴ στέγη κυκλικὴ κι εἶχε χάλκινους ρόδακες γιὰ διακόσμηση στούς τοίχους, εἶχε κι ἔνα μικρὸ θαλαμίσκο στὸ δεξιό πλευρό τοῦ θαλάμου. Μετά τὴν ταφὴ, τάφος καὶ «δρόμος» καλύπτονταν μὲ χώμα, ὥστε νά μήν εἶναι εύκολα προσποτί. Σχηματιζόταν ἔποι ἔνας τεχνητός λοφίσκος. Στὶς Μυκῆνες ἔχουν βρεθεῖ ἐννέα παρόμοιοι τάφοι. Τοῦ «Ατρέως» εἶναι ὁ καλύτερα διατηρημένος. Στὴν εἰκόνα μας ὁ «δρόμος» τοῦ τάφου αὐτοῦ.

Από τήν άκροπολη τῆς Μυκηναϊκῆς Τίρυνθας. Ή καλύτερα διατηρημένη «σύριγγα», δηλ. έσωπερικός σκεπαστός διάδρομος μές στά τείχη.

Ο βασιλιάς κατοικεῖ στήν άκροπολη, ὅπου ἐκτός ἀπό τά ἀνάκτορά του ἔχουν ξεχωριστές ἐπαύλεις μερικοί συγγενεῖς του.

Κυκλώπεια τείχη

‘Αντίθετα ἀπ’ ὅτι συμβαίνει στήν Κρήτη, ψηλά καί γερά τείχη, μεγάλο πάχος καί πύλη πού τήν προστατεύουν πύργοι, περιζώνουν τίς μυκηναϊκές άκροπολεις. Οι ἕδιοι οι ἀρχαῖοι θαύμαζαν βλέποντας τίς πελώριες πέτρες πού εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν κατασκευή τους. Τά εἶπαν γι’ αὐτό Κυκλώπεια, γιατί μονάχα ὄντα ὑπερφυσικά, σάν τους Κύκλωπες, πίστευαν πώς θά ἤταν δυνατό νά μετακινήσουν καί νά χτίσουν αὐτούς τούς τεράστιους ὁγκολίθους.

ΚΗΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

3. ΤΑΦΟΙ

Τρία είναι τά εἰδη τῶν τάφων αὐτῆς τῆς περιόδου:

α. Οι κάθετοι, ἀπλοὶ τετράπλευροι λάκκοι μέ χιστά τοιχώματα ἀπό πέτρες (ὅπως μές στήν άκροπολη τῶν Μυκηνῶν). Ἐπάνω τοποθετοῦσαν πέτρινες στήλες διακοσμημένες.

β. Οι λαξευτοί ἢ θαλαμωτοί, σκαμμένοι στό μαλακό βράχο μιᾶς πλαγιάς. ἔχουν συνήθως στενόμακρο διάδρομο ἐμπρός, πού ὁδηγεῖ στό θάλαμο, ὃπου γινόταν ἡ ταφή.

γ. Οι θολωτοί, μνημειακά* κτίσματα. Ὁ θάλαμός τους χτίζεται σέ σχῆμα κυψέλης, μέ κανονικά λαξευμένες πέτρες. Ἐμπρός ἔχουν κι αύτοί στενόμακρο διάδρομο μέ χιστές πέτρες, ἀνοιχτόν ἐπάνω. Μετά τήν ταφή σκέπαζαν μέ χῶμα διάδρομο καί θάλαμο καί σχη-

Αναπαράσταση τοῦ ἐσωτερικοῦ θαλαμωτοῦ τάφου τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. π.Χ., πού βρέθηκε σέ μια πλαγιά τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου στὴν Ἀθήνα. Ἐτοι ἀκριβώς πρόβαλε ὁ τάφος μέ τὰ νεκρικά του δῶρα ὅταν ἀνοίχτηκε. Δεξιά κι ὀριστερά ὑπάρχουν θρανία μὲ ἄγγεια δεξιά, ἐνώ στὴ γυνία ὀριστερά καὶ ἐμπρός ἀπό τὸ πεζούλι, διακρίνεται τὸ δινογμα καὶ ἡ λιθινὴ πλάκα πού τὸ σκέπταζε. Ἐκεῖ μέσα θαβόταν ὁ νεκρός. Ἡ αναπαράσταση βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀγορᾶς, στὸ ἴσογειο τῆς Στοᾶς Αππάλου.

ματιζόταν ἔτοι ἔνας μικρός τεχνητός λόφος. Οἱ θολωτοί τάφοι ὄνομάστηκαν ἀπό τὴν ἀρχαιότητα «θῆσαυροί».

Πλήθος ἀπό κτερίσματα* κάθε λογῆς: κοσμήματα, ὄπλα, χρυσές προσωπίδες, δαχτυλίδια, ἀγγεῖα, πήλινα ἀγαλματάκια καὶ πλῆθος ἄλλα ἀντικείμενα ἔφεραν στὸ φῶς οἱ ἀνασκαφές τῶν μυκηναϊκῶν τάφων.

4. Η ΤΕΧΝΗ

Οἱ Ἑλληνες τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων θαμπώθηκαν κυριολεκτικά, στὴν ἀρχή, ἀπό τὴ γνωριμία τῆς μινωικῆς τέχνης, πού τῇ μιμήθηκαν ἡ ἔφεραν στὶς πόλεις τους ἔργα τῆς ἀτόφια.

Ο ἔλληνικός κόσμος ὅμως δέν ἦταν δυνατό νά ἐκφραστεῖ μέ τὴν κρητική ἀμεριμνησία. Στὴ μεγαλόνησο φόβος ἀπό ἔχθρούς δέν ὑπῆρχε. Στὶς ἔλληνικὲς πόλεις, ὅμως, τῆς Υστεροελλαδικῆς περιόδου, ὁ κίνδυνος ὀλοένα αὐξαίνει καὶ ἡ ἀπειλὴ τῶν συνανθρώπων ἦταν αἰσθητή σέ κάθε στιγμή. Οἱ γερά ὄχυρωμένες ἀκροπόλεις εἶναι ἡ ζωντανότερη μαρτυρία. Ο ἄνθρωπος χρειαζόταν ἄγρυπνη προσοχή, καθημερινή ἀσκηση καὶ σκληρή προσπάθεια γιά τῇ διατήρηση τῶν ἀγαθῶν του. Αὐτή τὴν αἰσθηση δίνει κι ἡ μυκηναϊκὴ τέχνη· αὐτός εἶναι ὁ ιδιαίτερος τῆς χαρακτήρας.

Τά εύρήματα τῶν τάφων τῆς περιόδου δείχνουν ἐκπληκτική ἐπίδοση σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τέχνης: μεταλλοτεχνία, χρυσοχοΐα, σφραγιδογλυφία*, ζωγραφική, γλυπτική, ἐπεξεργασία τῆς πέτρας,

Αριστερά: Χρυσό κύπελλο θαυμάσιο στό σχήμα καί στό περίγραμμα. Βρέθηκε στόν πέμπτο τάφο τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. Χρονολογεῖται στά μέσα τοῦ 16ου αι.

π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Δεξιά: Χρυσό ποτήρι, πού μαζί μὲν ἀλλο παρόμοιο στό μέγεθος καί στό σχήμα βρέθηκαν σέ θολωτό τάφο στό Βαφειό τῆς Λακωνίας. Στήν εἰκόνα παριστάνεται τάύρος, πού ἐνώ ἔτρεχε ἔχει πιαστεί σέ δίχτυ πού ύπηρχε ἀνάμεσα σέ δύο δέντρα. Θαυμάσιο δείγμα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, στό τομέα τῆς χρυσοχοΐκης. 15ος π.Χ. αι. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

ἐλεφαντοκόκαλου κ.ἄ. ύλικῶν. Ἐξαίρετα ἔργα εἶναι τά ἐγκόλλητα χάλκινα μαχαίρια, πού στή λεπίδα τους ύπάρχουν παραστάσεις φιλοτεχνημένες μὲν ἀλλα πολύτιμα ύλικά, προσαρμοσμένα στό χαλκό.

5. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΙ Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

‘Η ἔξαπλωση τῶν Ἀχαιῶν. Από τό τέλος τοῦ 15ου αι. π.Χ., ἔχοντας κυριαρχήσει οἱ Ἀχαιοί στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα, δοκιμάζουν τήν τύχη τους στή θάλασσα. Παίρνουν τήν Κνωσό, στά 1400 π.Χ.: παράλληλα, φτάνουν στή Ρόδο καί στήν Κῶ, στήν Κύπρο καί προχωροῦν πρός τά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας. Ιδρύουν κι ἐκεῖ ἐμπορικούς σταθμούς κι ὀλοένα ἐπιζητοῦν ν' ἀπλωθοῦν περισσότερο.

Σχέσεις μέ
Χετταίους

Ἐχουν πιά τόση δύναμη οἱ Ἀχαιοί, ὥστε εἶναι σέ θέση νά ἀνοίγουν ἐπίσημες σχέσεις μέ τή μεγάλη δύναμη τῆς ἐποχῆς, τούς Χετταίους. Πινακίδες πού βρέθηκαν στό ἀνάκτορο τῆς πρωτεύουσάς τους, τῆς Χαττούσας, μιλοῦν γιά τό «βασιλέα τῶν Ἀχιγιάβα», πού ὁ ισχυρός Χετταίος βασιλιάς, ἔνας ἀπό τους δυνατότερους τῆς ἐποχῆς, τόν ὄνομάζει «ἀδελφό» του, μιλώντας μέ σεβασμό γι' αὐτόν. Σέ ἀλλη πινακίδα, ὁ βασιλιάς τῶν Ἀχαιῶν θεωρεῖται Ἰσος μέ τούς με-

Αριστερά: Θαυμάσιο σκεύος από δρυκτό κρύσταλλο (όρεία κρύσταλλο τό λένε έπι-στημανικά) αέ τύπῳ «καραβίο» μέ έκροή δεξιά και κεφάλι πάπιας ἀριστερά (ἔτοι είναι πολύ συχνά ή πλάγιη τῶν ἀρχαίων καραβών). Βρέθηκε στό βασιλικό περίβολο πού ἀποκαλύφθηκε τό 1952 ἔξω από τήν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν. Τέλος 17ου ή ἀρχές 16ου π.Χ. αι. Έθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

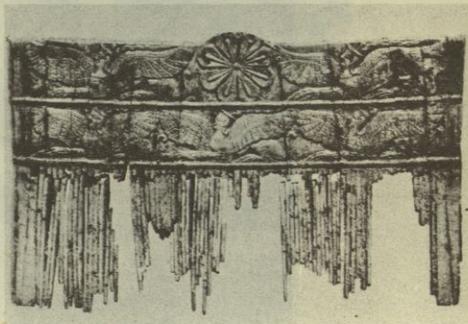
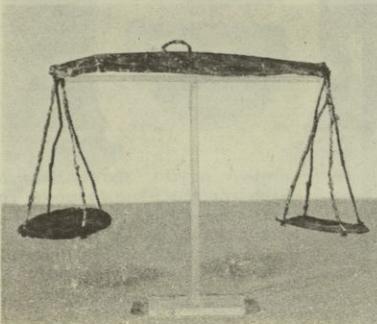
Δεξιά: Κομμάτι από «μικρογραφική τοιχογραφία» πού ἀποκαλύφθηκε σ' ἔνα σπίτι μέση στήν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν. Παριστάνονται θεότητες (βαίμονες), πού φοροῦν στό κεφάλι προσωπίδες γαϊδουριών. 13ος αι. π.Χ. Έθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

γάλους ἡγεμόνες τῆς ἐποχῆς (Αἴγυπτου, Ἀσσυρίας κ.ἄ.). Ἀλλού φαίνεται πόσο καλόδεχτα ἦταν τά δῶρα του στήν αὐλή τῶν Χεταίων.

Οι καλές αύτές σχέσεις κρατοῦν ἔναν αἰώνα σχεδόν, τό 13ο π.Χ. Ἀπό τήν ἐποχή αυτή ἔχουμε καί τό τελευταῖο χεττικό σχετικό κεί-

Αριστερά: Χρυσή μικρή ζυγαριά πού βρέθηκε στόν 3ο τάφο τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. Θυμίζει τή ζυγαριά πού είκονίζεται στό ἄγγειο τῆς σέλ. 129. Οι είδικοι πιστεύουν πώς ἴσως ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι ὑπῆρχε ἡ πίστη τῆς ψυχοστασίας στούς Μυκηναίους. 1450-1400 π.Χ. Έθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Δεξιά: Ἐλεφάντινο χρένι μέ διπλή σειρά ἀπό σφίγγες ἀνάγλυφες στό πάνω μέρος καί στή δύο πλευρές του. Βρέθηκε σέ θολωτό τάφο στά Σπάτα τῆς Ἀττικῆς. 13ος αι. π.Χ. Έθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Μυκηναϊκά άγγεια – ψευδόστομοι άμφορεις – από τη Ρόδο. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου.

μενο, ὅπου ὁ Χετταῖος βασιλιάς παραπονιέται στόν «ἀδελφό» του για κάποια ἐπιδρομή Ἀχαιῶν.

Οι Μυκηναῖοι καὶ
ἡ Κύπρος

Ἡ Κύπρος είναι ἡ σπουδαιότερη ἀποικία τῶν Ἀχαιῶν, γύρω στά 1230 π.Χ., ὅπως δείχνουν οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές στήν πόλη "Ἐγκωμη". Ἡ κατεργασία τοῦ χαλκοῦ πού ὑπῆρχε ἀφθονος στό νησί, ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἀποκτήσει μεγάλη σημασία ἡ Κύπρος.

Ἀχαιοί καὶ
Αἴγυπτος

Κάποιοι Ἀχαιοί, τέλος, θά είναι οἱ «Ἀχαιϊβάσα» τῶν αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν, πού μέ τούς «λαούς τῆς Θάλασσας» εἰσβάλλουν στήν Αἴγυπτο, στό τέλος τοῦ 13ου αἰ. «Τά νησιά ἦταν ἀνάστατα, ὅπως καὶ οἱ ἥπειροι», γράφει χαρακτηριστικά μιά αἰγυπτιακή ἐπιγραφή γιά τήν ἐποχή αὐτή.

Ἀλαβάστρινο ἄγγειο, ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς ἔξαιρητης ἔργασίας καὶ πείρας τῶν Μυκηναίων τεχνιτῶν στήν ἐπεξεργασία τῆς πέτρας. ἔχει τρεῖς πρόσθετες λαβές σε σχῆμα S. Βρέθηκε στόν 4ο τάφο τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. Μέσα τοῦ 16ου αἰ. π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

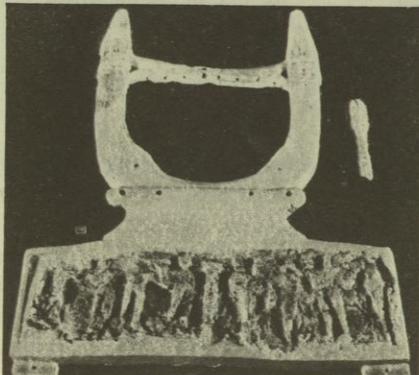
Ο 12ος αι. π.Χ. είναι ή δύσκολη έποχή των Μυκηναίων. Καταλύεται, όπως είδαμε, τό χεττικό κράτος. Η Αίγυπτος άρχιζει νά λυγίζει σοβαρά. Οι μεγάλες παλαιές έμπορικές άγορές άφανίστηκαν η χαροπαλεύουν. Νέες δυνάμεις κυριαρχούν, πού έφεραν άναστατωση στήν ισορροπία πού ύπηρχε ώς τότε. Τό έμποριο τών Αχαιών δέχεται άποφασιστικό χτύπημα. Τού λείπουν οι άγορές κι οι δρόμοι κλείνουν. Πρίν από τό τέλος τού αιώνα, τελείως ξαφνικά, όλα τά μυκηναϊκά άνάκτορα στήν Έλλαδα καταστρέφονται από φοβερή φωτιά κι άφανίζεται ή δύναμη τών βασιλέων τους.

Στά 1100 π.Χ. άλλο σκληρότερο κι όριστικό γεγονός έφερε νέα έποχη: οι Δωριείς καί άλλα συγγενικά τους φύλα άρχιζουν νά κατεβαίνουν στή Νότια Έλλαδα. Έγκαινιάζεται ή Έποχή τού Σιδήρου.

6. Ο ΤΡΩΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Πρίν από έκατο χρόνια πίστευαν πώς ο Τρωικός πόλεμος ήταν παραμύθι, πλασμένο από τόν "Ομηρο". Ο Σλήμαν φέρνοντας στό φώς τά έρεπτια τού Ιλίου (Τροίας) στά 1870, έδειξε πώς ήταν πραγματικότητα ο μύθος. Έννιά πόλεις, χτισμένες ή μιά πάνω στήν

Σύμπλεγμα όλογλυφο δύο γυναικῶν καί
ἐνός μωροῦ (πρόκειται ίως γιά δύο θεές
καί ένα μικρό θεό). Βρέθηκε στήν άκρο-
πολη τών Μυκηνῶν, χρονολογεῖται στής
άρχες τού 13ου αι. π.Χ. καί άποτελεί έξ-
αίρετο δείγμα τής άξιοθαύμαστης τεχν-
κῆς στό έλεφαντοστούν τών Μυκηναίων
λεπτουργῶν. Έθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο.

Λύρα από έλεφαντοστούν. Στή
βάση της έχει άνεγλυφες αφήγησες
(φαντασικά άντα μέ κεφάλι γυ-
ναικας καί σύμμα λιονταριοῦ).
Βρέθηκε στό θολωτό τάφο τού
Μενιδίου Απτικῆς καί χρονολογεί-
ται στό 13ο αι. π.Χ. Έθνικό Αρ-
χαιολογικό Μουσείο.

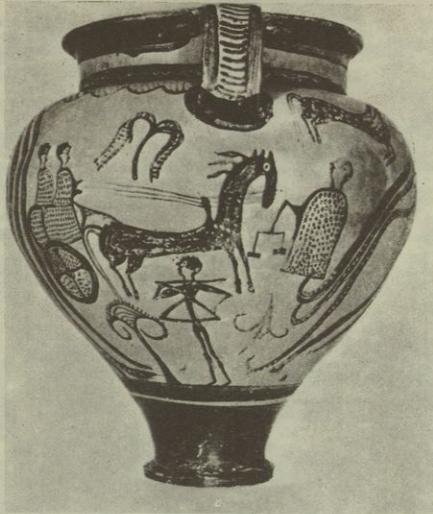

Ἐξαίρετος πήλινος πίθος μέ παράσταση τοῦ Διόνυσου ἡππου.
7ος π.Χ. αι. Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Μυκόνου.

ἄλλη, ἀποκαλύφθηκαν στίς ἀνασκαφές πού συνεχίστηκαν ἀργότερα, καὶ προσδιορίστηκε μέ ἀκρίβεια ποιά ἀπό αὐτές ἦταν ἡ Τροία τῆς ἐποχῆς τοῦ Πριάμου.

Αναφέρεται σάν αἰτία τοῦ πολέμου, ἀπό τὸν "Ομηρο, ἡ ἀρπαγή τῆς Ὁραίας Ἐλένης, ἀπό τὸν Πάρη, γιο τοῦ Πριάμου. "Ολα τά μυκηναϊκά κράτη ἔνωσαν τίς δυνάμεις τους κι ἐκστράτευσαν μέ ἀρχηγῷ τό δυνατότερο βασιλιά, τόν Ἀγαμέμνονα, γιά νά πάρουν πίσω τήν Ἐλένη.

Μυκηναϊκός ἀμφοροειδής κρατήρας πού βρέθηκε σε τάφο στην Ἐγκωμη τῆς Κύπρου. Παριστάνεται, δεξιά, ὁ Ζεύς πού κρατεί τὴν πλάστιγγα τῆς μοίρας, ἐμπρός ἀπό τὸ ὄφρα τῶν πολεμιστῶν, πού ἔτοιμάζονται νά ξεκινήσουν γιά τή μάχη. Μιά σχετική σκηνή υπάρχει στὴν Ἰλάδα. Αρχές τοῦ 14ου αἰ. π.Χ. Κυπριακό Μουσεῖο Λευκωσίας.

Ἡ θέση τῆς Τροίας ὅμως ἦταν νευραλγική γιά τό ἐμπόριο τῶν Ἀχαιῶν πρός τό BA Αἴγαιο καὶ τὸν Εὔξεινο. Μήπως σκοπός τῶν ἀρχαίων ἦταν νά καταλάβουν ὄρισμένα σημεῖα τῆς Μ. Ἀσίας; Ποιά ἦταν ἡ πραγματική ἀφορμή τοῦ πολέμου;

Ἡ ἀρχαία Ἑλληνική παράδοση τοποθετούσε τὸν Τρωικό πόλεμο στά 1184 π.Χ., τὴν ἐποχή δηλ. πού οἱ Ἀχαιοί ἀγωνίζονταν νά βροῦν ἀγορές καὶ νά ἔξασφαλίσουν τοὺς ἐμπορικούς τους δρόμους, πού ἔκλειναν ὀλοένα ἀπ' ὅλες τίς κατευθύνσεις. Οἱ τελευταῖς ἀνασκαφές τῆς Τροίας ἔδειξαν πώς ὁ πόλεμος ἔγινε τό 13ο αἰ.

Μέ τὸν Τρωικό πόλεμο θέλησαν οἱ Ἀχαιοί νά ἔξασφαλίσουν τό πέρασμα τῶν στενῶν τοῦ Ἐλλησπόντου, ἀπαραίτητων γιά τὴν προμήθεια βασικῶν εἰδῶν διατρόφης καὶ πλήθους ἀπό πρώτες ὕλες; Θεωροῦσαν ἀναγκαῖον ἀποκτήσουν πρακτορεία στὴ σπουδαίᾳ ἐμπορικῇ θέσῃ τῆς Τροίας; Πάντως, ἡ αἵματηρή ἐκείνη ἐπιχείρησε δέν ὠφέλησε πολύ, γιατί οἱ ἀνασκαφές ἔδειξαν ὅτι δέν ύπάρχει ἔγκατάσταση Ἑλλήνων ἐκεῖ, μετά τὸν πόλεμο.

Ε΄ Ο ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Στήν Ἐποχῇ τοῦ Χαλκοῦ ἡ Κύπρος ἀπόκτησε ἔχωριστή σημασία. Ἡ γεωγραφική της θέση προσδιόρισε τὴν μοίρα της. Τοποθετημένη στὸ σταυροδρόμι τῶν θαλάσσιων ἐμπορικῶν δρόμων, ἀνάμεσα στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα, τίς Κυκλαδες καὶ τὴν Κρήτη ἀπό τή

Γενική άποψη τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Μυκηναϊκῆς πόλης τῆς Ἐγκωμῆς στὴν Κύπρο, ὅπου, δῆπες καὶ στὸ Κίπρο, γινόταν ἡ ἐπέξεργασία τοῦ χαλκοῦ, πού ἔργαινε ἀπό τὰ πλούσια στὸ εἶδος μεταλλεῖα τοῦ νησιοῦ. Ἡ πόλη περιβαλλόταν ἀπό τεῖχος, εἰχε τέσσερις πύλες προσανατολισμένες στὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ὄριζοντα, καὶ ἴδιαίτερη ἐντύπωση ἔκαμε στὴ μελέτη τοῦ χώρου τὸ γεγονός ὅτι εἶχε φαρδιούς δρόμους πού διασταυρώνονταν κανονικά. Στὸ κέντρο τῆς πόλης ὑπῆρχαν δημόσια κτίρια καὶ τό iερό τοῦ θεοῦ τοῦ Χαλκοῦ.

μιά μεριά, τή Μ. Ἀσία, τή Συρία, Παλαιοστίνη κι Αἴγυπτο ἀπό τήν ἄλλη, στάθηκε χώρος πού εύνοήθηκε πολύμορφα ἀπό τήν ἀδιάκοπη ἐπικοινωνία μέ το ἑξωτερικό.

Οἱ κάτοικοι τῆς ἦταν γεωργοί καὶ κτηνοτρόφοι, ἐπειδή ὅμως ὑπῆρχαν στὸ νησὶ πλούσια κοιτάσματα χαλκοῦ, μόλις ἄρχισε χρησιμοποιεῖται αὐτό τὸ μέταλλο, κατάγιναν ἴδιαίτερα μὲ τήν ἐκμετάλλευσή του καὶ πλούτισαν, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἀνασκαφές τῶν τάφων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού περιέχουν ἀφθονα χρυσά κι ἀσημένια κοσμήματα.

"Άλλη ἀφορμή πλούτου κι ἀκόμη μεγαλύτερης ἀνθησης τοῦ ἐμ-

‘Ἄγγειο πήλινο – κρατήρας – τοὺς τέλους τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου. Εἶναι γνωστό ὡς «ἄγγειο τῶν πολεμιστῶν», ἀπό τήν παράσταση πού εἰκονίζεται ἐπάνω του. Παριστάνονται στρατιώτες ὅπλισμένοι πού ἔκινοῦν γιά τὸν πόλεμο. Φορούν κνημίδες, θώρακα, περικεφαλαία, ἀσπίδα, καὶ ἀπό τὸ δόρυ τους κρέμεται τὸ δισάκι τους. Στήν ἀκρῃ ἀριστερᾶ μάργανοι κείται μορφή πού χαρτέαται μὲ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ της. Βρέθηκε σ’ ἓνα σπίτι μές στὸν περιβολὸ τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. 13ος π.Χ. αἰ.

πορίου στάθηκε ή άνάπτυξη τῆς ναυτιλίας, γιατί τό νησί εἶχε ἄφθονη ξυλεία γιά τήν κατασκευή καραβιών.

Οἱ Κύπριοι στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ εἶχαν ἀρχικά πολλές σχέσεις μὲ τή Συρία καὶ τήν Παλαιοτίνη. Ἀργότερα, μές στή δεύτερη χιλιετία, άνάπτυξαν στενές σχέσεις μὲ τήν Αἴγυπτο καὶ τήν Κρήτη, ἀπ' ὅπου γινόταν εἰσαγωγή ἔργων μικροτεχνίας (πολλά ὅπ' αὐτά ἀποκαλύπτονται σήμερα στούς τάφους τῆς Κύπρου).

Μεγάλη ἀκμή παρατηρεῖται στό νησί, στή Μυκηναϊκή ἐποχή. Τότε φτάνουν οἱ Ἑλληνες στήν Κύπρο. Ἡ σπουδαιότερη πόλη τῆς περιόδου εἶναι ή Ἔγκωμη. Πρόκειται γιά μιά πραγματική πόλη, μέ ὄργανωμένο πολεοδομικό* σχέδιο. Δρόμοι πού διασταυρώνονται κάθετα διασχίζουν τό χώρο της καὶ περνοῦν ἐμπρός ἀπό τά δημόσια κτίρια. Δυνατά τείχη μέ πύργους τήν ἀσφαλίζουν ἀπό κάθε κίνδυνο.

Πρίν ἔρθουν οἱ Ἑλληνες στό νησί, οἱ Κύπριοι, ὅπως δείχνουν τά ἀγγεῖα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνώ ἔχουν δική τους καλλιτεχνική ἀντίληψη, ἐπηρεάζονται ἀπό τήν τέχνη τῆς Μ. Ἀσίας, κι ὕστερα ἀπό τή Συρία. Ἀφομοιώνουν ὅμως στό τέλος τίς ξένες ἐπιδράσεις.

Οἱ εἰδικοί πιστεύουν πώς ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 15ου αι. π.Χ. ἡ Κύπρος πλήρωνε φόρο ὑποτελείας* στούς φαραών τῆς Αἴγυπτου, πού τήν ἐποχή αὐτή ἦταν πολὺ δυνατοί. Ἡ αἴγυπτιακή ἐπιβολή συνεχίστηκε ὥς τό 14ο αιώνα (ὁ φόρος δινόταν σέ είδος – σέ μετάλλευμα).

“Υστερ” ἀπό τήν ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων στό νησί, μιλήθηκε ἡ Ἕλληνική γλώσσα στήν Κύπρο, καὶ διαδόθηκε ἡ Ἕλληνική θρησκεία καὶ οἱ συνήθειες.

Τά σπίτια τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἦταν τετράπλευρα στό σχῆμα καὶ ἀρκετά μεγάλα – φτάνουν τά ἔντεκα δωμάτια σέ μιά περίπτωση. Τά δωμάτια ἦταν τετράπλευρα γύρω σέ μιά ἀνοικτή αὐλή (στήν Καλοψίδα).

Οἱ Ἑλληνες στήν
Κύπρο

Ἡ Ἕλληνική
γλώσσα στήν
Κύπρο

Χάλκινες κνημίδες, ἀπαραίτητο
ἀμυντικό δῦλο γιά τούς Μυκη-
ναίους πολεμιστές. Βρέθηκαν
σέ τάφο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στήν
Καλλιθέα, τοποθεσία κοντά
στήν Πάτρα. 13ος π.Χ. αι. Ἀρ-
χαιολογικό Μουσείο Πατρών.

Τό χάλκινο ἄγαλμάπι τοῦ θεοῦ τοῦ Χαλκοῦ. Βρέθηκε στήν "Εγκωμη τῆς Κύπρου κι είναι γνωστό ώς ὁ Κεραιάτης τῆς "Εγκωμης. Κυπριακό Μουσεῖο Λευκωσίας.

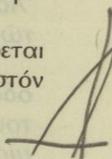
Τά άγγεια είχαν έπιφάνεια στιλπνή κόκκινη στήν άρχη ἡ διακόσμηση μέχαρακτές γραμμές, άνάγλυφες παραστάσεις ἡ πλαστικές* μορφές ἀπό ζώα. Ἀργότερα, συνηθίζονταν ζωγραφιστά γεωμετρικά κοσμήματα πάνω σέ έπιφάνεια ἀσπρη, κόκκινη ἡ μαύρη. Μέτην ἄφιξη τῶν Ἑλλήνων σκορπίζονται στὸ νησὶ τά γνωστά μυκηναϊκά ἄγγεια πού τά φέρνουν ἀπό τὴν Ἑλλάδα ἡ τά κατασκευάζουν στήν Κύπρο.

Οἱ τάφοι τῆς ἐποχῆς εἰναι σπήλαια ὀνοιγμένα στὶς πλαγιές τῶν λόφων, ἡ κυκλικοί, σκαμμένοι στὸ βράχο. Ἀργότερα, συνηθίζονται οἱ θαλαμωτοί. Στήν Ἔγκωμη ἔχει βρεθεῖ κι ἔνας χτιστός θολωτός τάφος.

Ἡ γραφή τῶν Κυπρίων στὰ μυκηναϊκά χρόνια ἦταν συλλαβική. Τά σύμβολά της ἔχουν βρεθεῖ χαραγμένα πάνω σέ ἄγγεια καί πήλινες πινακίδες. Τήν ὀνομάζουν κυπρομινωική.

Ἡ Κύπρος δέν πήρε μέρος στὸν Τρωικό πόλεμο. Ἀναφέρεται μονάχα (στὸν "Ομηρο") πῶς ὁ βασιλιάς τῆς Κινύρας ἔστειλε στὸν Ἀγαμέμνονα τό θώρακα, πού ὁ ἥρωας φοροῦσε στὶς μάχες.

Γραφή

KYRIA SΗMΕΙΑ

1. Ὁ μυκηναϊκός πολιτισμός εἰναι ὁ πρῶτος μεγάλος πολιτισμός πού δημιούργησαν οἱ Ἑλληνες. ἔχει πολλές μινωικές ἐπιδράσεις (1600-1100 π.Χ.).

2. Πηγές του ἑκτός ἀπό τά ἀνασκαφικά εύρήματα εἰναι: α) οἱ πινακίδες σε Γραμμική B γραφή, β) τά δύμηρικά ἔπη (γράφητηκαν τέσσερις αἰώνες μετά τήν ἔξαφάνισή του).

3. Χτίζονται μεγάλα ἀνάκτορα σε λόφους ὄχυρωμένους μέσοχυρότατα τείχη (τά Κυκλώπεια).

4. Τρία τά εῖδη τῶν τάφων (κάθετοι, θαλαμωτοί, θολωτοί), ὅπου οι νεκροί θάβονται μέ πλῆθος κτερίσματα.

5. Ἡ τέχνη εἰναι ἀξιοθαύμαστη. Ἀρχικά, πολύ ἐπηρεασμένη ἀπό τήν κρητική. Ἀναπτύσσονται ὅλοι οἱ κλάδοι: ἀρχιτεκτονική, πλαστική, σφραγιδογλυφία, χρυσοχοῖα, μεταλλοεχνία, μηνμειακή ζωγραφική. Χαρακτηριστικό τους ἡ πειθαρχημένη ὄργανωση στή διακόσμηση. Θέματα ἀγαπητά: τό κυνήγι καί οἱ πολεμικές σκηνές.

6. Σπουδαία ἡ ἔξαπλωση τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου ἀπό τό 150 αἰ. κι ἡ διείσδυση τῶν Μυκηναίων στή M. Ἀσία, Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτο, N. Ἰταλία καί Σικελία.

7. Ὁ Τρωικός πόλεμος (130ς αἰ. π.Χ.) ὑπῆρξε ἰστορικό γεγονός, ὅπως ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφές τοῦ Σλήμαν. Μιά

άπό τίς τελευταίες προσπάθειες τῶν Μυκηναίων πού φθίνουν είναι νά έξασφαλίσουν τό ἐμπόριό τους. Τά μυκηναϊκά κέντρα καταστρέφονται φοβερά στό τέλος τοῦ 12ου αἰ. π.Χ. Ἡ κάθοδος τοῦ δεύτερου ἑλληνικοῦ κύματος, τῶν Δωριέων, κλείνει τήν Ὑστερομυκηναϊκή περίοδο.

8. Στήν Κύπρο δημιουργήθηκε μεγάλος πολιτισμός στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ. Ἡ θέση τοῦ νησιοῦ ἔγινε ἀφορμή τῆς μεγάλης ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς κίνησης τοῦ τόπου. Ὑπῆρχαν σπουδαῖα κοιτάσματα χαλκοῦ καὶ μέ τήν ἐκμετάλλευσή του κατάγιναν οἱ κάτοικοι, ἐκτός ἀπό τήν γεωργία καὶ τήν κτηνοτροφία. Ἡ ἄφθονη ξυλεία τοῦ νησιοῦ βοήθησε στήν ἀπόκτηση ναυτικοῦ.

9. Ἡ τέχνη τῶν Κυπρίων ἐπηρεάστηκε ἀρχικά ἀπό τή M. Ἀσία κι ὕστερα ἀπό τή Συρία, οἱ ἐπιδράσεις ώστόσο αὐτῶν τῶν χωρῶν ἀφομοιώθηκαν.

10. Οἱ Ἕλληνες φτάνουν στήν Κύπρο στή μυκηναϊκή περίοδο καὶ διαδίδουν τή γλώσσα, τή θρησκεία καὶ τίς συνήθειές τους. Τό σπουδαιότερο κέντρο τῆς ἐποχῆς στάθηκε ἡ Ἔγκωμη, μιά πόλη μέ μεγάλα σπίτια, μέ ἵσιους δρόμους, μέ τείχη κλπ.

11. Τά σπήτια ἔχουν σχῆμα τετράπλευρο.

12. Τά ἀγγεία μονόχρωμα στήν ἀρχή ἡ μέ χαρακτή διακόσμηση. Ἀργότερα στολίζουν τήν ἐπιφάνειά τους μέ γεωμετρικά κοσμήματα. "Οταν φτάνουν οἱ Ἕλληνες διαδίδονται τά μυκηναϊκά ἀγγεῖα.

13. Ἡ γραφή τῶν Κυπρίων στά μυκηναϊκά χρόνια ἦταν συλλαβική καὶ τήν ὄνομάζουν κυπρομινωική.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τροία – Τρωικός πόλεμος:

«Οἱ Ἕλληνες λοιπόν, μιά-μιά πολιτεία χωριστά, κι ὅσοι ἔσμιγαν συναμεταξύ τους, κι ἀργότερα πού ὄνομάστηκαν ὄλοι ἔτσι, δέν ἔκαναν τίποτα ὄλοι μαζί πρίν ἀπό τὸν Τρωικό πόλεμο, ἐπειδή ἦταν ἀδύνατοι καὶ δέν ἐπικοινωνούσανε μεταξύ τους. Ἄλλα καὶ γι' αὐτή τήν ἐκστρατεία συγκεντρώθηκαν, ταξιδεύοντας τό περισσότερο ἀπό τή θάλασσα».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 3 (Μετ. "Ἐλλης Λαμπτρίδη)

2. 'Ο Κινύρας, ὁ βασιλιάς τής Κύπρου, χάρισε θώρακα στόν Ἀγαμέμνονα:

Κι ἐβόησε τῶν Ἀχαιών ν' ἀρματωθοῦν ὁ Ἀτρείδης·
καὶ μέ χαλκόν ἀστραφτερόν ὁ ἴδιος ὀπλίζόταν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τά σκέλη πρώτα μέ λαμπρές κνημίδες ἔζωσ' ὅλα
ὅποι ἐθηλυκώνονταν μέ δλάργυρες περόνες.
Τό σπήθος σκέπασ' ἐπειπά μέ θώρακα ὅποι δῶρον
φιλοξενίας ἀλλοτε τοῦ ἔδωκε ὁ Κινύρας,
ὅπι τό μέγα ἄκουσμα στὴν Κύπρον εἶχεν φθάσει
πού ἀρμένιζαν οἱ Ἀχαιοί ν' ἀνέβουν εἰς τὴν Τροίαν·
ὅθεν ἐφίλοδώρησεν αὐτός τὸν βασιλέα
καὶ δώδεκα εἶχε ὁ θώρακας κλωστές ἀπό χρυσάφι,
δέκ' ἀπό μαύρο χάλυβα κι εἴκοσι κασσιτέρου
καὶ δράκοντες χαλυβίκοι τρεῖς ἀπό κάθε μέρος
ἄς τὸν λαιμόν ἀπλώνονταν, ὡς Ἰρίδες πού ὁ Δίας
σταίνει στὰ νέφη φοβερό σημάδι στούς ἀνθρώπους.

'Ομήρου, «Ιλιάδα» Λ 15-28 (Μετ. Ι. Πολυλά)

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Ο έρχομός τῶν Δωριέων* καί διαφόρων ἄλλων συγγενικῶν τους φύλων δημιούργησε πολλές ἀναστάτωσεις στὸν Ἑλληνικό χώρο κι ἄλλαξε τὴ μορφή τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων. Ἡ κάθοδός τους πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Αὐτοὶ γενίκευσαν τή χρήση τοῦ σιδήρου στὸν τόπο.

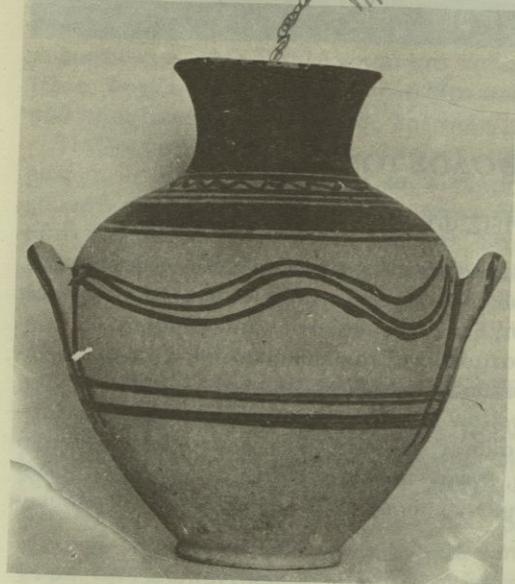
Πολλοὶ ἀπό τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδας, σέ διαδοχικά κύματα, μετανάστευσαν πρός τὰ νησιά τοῦ Αιγαίου καί τή μικρασιατική παραλία ιδρύοντας μιά σειρά ἀπό νέες ἐλληνικές πόλεις.

Στίς ἀρχές τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ἔνας σπουδαῖος ποιητής, ὁ Ὄμηρος, γράφει τά δύο περίφημα ἔπη του: τὴν Ἰλιάδα καί τὴν Ὀδύσσεια, πού ἡταν ἔθνικά καί θρησκευτικά ταυτόχρονα ποιήματα. Αὐτά τά ἔπη εἶχαν βαθύτατη ἐπίδραση στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες καί γιά πολλούς αἰώνες στάθηκαν πηγή ἐμπνευσῆς σέ καλλιτέχνες καί ποιητές.

Τὴν ἐποχή αὐτή ἀνθίζει ἡ γεωμετρική τέχνη, πού είναι ἡ πρώτη καθαρά ἐλληνική μορφή τέχνης.

Πήλινα παπούτσακια ἀπό τάφο τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου. Βρέθηκαν στὸ χῶρο ὅπου ἀργότερα ιδρύθηκε ἡ Ἀρχαία Ἀγορά τῆς Ἀθῆνας. Προσέξετε πόσο περιποιημένο είναι τὸ σχῆμα τους. Μουσείο τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, στὴ Στοά Ἀπτάλου στὴν Ἀθήνα.

ΠΡΙΤΥΛΑΚΙΑ

Άμφορεας μέ απλή γραμμική διακόσμηση που συνθίζεται στο τέλος τάν Μικηναϊκών χρόνων και στην άρχη τών Γεωμετρικών. Τέλος 12ου - αρχής 11ου π.Χ. αι. Βρέθηκε στην Αθήνα.

Γεωμετρικός άμφορεας πήλινος με μεγάλες ζώνες μαύρες στη διακόσμησή του. Ο τεχνίτης ζωγραφίζοντας τόσο μαύρο στο άγγειο θέλει νά απομημθεί χάλκινο. Χαρακτηριστική είναι ή πρόθεσή του να χωρίσει σέ ζώνες τή διακόσμηση - σκόδρες και άλλες μέ γεωμετρικά σχέδια έπαναλαμβανόμενα. Υπάρχει μιά αύστηρη άρμονία στο σχήμα τοῦ άγγειου, που είναι άναγκη γιά να τό καταλάβει κανείς νά προσέξει τό περίγραμμά του. Κάθε μέρος τοῦ άγγειου: ή βάση, ή γάστρα, οι ώμοι, οι λαβές, ο λαιμός και τό στόμιο μέ τά έξ-έχοντα χελη, φαίνονται κα-θαρά και είναι σαφής ή λει-τουργία τους. Αξίζει νά προσέξει κανείς, βλέποντάς τα τά άγγεια αύτά στα Μουσεία, τό σπληνό τους μαύρο χρώμα. Ο μαίανδρος, σέ πολλές ποι-κιλίες, είναι τό χαρακτηριστικό κόσμημα τοῦ έλληνικού γεωμετρικού ρυθμού. 9ος π.Χ. αι. Μουσείο Κεραμεικού.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΡΙΑ ΣΗΜΑ Η ΚΑΘΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

1. ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΦΤΑΝΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τήν ἐποχή πού ἀρχίζει νά κατεβαίνει τό τελευταῖο ἑλληνικό φύλο, οἱ Δωριεῖς*, στήν Ἑλλάδα, γενικότερη ἀναστάτωση καὶ μετακινήσεις λαῶν σημειώνονται στή Βαλκανική καὶ στή νότια Εύρωπη.

Μετά τή φοβερή καταστροφή τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων, ὁ Ἐληνισμός θά εἶχε κινδυνεύσει, ἀν δέ δυνάμωνε ξανά, μέ τό νέο αἰμα. Ἡ ἔξαπλωση τῶν Δωριέων δέν πραγματοποιήθηκε ἀμέσως. Χρειάστηκαν σχεδόν δύο αἰῶνες καὶ σ' αὐτό τό διάστημα, ὥσπου νά ἔρθει πάλι ισορροπία, ἔγιναν πολλές μεταβολές στή χώρα. Ὄλοκληρη ἡ Ἑλλάδα «σιδηροφοροῦσε», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Θουκυδίδη.

2. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΩΡΙΚΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ

Μέ τό τέλος τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου σημειώθηκε ἔνα γεγονός ἀπροσδόκητο: ἡ ἔξαφάνιση τῆς Γραμμικῆς γραφῆς B. Δύσκολη καθώς ἦταν, γιά νά τή μάθει κανείς, δέν εἶχε μεγάλη διάδοση. Θά ύπηρχαν καὶ στά μυκηναϊκά παλάτια καὶ στά σπίτια τῶν μεγάλων ἀστῶν γραφεῖς, πού χάνοντας τούς κυρίους τους ἔφυγαν σ' ἄλλους τόπους. «Ἔτσι, ἡ γραφή γιά δυό αἰῶνες ξεχάστηκε στήν Ἑλλάδα.

Ἄπο τόν 9ο π.Χ. αἰ. παρουσιάζεται νέα γραφή, ἀλφαβητική δμως, πού οἱ Ἑλληνες τήν ἔμαθαν ἀπό τούς Φοίνικες, ἀλλάζοντας στό φοινικικό ἀλφάριθμο κάποια σύμβολα γιά ν' ἀποδώσουν τά φωνήεντα. Ἡ πρώτη χρησιμοποίηση τοῦ ἀλφαβήτου θά ἔγινε στίς πόλεις τῆς Ἰωνίας.

Μεγάλες πολιτικές ἀλλαγές σημειώθηκαν σ' δলη τή χώρα. Ἔγκαταλείπονται οἱ παλαιοί ἀγροτικοί συνοικισμοί (κῶμες), κι οἱ κάτοικοι τους πηγαίνουν νά ἔγκατασταθοῦν σέ μιά πόλη. Τά γεγονότα αύτά ἀρχίζουν νά σημειώνονται ἀπό τό δέκατο αἰώνα. Καταργεῖται ἡ βασιλεία στίς περισσότερες πόλεις, πρός τό τέλος τῆς περιόδου, καὶ τήν ἔξουσία παίρνουν οἱ ἄριστοι (οἱ ἀριστοκράτες).

Μέ τούς Δωριεῖς, τέλος, διαμορφώνεται βασικά ἡ μορφή τῆς θρησκείας. Ἡ προελληνική θεά τῆς γονιμότητας παύει νά είναι ἡ

κυρίαρχη θεότητα. Οι θεοί ἀνέβαίνουν, τώρα, στόν "Ολυμπο", καὶ πρώτος ἀνάμεσά τους είναι ὁ Ζεύς, ἀνδρική θεότητα πιά. Ἰδρύονται χωριστοί ναοί, πλάι ἡ πολύ κοντά στά παλαιά μυκηναϊκά παλάτια. Τέλος, ἀρχίζει νά διαφαίνεται ὁ ἀνθρωποκεντρικός χαρακτήρας πού πήρε ἀργότερα ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός.

Πολλοί ἀπό τούς παλαιούς κατοίκους ύποτάχθηκαν στούς Δωριεῖς, πού τελικά σταμάτησαν καὶ κυριάρχησαν στό μεγαλύτερο κομμάτι τῆς Πελοποννήσου. Στήν Ἀππική δέν ἐγκαταστάθηκαν, κι αύτό τό τονίζαν οι Ἀθηναίοι, πάντοτε. Στή Λακωνική, ἡ ἐγκατάσταση τῶν Δωριέων ὑπῆρξε περισσότερο σκληρή καὶ τελείως ίδι-
ότυπη.

3. Ο ΜΥΘΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ»

Ἡρωας τῆς δωρικῆς φυλῆς ἔγινε ὁ Ἡρακλῆς. Αἰῶνες μετά τήν ἐγκατάσταση τῶν Δωριέων στήν Ἑλλάδα, πλάστηκε ὁ μύθος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν παιδιάν του στή γενέθλια γῆ τους. Σύμφωνα μ' αὐτόν, δέν ἦταν ἐπιδοομεῖς οἱ Δωριεῖς, ἀλλά βοήθησαν τούς ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ νά ἐγκατασταθοῦν ξανά στήν πατρογονική τους χώρα, τήν Πελοπόννησο, ἀπ' ὅπου είχαν διωχθεῖ οἱ πρόγονοί τους.

Πίσω ἀπό τό μύθο μπορεῖ νά κρύβονται πολλά ιστορικά γεγονότα καὶ ἵσως δίνουν διαφωτιστικά στοιχεῖα οἱ λεπτομέρειές του.

Στήν Κρήτη, στό Ἰδαῖο
Ἄντρον (σπήλαιο) ἔχει
βρεθεῖ μιά σειρά ἀπό
περίτεχνα ἐργασμένες
χάλκινες μεγάλες
ἀσπίδες, πού ὄρισμέ-
νες τουλάχιστον, μέ
τόν πλούτο τοῦ κο-
σμήματός τους θυμί-
ζουν περιγραφές ἀνά-
λογων ἀντικειμένων
στόν "Ομρο". Είναι
γνωστό πώς ἡ μεταλ-
λουργία στούς Γεωμε-
τρικούς χρόνους βρι-
σκόταν σέ ἀρκετή ἀν-
θητο. Οι ἀσπίδες τοῦ
Ἰδαίου - δῶρα πιστῶν
σέ θεότητες (τά iερά^{τους}) - είναι ἀπό τά
ἄραιατερα καὶ πιό ἐν-
τυπωσιακά δείγματα
τῆς χαλκοπλαστικῆς
τῆς Γεωμετρικῆς περι-
όδου. Ἀρχαιολογικό
Μουσείο Ηρακλείου
Κρήτης.

'Ο Ἡρακλῆς

Έλεφάντινο άγαλματάκι θεότητας γυμνής, μέ τό χαρακτηριστικό κολινδρικό κάλυμμα τῆς κεφαλῆς – τὸν πόδο. Προσέξετε τὴν ὄμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτή τῇ μορφῇ καὶ τίς μορφές στό γεωμετρικό ἄγγειο τοῦ δου αἰ. π.Χ. στή σελ. 148. Λαζή ἐδῶ, μάλιστα, ἔχει μεγαλύτερη πλαστικότητα (τὰ στρογγυλέματα τοῦ ἀνθρώπου σώματος) καὶ τονισμένο τὸ ζωηρό καὶ φωτεινό βλέμμα μέ τὰ πελώρια μάτια. Γύρω στά 750 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

4. Ο ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων προκάλεσε πολλές μετακινήσεις στόν Ἑλληνικό χῶρο. Πρίν ἀκόμα φτάσει ἡ δωρική φυλή, ὅπό το 130 αἰ., οἱ Ἀχαιοί εἶχαν ἐπιζητήσει νάι ιδρύσουν ἐμπορικά πρακτορεῖα στίς ἀκτές τῆς Μ. Ἀσίας καὶ στά νησιά.

“Οσπου νά κυριαρχήσει ἡ νέα φυλή στόν Ἑλληνικό χῶρο δημιουργήθηκαν ἀνωμαλίες κι ἀναστατώσεις. Τό ἐμπόριο μέ τό ἔξωτερικό σταμάτησε τά Ἑλληνικά καράβια δέν ταξίδευαν πιά. Καθώς οἱ θάλασσες ἐλευθερώθηκαν ἀπό ἀνταγωνιστές, ἔγιναν σχεδόν θαλασσοκράτορες οἱ Φοίνικες. Μέ τά καράβια τους ἔφταναν ὡς τῆν

36

Ελλάδα, καί πολλά δίδαξαν στούς ἀπομονωμένους "Ελληνες (ἀπό τὸν 9ο αἰ. π.Χ.). Αὐτοί ἔφερναν, τώρα πιά, στὸν ἐλληνικὸν χώρο ὑφάσματα, γυάλινα ἀγγεῖα, πολλὰ κομψοτεχνήματα, ἀρώματα καὶ στολίδια.

Οἱ κάτοικοι, τώρα, ἐπρεπε μόνο ἀπό τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς νά ἔξικονομοῦν τὴν ζωή τους. Οἱ καλοὶ τεχνίτες δέ βρίσκανε πλούσιους ἀγοραστές γιά τὰ ἔργα τους· ἔτοι ἔφυγαν κι αὐτοί.

"Οσοι ἀπό τοὺς παλαιούς κατοίκους δέν μπόρεσαν νά ύποφερουν τὴν περιορισμένη αὐτή ζωή, σέ διαδοχικά κύματα, ἀπό τὸ 10ο αἰ. π.Χ., σηκώνονται καί φεύγουν ἀπό τὴν Ἑλλάδα, ἀναζητώντας ἄλλοū γῆ γιά ἐγκατάσταση ὁριστική. "Αρχισε ἔτοι μιά κίνηση πρός τὴν Ἀνατολή τοῦ ζωτικότερου καί πιό θαρρετοῦ στοιχείου ἀπό τὸν παλαιό πληθυσμό.

Ἡ δυτική παραλία τῆς Μ. Ἀσίας θύμιζε ἀφάνταστα τὸ ἐλληνικό τοπίο κι ἡ γῆ της ἦταν πλουσιότερη. Εἶχε ἀκόμη καί τὸν ἴδιο φυσικό διαμελισμό, εύνοώντας τὸ σχηματισμό μικρῶν κρατιδίων. Γι' αὐτό ἐκεῖ καί στά κοντινά νησιά ἀναζήτησαν χώρους γιά ἐγκατάσταση πλήθος "Ελληνες.

"Από τή Θεσσαλία καί τή Βοιωτία κύματα πληθυσμοῦ, οἱ Αἰολεῖς, φτάνουν στή Μυτιλήνη καί στήν ἀπέναντι μικρασιατική παραλία, τήν περιοχή τῆς Τρωάδας. Ἀπό κεῖ, ἀργότερα, θά ἀπλωθοῦν νοτιότερα καί θά ἰδρυσουν σειρά ἀπό πόλεις: τή Μύρινα, τή Σμύρνη, τήν Κύμη κ.ἄ.

"Αποικοι ἀπό τήν Ἀττική, τή Φωκίδα, τήν Εὔβοια, τήν Ἀργολίδα, ἀκόμη κι ἀπό τήν Πύλο τῆς Μεσσηνίας, φτάνουν στή Χίο, στή Σάμο καί στήν ἀπέναντι παραλία. Στούς τόπους αὐτούς ἰδρυσαν, σταδιακά, τίς κατοπινές δώδεκα μεγάλες πόλεις τῆς Ἰωνίας Κλαζομενές, Φώκαια, "Ἐφεσο, Μίλητο κ.ἄ.

Μακριά ἀπ' τήν ἀρχική τους πατρίδα οἱ "Ιωνες τῆς Μ. Ἀσίας μέ λαούς ξένους πίσω τους, νιώθανε τήν ἀνάγκη νά ἔχουν κάποια σχέση μέ τούς συμπατριώτες τους. "Ιδρυσαν στό ἀκρωτήριο τῆς Μικάλης ἱερό τοῦ Ποσειδώνα κι ὅλοι μαζί συγκεντρώνονταν, μιά φορά τό χρόνο, γιά νά γιορτάσουν τά Πανιώνια – θρησκευτική καί ἔθνική γιορτή τῶν Ἰώνων.

Τά ἀλλεπάλληλα κύματα τῶν Δωριέων πιού κατέβαιναν στήν "Ελλάδα, πάνω ἀπό δύο αἰώνες, δημιούργησαν νέα στενότητα στό χώρο. Είχαν πιά συνηθίσει οἱ παλαιότεροι τή θάλασσα κι ἔτοι πολλοί ἐγκαταλείπουν τή χώρα. Φεύγοντας ἀπό τήν Πελοπόννησο, φτάνουν στή Θήρα, στή Μῆλο, στήν Κρήτη, στήν Κᾶ καί στή Ρόδο.

Μετανάστευση
Ἐλλήνων στήν
Ἀνατολή

Αιολικές ἀποικίες

Ιωνικές ἀποικίες

Δωρικές ἀποικίες

Πέρασαν στό νότιο τμῆμα τῆς μικρασιατικής παραλίας, στήν Κνίδο καὶ στήν Ἀλικαρνασσό. Ἰδρυσαν κι οἱ Δωριεῖς ἄποικοι δικό τους κοινό ιερό τοῦ Ἀπόλλωνα, στό Τριόπιο ἀκρωτήριο.

Οι συνέπειες αὐτῆς τῆς κίνησης στάθηκαν ἀνυπολόγιστα μεγάλες. Ζωτικοί κι ἔξυπνοι οἱ ἄποικοι, βρίσκοντας γῆ πλούσια κι ὅρους ζωῆς θαυμάσιους, ἀναπτύσσονται ἐκπληκτικά. Ξύπνιος ὁ νοῦς τους, φιλοπεριέργος, ἐκτός ἀπό τό ἐμπόριο εἶχε κι ἄλλες ἀνησυχίες. Ἀνοίγοντας ἐπικοινωνίας μέ τούς λαούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀπογόνους τῶν μεγάλων παλαιῶν πολιτισμῶν, πολλά εἶχαν νά μάθουν. Ἀφομοιώνοντάς τα, μέ τόν καιρό, ἀνάπτυξαν δικό τους ἀξιόλογο πολιτισμό. Είχαν νικήσει τή ζωή καὶ τίς ἀμέτρητες δυσκολίες της. Πάλευαν ὅμως, γιά χρόνια, μ' ἔνα ἔχθρο πολύ ισχυρό: τή νοσταλγία γιά τήν παντοτινά χαμένη πατρίδα.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Οι Δωριεῖς ριζώνουν σέ διάστημα δύο αἰώνων στήν Ἑλλάδα. Ἐρχονται ἀπό τό βορρά.
2. Ἐγκαινιάζεται μ' αὐτούς ἡ Ἐποχή τοῦ Σιδήρου.
3. Μεγάλες μεταβολές συμπίπτουν μέ τήν παρουσία τους:
  - α. Κατάλυση τής βασιλείας, πρός τό τέλος τής περιόδου, κι ἀνοδος τῶν ἀριστοκρατῶν στήν ἔξουσία, β. Ἐξαφάνιση τής Γραμμικῆς Β γραφῆς, γ. Δημιουργία τῶν πρώτων πόλεων, δ. Βασική διαμόρφωση στή θρησκεία. Ἰδρύονται χωριστοί ναοί γιά τούς θεούς.
4. Τό ἔξωτερικό ἐμπόριο κι ἡ ναυτιλία σταματοῦν. Στή θάλασσα κυριαρχοῦν οἱ Φοίνικες τούς πρώτους αἰῶνες τής δωρικῆς κατάκτησης.
5. "Οσοι ἀπό τούς παλαιούς κατοίκους δέν ύποτάχθηκαν, συνέχισαν, ὥπως καὶ πρίν, νά φεύγουν ἀπό τήν Ἑλλάδα γιά τή Μ. Ἀσία, καὶ τά νησιά. Ἐκεῖ, μέ τόν καιρό δημιουργήθηκαν τρεῖς ὄμαδες ἑλληνικῶν πόλεων: οἱ αἰολικές, οἱ ιωνικές καὶ, τέλος, οἱ δωρικές.
6. Τόν 9ο αἰ. π.Χ. νέο είδος γραφῆς ἐγκαινιάζεται: τό ἀλφαβητικό. Τό μαθαίνουν ἀπό τούς Φοίνικες προσθέτοντας κι ἄλλα γράμματα γιά τήν ἀπόδοση τῶν φωνηέντων.
7. Ο μύθος τής ἐπιστροφῆς τῶν Ἡρακλειδῶν πλάστηκε πολύ ἀργότερα ἀπό τήν ἐγκατάσταση τῶν Δωριέων στήν Ἑλλάδα.

KEIMENA

1. Ἡ Ἑλλάς ἐσιδηροφόρει:

«Γιατί τὸν παλιὸν καιρὸν τόσο οἱ Ἑλληνες ὅσο καὶ οἱ βάρβαροι πού κατοικοῦσαν τὴν ἡπειρον τοντά στὴ θάλασσα, ἀφότου ἀρχισαν συγχότερα νὰ περνοῦν μέν καράβια ὁ ἔνας ἐνάντια στὸν τόπο τοῦ ἀλλου, τὸ γύρισαν στὴ ληστεία, ἔχοντας ἀρχηγούς ἄντρες πού δὲν ἤτανε βέβαια ἀπό τοὺς πού ἀσημαντους, για τὸ ἴδιο τους τὸ κέρδος, καὶ για νά βροῦνε συντήρηση για τοὺς πού ἀδύνατους, καὶ πέφτοντας ἀπάνω σέ πολιτείες ἀνοχύρωτες, πού ἤτανε μᾶλλον συμπλέγματα ἀπό χωριά, λεγλατοῦσαν καὶ κέρδιζαν ἔτοι τὸ περισσότερο βίος τους, ἐφόσον τέτοια δουλειά δέ λογιζόταν ἀκόμα ντροπή, ἀλλ' ἀπεναντίας τούς ἔδινε καὶ κάποια δόξα... ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα σιδηροφοροῦσε μέθωρακες καὶ ἀσπίδες, ἐπειδὴ κατοικοῦσαν σέ ἀνοχύρωτους συνοικισμούς καὶ δὲν πήγαινε κανεὶς στὶς ἄλλες πολιτείες χωρίς κίνδυνο, κι ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς, νά είναι ἀρματωμένοι πάντα, τοὺς ἤτανε συνήθεια, ὅπως είναι σήμερα στούς βαρβάρους».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 5-6 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

2. Ὁ ἀποικισμός:

«Οἱ Δωριεῖς πάλι, ὁγδόντα χρόνια μετά τὰ Τρωικά κυρίεψαν τὴν Πελοπόννησο μαζί μέ τούς Ἡρακλεῖδες. Μέ μεγάλη δυσκολίᾳ καὶ ὑστερ' ἀπό πολύν καιρό, ἀφοῦ ἥσυχασε ἡ Ἑλλάδα καὶ καταστάδαν μέ μόνιμῃ ἀσφάλεια χωρίς νά μετακινοῦνται πιά οἱ πληθυσμοί, ἀρχισε νά στέλνει ἔξω ἀποικίες, καὶ τίς μὲν Ἰωνικές πόλεις καὶ τίς περισσότερες ἀπό τίς νησιωτικές τίς ἀποικιαν οἱ Ἀθηναῖοι... Καὶ ὅλ' αὐτά χτίστηκαν μετά τὰ Τρωικά...».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 12 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

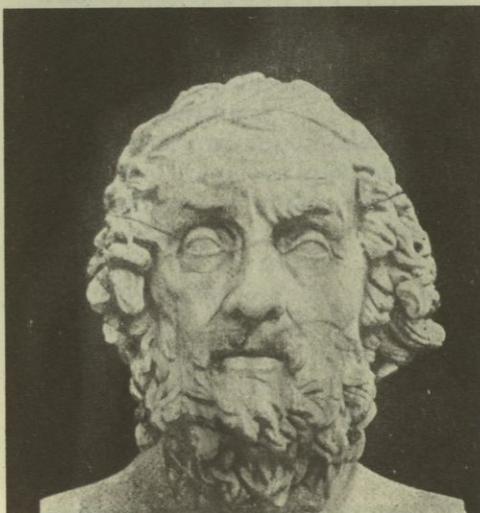
Ο ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΗ ΤΟΥ

1. Η ΙΛΙΑΔΑ ΚΙ Η ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Φεύγοντας γιά πάντα από τήν Ἑλλάδα, ἐκτός από λιγοστά κινητά ἀγαθά, ἔπαιρναν μαζί τους οἱ Ἑλληνες στή Μ. Ἀσίᾳ ἐναν κόσμο δόλοκληρο από παραδόσεις καὶ συνήθεις, από παλαιούς μύθους. Οἱ Ἰωνες, μάλιστα, εἶχαν δόλοζώνταν στή μνήμη τους τά κατορθώματα τῶν παλαιῶν ἡρώων, πού πήραν μέρος στόν πόλεμο τῆς Τροίας. Πολλές διηγήσεις ἀπ' αὐτές σχετίζονταν μέ τίς ἀλλοτινές τους πατρίδες. Ἀλλοι, μέσα στήν οἰκογένειά τους, εἶχαν προγόνους πού ἀγωνίστηκαν, ἀκόμη παλαιότερα, γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν Ἀχαιῶν στά μικρασιατικά παράλια.

Οι ραψωδοί

Στούς νέους χώρους ὅπου κατοίκησαν, κράτησαν τίς ἴδιες συνήθεις, τόν ἴδιο τρόπο ζωῆς. Ἡ πιό ἀγαπητή τους διασκέδαση ἔγινε τό ἄκουσμα δλων ἐκείνων τῶν ἀξέχαστων ἱστοριῶν, πού πλανόδιοι τραγουδιστές, οἱ ραψωδοί, γυρίζοντας ἀπό πόλη σέ πόλη, στίς γιορτές καὶ στά πανηγύρια, ἢ στίς αὐλές τῶν τοπικῶν ἡγεμόνων, τραγουδοῦσαν γιά τά κατορθώματα τῶν μεγάλων ἡρώων στούς ἦχους τῆς λύρας τους.

Προτομή τοῦ μεγαλύτερου ποιητῆ τῶν αἰώνων, τοῦ Ὁμήρου. Τό ἔργο πρέπει νά ἔχει γίνει μετά τὸν 4ο π.Χ. αἰ., στήν ἐποχῇ πού ἐνδιαφέρονται πολὺ οἱ καλλιτέχνες νά ἀποδώσουν τά πραγματικά χαρακτηριστικά τοῦ εἰκονιζόμενου. Προσέξετε πόσο τά μάτια εἶναι ἄψυχα, γιατί ὁ γλόπτης ἥθελε νά τονίσει τήν τυφλότητα τοῦ ποιητῆ. Μουσείο Σβερίν (Γερμανία).

Στίς άρχες του 8ου π.Χ. αι. ένας μεγαλόπνοος ποιητής, ο "Ομηρος, έγραψε τό ώραιότερο ἔπος πού ἔχει ως σήμερα ίδει τό φῶς τῆς ήμέρας σ' όλόκληρο τόν κόσμο.

Χρησιμοποιώντας όλα αυτά τά παλαιά τραγούδια, τά γεμάτα ήρωικά κατορθώματα, δεμένα μέ τόν Τρωικό πόλεμο, σύνθεσε τήν 'Ιλιάδα (15.693 μεγάλοι στίχοι), περιγράφοντας τού 'Αχιλλέα τό θυμό, όταν ἀδικημένος ἀπό τό βασιλιά 'Αγαμέμνονα ἀποτραβήχτηκε ἀπό τόν πόλεμο, μέ συνέπειες πολύ φοβερές γιά τό Ἑλληνικό στρατόπεδο. Γύρω ἀπ' αύτό τό κεντρικό γεγονός, πλέκονται ἀμέτρητες διηγήσεις κι ἀριστουργηματικά διαρθρώνονται πλήθος ἐπεισόδια τού πολέμου γύρω στά τέχη τῆς Τροίας, ὅπου θεοί κι ἄνθρωποι ἀγωνίζονταν γιά ἔνα τέλος.

Τό δεύτερο όμηρικό ἔπος, ή 'Οδύσσεια (12.110 τίχοι), περιγράφει τίς ἀφάνταστες περιπέτειες τού ἡρωα-βασιλιά τῆς 'Ιθάκης, πού δέκα χρόνια περιπλανήθηκε, ὥσπου ν' ἀξιωθεῖ νά γυρίσει πίσω στήν πατρίδα του ἀπό τόν πόλεμο. 'Η ἀκατανίκητη νοσταλγία γιά τό νησί του κυριαρχεῖ στό ποίημα όλοκληρο, πού ἐκφράζει, ἵσως,

'Ο πλούσιος κόσμος σέ κάθε του ππυχή, πού περιγράφει ό "Ομηρος μέ τόση λεπτομέρεια, ἀπό τό τέλος ἀκόμη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ὑπῆρξε πηγή ἐμπνευσῆς γιά τούς ἀγγειογράφους, σ' δλη τήν ἀρχαιότητα, ὃσο φιλοτεχνοῦνταν ἀγγεία μέ ζωγραφιστές παραστάσεις. Στήν εἰκόνα μας ἐρυθρόμορφο ἄγγειο – οι μορφές και διάφορες λεπτομέρειες ἔχουν ἀφεθεῖ στό φυσικό χρώμα τοῦ πηλοῦ, ἐνώ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ύπολοιπου είναι ζωγραφισμένη μέ μαύρο χρώμα – φιλοτεχνημένο στήν 'Αττική, γύρω στά 430 π.Χ., πού παριστάνει τόν 'Οδύσσεα στό κέντρο, καθισμένο σ' ἔνα βράχο στόν Κάτω Κόρμο. Δεξιά, εἰκονίζεται ο 'Ερμῆς, μέ τό φτερωτό μυτερό καπέλο, τά φτερωτά πέδιλα και τό κηρύκειο στό ἀριστερό του χέρι. 'Αριστερά, ὁ νεκρός σύντροφος τού 'Οδύσσεα 'Ἐλπήνωρ (εἶχε σκοτωθεῖ καθώς ἔφευγαν ἀπό τό σπίτι τῆς Κίρκης).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καὶ τῇ νοσταλγίᾳ ἀμέτρητων Ἑλληνικῶν ψυχῶν πού ζώντας αἰώνες στήν πλούσια μικρασιατική γῆ, θά είχαν τὴν ἴδια λαχτάρα μέ τὸν Ὁδοσσέα: νά τούς δοθεῖ ἡ χαρά ν' ἀντικρίσουν «καὶ τὸν καπνό μονάχα ν' ἀνεβαίνει ψηλά ἀπό τὸ τζάκι τοῦ σπιτιοῦ τους καὶ νά πεθάνουν».

Τά δύο αὐτά ἄφταστα σέ όμορφιά καὶ ἀπλό μεγαλεῖο τραγούδια δέν ἡταν δύο ἀριστουργήματα μονάχα γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες. Μέσα τους κλεινόταν ὀλόκληρη ἡ παλαιά τους ἱστορία, ζωγραφίζονταν οἱ θεοί τους, περιγράφονταν τά ἔργα τῶν ἡρώων τους: ἡταν ἐναὶ ἑθνικό, καί, μαζί, θρησκευτικό ποίημα, ἔξοχο σέ ποιότητα.

Ἡ ἐπιδραση τῶν ὁμηρικῶν ἐπών

Σ' ὀλόκληρη τήν ἀρχαιότητα αὐτά τά δύο ἔπη θά πρωτοδιάβαζον οἱ Ἕλληνες, μικρά παιδιά ἀκόμη στό σχολεῖο, κι αὐτά θά τούς διαμόρφωναν τὸ θρησκευτικό συναίσθημα, τὸ χαρακτήρα καὶ τίς ιδέες γιά τίς εὐγενικές πλευρές τῆς ζωῆς. Αύτά θά ἔδιναν φτερά στή φαντασία τους καὶ θά τούς καλλιεργοῦσαν τήν καλαισθησία.

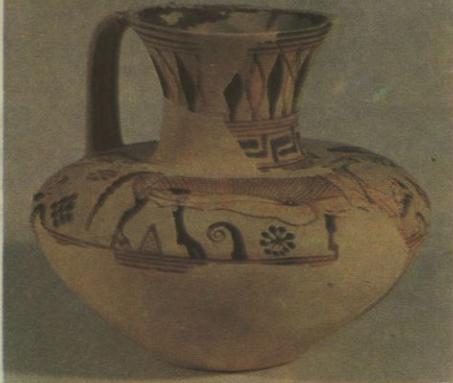
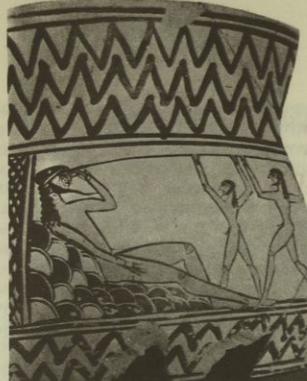
Αἰώνες πολλούς ἀργότερα, ὁ στρατηλάτης Μέγας Ἀλέξανδρος θά κοιμᾶται μέ τήν Ἰλιάδα κάτω ἀπ' τό προσκέφαλό του, λαχταρώντας νά βρεθεῖ κάποιος ἄλλος Ὁμηρος, στή σύντομη ἀλλά συγκλονιστική ζωή του, γιά νά γράψει τή δική του ἱστορία. Τό ἀθάνατο ἔπος θά τόν ἐμπνεύει στό μεγάλο του ἔργο.

Τά ἔπη αὐτά στάθηκαν, ἀκόμα, πλούσια πηγή ἐμπνευσης σ' ὅλους τούς κλάδους τής τέχνης, ὡς τό σβήσιμο τής ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ὁμως κι ἀργότερα, ἀπό τότε πού γνώρισε ἡ Εὐρώπη, στά νεώτερα χρόνια, τόν Ὁμηρο, πλήθος ἀπό ποιητές καὶ καλλιτέχνες κίνησαν δημιουργικά τή φαντασία τους χάρη στίς ἐπικές διηγήσεις καὶ στούς ἡρωές τους.

Καί μόνο τά ὁμηρικά ποιήματα ἀν εἶχε δώσει ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα, θ' ἔξιζε μέ σεβασμό κι ἀγάπη νά μελετάει ὁ κόσμος τήν ἱστορία της. Κι ὅμως ἡταν ἡ ἀρχή τῆς προσφορᾶς της στήν ἀνθρωπότητα.

2. ΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ

Γράφοντας ὁ Ὁμηρος γιά τούς ἡρωες τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιά τά τελευταῖα χρόνια δηλ. τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, στηρίχτηκε μόνο στίς ἀναμνήσεις πού ὑπῆρχαν στά παλαιότερα τραγούδια ἀπ' αὐτή τήν περίοδο. Καί τά δύο ἔπη δέν είναι, ὅπως τονίστηκε, ἀπλά ποιήματα. Μέσα σ' αὐτά καθρεφτίζεται ἡ καθημερινή ζωή, οἱ ἀσχολίες, οἱ συνήθειες, ἡ θρησκεία κι ἡ τέχνη ἀκόμα ἐνός ὀλόκληρου πολιτισμοῦ. Είναι φυσικό στίς πηγές πού τόν είχαν ἐμπνεύσει, νά μή δινόταν κάθε πτυχή τῆς ζωῆς. Γι' αὐτό, συνθέτοντας τό ἔργο του ὁ Ὁμηρος, χρειάστηκε νά συμπληρώσει ἐκεῖνος πολλά κενά μέ συνήθειες τῆς ἐποχῆς του.

Αριστερά: Λεπτομέρεια ἀπό ἄγγειο τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων πού εἰκονίζει τήν τύφλωση τοῦ Πολύφημου ἀπό τούς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσέα. Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Ἀργοναυτῶν. Ζος π.Χ. αἱ.

Δεξιά: Μικρό ἀπτικό ἄγγειο (δλπη) μέ παράσταση κριαριοῦ, κάτω ἀπ' τήν κοιλιά τοῦ ὅποιου ὑπάρχει ἔνας ἀπό τούς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσέα. Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Αἴγινας. Ζος π.Χ. αἱ.

Λεπτομέρεια ἀπό τὸν περίφημο κρατήρα τοῦ Εὐφρονίου, πού πρόσφατα ἔγινε γνωστός. Στήν κύρια δψη τοῦ ἄγγείου παριστάνεται ὁ Σαρπηδών νεκρός, νά τὸν παίρνουν ὁ "Υπνος κι ὁ Θάνατος. Προσέρετε τὸ θαυμάσιο σχέδιο τῆς παράστασης καὶ τήν ἔξαιρητη δημοφιά τοῦ ξανθοῦ νέου· τὸ αἷμα τρέχει ἀκόμη ποτάμι ἀπό τίς πληγές του. Τελευταία δεκαετία τοῦ δου π.Χ. αἱ. Μητροπολιτικό Μουσεῖο Ν. Υόρκης. Τὸ ονόμα τοῦ ἄγγειογράφου διακρίνεται ἐπάνω δεξιά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μεγάλος πήλινος γεωμετρικός όμφορέας. Βρέθηκε στό Δίπυλο – κοντά στήν πόλη δηλαδή τῆς Ἀρχαίας Ἀθήνας, όπου υπήρχε μεγάλο νεκροταφείο, τό επίσημο τῆς πόλης, για πολλούς αἰώνες. Πρόκειται για μνημειακό έργο που είχε τή θέση ἐπιτύμβιου «σηματος» (ἀγάλματος ή στήλης). Ο ρυθμός βρίσκεται πλέον στήν ἀνθησή του. Παρατηρήστε πόση φαντασία ἔχει ὁ καλλιτέχνης, πού κατορθώνει μέ έλαχιστα σχήματα νότι γεμίσει την τεράστια τού πελώριου αύτοῦ ἄγγειο (ύψος 1.62 μ.). Είναι ἐκπληκτική ἡ ὀφαίρετική ικανότητα τοῦ τεχνίτη στό γεωμετρικό ἄγγειο. Μέ δύοτρεις χαρακτηριστικές γραμμές κατορθώνει νά δώσει συνοπτικά τό θέμα – πουλί, ζώο. Και ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἔχει δοθεῖ μέ γεωμετρικό τρόπο. «Ἐνα τρίγωνο ἀνεστραμμένο είναι ὁ θύρακας τοῦ ἀντρα, μιά εὐθεία γραμμή ὁ λαιμός του, ὅπου ἐπικάθεται τό στρογγυλό περίτονο κεφάλη, πού στο κέντρο του ἔχει μιά ἐδαφόχρωμη – στό χρῶμα τοῦ πηλοῦ – κυκλική ἐπιφάνεια, μέ μια κουκίδα στό κέντρο, μαύρη, πού δηλώνει τό μάτι. Ἡ μέση είναι λεπτότατη, ἑνα τρίγωνο ἀκόμη ἀποτελεῖ τούς γλουτούς καί κατόπιν ψηλά καί μακριά προβάλλουν τά πόδια.

Γιά τήν τέχνη τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου είναι ἐκπληκτική ἡ βοήθεια πού προσφέρουν τά δύμηρικά ποιήματα. Πολλά ἀπό τά εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν σέ χώρους τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ θυμίζουν τόσο πολύ τίς περιγραφές ἀνάλογων ἀντικειμένων, ὥστε δίνουν τήν ἐντύπωση πάντας τά είχε ίδει ὁ ἴδιος ὁ ποιητής.

Γενικά, οι μυκηναϊκές ἀναμνήσεις συνταιριάζονται μέ στοιχεία τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς στόν "Ομηρο, ἔτσι, πού χρειάζεται πολλή προσοχή, ἂν θελήσει κανείς νά τόν χρησιμοποιήσει γιά πηγή τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου.

3. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Ἡ γεωμετρική τέχνη είναι ἡ πρώτη γνήσια Ἑλληνική τέχνη, δημιουργήμα τοῦ λαοῦ πού σχηματίστηκε ἀπό τήν ἀνάμειξη τῶν Ἀχαιῶν μέ τούς Δωριεῖς.

Ὀνόμασαν Γεωμετρική τήν τέχνη καί τήν ἐποχή ὀλόκληρη, γιατί τά περισσότερα ἔργα πού ἔχουν σωθεῖ ἀπό τότε, πήλινα ἄγγεια κυρίως, ἔχωριζουν γιά τή διακόσμησή τους: ποικιλία γεωμετρικῶν σχεδίων σέ διάφορους σχηματισμούς καί παραλλαγές.

Τά ἄγγεια είναι καλοφτιαγμένα, μέ στέρεο ἀλλά καί ἀρμονικό σχῆμα. Τά αισθάνεται κανείς νά στηρίζονται γερά στή βάση τους καί νά ἔχουν τέλειες ἀναλογίες. Στή διακόσμηση, ἡ ἐλευθερία τῆς μινωικῆς τέχνης καί ἡ σχετική τῆς μυκηναϊκῆς ἔσαφανίζονται. Ἐχει κανείς τήν ἐντύπωση ὅτι, τά γεωμετρικά σχήματα, τακτοποιημένα σέ διάφορες ζῶνες, ἀκολουθοῦν αὐστηρή πειθαρχία.

Τόσο πολύ ἀποφεύγουν τό ἐλεύθερο σχεδίασμα, ὥστε τούς κύκλους ἡ τά ἡμικύκλια τά φτιάχνουν μέ διαβήτη. Τρίγωνα, τετράγωνα, κύκλοι, ρόμβοι, σ' ἀμέτρητη ποικιλία, ἀργότερα μαίανδροι πολύμορφοι ἀπλώνονται στήν ἐπιφάνεια τοῦ ἄγγειού. Ἀργοῦν νά ζωγραφίσουν ζῶα καί πουλιά, ἡ τόν ἀνθρωπο, κι ὅταν τό δοκιμάζουν, κι αὐτῶν τό σχῆμα δίνεται μέ γεωμετρικά σχέδια.

Τά άγάλματα, ὅσα ἔχουν σωθεῖ, εἶναι μικρά στό σχῆμα. Ξεχωρίζουν γιά τή στερεότητα στή μορφή καί γιά τήν ἄγρυπνη ματιά. Τούς λείπει δώμας ή πλαστικότητα. Οι ἀναλογίες στά διάφορα μέρη τοῦ σώματος δέν είναι, ἀκόμη, σωστές.

Κατασκευάζονται πήλινα, χάλκινα καί ἐλεφάντινα μικρά άγάλματα ἀνθρώπων καί ζώων, πλῆθος χάλκινα σκεύη, λέβητες, πόρπες, περόνες, κράνη, χρυσά διαδήματα κι ἄλλα κοσμήματα.

Τά κτίρια πού σώθηκαν δείχνουν ἀρχιτεκτονική ἀπλή. Αὐτή τήν ἐποχή κατασκευάζεται ὁ ναός τής Ὁρθίας Ἀρτεμης στή Σπάρτη.

④. Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Τό έξαγωγικό ἐμπόριο, πού ἔδινε ζωή καί πλοῦτο στή χώρα, σταμάτησε, ὅπως είδαμε, γιά τρεῖς σχεδόν αἰώνες, κι ή ζωή τῶν κατοίκων περιορίστηκε μόνο στίς γεωργικές δουλειές καί τήν κτηνοτροφία. Ή πειρατεία ἔγινε γενικός κανόνας καί κανείς δέν τή λογάριαζε γιά ντροπή. Ήταν ἀνάγκη.

Ἀνάμεσα στό 10o καί τόν 9o αι. π.Χ. διαμορφώθηκαν οἱ πόλεις. Ήταν ἀπαραίτητη αὐτή ή ἀλλαγή, γιατί πολλοί κίνδυνοι ἀπειλούσαν τούς παραγωγούς, καθώς μετέφεραν τά ἐμπορεύματά τους σ' αὐτά τά ἀνήσυχα χρόνια. Οι πόλεις ιδρύθηκαν κοντά στίς ἀκροπόλεις, ἐκεὶ ὅπου συγκεντρώνονταν, ἄλλοτε, οἱ ἀνθρωποι σ' ἕνα είδος ἀγορᾶς, γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων.

Πήλινο δόμοιαμα ιεροῦ. Στήν κάτωψή του είναι ὄρθογνιό, μέ δύο τετράγωνους πεσσούς στήν πρόσοφη καί δώματος ἐπάνω, σκεπασμένο μέ δίρριχτη στέγη. Ἐμπρός ἔχει ἔξωστη. Τά γεωμετρικά σχέδια πού υπάρχουν στήν ἔξωτερη του ἐπιφάνεια, τό χρονολογούν στόν 8o αἰώνα π.Χ. Βρέθηκε στό ιερό τής Ἡρας στό Ἀργος. Τό ἔργο δινει μια εἰκόνα τής μορφής; τών πρώτων ναών στήν Ἑλλάδα τῶν ιστορικῶν χρόνων, πού μιμούνται τό σχῆμα τῶν σπιτάν. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεοῦ.

‘Η ἀλλαγὴ δέν ἡταν γενικὴ σ’ ὅλῃ τήν ‘Ελλάδα· ὄρισμένες περιοχές συνέχισαν τόν παλαιό τρόπο ζωῆς. Βιοτεχνία δέν ύπαρχει τούς πρώτους αἰώνες. Κάθε ἄνθρωπος (ό βασιλιάς, οἱ εύγενεῖς κι ὁ λαός) καταγίνεται μέ τῇ γεωργίᾳ ἡ τήν κτηνοτροφία καὶ φτιάχνει μόνος του τά εἰδη πού χρειάζονται στό σπίτι. Τό ἵδιο κι οἱ γυναῖκες· ἀκόμη κι οἱ βασιλισσες υφαίνουν, γνέθουν καὶ καταγίνονται μέ τίς σπιτικές δουλειές.

Μέ τό πέρασμα τοῦ καιροῦ, ὅμως, καὶ ἡ βιοτεχνία ὀναπτύσσεται καὶ ἡ μεταλλοτεχνία ιδιαίτερα προοδεύει. Τῆς κεραμεικῆς ἡ ἔξελιξη συνεχίζεται ὥμαλά.

Μέ τήν ἐπικράτηση τῶν Δωριέων γενικεύεται ἡ καύση τῶν νεκρῶν, πού οἱ τάφοι τους εἶναι γεμάτοι κτερίσματα*, ὅπως δείχνουν οἱ ἀνασκαφές.

‘Η βασιλεία, ὃσο ύπαρχει, δέν εἶναι ἀπόλυτη στήν ‘Ελλάδα. ‘Ο βασιλιάς κυβερνάει μαζί μέ τή «Βουλή τῶν γερόντων», τούς «ἀρίστους». Τούς καλεῖ σέ συμβούλιο γιά νά πάρουν ἀποφάσεις, πού ἀνακοινώνονται στό δῆμο (λαό). Αὐτή τήν εἰκόνα δίνει ὁ “Ομηρος. ‘Η σύναξη τοῦ λαοῦ, πού καθιερώνεται σ’ αὐτά τά χρόνια, θά ἔξελιχθει στήν ‘Εκκλησία τοῦ Δῆμου ἀργότερα, ὅπως κι ἡ Βουλή τῶν γερόντων προετοιμάζει τήν ἄνοδο τῆς ἀριστοκρατίας στήν ἔξουσία.

Τό πολίτευμα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ο “Ομηρος στάθηκε ὁ ἔθνικός ποιητής καὶ ὁ μεγάλος παιδαγωγός στήν ἀρχαία ‘Ελλάδα. Τά ἔπη του ἡταν ἔνα εἶδος ‘Αγίας Γραφῆς γιά τούς “Ἐλληνες.

2. Ἀτέλειωτη πηγή ἔμπνευσης γιά τούς καλλιτέχνες καὶ τούς ποιητές τῆς ἀρχαιότητας καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων τά ὅμηρικά ἔπη ἔχουν περιορισμένη ἀξία σάν ιστορική πηγή.

3. ‘Η Γεωμετρική τέχνη ἐκφράζει ἔνα νέο πνεύμα, γεμάτο δυναμισμό, στερεότητα καὶ πειθαρχία. Τό ὄνομά της προέρχεται ἀπό τή διακόσμηση τῶν ὄγγειων, πού στολίζονται μέ γεωμετρικά σχέδια.

4. ‘Η ζωὴ εἶναι ἀπλή καὶ περιορισμένες οἱ ἐργασίες στή γεωργία καὶ στήν κτηνοτροφία. Πληγή τῆς ἐποχῆς ἡ διαρπαγή, πού καθιερώνεται ἀπό ἀνάγκη καὶ δέ θεωρεῖται ντροπή.

5. Γενικεύεται ἡ καύση τῶν νεκρῶν. Μαζί μέ τή στάχτη στούς τάφους βάζουν ἀφθονα κτερίσματα.

Ο θεός "Ηφαιστος φτιάχνει τήν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα:

«Σκληρό χαλκόν, κασσίτερον, πολύτιμο χρυσάφι,
καὶ ἀσῆμι βάνει στήν φωτιά, κατόπιν μέγ' ἀμόνι
εἰς τὸν κορμὸν τοποθετεῖ καὶ στό δεξί του χέρι
σφύραν ἀδράχνει δυνατήν, καὶ τὸ διλάβι στ' ἄλλο.

Κι ἐπλασε πρώτα δυνατήν ἀσπίδα καὶ μεγάλην
ὅλην μὲ τέχνη καὶ τριπλὸν λαμπτρὸν τριγύρῳ κύκλον,
μὲ πέντε διπλες ἔγινεν ἡ ἀσπίδα καὶ σ' ἐκείνην

λογιῶν εἰκόνες ἐπλαθε μέ τῇ σοφῇ του γνάση.

Τὴν γῆν αὐτοῦ, τὸν οὐρανόν, τὴν θάλασσαν μορφώνει

τὸν ἥλιο τὸν ἀκούραστον, γεμάτο τὸ φεγγάρι,

τ' ἀστέρια ὅπου τὸν οὐρανὸν ὀλούθε στεφανώνουν,

τὴν δύναμιν τοῦ Ὄριωνος, Υάδες, Πληιάδες,

τὴν Ἀρκτον, ποὺ καὶ ἀμαξαν καλοῦν καὶ αὐτοῦ γυρίζει

πάντοτε, τὸν Ὄριωνα ἀσάλευτα τηρώντας,

ἡ μόνη πού τ. Ὁκεανοῦ τὸ λοῦσμα δέν γνωρίζει.

Δύο κατόπιν ἔκαμεν ἀνθρώπων πολιτείες

καλές στή μίαν γίνονταν τοῦ γάμου χαροκόπι

υνφάδες ἀπ' τά γονικά συνόδευναν στήν πόλη...

κι ἀγόρια κεῖ στριφογυμνοῦν εἰς τὸν χορὸ τεχνίτες,

αὐλοί, κιθάρες ἀντηχοῦν στήν μέσην κι οι γυναῖκες

ὅλορθες εἰς τὰ πρόθυρα θωροῦσαν κι ἐθαυμάζαν...».

Ομήρου, «Ιλιάδα» Σ, 474-495 (Μετ. Ι. Πολυλά)

510

150

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Ο 2ος ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (800-500 π.Χ.)

‘Ο δεύτερος ελληνικός αποικισμός στάθηκε ένα από τά θαυμαστότερα έπιτεύγματα τών ἀρχαίων Έλλήνων. Σέ χρονικό διάστημα δύο αιώνων τά σύνορα του Έλληνισμού ἀπλώθηκαν, ἔξω από τήν Ελλάδα, από τή Μαύρη Θάλασσα ώς τήν παραλία τῆς Β. Αφρικῆς, κι από τή βορειότατη Μ. Ασία ώς τήν Ιταλία καί τήν παραλία τῆς Ισπανίας.

Η ἀλλαγή τῆς ζωῆς στίς πόλεις, μέ τή σπουδαία ναυτική καί ἐμπορική κίνηση πού ἀναπτύχθηκε, δημιούργησε πολλά προβλήματα ἐσωτερικά. Πραγματοποιήθηκε γι' αὐτό σταδιακά σειρά από πολιτειακές μεταβολές. Σ' αὐτή τήν ἐποχή γράφονται καί οἱ πρώτες νομοθεσίες στίς ἐλληνικές πόλεις καί ἀναπτύσσονται ἀξιοθαύμαστα ἡ φιλοσοφία, ἡ λογοτεχνία καί ἡ τέχνη.

Δυό πόλεις, μέ διαφορετική φυσιογνωμία ἡ καθεμιά, ξεχωρίζουν στόν ἐλληνικό χώρῳ: ἡ Σπάρτη καί ἡ Ἀθήνα.

Ἀναπαράσταση ἀπό τριήρη, δηλαδή καράβι μέ τρεῖς σειρές κουπιά, ταχύπλοο.
Πρώτοι οι Κορίνθιοι ἐφτιάξαν τριήρεις.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

1. «ΓΕΝΟΣ» ΚΑΙ ΦΥΛΗ

Ο βασικός πυρήνας στήν πανάρχαιη ελληνική κοινωνία ήταν τό γένος. Ήταν όμαδα ἀπό συγγενικές οἰκογένειες μέ διαιτέρο όνομα. Κατάγονταν ἀπό κοινό πρόγονο καὶ εἶχαν κοινές λατρεῖες. Ἀρχηγός ἀναγνωρίζοταν ὁ μεγαλύτερος στήν ἡλικίᾳ, κι ὅλοι ὑπάκουαν σ' αὐτόν. Ἐκείνος παρακολουθοῦσε τή ζωή, τίς ἀσχολίες καὶ τό φέρσιμο ὄλων τῶν μελών τού γένους. Τακτοποιούσε τίς διαφορές τους κι ήταν μαζί καὶ θρησκευτικός ἀρχηγός στίς ιεροτελεστίες πού γίνονταν γύρω ἀπό τήν οἰκογενειακή ἐστία. Στενή ἀλληλεγγύη ὑπῆρχε ἀνάμεσα στά μέλη κι δένος πού θά πρόσβαλε ἔνα ἀπ' ὅλα, είχε ν' ἀντιμετωπίσει ὀλόκληρο τό γένος. «Ἄν γιά ἀνόσια συμπεριφορά ἡ γι' ἄλλο παράπτωμα διωχνόταν ἔνα μέλος ἀπό τό γένος του, δέν ὑπῆρχε φοβερότερη τιμωρία. Καμιά προστασία δέν είχε πιά, ὅλοι τόν περιφρονούσαν κι ήταν ἀπό κεῖ καὶ πέρα «ἀνθρωπος χωρίς προγόνους καὶ οἰκογενειακή ἐστία». Πολλά γένη μαζί ἀποτελοῦσαν τή φυλή. Προστάτης τής ήταν ἔνας θεός.

Ο Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Οι μεγάλες φυλές (Ίωνες – Δωριεῖς) ξεχώριζαν μεταξύ τους καί από τή μορφή τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας πού μιλοῦσαν, τή διάλεκτο. Κοινές θρησκευτικές γιορτές, κοινοί πρόγονοι, κοινή διάλεκτος ἦταν τά χαρακτηριστικά πού ἔνωναν μέ στενούς δεσμούς τά μέλη κάθε φυλῆς στήν ἀρχαία Ἑλλάδα.

2. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ – ΚΡΑΤΗ

Ἡ δημιουργία τῶν πόλεων ἀνοιξε νέους ὄριζοντες στούς Ἑλληνες. Οἱ χῶροι, ὅπου ἀλλοτε συγκεντρώνονταν κάθε τόσο οἱ ἀνθρώποι γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων μεταξύ τους, οἱ ἀγορές κοντά στίς ἀκροπόλεις, ἔγιναν τά κέντρα τῶν πόλεων. Ἐκεὶ ἴδρυσαν ιούς ναούς τῶν θεῶν. Διαμορφώθηκε ἀκόμη ὁ χῶρος τῆς ἐμπορικῆς ἀγορᾶς καί ὁ χῶρος γιά τήν συγκέντρωση τῶν πολιτῶν.

Οἱ κάτοικοι ἐγκαταστάθηκαν γύρω ἀπό τίς ἀκροπόλεις. Ἀρκετοί ἀλλοι ἐξακολούθησαν ἀκόμη νά κατοικοῦν στήν ὑπαιθρῷ (κοντά στά χωράφια ἢ τ' ἀμπέλια τους, ἢ κοντά στή θάλασσα, ὅπου καταγίνονταν μέ τό ψάρεμα). Ἐξακολούθησε δηλαδή νά ύπαρχει ἐκτός ἀπό τό κέντρο, τήν πόλη, κι ἔνας ἀριθμός ἀπό χωριά («δῆμους»). Σέ μερικές περιπτώσεις πόλη καί χωριά ἀποτελοῦσαν τό ἴδιο κράτος, πού τ' ὄνομά του, τό ἔπαιρνε ἀπό τήν πρωτεύουσα, ὅπως θά τή λέγαμε σήμερα. Ἔτσι, ὅταν μιλάμε γιά τήν Ἀθήνα στήν ἀρχαιότητα, ἐννοοῦμε ὀλόκληρη τήν Ἀττική.

Κάθε πόλη-κράτος είναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπό τίς ἄλλες, συ-

Αρχαϊκός ναός στήν ἀκρόπολη τοῦ Σελινούντα στή Σικελίᾳ.

χνά μάλιστα πολεμοῦν μεταξύ τους. Συνήθως ύπάρχει φιλική διάθεση ἀνάμεσα στίς πόλεις πού ἀνήκουν στήν ὕδια φυλή (ἰωνικές, δωρικές).

Ἡ δημιουργία τῶν πόλεων στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ φυσικοῦ διαμελισμοῦ τῆς χώρας καὶ ἔργο τῶν βασιλέων τῆς ἐποχῆς. Ἀργότερα, οἱ μεγάλες πόλεις-κράτη θά ἀποχήσουν στρατό, νομοθεσία καὶ νόμισμα δικό τους. "Εγιναν, δηλαδή, σωστά κράτη, ἀλλά μικροσκοπικά σέ ἔκταση.

Διάφορες πόλεις-κράτη στήν Ἑλλάδα. Στήν Πελοπόννησο δημιουργγήθηκαν ἡ Σπάρτη, τό Ἀργος, ἡ Κόρινθος, ἡ Σικυών (κοντά στό σημερινό Κιάτο) κ.ἄ. Στήν Κεντρική Ἑλλάδα σημειώνουν γρήγορη ἀνάπτυξη ἡ Ἀθήνα καὶ τά Μέγαρα. Στήν Εύβοια, τέλος, ἡ Χαλκίδα κι ἡ Ἐρέτρια. Παράλληλα, στή Μ. Ἀσία οἱ ἀλλοτινές ἀποικίες (Μίλητος, Σάμος, Ἐφεσος, Χίος, Φώκαια) ἔχουν μεγαλώσει κι ἀντιμετωπίζουν ἀρκετά προβλήματα ἐσωτερικά. Μερικές ἀπό αὐτές τίς πόλεις-κράτη θά παίξουν σπουδαῖο ρόλο στό δεύτερο ἀποικισμό.

3. ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Ἡ δημιουργία τῆς πόλης-κράτους πρόσφερε ἀσφάλεια στούς κατοίκους, ἀνεση γιά τήν κίνηση τοῦ ἐμπορίου καὶ ὀδήγησε στή δημιουργία νέων πόρων ζωῆς. Εἶχε ὅμως καὶ μερικές δυσάρεστες συνέπειες. Ἡ κυριότερη ἦταν οἱ διαμάχες καὶ οἱ διάφορες ζυμώσεις, πού τίς προκάλεσαν ἐκεῖνοι πού εἶχαν ἥ θήθελαν νά πάρουν τήν ἔξουσία.

"Οοι δέν πετύχαιναν τό σκοπό τους ἥ τούς παραμέριζαν οἱ ἄλλοι, σχημάτιζαν, μέ τόν καιρό, τή μερίδα τῶν δυσαρεστημένων καὶ κάποια στιγμή αἰσθάνονταν ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη νά ζητήσουν ἄλλου μόνιμη ἐγκατάσταση. Ἡ γῆ πάλι, ὅσο αὔξαινε ὁ πληθυσμός, δέν ἔφτανε γιά ὅλους. Χρειάζονταν νέοι «κλῆροι».

Στή πόλεις ἔξαλλον ἡ ἐμπορική κίνηση κι ἡ βιοτεχνία πού ἀναπτύχθηκαν πρόβολαν νέες ἀνάγκες: ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε πολύ, τά προϊόντα τῆς βιοτεχνίας πλήθαιναν κι ὄσα περίσσευαν ἦταν ἀνάγκη νά ἀπορροφηθοῦν σέ ἄλλες ἀγορές. "Οταν ἀρχισαν τά μακρινά ταξίδια, δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη ν' ἀποκτήσουν οἱ ἐμποροι σταθερές καὶ μόνιμες ἀγορές στό ἐξωτερικό, γιά νά προμηθεύονται καὶ τά εἰδη διατροφῆς πού ἔλειπαν στόν τόπο τους, καὶ τίς πρώτες ὕλες τίς ἀπαραίτητες γιά νά δουλέψουν οἱ βιοτέχνες.

Χρειαζόταν, βέβαια, μεγάλη ψυχική δύναμη καὶ τόλμη, γιά νά ξεκινήσουν μέ τά μικρά καραβάκια τῆς ἐποχῆς καί, διασχίζοντας ἄγριες θάλασσες, νά κατακτήσουν ἄλλους τόπους γιά νά στήσουν νέα πατρίδα. Σ' αύτό πολύ βοήθησε τό φιλοπερίεργο τοῦ Ἑλληνα, ἡ

άγαπη γιά τήν περιπέτεια, ό πόθος γιά τό καλύτερο καί τό έμφυτο θάρρος του.

(4) Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

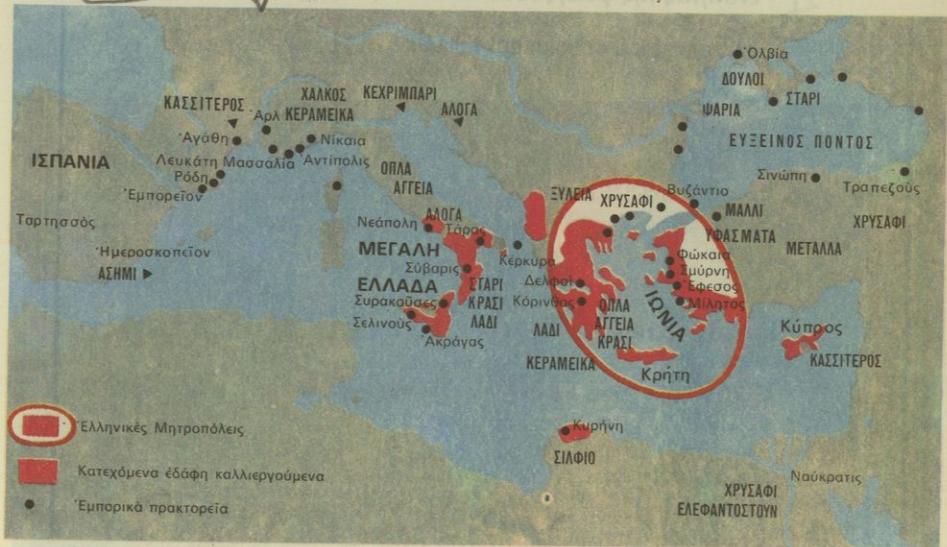
"Οσοι άποφάσιζαν ν' αφήσουν τά πατρικά χώματα, δέν ἔφευγαν ἀδέσποτοι. Ή διαφορά στό δεύτερο ἀποικισμό είναι πώς παρουσιάστηκε τής κάθε νέας ἀποικίας ή ἵδρυση σάν προσπάθεια κρατική, πού τήν ὄργανωσε καί τή βοήθησε ή ἴδια ή γενέθλια πόλη.

Στήν περίοδο τοῦ δεύτερου ἀποικισμοῦ, πού συνεχίζεται ἐντονα καί τόν ἔβδομο αἰώνα, είναι ἐκπληκτική ή θέση πού πήρε τό Μαντείο τῶν Δελφῶν. Πρίν ξεκινήσουν οἱ ἀποικοί, ἐπίσημα ή πόλη ρωτούσε τή γνώμη τῆς Πυθίας, πού συχνά ὅριζε καί τό χώρο τῆς νέας ἐγκατάστασης κι ἔδινε τίς γενικές κατευθύνσεις. Ἀκόμη κι οἱ πρώτες δυσκολίες πού συναντοῦσαν οἱ ἀποικοί, μέ τή βοήθεια τοῦ Ἀπόλλωνα ἔβρισκαν τή ρύθμισή τους.

'Η ἀποστολή τῆς ἀποικίας γινόταν μέ τρόπο πανηγυρικό. 'Η πόλη ὅριζε τόν οἰκιστή, τόν ἀρχηγό τῆς ἀποστολῆς (ἡταν συνήθως ἕνας σπουδαῖος ἀνθρωπος ἀπό παλαιά οἰκογένεια, ἔξυπνος καί

39

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΪΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Σχέση
μητρόπολης και
άποικιας

δραστήριος), άκομη και τίς οικογένειες που θά έφευγαν, κάποτε. Γίνονταν λαμπρές γιορτές πρίν ξεκινήσουν οι άποικοι, κι από τό βωμό της «μητρόπολης» (της πόλης τους πού τους έστελνε) έπαιρναν μαζί τους τό ιερό πῦρ, πού άσβηστο θά έκαιγε στό βωμό πού θά ίδρυαν άμεσως στή νέα πόλη.

Είχαν σχέση μητέρας και κόρης, δχι όμως δυναστική, γιατί ή άποικιά ήταν άνεξάρτητη πόλη. 'Υπήρχε φυσικά βαθύς σεβασμός γιά τή μητρόπολη και ίσχυε πίνευμα άμοιβαίας βοήθειας, σέ περίπτωση πού κάποια άποικη τής δύο άντιμετώπιζε σοβαρό κίνδυνο. Οι άποικοι έπαιρναν μέρος στίς μεγάλες θρησκευτικές γιορτές τής μητρόπολης, κι όταν τύχαινε νά ιδρύσουν, αύτοί πιά, νέα άποικιά, τής πρόσφεραν τό δικαίωμα νά διαλέξει έκεινη τόν οίκιστή. Είχαν τόση έλευθερία στή σχέση μεταξύ τους, ώστε, σέ περίπτωση διαφωνίας, έφταναν κάποτε και σέ σύγκρουση. Αύτο, όμως, τό θεωρούσαν δείγμα άσέβειας. Συνήθως, ένιαθαν δικούς τους έχθρούς τούς αντίτιπαλους τής μητρόπολης.

Οι Έλληνες
άποικούν
συνείδηση τής
ένότητας τής
φυλής

Οι ξενιτεμένοι άποικοι έφερναν μαζί τους όλόκληρο τόν κόσμο τών παραδόσεων, τή θρησκεία, τίς συνήθειες και τόν παλαιό τρόπο τής ζωῆς. 'Η νοσταλγία τούς δημιουργούσε στενότερη προσκόλληση στή γενέθλια γή. Καθώς μάλιστα ζούσαν μέ ξένους λαούς γύρω τους, γιά πρώτη φορά άποχτησαν οι "Έλληνες συνείδηση τής ένότητας τής φυλής τους και έθνική περηφάνια. "Ο, τι δέν είχαν αι-

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΟΙΝΙΚΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

σθανθεὶ κατοικώντας αἰῶνες ὀλόκληρους στήν 'Ελλάδα, τό κατάλαβαν μόνο ὅταν ξεριζώθηκαν καί βρέθηκαν ξένοι ἀνάμεσα σ' ἄγνωστους ἀνθρώπους.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Χαρακτηριστική δύναμη στήν ἑλληνική κοινωνία τό «γένος».
2. Στούς βασιλεῖς ὀφείλεται ὁ σχηματισμός τῆς πόλης-κράτους.
3. Αίτιες τοῦ δεύτερου ἀποικισμοῦ εἶναι: ἔντονες ἐσωτερικές διαμάχες, αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, στενότητα τῆς γῆς, ἀνάγκη ἔξασφάλισης σταθερών χώρων γιά τήν προμήθεια πρώτων ὄλων, τό φιλοπεριέργο, τό ριψοκίνδυνο κι ἡ ἀνάγκη γιά τήν περιπέτεια.
4. 'Ο Ἑλληνισμός μέ συστηματική καί γενναία προσπάθεια κατορθώνει ν' ἀπλωθεῖ, σχεδόν μέσα σέ δυό αἰῶνες (8ο-7ο αἰ. π.Χ.), στίς παραλίες ὀλόκληρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, δημιουργώντας πλῆθος νέα κέντρα ἀπό τή Μαύρη θάλασσα ὡς τήν Ἰσπανία καί τή βόρεια παραλία τῆς Ἀφρικῆς.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Κύμη • Ἑλλην. ἀποικία
Χαλκις • Μητρόπολη
Κάδιξ ● Φοινική πόλη
Μαλτα Νησί Φοινικικό²
Πολιτικός Τύπος Φοινικικών ἀποικιών

5. ΕΙΔΗ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

Στήν περίοδο τοῦ δευτέρου ἀποικισμοῦ οἱ περισσότερες ἀποικίες ἦταν ἀποικίες γιά ἐγκατάσταση· οἱ ἀποικοὶ, δηλαδή, πήγαιναν νά βρουν γῆ, κλῆρο· αὐτές ἔξελίχθηκαν σέ πόλεις. Σέ πολύ μακρινά μέρη, χωρίς ἀσφάλεια, ὅπου ὅμως ἡ προσέγγιση τῶν ἑλληνικῶν καραβιών ἦταν ἀπαραίτητη γιά τὴν προμήθεια πρώτων ύλῶν, ἵδρυσαν ἔνα εἶδος ἐμπορικῶν πρακτορείων, ὅπως θά λέγαμε σήμερα. Αὐτές είναι οἱ ἀποικίες γιά ἐκμετάλλευση. Σ' οὐτή τὴν κατηγορία ἀνήκουν κι οἱ περισσότερες φοινικικές ἀποικίες.

6. ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΟΥ ΕΥΞΕΙΝΟΥ

Ἡταν τόση ἡ σημασία τῶν στενῶν τοῦ Ἐλησπόντου, ὥστε ἀπό πολὺ νωρίς ἔγινε ἀγώνας ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πόλεις γιά τὴν ἔξασφάλιση τῆς κατοχῆς τους. Στήν ἐπιχείρηση αὐτή ξεχώρισαν δύο πόλεις: ἡ Μίλητος καί τὰ Μέγαρα.

Ἀκράτητη ἡ Μίλητος, καθώς είχε αὐξηθεῖ ἡ δύναμη τῆς, κατέλαβε στά Στενά τὴν ἀνατολική ἀκτή τῆς Προποντίδας. Σέ σπουδαίες θέσεις ἴδρυσε τὴν Κύζικο καί τὴν Ἀβυδο. Προχωρώντας στὸν Εὔξεινο Πόντο οἱ Μιλήσιοι ἐγκαταστάθησαν στὴ Σινώπη καί στὴν Τραπεζούντα. Οἱ κάτοικοι τῶν Μεγάρων κατόρθωσαν νά ἐγακατασταθοῦν, πάλι, σέ καρίερες θέσεις στὰ Στενά (Χαλκηδόνα, Σηστό, Βυζάντιο). Δέν είναι παράξενο πού τὴν ἴδια ἔξοχη θέση διάλεξε, αἰώνες πολλούς ἀργότερα, ὁ αὐτοκράτορας Μεγ. Κωνσταντίνος γιά πρωτεύουσα τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας. Στή Μαύρη Θάλασσα ἴδρυσαν οἱ Μεγαρεῖς τὴ Μεσημβρία στή δυτική τῆς ἀκτή, καί τὴν Ποντοηράκλεια στή νότια.

Οἱ κάτοικοι τῆς Φώκαιας πέτυχαν τό μερίδιό τους στά Στενά ιδρύοντας τή Λάμψακο.

Μέσα σέ λίγες δεκαετίες, ὅλα τά παράλια τοῦ Εὔξεινου γέμισαν μένες ἑλληνικές πόλεις.

7. ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκίδας, μέ γέφυρες τή Σκιάθο καί τή Σκόπελο, ἀποίκισαν τή Χαλκιδική σέ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ὀλόκληρη ἡ χερσόνησος πῆρε τ' ὄνομά τους. Ἡ Ἐρέτρια ἴδρυσε ἐκεῖ τήν Παλλήνη κι ἡ Κόρινθος τήν Ποτίδαια.

Νόμιμα πης Γέλας, έλληνικής
άποικιας στη Σικελία. 5ος π.Χ. αι.
Νομισματική Συλλογή Αθηνών.

Νόμιμα που Σελινούντα. 5ος π.Χ.
αι. Νομισματική Συλλογή Αθηνών.

8. ΟΙ ΆΛΛΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

"Άλλο κύμα άποικιών πρόβαλε στήν Κάτω Ιταλία καί στή Σικελία πρό το τέλος του 8ου αι. π.Χ. Ίδρυθηκαν, ἔτσι, ὁ Τάρας καί ἡ Κύμη (ἢ Ἰδρυσή της ἔχει τεράστια σημασία, γιατί τό ἀλφάβητο τῆς μητρόπολης Κύμης στήν Εὔβοια, ἀπ' αὐτή τήν πόλη διαδόθηκε σ' ὅλο κληρη τήν Ιταλία· τό χρησιμοποίησαν οι Ρωμαῖοι κι αὐτό μεταχειρίζονται σήμερα ὅλοι οι δυτικοί Εὐρωπαϊκοί λαοί καί οι Ἀμερικανοί).

[Στή Σικελία ίδρυσον ἐξάλλου οι Μεγαρεῖς τά Υγβλαία Μέγαρα κι οι Κορίνθιοι, ἀφοῦ άποικησαν τήν Κέρκυρα καί τίς ἀκτές τής Β. Ἡπείρου, ἔχτισαν τίς Συρακούσες (743 π.Χ.), τή σπουδαιότερη Ἑλληνική πόλη-κράτος στή Σικελία. "Άλλες πόλεις τής Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας καί τῶν νησιῶν ίδρυσον τήν Κατάνη, τή Νάξο, τό Σελινούντα (628) καί ἀργότερα τόν Ἀκράγαντα (580), τή δεύτερη σπουδαιά Ἑλληνική πόλη στό νησῖ].

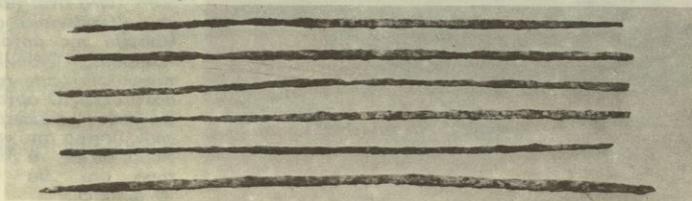
Κάτοικοι τής Φώκαιας, ἀπό τήν Ιωνία ξεκινώντας, ίδρυσαν τή Μασσαλία, πού μέ τή σειρά της ἔγινε μητρόπολη μιᾶς σειρᾶς άποικιών στά παράλια τής Γαλλίας καί τής Ἰσπανίας (Νίκαια, Ἀντίπολις κ.ἄ.). Μέ τήν καλοδιαλεγμένη τους θέση τής ἔξασφάλισαν τό ζωτικό τής ἐμπόριο.

Οι Μιλήσιοι, στά 620 π.Χ., παίρνουν τήν ἄδεια ἀπό τό φαραώ

Στή Δυτ.
Μεσόγειο

Στή Β. Ἀφρική

Πρωτόγονο είδος νομίσματος στήν ἀρχαία Ἑλλάδα:
Ὀβελοί σιδερένιοι. Νομισματική Συλλογή Αθηνών.

Ψαμμήτιχο νά ίδρυσουν τή *Ναύκρατη*, σπουδαίο λιμάνι στό Δέλτα τοῦ Νείλου, όπου κι ἄλλες πόλεις ἑλληνικές ἀπόχτησαν πρακτορεῖα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Θήρας, τέλος, ἔφτασαν στήν *Κυρήνη*, κι ἀπό κεῖ ἀπλωθῆκαν στά παράλια τῆς *Κυρηναϊκῆς*.

Στήν ἀποικιακή τους ἔξαπλωση οἱ *Ἐλληνες* ἤρθαν ἀντιμέτωποι, χωρίς νά φτάσουν σέ σύγκρουση, μέ τούς *Φοίνικες*, πού διατήρησαν τά δικά τους ἐμπορικά κέντρα στή *ΒΔ*. Σικελία καί στήν *Ισπανία*. Ἡ μεγάλη τους ἀποικία, ἡ *Καρχηδών*, στή *Β.* *Αφρική*, ἦταν προορισμένη νά γράψει ἀργότερα δική της μεγάλη ιστορία.

9. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Ἡ ἀποικιακή ἔξαπλωση τῶν *Ἐλλήνων* εἶχε τεράστιες συνέπειες γιά τήν ιστορική πορεία τοῦ ἔθνους. Νέοι ὄριζοντες ἀνοίξαν ξαφνικά – μαζί παρουσιάστηκαν καί νέα προβλήματα – κι ἡ ζωή στίς καινούριες πόλεις καί στίς μητροπόλεις πῆρε ἄλλο ρυθμό.

Ἄλλαφρωσαν οἱ μητροπόλεις ἀπό τὸν πολὺ ἡ τὸν δυσαρεστημένο πληθυσμό κι ὅσοι κάτοικοι ἔμειναν, μπόρεσαν νά προκόψουν.

"*Ανθίσε πολύ τό ἐμπόριο, γιατί ἔξασφαλίστηκε ἡ προμήθεια τρο-*

Κράνος, θώρακάς, κνημίδα καί αίχμές ἀπό δόρατα. "Ολα είναι χάλκινα. Ἐκτίθενται στό Μουσεῖο τῆς ἀρχαίας Ὀλυμπίας. ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ στίς ἀνασκαφές εκεί. (Οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζαν νά ἀφιερώνουν, ύστερα ἀπό νικηφόρες μάχες, τὰ ὅπλα τους στό Δἴα τῆς Ὀλυμπίας).

Φάλαγγα ὁπλιτῶν.
Προσέετε τούς νεαρό^ς
αὐλητής, πού κρα-
τώντας μέτα τό δύο
του χέρια ρό διπλό^ς
αὐλό παιζει τό έμβα-
τήριο (τόν παιάνα).
Στούς ἡχους του ὄρ-
μουσσαν οι πολεμι-
στές ἐναντίον τοῦ
ἀντιπάλου. Οινοχόη
φιλοτεχνημένη στήν
Κόρινθο, μεγάλο^ς
ἄγγειοπλαστικό κέν-
τρο στόν 80-60 αι-
ώνων π.Χ. Μουσείο
τῆς Βίλλα Τζούλια
στή Ρώμη.

φίμων καὶ πρώτων ύλῶν γιά τή βιοτεχνία (κασσίτερος, χαλκός, σί-
δερο, χρυσάφι, ἐλεφαντόδοντο, μαλλί), μέτα ἀποτέλεσμα νά σημει-
ωθεῖ ἐκπληκτική ἀνάπτυξη της. Μεγάλη στάθηκε ἐπίσης ἡ ἔξαγωγή^ς
τῶν προϊόντων της στίς ἀποικίες.

Ἐγινε ἀνάγκη γρήγορα νά κατασκευαστεί νέος τύπος καραβιού,
μεγαλύτερος, γιά τή μεταφορά ἐμπορευμάτων, ἡ ὀλκάς. Ἀκόμη, σ'
αύτά τά χρόνια, χρειάστηκε νά ὁριστούν μέτρα καί σταθμά καί γιά
πρώτη φορά κόπτηκε νόμισμα στίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας (τόν 60 αι.
π.Χ.) ταυτόχρονα μέτη γειτονική Λυδία.

Αύτά τά χρόνια, γιά τήν προστασία του, κάθε κράτος ὁργάνωσε
στρατό ἀπό πεζούς, τή φάλαγγα τῶν ὁπλιτῶν.

Ἡ πατροπαράδοτη Ἑλληνική πενία σχεδόν ἔξαφανίστηκε μέτη
μεγάλη ἀνάπτυξη, καί στίς μεγάλες πόλεις νέα ισχυρή τάξη δημι-
ουργήθηκε: ἡ ἀστική. Τήν ἀποτελούσαν οι βιοτέχνες, οι ἐμπόροι καί
οἱ ναυτικοί.

Στή Μ. Ἀσία, οι Ἐλληνες γνώρισαν τούς μεγάλους πολιτισμούς
τῆς Ἀνατολῆς καί μέτρα ἀνοιχτό τους μυαλό πῆραν πολλές γνώσεις,
γέμισε δὲ νοῦς τους ἀπό πλήθος νέες παραστάσεις κι ὁ πνευματικός
τους ὁρίζοντας πλάτυνε ἀφάνταστα.

Ἡ εὔμάρεια πού ἐπικράτησε, ιδιαίτερα στίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας,
δημιούργησε μεγάλες πνευματικές ὀνησυχίες. Ἐκεῖ ἀνθίζει τό ἔπος κι
ἐκεῖ γεννιέται ἡ φιλοσοφία καί ἡ ἱστορία. Ἀνάλογη ἀκμή πνευματική
σημειώνεται καί στίς Ἑλληνικές πόλεις κι οἱ τέχνες ἀναπτύσσονται μέ-
γοργό ρυθμό.

Ζώντας στίς νέες πόλεις οι Ἐλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας καί τῆς
Σικελίας ἔρχονται σέ ἐπαφή μέτοις ιθαγενεῖς πληθυσμούς καί τούς

Ἐπος.
Φιλοσοφία.
Ἱστορία

Ἑλληνική^ς
ἔπιδροση στούς
νέους τόπους

έπηρεάζουν μέ τίς συνήθειες καί τόν ώραιο τρόπο τῆς ζωῆς τους, μέ τή θρησκεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν τους, μέ τήν τέχνη τους. Ἀπό τήν Κύμη, εῖδαμε, διαδίδεται τό ἀλφάβητο στήν Ἰταλία. "Ενα σημαντικό μέρος τῆς χώρας πλημμύρισε ἀπό πόλεις, ὅπου μιλιόνταν τά ἑλληνικά, ιδρύθηκαν ιερά τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν καί κυριαρχοῦσε ὁ ἑλληνικός πολιτισμός. Ὄνομάστηκε, ἔτσι, ἡ Κάτω Ἰταλία Μεγάλη Ἐλλάδα.

10. ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ «ΒΑΡΒΑΡΟΙ»

Στόν πρώτο ἀποικισμό, εἶχαν οἱ Ἑλληνες αἰσθανθεῖ, στίς ξένες χώρες, γιά πρώτη φορά ἐνότητα μεταξύ τους· τώρα, τούς κυριεύει πραγματική περηφάνια γιά τό ἔθνος καί τούς συμπατριώτες τους. Χαίρονται κάθε ἐκδήλωση τοῦ πολιτισμοῦ τους πού, ἐλεύθερα, συγκινεῖ κι ἐπηρεάζει τούς ξένους τόσο, ὥστε νά τόν μιμούνται χωρίς νά τούς τό ἐπιβάλλουν οἱ ίδιοι. Γιά πρώτη φορά καθιερώνεται ἡ ὄνομασία "Ἑλληνες, καί ζεχωρίζουν ἔτσι ἀπό τούς "βαρβάρους" (ὅσους δέ μιλοῦν Ἑλληνικά).

Ἡ Ἰταλία πρόσφερε πλούσια γῆ κι ἀνοιξε σπουδαίους ὁρίζοντες στό ἐμπόριο. Ἡ γνωριμία ὅμως μέ τήν Ἀνατολή καί μέ τήν Αἴγυπτο στάθηκε ἀποκαλυπτική. "Ολα τά ἐπιτεύγματα τῶν παλαιῶν μεγάλων πολιτισμῶν γίνονται κτήμα τῶν Ἑλλήνων, πού γνωρίζουν νέες παραστάσεις, κι ἀποκτοῦν νέες γνώσεις καί ίδεες. Τό θαυμαστό είναι πώς τίς ἀφομίωσαν καί τίς χρησιμοποίησαν μέ τελείως δική τους ἔκφραση, ἀπό δώ καί πέρα, καί οἱ ἀποικίες καί οἱ μητροπόλεις.

"Οταν ἄρχισε ὁ δεύτερος ἀποικισμός, κανείς δέ θά μποροῦσε νά ύποψιαστεῖ τήν ἔκταση πού θά ἔπαιρνε, τί νέους κόσμους θά ἀνοιγε καί τί πνοή θά πρόσφερε στόν Ἑλληνισμό.

"Αν στήν περίοδο τής Γεωμετρικῆς τέχνης σταθεροποιοῦνται τά ἑλληνικά χαρακτηριστικά, στά ἀρχαϊκά χρόνια ἀρχίζει νά θεμελιώνεται τό κατοπινό μεγαλεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Μέσα σέ δύο αἰώνες τά ὄρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπλώνονται σ' ὅλη τήν παραλία τῆς Μεσογείου καί τοῦ Εὔξείνου.

2. Πλήθος νέες μεγάλες πόλεις δημιουργοῦνται, πού παίρνουν ἀπό τούς νέους χώρους ύλικά ἀγαθά καί διαδίδουν σ' αὐτούς τόν πολιτισμό τους.

3. Ο δεύτερος ἀποικισμός είχε τεράστιες συνέπειες: οἰκονομικές, κοινωνικές καὶ πνευματικές.

4. Οι Ἑλληνες συνειδητοποιοῦν τήν ἐνότητα τῆς φυλῆς τους καὶ ἔχωρίζουν τὸν ἑαυτό τους ἀπό τοὺς βαρβάρους.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ἡ Κυρήνη, ἀποικία τῆς Θήρας, στήν Ἀφρική:

«Στίς μέρες λοιπόν τοῦ Βάτπου, τοῦ οἰκιστῆ, πού βασιλεψε σαράντα χρόνια, καὶ στίς ἡμέρες τοῦ γιοῦ του τοῦ Ἀρκεσίλαου, πού βασιλεψε δεκάδι χρόνια, ὁ ἀριθμός τῶν κατοικῶν τῆς Κυρήνης ἦταν ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἀριθμό τῶν ἀποίκων πού στάλθηκαν ἐκεὶ ἀπ' τὴν ἀρχῇ. Μά επί τοῦ τρίτου βασιλιά... ἡ Πυθία παρακίνησε μέχρησμό δλους τοὺς Ἑλληνες ν' ἀνεβοῦν στὰ πλοῖα καὶ νά πάνε νά κατοικήσουν μαζὶ μέ τοὺς Κυρηναίους στή Λιβύη, γιατί οι Κυρηναῖοι τοὺς προσκαλοῦσαν ἐκεὶ μὲ τὴν ὑπόσχεση νά ξαναμοιράσουν τὴ γῆν ὁ χρησμός πού τούς ἔδωσες ἦταν αὐτός: «Ὄποιος ἔρθει στήν πολυπόθητη Λιβύη μετά τὴ μοιρασιά τῆς γῆς, τοῦ λέω πώς πικρά θά μετανιώσει ἀργότερα».

‘Ηροδότου, Ἰστορίαι Δ, 159 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

2. [Ο Θουκυδίδης γιά τὸν ἀποικισμό:

«Ἄπο τοὺς Ἑλληνes πρῶτοι οἱ Χαλκιδεῖς ἐπλευσαν ἀπό τὴν Εὔβοια μέ τό Θουκλέα ώς οἰκιστή καὶ ἔκπισαν τὴ Νάξον καὶ ἴδρυσαν βαμό τοῦ Ἀρχηγέτη Ἀπόλλωνα, πού βρίσκεται καὶ σήμερα ἔξω ἀπό τὴν πόλη καὶ σ' αὐτὸν προσφέρουν πρώτα θυσία οι θεωροί, ὅταν ἔρχονται ἀπό τὴ Σικελία. Τίς Συρακούσες ἔκπισε τὴν ἐπόμενη χρονιά ὁ Ἀρχίας ἀπό τὴν Κόρινθο, ἔνας ἀπό τοὺς Ἡρακλεῖδες, ἀφοῦ ἔδιωξε τοὺς Σικελούς ἀπό τὸ νησάκι, ὅπου βρίσκεται ἡ ἐσωτερική πόλη, πού τὰ τείχη της δέ βρέχονται τώρα πιά ἀπό τὴ θάλασσα: μέ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ τειχίστηκε ἡ πόλη καὶ ἔγινε πολιυάνθρωπη. Πέντε χρόνια μετά τὴ θεμελιώση τῶν Συρακουσῶν ἐκίνησαν ἀπό τὴ Νάξον ὁ Θουκλῆς καὶ οἱ Χαλκιδεῖς καὶ ἀφοῦ ἔδικαξαν ὑστερὲς ἀπό πόλεμο τοὺς Σικελούς, ἔκπισαν τοὺς λεοντίνους κι ὑστερα τὴν Κατάνη...»].

Θουκυδίδη, «Ἰστορία» ΣΤ, 3 (Μετ. Π. Ξιφαρά)

Οι ἀποικίες δημιύριαν ήταν, καὶ ποιμά ταῦτα ἐγένετο ίκανοις ποιηταῖς.

Θητοὶ ἀπό τὴ νομοθεσίαν τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

Οι ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ, οἱ ποιηταὶ τοῦ πολιτικοῦ θεοῦ.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ

1. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Από την άρχαιότητα ως σήμερα δέν υπάρχει πολίτευμα, πού, στίς γενικές του γραμμές, νά μήν έμφανιστηκε στήν άρχαία Έλλάδα.

Οι απόλυτες μοναρχίες στά τεράστια κράτη τής Ανατολής ή οι άλιγαρχίες τών πλουσίων έμπορων στή Φοινίκη έσβησαν μαζί μέ τά ίδια τά κράτη. Οι πολλοί ποτέ δέν άποκτησαν συνείδηση άτόμων πού θά ζητούσαν δικαιώματα. Άγνοώντας άλοτέλα τήν έννοια τής άτομικής έλευθερίας έμειναν μάζες σιωπηλές κι έργατικές. Στήν Έλλαδα, όχι μόνο έλευθερώνεται τό άτομο – γιά πρώτη φορά στήν ιστορία του κόσμου – άλλα άποκτά καί συνείδηση τής έλευθερίας του. Γ' αύτό κι ήρθε στιγμή πού πρόβαλε τήν άπαίτηση νά άκουστεί ή γνώμη του, νά πάρει μέρος στή διοίκηση.

2. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

Μοναρχία

Τόν παλιό καιρό, τίς τύχες τών άνθρωπων δριζε ό βασιλιάς. Τό πολίτευμα αύτό τ' όνομάζουμε μοναρχία. Στήν Έλλάδα, κοντά στό βασιλιά ύπηρχαν Ισχυροί, οι «ἄριστοι», πού κυβερνούσαν μαζί του. Βασιλιάς καί άριστοι είχαν μεγάλη κτηματική περιουσία καί κανείς δέ συλλογίζόταν, τά πρώτα χρόνια, νά τούς παραμερίσει ζητώντας νά πάρει μέρος στή διοίκηση. Ή άνάπτυξη τών πόλεων ομως κλόνισε σιγά-σιγά αύτή τήν ισορροπία.

Όλιγαρχικό πολίτευμα

Η συγκέντρωση τών άνθρωπών στή μείωση τής βασιλικής δύναμης, καί σιγά-σιγά πήραν τήν έξουσία στά χέρια τους οι πλούσιοι γαιοκτήμονες, οι «ἄριστοι». Τό πολίτευμα άπό μοναρχικό έγινε άλιγαρχικό, πέρασε δη-

Η άρχαιότερη οωζόμενη σέ πλάκες χαραγμένη, νομοθεσία τής πόλης τής Κρήτης Γόρτυνας. Σήμερα διλούθινο αύτο όλικό βρίσκεται έντοχημένο στό θέατρο τής μεταγενέστερης πόλης.

λαδή ή δύναμη από τὸν ἔνα στούς περισσότερους, πού πάλι ὅμως ἡταν οἱ λίγοι.

Ἄπο τῇ στιγμῇ πού μέ τὸν ἀποικισμό καὶ τὴν ἐφεύρεση τοῦ νομίσματος σημειώνουν ἀνάπτυξη τὸ ἐμπόριο κι η ναυτιλία, καὶ ἡ βιοτεχνία γίνεται σχεδόν βιομηχανία, πολλές ζυμώσεις ἀρχισαν. Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς δὲν ἀπόδινε τόσο, ὅσο, οἱ νέοι τομεῖς τῆς δραστηριότητας πού ἀναπτύχθηκαν. Δημιουργήθηκε, δηλαδή, νέα τάξη, «ἡ ἀστική», ἀπό τοὺς πλούσιους ἐμπόρους καὶ βιομηχάνους πού, ἔχοντας περιουσία σέ χρήμα καὶ νιώθοντας τὴ δύναμή τους, ἀρχισαν νά ζητοῦν νά πάρουν μέρος στή διοίκηση. "Ετσι, ἀρχισε περίοδος ἐσωτερικῶν ἀναστατώσεων στίς ἐλληνικές πόλεις.

Ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στούς νέους πλουσίους καὶ τούς παλαιούς ἀριστοκράτες γινόταν ὀλοένα ἐντονότερη, γι' αὐτό καὶ στίς περισσότερες πόλεις, ὅταν ἔφτασαν στό ἀπροχώρητο, οἱ παλαιοί εὐγενεῖς ὑποχώρησαν καὶ τὸ πολίτευμα ἀπό ἀριστοκρατικό (ὅπου διοικοῦν οἱ εὐγενεῖς), γίνεται τιμοκρατικό (ὅπου τὴν ἔξουσία ἔχουν οἱ οἰκονομικά ισχυροί).

Ταυτόχρονα, οἱ ἀνθρωποι στίς πόλεις (ὸ δῆμος) πού δούλευαν στίς βιοτεχνίες, στό ἐμπόριο καὶ στά καράβια, καθώς καὶ οἱ γεωργοί πού σέ δύσκολες περιστάσεις χρεώθηκαν καὶ ἔχασαν τά μικρά κτήματά τους, κινήθηκαν ζητώντας γραπτούς νόμους, κι η φωνή τους ὀλοένα δυνάμωνε.

Ἡ ἀναστάτωση πού ἐπικρατοῦσε ἡταν μεγάλη, γιατί καμιά τάξη δέν ἤθελε νά ύποχωρήσει. Χρειαζόταν, ὅμως, κάποια λύση. Ἀνάθεσαν, ἔτσι, σέ ἀνθρώπους σοφούς μέ πείρα καὶ γνώση, στούς νομοθέτες, νά συντάξουν νόμους, γιά νά συμβιβάσουν τίς μεγάλες διαφορές.

Οἱ νομοθέτες ὄρισαν τὸν τρόπο τῆς διακυβέρνησης, τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, καὶ ρύθμισαν τίς ύποχρεώσεις τῶν πολιτῶν. Μεγάλοι νομοθέτες στήν Ἀθήνα ἡταν ὁ Σόλων καὶ ὁ Δράκων.

Οἱ ἀπαιτήσεις ὅμως ἡταν πολλές καὶ καμιά τάξη δέν ἰκανοποιήθηκε ἀπό τή νομοθεσία. 'Ο λαός ἔξακολουθοῦσε νά είναι δυσαρεστημένος. Οἱ ἐσωτερικοί ἀγῶνες συνεχίστηκαν. Σέ δρισμένες πόλεις, μερικοί φιλόδοξοι ἀριστοκράτες κατόρθωσαν παίρνοντας τό λαό μέ τό μέρος τους νά ἀνέβουν στήν ἔξουσία, παραμερίζοντας καὶ τούς ἀριστοκράτες καὶ τούς πλουσίους. Τούς ὀνόμασαν τυράννους οἱ ἀρχαῖοι. Παρ' ὅλο πού ἔκαμαν πολλά ἔργα, βοήθησαν τό ἐμπόριο καὶ τή γεωργία καὶ προστάτευσαν τίς τέχνες καὶ τά γράμματα, γρήγορα ἔγιναν ἀντιπαθητικοί στούς πολίτες. "Ετσι τό καθεστώς αὐτό σέ καμιά ἐλληνική πόλη δέ συνεχίστηκε πέρα ἀπό τρεῖς γενιές.

Τιμοκρατία

Νομοθέτες

Τύραννοι

“Υστερά από τήν κατάλυση τής τυραννίας, σέ μερικές πόλεις σταθεροποιήθηκε τό άριστοκρατικό πολίτευμα, ένώ σ' άλλες πήρε ό δῆμος (οἱ πολλοὶ) στά χέρια του τή διοίκηση, κι ιδρύθηκε ή δημοκρατία.

3. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΙΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

Από τή στιγμή πού οἱ ἀρχαῖοι “Ελληνες ἀπόκτησαν τά μέσα νά ζήσουν καλά, ἀκολούθησαν όλότελα διαφορετικό δρόμο ἀπ' ὅ, τι οἱ μεγάλες παλαιές αὐτοκρατορίες τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ, ἡ προσπάθεια γιά ἐπέκταση σέ νέες χῶρες δέν εἶχε ξεκινήσει ἀπό ἀνάγκη, ὅπως στήν Ἑλλάδα. ‘Υπαγορευόταν ἀπό τήν ἐπιθυμία ν' αὐξηθεῖ ἡ δύναμη κι ὁ πλούτος τῶν ἀρχόντων. Αὐτός ήταν ὁ σκοπός τῶν κατκτήσεων κι αὐτό ζητοῦσαν ὑπότασσοντας τίς ξένες χῶρες.

Ἡ δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ἐκδηλώθηκε διαφορετικά. Ἀναζήτησαν νέους χώρους γιά ἐγκατάσταση. Οἱ περισσότεροι ἄποικοι ἔφυγαν δυσαρεστημένοι γιά πολιτικούς λόγους ἀπό τή γενέθλια γῆ. Πάλεψαν σκληρά γιά ν' ἀποκτήσουν νέες ἐστίες. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ρίζωσαν καί βρήκαν ὅ, τι ζητοῦσαν, δέν ἔστρεψαν τά μάτια τους ἀχόρταγα σέ νέες κατακτήσεις. Φρόντισαν νά καλυτερέψουν τήν ἴδια τους τή ζωή, καί, βελτιώνοντας τό πολιτευμά τους, νά ρυθμίσουν τή θέση τοῦ ἀτόμου στήν πόλη πού ήταν ὀλόκληρος ὁ κόσμος του. Οἱ “Ελληνες ἄποικοι, ὅπως εἴδαμε, ἥρθαν σ' ἐπαφή μέ ἀλλούς λαούς γειτονικούς. Ἀγόραζαν τά προϊόντα τους, ποτέ ὅμως δέν ἐπιζήτησαν νά κυριαρχήσουν μέ τή βία σ' αὐτούς. Ἀντίθετα, ὅταν σταθεροποιήθηκαν στίς νέες πατρίδες τους, πλούσια ἡ ἀκτινοβολία τοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τους ἀντικαθρεφτίστηκε στούς «βαρβάρους».

“Οταν γνώρισαν τήν εύμάρεια, ἀντί γιά κατακτητική διάθεση, μές στήν ψυχή τους ξύπνησε ἔνας κόσμος ὀλόκληρος ἀπό πνευματικές ἀνησυχίες. Γιά πρώτη φορά, στήν ιστορία τοῦ κόσμου, ἀναρωτήθηκαν οἱ ἄνθρωποι γιά τήν ἀρχή τῆς ζωῆς, προσπαθώντας νά βροῦν μιάν ἀπόκριση λογική, παραμερίζοντας τά παλιά παραμύθια πού είχαν θρέψει αἰώνες ἀτέλειωτους τήν ἀνθρωπότητα. “Ἐτσι, γεννήθηκαν οἱ πρώτες ἐπιστημονικές ἀνησυχίες, ἡ φιλοσοφία κι ἀκόμη, ἐκτός ἀπό τό ἔπος, ἡ λυρική ποίηση κι ἡ ιστορία.

Θά ήταν, ἵσως, όλότελα διαφορετική ἡ μοίρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀν είχαν νιώσει σταθερά οἱ “Ελληνες τήν ἀνάγκη νά ἐνυθοῦν μεταξύ τους. Δέν ἐπιζήτησαν κατακτήσεις σέ ξένες χῶρες. Σ' ὅλο ὅμως τό διάστημα τής ιστορίκης τους πορείας στήν ἀρχαιότητα, δέ σταμάτησε ἡ μιά Ἑλληνική πόλη νά μάχεται τήν ἄλλη – ίδιως οἱ γειτονικές – καί νά φτάνουν σέ πολέμους μεταξύ τους. Μόνο σέ πολύ δύσκολες

Ούτε στίς
ἀποικίες
ἐνοποιήθηκαν οἱ
Ἑλληνικές
δυνάμεις

ώρες, καί τότε προσωρινά, ένώθηκαν οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις. Οἱ λίγες φωνές μεγάλων ἀνθρώπων πού μίλησαν, στήν ἀρχαιότητα, γιά συνένωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δέ βρῆκαν ἀπήχηση.

KYRIA ΣΗΜΕΙΑ

---

1. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα πρόσφερε ~~τὰς~~ τὶς μορφές τῶν πολιτευμάτων πού ύπαρχουν ὡς σήμερα.
2. Στήν Ἑλλάδα ἀνακαλύφθηκε ἡ ἀξία τοῦ ἀτόμου κι ἰδρύθηκε ἡ δημοκρατία.
3. Μές στήν ἀρχαϊκή περίοδο, ύστερα ἀπό πολλές ἐσωτερικές ζυμώσεις, τὸ πολίτευμα ἔξελίσσεται ἀπό τὴν μοναρχία στή δημοκρατία.
4. Σταθμός σύντομος ἡ ὑπαρξη τῶν τυράννων, πού δέν ἀγαπήθηκαν ὅμως καί δέν εἶχε συνέχεια τὸ καθεστώς πού προσπάθησαν νά ἐπιβάλουν.
5. Ἡ ἔλειψη ἐνότητας στάθηκε τό μεγάλο μειονέκτημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.
-

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

1. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

'Εκτός από τή Σπάρτη, πού θά παρακολουθήσουμε παρακάτω λεπτομερειακά τήν ιστορία της, στήν άρχαική περίοδο είναι μεγάλη ή ἀνάπτυξη πού σημειώνουν τρεῖς πόλεις: τό Ἀργος, ή Σικυών καὶ ή Κόρινθος.

'Αρκαδία, Μεσσηνία καὶ Ἄχαΐα, γιά τελείως διαφορετικούς λόγους ή καθεμιδ' από αύτές τις τρεῖς περιοχές, δέ γνώρισε ίδιαίτερη ἀνάπτυξη. 'Η Άρκαδία, όρεινή χώρα, κλεισμένη μέ βουνά ψηλά από τόν ἄλλο χώρο, ἔμεινε καθυστερημένη, ὅπως καὶ η Ἄχαΐα. Μικρές πόλεις (Μαντίνεια, Τεγέα) η καὶ συνοικισμοί ἀσήμαντοι (κῶμες) ἀναπτύχθηκαν στό χώρῳ τῆς καθεμιᾶς, χωρίς καμιά ἀκτινοβολία. 'Η Μεσσηνία, πάλι, νωρίς τράβηξε ἀρπακτικές τίς διαθέσεις τῶν Σπαρτιατῶν μέ τό πλούσιο ἔδαφός της, γι' αὐτό καὶ δέν μπόρε-

'Ο ἀρχαϊκός ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στήν άρχαια Κόρινθο. Διατηροῦνται ἑφτά μονάχα ἀπό τίς μονόλιθες κολόνες του. Πρίν ἀπό τό ναό, πού βλέπει ὁ ἐπισκέπτης σήμερα, ἔλει κτισθεῖ ἀλλος παλαιότερος, δπως δείξανε οἱ ἀνασκαφές. Λατρεύονταν ὁ Πύθιος Άπόλλων ἐκεί. 'Ο ναός πού διατηρεῖται στή θέση αὐτή σήμερα είναι ἑνα ἀπό τά ἐλάχιστα μνημεία πού διασώθηκαν, ὅταν οι Ρωμαῖοι τό 146 π.Χ. κατέστρεψαν τήν Κόρινθο. 'Έγινε τόν bo ai. π.Χ. Χαρακτηριστικό ἔργο τής δωρικής ἀρχιτεκτονικῆς.

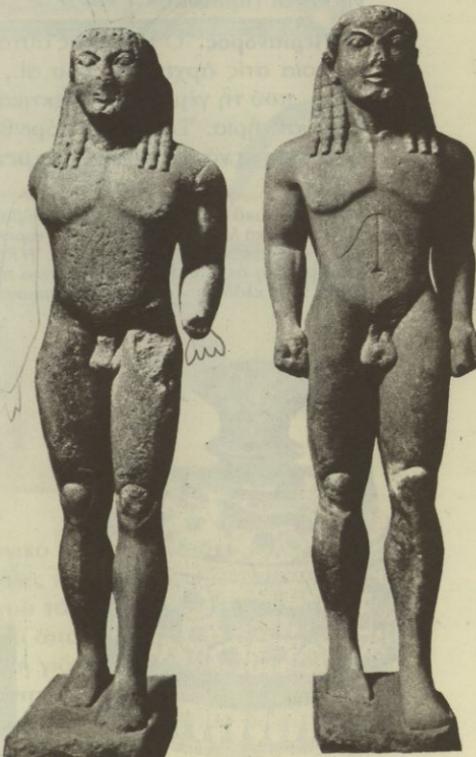

σε, ύποδουλωμένη, ν' ἀναπτυχθεῖ αὐτόνομα. Ἀκολούθησε ἀναγκαστικά τό δρόμο τῶν Σπαρτιατῶν.

Τό Ἀργος σημειώνει ἔξαιρετική ἀνάπτυξη μετά τή δωρική κατάκτηση κι οι βασιλιάδες του κυριαρχοῦν σ' ὀλόκληρη τήν Ἀργολίδα. Πρίν ή Σπάρτη ἀπλώσει τήν ἐπιρροή της, είναι τό πρώτο κράτος στήν Πελοπόννησο. Ὁ Ονομαστός ἔμεινε ὁ Φείδων (7ος αι. π.Χ.), ὁ βασιλιάς πού πρώτος δρισε τά μέτρα καί τά σταθμά στή χώρα (τά φειδώνεια). Ἀπό κεῖ τά πήραν κι οι ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις. Ἡ φήμη του γιά πολούς αἰώνες ἔμεινε ζωντανή στή μνήμη τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Σικυώνη σημειώνει ἔξαιρετική ἀνθηση στήν ἀρχαϊκή περίοδο, ὅταν παίρνουν στά χέρια τους τήν ἔξουσία τύραννοι ἀπό τήν οἰκογένεια τῶν Ὀρθαγοριδῶν. Ὁ τύραννος Κλεισθένης τή διοικεῖ στίς ἀρχές τοῦ δου αι. π.Χ. Τεράστια είναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς τέχνης στή

Σπουδαίο ἔργο τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, φιλοτεχνημένο ἀπό τὸν Ἀργείην γλύπτη Πολυμήδη. Είναι χαραστηριστικά ἀγάλματα τής Δωρικῆς τεχνοτροπίας, πού ἀποδίδει στερεό καὶ καλοστημένο τό σώμα, βαριά τά μέλη, κοντό σχετικά τό κορμί, τονισμένους τούς μυώνες καὶ πλατύ τό κρανίο, μέ χαμηλό μέτωπο. Παριστάνονται τά δύο ἀδελφία, Κλέοβις καὶ Βίτων, γοι μιᾶς ἵερειας τῆς Ἡρας, πού κάποτε, καθώς ἀργούσαν νά φτάσουν τά βόδια πού ἔσερναν τό ἄρμα της στό λερό, ὅπου θά γινόταν ἡ γιορτή τής θεᾶς, βλέποντάς την οι γιοί της στενοχωρημένη καὶ γεμάτη ἀγωνία, ζεύστηκαν οι ἰδοι στό ἄρμα καὶ τό ξουραν ὡς τό λερό. Ἡ πράξη αὐτή, γιά τούς ἀρχαίους, ἦταν πολύ μεγάλη θυσία, γιατί τό ζέψιμο ἔθεωρεπτο ουμβολικά στέρηση τῆς ἑλευθερίας. Ὄταν ἔφτασαν, ἔτσι, στό Ἡραῖο, τά ἀγόρια ὀδηγώντας τό ἄρμα τής μητέρας τους, ὁ κόσμος που βρισκόταν ἐκεί γιά τή γιορτή τούς ἐπευφήμησε. Κουρασμένα τά δύο ἀγόρια ἔπεσαν νά κοιμηθοῦν στό ἀλος τής θεᾶς. Τότε ἡ μητέρα τους, βλέποντας πόσο πολύ ἔλχαν γίνει δακτυλοδεικτούμενα τά παιδία της, παρακάλεσε τή θεά νά τούς δώσει τή μεγαλύτερη εύτυχia. Καὶ τά δύο παιδία βυθιστηκαν, ἴστορει ὁ Ἡρόδοτος, σε ἔναν ὅποιο βαθύτατο, ἀπό τόν ὅποιο δέν ξύπνησαν ποτέ. Ἐφυγαν ἀπό τή ζωή, τήν ὥρα πού δύο μιλούσαν γι' αὐτά, νέοι, χωρὶς νά γνωρίσουν ἀρρώστια, ἐνώ στ' αὐτά τους ἀντηχόυσαν ἀκόμη οἱ ἐπευφημίες τοῦ πλήθους. Τό ἔργο τό ἀφιέρωσαν οἱ Ἀργείτες στό λερό τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς. Γύρω στά 600 π.Χ. Μουσείο Δελφῶν.

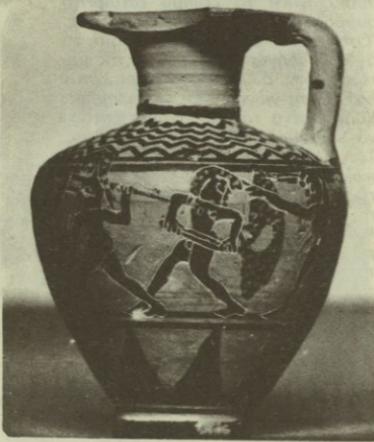
Σικυώνα όπου ή κεραμεική και ή χαλκοπλαστική ἄνθισαν ἀξιοσημείωτα.

Η Κόρινθος. Ή σπουδαία γεωγραφική θέση τῆς Κορίνθου ὅρισε καί τὴ μοίρα τῆς στήν ἀρχαϊκή περίοδο. Πήρε μεγάλο μέρος στό δεύτερο αποικισμό, κι ἀπό τὴν ἐποχή πού ἀνοιξαν ἀγορές στή Μεγάλη Ἑλλάδα, καθώς ἡταν ἀνάγκη νά μεταφέρονται προϊόντα ἀπό τίς μικρασιατικές πόλεις στήν Ἰταλία κι ἀντίθετα, κι ἐπειδή τό πέρασμα τοῦ Μαλέα μέ τίς ἀτέλειωτες τρικυμίες ἡταν δύσκολο γιά τά μικρά καράβια τῆς ἐποχῆς, ἡ Κόρινθος μέ τὰ δυό της λιμάνια πρόσφερε σπουδαία λύση.

Τά καράβια μποροῦσαν νά πλευρίζουν στό ἀνατολικό της λιμάνι, τίς Κεγχρέες, νά ξεφορτώνουν ἑκεῖ τά ἐμπορεύματα κι ὕστερα, πλοϊα καί ἀγαθά, νά μεταφέρονται στό Λέχαιο, τό ἄλλο λιμάνι, στόν Κορινθιακό, γιά νά τραβήξουν ἀπό κεῖ γιά τό Ἰόνιο πέλαγος καί τήν Ἰταλία. Η Κόρινθος ἀναπτύχθηκε πολύ τόν καιρό πού τήν κυβέρνησαν οἱ τύραννοι.

Περίανδρος. Ο τύραννος αύτός, γιός τοῦ Κύψελου, πού εἶχε τήν ἔξουσία στίς ἀρχές τοῦ δου αἱ., ἔδωσε τεράστια ἀνάπτυξη στήν πόλη, πού τή γέμισε κυριολεκτικά μέ πλῆθος ναούς, μεγάλα κτίρια κι ἐργαστήρια. Ἐκαμε τήν Κόρινθο τό μεγαλύτερο κέντρο τῆς ἐποχῆς, καί γιά νά διευκολύνει τίς μεταφορές, κατασκεύασε ἔνα δρόμο

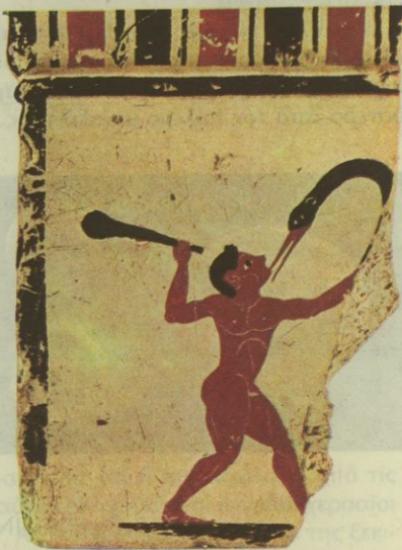
Δύο κορινθιακά ἀγγεῖα: οἰνοχόη καί ἀρύβαλλος. Τό α' τοῦ 600 π.Χ., τό β' τοῦ 680 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου. Ή κορινθιακή ἀγγειογραφία καί ζωγραφική ὑμνήθηκαν ξεχωριστά ἀπό τοὺς ἀρχαίους. Η Κόρινθος στοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνοὺς γνώρισε τόσο μεγάλη ἀκμή καί ἀπόκτησε τέτοιο πλοῦτο, ώστε ἡ ἀνάπτυξη τῆς τέχνης – σέ δόλους τούς κλάδους – νά θεωρεῖται φυσική.

Αριστερά: Τμήμα τοῦ Δίολκου τῆς Κορίνθου. Ξεχωρίζουν καθαρά οἱ αὐλάκωσεις πού ἔχουν ἀφῆσι πάνω του τὰ ἀρχαῖα ἀμάξια, πού τὰ χρησιμοποιοῦσαν γιά τὴ μεταφορά τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τὸ ἔνα λιμάνι τῆς Κορίνθου στὸ ἄλλο. Πιστεύεται σήμερα πώς ὁ Δίολκος ἦγιν τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ τυράννου Περιάνδρου.

Μικρός πήλινος βωμός μέ ζωγραφική παράσταση τοῦ μύθου τῶν Πουμαίων μέ τοὺς γερανούς. Διατηρεῖται μόνο τὸ μικρό αὐτό κομμάτι, ἐνδιαφέρον ἔργο τῆς κορινθιακῆς ζωγραφικῆς, δος αἰ. π.Χ. Μουσεῖο ἀρχαίας Κορίνθου.

μεγάλο, τὸ Δίολκο, ἀπό τὸ Σαρωνικό στὸν Κορινθιακό κόλπο. Ὁ δρόμος αὐτός, στρωμένος μέ μεγάλες πελεκητές πέτρες, εἶχε εἰδικά αὐλάκια γιά νά σέρνονται πάνω του τὰ ἀμάξια πού μετέφεραν τὰ καράβια (ένα μεγάλο του μέρος ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ ἀνασκαφές).

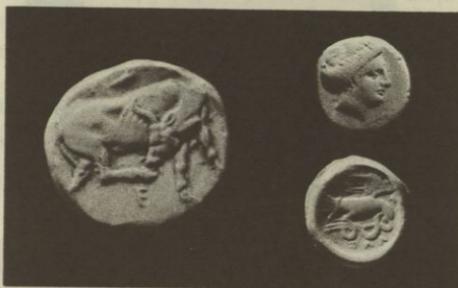
Ο Περίανδρος διοίκησε τὴν πόλη γιά 44 χρόνια κι ἔμεινε ὄνομαστος στὴν ἀρχαιότητα γιά τὴ λαμπρότητα τῆς αὐλῆς του, γιά τὰ μεγάλα ἔργα πού κατασκέυασε καὶ γιά τὰ πολύτιμα δῶρα πού ἔστειλε στὰ μεγάλα Ἑλληνικά ιερά. Στὴν ἐποχή του τὰ "Ισθμια, οἱ

μεγάλοι ἀγῶνες πού γίνονταν στό ιερό τῆς Ἰσθμίας πρός τιμή τοῦ Ποσειδώνα, πήραν τεράστια αἰγλη. Θεωρήθηκε ἔνας ἀπό τοὺς ἐφτά σοφούς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας κι ἡ φήμη του διατηρήθηκε γιά αιῶνες.

2. Η ΧΑΛΚΙΔΑ ΚΑΙ Η ΕΡΕΤΡΙΑ

Καί οι δύο πόλεις ἀναπτύχθηκαν γρήγορα καί μέ τίς ἀποικίες τους σταθεροποίησαν τή δύναμή τους. Μεγάλα βιοτεχνικά κέντρα καί οι δύο ἔστειλαν ἀφθονα τά προϊόντα τους στόν ἔξω κόσμο. Στόν 7ο αι. π.Χ., ἔζοντάθηκαν κυριολεκτικά, νικητές καί νικημένοι, στό φοιβερό πόλεμο πού ξέσπασε ἀνάμεσά τους γιά τό Ληλάντιο πεδίο (τή μεγάλη πεδιάδα ἀνάμεσά τους), τότε πού, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά ὁ ιστορικός Θουκυδίδης, ἡ Ἑλλάδα μοιράστηκε σέ δύο στρατόπεδα.

Τά ὅπλα (ένα είδος σπαθιά) τῆς Χαλκίδας καί τά ἀγγεῖα τῆς Ἐρέτριας σκορπίζονταν σ' ὅλες τίς ἀγορές τοῦ κόσμου. Ἡ ἀκμή πού σημείωσαν στήν πρώτη φάση τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, κάμφθηκε ὑστερα ἀπό τόν πόλεμο μεταξύ τους.

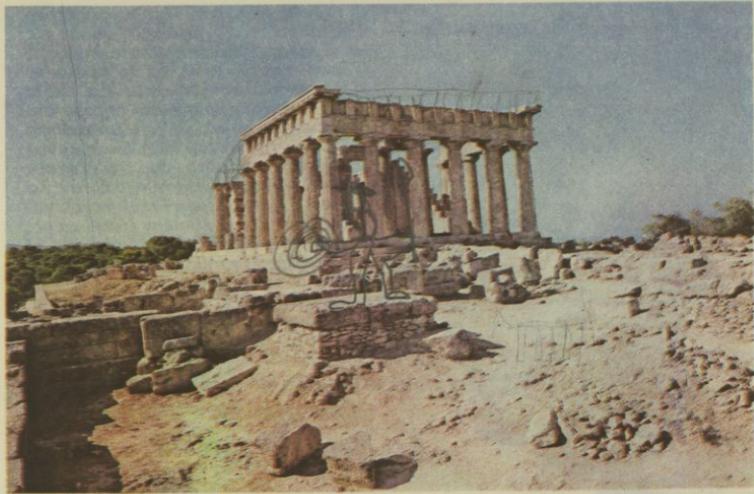

Ἄριστερά: Ἡ μιά ὅψη ἀπό νόμισμα τῆς Ἐρέτριας. Δεξιά: Οἱ δύο ὅψεις νομίσματος τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας. Βρίσκονται ὅλα στή Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

3. Η ΑΙΓΙΝΑ

Ξερό κι ἄγονο νησί ή Αἴγινα, προικίστηκε μέ ἔξαιρετικά καθαρή ἀτμόσφαιρα καί σπουδαία θέση στό Σαρωνικό. Ἡ ἔλλειψη φυσικῶν προϊόντων ἔσπρωξε νωρίς τούς Αἰγινῆτες στή θάλασσα κι ἔγιναν ἀτρόμητοι ναυτικοί, πού ταξίδευαν σ' ὅλες τίς ἔλληνικές θάλασσες μεταφέροντας πλῆθος προϊόντα. Κέρδιζαν ἔτσι πολλά πλούτη.

Ὀνομαστοί καλλιτέχνες ἐργάστηκαν στά ἐργαστήριά της, ὅπου χρησιμοποιήθηκαν ἑκατοντάδες δούλοι. Τό νόμισμά της, οἱ περίφημες «χελώνες», κυκλοφοροῦσε ἀπό τή Μ. Ἀσία καί τόν Εὔξεινο ὡς τήν Αἴγυπτο, τήν Κρήτη καί τίς Κυκλαδές.

‘Ο ναός τῆς Ἀφαίας στήν Αἴγινα. Ἀποψη ἀπό τά ἀνατολικά. Ἐργο τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Αἰγινας στίς ὅρχες τοῦ 5ου π.Χ. αι.

4) Τά Μέγαρα

Η πόλη πλούτισε μέ τόν ἀποικισμό καὶ μέσ στόν 7ο αι. ἀναπτύσσεται πολύ, τήν ἐποχή πού τύραννός της ἦταν ὁ Θεαγένης. Ἐχοντας στενούς δεσμούς μέ τό δωρικό κόσμο, ιδιαίτερα μέ τήν Κόρινθο, πιοτέ δέ στάθηκε φιλική ἀπέναντι στήν Ιωνική Ἀθήνα. Τελικά ἔφτασαν σέ σύγκρουση οι δύο πόλεις γιά τήν κυριαρχία στή Σαλαμίνα καὶ νίκησε ἡ Ἀθήνα, ὅπως θά δοῦμε.

5) ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

Μίλητος. Υπῆρξε ἡ σπουδαιότερη καὶ ἡ πιο ἀξιόλογη ἀπό τίς μεγάλες πόλεις τής Ιωνίας. Σ' αὐτήν ὀδηγούσσαν οἱ μεγάλοι χερσαῖοι δρόμοι τοῦ ἐμπορίου, ἀπό τήν Ἀνατολή κι ἀπό τά λιμάνια τής Εξεκινούσσαν πλῆθος καράβια γιά τίς πολλές της ἀποικίες στόν Εὔξεινό (γύρω στίς 80), γιά τήν Αἴγυπτο καὶ τή Δ. Μεσόγειο. Σημείωσε μεγάλη ἀκμή στά γράμματα καὶ τίς τέχνες. Στή γῆ της ἀναπτύχθηκε γιά πρώτη φορά ἡ φιλοσοφία, κι ἡ πόλη στολίστηκε μέ ὅμορφα κτίρια καὶ ναούς. Δέν εύτύχησε, ώστόσο, ὅπως κι οἱ ἄλλες ιωνικές ἀποικίες, νά μείνει ἐλεύθερη, γιατί τόσο αὐτή, ὅσο κι οἱ ἄλλες ἀποικίες δέ θέλησαν νά ἐνωθοῦν, ὅταν παρουσιάστηκε, φοβερός, ὁ περσικός κίνδυνος. Παρ' ὅλες τίς προσπάθειες τοῦ τυράννου τής Σάμου

την εισοδον, ποτα

την εισοδον, ποτα

Κεφαλή πολεμιστῆ από τό άνατολικό δέτωμα τού ἄρχαιοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας. Τό δέτωμα καταστράφηκε από κεραυνό ἵσως, καί τά δγάλματά του ἀντικαταστάθηκαν μέ νέα - αὐτά τά τελευταῖα βρίσκονται σήμερα στό Μουσεῖο τοῦ Μονάχου (Πλυπτοθήκη) -, ἐνώ τά παλαιά, δ.π. διατηρήθηκε δηλαδή ἀπό αὐτά, ἀνοιξαν λάκκους οι Αἰγινῆτες, δπώς συνηθίζοραν γιά ἀφιερώματα ἱερῶν πού καταστρέφονταν, καί τά ἔθαψαν εὐλαβικά μέσ στήν περιοχή τοῦ Ἱεροῦ. Λύτα τά γλυπτά τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας βρέθηκαν σέ ανασκαφές στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας. Τό κεφάλη τῆς εἰκόνας μας, ἔργο γύρω στά 510 π.Χ., ύπαρχε στό Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσεῖο.

Τό κεφάλη από τό ἀγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, κεντρικῆς μορφῆς καί στά δύο δετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας στήν Αἴγινα. Πρόκειται γιά τό δεύτερο ἀέτωμα, πού κατασκευάστηκε μετά τήν καταστροφή τοῦ πρώτου. Πλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου. Γύρω στά 490 π.Χ.

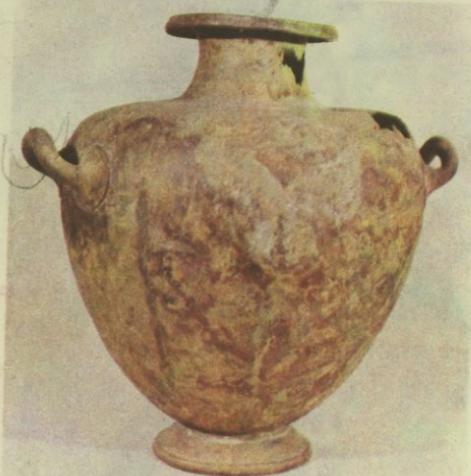
Πολυκράτη, πού κατάλαβε πρώτος τόν κίνδυνο, οι έλληνικές πόλεις τής Μ. Ἀσίας δέ μόνοιασαν καί, μιά-μιά, ἐπεσαν στά χέρια τῶν Περσῶν.

6 ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ἡ ἄνθηση πού σημείωσαν οι Ἑλληνικές πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας καί Σικελίας ἡταν ἐκπληκτική. Καθεμιά τους ὑπῆρξε ὀλόκληρος κόσμος καί ἐστία πνευματικῆς, ἐμπορικῆς καί καλλιτεχνικῆς ἀκμῆς. Τόποι πλούσιοι σέ γεωργικά προϊόντα, χωρίς ἀνταγωνισμό μέ τούς ξένους λαούς, σ' ὅλη τήν ἀρχαϊκή περίοδο, ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στούς κατοίκους τους, ἥρεμα καί κανονικά, νά ἀναπτυχθοῦν καί κάθε πόλη νά γίνει ἔνα σπουδαῖο κέντρο πολυάνθρωπο ὅπου, ἐκτός ἀπό τούς ἐμπόρους, πλῆθος οι καλλιτέχνες, οι ποιητές κι οι σοφοί ἔφταναν γιά νά ἐγκατασταθοῦν.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἀμέσως ὡστερα ἀπό τήν ἀποικιακή ἐξάπλωση οι πόλεις τῆς Ἑλλάδας ἀνθίζουν ἐκπληκτικά.
2. Ξεχωριστή θέση πήρε ἡ Κόρινθος. Μεγάλο πλοῦτο ἀπόκτησε ἡ Αἴγινα μέ τό ναυτικό της.

Χάλκινη ύδρια καλοδιατηρημένη. Στήν πάνω δύῳ τοῦ στομίου της ἔχει ἀφερωτική ἐπιγραφή πού δειχνεῖ πώς ἡταν ἀνάθημα στὸ Δίος Ἐλλάνιο, πού λατρευόταν στήν κορυφῇ τοῦ Ὄρους στὴν Αἴγινα. Ἡ ύδρια ἔχει δύο λαβές ὁρίζοντιες καί μία κάθετη ἐπάνω, πού δὲ φαίνεται στή φωτογραφία. Ἔργο τοῦ δου π.Χ. αι. Μουσείο Αἴγινας.

3. Οι πόλεις τής Εύβοιας, Χαλκίδα κι Ἐρέτρια, σημειώνουν μεγάλη ἀκμή στήν τέχνη και στό ἐμπόριο. Μεγάλο χτύπημα γι' αύτές στάθηκε ὁ πόλεμος γιά τό Ληλάντιο πεδίο.

4. Τεράστια ἡ πνευματική κι ἡ καλλιτεχνική κίνηση στίς Ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας και τῆς Μ. Ἐλλάδας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ἡ Κόρινθος:

«Λένε μάλιστα πώς πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι καταπιάστηκαν μέ τά προβλήματα τῶν καραβιῶν ἀπάνω-κάτω ὅπως τό κάνουνε σήμερα δόλοι, καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τά Ἑλληνικά μέρη στήν Κόρινθο σκαράθηκαν τριήρεις. Φαίνεται μάλιστα πώς γιά τούς Σαμίους ἔνας Κορίνθιος ναυπηγός, ὁ Ἀμεινοκλῆς, κατασκεύασσε τέσσερα πολεμικά πλοῖα. Πᾶνε τριακόσια χρόνια... πού ὁ Ἀμεινοκλῆς πήγε στή Σάμο... Γιατί ἐπειδή οἱ Κορίνθιοι εἶχανε χτίσει τήν πόλη τους ἀπάνω στόν Ἰσθμό, ἀνέκαθεν κρατοῦσαν τό ἐμπόριο, ἀφού οἱ Ἑλληνες τά παλιά χρόνια, καὶ οἱ μέσα καὶ οἱ ἔξω ἀπό τήν Πελοπόννησο, ἐπικοινωνοῦσαν ἀναμεταξύ τους ἀπό τή στεριά μᾶλλον παρά ἀπό τή θάλασσα, καὶ περνοῦσαν κατ' ἀνάγκη ἀπό τό μέρος τους, κι ἔτσι ἔγιναν οἱ Κορίνθιοι πολύ πλούσιοι καὶ ἰσχυροί μέ τὸν πλούτο τους... Ἀφότου οἱ Ἑλληνες ἀρχισαν νά ταξιδεύουν ἀπό τή θάλασσα, ἀπόχητσαν οἱ Κορίνθιοι καράβια καὶ ξεκαθάρισαν τούς πειρατές δίνοντας ἔτσι εύκαιριά γιά ἐμπορικές συναλλαγές. Ἔκαναν ἔτσι διπλά ἰσχυρή τήν πολιτεία τους εἰσπράττοντας χρήματα κι ἀπό τά δυό».

Θουκυδίδη, «Ἱστορία» A, 13 (Μετ. "Ἐλλης Λαμπρίδη)

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Από τό πλήθος τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων δύο ξεχώρισαν τελείως κι ἔμειναν σύμβολο αἰώνιο ἐνός ιδιαίτερου τρόπου ζωῆς πού καθεμιά καλλιέργησε μέ πίστη, καὶ μέ συνέπεια ἀκολούθησε σ' ὅλη τήν ιστορική τῆς πορεία: ἡ Σπάρτη κι ἡ Ἀθῆνα.

Στάθηκαν δύο μεγάλα πρότυπα οι δύο τόσο διαφορετικές αύτές πόλεις, κι ὅσο κι ἄν θαυμάσει κανείς τῆς Ἀθήνας τήν ἑκτηληκτική προσφορά, δέν μπορεῖ νά μή σταθεῖ γεμάτος σεβασμό μπροστά στήν ψυχική δύναμη, στήν εὐγένεια καὶ στό αὐστηρό μεγαλεῖο τῶν Σπαρτιατῶν.

Α'. Η ΣΠΑΡΤΗ

Από τούς Δωριεῖς* πού κατάκλυσαν τήν Πελοπόννησο, μιά ὁμάδα προχωρώντας στό νότο, στή Λακωνική, ἔδρυσε στή βαθιά κοιλάδα τοῦ Εύρωτα τή Σπάρτη.

Πανύψηλα βουνά ἔκλειναν τή χώρα, ἀνατολικά καὶ δυτικά, κι ἡ θάλασσα, γιά τή μακρινή ἐκείνη ἐποχή, δέν ἦταν πολύ κοντά. Όστόσο, ὅπως δείχνουν σήμερα οι ἀνασκαφές, ἡ πόλη γρήγορα

Χάλκινο ἀγαλματάκι πολεμιστῆ, ἔξαίρετο σέ καλλιτεχνική ποιότητα καὶ μέ ὅλα τά χαρακτηριστικά τῆς πλαστικῆς, ὅπως ἔξελιχθηκε στή Λακωνική. δος π.Χ. αἱ Κρατικά Μουσεῖα Βερολίνου.

ἀναπτύχθηκε, κι ἀνθίσε στὸ χῶρο τῆς τό ἐμπόριο κι ἡ βιοτεχνία. Ἀπό τὸν ἔξω σόσμο ἄφθονες ἔφταναν οἱ πρώτες ψὲλες (ἐλεφαντόδοντο, ἥλεκτρο*, χαλκός, σίδερο, μολύβι, χρυσάφι κι ἀσήμι) γιά νά γίνουν στὰ ἐπιδέξια χέρια τῶν τεχνιτῶν τῆς πλῆθος κομψοτεχνήματα καὶ ὅπλα πού, μαζί μέ τὰ ὅμορφα ὁγγεῖα τῆς, πλημμύριζαν τίς ξένες ἀγορές ἀπό τὴ Μ. Ἀσία (τὴ Λυδία) ὡς τὴν Ἰταλία (στὴν Ἐτρουρία). Τούς πρώτους αἰώνες ἡ Σπάρτη φαίνεται νά ἦταν γεμάτη κίνηση καὶ δραστηριότητα, ἀνοιχτή σέ πλουσίες ἐπιδράσεις.

"Υστερα ἀπό δύο ἐπίμονους καὶ σκληρούς πολέμους μέ τούς Μεσσηνίους, ἀλλάζει μέ τὸν καιρό τελείως ὁ ρυθμός τῆς ζωῆς. Ἡ ἐμπορική κίνηση μέ τὸ ἔξωτερικό σταματάει, ἡ βιοτεχνία περιορίζεται κι ἡ Σπάρτη διαμορφώνεται σέ κλειστό στρατόπεδο, ὅπου οἱ πολίτες τῆς καταγίνονται μόνο μέ τίς στρατιωτικές ἀσκήσεις καὶ τὸν πόλεμο.

Σιδερένια πειθαρχία κυριαρχεῖ καὶ ἡ καθημερινή ζωῆ, ὡς τίς παραμικρές τῆς λεπτομέρειες, ὄριζεται ἀπό τὴν αὐστηρή νομοθεσία. Χαρακτηριστικό τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἔξαφάνιση τοῦ ἀτόμου μές στὴ στρατιωτική μονάδα. Κάθε Σπαρτιάτης ἔπρεπε νά είναι σέ κάθε στιγμή ἔτοιμος νά ύπερασπίσει τὴν πατρίδα του ἀπό ἔξωτερηκή ἡ ἔξωτερηκή ἐπίθεση.

1. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Εἰλωτες. Οἱ Δωριεῖς* πού κατέβηκαν στὴ Λακωνία ύποδούλωσαν τούς παλαιούς κατοίκους, μοιράστηκαν μεταξύ τους τὰ κτήματα σέ ἵσα μερίδια (κλήρους) καὶ τούς ύποχρέωσαν νά τὰ καλλιεργοῦν. Ἡ τάχη αὐτή, οἱ Εἰλωτες, ἦταν πάντα πολύ μεγαλύτερη ἀπό

Μικροσκοπικά φτωχικά χαρίσματα σπούς θεούς, ἀπό μολύβι. Ἡταν τὸ μόνο ἀφέρωμα πού είχαν τὴ δυνατότητα νά προσφέρουν οἱ δυστυχισμένοι Εἰλωτες. Εἶναι πολύ σημαντικά γιά τοὺς ἀρχαιολόγους, γιατί ἔχουν μεγάλη ποικιλία στὶς παραστάσεις τους καὶ ἀφθονα διακοσμητικά θέματα, ἀναμνήσεις ἀπό τὴν τέχνη τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων στὴν περιοχή.

τούς Σπαρτιάτες, γι' αὐτό καί ζοῦσε κάτω ἀπό τή σκληρή τους ἐπίβλεψη, χωρίς κανένα δικαίωμα, κοντά στά κτήματα πού καλλι- εργούσαν. Ἡ ζωή τῶν Ειλώτων ἦταν στή διάθεση τῶν Σπαρτιατῶν.

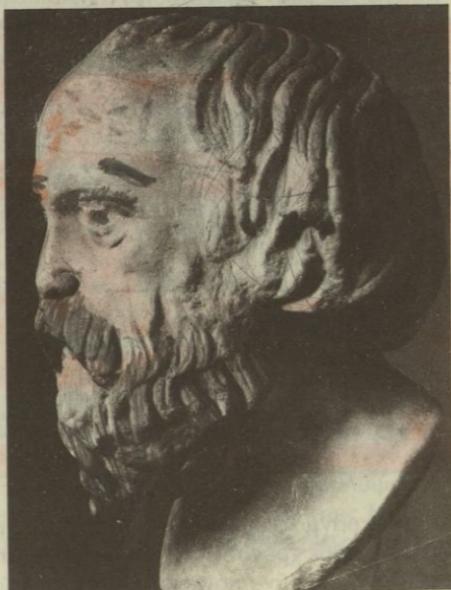
Πολίτες Σπαρτιάτες. Οἱ Δωριεῖς κάτοικοι, οἱ πολίτες Σπαρτιάτες δῆλ., ἦταν οἱ μόνοι πού εἶχαν πολιτικά δικαιώματα. Μοναδική τους ἀπασχόληση στάθηκε ὁ πόλεμος καί μόνιμη ἀπειλή ἡ ἔξεγερση τῶν Ειλώτων.

Γ' αὐτό δέν ἔκαναν καμιά δουλειά, ἀλλά καταγίνονταν μόνο μέ τίς στρατιωτικές ἀσκήσεις.

Περίοικοι. Ἐνα μέρος τῶν παλαιῶν κατοίκων τοῦ τόπου ἀποτε- λοῦσε τήν τάξην τῶν Περιοίκων. Αύτοί ἦταν ἐλεύθεροι πολίτες, ζοῦ- σαν γύρω ἀπό τή Σπάρτη σέ συνοικισμούς καί καταγίνονταν μέ τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία. Πολιτικά δικαιώματα δέν εἶχαν. Ὅποχρε- ἀνονταν μόνο νά στρατεύονται.

2. Η ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Ἡ ζωή στή Σπάρτη πήρε μορφή πού δέν τή συναντοῦμε σέ καμιά ἄλλη πόλη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Κύριο χαρακτηριστικό τῆς στά- θηκε ἡ μόνιμη ἐπιθυμία τῶν κατακτητῶν Δωριέων νά μείνουν φυλε- τικά καθαρόαιμοι καί νά διατηρήσουν τήν κυριαρχία, λίγοι αὐτοί

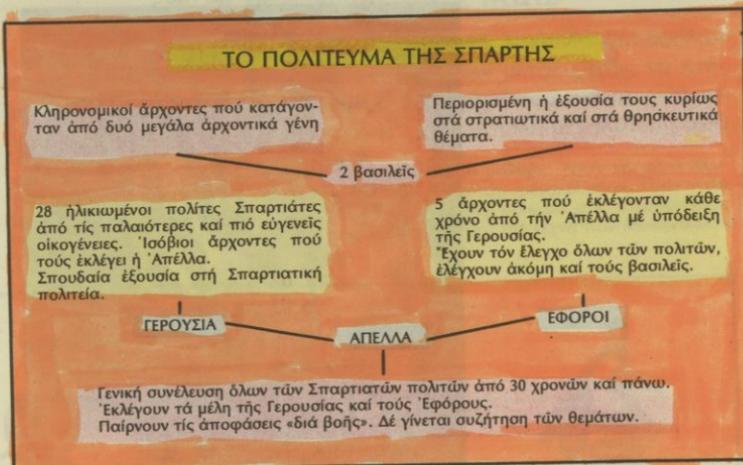
Προτομή τοῦ μυθικοῦ νομο- θέτη τῆς Σπάρτης Λυκούργου. Ρωμαϊκό ἀντίγραφο ἔργου τοῦ 3ου π.Χ. αι. Μουσείο Νό- Κάρλομπεργκ Κοπεγχάγης.

άπεναντι στό πλήθος τών δυσαρεστημένων Ειλύτων. "Υστερα, μάλιστα, από τό δεύτερο Μεσσηνιακό πόλεμο (7ος αι.), όταν ούτι άριθμός τών κατακτημένων αύξηθηκε ύπερβολικά κι ο κίνδυνος έξεγερσής τους δυνάμωσε, θέλοντας οι Σπαρτιάτες νά κρατήσουν γερά τό ζυγό, ἐπεισαν οι ἔδιοι θύματα τῆς ιδιότυπης νοοτροπίας τους καί ύποδουλώθηκαν σ' αύτή τήν ὀνάγκη. 'Ο φόβος τών Ειλύτων τούς ὀνάγκασε νά κλείσουν τήν πόλη τους καί νά διαμορφώσουν πάνω σέ αύστηρότατους κανόνες τή ζωή τους.

'Η παράδοση ἀποδίδει τή νομοθεσία τους στό Λυκούργο, ἔνα πρόσωπο σχεδόν μυθικό. Σήμερα, ὅμως, πιστεύεται πώς ή Σπάρτη σταδιακά διαμορφώθηκε σέ στρατιωτικό κράτος κι ή νομοθεσία της ὀλοκληρώθηκε τόν 6ο αι. π.Χ., τήν ἐποχή πού έζησε ὁ Χίλων ὁ Λακεδαιμόνιος, ἔνας ἀπό τούς ἐφτά Σοφούς.

3. ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

'Η Σπάρτη εἶχε δύο βασιλεῖς ὡς τό τέλος τῆς ἀρχαιότητας. 'Ήταν ὀνώτατοι θρησκευτικοί καί στρατιωτικοί ἄρχοντες καί τό ἀξιώματος ἡταν κληρονομικό. Είχαν κλῆρο μεγαλύτερο καί διπλή μερίδα στό συσσίτιο καί στά πολεμικά λάφυρα. 'Ο ἔνας βασιλιάς ὅδηγοῦσε τό στρατό στόν πόλεμο.

Τήν πραγματική ὅμως ἔξουσία τήν εἶχαν οι πέντε "Εφοροί, πού ἄλλαζαν κάθε χρόνο. Είχαν τήν ἐπίβλεψη τού κράτους καί τό δικαίωμα νά τιμωροῦν ἀκόμη καί τούς βασιλεῖς. Αύτοί ἀποφάσιζαν γιά

όλα τά σπουδαϊα ζητήματα. "Έφορος μπορούσε νά έκλεγει κάθε πολίτης Σπαρτιάτης.

Γερουσία. 28 γέροντες (πάνω από 60 χρονών) από τίς παλαιότερες οικογένειες, αποτελούσαν μαζί μέ τους 2 βασιλεῖς τή Γερουσία. Ήταν ισόβιοι ἄρχοντες, δίκαζαν τίς ύποθέσεις φόνου καί προετοίμαζαν τά θέματα πού θά άνακοινώνονταν στή συνέλευση τοῦ λαοῦ, πού λεγόταν Ἀπέλλα.

Στή συνέλευση τοῦ λαοῦ (Ἀπέλλα) ἐπαιρναν μέρος οἱ πολίτες Σπαρτιάτες πού ήταν πάνω από 30 χρονών. Ἀποφάσιζαν «διά βοής», χωρίς νά συζητοῦν τά διάφορα προβλήματα πού ἀπασχολούσαν τό κράτος. Η Ἀπέλλα άνακήρυσσε τά μέλη τῆς Γερουσίας καί τούς Ἐφόρους.

Τό πολίτευμα τῆς Σπάρτης, ιδιότυπο στήν ὄυσία του, διατηρήθηκε ἀπαράλλαχτο ὡς τό τέλος τῆς ιστορίας της. Συντηρητικοί στή φύση τους οι Σπαρτιάτες, ἀντιπαθούσαν κάθε ἀλλαγή καί, ἐπιζητώντας νά ξέουσιάσουν τό μέλλον, ἀπόφευγαν κάθε νεωτερισμό. Συμπαθούσαν ἀκόμη καί υποστήριζαν τά δλιγαρχικά πολιτεύματα καί στίς ἄλλες χώρες.

Α. Η ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ

Τά παιδιά ἐπρεπε νά συνηθίζουν στήν ἀπλή ζωή, στήν ἀδιάκοπη ἀσκηση, στή σκληραγγία καί στήν ύπακοή. Ήταν ἀκόμη ἀνάγκη νά νιώθουν ἀκατάλυτη ἀφοσίωση στήν πατρίδα τους καί ἀγάπη γιά τούς συνομήλικους, τούς αὐριανούς συμπολεμιστές.

Γ' αύτό ζούσαν οἱ παιδονόμοι.

Ἡ μόρφωσή τους ήταν πολύ ἀπλή. Διάβαζαν τά ὁμηρικά ποίηματα καί μάθαιναν πολεμικά τραγούδια καί χορούς. Βασική γραμμή στήν ἀνατροφή ήταν νά τούς ἐμπνεύσουν τυφλή ύπακοή στούς νόμους καί στίς διαταγές τοῦ κράτους, θαυμασμό γιά τήν ἀνδρεία, περιφρόνηση γιά τό θάνατο καί σεβασμό γιά τούς γεροντότερους.

Μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες ἀρετές πού προσπαθούσαν νά τούς καλλιεργήσουν ήταν ἡ ἀγάπη γιά τή συντομία στήν ἔκφραση (λακωνισμός).

Γιά νά γίνουν καλοί στρατιώτες, ἐπρεπε νά ἀποκτήσουν ἀντοχή στούς φυσικούς πόνους, καί, γιά ν' ἀντιμετωπίζουν τίς δυσκολίες ἐπιστιπού στίς ἐκστρατείες, τούς ἔδιναν λίγη τροφή, πού ήταν ἀνάγκη νά τή συμπληρώνουν μόνοι τους, ἀρπάζοντας κρυφά ὅ, τι τούς ἔλειπε. Ήταν, ώστόσο, φριχτή ντροπή νά τούς ἀνακαλύψουν.

Τά παιδιά κοιμόνταν πάνω σέ καλάμια, πού μόνα τους ἔκοβαν στίς ὄχθες τοῦ Εύρώτα, καί φορούσαν ἐλάχιστα φορέματα, τά ἴδια

Σπαρτιάτες Επαρχίας Επαρχίας Επαρχίας

41

χειμώνα καί καλοκαίρι. Καλλιεργοῦσαν στενή ἀλληλεγγύη κι ἀγάπη μεταξύ τους.

5

Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ

Εἴκοσι χρονῶν γίνονταν στρατιῶτες, κι ἀπό αὐτή τήν ἡλικία ὡς ἔξηντα χρονῶν κοιμόνταν – δεκαπέντε μαζί – σέ σκηνές κι ἔτρωγαν σέ κοινά συσσίτια. Τό φαγητό τους ἦταν ἀπλό. Τό πιο συνθισμένο ἦταν ό «μέλας ζωμός», ζουμί ἀπό χοιρινό κρέας μέ εἰδι. Γυμνάζονταν ὀλοένα καί πήγαιναν στό κυνήγι. Τριάντα χρονῶν μποροῦσαν νά παντρευτοῦν, πήγαιναν δόμως σπάνια σπίτι τους. Ἀπαγορεύονταν νά καταγίνονται μέ όποιαδήποτε ἐργασία. Οι Εἰλωτες καλλιεργοῦσαν τή γῆ κι αύτοὶ ἔδιναν ὑποχρεωτικά τά μέσα γιά νά ζοῦν οι οἰκογένειες τῶν Σπαρτιατῶν, καθώς καί τό μερίδιο τῶν πολιτῶν στά συσσίτια.

‘Η πολυτέλεια, ή σπατάλη, ή φιλοχρηματία θεωροῦνταν ἀτιμωτικά ἐλαττώματα. Τό νόμισμά τους ἦταν σιδερένιο, βαρύ, μέ λίγη ἀξία. Χρυσά καί ἀσημένια νομίσματα δέν ὑπῆρχαν στή Σπάρτη.

‘Η δύσκολη αὐτή ζωή είχε ἐπιβληθεῖ ἀπό τούς νόμους. Χρειαζόταν μεγάλη ψυχική δύναμη νά τήν ἀκολουθήσει κανείς, γι' αὐτό καί δέν ἐπιτρεπόταν στούς ξένους νά μείνουν καιρό στή Σπάρτη (ξενηλασία), ούτε στούς πολίτες νά πηγαίνουν σ' ἄλλα μέρη, γιά νά μή συγκρίνουν τή δική τους ζωή μέ τή ζωή τῶν ὑπόλοιπων Ἑλλήνων.

‘Ο ἀδιάκοπος φόβος ἔξεγερσης τῶν Εἰλώτων ἔκαμε τούς Σπαρτιάτες νά μή θέλουν τίς μακρινές ἐκστρατείες.

Πήλινο ὁμοίωμα δάιμονα, μέ μορφή γεροντική, γεμάτη ρυτίδες. Βρέθηκε στό Ἱερό τῆς Ὁρθίας Ἀρτεμίς στή Σπάρτη. βος π.χ. αι. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης.

6. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Κράτος στρατιωτικό ή Σπάρτη ήταν άναγκη νά διαμορφώσει άνάλογα καί τό χαρακτήρα τῶν γυναικῶν, πού ἐπαιρναν τήν ἴδια άνατροφή μέ τούς ἄντρες κι είχαν μεγάλη θέση στήν κοινωνία. Τίς σέβονταν κι ἀκουγαν τή γνώμη τους. Γεννώντας καί μεγαλώνοντας άνθρώπους γιά τόν πόλεμο, ἐπρεπε νά γίνουν σκληρές κι αύτές καί νά πιστεύουν πάνω ἀπό ὅλα στήν πατρίδα. Πνίγοντας τό μητρικό τους φιλτρο, παράγγελναν στούς γιούς, ἀλλά καί στούς ἄντρες τους, ἔπειροβοδίζοντάς τους γιά τόν πόλεμο, τό περίφημο «ἢ τάν ἢ ἐπί τάς», δηλαδή ή νά γυρίσουν νικητές μέ τά ὅπλα στό χέρι η νά τούς φέρουν νεκρούς. "Έμειναν περίφημες στήν ιστορία γιά τήν περιφάνια καί τή γενναιότητά τους.

7. Ο ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ

Οι Σπαρτιάτες, πρώτοι στήν Ἑλλάδα, ὀργάνωσαν τό πεζικό σέ σπουδαία μαχητική δύναμη. Χρησιμοποιοῦσαν ὅπλα ἀμυντικά κι ὅπλα ἐπιθετικά. Αύτοί πρώτοι δημιούργησαν τή φάλαγγα, ἔνα γερό σῶμα, μέ τούς ὅπλιτες τακτικά παραταγμένους, τόν ἔνα πλάι στόν ἄλλο, σέ ἀρκετό βάθος καί πλάτος, ἔτοι πού ὁ ἔχθρος νά μήν μπορεῖ νά τό διασπάσει. Στή μάχη προχωροῦσαν στούς ἥχους τῶν αὐλῶν. Πολεμικό τους ἐμβατήριο ήταν ὁ παιάνας.

8. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ

Ἄπο τότε πού οι Σπαρτιάτες ἔκλεισαν τήν πόλη τους στόν ἔξω κόσμο κι ἀφοισώθηκαν στά στρατιωτικά, δέν ἀνάπτυξαν οὔτε τίς τέχνες οὔτε τά γράμματα.

"Αφησαν πίσω τους αἰώνιο παράδειγμα, τίς ἀρετές πού ἀγωνίστηκαν νά καλλιεργήσουν: φλογερή φιλοπατρία, ἀνδρεία, σεβασμό στούς νόμους καί στούς ἄρχοντες, λιτότητα σπή ζωή καί στήν ὄμιλία, αὐταπάρνηση καί περηφάνια. "Έδωσαν ἀνθρώπινους τύπους ἀξιοθαύμαστους.

Πρόσφεραν πολύ ώραιες ιδέες καί πρόβαλε ή ιστορία τους ἀξιοθαύμαστες ἀνθρώπινες μορφές. "Η συμβολή τους, ὅμως, στόν πολιτισμό τῆς ἀνθρωπότητας ύστερησε, γιατί οι ἴδιοι περιφρόνησαν τή ζωή. Πάσχισαν νά είναι ή πρώτη πόλη στήν Ἑλλάδα, ή πιό δυνατή. Δέν τό κατάφεραν ὡς τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τό παραδειγμά τους, ὅμως, ἔμεινε μοναδικό καί αιώνιο.

9. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Στήν ἀρχαϊκή περίοδο οι Σπαρτιάτες, ἐκτός ἀπό τούς δύο Μεσ-

σηνιακούς πολέμους (8ο καί 7ο αι. π.Χ.) ἔκαμαν κι ἄλλη σειρά ἀπό ἀγώνες μές στήν Πελοπόννησο. Χτύπησαν τό "Αργος καὶ τὴν Ἀρκαδία, κι ἦτοι πρόσθεσαν κι ἄλλους χώρους στήν κυριαρχία τους (Κυνουρία, Κύθηρα, Θυρέα). Τέλος, ὑποχρέωσαν τίς περισσότερες περιοχές καὶ τίς μεγάλες πόλεις νά συμμαχήσουν μαζί τους, διατηρώντας τήν ἐλευθερία τους. Ἡ συμμαχία αὐτή ὀνομάστηκε Πελοποννησιακή κι ἀνάδειξε τή Σπάρτη στή μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στήν Ἑλλάδα. Εἶναι ἡ πρώτη σοβαρή προσπάθεια γιά συνένωση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ στάθηκε πολύτιμη στήν ἀντιμετώπιση τοῦ φοβεροῦ κινδύνου πού ἀπειλήσε τόν Ἑλληνισμό στίς ἀρχές τοῦ 5ου αι. π.Χ.: τῆς εισβολῆς τῶν Περαῶν. Στή συμμαχία ἀνήκαν ἡ Ἡλεία κι ἡ Ἀρκαδία, ἡ Κόρινθος, τά Μέγαρα καὶ ἡ Αργινα. Τό "Αργος καὶ ἡ Ἀχαΐα δέν προσχώρησαν.

KYRIA SΗMΕΙA

1. Ἡ πόλη-κράτος τῆς Σπάρτης ὑπῆρξε δημιούργημα τῶν Δωριέων.
2. Βασικό τους χαρακτηριστικό ἡ ἐπιθυμία νά ἐπιβληθοῦν στούς Εἴλωτες πού ὑποδούλωσαν.
3. Τό πολίτευμά τους στάθηκε ἰδιότυπο. Ἦταν διπλή βασιλεία κληρονομική. Τήν ἔξουσία ὅμως είχαν στά χέρια τους οἱ πέντε "Ἐφοροί, πού ἐκλέγονταν μέσα ἀπό τούς πολίτες.
4. Ἡ ἀνατροφή ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν ἦταν αὐστηρή κι ἐπιζητοῦσε νά χαλυβδώσει τήν ψυχή καὶ νά δώσει γερούς καὶ γενναίους στρατιώτες.
5. Οἱ σπαρτιατικές ἀρετές στάθηκαν ὑποδειγματικές. "Εδωσε ἡ πόλη τους ὥραία ἀνθρώπινα παραδείγματα. Ἡ βασική τους ὅμως ἐπιδίωξη κι ἡ ἀφοσίωσή τους στόν πόλεμο τούς στέρησε τή χαρά τῆς ζωῆς. Ἀγωνίστηκαν γιά πρόσκαιρα ἀποτελέσματα.
6. Τόν δο αι. π.Χ. ἡ Σπάρτη ὁργανώνει τήν Πελοποννησιακή συμμαχία καὶ γίνεται ἡ μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στήν Ἑλλάδα.

KEIMENA

1. «Ἐξετάζοντας (ὁ Κροῖσος) ἔβρισκε ὅτι τήν πρώτη θέση (στήν Ἑλλάδα) τήν είχαν οἱ Λακεδαιμόνιοι κι οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ πρώτοι ἀπό τή δωρική φυλή κι οἱ ἄλλοι ἀπό τήν ιωνική. Πραγματικά αὐτοί οἱ λαοί ἦταν οἱ πόλεις ἔδαφοι.

Ηροδότου, Ιστορία A, 56 (Μετ. Α Θεοφίλου)

2. Παράξενες δψεις τῆς σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς:

«Τά παιδιά κλέβουν μέ τόση προφύλαξη, ώστε λένε κάποτε κάποιος ἔκ-
λεψε μιά μικρή ἀλεπού καί τὴν ἔκρυψε στὸ φόρεμά του, καί τὸ ζώο τοῦ
καταστάραζε τὴν κοιλιά μέ τὰ νύχια καί τὰ δόντια του· τὸ παιδί ὅμως, γιά νά
μήν το νιώσουν (οἱ ἄλλοι), ὑπόμενε τούς πόνους καί πέθανε».

Πλουτάρχου, «Βίος Λυκούργου», κεφ. 18 (Μετ. Α. Κ.)

3. Ὁ λακωνισμός:

«Μάθαιναν τά παιδιά νά μεταχειρίζονται λόγο, δπου ἡ χάρη νά είναι
συνυφασμένη μέ πικρία καί νά ἐκφράζουν πολύ νόημα μέ λίγες λέξεις... ἔτσι
μέ λίγες καί ἀπλές λέξεις, πολλή καί ἔξαιρετή σκέψη νά ἐκφράζουν, ἀναδει-
κνύοντας μέ τή σιωπή τά παιδιά ἀποφθεγματικά καί μαθημένα νά ἀπαν-
τοῦν...».

Πλουτάρχου, «Βίος Λουκούργου», κεφ. 19 (Μετ. Α.Κ.)

B'.H ΑΘΗΝΑ

Τ. Η ΓΗ

‘Η χώρα είναι λεπτόγεωες*, δπως τήν ἐλεγαν οἱ ἀρχαῖοι. Λιγοστή
ἡ συγκομιδή, ὅσο ἐντατικά κι ἀν καλλιεργηθεῖ ἡ γῆ, καί τά ποτάμια
της, ὁ Ἰλισός, ὁ Κηφισός κι ὁ Ἡριδανός, τό καλοκαίρι ξεραίνονταν
σχεδόν. Ἔβγαζε λίγο σιτάρι, κρασί, μέλι, σύκα καί τό πολύτιμο λάδι
πού πρόσφερε τό ἀγαπημένο δέντρο τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐλιά.

Οι λίγες δυνατότητες τῆς χώρας ἔσπρωξαν νωρίς τούς κατοί-
κους πρός τή θάλασσα. Τό ναυτικό τούς ἀνοιξε τούς ἐμπορικούς
δρόμους κι ἔτσι πήρε ζωή ἡ βιοτεχνία τους.

‘Από τή στιγμή ἐκείνη, είδαμε, ἄρχισαν κι οἱ διαμάχες στό ἐσωτε-
ρικό, ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις. ‘Ολοι οἱ ἀγώνες κι οἱ συγκρού-
σεις στήν Ἀθήνα στάθηκαν σ' ἔνα ἐπίπεδο. Δέ χύθηκε αἷμα. Κι ὅλες
οἱ μεταβολές πού σημειώθηκαν, ὀδήγησαν στό τελειότερο πολί-
τευμα πού γνώρισε ὁ κόσμος, στή δημοκρατία, πού στόν 50 αἰώνα
πήρε τήν ιδανικότερή τῆς ἐκφραση.

Οι Σπαρτιάτες, περήφανοι γιά τήν καταγωγή τους, ὑποδούλω-
σαν τούς παλαιούς κατοίκους, γιά νά ὑποδουλωθοῦν οἱ Ίδιοι, μέ τή
σειρά τους, στό μάταιο ἀγώνα πού σ' ὅλη τους τήν ιστορία μόχθη-
σαν νά πραγματώσουν.

Οι Ἀθηναῖοι, τό ίδιο περήφανοι γιά τή δική τους ἰωνική κατα-
γωγή, πήραν ἄλλο δρόμο. Ζώντας ἐλεύθερα, χωρίς φόβο κι ἀγω-
νία, μπορώντας νά χαρούν τή φύση καί τήν ὄμορφιά της, ἔχοντας
καιρό νά παρατηρήσουν τόν κόσμο γύρω τους καί νά στοχαστοῦν,
κέντρο τῆς προσοχῆς τους ἔκαμαν τόν ἀνθρωπο. Καί τή δική του

Διαφορά
Σπαρτιατών καί
Ἀθηναίων

θέση κοίταξαν νά καταξιώσουν*, καλυτερεύοντας τήν ίδια τους τή
ζωή.

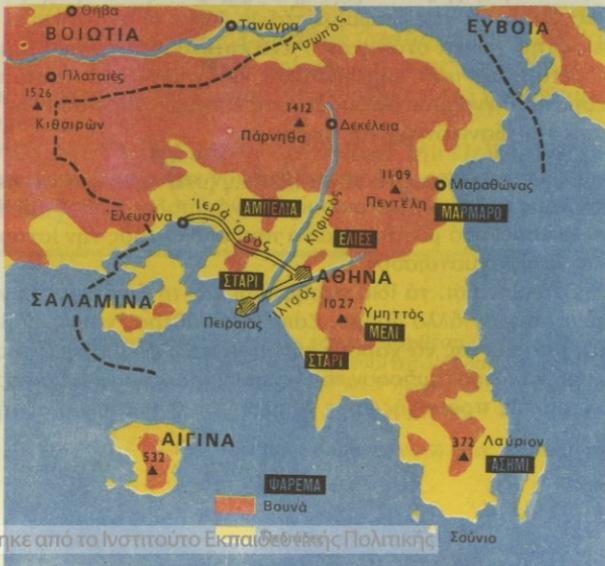
*Αθηνᾶ-Ποσειδῶν

Θεά τής πόλης, κυρίαρχη καί προστάτισσα μαζί, ἀνακηρύχτηκε
ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ προσωποποίηση τῆς σοφίας καί τῆς εἰρηνικῆς δουλει-
ᾶς. Ἐκείνη, λέει ἔνας παλιός ἀθηναϊκός μύθος, ἀγωνίστηκε μέ τον
ποσειδῶνα, τό θεό τῆς θάλασσας, γιά τό ποιός θά πάρει
στήν προστασία του τή νέα πόλη, δίνοντάς της τ' ὄνομα του. Ὁ
Ποσειδῶν χτυπώντας μέ τήν τρίαινά του τό βράχο στήν Ἀκρόπολη
ἔκαμε ν' ἀναβλύσει τό ύγρο στοιχεῖο. Ἔνα περήφανο ἀλογο πετά-
χτηκε, σύμβολο τῆς πολεμικῆς δύναμης. Ἡ Ἀθηνᾶ χτυπώντας τό
δόρυ τῆς ἔκαμε νά φυτρώσει ἡ ἑλιά, σύμβολο τῆς ειρηνικῆς ἀνάπτυ-
ξης κι εύημερίας. Κέρδισε ἡ Ἀθηνᾶ κι ἐτοι ἐκείνη χάρισε τό ὄνομά
της στήν πόλη καί τής παραστάθηκε σ' ὅλους της τούς ἀγώνες.
Στήν Ἀκρόπολη, τό θρησκευτικό κέντρο τῆς πόλης, ιδρύθηκε ὁ
ναός της. Σ' αὐτόν ἔφτανε ἡ μεγάλη πομπή, ὅταν κάθε τέταρτο
χρόνο γιορτάζονταν τά μεγάλα Παναθήναια.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Τής Ἀττικῆς ἡ ιστορία χάνεται στά σκοτάδια τῆς προϊστορίας.
Ἀπό τίς ἀνασκαφές είναι γνωστό, σήμερα, πώς κατοικήθηκε στά
πρώιμα νεολιθικά χρόνια, κι ἀπό τήν ἐρμηνεία τῶν πανάρχαιων
μύθων βγαίνει τό συμπέρασμα πώς ὑπῆρχαν διάφοροι ισχυροί
συνοικισμοί τή δεύτερη χιλιετία στό χώρο της, πού ὄρισμένοι, στή
μυκηναϊκή ἐποχή, ἀπόκτησαν μεγάλη σημασία. Τότε, κατασκευ-
άζονται τά πανάρχαια τείχη καί τό βασιλικό ἀνάκτορο στήν Ἀκρό-

Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΤΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΤΗΣ

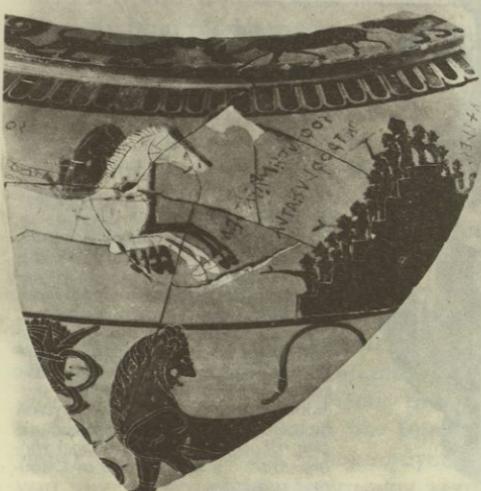
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σούνιο

πολη τῶν Ἀθηνῶν. Στό Μαραθώνα, στήν περιοχή τῆς Βραυρώνας καί στήν Ἐλευσίνα ύπηρχαν οἱ δυνατότερες κῶμες.

‘Η ἀθηναϊκή παράδοση ἀπόδιδε τὴν ἔδρυση τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν στὸ βασιλιά Θησέα. Ἐκεῖνος ὑποχρέωσε τούς εὐγενεῖς τῶν γύρω περιοχῶν νά ἔρθουν νά ἐγκατασταθοῦν στήν Ἀθῆνα. Τῇ θύμηση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, τοῦ συνοικισμοῦ, τῇ γιόρταζαν λαμπτρά σε δόλοκληρη τὴν ιστορική τους ζωή μὲ τή μεγαλύτερη γιορτή τῆς πόλης, τά Παναθήναια, πού στή μνήμη τους ἔφερνε ὅλη τὴν παμπάλαιη ἴστορία τους, τή χαμένη γιά μᾶς σήμερα. Τήν Ἀθήνα κυβέρνησε μιά σειρά ἀπό βασιλεῖς. Τῇ θύμηση ὅλων, ὅμως, ἐκάλυψε τό πρόσωπο τοῦ Θησέα. Γ’ αὐτὸν διηγήθηκαν πλήθος ἴστοριές (μύθους). Ἐκεῖνος σκότωσε τό Μινώταυρο καί λύτρωσε τούς Ἀθηναίους ἀπό τό φοιβερό φόρο αἴματος πού πλήρωναν κάθε χρόνο στό Μίνωα, τό βασιλιά τῆς Κρήτης. Μέ τό ἐφευρετικό του μυαλό καί τή γενναιότητά του τούς ἀπάλλαξε ἀπό τούς ληστές καί τά ἄλλα δεινά πού μάστιζαν τή χώρα. Ἀναγορεύθηκε, μέ τόν καιρό, ἥρωας τῆς Ἀττικῆς.

Τελευταῖο βασιλιά ἀναφέρουν τόν Κόδρο, ἔνα γεμάτο γενναιότητα ἄρχοντα, πού μέ τή θέλησή του θυσιάστηκε γιά χάρη τῆς πόλης, γιά νά μήν πατήσουν τήν Ἀττική οἱ Δωριεῖς. Ἡταν τόση ἡ ἀξία τῆς θυσίας του, πού δέ θέλησαν πιά ἄλλον βασιλιά, ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι.

Κομμάτι ἀπό ἀττικό ἀγγείο (δίνο = ἀγγείο γιά κρασί μέ παράσταση ἀγώνων πρός τιμή τού νεκροῦ Πατρόκλου. Προσέξτε τό διαφορισμό στό χρώμα τῶν ἀλόγων (τό πρόσθιο είλαι λευκό) καί τίς γεμάτες ζωηρότητα χειρονομίες τῶν θεατῶν. Ἐργο τού πρώτου γνωστού Ἀττικού ἀγγειογράφου, τοῦ Σοφίλου. Γύρω στά 580-570 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

‘Ο Θησέus. ‘Ο συνοικισμός

"Ολοι αύτοί οι παμπάλαιοι μύθοι, άπήχηση ιστορικῶν γεγονότων μέχρι της λεπτομέρειες γιά μᾶς, σχηματίζουν τήν άρχη τῆς ιστορίας τῶν Ἀθηνῶν στήν άρχαιότητα.

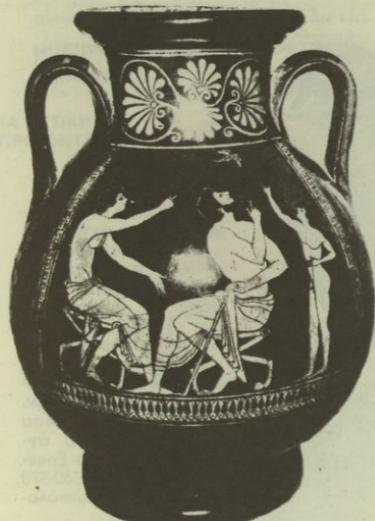
'Αθήνα λέγοντας ἐννοοῦμε όλοκληρη τήν Ἀττική. "Εξω ἀπό τό κέντρο, τήν πόλη, ἔξακολούθησαν νά ζούν οἱ ἄγρότες, οἱ ναυτικοὶ, οἱ ξυλοκόποι κι οἱ ψαράδες στίς περιοχές ὅπου προσφερόταν ἡ δυνατότητα νά ἐργαστούν. 'Η ἀξία, ὅμως, τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Θησέου συνοψίζεται στό γεγονός, πώς ἀπό τότε κάθε κάτοικος τῆς Ἀττικῆς ὅπου κι ἀν κατοικούσε, στό κέντρο ἢ στά χωριά, ἥταν πολίτης Ἀθηναῖος, ὅπως κι δοι οἱ ἄλλοι πού ἔμεναν μές στήν πόλη.

"Ετοι, ἔξαρχης, είναι διαφορετικό τό ξεκίνημα τῆς Ἀθήνας. 'Η πόλη είναι ἀπλῶς τό κέντρο, δέν είναι, ὅπως στή Σπάρτη, ὁ κυρίαρχος σ' ὅλη τήν ἄλλη χώρα.

3. ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Τή βασιλεία όμαλά τή διαδέχτηκε στήν Ἀθήνα ή ὀλιγαρχία. 'Ο βασιλιάς, πού ἥταν ισόβιος στήν ἀρχή, ἔμενε στήν ἔξουσία ὑστερα γιά δέκα χρόνια. Στό τέλος, ἀλλαζε κάθε χρόνο.

Οι ἀριστοκράτες πήραν τήν ἔξουσία στά χέρια τους καί ἀπό τήν τάξη τους βγαίνανε οἱ ἀνώτατοι ἀρχοντες, ή κυβέρνηση: οἱ ἐννέα ἀρχοντες δηλαδή. "Ενας ἀπ' αὐτούς ὄνομαζόταν ἀρχων-βασιλεύς,

Ἐρυθρόμορφο ἀττικό ἀγγείο μέ παράσταση δύο ἀνδρικῶν μορφῶν, ἐνός ὀρίμου καί ἐνός νέου πού κάθονται σέ δίφρο (ἀναδιπλούμενο κάθισμα). Πίσω ἀπό τόν ὄριμο ἀνδρα, ἔνα παιδί γυμνό ἀπλύνει τό χέρι του, ὅπως κι οἱ δύο ἄλλοι, πρός ἔνα χειλίδον. Ἀπό τήν ἐπιγραφή πού ὑπάρχει πάνω στό ἀγγείο φαίνεται πώς χαιρετίζοντας τό πρώτο χειλίδόνι, καλωσορίζουν τήν διοίκη πού ἔρχεται. Καλοδιατηρημένη ἐρυθρόμορφη πελική (είδος ἀμφορέα γιά ταφική χρήση). 510-500 π.Χ. Βρίσκεται στό Μουσείο τού Λεινυγκραντ.

κι ήταν ό ἀνώτερος θρησκευτικός ἄρχων. Ἡταν ἡ θύμηση τοῦ παλαιοῦ πρώτου ἄρχοντα. Οἱ ἄλλοι ήταν: ὁ πολέμαρχος, ὁ ἐπώνυμος καὶ οἱ ἔξι θεσμοθέτες.

Ο ἐπώνυμος ἔδινε τ' ὄνομά του στό ἔτος, κι εἶχε καθήκοντα διοικητικά. Ο πολέμαρχος φρόντιζε τὸ στρατό καὶ τὴν ἀμυνα τοῦ κράτους. Οἱ ἔξι θεσμοθέτες παρακολουθοῦσαν τὴν τήρηση τῶν νόμων, πού ὅσο ήταν ἄγραφοι, αὐτοί τούς διατύπωναν στά δικαστήρια.

Πλάι στούς ἐννέα ἄρχοντες ὑπῆρχε ἐπίσης ἔνα συμβούλιο ἀπό εὐγενεῖς, ὁ Ἀρειος Πάγος. "Υστερα ἀπό τό 682 π.Χ., τὸν ἀποτελοῦσαν ὅσοι εἶχαν γίνει πρὶν ἄρχοντες. Τὰ μέλη του ήταν ισόβια. "Ἐργο τους εἶχαν τὸν ἐλεγχο τῶν ἄρχοντων καὶ τῇ φροντίδα γιά τῇ διατήρηση τῶν παραδόσεων. Πρότειναν τούς νέους ἄρχοντες κάθε χρόνο καὶ δίκαζαν τίς ὑποθέσεις φόνου, ἐμπρησμοῦ καὶ «φαρμακείας» (δηλητηρίασης). Συνεδρίαζαν στὸν Ἀρειο Πάγο, στό μικρό λόφο στά δυτικά τῆς Ἀκρόπολης, πού τούς ἔδωσε καὶ τό ὄνομά τους.

4. ΟΙ ΤΑΡΑΧΕΣ – ΚΥΛΩΝΕΙΟ ΑΓΟΣ

Τὴν ἔξουσία εἶχαν, ἔτσι, στά χέρια τους οἱ ἀριστοκράτες. Μέ τη διαμόρφωση τῶν νέων τάξεων: ἐμπόρων, ναυτικῶν καὶ βιοτεχνῶν πού πλούτισαν, δημιουργήθηκαν ἀπαιτήσεις. Ἡ νέα τάξη τῶν πλουσίων (οἱ ἀστοί) ἦθελε νά παίρνουν κι αὐτοί μέρος στή διοίκηση.

Ταυτόχρονα, ὁ πολύς λαός δυσφοροῦσε μέ τούς ἀριστοκράτες, ίδιως στό θέμα τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Σοβαρά παράπονα εἶχαν πολλοί ἀγρότες πού χρεώθηκαν σέ δύσκολες χρονιές κι εἶχαν γίνει δούλοι. "Οσοι δέν εἶχαν ἀλλη περιουσία δανείζονταν ᾧ τότε μέ ἐγγύηση τὴν ἀτομική τους ἐλευθερία. "Αν δέν κατάφερναν νά ξεχρεωθοῦν, ὁ δανειστής τούς ἔπαιρνε δούλους. Οἱ δυσαρεστημένοι ὀλοένα διαμαρτύρονταν περισσότερο κι ή κατάσταση γινόταν πολύ στενόχωρη.

Ο Κύλων ήταν ἔνας εὐγενής, ἀγαπητός στό λαό, γιατί ὑπῆρξε ὀλυμπιονίκης. Κοίταξε νά ἐκμεταλλευτεῖ τὴν εὐκαιρία καὶ νά γίνει τύραννος (ήταν γαμπρός τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένη). Κατέλαβε μέ μερικούς ὀπαδούς του τὴν Ἀκρόπολη (636 π.Χ.) κι ἐτοιμάστηκε νά πάρει τὴν ἔξουσία. Ἀμέσως οἱ ἀριστοκράτες ὄργανώθηκαν ἐναντίον του. Αὐτός δραπέτευσε στά Μέγαρα. "Ἐγινε, τότε, μιά φοβερά ἀνόσια πράξη. Τούς ὀπαδούς του, παρ' ὅλο πού πρόσφυγαν ίκέτες στό βωμό τῶν Εὔμενίδων, τούς σκότωσαν. Ἡ πράξη αὐτή ὀνομάστηκε Κυλώνειο ἄγος. Οἱ πρωταίτοι (ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀλκμεωνιδῶν) ἐξορίστηκαν, κι ἀπό τὴν Κρήτη ἔφεραν τό μάντη Ἐπιμενίδη νά ἔξαγνίσει τὴν πόλη. Τότε οἱ κάτοικοι τῶν Μεγά-

ρων βρήκαν εύκαιρια καί πήραν τή Σαλαμίνα, γιά νά έκδικηθούν δῆθεν τή σφαγή τῶν ὄπαδῶν τοῦ Κύλωνα.

5. Ο ΔΡΑΚΩΝ

Ἐπειδή οἱ ταραχές σημείωσαν μεγάλη ἐνταση τό 624 π.Χ., οἱ εὐ-γενεῖς πρότειναν θεμοθέτη τό Δράκοντα, ἔναν εὐγενή, γιά νά γρά-ψει τούς νόμους. Ἐτσι ρυθμίστηκαν διάφορα θέματα στήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, δρίστηκαν ὅμως ποινές τόσο σκληρές πού, ἀπό τότε ὡς σήμερα, λέγοντας δρακόντεια μέτρα, ἐννοοῦμε τά πολύ αύ-στηρά. Οι πλούσιοι δέν ίκανοποιήθηκαν διόλου, οὔτε κι ὁ λαός.

Ἐτσι, τό 594 π.Χ., ἀναθέτουν οἱ Ἀθηναῖοι σ' ἔναν κοσμογυρι-σμένο ἔμπορο, παλαιόν ἀριστοκράτη, ποιητή καί ἔναν ἀπό τούς ἐφτά σοφούς, τό Σόλωνα, νά ρυθμίσει τή νομοθεσία.

6. ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

Ο Σόλων δυό χρόνια πρίν, είχε κατορθώσει νά ἐνθουσιάσει τόσο μέ τούς στίχους του τούς Ἀθηναίους, ὥστε νά πάρουν πίσω ἀπό τούς Μεγαρεῖς τή Σαλαμίνα, ἀπαραίτητη γιά τήν ἐμπορική τους κίνηση. Είχε γίνει γι' αύτό κοσμαγάπητος. Πήρε μιά σειρά ἀπό σω-τήρια μέτρα καί ἡ νομοθεσία του ἦταν προσπάθεια συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιμαχόμενων μερίδων. "Οπως γράφει ὁ ἴδιος, κοίταξε νά «συναρμόσει τή βία καί τή δίκη».

Σεισάχθεια. Ἡταν τό πρώτο του μέτρο· ἡ ἀπαλλαγή δηλαδή τῶν πολιτῶν ἀπό τά χρέη τους. Ἐλευθέρωσε μέ χρήματα τής πόλης ὅσους είχαν γίνει δοῦλοι γιά χρέη, κι ἀπαγόρευσε νά δανείζονται ἀπό κεὶ καί πέρα μέ ἀντίβαρο τήν προσωπική τους ἐλευθερία. Βο-θήσε μέ ειδικούς νόμους τίς μεσαίες τάξεις.

Τέλος, γιά νά παύσει ἡ κυριαρχία τῶν εὐγενῶν, ἀλλαξε τήν πα-λαιά διάκριση σέ τάξεις ἀνάλογα μέ τήν καταγωγή. "Ορισε τά καθή-κοντα καί τά δικαιώματα τῶν πολιτῶν, μέ βάση τό εισόδημά τους. Δημιούργησε, ἔτσι, τέσσερις τάξεις: τούς πεντακοσιομέδιμνους*, τούς τριακοσιομέδιμνους (ἰππεῖς), τούς διακοσιομέδιμνους (Ζευγί-τες) καί τούς θῆτες* (αύτούς πού είχαν ἐλάχιστα εισοδήματα).

"Αρχοντες γίνονταν ὅσοι ἀνήκαν στίς δυό πρώτες τάξεις. Οι δια-κοσιομέδιμνοι μπορούσαν νά πάρουν μόνο κατώτερα ἀξιώματα, κι οι θῆτες ἀπαλλάχτηκαν ἀπό τούς φόρους. Οι δυό πρώτες τάξεις είχαν καί ὑποχρεώσεις οἰκονομικές. Ἐπρεπε νά προσφέρουν χρή-ματα γιά διάφορα κρατικά ἔργα καί πλήρωναν φόρους. "Ολοι στρατεύονταν.

Στή διοίκηση διατήρησε τούς 9 ἀρχοντες καί περιόρισε τή δύ-

Δικαιώματα καί
ὑποχρεώσεις

Βουλή· Ἐκκλησία
τοῦ Δήμου

νάμη τοῦ Ἀρείου Πάγου. Δημιούργησε ὅμως καὶ νέες ἔξουσίες:

α. Τή Βουλή τῶν τετρακοσίων (ἐπαιρναν μέρος 100 πολίτες ἀπό κάθε φυλῆ). "Ἐργο τῆς ἡταν νά σκέπτεται καί νά προτείνει στή γενική συνέλευση ὅλων τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν (στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου) τά διάφορα θέματα πού ἀπασχολούσαν τό κράτος.

β. Στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου (ἐπαιρναν μέρος ὅσοι ἡταν πάνω ἀπό εἴκοσι χρονῶν).

Τέλος, γιά τήν καλύτερη ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, ὅρισε νέο δικαστήριο, τήν Ἡλιαία, μέ 6.000 μέλη (τά 1.000 ἡταν ἀναπληρωματικά).

Δίνοντας λαμπρό παράδειγμα, ἀφοῦ τέλειωσε τή νομοθεσία, ἔγινε καί πάλι ἀπλός πολίτης, προβάλλοντας γιά πρώτη φορά τήν ἀξία τοῦ ἀπλοῦ πολίτη. Γιά νά μήν τοῦ ζητοῦν, μάλιστα, ἀλλαγές, ἐφυγε γιά δέκα χρόνια ἀπό τήν Ἀθήνα.

Ἡλιαία

7. Ο ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ ΤΥΡΑΝΝΟΣ

Παρά τά μέτρα τοῦ Σόλωνα καμιά τάξη δέν ἰκανοποιήθηκε ἀπολύτως. Οι εὐγενεῖς δυσαρεστήθηκαν, γιατί ἔχασαν τά προνόμια τους. Οι πλούσιοι ἐπειδή ἀπλώς ἔξισθηκαν μέ τούς εὐγενεῖς. Ο λαός ἀνακουφίστηκε βέβαια μέ τή σεισάχθεια, Ζητοῦσε ὅμως νά μοιραστεῖ ξανά ἡ γῆ (ἀναδασμός), γιά ν' ἀποκτήσουν κτήματα οι φτωχοί γεωργοί.

Στό μεταξύ, ἐπειδή καί πάλι οι ταραχές συνεχίζονταν, ἔνας εὐγενής, ὁ Πεισίστρατος, ἔξυπνος καί δραστήριος, κατόρθωσε κι ἀναγνωρίστηκε ὀρχηγός τῶν λαϊκῶν τάξεων, καί μέ τή βοήθειά τους πῆρε τήν ἔξουσία στά 561-560 π.Χ. Παρ' ὅλο πού ἀκολούθησε ἔξυπνη καί συμβιβαστική πολιτική, δυό φορές τόν ἀπομάκρυναν ἀπό τήν Ἀθήνα. Κατόρθωσε ὅμως καί πῆρε ξανά τήν ἔξουσία ὥς τά 528-527 πού πέθανε.

Ίκανοποίησε τούς ἀγρότες διατηρώντας ὄρισμένους ἀπό τούς νόμους τοῦ Σόλωνα. Δήμευσε τά κτήματα τῶν εὐγενῶν πού ἐφυγαν κρυφά ἡ ἔξορίστηκαν, καί τά μοίρασε στούς φτωχούς γεωργούς. Τούς ἔδωσε καί δάνεια γιά νά τά καλλιεργήσουν. "Ἔκαμε δρόμους καί διευκόλυνε τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης μέ τά περιοδεύοντα δικαστήρια πού ἴδρυσε.

Οργάνωσε τό στρατό κι ἐκαμε πλῆθος ἀπό κοινωφελή ἔργα (ύδραγωγεῖο). Τέλος, ἴδρυσε ναό τής Ἀθηνᾶς στήν Ἀκρόπολη, τό θέατρο τοῦ Διονύσου, ἀρχισε τήν κατασκευή τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁλυμπίου Διός στήν Ἀθήνα, καί προστάτευσε τά γράμματα καί τίς τέχνες. Ρύθμισε τόν ἑορτασμό τῶν Παναθηναίων καί φρόντισε νά καταγραφοῦν τά ἐπη τοῦ Ὁμήρου. Στό ἔξωτερικό, φρόντισε νά

άναπτυχθούν ἀγορές γιά τήν ἀπορρόφηση τῶν προϊόντων τῆς ἀθηναϊκῆς βιοτεχνίας καί νά καταληφθεῖ τό Σίγειο στά στενά τοῦ Ἐλλησπόντου. "Ανοιξε πλήθος ἐμπορικές σχέσεις μέ τίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας καί τῆς Αἰγύπτου.

Ιππίας

Στήν ἐποχή του σημειώθηκε μεγάλη ἄνθηση. Πεθαίνοντας ἄφησε τό γιό του Ἰππία διάδοχό του. Ἡ κατάσταση ὅμως ἀλλαξε. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν κουραστεῖ ἀπό τή διοίκηση ἐνός μόνον ἀνθρώπου, κι ὁ Ἰππίας δὲν εἶχε τήν ἴδια συμπεριφορά μέ τὸν πατέρα του. Ἀπό τό 514 π.Χ. μάλιστα πού δολοφονήθηκε ἀπό δύο εὐγενεῖς Ἀθηναίους (τόν Ἀρμόδιο καί τόν Ἀριστογείτονα), ὁ ἀδελφός του Ἰππαρχος, ὁ Ἰππίας ἔγινε κακύποτος καί κατάντησε σωστός τύραννος, μέ τή σημειρινή ἔννοια τῆς λέξης.

Γ' αὐτό τό 510 π.Χ. ἐπαναστάτησαν οἱ Ἀθηναῖοι καί μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν ἔδιωξαν τόν Ἰππία, πού κατέφυγε στήν αὐλή τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν.

8 Ο ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ

Θεμελιώνεται ἡ
δημοκρατία

100 δῆμοι. 10
φυλές

Ο Κλεισθένης, πού ύστερα ἀπό τούς τυράννους ἔγινε προστάτης τοῦ δῆμου, εἶναι ὁ θεμελιωτής τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Χώρισε, λοιπόν, τήν Ἀττική σέ 100 δῆμους, καί μέ δέκα δῆμους ἀνάμεικτους ἀπό τό ἄστυ*, τήν παραλία καί τή μεσόγαια δημιούργησε καθεμιά ἀπό τίς νέες 10 φυλές. Τό Μαντείο τῶν Δελφῶν ὅρισε τούς γενέρχες τους. Ἐτσι, κάθε Ἀθηναῖος ἀνήκε στό δῆμο πού κατοικοῦσε καί στήν ἀντίστοιχη φυλή. Τά μέλη τῶν παλαιῶν γενῶν σκόρπισαν ἔτσι σέ διάφορους δῆμους καί ἡ συνοχή τους διαλύθηκε.

Η Βουλή τῶν 500.
Ἐκκλησία τοῦ
Δήμου

"Ορισε Βουλή ἀπό 500 μέλη (50 ἀπό κάθε φυλή). Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἔγινε σῶμα πανίσχυρο. Ἡ δύναμη, ἔτσι, πέρασε στά χέρια τοῦ λαοῦ.

Οι βουλευτές ἔβγαιναν μέ κλῆρο κι ἐπρεπε νά ἔχουν περάσει τά 30. Διοικοῦσαν αὐτοί τό κράτος, ἀπό 36 μέρες οἱ βουλευτές κάθε φυλῆς (πρυτανεύουσα φυλή). Μέ κλῆρο πάλι ὄριζόταν καθημερινά ὁ Πρόεδρος (λεγόταν Ἐπιστάτης τῶν Πρυτάνεων).

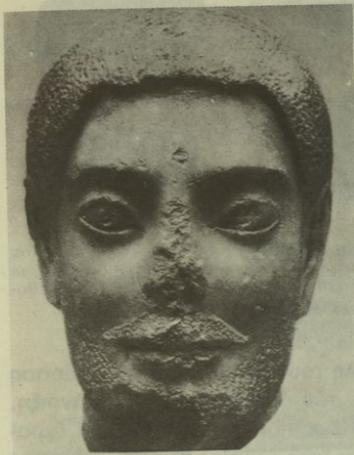
Γιά νά μποροῦν μάλιστα οἱ φτωχοί νά ἐκλέγονται, ὥριστηκε νά σιτίζονται οἱ βουλευτές, ὥσο διοικοῦσαν, στό Πρυτανεῖο*.

Ἡ Βουλή ἐτοίμαζε τά σχέδια τῶν Νόμων πού συζητοῦσε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

Τέλος, ὁ Κλεισθένης δημιούργησε νέο ἀξίωμα, τούς 10 στρατηγούς, πού ἐκλέγονταν γιά ἔνα χρόνο.

Γιά νά λείψει ὁ φόβος τῶν τυράννων, πού εἶχαν ἐπιβληθεῖ στη-

Οι 10 στρατηγοί

Αριστερά: Πιστή απόδοση τών χαρακτηριστικών ένός ανθρώπου δέν ύπάρχει στήν αρχαιότητα, ώς τό τέλος τού 4ου π.Χ. αι. Τόσο ή αρχαϊκή, όσο και ή κλασική τέχνη δέ γιγάρισαν τό πραγματικό πορτραίτο. Σέ μερικά σπουδαία έργα αυτών τών δύο περιόδων, αφιερωμένα σε μεγάλα ιερά, άναγνωρίζουν οι αρχαιολόγοι μερικές προσωπικότητες τής έποχής. Το κεφάλι αυτό, άπό τά ωραιότερα τού τέλους τής αρχαϊκής περιόδου, πιστεύουν ότι εικονίζει τόν Πεισιστράτο. Κρατικά Μουσεία Βερολίνου.

Δεξιά: Τό άγαλμα παριστάνει «Ιππέας Ραμπέν», άπό τό δυνομα τού πρώτου συλλέκτη πού τό άπόκτησε. Μαζί μέ ένα δεύτερο δμοιο - σώζονται μερικά κομμάτια του στό Μουσείο τής Ακρόπολεως στήν Αθηνα -, άποτελούσε ένα σύμπλεγμα πού είχε αφιερωθεί στήν Αθηνά, στό ιερό της πάνω στήν Ακρόπολη, λίγα χρόνια πρίν από την κατάλοψη τής τυραννίας. Νομίζουν ορισμένοι όχραιοι λόγοι πώς τό σύμπλεγμα τών δύο ιππέων θά εικόνιζε δύο από τους γιούς τού Πεισιστράτου, νικητές σέ ιππικούς αγώνες - στό κεφάλι φορεί στεφάνι ό ιππέας, δείγμα πώς έχει νικήσει. «Ετσι, τό έργο αφιερώθηκε στήν Ακρόπολη.

Μετόπη από τό «θησαυρό» τών Αθηναίων στούς Δελφών. Ό Ήρακλης και ή Κερυνήτης έλαφος. «Έργο τού π.Χ. αι., δημιούργημα απτικού καλλιτέχνη. Μουσείο Δελφών.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σειρά ἀπό δστρακα ἔξοστρακισμοῦ, πού ἔχουν βρεθεῖ στὶς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς στὴν Ἀθήνα. Ὄπως μπορεῖ νά διακρίνει κανεὶς δλοι οι μεγάλοι ἀνδρες, οι γνωστοι γιά την πολιτική τους δράση στὸν 5ο αι. π.Χ., ἔξοστρακίστηκαν ἡ προτάθηκαν γιά ἔξοστρακισμό. Μουσείο ἀρχαίας Ἀγορᾶς στή Στοά Ἀπάλου.

ρίζοντας τή δύναμή τους στή μεγάλη τους φήμη καί στήν ἐπίδραση πού είχαν στούς πολίτες, θέσπισε τόν δστρακισμό. Κάθε ὄνοιξη, συγκεντρώνονταν οι πολίτες στήν Ἐκκλησία τοῦ Δῆμου καί ἔγραφαν πάνω σ' ἓνα δστρακο (κομμάτι ἀπό ἀγγεῖο) τό δνομα ἐκείνου πού θεωροῦσαν ἐπικίνδυνο γιά τό καθεστώς, γιατὶ είχε ἀποκτήσει μεγάλη ἐπιρροή στούς πολίτες καί ἤταν δυνατόν νά τους παρασύρει. Ὄποιου τό δνομα ἤταν γραμμένο πιό πολλές φορές, τόν ἔξοριζαν γιά δέκα χρόνια ἀπό τήν πόλη.

Ἡ δημοκρατία πού καθιέρωσε ὁ Κλεισθένης ἔδινε δύναμη στούς πολίτες καί πρόσφερε τή δυνατότητα ἀνάδειξης τῶν καλυτέρων στά ἀνώτατα ἀξιώματα, χωρίς προκατάληψη καταγωγῆς καί πλούτου.

Ἀντίθετα ἀπό τούς Σπαρτιάτες, οι Ἀθηναῖοι δέχονταν ἐλεύθερα ξένους στή χώρα τους (τούς μετοίκους). Τούς ἔδιναν τό δικαίωμα νά ἐγκατασταθοῦν καί νά ἀπασχολοῦνται μέ τό ἐμπόριο, χωρίς ὅμως νά μποροῦν νά ἀποκτήσουν ιδιοκτησία ἡ νά ἔχουν πολιτικά δικαιώματα. Τό ἐμπόριο τους ἔτσι ἀναπτυσσόταν ὅλο καί περισσότερο μέ τά νέα μέτρα.

Στά τέλη τοῦ δου αι. π.Χ. ἡ Ἀθήνα δέν ἔχει τή φήμη τῆς Σπάρτης. Ἀπόκτησε, ὅμως, κάτι πολύ σπουδαῖο. Βρήκε τήν πολιτική τῆς ισορροπία. Σταμάτησαν πιά οι ταραχές κι ἡ ἀναστάτωση καί ἡρέμησαν οι πολίτες. ቙ νέα κατάσταση ἔδωσε στήν πόλη πολλή δύναμη καί σταθερότητα, ὅπως φάνηκε καθαρά στούς Μηδικούς πολέμους.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Οι ἀρχές τῆς Ἀθήνας βυθίζονται στό σκοτάδι τῆς προϊστορίας.

2. Η Αθήνα ακολούθησε τελείως διαφορετικό δρόμο από τη Σπάρτη στήν ιστορική της πορεία.

3. Στήν Αθήνα μιά σειρά από κοινωνικές άλλαγές άδηγησαν άναμφακτα από τή μοναρχία στή δημοκρατία.

4. Ιδρυτής τής Αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν ο Κλεισθένης (508 π.Χ.)

Η ΠΟΛΗ – ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΔΙΑΦΟΡΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΑ
ΓΕΡΟΝΟΤΑ

ΝΟΜΟΙ
ΣΟΛΩΝΑ

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ

«Λεπτόγεων». Λιγόστιο νερό και μικρές πεδιάδες. Γιά νότια έξασφαλίσει τή ζωή του ό πληθυσμός, από πολύ νωρίς άρχισε νά καταγίνεται μέ τό έμπτορια και τή ναυπλία, πού μπούσε νά αναπτυχθεί, αφού ή χώρα έχει καλά φυσικά λιμάνια και θέση εύνοική γι' αυτό τό σκοπό, γιατί βλέπει πρός τη νησιά του Αιγαίου και τίς μικρασιατικές ακτές.

- Αρχικά ή Αττική ήταν χωρισμένη σε διάφορες μικρές κώμες.

- Ο Θομέας πραγματοποιεί τό «Συνοικισμό».

- Καταργείται άργοτερ ή βασιλεία και πάρινον τήν έξουσία οι «άριστοι» (άριστοκρατία).

624 π.Χ. Νομοθεσία Δράκοντα.

594 π.Χ. Νομοθεσία Σόλωνα.

560-527 π.Χ. Πειστράτος τύραννος.

527-514 π.Χ. Ιππίας και Ιππαρχος τύραννοι.

514 π.Χ. Δολοφονία Ιππάρχου.

510 π.Χ. Κατάργηση τής τυραννίας στήν Αθήνα. Διώνυσον τόν Ιππία.

508 π.Χ. Μεταρρύθμιση Κλεισθένη.

- Κανείς δέ γίνεται πά δούλος για χρέη. «Σεισχύσθει»

- Χωρίζονται οι πολίτες σέ 4 τάξεις, άναλογα μέ τό έπιστο εισόδημά τους.

- Οριζονταί άνάλογα και τα δικαώματα και οι υποχρεώσεις τών πολιτών.

- Διαπρούνται οι 9 δράχμες.

- Περιορίζεται ή δύναμη τού Άρειου Πάγου.

- Ιδρύονται:

α. Βουλή τών 400 (100 από κάθι φυλή).

β. Εκκλησία τού Δήμου (όλοι οι πολίτες ήλικιας πάνω από 20 χρονών).

γ. Ήλιασια. 6.000 μέλη (5.000 + 1.000). Προέρχονται από το δήμο.

δ. Σκοπίας τού δικαστηρίου αύτού ή καλύτερη απάνομη τής δικαιοσύνης.

- Χωρίζεται ή Αττική σέ 100 δήμους και οι Αθηναίοι πολίτες σέ 10 φυλές.

- Όλες οι φυλές παιάνουν μέρος στό ποτισματικό σώμα, τή Βουλή των 500 (50 από κάθε φυλή, κάθε χρόνο).

- Κάθε φυλή έκλεγει έναν από τούς δέκα στρατηγούς, από τά μέλη της.

- Οστρακισμός.

- Ήλιασια (μεγάλο δικαστήριο από 6.000 μέλη - 5.000 κανονικά και 1.000 άναπληρωματικά, πού συνεδρίζαν σέ τμήματα, από 500 μέλη).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τά σημάδια τών θεών στήν Ακρόπολη τής Αθήνας:

«Στήν άκρόπολη ύπάρχει ναός τού Έρεχθέα τού λεγόμενου «γηγενοῦς». Μέσα σ' αυτόν βρίσκονται μιά έλια και πηγή γλυφού νερού, πού όπως λένε

οι Ἀθηναῖοι, τά ἔβαλαν ἐκεῖ ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, σά μαρτυρία τῆς φιλονικίας τους γιά την κατοχή τῆς χώρας. Αὐτή ἡ ἐλιά μαζί μέ το ἄλλο ιερό κάκη ἀπό τους βαρβάρους (τους Πέρσες)...».

‘Ηροδότου, Ἰστορίαι Η, 55 (Μετ. Α. Θεοφίλου).

2. Τό Κυλώνειο ἄγος:

«Ο Κύλων ἦταν τά παλιά χρόνια Ἀθηναῖος Ὄλυμπιονίκης ἀπό εὐγενική γενιά καὶ μέ μεγάλη ἐπιρροή· εἶχε πάρει γυναίκα του τήν κόρη τοῦ Θεαγένη ἀπό τά Μέγαρα, πού τόν καιρό ἐκείνο ἦταν τύραννος τῶν Μεγάρων. Ὅταν ζήτησε χρημάτων στούς Δελφούς, τόν πρόσταξε ὁ θεός νά καταλάβει τήν ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας τήν ἡμέρα τῆς μεγαλύτερης γιορτῆς τοῦ Δία. Αὐτὸς λοιπόν παίρνοντας στρατό ἀπό τό Θεαγένη, καὶ ἀφού ἔπεισε καὶ τούς φίλους του νά τόν ὑποστηρίξουν, ὅταν ἤρθαν τά Ὀλύμπια, ἡ γιορτή τῆς Πελοποννήσου, ἔπιασε τήν ἀκρόπολη μέ τό σκοπό νά γίνει τύραννος... Οι Ἀθηναῖοι δύμας, μόλις τό κατάλαβαν δρμησαν ἀπό τά χωράφια ὅλοι μαζί ἐνάπτια τους καὶ στρατοπέδευσαν γύρω ἀπό τήν ἀκρόπολη καὶ τήν πολιορκοῦσσαν... Οι πολιορκημένοι μαζί μέ τόν Κύλωνα ἦταν σέ πολύ κακή κατάστασαση, γιατί τους ἐλειπαν ἡ τροφή καὶ τό νερό. Ο Κύλων, λοιπόν, καὶ ὁ ἀδελφός του κατόρθωσαν νά δραπετεύσουν, οἱ ἄλλοι δύμας ζορισμένοι ἀπό τήν πείνα, μερικοί μάλιστα ἔχαν πεθάνει, κάθισαν στό βωμό πού είναι μέσα στήν ἀκρόπολη σάν ίκετες. Οἱ Ἀθηναῖοι βλέποντάς τους νά πεθαίνουν μέσα στό ιερό, τους ἐσήκωσαν μέ τήν ὑπόσχεση πάντας δέ θά τούς κάρμον κακό, καὶ σάν τους πῆραν μακριά, τους σκότωσαν... καὶ ἀπ' αὐτό ὄνομαζονταν καταραμένοι κι ἀφορεσμένοι τής θεᾶς κι ἐκείνοι πού τόκαμαν κι δλη τους ἡ γενιά».

Θουκυδίδη, «Ιστορία», Α, 126 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

‘Η θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε τὴν πιό παράξενη διαμόρφωση. ’Αν καὶ ἡταν πολυθεϊστική, ξεχωρίζει ὀλότελα ἀπό τίς θρησκείες ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν πού γνωρίσαμε ὡς τώρα.

Οἱ “Ἐλληνες δέν εἶχαν ιερό βιβλίο, ὅπως οἱ Ἐβραῖοι, πού νά δρίζει τούς κανόνες τῆς πίστης τους. Οἱ θεοί ζούσαν στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων· κεντρίζοντας τὴν φαντασία τῶν ποιητῶν, πῆραν ἐλεύθερη ὑπόσταση μὲ τὴ βοήθεια τῆς ποίησης, καὶ μορφή μὲ τὴ σμίλη καὶ τὸ χρωστήρα τῶν καλλιτεχνῶν.

“Αν ὁ “Ομηρος ἔδωσε τὴν περιγραφή τῶν θεῶν στὰ ἔπη του, ἔνας ὄλλος ποιητής, ὁ Ἡσίοδος, ἔναν αἰώνα ἀργότερα, ἔγραψε τὴ γενεαλογία τους, στή «Θεογονία» του.

Πρόσχαρη καὶ φωτεινή ἡ ἐλληνική φύση δέ γεννοῦσε φόβο στὸν ἀνθρώπο. Τά πάντα ὀλόγυρα ἡταν ὅμορφα. Γ’ αὐτό κι οἱ θεοί ἡταν κι αὐτοί ὅμορφοι. Καί καθώς στὴν Ἑλλάδα ὁ πολιτισμός πού ἀναπτύχθηκε εἶχε τὸν ἀνθρώπων κέντρο του (ἀνθρωποκεντρικός), κι οἱ θεοί πήραν ἀνθρώπινη μορφή.

‘Ωραῖοι, καλοφτιαγμένοι, δυνατότεροι ἀπό τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀθάνατοι ἡταν οἱ θεοί τῶν ἀρχαίων. Οἱ θεοί κατοικοῦσαν στὸν “Ολυμπο· ἔτρωγαν ἀμβροσία κι ἔπιναν νέκταρ. Δέν ἡταν τέλειοι· τούς βάραιναν ἀνθρώπινα ἐλαττώματα: θύμωναν, ζήλευαν, ἔνιωθαν ἔχθρα ἡ συμπάθεια γιά μερικούς ἀνθρώπους. Τό παράξενο δόμως εἶναι πώς ποτὲ ἡ ἀντίληψη αὐτή δέν ἐνόχλησε τὴν εὔσεβεια τῶν Ἑλλήνων. ’Αντίθετα, χαίρονταν τίς ιστορίες τῶν θεῶν καὶ μέ πολλή ἀγάπη τίς ἀπεικόνιζαν στή γλυπτή διακόσμηση τῶν ναῶν τους.

ΟΙ ΘΕΟΙ

Τρεῖς γενιές θεῶν, ἔλεγε ἡ ἐλληνική μυθολογία*, πῆραν διαδοχικά, μέ μεγάλους ἀγάνων μεταξύ τους, τὴν κυριαρχία στὸν κόσμο: ὁ Οὐρανός καὶ ἡ Γῆ, ὁ Κρόνος καὶ ἡ Ρέα, ὁ Ζεύς καὶ ἡ Ἡρα. Τοῦ Δία ἡ προσπάθεια νά πάρει τὸν “Ολυμπο στάθηκε ἡ πιό δύσκολη καὶ πολύχρονη, γιατὶ ἀντιπάλους του εἶχε τοὺς τρομερούς Γίγαντες, τοὺς ἀγριούς γιούς τοῦ Οὐρανοῦ. ’Η Γίγαντομαχία ἡταν ἔνα ἀπό τὰ ἀγαπητά θέματα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ κάποιες σκηνές της δέν ἐλειπαν, σχεδόν ποτέ, ἀπό τή διακόσμηση τῶν ἀρχαίων ναῶν.

‘Ο Ζεύς ἐγκαταστάθηκε στόν “Ολυμπο, τό ψηλότερο Ἑλληνικό βουνό, πού ἡ κορυφή του χάνεται συχνά στά σύννεφα. Ἐκεῖ καλούσε τούς ἄλλους θεούς σέ συμβούλια, κι ἀπό κεῖ, κυρίαρχος τοῦ κόσμου, παρακολουθούσε τά ἔργα τῶν ἀνθρώπων. “Οταν θύμωνε, ἔριχνε τήν ἀστραπή καί τόν κεραυνό μέ τό δυνατό του χέρι, χτυπώντας τούς ἑπτίορκους ἀνθρώπους. Ἡταν προστάτης τῶν ξένων (ή φιλοξενία στάθηκε πανάρχαιη Ἑλληνική ἀρετή). Ἡ Ἡρα, ἡ γυναίκα του, προστάτευε τό γάμο.

Οι ἄλλοι θεοί

‘Η κόρη του, ἡ Ἀφροδίτη, γεννήθηκε ἀπό τόν ἀφρό τῶν κυμάτων. Ἡταν θεά τῆς ὁμορφιᾶς καί τῆς ἀγάπης. Ἀντρας της ἥταν ὁ ἐργατικός θεός τῆς μεταλλουργίας, ὁ Ἡφαιστος, πού κάποτε θυμωμένος ὁ Ζεύς τόν πέταξε ἀπό τόν “Ολυμπο, κι ἔμεινε κουτσός. Ἡ Ἔστια, ἀδελφή τοῦ Δία, προστάτευε τό σπίτι. Ὁ Ἀρης ἥταν ἄγριος πολεμικός θεός, ἐνώ ὁ Ἀπόλλων, ὁ φωτερός θεός τῆς μουσικῆς καί τῆς μαντικῆς, ὀδήγησε τούς ἀνθρώπους στόν πολιτισμό. Ἡ ἀδελφή του, ἡ Ἀρτεμις, παρθενική κι αὐστηρή θεότητα τῆς ἀγνότητας, λάτρευε τό κυνήγι στά δάση. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεά τῆς σοφίας καί τῶν εἰρηνικῶν ἔργων, βγῆκε πάνοπλη ἀπό τό κεφάλι τοῦ πατέρα της. Ὁ πανέξυπνος Ἐρμῆς, ὁ ἀγγελιαφόρος τῶν θεῶν, προστάτευε τό ἐμπόριο καί τούς ὁδοιπόρους. Αύτός παράδινε τίς ψυχές τῶν νεκρῶν στό Χάροντα (ψυχοπομπός).

Στή γῆ κυριαρχούσε ἡ Δήμητρα, θεά τῆς γεωργίας. Ἡ κόρη της ἡ Περσεφόνη, γυναίκα τοῦ θεού τοῦ Κάτω Κόσμου, ἔμενε ἔνα διάστημα τοῦ χρόνου μαζί της, στόν Πάνω Κόσμο.

Χάλκινο ἀγαλμάτιο τοῦ Δία ἀπό τίς ἀνασκαφές στή Δωδώνη. Ὁ θεός εἰκονίζεται κρατώντας τόν κεραυνό μέ τό δεξί του χέρι. Ἐποιμάζεται μάλιστα νά τόν ἐκαφενδούσει. Τά γερά πόδια στηρίζουν τό μυώδες σώμα τοῦ θεού. Προσέξτε πόσο τό ἀπλωμένο ἀριστερό χέρι ισορροπεῖ τή μεγαλόπρεπη στάση τοῦ Δία. Συγκρίνετε τή στάση τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ μέ τοῦ Ποσειδώνα στή σελ. 204. Γύρω στά 460 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Έξαιρετης ποιότητας άναγλυφο (ἀπό τὸ λεγόμενο θύρων *Ludovisi*), που παριστάνει τη γέννηση τῆς Ἀφροδίτης ἀπό τὰ κύματα. Καθώς ἡ θεά ἀναδύεται ἀπό τὴν θάλασσα, δύο γυναικεῖς μορφές, οἱ Ὄρες, τῇ βοσθοῦν. Γύρω στά 470 π.Χ. Μουσείο Θερμῶν στή Ρώμη.

Ο Διόνυσος ἦταν ὁ θεός τοῦ ἀμπελιοῦ, τοῦ κρασιοῦ καὶ τῆς χαρᾶς. Μέχριούς ἀπό Σατύρους, Σιληνούς καὶ Μαινάδες, πίστευαν ὅτι τριγύριζε τή γῆ σκορπίζοντας τήν εύθυμιά στούς ἀνθρώπους.

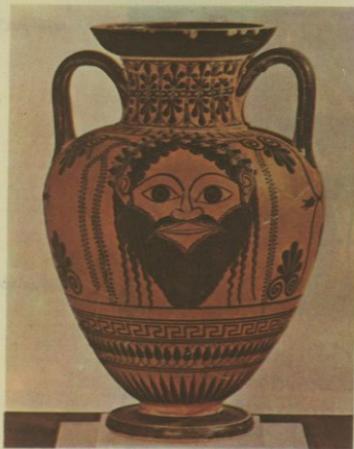
‘Ολόκληρη ἡ γῆ, τά βουνά, τά δάση, τά δέντρα, τά ποτάμια κι οι

Οἱ Νόμφες

Χάλκινο ἀγαλμάτιο τῆς Ἀθηνᾶς ἀπό τήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ θεά φορεῖ τό μεγαλόπρεπο κράνος τῆς καὶ τήν αἰγίδα στὸ στήθος τῆς. Στό ὄριστερό χέρι θά κρατοῦσε τήν ἀσπίδα, ἐνῶ μέ τό δεξεῖ τής τό δόρυ. Στή βάση της ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «ἡ Μελισσών μ' ἀφίέρωσε στήν Αθηνᾶ, ὡς δεκάτη». Τό ἔργο, γεμάτο δύναμη καὶ ἐκφραστ., ἔχει γίνει στήν Ἀπίκη, γύρω στά 450 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Στίς ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αι. ἔγινε καὶ ἡ κούκουβαγια αὐτή – σύμβολο τῆς Ἀθηνᾶς –, πού στάθηκε σέ ψηλή βάση κοντά στό Ιερό τῆς Βραυρωνίας Ἀρτεμῆς, πάνω στήν Ἀκρόπολη τῶν Αθηνῶν. Μουσείο Ἀκροπόλεως.

Μελανόμορφος ὄμφορέας μέζωγραφισμένο προσώπειο τοῦ Διονύσου. Βρέθηκε στήν Ταρκούνια τῆς Ἐπρουρίας κι ἐκτίθεται στὸ ἑκεὶ Μουσεῖο. Γύρω στά 525 π.Χ.

Ο Ἑρμῆς μέτο κηρύκειο στὸ χέρι. Λεπτομέρεια ἀπό μελανόμορφο κρατήρα, πού ζωγράφισε ὁ Ἀθηναῖος ζωγράφος Ἐξηκίας. Βρέθηκε στήν ἀρχαϊκὴν Αγορά. Εργο τοῦ 525 π.Χ. Μουσεῖο ἀρχαϊκῆς Αγορᾶς στὴ Στοά Ἀπάλου.

Μεγάλο ἀνάγλυφο πού προέρχεται ἀπό τὸ ἱερό τῆς Ἐλευσίνας. Παριστάνεται ἀριστερά, σὲ ἵερατικὴ στάση, ἡ Δῆμητρα πού μέτο ἀριστερό τῆς χέρι κρατεῖ τὸ φυλό της σκῆπτρο. Μέτο δεξὶ της ἔστι στὸν Τριπόλεμό, τό γιο τοῦ βασιλιά τῆς Ἐλευσίνας, μάδεσμό στάχυα πού ἔκεινος τὰ παραλάμβανε μέτο δεξὶ του χέρι. Ή δέσμη παριστανόταν χρυσῆ. Πίσω ἀπό τὸ νεαρό πρίγκιπα εἰκονίζεται χαριτωμένη, κρατώντας τὸ θύρο, ἡ Περαεφόνη. Εργο γύρω στά 440 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο. Περιγράψει τὰ φορέματα τῶν δύο θεῶν.

πηγές ήταν γεμάτα Νύμφες, καί κάθε ήχος στή φύση ήταν έκδήλωση τῆς δικῆς τους παρουσίας.

Τή θάλασσα σρίζε ό Ποσειδών, καί πλήθος κόρες του, οι Νηρηίδες, από τά βάθη τῆς θαλασσινῆς τους κατοικίας ήμέρωναν τά ἄγρια κύματα.

Στόν Κάτω Κόσμο, ἀραχνιασμένο καί σκοτεινό τόπο, εἶχε τήν κυριαρχία ό Πλούτων, πού ήταν ἀδελφός κι αὐτός τοῦ Δία. "Ενας γέρος σκληρός, ό Χάρων, ἔφερνε τίς ψυχές μέ τή βάρκα του, ἀπό ἓνα ποτάμι (τόν Ἀχέροντα) στήν εἰσόδο τοῦ Ἀδη, πού τή φύλαγε ἕνας φοβερός σκύλος, ό Κέρβερος.

Πολλές ἄλλες θεότητες πίστευαν οι ἀρχαῖοι πώς ύπηρχαν. Αύτές πού ἀναφέραμε είναι οι κυριότερες.

Ποσειδῶν-Νηρηίδες

Πλούτων

Μελανόμορφη λακωνική κύλικα.
Παριστάνεται δεξιά ό Προμηθεύς πού τοῦ τράψει τό συκώτι ό
ἀετός – προσέξτε πώς τρέχει τό
αίμα ἀπό τήν πληγή του. Ἀρι-
στερά, ό Άτλας στηρίζει τόν ού-
ρανό, τημωρημένος κι αὐτός
ἀπό τό Δία. Γύρω στά 560 π.Χ.
Μουσείο Βατικανού.

2. ΟΙ ΗΡΩΕΣ

Κατώτεροι ἀπό τούς θεούς καί πάνω ἀπό τούς ἀνθρώπους ήταν οι ἡμίθεοι ή ἥρωες. Τούς ἀπόδιναν ἐκπληκτικά κατορθώματα καί πολλές βασιλικές οἰκογένειες στήν Ἑλλάδα τούς θεωροῦσαν προγόνους τους.

Πολύ σπουδαίος ήταν ό Ήρακλής, ἥρωας Πανελλήνιος, πού ἀφοῦ τέλειωσε τούς δώδεκα «ἄθλους» του, ὑστερα ἀπό τό θάνατό του, τόν δέχτηκαν οι Οὐράνιοι θεοί στόν "Ολυμπο".

Ο μεγάλος ἥρωας τῆς Ἀττικῆς, ό Θησεύς, ήταν πρόσωπο σε-
βάσιμο ἀλλά καί πολύ ἀγαπητό. Ό Βελλεροφόντης πού σκότωσε τή
Χίμαιρα ἀνεβασμένος στό φτερωτό του ἀλογο, τόν Πήγασο, ό Περ-
σεύς, ό γιος τοῦ Δία καί τῆς Θηνῆτης Δανάης, ό Ιάσων κ.ἄ. εἶχαν
κάμει ἔξαιρετικά κατορθώματα.

"Η Μοίρα βάρυνε παράξενα στή Ζωή μερικῶν ἥρωων. "Ετσι,

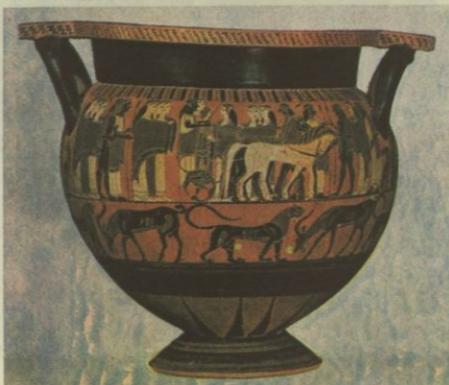

Ο Ποσειδών του Ἀρτεμίσιου. Θαυμάσιο σέ τέχνη χάλκινο δγαλμα πού ἀνασύρθηκε πρίν ἀπό λίγα χρόνια ἀπό τά νερά τοῦ Ἀρτεμίσιου. Ο θεός τῆς θάλασσας μέ μεγάλη γενειάδα, μέ μάται πού ἦταν ἐνθετα ἀπό δάλο όλικό, και θά πρόβαλλαν γι' αὐτό ποζ ζωντανή τὴν ἐπιβλητική μορφή του, μέ τα πόδια του καλοζυγισμένα, ἐτοιμαζόταν νά ρίξει τὴν τρίαινά του. Τό ἀριστούργημα αὐτό τῆς ἀρχαίας χαλκοπλαστικής ποτεύεται ὅπερ εγίνε ἀπό τὸν περίφημο γλύπτη τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ Κάλαμη. Γύρω στά 450 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

ὑπόφεραν ἡ ἀφανίστηκαν ὀλόκληρες οἰκογένειες πανάρχαιες: ὁ Οἰδίπους, βασιλιάς τῆς Θήβας κι ἡ οἰκογένειά του· ὁ βασιλιάς τῶν Μυκηνῶν Ἀγαμέμνων καὶ τό σπιτικό του.

3. ΟΙ ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΘΡΥΛΟΙ

Γιά κάθε θεό, ήμίθεο ἡ ἥρωα ὑπῆρχε μιά σειρά ἀπό ποιητικές ιστορίες, οἱ μύθοι, πού διατηρήθηκαν ἀπό στόμα σέ στόμα μές

Υστεροκορινθιακός κρατήρας. Εικονίζεται ἡ ἀκολουθία τῆς νύφης πού ἐτοιμάζεται νά ἀνέβει στό δάρμα. Τοῦ ζωγράφου τῶν «τριῶν κοριτσιών». Γύρω στά 560 π.Χ. Μουσείο Βατικανοῦ.

Ξύλινος ζωγραφιστός πίνακας, σπάνιο εύρημα γιά τόν ἑλληνικό χώρο δου τό ξύλο δέ διατηρείται, ἔξαπτας τῆς ὑγρασίας τοῦ ἐδάφους. Παριστάνεται σκηνή θυσίας: δεξά, ὁ βωμός, πρός τόν ὅποιο προχωρεῖ μά γυναικα μέ καλάθι προσφορῶν στό κεφαλή. Πίσω τῆς, ἀκόλουθει ἔνας μικρός πού ὀδηγεῖ τό ζώο γιά τή θυσία. Πίσω δύο μορφές ἀκόμη, πού κρατοῦν ἡ μία λύρα καί ἡ ἀλλή παίζει τόν αὐλό. Παραπάνω δύο γυναικείες μορφές, μέλη τῆς ὄμάδας τῶν λατρευτῶν πού πρόκειται νά κάμουν τή θυσία. Βρέθηκε στό σπήλαιο τοῦ Πιτσά στή βόρειο Κορινθία. Ἔργο τοῦ δου π.Χ. αι. Ἐκτίθεται στό Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

στούς αιώνες. Οι μύθοι αύτοί παράλλαζαν ἀπό πόλη σέ πόλη. Στάθηκαν ἡ κύρια πηγή ἔμπνευσης καί τῶν ποιητῶν καί τῶν καλλιτεχνῶν, ὡς τά τέλη τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

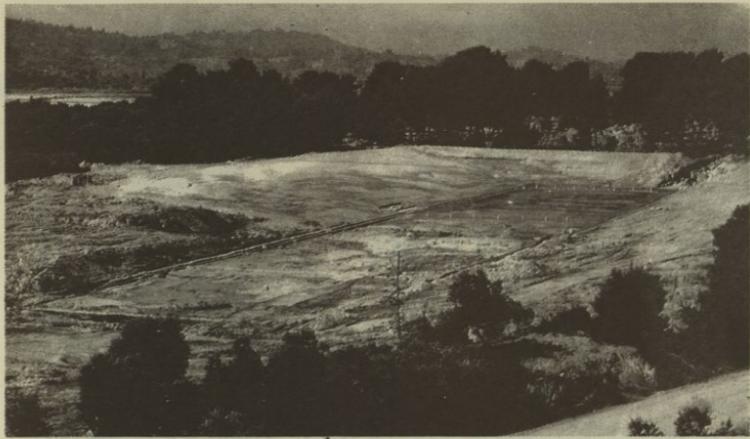
4. ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΚΑΙ ΑΓΩΝΕΣ

Οι Ἕλληνες στήν ἀρχαιότητα δέν κατάλαβαν ποτέ πόσο οὔτέρτατη ἀνάγκη ήταν νά ἐνωθοῦν. Τονίστηκε παραπάνω (σελ. 158) ὅτι μέ τό δεύτερο ἀποικισμό αἰσθάνθηκαν πώς ἀνήκαν στήν ἴδια οἰκογένεια καί μέ περηφάνια δέχτηκαν αὐτό τό αἰσθήμα. Σκορπισμένοι στά κράσπεδα τῆς Μεσογείου, λίγοι, ἐλάχιστοι, «σ' ἔνα χώρο πού τά μέσα τῆς ἐπικοινωνίας, τά δύσκολα κι ἀργά, τόν ἔκαναν νά μοιάζει ἀπέραντος, είχαν ἀνάγκη νά διατηροῦν τή συνοχή τους καί νά καλλιεργοῦν τό αἰσθήμα τῆς κοινῆς τους καταγωγῆς. Μόνον ἔτσι μποροῦσαν ν' ἀντέχουν στήν ἀπόσταση, στήν ξενιτιά, στό ἐχθρικό ἡ ξένο περιβάλλον καί ν' ἀντιμετωπίζουν τούς κινδύνους».

Δέν οὔτηρχε ὥραιότερη εύκαιρια ἀπό τούς Πανελλήνιους ἀγῶνες γιά τή συνάντηση τῶν σκόρπιων Ἑλήνων.

Οἱ μεγαλύτεροι ήταν οἱ Ὀλυμπιακοί, πού γιορτάζονταν κάθε πέμπτο χρόνο στό σεβαστό ιερό τοῦ Δία, στήν Ὀλυμπία. (Ἡ πρώτη Ὀλυμπιάδα γίνηκε τό 776 π.Χ.). Μές στό Στάδιο τῆς συναντιόταν τό γενναιότερο καί εὐγενέστερο ἀνθος τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, γιά ν' ἀγωνιστεῖ ἔναν ἀγώνα εὐγενικό πρός τιμή τοῦ πρώτου τῶν θεῶν.

Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες

Τό άπέριπτο στάδιο – χωρίς λίθινα καθίσματα – της Ολυμπίας, δημιουργία της Διονυσίας πάνω στον 4ο βάθος αι. Στό βάθος, άριστερά, διακρίνεται ο ποταμός Αλφειός.

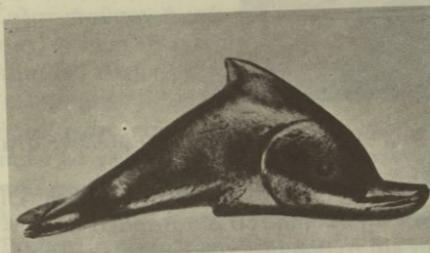
(Οι άρχαίοι ποτέ δέν άγωνίστηκαν γιά ρεκόρ, ὅπως συμβαίνει στούς άθλητικούς άγώνες της ἐποχῆς μας). Έκει μαζεύονταν νά χαρούν τό θέαμα ἀνθρωποί ἀπό τις μακρινότερες ἄκρες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ οἱ ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων πόλεων.

Στά πλαίσια τῶν ἀγώνων γίνονταν κι ἄλλες πνευματικές ἐκδηλώσεις. "Ἔτοι, στήν Ολυμπίᾳ, μετά τούς Περιοικούς πολέμους, διάβασε γιά πρώτη φορά μέρη ἀπό τις «Ιστορίες» του ὁ Ἡρόδοτος.

Χάλκινο στατούριο δρομέα ἀπό τὸ ἱερό τῆς ἀρχαίας Ολυμπίας. Στό πόδι του είναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή: Διός εἰμι, δηλ. είμαι τοῦ Διά. Φαίνεται πώς είναι ἀφιέρωμα ἀθλητή στό Δία. Ἐργο τοῦ δου π.χ. αι. Μουσείο ἀρχαίας Ολυμπίας.

Σκηνή πάλης μέθωπα κυριολεκτικά σύνθεση. Λεπτομέρεια από παναθηναϊκό όμφορέα, πού ἀποκαλύφθηκε σέ ανασκαφές στήν Ἐρέτρια. Ἔργο τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Χάλκινο δελφίνι από τις ἀγαστικές στό ιερό τοῦ Ποσειδώνα στήν Ισθμία. Ἔργο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Μουσεῖο ἀρχαίας Κορίνθου.

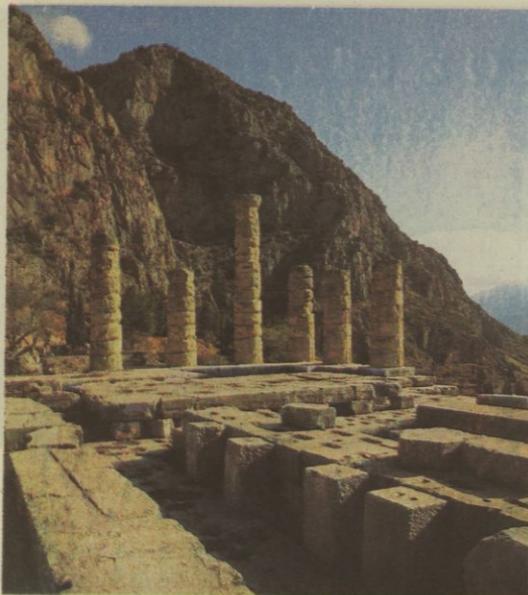
Γιά νά συγκεντρωθοῦν στήν ἡμερη ὁλυμπιακή κοιλάδα οἱ Ἑλλῆνες, σταματοῦσε κάθε διαμάχη, κάθε πόλεμος· γινόταν ἐκεχειρία. Δινόταν ἡ εὐκαιρία νά σμίξουν ἔχθροι καί φίλοι, συχνά μάλιστα νά κλειστοῦν καί διάφορες συμφωνίες ἀνάμεσα στίς πόλεις.

Στή Νεμέα, στούς Δελφούς καί στήν Ισθμία, ὅργανώθηκαν ἀντίστοιχοι μεγάλοι ἀγάνες (Νέμεα, Πόθια, Ισθμία), τόποι κι αὐτοί συνάντησης τῶν Ἑλλήνων καί νέα εὐκαιρία νά νιώσουν ἐθνική περηφάνια τόσο οἱ ξενιτεμένοι, ὅσο καί οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδας.

ΣΤΑ ΜΑΝΤΕΙΑ

Ἡ ζωή ποτέ δέν περνάει χωρίς ἀγωνίες κι ἀνησυχίες. Τό ἄγνωστο ἀναστατώνει τὸν ἀνθρωπο, γι' αὐτό καί παλεύει νά βρεῖ τρόπο νά τό ξεπεράσει. Ἀδύνατη ἡ ἀνθρώπινη φύση πάντοτε ζήτησε, σ' δόλους τούς πολιτισμούς, κάποιες παρηγοριές. Ὅπηρξαν θεοί πού

Ο ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς, δῆμερα, ἔργο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

στά ιερά τους πίστευαν οι ἀρχαῖοι ὅτι θά μάθουν τό μέλλον: στά μαντεῖα.

Δωδώνης

Τό παλαιότερο ἑλληνικό μαντεῖο ἦταν τοῦ Δία στή Δωδώνη. Οἱ ιερεῖς (οἱ Σελλοί) ἐκεὶ μάντευαν τή θέληση τοῦ Δία παρακολουθώντας τό πέταγμα τῶν πουλιῶν καί τό θρόισμα τῶν φύλλων τῆς ιερῆς φηγοῦ*.

Δελφῶν

Τό μαντεῖο ὅμως μέ τή μεγαλύτερη ἀκτινοβολία ἦταν τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς. "Οχι μόνον Ἐλληνες, ἀλλά καὶ ξένοι βασιλεῖς (π.χ. ὁ Κροῖσος τῆς Λυδίας) ζητοῦσαν τούς χρησμούς του. Ἔκει, ἡ

'Ομφαλός λιθίνος, στολισμένος μέ ἀνάγλυφες ταινίες («ἀγρηνός»). Παρόμοιοι ὄμφαλοι, πολλοί ἀπ' αὐτούς ἀκόσμητοι, ἀλλοὶ μέ ἔναν ἀετό δεξιά κι ἄριστερά, ὑπῆρχαν πολλοί στό τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς. "Ἐργο τοῦ 3ου π.Χ. αι. Ἐκτίθεται στό Μουσεῖο τῶν Δελφῶν.

Πυθία, καθισμένη σέ χάλκινο τρίποδα καί μασώντας φύλλα δάφνης πρόφερε τά συγκλονιστικά της λόγια, πού οι ιερεῖς τά κατάγραφαν κι ἔδιναν ύστερα στούς πιστούς τούς χρησιμούς.

‘Υπῆρχαν κι ἄλλα μαντεῖα’ ἔνα ἀπό τά σημαντικότερα ἦταν τοῦ Ἀπόλλωνα στήν Κλάρο, κοντά στήν ‘Ἐφεσο τῆς Μ. Ἀσίας.

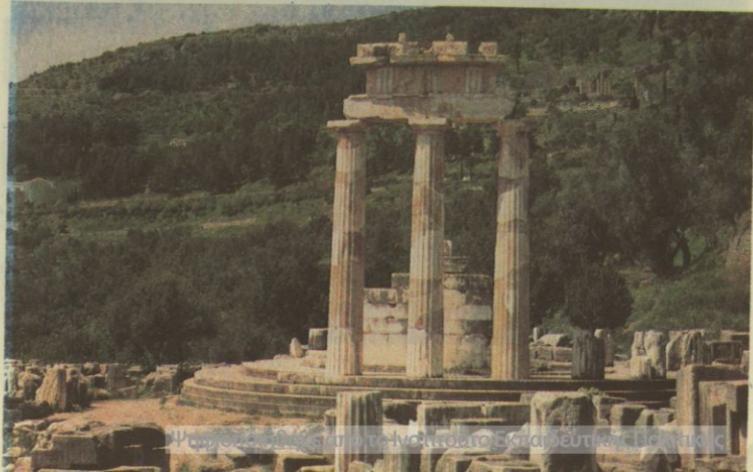
Σπουδαία θέση στή ζωή τῶν ἀρχαίων εἶχαν καί τά ιερά τῶν θεραπευτῶν θεῶν, πού χάριζαν τήν ύγεια στούς ἀρρωστους καί βασανισμένους ἀνθρώπους: τό περιφημότερο ἦταν τοῦ Ἀσκληπιοῦ στήν Ἐπίδαυρο. Σπουδαῖο θεραπευτικό κέντρο ύπηρξε, στήν ἀρχαίᾳ Ἀττικῇ, τό Ἀμφιάρειο· τό εἶχαν στήν ἐπιστασία τους οι κάτοικοι τοῦ Ὁρωποῦ. Τά ιερά αὐτά γνώρισαν μεγάλη ἀνθηση ἀπό τόν 4ο π.Χ. αἰ. καί ύστερα.

Ιερά θεραπευτῶν θεῶν

Δ. ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΙΕΣ

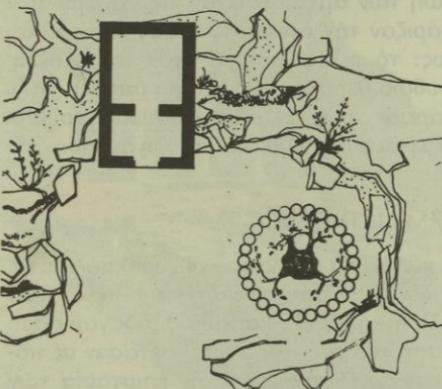
Τά μεγάλα θρησκευτικά κέντρα τά φρόντιζαν οι γύρω πόλεις. Οι σχέσεις μεταξύ τους δύνανται νά δένται πάντα ιδιαίτερα φιλικές, γιατί ζηλοτυπούσαν ή μιά τήν ἄλλη καί ἥθελε καθεμιά γιά λογαριασμό της τήν τιμή νά ἔχει τήν ἐπιστασία τοῦ ιεροῦ (ἔτσι ἐφτασαν σέ πόλεμο οἱ Ἡλεῖοι μέ τους γείτονες Πισάτες γιά τήν ἐπιστασία τῶν Ὀλυμπιακῶν ὁγώνων). Ἀλλού οι κοινές συναντήσεις στάθηκαν ἡμερότερες καί εἶχαν σπουδαῖα ἀποτελέσματα, γιατί βοήθησαν πολύ νά γίνει ἔνα είδος φιλικῆς συνεννόησης ἀνάμεσα στίς πόλεις, πού ἐκτός ἀπό τά θρησκευτικά προβλήματα, μποροῦσαν ἔτσι νά λύνουν μεταξύ τους καί ἄλλα ζητήματα: πολιτικά, ἐμπορικά κ.ἄ. Σχηματίζονταν συμβούλια μέ ἀντιπροσώπους τῶν πόλεων, πού συνεδρίαζαν στά ιερά μιά ἥ δυσό φορές τό χρόνο. Οι συνελεύσεις

‘Η Θόλος τῶν Δελφῶν. Ἀξιόλογο κτίριο μέ μυστηριακό χαρακτήρα, ὅπως ὅλα τά κυκλικά κτίρια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἐργο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Βρίσκεται στό ιερό τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς στούς Δελφούς.

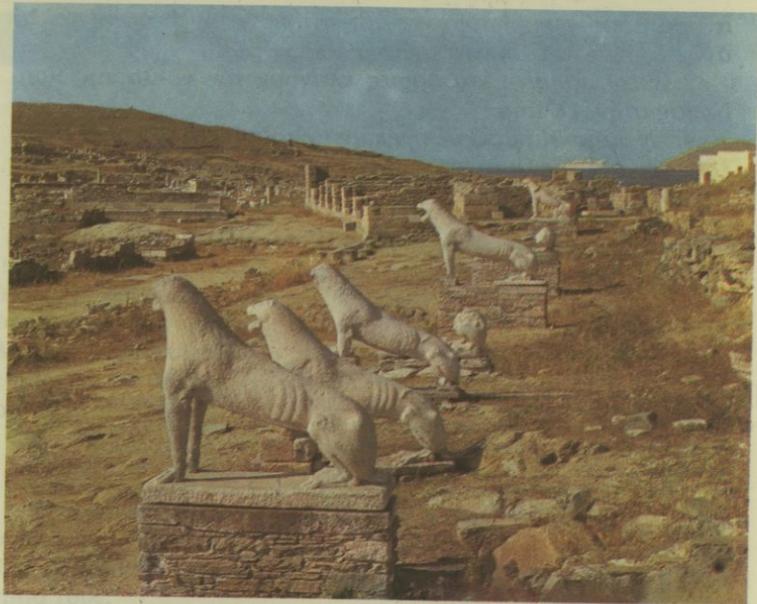
Τό Μαντείο τοῦ Δια σπή Δωδώνη, στήν πρώμη φάση του. Δεξά διακρίνεται ἡ ιερή φυγής, μέ τή σειρά τῶν χάλκινων τριπόδων ὀλόγυρά της. Ἀριστερά, ἡ Ἱερά Οἰκία. Κάτω, ἡ κάτοψη τοῦ χώρου.

αύτές ὄνομάστηκαν Ἀμφικτυονίες. Σπουδαιότερες ἦταν τῶν Δελφῶν (τήν ἀπότελοῦσαν 12 ἔθνη) καί τῆς Δήλου (μέ μεγάλη ἀκτινοβολίᾳ στὸν κόσμο τῶν Ἰώνων).

Τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας. Ἐτσι διατηρεῖται σήμερα τό μεγάλο κτίριο, ὅπου γίνονται οἱ νυκτερινές τελετές τῶν μυστῶν κατά τή διάρκεια τῶν Ἐλευσινών Μυστηρίων.

Η πομπική δόδος μέ τά ἀρχαϊκά λιοντάρια, στό Ἱερό τῆς Δήλου. Τά κολοσσιαία ζώα, φύλακες τοῦ χώρου, είναι χαρακτηριστικά δείγματα τῆς ναξιακῆς πλαστικῆς πού στούς ἀρχαϊκούς χρόνους σημείωσε μεγάλη ἀνάπτυξη.

7. ΟΙ ΚΟΙΝΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ο Έλληνισμός ποτέ δέ γνώρισε τή χαρά τῆς ἐνωσης. Η συνείδηση ὅμως τῆς κοινῆς καταγωγῆς (ὅμαιμον), ἡ κοινή γλώσσα (ὅμογλωσσον) κι οἱ συνήθειες, ἡ κοινή θρησκεία (ὅμόθρησκον), οἱ μεγάλοι ἀγῶνες πού ὅλοι μαζί γιόρταζαν, οἱ συγκεντρώσεις στά ιερά κι οἱ τελετές τῶν Μυστηρίων σιγά-σιγά διδήγησαν στή συναίσθηση μιᾶς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς στενῆς σχέσης ἀνάμεσα στούς "Ελλήνες, πού οἱ ίδιοι περηφανεύονταν νά τήν τονίζουν, καλώντας «βάρβαρο» ὅποιον δέ μιλοῦσε τή γλώσσα τους.

Στήν ἀρχαϊκή περίοδο ἐπικράτησε τό ὄνομα "Ελληνες".

KYRIA SΗMEIA

1. Η θρησκεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διαμορφώνεται μές στήν ἀρχαϊκή περίοδο παίρνοντας ἔκφραση πνευματικότερη.
2. Οι θεοί, προσωποποίηση τῶν φυσικῶν δυνάμεων, είναι

ἀνθρωπόμορφοι, ώραιοι καί ἀθάνατοι. Ἐχουν ώστόσο πολλά
ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Δέν ἐμπνέουν φόβο.

3. Θεοί, ἡμίθεοι καί ἥρωες κλείνουν τὸν κύκλο τῆς θρη-
σκείας στήν Ἑλλάδα.

4. Ἡ θρησκεία μαζί μέ τὴν κοινή γλώσσα καί τὰ κοινά ἔθιμα
ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία στούς Ἑλληνες νά συνειδητοποιήσουν
τὴν ἐνότητα τῆς φυλῆς τους.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Πῶς ίδρυθηκε τό μαντεῖο τῆς Δωδώνης:

«Οι μάντισσες τῆς Δωδώνης... λένε...: Δυό μαῦρα περιστέρια πέταξαν
ἀπό τή Θήβα τῆς Αἰγύπτου, καί τό ἔνα ἀπό αὐτά πῆγε στή Λιβύη, καί τό
ἄλλο στή Δωδώνη. Τό τελευταίο τοῦτο κάθισε πάνω σέ μιά βαλανίδιά (ἀπ'
τὸν φίθυρο τῶν φυλλωμάτων τῆς ιερῆς βαλανίδιάς ἔβγαζαν τούς χρησμούς
στό μαντεῖο τῆς Δωδώνης) κι είπε μέ ἀνθρώπινη λαλιά πώς πρέπει νά γίνει
ἐκεῖ μαντεῖο τοῦ Δία: τά λόγια αὐτά τά θεώρησαν γιά θεία προσταγή καί τά
έξετέλεσαν».

Ηροδότου, Ἰστορία B, 55 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

2. Δέν μποροῦσαν οι γυναίκες νά παρακολουθοῦν τούς Ὀλυμπιακούς
ἀγῶνες:

«Λένε δτὶ κάποτε μιά ἡλικιωμένη γυναίκα ἔφτασε στό Στάδιο τῆς Ὀλυμ-
πίας καί μαζί μέ τούς ἀντρες στάθηκε καί κοίταξε ἐκείνους πού ἀγωνίζονταν·
κι δταν τὴν ἐνιωσαν οι Ἑλλανοδίκες, πώς ἐτόλμησε νά ρθεῖ στό Στάδιο, (λένε
πώς) ἀποκρίθηκε: μά σέ ποιάν ὅλῃ γυναίκα ἔχει δώσει τέτοια εὐκαιρία ὁ
θεός, γιά νά καυχιέται, πώς ἔχει πατέρα, τρεῖς ἀδελφούς Ὀλυμπιονίκες καί
τώρα ἀγωνίζεται ὁ γιός της».

Αἰσχίνη, Ἐπιστ. IV, 5 (Μετ. Α. Κ.)

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΑΡΧΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Μεγάλη ήταν ἡ ἀνθηση τῆς τέχνης τὸν 7ο καὶ 6ο αἰ. π.Χ. στήν Ἑλλάδα. Πλήθος ἐργαστήρια σ' ὅλες τίς πόλεις, σέ μητροπόλεις καὶ ἀποικίες, ἐντατικά δουλεύουν, παράγοντας ἀριστουργήματα. Δέν ύπάρχει κλάδος τῆς τέχνης πού νά μήν παρουσίασε ἐκπληκτική ἔξ-
λιξη στήν ἀρχαϊκή περίοδο, πού είναι τό προανάκρουσμα κι ἡ προ-
ετοιμασία τῆς μεγάλης ἐποχῆς: τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., τοῦ χρυσοῦ αἰώνα
στήν ἀρχαία Ἑλλάδα.

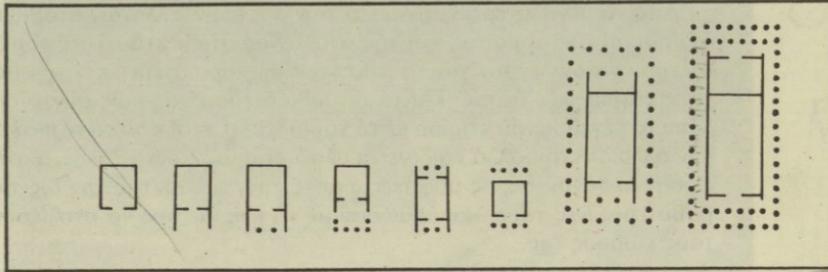
1. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἄπο τή στιγμή πού ιδρύθηκαν οι νέες πόλεις, ἔνιωσαν τήν ἀνάγκη οι ἀνθρωποι νά τιμήσουν τούς προστάτες θεούς τους, μέ
ιδιαίτερα κτίρια, τούς ναούς, ἀφιερωμένους ἀποκλειστικά στή λα-
τρεία τους.

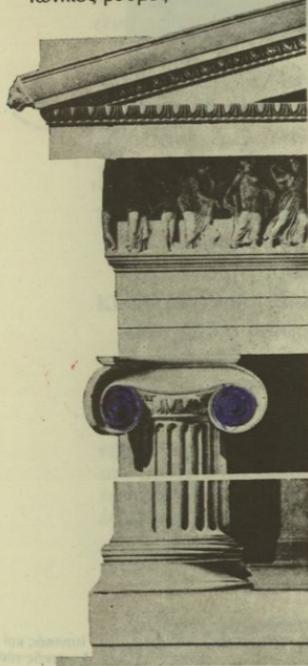
Δύο τύποι νάων διαμορφώθηκαν στήν ἀρχαϊκή περίοδο: ὁ δω-
ρικός κι ὁ Ἰωνικός. Βασικό τους χαρακτηριστικό ήταν ἡ μορφή τοῦ
κιονια καὶ ἡ ἔξωτερική διαμόρφωση τοῦ κτιρίου. Πολύ σύντομα οἱ

Ιωνικός καὶ
Δωρικός τύπος
ναού

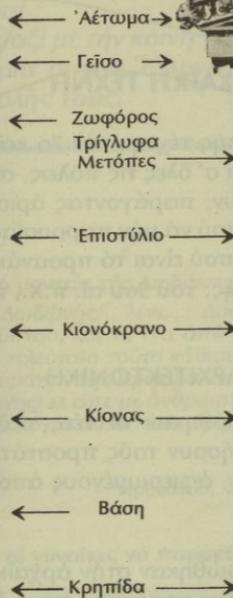
Ἡ ἔξελιξη τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Ἀρχικά, ἔνα ἀπλό τετράπλευρο δωμάτιο χρησιμεύει γιά τή φύλαξη τῶν ιερῶν ἀντικειμένων καὶ γιά τήν τοποθέτηση τοῦ ἔδανου τοῦ θεοῦ. Κατόπιν ἐπεκτείνονται οι πλάγιοι τοίχοι (*παραστάδες*). Στό τρίτο σχέδιο είκονίζεται ὁ ναός, ἀπλός ἐν παραστάσι, δηλ. μέ δύο κίονες στήν πρόσοψῃ μεταξύ τῶν παραστά-
δων. Στό τέταρτο σχέδιο φαίνεται ὁ πρόστυλος ναός. Στό πέμπτο, ὁ διπλός-ναός-ἐν-
παραστάσι, δηλ. μέ δύο κίονες ἐμπρός καὶ δύο στήν πίσω πλευρά τοῦ κτιρίου. Τό ἔκτο
σχέδιο δείχνει ναό ἀμφιπρόστυλο, μέ πρόσταση δηλ. ἐμπρός καὶ πίσω. Τό ἔβδομο
σχέδιο είκονίζει ναό περίπτερο, μέ γύρω-γύρω κίονες δηλαδή. Τέλος, τό δύοδο σχέδιο
δείχνει ναό διπτέρο, μέ δύο σειρές κίονες.

Ιωνικός ρυθμός

Δωρικός ρυθμός

Οι δύο έλληνικοί άρχιτεκτονικοί ρυθμοί και τά διάφορα μέρη τους.

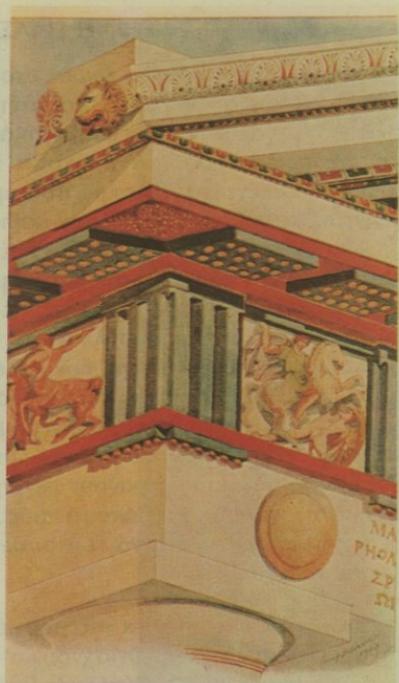
ναοί στολίστηκαν μέ τά διάφορα μέρη τους.

Όπου δόθηκε ή εύκαιρία στή φαντασία τών καλλιτεχνών νά παραστήσουν μέ θαυμαστό τρόπο τούς μύθους τών θεών.

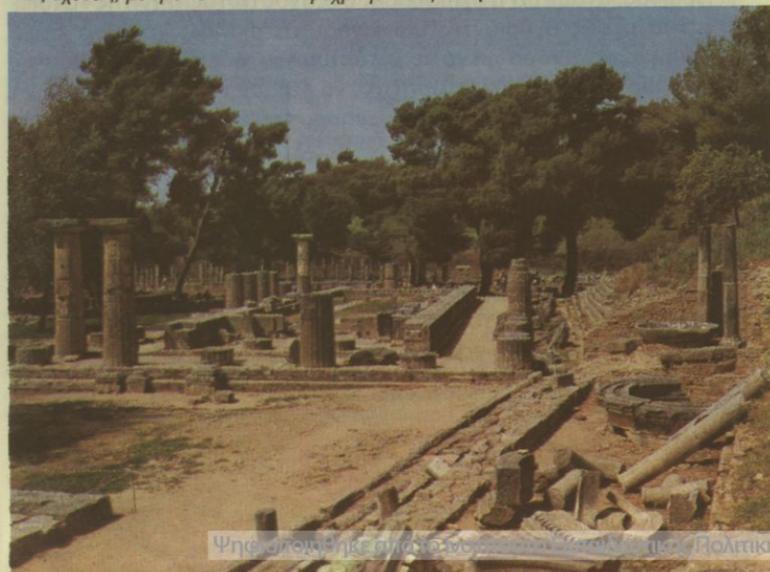
Από τά μεγαλύτερα χαρίσματα τών άρχαίων 'Έλλήνων στάθηκε ή αϊσθηση τής άρμονίας καί τής άναγλυφες διακοσμήσεις, διόπου δόθηκε ή εύκαιρία στή φαντασία τών καλλιτεχνών νά παραστήσουν μέ θαυμαστό τρόπο τούς μύθους τών θεών.

"Ηξεραν νά διαλέγουν γιά τά ιερά τους τίς ωραιότερες καί τίς πιό χαρακτηριστικές θέσεις· καί τό σπουδαιότερο είναι πώς συνταίριαζαν τό μέγεθος τού κτιρίου μέ τό γύρω χώρο, έτοι πού τό τοπίο νά μήν άλλοιώνεται, άλλα νά δένεται μέ τό κτίσμα. Ζώντας δλοένα στή φύση, άκούγοντας τίς μυστικές φωνές της, νιώθοντάς την ὥς τίς βαθύτερες ἵνες τους, κατόρθωσαν μέ τά κτίριά τους νά στολίζουν τούς χώρους της.

Οι άρχαιοι ναοί, δπως και ή πλαστική (ἀνάγλυφα και ἄγαλματα), ἀλλά και τά ἀρχιτεκτονικά γλυπτά ήταν χρωματισμένα. Ἐτοι, τό δυνάτο φώς τοῦ ἥλιου δε χτυπούσε κατευθείαν πάνω στό δάσπρο χρώμα τοῦ μαρμάρου, ώστε να τυφλωνεται ὁ θεατής ἀπό τήν ἐντονη λευκότητα τοῦ ὅλου. Στήν εἰκόνα μας, γωνία τῆς ἀνωδομῆς ναοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, δῆπον φαίνεται ὁ χρωματισμός τῶν διασφόρων μελῶν τοῦ κτίου. Ἡ ἀναπαράσταση ἔγινε μὲ βάσιο χρώματα ή ἰχνη τους, πού διατηρήθηκαν σέ διάφορα κτίρια τῆς ἀρχαιότητας. Στό ἐποπτόλιο διακρίνεται μία ἀσπίδα. Ὑπήρχε συνήθεια, δῶν κέρδιζαν οἱ ἀρχαῖοι μάρτυρες τίς ἀσπίδες ἀπό τά λάφυρα σέ ἔνα ιερό. Ἐτοι, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, μετά τή νίκη του στό Γρανικό, ἐστειλε 300 ἀσπίδες στό Ἱερό τῆς Ἀθηνᾶς στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ὁρισμένες ἀπό αὐτές τοποθετήθηκαν πάνω στό ἐποπτόλιο τοῦ Παρθενώνα.

Ο ναός τῆς Ἡρας στήν ἀρχαίᾳ Ὄλυμπια, ἔνας ἀπό τοὺς πλαισιότερους δωρικούς ναούς τῆς Πελοποννήσου, δωρικός περίπτερος. Οι κίονες του έύλινοι στήν ἀρχή, κάθε φορά πολὺ καταστρέφονταν τούς ἀλλαζαν μέ δλλους πάρινους, γι' αὐτό και τά κιονόκρανά τους, δέν ἔχουν δλα τήν ἴδια μορφή. Τό τοπίο τῆς Ὄλυμπιας μέ τήν ἡρεμη κοιλάδα τῆς ήταν τό καταλληλότερο γιά τήν ἐγκαθίδρυση τῆς λατρείας τοῦ πρώτου τῶν θεῶν, τοῦ Δία, πού ἔφερνε τήν ειρήνη στούς ἀνθρώπους και ρύθμιζε τίς μεταξύ τους σχέσεις, μέ τρόπο δίκαιο και ψυχραίμο. δος π.Χ., αι.

Ψηφιοποιημένης απόστρατης πολιτικής της Ελληνικής Κοινωνίας η Πολιτικής

της πολιτικής
της πολιτικής
της πολιτικής

της πολιτικής

της πολιτικής

της πολιτικής

της πολιτικής

της πολιτικής

2. Η ΠΛΑΣΤΙΚΗ

"Ορθια και
καθιστά
ἀγάλματα

'Η τέχνη τῆς Αιγύπτου ἔδωσε στούς "Ελλήνες τό πρώτο θάμπωμα. Τά πελώρια ἀγάλματα πού ἀντίκρισαν στά μεγάλα της ιερά, ἀκίνητα, μεγαλόπρεπα κι ἐπιβλητικά, τούς ἔκαμαν μεγάλη ἐντύπωση. Χρησιμοποίησαν τά πρότυπα πού είδαν: τό δρθιο ἀνδρικό ἀγαλμα πού ἔχει τό ἀριστερό πόδι ἐμπρός, θέλοντας νά δείξει πώς κινεῖται, ὅτι περπατάει, καί τόν καθιστό σοβαρό κι ιερατικό τύπο.

Τρείς χιλιάδες χρόνια, σχεδόν, μέ απαράλλαχτο τρόπο οι Αιγύπτιοι σκάλιζαν τά ἔργα τους, πού δμως ἔμειναν δεμένα μέ τό βαρύ τους ύλικό, τήν πέτρα, ἀκίνητα, μέ τά μάτια τους ἀπλανή, βυθισμένα σέ μια ἐσωτερική συλλογή.

Μές στόν ἔβδομο αἰώνα, δοκιμάζουν οι γιλύπτες στήν "Ελλάδα τή δύναμή τους στήν πέτρα, γιά νά πλάσουν τάν θεῶν τους τά ἀγάλματα, δίνοντάς τους ἀνθρώπινη δψη. Χρησιμοποιοῦν στήν ἀρχή μαλακές πέτρες (τόν πωρόλιθο) πού λαξεύονταν εύκολότερα, κι ὑστερά τό μάρμαρο. Σεκινούν μετρημένα, χωρίς νά ἐπιζητοῦν τήν ποικιλία. Δουλεύουν ἀδιάκοπα τούς ἴδιους τύπους, τήν ἴδια στάση, μέ μοναδική φιλοδοξία νά τελειοποιήσουν ὅ,τι βρήκαν οι προγενέστεροί τους καλλιτέχνες.

Κούροι-Κόρες

Δίνουν σέ δυό στάσεις τίς μορφές: καθιστές ἡ δρθιες, γεμάτες δμως δύναμη καί ζωή. Φτιάχνουν σ' δλη τήν ἀρχαϊκή περίοδο τούς κούρους καί τίς κόρες. "Υπῆρχε τέτοιος ἐσωτερικός παλμός στά ἔργα, ώστε οι ἀνθρωποι βλέποντάς τα ἔμεναν θαμπωμένοι, καί πλήθος ιστορίες ἐπλασαν γύρω ἀπό τούς καλλιτέχνες πού τά δημιούργησαν.

"Ο Δαιδαλος

Πρώτος, ἀναφέρει ἡ παράδοση, ὁ ἔξοχος αύτός τεχνίτης «ἄνοιξε τά μάτια στούς ἀνδριάντες καί κίνησε τά σκέλη». Τά ἔργα αύτά δημιουργοῦσαν τόσο μεγάλη ἐντύπωση στούς ἀνθρώπους τής ἐποχῆς ώστε είπαν πώς χρειάστηκε νά δένουν τά ἀγάλματα γιά νά μή φύγουν. Τόση ήταν ἡ ζωή κι ἡ κίνηση, πού πλούσιες ἀναδίνονταν ἀπό τά ἔργα.

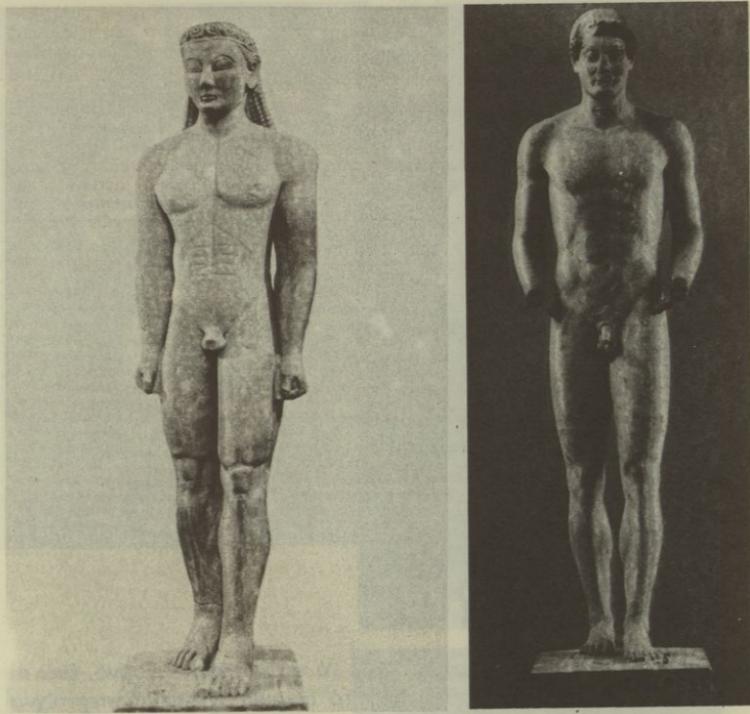
"Η ἔξλιξη τῆς
μορφῆς τῶν
ἀγάλμάτων

Τό κορμί είναι, στήν ἀρχή, δοσμένο χωρίς σωστές ἀναλογίες, χωρίς τέλεια τή γνώση τῆς ἀνατομίας. Γρήγορα δμως ξεπερνοῦν κι αύτή τή δυσκολία, γιατί, παρατηρώντας μέ μεγάλη προσοχή γύρω τους οι καλλιτέχνες στίς παλαίστρες τούς ἀθλητές, μαθάινουν τά μυστικά τής ἀνατομίας τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ. "Ετοι, τά ἐλληνικά ιερά σέ δλεις τίς πόλεις γεμίζουν, κυριολεκτικά, ἀπό ἀγάλματα μικρότερα ἡ μεγαλύτερα, γεμάτα παλμό καί ζωή, ἀφιερώματα τῶν πιστῶν.

○

○

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ο κολοσσιαίος κούρος τοῦ Σουνίου, ένα από τά πρώτα πάρινα ἀγάλματα πού κατασκευάστηκαν σε μεγάλο μέγεθος στήν Ἀττική. Τό ἀριστερό του πόδι ἀπλώνεται ἐμπρός, σάν νά ἐτοιμάζεται τό διγαλμα νά περπατήσει. Τά χέρια του είναι, μέ τίς παλάμες κλειστές, κολλημένα στούς μηρούς. Οἱ ώμοι είναι ύπερβολικά πλαστοί, ἐνώ τά πλευρά και οἱ γόνουτοι είναι πολύ στενοί. Αξίζει νά προσέξει κανείς πόσο γερά και δυνατά είναι τά πόδια τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων, πού θυμίζουν μέ τήν πρώτη ματά σχετικά ἐκφράσεις τοῦ Ὄμήρου, πού καὶ στά δύο ἐπη του φαίνεται νά ἐκτιμάει ιδιαίτερα στοὺς νέους ἄνδρες, τά γεροδεμένα πόδια, τό στήριγμα τοῦ σώματος. Τά μάτα στό πρόσωπο είναι πελώρια, ἐνώ τά μαλλά πέφτουν πίσω καλοχεινισμένα. Ἐμπρός, πάνω από τό μέτωπο, ύπάρχει μιά σειρά από τελείως σχηματικούς βοστρύχους. Ἀττικό ἔργο μεταξύ 620-610 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Δεξιά: ὁ τελευταῖος γνωστός κούρος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ἀπό αὐτοὺς πού ἔγιναν στήν Ἀττική. Αξίζει νά τόν συγκρίνετε μέ τόν κούρο τοῦ Σουνίου, γιά νά δείτε μέσα σέ 130 περίπου χρόνια πόσο προσδένεσε ἡ πλαστική στήν Ἑλλάδα, δίνοντας όγκο καὶ σωστές ἀναλογίες στό σώμα καὶ στά ἀκρα, ὑψώνοντας τό λαιμό, προσέχοντας τήν ἐκφραση τοῦ κεφαλού καὶ ἐλευθερώνοντας τά χέρια ἀπό τούς μηρούς. Στή βάση, ὅπου τό διγαλμα είχε προσαρμοσθεῖ μέ μολύβι χυτό, διακρίνονται τά γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς πού δίνει τό δόνομα τοῦ εἰκονιζόμενου νέου: ΑΡΙΣΤΟΔΙΚΟΥ. Πρόκειται γιά τό ἐπιπύμπιο στολμό τοῦ Ἀριστοδίκου, πού βρέθηκε στήν Ἀνάβυσσο τῆς Ἀττικῆς. Τά ἀγάλματα τῶν κούρων παριστάνουν, χωρὶς νά ὑπάρχει ἔνα ιδιαίτερο γνώρισμα, θεούς, θνητούς ή καὶ νεκρούς. Είναι δηλαδή, ἐπιπύμπια, λατρευτικά ἡ ἀφιερωτικά. Γύρω στά 490 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Θαυμάσια ἀπτική κόρη, ἀπό τά ώραιότερα δείγματα τῆς πλαστικῆς τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Φορεῖ χιτώνα καὶ ἱμάτιο πού τὰ ἔχει διευθετήσει ὁ καλλιτέχνης μὲ ἀξιοσημείωτες πτυχῶσεις. Αἴξει νό το προσέξει κανέις τὸ γεμάτο στοχασμό βλέμμα τῆς κοπέλας. Λείπει τὸ λεγόμενο ἀρχαϊκό χαμόγελο, πού χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μεταξὸν 560 καὶ 500 π.Χ. Βρέθηκε στὶς ἀνασκαφές τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐκτίθεται στό ἐκεῖ Μουσεῖο.

Τό ἀνδρικό σῶμα προτιμοῦν νά τό παριστάνουν γυμνό, ἐνῶ οἱ γυναικεῖς μορφές φοροῦν ἀπλά τό δωρικό χιτώνα ἢ περίτεχνα πτυχωμένο τόν ἴωνικό. Χρησιμοποιοῦν καὶ χρώματα πάνω στό μάρμαρο, γιά νά σημειώνουν τίς κόρες τῶν ματιῶν, τά μαλλιά καὶ διάφορες λεπτομέρειες στά φορέματα.

Εἶναι θαυμαστό πόσο κάθε μεγάλη πόλη στήν κυρίως Ἑλλάδα, κάθε νησί, κάθε μητρόπολη στόν ἔξω Ἑλληνισμό ἀφοσιώθηκε καὶ σημείωσε σημαντική ἀπόδοση στήν καλλιτεχνική δημιουργία.

Ανάγλυφο

Παράλληλα μέ τά ἀγάλματα, ἀναπτύσσουν καί τοῦ ἀνάγλυφου* τή δύσκολη τεχνική. Στήν ἀρχή είναι πολύ ἐλαφρό· μέ τόν καιρό ὅμως, ιδίως στά ἀετώματα τῶν ναῶν, βαθαίνοντας, θά σημειώσει τέτοια ἔξελιξη, ώστε ὀλόγλυφα στό τέλος ἔργα θά συνθέτουν τίς μυθολογικές σκηνές πού ἀπεικονίζονται.

Ἡ Κρήτη, ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἀττική, τά νησιά τοῦ Αιγαίου, οἱ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας γεμίζουν ἀγάλματα, γλυπτά καί ναούς.

Δυό μεγάλοι τεχνίτες στή Σάμο, τόν 60 αἰ. π.Χ. (ὁ Ροΐκος καὶ ὁ Θεόδωρος) θά βροῦν τόν τρόπο νά φτιάχνουν χυτά χάλκινα ἀγάλματα, γεγονός πού θά δώσει φτερά στή χαλκοπλαστική.

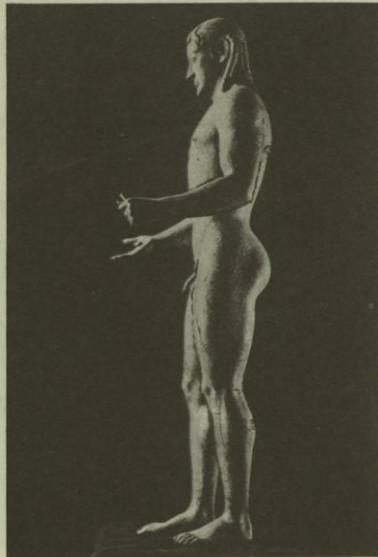
Τό άρχαιότερο γνωστό σύμπλεγμα τάν άρχαιών χρόνων. Βρέθηκε στήν Ακρόπολη τῶν Αθηνῶν. Παριστάνεται ντυμένος διδράς, πού σύμφωνα με τὴν ἐπιγραφή τῆς βάσης του λεγόταν Ρόμβος ή Κόμβος. Τό πρόσωπό του ἔχει μοναδική ζωντάνια καί δυνατό βλέμμα πού γεμάτο ἐνάργεια καρφώνεται στὸ θεατῆ. Στούς ώμους του κρατεῖ ἄνα μοσχάρι (σχηματίζοντας μέ τὰ χέρια του καὶ τὰ δύο πόδια τοῦ ζώου ἐνα θαυμάσιο χιασμό), πού πρόκειται νά τό προσφέρει στή θεά. Μέ τρόπο πού προκαλεῖ τό θαυμασμό ἀντιπαραθέτει ὁ καλλιτέχνης τό ἀνέκφραστο κεφάλι τοῦ ζώου, πλάι στὸ ἔκφραστικό, γεμάτο πνευματικότητα κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου. Τό σώμα ἔχει τά χαρακτηριστικά τοῦ κούρου τῆς ἐποχῆς: πλατιούς ώμους, στενή μέση, δσαρκο στέρνο, γερά χέρια. Ἐργο τοῦ 560 π.Χ. Μουσείο Ακρόπολεως.

χρ. δ. Χ.π. Λα ποδια πάτη μέσον επαργάντος της παραγάντης στην οικονομία της εποχής του. Επειδή δε το θεατή παρατητέοντας την απόφευξη της εποχής της μετατρέπει σε σημαντικό πόλεμο την αναπτυξή της πόλης. Οι καταστροφές που προσέκαμψαν την πόλη παρατητέονται στην αναπτυξή της στην εποχή της μετατρέπει σε σημαντικό πόλεμο την αναπτυξή της πόλης.

Οι επιπτώσεις της περιόδου αυτής στην πόλη ήταν μεγάλες. Η πόλη έπειρε σημαντικές αλλαγές στην οικονομία της, στην πολιτισμό της, στην κοινωνία της, στην πολιτική της. Η πόλη έπειρε σημαντικές αλλαγές στην οικονομία της, στην πολιτισμό της, στην κοινωνία της, στην πολιτική της.

Ο χάλκινος κούρος, πού βρέθηκε στόν Πειραιά καί παριστάνει, δπως πιστεύεται, τόν Ἀπόλλωνα πού στό άριστερό χέρι του θά κρατούσε τό τόξο καί μέ τό δεξιόν τόν δάλλους κούρους, τούτος βγάζει ἐμπρός τό δεξιόν πόδι, γιατί φαίνεται ὅτι δέ θά ἡταν ιδρυμένος μόνος του, ἀλλά θά ἀποτελούσε μέρος ἐνός συμπλέγματος ἀγαλμάτων, ὅποτε γιά λόγους ἀρμονίας, καί γιά νά ἀποφευχθεί ὡς μονοτονία, παραστάθηκε μέ τό δεξιόν πόδι ἐμπρός. Γύρω στά 490 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

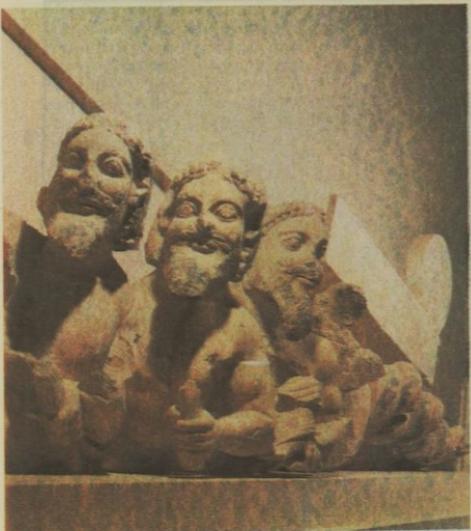
Αριστερά: ὁ Κεραύνιος Ζεύς, ἔργο κυπριακό, γύρω στά τέλη τοῦ δου αἰ. π.Χ. ἡ σπίς ἀρχές τοῦ 5ου. Ὁ θεός, ντυμένος μέ μακρύ χιτώνα, θά κρατοῦσε τὸν κεραυνό μέ τό δεξῖ του χέρι, ἐπομός νά τὸν πετάξει. Ἐχει ἐπίδραση ιωνική πού ξεχωρίζει καθαρά στό βλέμμα του, κυρίως δύως στό χαρόγελο του. Βρέθηκε στό Κίπο, και ἐκτίθεται στό Κυπριακό Μουσείο τῆς Λευκωσίας.

Δεξιά: χάλκινο ἀγαλμάτιο ίππεα ἀπό τή Δωδώνη. ἔργο κορινθιακῆς τέχνης γύρω στά 550 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Κάτω: μιά πλευρά βάσης κούρου μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Εικονίζεται ἔνα παιγνίδι, πού θυμίζει πολύ τό χόκεϋ τῶν Βρετανῶν. ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Λεπτομέρεια από άέτωμα κηρίου πού ύπήρχε στην 'Ακρόπολη των ἄρχαιών χρόνων. Παριστάνεται ὁ λεγόμενος «τρισύμματος δαιμόνιος», ἔνα παράδεινο φανταστικό όν, μέτρια κεφάλια και σώματα ὡς τη μέση, πού ἀπό κεῖ καὶ κάτω καταλήγουν σε οὐρές τριῶν συμπλεκόμενων φαριῶν. Τό σύμπλεγμα εἶναι ἀπό πωρόλιθο καὶ ἔχει ἐντονα χρώματα, πράσινο καὶ κόκκινο. Ἀπό τις τρεῖς μορφές πού κρατοῦν στά χέρια τά σύμβολά τους (δείχνοντας τή δυνατότητα τοῦ τρισύμματου δαιμόνα, τοῦ Νηρέα δηλαδή, νά μεταμορφώνεται διαρκώς), ή μία κρατεῖ μία δέσμη μέ κυματοπό χάραγμα, πού ὑποδηλώνει τό νερό· ή ἀλλή ἔνα πουλί πού σημαίνει τόν ἄερα, καὶ η τρίτη μίαν ἀλλή δέσμη πού δηλώνει τή φωτιά. Είναι χαρακτηριστική ἡ ἔξαρτητη ζωντάνια στά πρόσωπα τῶν μορφῶν, ἀπό τις ὅποιες ἡ δεξιότερη στρέφεται φιλικότατα πρός τό θεατή. Τό άέτωμα στόλιζε γῆγνωστο ναό στην 'Ακρόπολη. Ἐργο τοῦ 570 π.Χ. Μουσείο 'Ακροπόλεως.

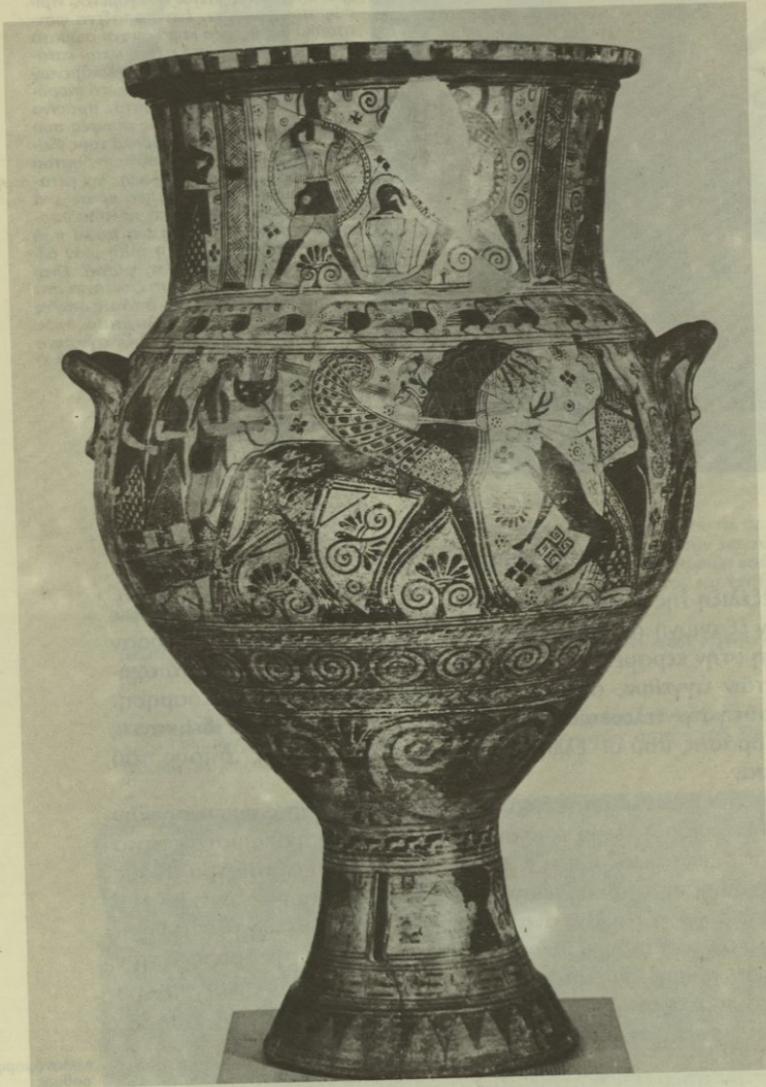
3. Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

'Η ἔξελιξη τῆς βιοτεχνίας κι ὁ συναγωνισμός πού δημιουργήθηκε γιά τήν ἔξαρτητη τῶν προϊόντων της στίς Ἑλληνικές πόλεις, ἔδωσαν ἀνθηση στήν κεραμεική. Οι καλλιτέχνες πλούτιζαν ὅχι μόνο τά σχήματα τῶν ἀγγείων, ἀλλά καὶ τή ζωγραφιστή τους διακόσμηση. Ἀπό αὐτή τήν τελευταία μάλιστα εἶναι πολύ εύκολο νά ιδεῖ κανείς τίς ἐπιδράσεις πού οι Ἑλληνες είχαν ἀπό τούς ξένους τόπους πού γνώρισαν.

Τό πλήθος τῶν φανταστικῶν ζώων καὶ τῶν παράξενων μορφῶν πού ἀπεικονίζει ἡ τέχνη τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, ὑστερα ἀπό τό 700 π.Χ. κατακλύζουν τήν Ἑλλάδα. Τά μοτίβα αὐτοῦ τοῦ εἰδους κυριαρχοῦν ἔτσι στήν ἀγγειογραφία* τῶν πρώτων δεκαετιών τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. (γι' αὐτό λένε ἀνατολίζουσα αὐτή τή φάση τῆς τέχνης). Γρήγορα ὅμως ἡ σκέψη τῶν καλλιτεχνῶν γύρισε στήν ὁμορφιά τῶν Ἑλληνικῶν μύθων, κι αὐτῶν τά ἐπεισόδια καταπιάστηκαν νά ζωγραφίσουν οἱ ἀγγειογράφοι.

Στήν ἀρχῇ, οι παραστάσεις ζωγραφίζονται μέ μαῦρο χρῶμα πάνω στόν πηλό. Οι λεπτομέρειες στίς μορφές ἀποδίδονται μέ χάραγμα καὶ χρησιμοποιεῖται βοηθητικά τό ἀσπρό καὶ τό βυσσινί χρῶμα (μελανόμορφος ρυθμός) στήν Ἀττική.

Μελανόμορφος
ρυθμός

Μεγάλος κυκλαδικός κρατήρας άπό τη Μήλο. Ξεχωρίζει γιά τό ψηλό διάτρητο πόδι του. Στό λαιμό του εικονίζεται μονομαχία δύο ήρωών - οι μητέρες τους στέκονται πίσω τους, γεμάτες άγνωνια γιά την τύχη τών παιδιών τους στόν άγνωνα. Στήν κεντρική ζώνη, στη γάστρα τοῦ άγγειου, βλέπεται κανείς τήν Ἀρτεμην πού κρατεί άπό τά κέρατα ἔνα έλαφι. Έχει ἔρθει γιά νά προϋπαντησει τόν ἀδελφό τῆς τὸν Ἀπόλλωνα πού φτάνει στή Δήλο τήν ἀνοιξη άπό τή χώρα τῶν Ὑπερβορείων, ὅπου ἔμενε στήν περίοδο τοῦ χειμώνα. Μαζί του, πάνω στό δάρμα, δύο Μούσες. Γύρω στά 640 π.Χ. Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Πολύ σύντομα, δμως, όλόκληρη ή ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων θά σκεπαστεῖ μέ μαῦρο στιλπνό βερνίκι καί μόνο οι μορφές στίς παραστάσεις θά προβάλουν ρόδινες, ἀφριμένες στό χρώμα τοῦ πηλοῦ καί πλουτισμένες μέ μαῦρες γραμμές, γιά νά δοθοῦν οι λεπτομέρειες (ἐρυθρόμορφος ρυθμός).

Ἡ κεραμεική τῆς Ἀττικῆς ἔφτασε σέ θαυμαστή τελειότητα, καί μές στόν ἔκτο αἰώνα τά ἀγγεία της ἔγιναν περιζήτητα σ' ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμο, ὅπως δείχνουν, σήμερα, οι ἀνασκαφές. Μ' αὐτό τόν τρόπο, ἔριξε στή σκιά τήν ἀγγειοπλαστική παραγωγή τῆς Κορίνθου.

Ἐρυθρόμορφος
ρυθμός

KYRIA SΗMEIA

1. Στήν ἀρχαϊκή περίοδο ὅλοι οι κλάδοι τῆς τέχνης σημειώνουν ἀδιάκοπη ἔξελιξη κι ἀνθίζουν ἔξαιρετικά.
2. Στήν Ἀρχιτεκτονική διαμορφώνονται δύο ρυθμοί: ὁ δωρικός κι ὁ ιωνικός.
3. Στήν Πλαστική γίνονται, γιά πρώτη φορά, μεγάλα πέτρινα ἀγάλματα, ἀρχικά ἀπό μαλακό πουρί κι ὑστερα ἀπό μάρμαρο. Παλαιότερα ἔφτιαχναν ἔχινα ἀγάλματα, τά ξό-ανα, πού τό φθαρτό ύλικό τους δέ βοήθησε νά διατηρηθοῦν. Δύο τύποι ἀγαλμάτων δημιουργούνται: ὁ κούρος καί ἡ κόρη. Οι καλλιτέχνες δέν ἐπιζητοῦν τήν πρωτοτυπία ἄλλα τήν τελειοποίηση τῆς μορφῆς.
4. Ἡ Κεραμεική, ἐπηρεασμένη πολύ, στήν ἀρχή, ἀπό τήν Ἀνατολή στή διακόσμηση τῶν ἀγγείων, δίνει ἔργα μέ παραστάσεις φτερωτῶν ζώων, φανταστικῶν πουλιών κτλ. (ἀνατολίζουσα). Δύο ρυθμοί ἀναπτύσσονται στήν ἀρχαία περίοδο: ὁ μελανόμορφος πρώτα, κι ὑστερα ὁ ἐρυθρόμορφος. Ἐκπληκτική είναι ἡ ἀνθηση τῆς κεραμεικῆς στήν Ἀττική.

Μελανόμορφο άγγειο πού διατηρήθηκε σ' αυτό τὸν τύπο σ' δলη τῇ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητας. Γνωστό ὡς παναθηναϊκός ἀμφορέας, δινόταν ὡς βραβεῖο στοὺς νικητές τῶν ἀγώνων στὰ Παναθήναια. Εἶχε μέσος λάδι ἀπό τίς ιερές ἐλιές τῆς Ἀθηνᾶς. Στὴν μία δψη, δύτις ἐδώ, παριστάνοταν ἡ Ἀθηνᾶ πάνοπλη, ἐνώ ἐμπρός της μία ἐπηραφή μὲ φορά ἀπό πάνω πρὸς τὰ κάτω, γράφει: βραβεῖο γιὰ τοὺς ἀγῶνες πρὸς τημῆ τῆς Ἀθηνᾶς, δῆλο τὰ Παναθήναια (ΤΩΝ ΑΘΕΝΕΘΕΝ ΑΘΛΩΝ). Στὴν πίσω πλευρά ὑπῆρχε συνήθως παράσταση τοῦ Ιδίατερου ἀγωνισμάτος στὸ ὅποιο εἶχε νικήσει ὁ ἀθλητής (βλ. σελ. 207). Ἐργο τοῦ 570-560 π.Χ. Βρετανικό Μουσεῖο.

Χαρακτηριστικό ἀρχαϊκό ἄγγειο, τοῦ λεγόμενου «λευθεροῦ ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ». Ἐχει σχῆμα οἰνοχόης καὶ εἰκονίζει ποὺλι ποὺ τοιμάπαι μὲ τὸ ράμφος του ἔνα φάρι. Τά ἀγγεία αὐτά ἔχουν διακόμηση μὲ χρώμα καστανό, μαδρὸ καὶ κόκκινο, πάνω στὴν ἐπιφάνεια ποὺ ἔχει κιτρινωπό ἐπίχρισμα. Ἐργο τοῦ δου αἰ. π.Χ. Κυπριακό Μουσεῖο Λευκωσίας.

Υδρία πρωτοαρτική, πού βρέθηκε στὴ θέση Ἀνάλατος τῆς Ἀθήνας (κοντά στὸ Π. Φάληρο). Πρόκειται γιὰ νεκρικό ἄγγειο, δπως φαίνεται ἀπό τὰ φίδια πού περιβάλλουν τὸ λαιμό, τὰ χεῖλη καὶ τὶς λαβές. Στὸ λαιμὸ παράσταση χοροῦ: ἐφτά νέοι καὶ τέσσερις κόρες χορεύουν πιασμένοι χέρι-χέρι, δπως στοὺς σημερινούς λαϊκούς χορούς. Ὁ πρῶτος ἀπό τοὺς νέοντα παιζει τὴν πεντάχορδη λύρα. Στὰ χέρια τους κρατοῦντε κλαδιά. Ὁ χορός Ἰωας ἦταν συνυφασμένος μὲ θρησκευτικὴ γιορτή. Στη γάστρα τοῦ ἀγγείου κυριαρχοῦν τὰ νέα στοιχεῖα τὰ φερμένα ἀπό τὴν Ἀνατολή (γι' αὐτό ὁ ρυθμός λέγεται γενικότερα «ἀνατολίζων»): Δύο λιοντάρια τοποθετημένα ἀντιθετικά ἔχουν ἔνα ἀνθέμιο στὴ μέσην. Ὄλογυρα πουλιά καὶ φυτά ὑποβάλλουν τὴν ίδέα ἐνός κατάφυτου χώρου. Ἡ ἐποχὴ αὐτή, ξεφεύγοντας ἀπό τὴν αὐτηρή πεθαρχία τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, ἀποζητεῖ τὸν νατουραλισμό. Γύρω στὰ 700 π.Χ. Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Η ΠΟΙΗΣΗ

Ησίοδος-«Θεογονία». "Ένας μεγάλος ποιητής, ό Ήσιόδος, στόν 7ο αι. π.Χ. θά δώσει συστηματικά, μέ τρόπο ἀληθινά συγκλονιστικό, τή γενεαλογία καί τούς μύθους τῶν θεῶν σ' ἔνα ἔξοχο μεγάλο ποίημα: τή Θεογονία.

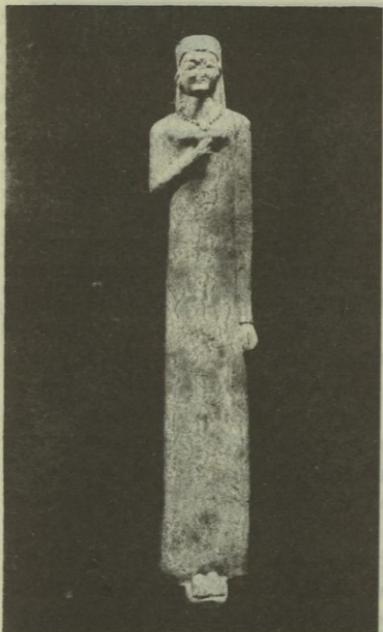
Διδακτικό ἔπος. Ό ίδιος ποιητής, ξεπερνώντας τό ἡρωικό ἔπος, θά στρέψει πρώτος τήν προσοχή τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του στήν ἀπλή καθημερινή ζωή, στίς ἀγωνίες, στούς κόπους καί στίς μικροχαρές της. Λαχταρώντας τή δικαιοσύνη καί τήν εὐπρέπεια, στήν ἐπιθυμία του νά συμβουλεύσει τόν ἀδελφό του γιά τό σωστό τρόπο ζωῆς, θά δημιουργήσει τό διδακτικό ἔπος, μέ τό θαυμάσιο ἔργο του: *"Ἔργα καί Ἡμέραι"*.

Λυρική ποίηση. Οι ἀνθρωποι στίς ιωνικές πόλεις, στά νησιά τοῦ Αιγαίου, στή Σπάρτη καί ἄλλοι θά νιώσουν τήν ἀνάγκη νά μιλήσουν ποιητικά γιά τίς χαρές τής ζωῆς καί τίς λύπες της, γιά τίς λαχτάρες, τίς ἀγωνίες καί τίς ἀγάπτες τους (ἀδή). Θά τούς γεννηθεῖ ή ιδέα νά ἀστειευθοῦν, νά σατιρίσουν μέ τό στίχο τους (*ἴσαμβος*), νά συνοδεύσουν μ' αύτόν τοῦ κρασιοῦ τή χαρά ή τό χορό (χορικό ἄσμα).

Μελανόμορφη κύλικα μέ παράσταση τοῦ θεοῦ Διονύσου πού πλέει στό πέλαγος, ἐνώ στό καράβι του μέ τά πανιά τό κατάρτι βλάσπησε κλήμα καί γέμισε σταφύλια ὁ χώρος. Ολόγυρα κολυμποῦν δελφίνια. Θαυμάσιο ἀπτικό ἔργο γύρω στά 535 π.Χ. *"Ἔργο τοῦ ἀγγειογράφου Ἐξηκία. Μουσείο Μονάχου.*

Γυναικείο άγαλμάπιο έπιπεδικό, μέχει αριετικά μακρύ σώμα. Έχει γίνει από άσβεστολιθο. Μέ το δεξιό χέρι ή μωρφή, που φορεί στο κεφάλι της κυλινδρικό χαμπλό κάλυμμα, κρατεί ένα άνθος. Φοράει περιδέραιο και σκουλαρίκια. Έργο κυπριακής τέχνης μεταξύ 600-500 π.Χ. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Πλάκα άπό τη ζωφόρο τοῦ «θησαυροῦ» τῶν Σιφνίων στούς Δελφούς. Τά άνάγλυφα αὐτά τοῦ κτηρίου είναι από τὰ σπουδαιότερα τῶν ὀρχαϊκῶν χρόνων. Έδώ εἰκονίζεται σκηνή Γιγαντομαχίας: 'Ο θεός Ήρης πολεμάει μέ δύο Γίγαντες. Ο «θησαυρός» χρονολογεῖται γύρω στά 525 π.Χ. Μουσείο Δελφών.

2. Ο ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Στήν ί πορία τοῦ πνεύματος πάντοτε παρουσιάζεται πρώτη ἡ ποίηση. 'Υστερα, σημειώνεται ἡ ἀνάπτυξη τῆς πεζογραφίας.

Στίς μεγάλες πόλεις τῆς Ἰωνίας, καί πάλι, ἐμφανίσθηκε ὁ πεζός λόγος. Μές στὸν δὲ αἰ. π.Χ., ὅταν πιὰ ἔχουν ὄργανωθεῖ οἱ πόλεις-κράτη, δημιουργήθηκε ἀμεση ἡ ἀνάγκη νά γυρίσουν πίσω στά περασμένα οἱ ἀνθρωποι, νά θυμηθοῦν τίς παλαιότερες γενιές, τούς προγόνους τους, νά σημειώσουν οἱ ἀρχοντες τήν καταγωγή τους.

'Αρχισαν νά κρατοῦνται κατάλογοι μέ τά ὄνόματα τῶν ἀρχόντων, τῶν ιερέων, τῶν ιερειῶν καί τῶν νικητῶν στούς ἀγῶνες. Γράφτηκαν οἱ νόμοι στίς διάφορες πόλεις. "Ἐμποροι καί ναυτικοί κρατοῦσαν σημειώσεις γιά τίς ποικίλες παρατηρήσεις πού ἔκαναν στά ταξίδια τους, γιά τίς σκέψεις τους, γιά τίς νέες τους γνώσεις.

Ιστοριογραφία. Λογογράφοι. "Ἔτσι ἔκαμε τήν ἐμφανισή τῆς ἡ ιστοριογραφία, κι ἐκεῖνοι πού ἔγραφαν τίς πρώτες ιστορίες ὄνομά-στηκαν λογογράφοι. 'Ο σημαντικότερος είναι ὁ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος.

'Ηταν ἀνθρωποι πολυταξιδεμένοι καί μέ πολλές γνώσεις. 'Επειδή αύτοί ἔγραφαν γιά πρώτη φορά ιστορία, ὀνάμεσα στά διάφορα γεγονότα ἀνακάτευναν κι ὀρκετούς μύθους. 'Η σημασία τους ωτόσο είναι τεράστια, γιατί αύτοί χάραξαν τό πρώτο βῆμα στήν προσπάθεια τῆς ἀνθρωπότητας νά διατηρήσει μέ κείμενα τή μνήμη της.

Γεωγραφία. Οι πρώτοι λογογράφοι κατάγιναν καί μέ τή γεωγραφία. Ξεκίνησαν γράφοντας τήν ιστορία τῆς πόλης τους, τή γενεαλογία τῶν ἀρχόντων τῆς κ.ἄ. Τά δύο ἔργα τοῦ Ἐκαταίου είναι ἡ «Περιήγηση τῆς γῆς» (ένα είδος Γεωγραφίας) καί οἱ «Γενεαλογίες».

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Στήν ἀρχαϊκή περίοδο παίρνει τεράστια ἀνάπτυξη ὁ ἔλληνικός πολιτισμός.

2. Στίς πόλεις τῆς Ἰωνίας, στά νησιά καί στήν κυρίως Ἑλλάδα θά γεννηθοῦν νέα είδη ποίησης, πού θά τραγουδήσουν τά ἀνθρώπινα συναισθήματα: τίς ἀτομικές χαρές καί τίς λύπτες, τίς ἀγωνίες καί τούς ἐνθουσιασμούς ἢ τούς φόβους τῶν ἀνθρώπων. Θά δημιουργηθεῖ ἔτσι ἡ λυρική ποίηση καί θ' ἀνάπτυχθοῦν οἱ διάφορες κατηγορίες τῆς.

3. 'Η ἀνάπτυξη τοῦ διθυράμβου θά ὀδηγήσει στή διαμόρφωση τοῦ δράματος.

4. Στίς ιωνικές πόλεις τῆς Μ. 'Ασίας θά παρουσιαστεῖ, γιά πρώτη φορά, ἡ ίστορία.

KEIMENA

1. Ό ποιητής Θέογνις ύμνει τό θεό 'Απόλλωνα:
«Ω βασιλά, γιέ τής Λητώς, τέκνο τοῦ Δία, ποτέ δέ θά σέ λημανήσω
άρχιζοντας ή τελεώνοντας,
ἀλλά πάντοτε σένα πρώτο καὶ τελευταῖο καὶ στή μέση
θά σέ τραγουδήσω· καὶ σύ εἰσάκουσέ με
καὶ δίνε μου ἀγαθά».

(Απόδοση Α.Κ.)

2. Οι γενέες τῶν θεῶν:

«Τραγουδιστή, ἀπ' τίς Μούσες δις ἀρχίσουμε, πού ύμνολογώντας τὸν πατέρα Δία, εὐφραίνουν τὴ μεγάλη τοῦ ψυχῆ στὰ δώματα τοῦ 'Ολύμπου, λαλώντας καὶ τὰ τωρινά καὶ τὰ μελλούμενα καὶ περασμένα, μὲ τὴ φωνὴ ἐναρμόνια ζυγιασμένη· καὶ τὸ τραγούδι τους ἀκούραστορέει ἀπὸ τὰ στόματα γλυκό· ἀναγαλλιάζουν τά δώματα τοῦ Δία πατέρα τοῦ μεγαλοβρόντη στῶν θεανῶν τὴν ἀνθηνὴ φωνὴ καθώς σκορπάει· κι ἀντιλαλούν οἱ χιονοσκέπαστες κορφές τοῦ 'Ολύμπου καὶ τὰ δώματα τῶν ἀθανάτων. Κι αὐτές ἀθάνατη τοξεύοντας φωνὴν, πρώτα τὸ γένος τὸ σεβάσμιο τῶν θεῶν μέ τὸ τραγούδι τους δοξάζουν ἀπὸ 'Εραχῆς, αὐτούς πού ἡ Γῆ κι ὁ Οὐρανός, ὁ μέγας γέννησαν κι ἐκείνους πού ἀπ' αὐτούς γεννήθηκαν θεοί, τῶν ἀγάθων δοτῆρες. Κατόπιν τους, τὸν Δία, τὸν πατέρα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, κι ὅταν ἀρχίζουν τὸ τραγούδι τους οἱ θέαινες κι ὅταν τὸ τελεώνουν τὸν ύμνοϋνε, πόσον ἀνώτερος ἀπ' τούς θεούς είναι καὶ μέγιστος στὴ δύναμη του. 'Υστερα πάλι τῶν ἀνθρώπων τὴ γενιά καὶ τὴ γενιά τῶν φοβερῶν Γγάντων ϕάλλοντας, τοῦ Δία εὐφραίνουν τὴν ψυχῆ στὰ δώματα τοῦ 'Ολύμπου, οἱ Μούσες οἱ 'Ολύμπιες, τοῦ Δία πού κρατάει τὴν καταγίδα οἱ θυγατρές...»

'Ησιόδου, «Θεογονία» 36-47 (Μετ. Π. Λεκατσᾶ)

3. Ο 'Ησιόδος δίνει συμβουλές στὸν ἀδελφό του τὸν Πέρση:

«Μά ἐσύ, Πέρση, νά ύπακούεις στὸ δίκιο καὶ νά μήν ἀγαπᾶς τὴν αὐθαιρεσία· γιατί ἡ αὐθαιρεσία εἶναι βλαβερή στὸν κοινό ἀνθρωπο· μά κι ὁ μεγάλος δέν μπορεῖ εὔκολα νά τὴ βαστάει καὶ λυγάει κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς, δῶν πέσει σὲ ἀπερισκεψίες· προτιμότερος εἶναι ὁ δρόμος πού περνάει ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πρός τὴ δικαιούσην. 'Η δικαιούσην ἔχει μεγαλύτερη δύναμη ἀπό τὴν αὐθαιρεσία νά βγει στὸ τέλος νικήτρια· κι ὁ ἀμυναλος τὸ μαθαίνει αὐτό, δῶν πάθει. Γιατί ἀμέσως ὁ 'Ορκος τρέχει ξοπίσω στὶς ἀδικες κρίσεις».

'Ησιόδου, «Ἐργα καὶ Ἡμέραι» στ. 213-222 (Μετ. Σπ. Φιλιππα)

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

(5ος - 4ος αι. π.Χ.)

'Η έξαπλωση των 'Ελλήνων στή Μ. 'Ασία τούς ἔφερε σ' ἐπαρή μέ δύο σημαντικούς λαούς, πού διαδοχικά πήραν στήν κυριαρχία τους τίς μικρασιατικές ἑλληνικές πόλεις: τούς Λυδούς, ἔνα πλουσιότατο ἀλλά λιγόζω κράτος, καί τούς Πέρσες, πού τόν 60 αἰώνα ἔστρεψαν τά βλέμματά τους πρός τή Μ. 'Ασία καί θέλησαν, τελικά, νά κατακτήσουν ὅλοκληρη τήν 'Ελλάδα.

Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αι. π.Χ. ἐνωμένες οι ἑλληνικές πόλεις ἀντιμετωπίζουν λαμπρά τόν φοβερό Περσικό κίνδυνο. 'Η νίκη αὐτή πρόβαλε ιδιαίτερα τήν ἄξια τῆς Ἀθήνας, πού ὄργανώνει μετά τήν λήξη τῶν Περσικῶν πολέμων μεγάλη συμμαχία μέ πολλές ἑλληνικές πόλεις.

'Ωστόσο, ἡ ἐνότητα στόν 'Ελληνισμό δέν πραγματοποιήθηκε, μέ ἀποτέλεσμα, παρ' ὅλη τήν ἀφάνταστη ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τόν 5ο αι. π.Χ. (Ἐεχώριος ιδιαίτερα ἡ προσφορά τῆς Ἀθήνας) νά ξεσπάσει ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.).

'Η σύγκρουση αὐτή στάθηκε καταστροφική γιά τόν 'Ελληνισμό, πού χτυπήθηκε βαρύτατα καί, ούσιαστικά, δέν ξανάφτασε ποτέ στήν παλαιά του ἀκμή.

Οι συνέπειες φάνηκαν μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅταν ὑστερα ἀπό τήν πρόσκαιρη ἀνάδειξη τῆς Θήβας, καί πάλι ἡ ἀσυνεννοησία ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πόλεις ὀδηγήγησε στήν παρακμή τους. 'Ωστόσο, τά γράμματα καί οἱ τέχνες ἔξακολούθησαν νά ἀνθίζουν.

Λεπτομέρεια ἑρυθρόμορφου ἄγγειου (κύλικας) μέ παράσταση σχολείου. Δεξιά ὁ δάσκαλος διδάσκει γράμματα τό μικρό μαθητή πού στέκει ὅρθιος ἐμπρός του. Στήν ἀκρη, κωθιόπος ὁ ἀναδιπλούμενο κάθισμα, ὁ παιδαγωγός τοῦ παιδιοῦ, πού τό πηγαινοφέρνει ἀπό τό σπήτη στό σχολεῖο. 'Αριστερά, μάθημα μουσικής. Ἐργο τοῦ ἄγγειογράφου Δούρη. Γύρω στά 480 π.Χ. Μουσείο Βερολίνου.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Α'. ΟΙ ΛΥΔΟΙ

«Είναι σωστός Πακτωλός», λένε άκομα σήμερα πολλοί όταν θέλουν νά τονίσουν πόσο αποδοτική είναι μιά έπιχειρηση. Γιατί δημως, καὶ ποιός ἡταν ὁ Πακτωλός; «Ένα μικρό ἀλλά θαυμαστό ποτάμι, πού στήν ἄμμο του ὑπῆρχαν «Ψήγματα» ἀπό χρυσάφι στήν ἀρχαῖ-
στητα. Τά νερά του περνοῦσαν ἀπό χώματα μέ κοιτάσματα χρυ-
σαφιού πού τό παρέσυραν στήν ἄμμο. Σήμερα, τά κοιτάσματα ξε-
πλύθηκαν πιά.

Ο Πακτωλός βρισκόταν στή Λυδία, μιά περιοχή, πού ἀπλωνό-
ταν στά ἀνατολικά περίπου τῶν ιωνικῶν ἀποικιῶν τῆς Μ. Ἀσίας.
Οἱ κάτοικοί της ἡταν Ἰνδοευρωπαῖοι καὶ μόνο τὸν 7ο αἰ. π.Χ. κα-
τόρθωσαν νά σχηματίσουν ἔνα μεγάλο ἀλλά ἐφήμερο κράτος, πού
ἀπλώθηκε σ' ὀλόκληρη τή Μ. Ἀσία, ἐκτός ἀπό τά παράλια, ὅπου
είχαν ίδρυθει οἱ Ἑλληνικές πόλεις. Ἡταν τότε βασιλιάς ὁ Γύγης, πού
τά πλούτη του τά ἀναθυμάται ὁ Παριανός ποιητής Ἀρχίλοχος στά
τραγούδια του.

Ἡ Λυδία ἡταν χώρα εὐφορη καὶ πλούσια σέ μέταλλα· ἐκμεταλ-
λεύοταν ἀκόμη τούς ἐμπορικούς δρόμους, πού ἀπό τήν καρδιά τῆς
Ἀσίας ὀδηγοῦσαν στή μικρασιατική παραλία.

Ἐτσι, ἡταν φυσικό νά ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τούς λαούς τῆς Μεσο-
ποταμίας καὶ μέ τούς Ἕλληνες. Ἀπό τή γνωριμία αύτή ὀφελήθηκε
ἰδιαίτερα κι ὁ λαός της, συγκεντρώνοντας πολύ χρυσάφι, φιλοπρό-
οδος κι ἐργατικός καθώς ἡταν, κατάγινε καὶ μέ τίς τέχνες. Τά ωραία
προϊόντα τῆς βιώτεχνίας του (πολύχρωμα ὑφάσματα καὶ χαλιά)
ἡταν περιζήτητα στίς ζένες χώρες.

Πρωτεύουσα τῆς Λυδίας ἡταν οἱ Σάρδεις, δημορφη καὶ ὀχυρή
πόλη κοντά στή Σμύρνη, πού ἔμειναν θρυλικά τά πλούσια ἀνάκτορά
της.

Ο Κροῖσος

Τή μεγαλύτερή της ἀκμή γνώρισε ἡ χώρα τήν ἐποχή πού τήν
κυβερνοῦσε ὁ βασιλιάς Κροῖσος (560-546). Ἐκεῖνος μεγάλωσε πολύ
τό κράτος του κι ἀπόκτησε δύναμη, πλούτο καὶ φήμη παραμυθέ-
νια. Ἐνδιαφέρθηκε πολύ γιά τό ἐμπόριο, πού συντελοῦσε στήν
ἀνάπτυξη τής χώρας του, γιά νά ἀνταποκριθεῖ μάλιστα στίς ἀνάγ-
κες του, ἔκοψε νομίσματα. Ὁ ἴδιος ἡταν μεγάλος θαυμαστής τοῦ
Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μιλοῦσε Ἑλληνικά καὶ στήν αὐλή του, πού τή

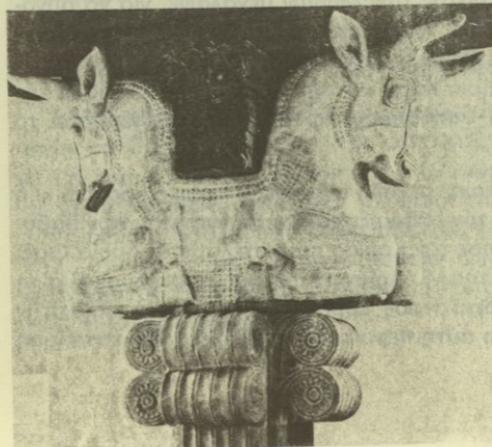
χαρακτήριζε άνατολίτικη μεγαλοπρέπεια, συνήθιζε νά προσκαλεῖ σοφούς από τήν 'Ελλάδα.

Τήν έποχή τής βασιλείας του, ή άκτινοβολία τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου είναι τόσο μεγάλη στή Λυδία, ώστε πολλοί της κάτοικοι ξέρουν τήν ἐλληνική γλώσσα, σέβονται τούς ἐλληνικούς θεούς καί συμβουλεύονται τά μαντεία τους.

Στό λαμπρό του παλάτι ό κροίσος, ἀναφέρει ή παράδοση, ἀξιώθηκε νά φιλοξενήσει τόν Ἀθηναῖο Σόλωνα, καί ή συνάντησή τους ἔμεινε θρυλική. Ό κροίσος, όσο κι ἄν θαύμαζε τόν ἐλληνικό πολιτισμό, δέν μπόρεσε νά νοιώσει τή βαθύτερή του ούσια, τήν ἀπλότητα καί τήν ἀνθρωπιά του. Μέ τούς θησαυρούς του δοκίμασε νά θαμπώσει τόν Ἐλληνα σοφό, πού στήν ψυχή του ἀναδεύονταν εύγενικές ιδέες μονάχα καί δέν έδινε σημασία στά ψυκά αγαθά τής ζωῆς, ἐπειδή τά θεωρούσε υπόβαθρο καί ὅχι σκοπό της.

Ο ίδιος αὐτός βασιλιάς ἔστελνε πλούσια δῶρα στά ἐλληνικά ἱερά (στό ναό τής Ἀρτεμῆς στήν Ἔφεσο) καί ζητούσε χρηματούς από τό Μαντείο τῶν Δελφῶν. Μ' ὥλο τό θαυμασμό πού ό κροίσος είχε γιά τόν Ἐλληνισμό, δέ δίστασε νά ἔρθει σέ σύγκρουση μέ τίς μικρασιατικές ἐλληνικές πόλεις γιά νά ἐπεκτείνει τή χώρα του. Τίς ύποχρέωσε, ἔτσι, νά τοῦ πληρώνουν φόρο καί νά ἀναγνωρίσουν τήν κυριαρχία του. Λογάριαζε μάλιστα νά προχωρήσει καί στά ἐλληνικά νησιά, γιά νά κάμει τή χώρα του μεγάλη ναυτική δύναμη.

Τά σχέδιά του ὅμως ματαιώθηκαν, μέ τήν ἐμφάνιση ἐνός μεγάλου βασιλιά στή γειτονική Περσία, τοῦ Κύρου, πού τήν ίδια ἐποχή, ἀφοῦ κυριάρχησε στή χώρα τῶν Μήδων, θέλησε νά ἀπλώσει τήν ἔξουσία του καί στή Μ. Ἀσία. Ή σύγκρουση ἀνάμεσά τους στάθηκε μοιραία. "Οχι μόνο νικήθηκε ό κροίσος, ἀλλά κι ὀλόκληρο τό βασίλειο του διαλύθηκε κι ἔγινε περισκή ἐπαρχία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κροίσος καί
Σόλων

Ο κροίσος
κυριεύει τίς
ἐλληνικές πόλεις
τῆς Μ. Ἀσίας

Κατάλυση τής
Λυδίας ἀπό τούς
Πέρσες τό 546 π.Χ.

Κιονόκρανο μέ δύο ταύρους γοναπιστούς, ἀπό τό ἀνάκτορο τῶν Περσῶν βασιλέων στά Σοῦσα. Σήμερα βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Λούβρου.

B. ΟΙ ΜΗΔΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΣΕΣ

Όταν οι ίνδοευρωπαϊκές φυλές, στίς άρχες της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., μετανάστευσαν πρός τό νότο, ένα μεγάλο κύμα τους έγκαταστάθηκε στό δυτικό μέρος τοῦ μεγάλου όροπεδίου τοῦ Ιράν, πού άπό τήν Κασπία θάλασσα φθάνει ώς τόν Περσικό κόλπο. Ή χώρα βρίσκεται στ' άνατολικά τής Μεσοποταμίας. Τά αρθρονα λιβάδια της πρόσφεραν κάθε εύκολία στούς νεοφερμένους, πού άχωριστη συντροφιά τους είχαν τό άλογο.

Στά βορινά κατοίκησαν οι Μῆδοι· στά νότια, οι Πέρσες. Καί οι δύο περιοχές είναι εύφορες, γι' αύτό καί γρήγορα οι κάτοικοι συνήθισαν στήν άγροτική ζωή.

1. ΟΙ ΜΗΔΟΙ

Ή παλαιότερη ιστορία τής χώρας χάνεται στήν όμιχλη τής προϊστορίας.

Τόν 80 μόλις π.Χ. αιώνα, βρίσκουμε τούς Μήδους χωρισμένους σέ μικρές ήγεμονίες, νά πληρώνουν φόρο ύποτελείας στούς Ασσυρίους. Στά τέλη τοῦ ίδιου αιώνα ξεσκώνονται καί άποκτοῦν τήν άνεξαρτησία τους.

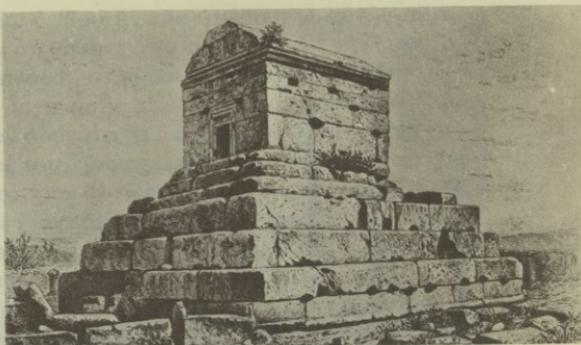
Πρωτεύουσα ἔγιναν τά Έκβάτανα, δπου χτίστηκε τό παλάτι τοῦ βασιλιά, κι ή πόλη όχυρώθηκε μέ έφτά σειρές τείχη. Σέ λίγο οι Μῆδοι κυρίευσαν τήν Περοία καί, τήν έποχή τοῦ βασιλιά Κυαξάρη, συνεννοημένοι μέ τούς Βαβυλωνίους, εισβάλλουν μαζί στήν Ασσυρία καί καταστρέφουν τήν πρωτεύουσά της, τή Νινευή (612 π.Χ.).

2. ΟΙ ΠΕΡΣΕΣ

Γιά λίγα χρόνια τό κράτος τῶν Μήδων μεγάλωνε, γιά νά συνορέψει τελικά, στόν ποταμό "Άλυ, μέ τή Λυδία. Στή ζωή κρατήθηκε ώς τά 550 π.Χ., όταν οι Πέρσες ἐπαναστάτησαν καί μέ άρχηγό τόν έξιπνότατο καί δραστήριο Κύρο κατόρθωσαν ν' άποκτήσουν τήν άνεξαρτησία τους, καί ύποτάσσοντας τούς Μήδους ίδρυσαν τό Περσικό κράτος.

Ο βασιλιάς Κύρος ἔδωσε μεγάλη πνοή στό Περσικό κράτος, κι ή κατακτητική του μανία τόν ἐστρωξε νά κινηθεῖ ἐναντίον τῶν Βαβυλωνίων, ἀφοῦ πρίν νίκησε τόν Κροῖσο καί κατέλαβε τή Λυδία (μαζί καί τίς έλληνικές πόλεις τής Μ. Ασίας). Κυρίευσε χωρίς δυσκολία τή χώρα τους καί ἔδωσε ἀδειά στούς Εβραίους νά γυρίσουν πίσω στήν Παλαιστίνη, πού ἔγινε κι αύτή περσική ἐπαρχία μετά τήν κατάλυση

Ο τάφος τοῦ Κύρου στούς Πασαργάδες, δος αι. π.Χ. Προσέξτε πώς ὁ τάφος είναι ὀλόκληρο οικοδόμημα, ιδρυμένο σε ψηλή βαθμιδωτή βάση.

τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους. Τά σύνορά του ἦται ἔφθασαν ὡς τὴν Αἴγυπτο. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἔκαμε τούς Πασαργάδες.

Οἱ διάδοχοὶ του, ποτισμένοι μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη γιά κυριαρχία, θέλησαν νά μεγαλώσουν ἀκόμη περισσότερο τὸ τεράστιο κράτος τους. Ἀκολούθησαν, δηλαδή, ἡμεριαλιστική* πολιτική. Κυρίευσαν, ἔτσι, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Λιβύη καὶ τὴν Κυρηναϊκή.

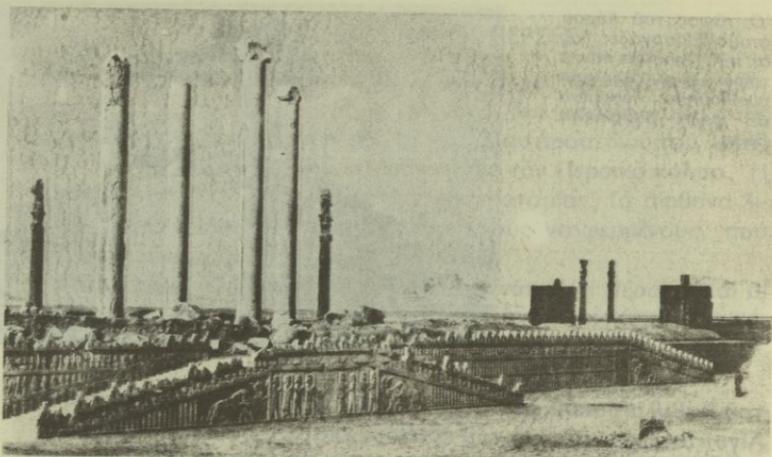
Τὸν καιρὸν πού ἔγινε βασιλιάς ὁ Δαρεῖος ὁ Α' (521-485), οἱ Πέρσες ἔχοντας κυριαρχήσει σ' ἔνα μεγάλο μέρος τῆς Ἀσίας, θέλησαν νά προχωρήσουν καὶ στὴν Εὐρώπη. (Τὸ κράτος τους εἶχε τόση δύναμη, πλούτο καὶ φήμη, ὥστε θά πίστευε κανεὶς πώς θά ἤταν ἀδύνατο νά σκεφτεῖ ὅποιοισδήποτε λαός νά τούς φέρει ἀντίσταση).

Πρώτο ἐμπόδιο καὶ ὀριστικό, σ' αὐτή τὴν ἔξαπλωση πρός τὴν Δύση, στάθηκε ἡ Ἑλλάδα. Στὸν τελείως ἀνισοῦ ἀγώνα πού ἐπιχείρησαν οἱ Πέρσες, ὁ Ἑλληνισμός δχι μόνο δέ λύγισε, ἀλλά σταμάτησε ὀριστικά τὴν πορεία τους πρός τὴν Εὐρώπη. "Υστερα ἀπ'" αὐτό, ἡ Περσική αὐτοκρατορία συνέχιζε τὴ ζωή της ὡς τὴν ἐποχή πού ἔνας περίφημος "Ἑλληνας κατακτητής, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, τὴν κυρίευσε.

3. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ο βασιλιάς. Η Περσική αὐτοκρατορία ἤταν ἀπόλυτη μοναρχία, ὅπως τά ἄλλα μεγάλα κράτη τῆς Ἀνατολῆς πού γνωρίσαμε. Η ζωή κι ἡ περιουσία τῶν ὑπηκόων ἤταν στὴ διάθεση τοῦ βασιλιά. Ζώντας σε πολυτελέστατα ἀνάκτορα, πλουσιότατος, χάρη στοὺς ἀμέτρητους φόρους πού συγκέντρωνε ἀπό τοὺς κατακτημένους λαούς καὶ τοὺς ὑπηκόους του, περιστοιχιζόταν ἀπό πολυάριθμη αὐλή, κι ἤταν γιά τὸν πολύ κόσμο ἀπρόσιτος. "Οποιος τὸν ἀντίκριζε, γονάτιζε, κι ἐσκυβε ἐμπρός του.

Δαρεῖος Α' καὶ οἱ
Ἐλληνες

Τά έρειπα του ἀνακτόρου τῶν Περσῶν βασιλέων στήν Περσέπολη. Κατασκευάστηκε ἀπό τό Δαρείο καὶ τὸν Ξέρξη καὶ διατήρηθηκε ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου. Ἐμπρός διακρίνεται ἡ διπλή κλίμακα πού ἡ πρόσοψη τῆς διακοσμεῖται μὲν ἀνάγλυφα πού παριστάνουν τοὺς φρουρούς, καὶ ζῶα πού ἐπίσης θεωροῦνται φύλακες τοῦ παλατοῦ. Στὸ δεύτερο πλάνο ὑψώνονται ἐλάχιστοι κίονες, ἀπό τοὺς 72 πού στήριζαν τὴ μεγάλη αίθουσα τῆς ὑπόδοχης τῶν ἀνακτόρων. Στὸ βάθος, οἱ θύρες τῶν διαμερισμάτων τοῦ Δαρείου.

Λεπτομέρεια ἀπό τή μνημειακή κλίμακα τῶν ἀνακτόρων στήν Περσέπολη. Σέ κάθε σκαλὶ ἀντιστοχεῖ ἔνας ἄνδρας πού φέρνει δῶρα στό Μεγάλο Βασιλέα. Είναι χαρακτηριστική ἡ ποικιλία σπις κινήσεις, θελματική, για νά ἀποφύγουν τή μονοτονία στήν ἐπίσημη αὐτή στάση πού παριστάνονται οἱ δωροφόροι. Στήν καλλιτεχνική σύλληψη τῆς σκηνῆς ὑπάρχει ἔντονη ἡ ἐπίδραση τῆς τέχνης τῶν Μικρασιατῶν Ἑλήνων κι ὅχι πά τῶν Ἀσσυρίων.

Σατραπεῖς. 'Ο Κύρος, ὁ ἰδρυτής τῆς ἀπέραντης αὐτῆς αὐτοκρατορίας, πού σύντομα ἀπλώθηκε ἀπό τίς Ἰνδίες ὡς τὴν Κασπία, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Κυρηναϊκή, στάθηκε ὁ μεγάλος κατακτητής. 'Ο Δαρεῖος ὁ Α' ὑπῆρξε ὁ ὄργανωτής τοῦ κράτους, γιατί κατάλαβε πῶς διαφορετικά θά ἦταν ἀδύνατο νά διατηρήσει στήν ἔξουσία του τούς ποικίλους ὑπηκόους του. Ἐνδιαφέρθηκε, ἔτοι, γιά τή διοίκηση καὶ χώρισε τὴν αὐτοκρατορία σέ περιφέρειες, τίς σατραπεῖς. Τή διοίκησή τους ἀνάθεσε σέ εναν εύγενη Πέρση, τό σατράπη, πού μαζί μέ τὸ βασιλικό γραμματέα καὶ τό στρατιωτικό διοικητή ἀντιπροσώπευαν τήν ἔξουσία του.

'Επιθεωρητές. Ἐπειδή, ὅμως, ἡ ἀπόσταση ἀπό τήν πρωτεύουσα του, τά Σοῦσα, ἦταν πολὺ μεγάλη κι εὔκολα καλλιεργοῦσε ὁ κάθε σατράπης τόν ἐγωισμό καὶ τή διάθεση νά γίνει ἀνεξάρτητος, ὑπῆρχαν ἐπιθεωρητές, «τά μάτια καὶ τ' αὐτία τοῦ βασιλιά», πού τοῦ ἔξασφάλιζαν τήν κυριαρχία περιοδεύοντας σ' ὅλες τίς σατραπεῖς.

Στάθηκε ἀνάγκη γιά τό Περσικό κράτος ἡ κατασκευή δρόμων, γιά νά διευκολύνεται ἡ μετακίνηση τοῦ στρατοῦ καὶ ἡ μεταφορά τῶν ἐμπορευμάτων, καθώς καὶ ἡ κίνηση τῶν βασιλικῶν ταχυδρόμων, πού μέ τά γρήγορα ἀλογά τους μποροῦσαν νά βρίσκονται, σέ συντομότατο διάστημα, ὅπου ἦταν ἀνάγκη. 'Η «βασιλική ὁδός», πού ἀπό τά Σοῦσα ἔφερνε στίς Σάρδεις, εἶχε μῆκος 2.400 χιλιόμετρα.

Κάθε σατράπης ἔπρεπε, τόν καιρό τῆς είρήνης, νά στέλνει ταχικά τους καθορισμένους φόρους σέ χρήματα ἡ σέ εἰδη στό βασιλιά. Σέ περίπτωση πολέμου, είχαν ὄριστει οἱ ὑποχρεώσεις σέ στρατό ἡ καράβια, πού κάθε περιοχή ἔπρεπε νά προμηθεύσει.

Τό νόμισμα. «'Ο Μέγας Βασιλεύς», ὅπως τόν ὄνομαζαν οἱ Ἑλληνες, δέν ἐνδιαφερόταν ιδιαίτερα γιά τό ἐμπόριο. Περισσότερο ἀπό καθετί τόν ἔνοιαζε ἡ ταχική εἰσπραξη τῶν φόρων κι ἡ πειθαρχία τῶν ὑπηκόων του. 'Ο Δαρεῖος ἔκοψε χρυσό νόμισμα, τούς περίφημους «δαρεικούς», ὅχι ὅμως σέ πολύ μεγάλο ἀριθμό. Χωρίς ἔξαρεση, ὅλοι οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας προτιμοῦσαν νά συγκεντρώνουν τό χρυσάφι στ' ἀνάκτορά τους (γι' αὐτό, ὅταν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος κυρίευσε τήν περσική πρωτεύουσα, βρήκε ἀμέτρητους θησαυρούς στά βασιλικά παλάτια).

4. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Παρ' ὅλη τήν καλή του ὄργάνωση τό Περσικό κράτος εἶχε ἀρκετές ἀδυναμίες:

'Η ἀπολυταρχική διοίκηση κι ἡ δεσποτική νοοτροπία τῶν βασιλέων δημιουργοῦσε εύνοιες μεταξύ τῶν εύγενῶν, καὶ συχνά ἐπιβαλ-

λόταν ή γνώμη ἐκείνων πού κολάκευαν πιό ἐπιτήδεια τό μονάρχη.
Οι σατράπες ύπεβλεπαν ό ἔνας τόν ἄλλον.

Ἡ ἕκταση τοῦ Περσικοῦ κράτους ἦταν τεράστια, γι' αὐτό κι οι σατράπες τῶν μακρινῶν περιοχῶν συχνά ἐπαναστατοῦσαν ἡ συγκρούονταν μεταξύ τους.

Οι λαοί πού ἀνῆκαν στό ἀπέραντο κράτος ἦταν τελείως διαφορετικοί (μέ άλλη γλώσσα, ξεχωριστή θρησκεία καί διαφορετικές συνήθειες), χωρίς τήν παραμικρότερη αἰσθηση ἐνότητας μεταξύ τους. Ἔχοντας χάσει τήν ἑθνική τους ἐλευθερία, δέν ἔνιωθαν κανένα δεσμό μέ τήν ύπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας, γι' αὐτό κι η ἀγωνιστική τους διάθεση στούς πολέμους ἦταν πολύ περιορισμένη.

Στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις, ὁ βασιλιάς ἦταν ύποχρεωμένος νά χρησιμοποεῖ στρατιωτικά σώματα ἀπό διάφορες ἑθνικότητες καί μέ διαφορετική ἀγωγή, στολή καί συνήθειες.

Οι Πέρσες, σάν ἡπειρωτικός λαός, δέν εἶχαν πείρα στό ναυτικό, γι' αὐτό κι ἦταν ἀναγκασμένοι νά στηρίζονται στούς ύπηκοους τους: στούς Φοίνικες, στούς Αιγυπτίους καί στούς Ἐλληνες τῆς Μ. Ἀσίας.

Ο Ιδιότυπος αὐτός χαρακτήρας τοῦ Περσικοῦ κράτους δόδηγησε ἀναγκαστικά τούς ἀρχοντες σέ μερικές ύποχρήσεις, γιά νά διατηρηθεῖ ἡ συνοχή τῶν λαῶν πού τό ἀποτελοῦσαν.

Δέν ύπῆρχε στήν Περσία ἡ σκληρότητα πού χαρακτήριζε τούς Ασσυρίους. Ὄταν οἱ ύπηκοοι πλήρωναν ταχτικά τούς φόρους ἢ τά δῶρα πού ζητοῦσε ὁ βασιλιάς, κι ἐμεναν ἥσυχοι, τό κράτος δέν τούς ἐνοχλοῦσε. Κάθε ύπηκοος τῆς Περσίας μποροῦσε νά λατρεύει ὅποιο θεό ἦθελε, καί κανείς δέν τόν ἐμπόδιζε νά ζει σύμφωνα μέ τίς ιδιαίτερές του συνήθειες. Αὐτή ἡ ἀνοχή, γιά πρώτη φορά, παρουσιάζεται σέ αὐτοκρατορία τῆς ἀρχαιότητας. Ἔτσι, ἡ ύποδούλωση δέν ἤταν φοβερά αἰσθητή καί δέν ύπῆρχε στήν Περσία τό μίσος πού ἄλλα μεγάλα κράτη ἔκαμαν τούς κατακτημένους λαούς νά αἰσθάνονται.

5. Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ἡ περσική τέχνη δέν ἔχει καμιά πρωτοτυπία. Ἔξυπνα δανείστηκε πολλά στοιχεία ἀπό τούς παλαιότερους πολιτισμούς, πού τά προσάρμοσε στό χαρακτήρα τῆς ζωῆς καί τῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους.

Ἡ θρησκεία. Τό πρωτότυπο στοιχείο στόν περσικό πολιτισμό είναι ἡ θρησκεία. Ἔνα βιβλίο ειδικό, ἡ Ζέντ Ἀβέστα, δίνει τήν εἰκόνα τῆς. Τό περιεχόμενό της διαμορφώθηκε ἀπό ἔνα ίστορικό πρόσωπο, τό σοφό Ζαραπούστρα, πού ἔζησε τόν 7ο ἢ τόν 6ο αι. π.Χ.

Πίστευαν, ὅτι στόν κόσμο ύπάρχουν δυό μεγάλες δυνάμεις, τό

Καλό καί τό Κακό, πού παλεύουν ἀδιάκοπα ποιό νά κυριαρχήσει. Θεός τοῦ Καλοῦ είναι ὁ θεός τοῦ φωτός καί τῆς ζωῆς, ὁ Ὀρμούσδ-τοῦ Κακοῦ ὁ σκοτεινός Ἀριμάν. Πότε ὁ ἔνας καί πότε ὁ ἄλλος ὑπερ-ισχύει, καθώς ἡ ζωή συνεχίζεται. "Ψυστη ὑποχρέωση τοῦ ἀνθρώ-που είναι νά βοηθήσει στήν τελική νίκη τοῦ Καλοῦ, καλλιεργώντας μέσα του ὅ, τι καλό καί χρήσιμο. Πρέπει νά είναι τίμιος κι ἀγνός, νά λέει πάντα τήν ἀλήθεια καί νά ἀγαπάει τή δικαιοσύνη.

"Η ζωή τοῦ ἀνθρώπου κρίνεται ἀπό τή συμβολή του σ' αὐτό τόν ἀγώνα. "Αν μείνει ἐνάρετος, ἡ ψυχή του, ὑστερα ἀπό τήν κρίση τοῦ Ὀρμούσδ, πετάει στό χώρο ὃπου κυριαρχεῖ αἰώνια εύτυχία. Τούς ἀδικους ἀνθρώπους, πού ἔγιναν δργανα τοῦ Ἀριμάν, οἱ Πέρσες τούς ἄφηναν, ὅταν πέθαιναν, νά τούς κατασπαράξουν τά ὅγρια πουλιά. Δέν ἥθελαν οὔτε νά τούς θάψουν, οὔτε νά παραδώσουν τά κορμιά τους στή φωτιά, γιά νά μη λερωθοῦν τά δυό αὐτά ἀγνά στοιχεῖα (ἡ φωτιά καί ἡ γῆ).

Οι Πέρσες πήραν ἀπό τούς Ἀσσυρίους τή γραφή (τή σφηνοει-δή), ὅπως καί πολλά ἄλλα πολιτιστικά στοιχεῖα. Οι γραφεῖς τους ὅμως ἀπλοποίησαν πολύ τό σύστημα καί κατόρθωσαν μέ τριάντα περίπου σύμβολα νά ἐξύπηρετούνται. Στήν ἀπλοποιημένη αὐτή γραφή συντάσσονταν τά διατάγματα, πού ἔξαιτίας τής φύσης τοῦ κράτους (τό ἀποτελοῦσαν ποκίλοι λαοί) ἦταν ἀνάγκη νά μεταφρα-στούν στίς διάφορες ἔθνικές γλώσσες τῶν λαῶν τής αὐτοκρατορί-ας.

Η γραφή

"Η λατρεία τῶν Περσῶν δέ γινόταν σέ ναούς, ἄλλα στό ὕπαιθρο, ὅπου πάνω στούς βωμούς οἱ Ἱερεῖς τους, οἱ «Μάγοι», ἄναβαν φω-τιά (Πυρολατρεία). Ἡ περσική θρησκεία ξεχωρίζει ἀπό τίς δοξασίες ὅλων τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν γιά τήν ἀνώτερή της ηθική, κι ἐπηρέασε μεταγενέστερες θρησκείες.

Πυρολατρεία. «Μάγοι»

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Λυδοί, Μῆδοι καί Πέρσες ὑπῆρξαν ἴνδοευρωπαϊκοί λαοί.
2. Τῶν Λυδῶν ἡ ἐμφάνιση σημειώνεται τόν τὸ αἱ, π.Χ. Πλούσιο κράτος, ἄλλα ἐφήμερο, ἥρθε σέ στενή ἐπαφή μέ τόν Ἑλληνικό πολιτισμό, κυριάρχησε στίς μικρασιατικές Ἑλληνικές πόλεις καί ἀφησε πίσω του τή φήμη τῶν ἀμύθητων θησαυ-ρῶν τῶν βασιλέων του. Περιφημότερος στάθηκε ὁ Κροῖσος, δε τελευταῖος βασιλιάς. Στήν ἐποχή του ή Λυδία ὑποτάχθηκε στούς Πέρσες.

Σαρδεΐς

60 αὐ

κυριαρχεῖ
οὐρανοὶ πολέμες

H. Aor 237

M. B
N. N.
M. Asia

3. Μῆδοι καὶ Πέρσες κατοικοῦν στό εὖφορο Ἰράν. Λαός νομαδικός ἄλλοτε, ὑπῆρξαν περίφημοι γιά τό ἱππικό τους.

4. Ἀρχικά οἱ Μῆδοι σχηματίζουν κράτος. Ὁ Πέρσης βασιλιάς Κύρος (555-528), μεγάλος κατακτητής ἐνώνει ὀλόκληρη τή χώρα, ὑποτάσσει τή Λυδία καὶ τή Μεσοποταμία. Ὁ Δαρεῖος ὁ Α' ὅργανώνει τήν Περσία σέ σατραπείες, φτιάχνει δρόμους καί κόβει νόμισμα.

5. Ἡ Περσική αὐτοκρατορία ὑπῆρξε κράτος ἡμεριαλιστικό*. Ἡ διοίκηση, ὅμως, ἦταν ἀνεκτική. Ἡ κυριαρχία τῶν Περσῶν στούς κατακτημένους λαούς δέν ἦταν τυραννική.

6. Τό κράτος τό ἀποτελοῦσαν λαοί μέ διαφορετική θρησκεία, γλώσσα καὶ συνήθειες. Τοῦ ἔλειπε ἡ ἔθνική συνοχή.

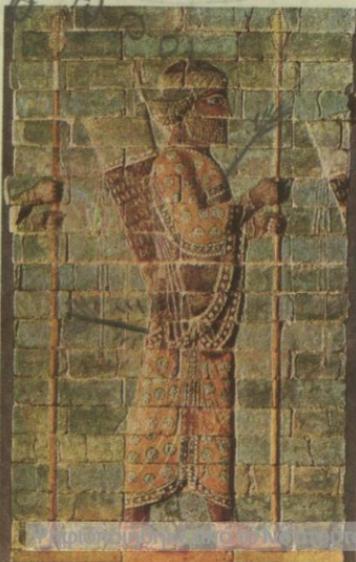
7. Ὁ πολιτισμός τῶν Περσῶν δανείστηκε πολλά στοιχεῖα ἀπό τούς παλαιότερους λασύ. Ἀνώτερου ἡθικοῦ ἐπιπέδου ἦταν ἡ θρησκεία του.

KEIMENA

1. Οι συνήθειες τῶν Περσῶν:

«Οἱ Πέρσες, καθώς ξέρω, ἔχουν τά έξης ἔθιμα: Δέ συνηθίζουν νά κάνουν ἀγάλματα, ναούς καὶ βωμούς, καὶ θεωροῦν μωρούς ἐκείνους πού τά κάνουν, γιατί, κατά τή γνάμη μου, δέν ποτεύουν, ὅπως οἱ Ἑλληνες, ὅτι οι θεοί εἰναι ἀνθρωπόμορφοι [μέ μορφή δηλ. ιδιότητες ίδιες καὶ ἀνάγκες μέ τούς ἀνθρώπους]. ἔχουν τή συνήθεια ν' ἀνεβαίνουν στά ψηλότερα βουνά καὶ νά προσφέρονται θυσίες στό Δία (ταυτίζει ἐδώ τό Δία μέ τόν Ὄρμούσδ) καὶ ὀνομάζουν Δία τό θόλο δλου τοῦ οὐρανοῦ. Κάνουν θυσίες καὶ στόν ἥλιο καὶ στή σελήνη, στή γῆ, στή φωτά, στό νερό καὶ στούς ἀνέμους. Στήν ἀρχή μόνο σ' αὐτούς τούς θεούς θυσιάζαν, ἀργότερα ὅμως ἐμάθαν ἀπό τούς Ασσυρίους καὶ τούς Ἀραβίες νά θυσιάζουν καὶ στήν Ἀφροδίτη Οὐρανία...».

*Ηρόδοτου, Ἰστορία A, 131 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

Ανάγλυφο σέ σμαλτωμένα τούβλα. Η λεγόμενη «ζωφόρος τῶν τοξοτῶν» πρέρχεται από τά Σουσα. Σήμερα στό Μουσείο τοῦ Λούβρου. 5ος π.Χ. αι.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα δόλόκληρος ὁ Ἑλληνικός κόσμος ἀντιμετώπισε ἔνα θανάσιμο κίνδυνο: τήν ἀπειλή τῶν Περσῶν, πού, θέλοντας ν' ἀπλωθοῦν στὸ Αἰγαῖο καὶ νά βάλουν πόδι στήν Εὐρώπη, γύρεψαν νά ύποδουλώσουν τήν Ἑλλάδα.

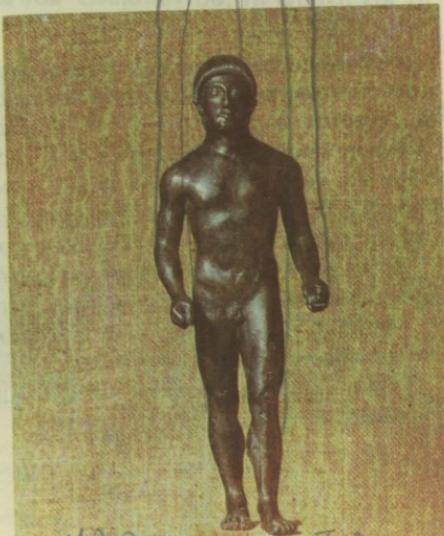
"Ἄν οἱ Ἕλληνες κατόρθωσαν νά φέρουν ἔνα νέο μήνυμα στὸν κόσμο καὶ νά δώσουν πρωτόφαντα πρότυπα ζωῆς, εἶναι γιατί ἐμειναν ἐλεύθεροι καὶ νίκησαν, τότε, τοὺς Πέρσες. Ποιά θά ἡταν ἡ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας κι ἡ ἔξελιξη τοῦ πολιτισμοῦ της, ἂν δέν είχαν κερδίσει οὐτή τῇ μεγάλῃ νίκῃ; Τί θά ἡταν σήμερα ὁ κόσμος, ἂν είχε λείψει ἡ προσφορά πού ἡ Ἑλλάδα πραγμάτωσε μές στὸν 5ο αἰώνα;

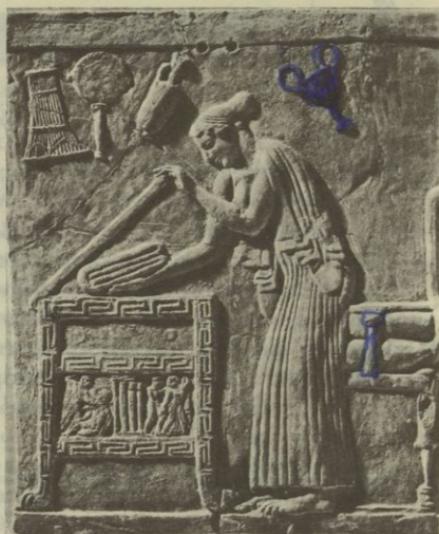
Στό δραματικά ἄνισο ἀγώνα τῶν μικρῶν Ἑλληνικῶν κρατῶν μὲ τήν ἀπέραντη καὶ πάμπλουτη αὐτοκρατορία διακρίθηκαν δύο πόλεις: ἡ Σπάρτη κι ἡ Ἀθῆνα. Τόν «μέχρι θανάτου» ἀγώνα τῆς Σπάρτης ἡταν φυσικό νά τὸν περιμένει κανείς μέ τά ἴδανικά πού είχαν ἀναπτύξει οἱ πολίτες της. Τῆς Ἀθηνας ὅμως ἡ παρουσία σ' αὐτούς τοὺς πολέμους ἐκάλυψε τὰ πάντα, ἀκόμα καὶ τή Σπάρτη. Οι ἡρωικοί πολίτες της, ὅστερα ἀπό φριχτά δεινά, κέρδισαν μέ τό θάρρος, μέ τήν αὐτοθυσία· καὶ μέ τήν ἀγάπη τους γιά τήν ἐλεύθερία τήν πρώτη θέση στὸν Ἑλληνικό κόσμο.

1. ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

"Οταν ἔνα κράτος βάλει πρόγραμμά του τήν ἀδιάκοπη ἐπέκταση

Μικρός χάλκινος κούρος ἀπό τήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Παριστάνει ἀθλητή μᾶλλον, ποὺ κρατεῖ στά χέρια του ὅπο ἔνα δόρυ. Πρόκειται γιά ἔνα πολύ σπουδαῖο καὶ καλοδιάτηρημένο ἀπικό ἔργο, πού θά φιλοτεχνήθηκε στά τέλη τοῦ 6ου ἡ σπις ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αι. Προσέξτε καὶ περιγράψτε λεπτομερειακά τήν ἀπόδοση τοῦ κορμοῦ, συγκρίνοντας το ἀγαλμάτιο αὐτό μέ τὸν Κούρο τοῦ Σουνίου.

Μαρμάρινό διγαλμα σφίγγας. Βρέθηκε στήν Αίγινα, στή θέση Κολώνα. Στήν άρχαια Ἑλλάδα χρήσιμοποιήσαν πολύ τή σφίγγα ώς ἐπίστεψη σέ ἐπιτύμβιες σπήλες, ἡ τήν ἔσπην μόνη της πάνω σέ μιά βάση. Πρόκειται γιά ένα φανταστικό δύν, μέ κεφάλη γυναικας και σώμα λιονταριού. Τή θεωροῦσαν φύλακα τής εισόδου τού Ἀδη, ἡ φρουρό τού τάφου. Ἡ σφίγγα πού εικονίζεται στή φωτογραφία είναι ένα ἀπό τά ωραιότερα έργα τού ειδους, ἡ τέχνη της είναι ἔξαιρετη – προσέξτε λεπτομερειακά τό ἐκφραστικό πρόσωπο της. Ἐχει φιλοτεχνήθει γύρω στά 450 π.Χ. Ἀρχαιολογικό Μουσείο τής Αίγινας.

Πήλινος πίνακας μέ ανάγλυφη παράσταση γυναικωνίτη. Μιά γυναικά βγάζει ένα όφασμα ἀπό μιά κασέλα, πού οι πλευρές της ἔχουν ανάγλυφες παραστάσεις. Πίσω της, υπάρχει ένας μεγαλόπρεπος θρόνος. Στόν τοίχο, κρέμονται, ἀπό τά ἀριστερά πρός τά δεξιά, ένας κάλθος, ένας καθρέφτης, μιά ληκυθος κι ένας κάνθαρος. Ἔργο γύρω στά 470 π.Χ. Ἐθνικό Μουσείο τού Τάραντα (στήν Ἰταλία).

τῶν συνόρων του, γίνει δηλαδή ἴμπεριαλιστικό*, σπάνια συνειδητοποιεῖ πού και πότε πρέπει νά σταματήσει τίς κατακτήσεις.. Οι Πέρσες ἔχοντας κυριαρχήσει σ' ένα μεγάλο μέρος τής Ἀσίας και τής Ἀφρικῆς στά τέλη τού 6ου αι. π.Χ., ἔστρεψαν τά μάτια τους στή Δύση και θέλησαν νά γίνουν κύριοι στούς θαλάσσιους ἐμπορικούς δρόμους τού Αιγαίου, και νά περάσουν στήν Εύρωπη [γιά νά ἀποκτήσουν τά μεταλλεία τού Παγγαίου και τής Δακίας].

Ἡταν δυνατοί και πλούσιοι. Ἡ μικρή Ἑλλάδα ἢταν ἐμπόδιο στό δρόμο τους. Και ζεκίνησαν νά τήν κατακτήσουν.

Ἀφορμή τῶν πολέμων ἢταν ἡ ξαφνική ἐπανάσταση στίς ιωνικές πόλεις τής Μ. Ἀσίας.

“Οταν νικήθηκε ὁ Κροῖσος και καταλύθηκε τό κράτος τῶν Λυδῶν,

οἱ μικρασιατικὲς ἑλληνικὲς πόλεις, ή μιὰ ὕστερα ἀπό τὴν ἄλλη, μέδραματικὲς συνθῆκες, ἔπεσαν στά χέρια τῶν Περσῶν, χωρίς νά κατορθώσουν νά ἐνωθοῦν σέ κοινό ἀγώνα ἐναντίον τους.

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Δαρείου τοῦ Α', ὅταν γενικεύτηκε τὸ σύστημα τῶν σατραπειῶν, καθὼς τὸ Περσικὸ κράτος σεβόταν τίς ἴδιαίτερες συνήθειες τῶν κατακτημένων λαῶν, φέρθηκε μέ εἰδικό τρόπο στὶς ἑλληνικὲς πόλεις. "Ἐδωσε τῇ διοίκηση τῆς καθεμιᾶς σέ "Ἑλληνες, τῆς ἐμπιστοσύνης ὅμως τοῦ Πέρση βασιλιά, στούς τυράννους. Αύτοὶ κυβερνοῦσαν γιά λογαριασμὸ του, συγκέντρων καὶ τοῦ ἔστελναν τούς φόρους καὶ φρόντιζαν γιά τῇ διατήρηση τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οἱ "Ιωνες τῆς Μ. Ἀσίας δέν ἐνιωσαν βέβαια τὸν περσικὸ ζυγό νά βαραίνει ἀνυπόφορα ἐπάνω τους. 'Ωστόσο, οἱ πόλεις ἀφορμή ζητοῦσαν νά ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους.

Τό 514 π.Χ. ὁ Δαρεῖος ὄργάνωσε ἐκστρατεία γιά νά κατακτήσει τή χώρα τῶν Σκυθῶν, πού κατοικοῦσαν πέρα ἀπό τό Δούναβη, στή Νότιο Ρωσία, κι ὥριζαν τούς ἐμπορικούς δρόμους ἀπό τὸν Εὔξεινο καὶ τό στόμιο τοῦ ποταμοῦ, πρός τό ἐσωτερικό τῆς Εὐρώπης. Στή Δακία ὑπῆρχαν, ἔξαλλου, μεταλλεία χρυσαφιοῦ, πού ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν ἐπιθυμοῦσε ν' ἀποκτήσει τὴν κυριότητά τους. 'Ο Μιλτιάδης, ὁ τύραννος τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου, κι οἱ τύραννοι τῶν Ιωνικῶν πόλεων ὑποχρεώθηκαν νά τὸν συνοδεύσουν σ' αὐτή τὴν ἐκστρατεία πού σημείωσε μεγάλη ἀποτυχία. 'Εκινδύνευσε ἀκόμη κι ὁ Δαρεῖος, πού μόνο χάρη στή βοήθεια τοῦ Ἰστιαίου, τοῦ τυράννου τῆς Μιλήτου, σώθηκε.

'Ο βασιλιάς τῶν Περσῶν κίνησε νά γυρίσει πίσω στή χώρα του· ὁ στρατηγός του ὅμως Μεγάβαζος, μ' ἐντολή του, ἔκαμε φόρου ὑπογελεῖς* τίς ἑλληνικές ἀποικίες τοῦ Ἑλλησπόντου, τή Θράκη καὶ τή Μακεδονία ὡς τό Στρυμόνα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

· Ο περιορικός
ζυγός στίς
ἑλληνικές πόλεις
τῆς Μ. Ἀσίας

· Ο Δαρείος
ἐναντίον τῶν
Σκυθῶν

Πήλινα εἰδώλια (ἀγαλ-
ματάκια) γυναικῶν, ἀ-
πό τή Βοιωτία. Εικονί-
ζονται τή σπημή πού
καταγίνονται μέ σπη-
κές δουλειές: ζόρωμα ἡ
ἄλεωμα σταριοῦ. Γύρω
στά μέσα τοῦ 5ου π.Χ.
αι. Προέρχονται ἀπό τή
Βοιωτία καὶ βρίσκονται
στό Μουσείο τοῦ Λού-
βρου (στό Παρίσι).

2. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΙΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ (499 π.Χ.)

Ο Δαρεῖος χρωστούσε στόν Ἰστιαῖο, τὸν τύραννο τῆς Μιλήτου, τὴν ζωὴν του. Δέν τὸν ἐμπόδιος, ωστόσο, ἡ εὐγνωμοσύνη του αὐτῷ νὰ τὸν ὑποψιαστεῖ, ὅταν τοῦ τὸν κατηγόρησαν. Γι' αὐτὸν τὸν πῆρε μαζὶ του στά Σοῦσα δῆθεν γιά σύμβουλό του, κι ἐκεῖ τὸν κρατοῦσε αἰχ-
ιώτῳ.

Ἀντικαταστάτης τοῦ Ἰστιαίου στὴ Μίλητο ἔμεινε ὁ γαμπρός του Ἀρισταγόρας. Αὐτός ὅμως βρέθηκε σὲ πολὺ δύσκολῃ θέσῃ ἀπέ-
ναντι στὸ βασιλέα, ὅταν ἀπέτυχε ἡ περσική ἐκστρατεία στὴ Νάξο,
πού τὴν εἶχε ὁ Ἰδιος συμβουλέψει.

Σκεφτόταν μάλιστα νά ἀποστατήσει, ὅταν ταχυδρόμος ἀπό τὰ Σοῦσα, σταλμένος ἀπό τὸν Ἰστιαῖο, τοῦ παράγγειλε νά τὸ κάμει. Κήρυξε τότε ἐπανάσταση στὴ Μίλητο ἐναντίον τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ, «κατάλυσε τὶς τυραννίδες στὴν ἄλλη Ἰωνίᾳ», ὅπως γράφει ὁ ιστορι-
κός Ἡρόδοτος πού περιγράφει τοὺς Περσικοὺς πολέμους, καὶ κί-
νησε γιά τὴ Σπάρτη νά ζητήσει βοήθεια, «γιατί εἶχε ἀνάγκη ἀπό
συμμαχία δυνατή».

Οἱ Σπαρτιάτες δέν ἀγαποῦσαν τὶς μακρινές ἐκστρατείες. Ὅπηρχε πάντοτε ὁ φόβος ν' ἀποστατήσουν οἱ Εἴλωτες. Μαθαίνοντας πόσο μακριά ἀπό τὴ θάλασσα ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς Περσίας (τρεῖς μῆνες δρόμο) ἀρνήθηκαν κάθε βοήθεια. «Ἔτσι, ὁ Ἀρισταγόρας πῆγε στὴν Ἀθήνα, ὅπου τόνισε τὴν ὑποχρέωσή της νά βοηθήσει τοὺς Ἰωνεῖς, πού εἶχαν ἴδιαίτερους δεσμούς μέ τοὺς Ἀθηναίους.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποφάσισε νά στείλει ἡ Ἀθήνα εἰκοσι πλοῖα. Μαζὶ μέ αὐτά ἔφτασαν στὴν Ἰωνίᾳ καὶ πέντε ἀκόμη πού
ἔστειλε ἡ Ἐρέτρια.

Οἱ Ἰωνεῖς χτύπησαν τὴν πρωτεύουσα τῆς σατραπείας, τὶς Σάρ-
δεις, καὶ τῇ κυρίευσαν· ἐνῶ ὅμως πολιορκοῦσαν τοὺς κλεισμένους στὴν ἀκρόπολη Πέρσες, πυρκαγιά πού ἀπλώθηκε ξαφνικά στὴν κάτω πόλη δημιούργησε σύγχυση καὶ ἀποσύρθηκαν. Σπίτια καὶ ναοί κάηκαν στὶς Σάρδεις. Οἱ Πέρσες ὅμως κυνήγησαν τοὺς Ἑλληνες καὶ τοὺς νίκησαν κοντά στὴν Ἔφεσο.

«Υστερα ἀπ' αὐτὸν τὸ ἐπεισόδιο, οἱ Ἀθηναῖοι κι οἱ Ἐρετριεῖς ἀπο-
γοητευμένοι μπῆκαν στὰ πλοῖα τους καὶ γύρισαν στὴν Ἑλλάδα, ἀφήνοντας στὴν τύχη τους τοὺς ζεσηκωμένους Ἰωνεῖς. Ἡ ἐπανά-
σταση συνεχίζοταν καὶ ἀπλώθηκε καὶ στὶς ἐλληνικές πόλεις στὸν Ἐλλήσποντο.

Ἡ εἰδηση τῆς ἀποστασίας ἔξօργισε ἀπεριγράπτα τὸ Δαρεῖο, πού
δρκίστηκε νά «ἐκδικηθεῖ τὴν Ἀθήνα. Παράγγειλε γι' αὐτὸν σ' ἔνα του
δοῦλο νά τοῦ λέει, κάθε φορά πού κάθιζε γιά φαγητό, νά θυμάται
τοὺς Ἀθηναίους».

Η βοήθεια
Ἀθήνας καὶ
Ἐρέτριας στούς
Ἰωνες τῆς Μ.
Ασίας

Στό γησάκι ξέω από τή Μίλητο, τή Λάδη, ό περσικός στόλος νίκησε τούς ἐπαναστατημένους "Ιωνες (494 π.Χ.) καί κατέστρεψε τό στόλο τους. Σέ λίγο κυριεύτηκε ἡ ἀνθηρή Μίλητος, καί οι κάτοικοί της πουλήθηκαν δοῦλοι. Μιά σπουδαία πόλη ἀφανίστηκε.

Ναυμαχία τῆς
Λάδης (494 π.Χ.)

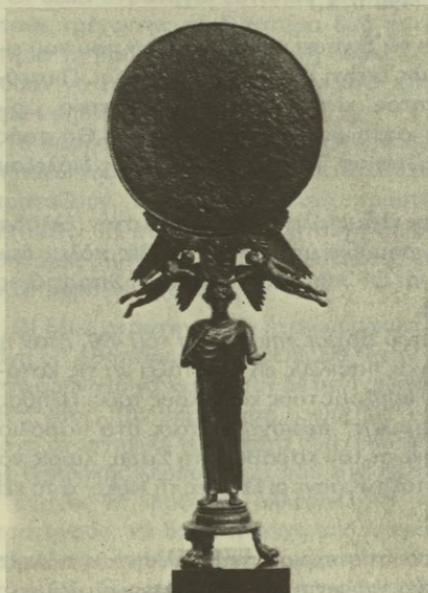
Οι Ἀθηναῖοι πόνεσαν πολύ γιά τή συμφορά. "Οταν, σέ λίγο, παίχτηκε στό θέατρο τό δράμα «Μίλήτου ἄλωσις» τοῦ ποιητῆ Φρυνίχου, οι πολίτες ξέσπασαν σέ κλάματα βλέποντας στή σκηνή τίς συμφορές τῶν Μιλησίων. «Καί ἡ πόλη καταδίκασε τόν ποιητή σέ χλιες δραχμές πρόστιμο, γιατί τούς θύμισε τίς δικές τους συμφορές, καί τοῦ ἀπαγόρευσαν ἀλλη φορά τήν παράσταση τοῦ ἔργου», σημειώνει ὁ Ἡρόδοτος, μ' αὐτή τήν εὔκαιριά.

Οι ύπόλοιπες ἑλληνικές πόλεις κυριεύτηκαν μέ τή σειρά ἀπό τούς Πέρσες, κι οι κάτοικοί τους τιμωρήθηκαν παραδειγματικά. Ἡ ἀναστάτωση αὐτή ἔφερε τήν οἰκονομική καταστροφή στόν Ἑλληνισμό τῆς Μ. Ἀσίας καί στάθηκε ἡ ἀφορμή γιά τήν ἐπίθεση τῶν Περσῶν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας.

'Αποτυχία τῆς
Ιωνικῆς
ἐπανάστασης

~~3.~~ Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΔΟΝΙΟΥ (492 π.Χ.)

Τόν πληγωμένο ἐγωισμό τοῦ Δαρείου καί τό θυμό του ἐναντίον

Χάλκινος καλοδιατηρημένος καθρέφτης, πού σπρίζεται πάνω σέ ἀγαλμάτιο κομψῆς γυναικείας μορφῆς, πατώντας σ' ἓνα ἀνθέμιο, πού ἔχει δεξιά κι ὀριστερά ἀπό ἔναν Ἐρωπίδεα. Ἡ γυναικία πατεῖ σέ στρογγυλή βάση μέ τρεις βαθμίδες. Πρώτη είκοσιπενταετία τοῦ 5ου π.Χ. αι. Τέχνη τῆς Πελοποννήσου - μᾶλλον κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

τών Ἀθηναίων, πού τόλμησαν νά βοηθήσουν τήν ιωνική ἐπανάσταση, τά ύποδαύλιζε ὁ Ἰππίας πού είχε καταφύγει στήν περσική αὐλή. Πίστευε πώς θά γινόταν ξανά τύραννος στήν Ἀθήνα, ἀν ἡ πατρίδα του ἔπεφτε στά χέρια τών Περσών.

Τό 492 ὅρχισε ὁ φοιβερά ἀνισος ἀγώνας, πού κατάληξη του ἦταν ἡ λαμπρή, ἀλλά ἀνέλπιστη νίκη τῶν Ἐλλήνων.

Ο γαμπρός τοῦ Δαρείου, ὁ Μαρδόνιος, μέ πολύ στρατό καὶ στόλο πέρασε στόν Ἐλλήσποντο καὶ προχώρησε ἀπό τή Θράκη στή Μακεδονία. Τά περσικά καράβια παρακολουθοῦσαν τό στρατό. Οἱ τρικυμίες ὅμως στόν Ἀθω ἔγιναν αἰτία νά καταστραφοῦν πολλά καράβια καὶ νά πνιγοῦν τά πληρώματά τους. Μή μπορώντας νά προχωρήσει ὁ Μαρδόνιος, γύρισε πίσω ντροπιασμένος στήν Περσία.

Ἡ κρίσιμη καμπή στήν Ἑλληνική ιστορία είχε φτάσει. Μαζί είχε σημάνει καὶ ἡ μεγάλη ὥρα τῆς Ἀθηναῖς. Μιά σειρά ἀπό διαλεχτούς ἄνδρες, πού πήραν τήν τύχη τους στά χέρια τους, τήν ἀνάδειξαν ὡς πρώτη πόλη τῆς Ἑλλάδας, χαρίζοντάς της μιάν ἀφάνταστα λαμπρή νίκη.

~~4. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΑΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΤΑΦΕΡΝΗ~~ (490 π.Χ.)

Ο Δαρείος δέν μποροῦσε νά ξεχάσει τήν προσβολή πού τοῦ είχαν κάμει οἱ ἀγνωστοί του, ὡς ἐκείνη τή στιγμή, Ἀθηναῖοι. Πιστεύοντας πώς είναι ἀκαταμάχητος, κίνησε δεύτερη ἐκστρατεία, ὁρίζοντας τώρα ἀρχηγούς τό Δάτη καὶ τόν Ἀρταφέρνη. Θά τούς συνόδευε ὁ γερασμένος πιά Ἰππίας. Τή φορά αύτή ὅμως διάλεξαν ἄλλο δρόμο.

Πρίν ξεκινήσουν, ὁ Δαρείος είχε στείλει κήρυκές του στήν Ἑλλάδα νά ζητήσουν «γῆ καὶ ὕδωρ», σημάδια ὑποταγῆς. Πολλές πόλεις δείλιασαν καὶ δήλωσαν ὑποταγή. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως κι οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθηκαν κατηγορηματικά.

Στόχος τῆς ἐκστρατείας, πού ἄρχισε τήν ἀνοιξη τοῦ 490, ἦταν ἡ Ἐρέτρια κι ἡ Ἀθήνα. Ο Μέγας Βασιλεὺς είχε διατάξει νά τίς καταστρέψουν καὶ νά τοῦ φέρουν δούλους τούς κατοίκους τους. Πλήθος στρατός ἀπό τίς φόρου ὑποτελεῖς* περιοχές ἔφτασε στά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας κι ἐπιβιβάστηκε σέ 600 καράβια στή Σάμο. Χωρίς νά πειράξουν τήν Ἱερή Δῆλο, καταστρέψανε οἱ Πέρσες τή Νάξο· ἀπό κεὶ ἐπλευσαν πρός τήν Ἐρέτρια.

Ο φόρβος είχε κυριαρχήσει στίς περισσότερες Ἑλληνικές πόλεις· στήν ίδια τήν Ἐρέτρια στάθηκε ἀδύνατο νά μονοιάσουν οἱ πολίτες.

Τρέμοντας, πολλοί ήταν ἔτοιμοι νά ἀνοίξουν τίς πύλες τῆς πόλης χωρίς ἀντίσταση. "Ετσι, οἱ Ἀθηναῖοι πού εἶχαν ἔρθει γιά βοήθεια, ἀναγκάστηκαν νά φύγουν.

Ἡ πόλη ἐπεσε στά χέρια τῶν Περσῶν ὑστερα ἀπό ἔξι μέρες πολιορκία. Κατασκάφτηκαν τά ιερά της, ἡ φωτιά ἀφάνισε τά σπίτια καί οἱ κάτοικοι της ἔξανδραποδίστηκαν*.

5. Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ (490 π.Χ.)

Ο περσικός στόλος, ὑστερα ἀπό τό χαλασμό τῆς Ἐρέτριας, τράβηξε ἀπέναντι, γιά τήν παραλία τοῦ Μαραθώνα, ἀκολουθώντας τή συμβουλή τοῦ Ἰππία. Ὁ γιός τοῦ Πεισιστράτου εἶχε τή μάταιη πεποίθηση πώς οι παλαιοί φίλοι τοῦ πατέρα του, οἱ Διάκροι*, πού κατοικοῦσαν στίς παρυφές τής Πεντέλης, θά τόν βοηθοῦσαν, ὅταν μάθαιναν πώς ἔφτασε μαζί μέ τούς Πέρσες.

Σ' αὐτή τήν περίσταση οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες ἔδειξαν τήν ἀξία τους κι ἔτοιμάστηκαν ν' ἀντικρύσουν κατά πρόσωπο τό φοβερό κίνδυνο. Τό δημοκρατικό τους πολίτευμα τούς εἶχε κάμει νά νιώσουν, πάνω ἀπό καθετί ἄλλο, τήν ἀναντικατάστατή ἀξία τῆς ἐλευθερίας, γι' αὐτό καί ἀποφασισμένοι ὅρμησαν νά τήν προστατέψουν μέ κάθε θυσία.

Οι δέκα στρατηγοί ἔστειλαν τόν ἡμεροδρόμο* Φειδιππίδη, πού ἔφτασε τρέχοντας σέ διάστημα δυό ἡμερῶν στή Σπάρτη, γιά νά ζητήσει τή βοήθεια της. Πρώτη δυσκολία: οι Σπαρτιάτες δέν μποροῦσαν νά ἐκστρατεύσουν πρίν γίνει πανσέληνος, γιά λόγους καθαρά θρησκευτικούς.

Τό θάρρος τῶν πολιτῶν τῆς Ἀθήνας δέ λύγισε. Θ' ἀντιμετώπιζαν μόνοι τους τόν κίνδυνο, μέ τίς 10.000 στρατό πού μποροῦσαν νά παρατάξουν. Στή δύναμη αὐτή προστέθηκαν αύθόρμητα 1.000 Πλαταιεῖς. Τή συμπαράσταση αὐτή δέ θά τήν ξεχνοῦσαν ποτέ οἱ Ἀθηναῖοι. Αύτές οι 11.000 στρατιώτες ἔπρεπε νά πολεμήσουν μέ 50.000 περίπου ἔχθρούς.

Οι δέκα στρατηγοί δέν ήταν σύμφωνοι ἀν ἔπρεπε νά δώσουν τή μάχη οἱ Ἀθηναῖοι στό Μαραθώνα, ὅταν ἡ ψυχρή λογική ἔλεγε πώς ήταν ἀδύνατο νά κερδίσουν μέ πενταπλάσιους σχεδόν ἔχθρούς ἀπέναντι τους. Τήν περίσταση ἔσωσε τό ἀκαταδάμαστο θάρρος κι ἡ ἔξοχη στρατηγική ίκανότητα τοῦ Μιλτιάδη, τοῦ παλαιοῦ τυράννου τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου πού εἶχε καταφύγει στήν Ἀθήνα.

Ἐκείνος ἐπιδίωξε, σέ ἀλλεπάλληλα συμβούλια μέ τούς ἀλλους στρατηγούς, νά δοθεῖ ἡ μάχη στό Μαραθώνα, καί τό κατόρθωσε παίρνοντας στό τέλος μέ τό μέρος του τόν πολέμαρχο Καλλίμαχο. Στά συμβούλια αὐτά φάνηκε ἡ τεράστια ίκανότητα τοῦ Μιλτιάδη, κι

Ταῦτα στοιχεῖα ταῦτα πολλά ταῦτα μάκρα ταῦτα μάκρα

πρέπει τοῦτο τοῦτο τοῦτο τοῦτο

Τά δύο τά δύο τά δύο τά δύο

Μιλτιάδης

είναι συγκινητικό πόσο άναγνώρισαν τήν άνωτερότητά του οι άλλοι στρατηγοί – ένας απ' αύτούς ήταν και ό δικαιος Ἀριστείδης. Πρόθυμα ό καθένας τοῦ παραχωρούσε τήν ήμέρα τῆς στρατηγίας του (σύμφωνα μέ τό νόμο ἐπρεπε νά ἀλλάζουν κάθε ήμέρα). "Ετοι, ό Μιλτιάδης ἔμεινε ό μόνος πού κατεύθυνε τόν ἀγώνα. Ξέροντας καλά τήν τακτική τῶν Περσῶν στόν πόλεμο, ρύθμισε τόν τρόπο τῆς παράταξης τῶν Ἀθηναίων, ἀπλώνοντας τούς στρατιώτες του στό πλάτος τῆς περσικῆς παράταξης. Μόνον ἔτοι θά μπορούσαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τήν πενταπλάσια περσική δύναμη.

Οι τρόποι τῆς παράταξης

Οι Ἀθηναῖοι ἤταν ἐλάχιστοι, γι' αὐτό ό Μιλτιάδης ἀναγκαστικά ἀραίωσε καὶ ἀδυνάτισε σέ βάθος τό κέντρο τῆς παράταξης, ἐνώ ἐνίσχυσε τά δύο ἄκρα. Μόλις δόθηκε τό σύνθημα γιά ἐπίθεση, οι Ἀθηναῖοι μέ τούς Πλαταιεῖς ὅρμησαν ἀκράτητοι ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ αὐτοί «πρώτοι ἀπό τούς Ἑλληνες ἀντίκρισαν ἀτάραχοι τήν περσική ἐνδυμασία κι ἐκείνους πού τή φοροῦσαν. Μέχρι τότε, καὶ τ' ὄνομα μόνο τῶν Μήδων προκαλούσε τρόμο στούς Ἑλληνες», σημειώνει ό Ἡρόδοτος σ' αὐτό τό σημεῖο τῶν Ἰστοριῶν του.

Τό κέντρο τῆς ἐλληνικῆς παράταξης, ἀδύνατο καθώς ἤταν, ὑποχώρησε, τά δύο ἄκρα ὅμως, ἀφοῦ χτύπησαν μέ φοβερή ὄρμή τούς ἔχθρούς, πού ἀρχισαν νά ύποχωροῦν ἔξαλλοι, ἐνώθηκαν καὶ κυνήγησαν ὡς τήν παραλία τούς ἀντιπάλους. "Εξι χιλιάδες Πέρσες ἐπεσαν στό πεδίο τῆς μάχης καὶ 192 Ἀθηναῖοι. Ἐφτά περσικά πλοῖα κυριεύτηκαν. Στό σκληρό ἀγώνα σκοτώθηκε κι ό γενναῖος πολέμαρχος Καλλίμαχος.

Μέ ἀφάνταστη βίᾳ ἐπιβιβάστηκαν οι Πέρσες στά καράβια τους καὶ τράβηξαν ἀμέσως γιά τό Φάληρο, πιστεύοντας πώς θά ἔβρισκαν τήν Ἀθήνα ἀνυπεράσπιστη. Τό μήνυμα τῆς ὑπέροχης νίκης τό ἔφερε στήν πόλη ἔνας ὀπλίτης. "Ἐφτασε τρέχοντας στήν ἀγορά κι ύψωνοντας τό χέρι του φύναξε τό «Νενικήκαμεν» καὶ σωριάστηκε νεκρός.

"Οταν οι Πέρσες ἐφτασαν μέ τά καράβια τους στό Φάληρο, διατραπέσθησαν στήν πόλη τῶν Ἀθηναίων, μέ διαταγή τοῦ Μιλτιάδη πού ύποπτεύθηκε τό περσικό σχέδιο, είχε φτάσει ἔγκαιρα στό Κυνόσαργες*, παρ' ὅλη τήν τρομαχτική κόπωσή του μετά τή μάχη. Ἀναγκάστηκαν, ἔτοι, νά φύγουν οι ἔχθροι.

"Οταν οι Σπαρτιάτες ἐφτασαν στήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔτρεξαν τρεῖς ὀλόκληρες ἡμέρες, ἤταν πολὺ ἀργά. Τήν ἐλευθερία τῆς Ἕλλαδα τή χρωστοῦσε στούς Ἀθηναίους. Οι Σπαρτιάτες είχαν χάσει μιά λαμπρή εύκαιρια. «Ζήτησαν νά ἀντικρίσουν τό πεδίο τῆς μάχης, γι' αὐτό πήγαν στό Μαραθώνα. "Υστερα ἀπ' αὐτό, συγχάρηκαν τούς Ἀθηναίους γιά τό ἔργο τους καὶ γύρισαν στήν πατρίδα τους», γράφει ό Ἡρόδοτος.

Οι Πέρσες
τραβούν γιά τό
Φάληρο

“Επειτα οἱ Ἀθηναῖοι φρόντισαν γιά τούς νεκρούς. Τούς τίμησαν ιδιαίτερα θάβοντάς τους στό πεδίο τῆς μάχης κι ὅχι στό «Δημόσιο Σῆμα» στὸν Κεραμεικό, τό ἐπίσημο νεκροταφεῖο τῆς πόλης, ὅπως ἦταν ἡ συνήθεια. Χωριστά θάφτηκαν σ' ἔναν τύμβο οἱ Ἀθηναῖοι, σέ αλλο οἱ Πλαταιεῖς καὶ σέ τρίτο οἱ δοῦλοι.

“Ἐνα μέρος ἀπό τὰ λάφυρα ἀφιερώθηκε στή θεά Ἀθηνᾶ. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ ἥρωας τῆς ἡμέρας, τιμήθηκε μὲν ὅνδριάντες. Ὁ ἔνας στήθηκε στήν Ἀθήνα· ὁ ἄλλος περιλαμβανότων στό σύμπλεγμα ἀπό δεκατρία ἀγάλματα πού οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἀργότερα στό ιερό τῶν Δελφῶν, ἀναμνηστικό τῆς λαμπρῆς τους νίκης. Δίκαια θεωρήθηκε οωτήρας τῆς Ἐλλάδας, γιατί αὐτός πρώτος διέλυσε τό θρύλο τῶν Περσῶν, καὶ, σώζοντας τήν Ἀθήνα, ἔσωσε μαζί της τό σπουδαῖο πολιτισμό, πού ἡ πόλη αὐτή ἀνάπτυξε μές στόν αἰώνα ἔκεινον.

~~6. ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΚΑΙ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ~~

‘Η δόξα του δέν κράτησε πολύ. ‘Η ἀποτυχία μιᾶς ἐκστρατείας πού συμβούλεψε νά κάμουν οἱ Ἀθηναῖοι στήν Πάρο (489), στάθηκε μοιραία. Τοῦ ἔβαλαν, γι' αὐτό, τεράστιο πρόστιμο, κι ἐπειδή δέν ἦταν σέ θέση νά τό πληρώσει, τόν ἔκλεισαν στή φυλακή, ὅπου πέθανε πολύ γρήγορα ἀπό μιά πληγή πού εἶχε πάρει στήν Πάρο.

Στό μεταξύ, στήν Ἀθήνα ύπηρχε μεγάλη διαμάχη μεταξύ τῶν παλαιῶν ἀριστοκρατικῶν πού νοσταλγοῦσαν τήν ἔξουσία, καὶ τῶν δημοκρατικῶν πού ἥθελαν νά ξεκαθαρίσουν τά ἀπομεινάρια τῶν φίλων τῶν τυράννων καὶ νά δυναμώσουν τήν πόλη.

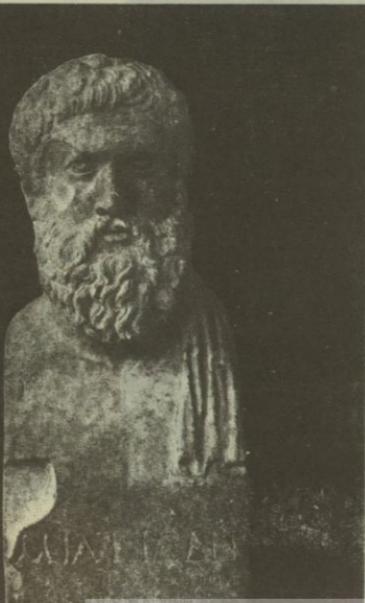
Τιμή στούς
νεκρούς τού
πολέμου καὶ στό^{τον πολέμονα}
Μιλτιάδη

Τό ἀπυγό τέλος
τοῦ Μιλτιάδη

Διπτυχον ὃ
δειπνογράφη
τοῦ Μιλτιάδη
Επί τοῦ Λούμπρου
Ελλάς

Αναπρότιμη
τοῦ Αριστείδη

Μαρμάρινο πορτραίτο τοῦ
Μιλτιάδη. Μουσεῖο Ρα-
βέννας.

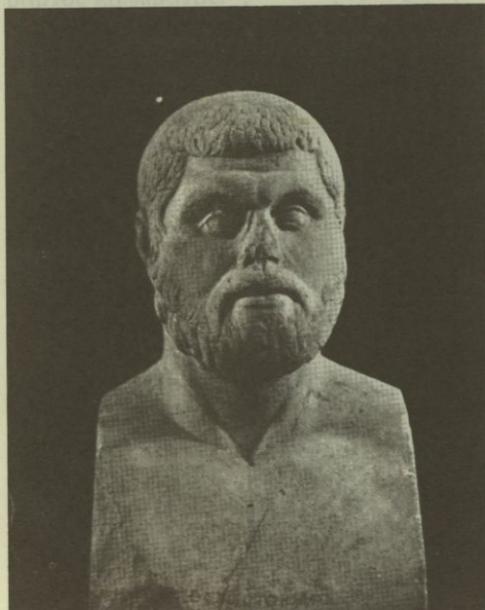

Τό ναυτικό¹
πρόγραμμα του
Θεμιστοκλέους
έφαρμόζεται (483
π.Χ.)

Δυό σημαντικοί πολιτικοί παρουσιάζονται σ' αύτή τήν περίοδο, άπο το καλή γενιά καί οι δύο: ο 'Αριστείδης κι ο Θεμιστοκλῆς.

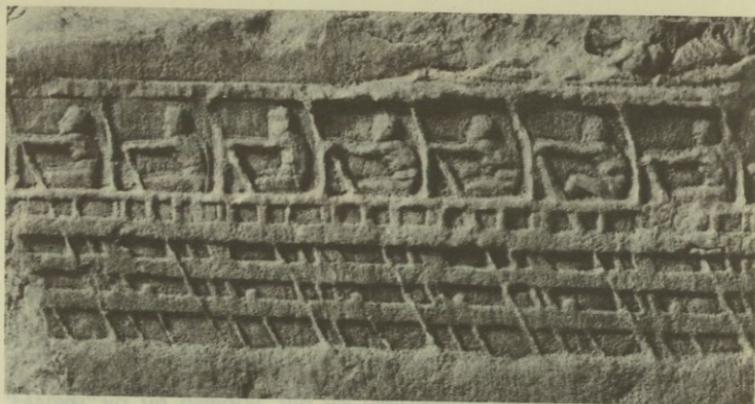
"Οσο συντηρητικός κι έχθρός της άλλαγῆς ήταν ό πρώτος, τόσο φιλοπρόσδος, άνήσυχος κι άποφασιστικός ήταν ό δεύτερος. Μέ την έκπληκτική διορατικότητά του ό Θεμιστοκλῆς είχε καταλάβει πώς οι Πέρσες δέ θά έγκατέλειπαν τήν ίδεα νά κατακτήσουν τήν 'Ελλάδα, γι' αύτό προσπάθησε νά πείσει μέ κάθε τρόπο τούς 'Αθηναίους νά ναυπηγήσουν τό γρηγορότερο άξιόλογο στόλο. Τά περισκά καράβια έξαλλου άρμενίζαν στό Αίγαο, καί στά χέρια τους είχαν τήν Αίγυπτο καί τό στόλο της. "Ονειρό του ήταν νά δοξαστεί καί βαθιά του έπιθυμία νά κάμει τήν 'Αθήνα μεγάλη ναυτική δύναμη, πρώτη στήν 'Ελλάδα. Αύτός ύπηρε όχι μόνον ό είσηγητής τού ναυτικού προγράμματος τής 'Αθήνας, άλλα κι έκεινος πού φρόντισε τήν πραγματοποίησή του. Σάν ξευπνός πολιτικός, ήξερε πότε πρέπει νά υποχωρεῖ, ποῦ νά έπιμενεί καί πότε, άκομη καί τεχνάσματα νά μεταχειρίζεται, για νά κατορθώνει αύτό πού πίστευε σωστό. 'Η δική του παρουσία έσωσε τήν 'Ελλάδα δλόκληρη από τήν τρίτη περισκή είσβολη, κι άνάδειξε τήν 'Αθήνα σέ μεγάλη ναυτική δύναμη προετοιμάζοντας τό κατοπινό της μεγαλείο.

'Η πόλη είχε πλουτίσει άπο τήν πρόσφατη έκμετάλλευση τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου. "Ετοι, είχε τά οικονομικά μέσα νά ναυπηγήσει στόλο. Οι άριστοκρατικοί ζώμως κι ο άρχηγός τους, ο 'Αριστεί-

Ένεπτύγραφο μαρμάρινο πορτραίτο τοῦ Θεμιστοκλῆς. Βρέθηκε στήν "Οστα, έπινειο τῆς ἀρχαίας Ρώμης (καί τῆς σημερινῆς), καί ἐκτίθεται στό ἔκει Μουσεῖο. Ο Θεμιστοκλῆς έχει πολύ ρεαλιστικά χαρακτηριστικά, καί είναι πρόβλημα δν τό έργο αύτό πραγματικά αποδίδει τή φυσιογνωμία τού σπουδαίου 'Αθηναίου πολιτικού, γιατί στήν έποχή του δέν ένδιαφέρονταν οι καλλιτέχνες γιά τήν προσωπογραφία.

Όπωσδήποτε, σέ αυτό τό έργο, έχουν έπιδράσει οι άρχες πού έπικράτησαν σέ βεταγενέστερες περιόδους τέχνης στήν ἀρχαία 'Ελλάδα.

Αθηναϊκή τριήρης. Κομμάτι άναγλύφου, διπου ξεχωρίζουν οι τρεῖς σειρές τά κουπιά. Έργο τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου π.Χ. αι. Σώζονται δύο άκομη κομμάτια τοῦ ίδιου άναγλύφου, πού τελευταία διατυπώθηκε ἡ ἀποψη πώς παρίστανε τὴν τριήρη μὲ 25 κυττράτες, τὸν καπτετάνιο καὶ δύο ὄλλες μορφές στὸ κατάστρωμα, καὶ δεξιά, σὲ μεγάλο μέγεθος, τὸν ἥρωα τῆς Ἀπικῆς Πάραλο – τὸ δόνομα του εἶχε τὸ ἔνα ἀπό τὰ δυό ιερά πλοια τῆς Αθήνας. Μουσεῖο Ακροπόλεως.

δῆς, δέ συμφωνούσαν. "Ἐβρισκαν πώς ὁ κίνδυνος εἶχε περάσει κι ἔτρεμαν τὸν ἐξοπλισμό, πού θά ἔδινε δύναμη στὸ δῆμο καὶ θά αὔξαινε τίς ἀπαιτήσεις του. Μόνο ἀπό τὸ 483 π.Χ. ὁ Θεμιστοκλῆς ἐμεινε ἐλεύθερος νά ἐφαρμόσει τὸ πρόγραμμά του, ὅταν ἐξοστρακίστηκε ὁ Ἀριστείδης καὶ σταμάτησε, ἔτσι, ἡ ἀντίδραση.

Οι ἄνδρες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶχαν βαθύτατη ἀξιοπρέπεια. Φεύγοντας ὁ Ἀριστείδης, ἐξόριστος, γιά τὴν Αἴγινα, δέν ἀκούστηκε νά παραπονεθεῖ. "Ψωσε μόνο τὰ χέρια του στὸν οὐρανό κι εὐχήθηκε «νά μήν ἔχει ποτέ πιά ἡ πατρίδα τὴν ἀνάγκη του».

"Ἐπεισε τότε ὁ Θεμιστοκλῆς τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀρχίσουν τή ναυπήγηση μεγάλων καραβιῶν, μέ τρεῖς σειρές κουπιά (τριήρεις), καὶ μέ τή θαυμαστή του ὁξυδέρκεια διάλεξε τὸν Πειραιά γιά ναύσταθμο κι ἀρχισε τὴν ὄχυρωσή του. "Ἔτσι, μέσα σέ τρία χρόνια, ἡ Ἀθήνα ἀπόκτησε διακόσια καινούρια καὶ δυνατά πολεμικά καράβια.

'Ανωτερότητα τοῦ Ἀριστείδη

7. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΞΕΡΞΗ (480 π.Χ.)

Ο Δαρεῖος πέθανε τό 486, ἐνῶ ἔκανε νέες προετοιμασίες γιά ἐπίθεση στὴν Ἑλλάδα. Ο γιός του ὁ Ξέρξης συνέχισε τὴν προσπάθεια καὶ, τό 480, ὀδηγώντας ὁ ἴδιος ἀτελείωτο πλῆθος ἀπό στρατό, πέρασε τὸν Ἐλλήσποντο, μέ σχέδιο νά τραβήξει ἀπό τή στεριά στὴν Κάτω Ἑλλάδα, ἐνῶ 1.200 τριήρεις τὸν ἀκολουθούσαν ἀπό τή θάλασσα. "Ολοὶ οἱ λαοὶ οἱ ὑποταγμένοι στοὺς Πέρσες ὑποχρεώθηκαν νά στείλουν στρατό ἡ καράβια.

"Οταν μαθεύτηκε ό ἀριθμός τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, οἱ καρδιές τῶν Ἑλλήνων, σέ ἀρκετές πόλεις, πάγωσαν κυριολεκτικά. Τόσο μεγάλη στρατιά δέν είχε κάν ἀκουστεῖ ὡς τότε. Πώς θά τά ἔβγαζαν πέρα οι μικρές τους πόλεις; "Ετσι πέφασαν οἱ Πέρσες τῇ Θράκῃ, τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ, χωρίς νά συναντήσουν ἀντίσταση. Πολλές πόλεις «έμήδισαν», δήλωσαν δηλαδή ὑποταγή στούς Πέρσες.

Τό συνέδριο στήν
Ισθμία

Γιά πρώτη φορά οἱ Ἑλληνες κατάλαβαν πώς μόνο ἡ ἔνωση κι ἡ κοινή ἀμυνα θά τούς ἔσωζαν. "Ετσι, μέ πρωτοβουλία τῆς Σπάρτης, ἀντιπρόσωποι ἀπό 31 πόλεις τῆς Ἑλλάδας συνεδρίασαν στήν Ισθμία, στό ιερό τοῦ Ποσειδώνα. Πήραν ἀποφάσεις γιά τό πώς θά ἐνεργήσουν κι ὥρισαν ἀρχηγούς στόν κοινό ἀγώνα τούς Σπαρτιάτες, σέ στεριά καί σέ θάλασσα. "Εστειλαν ἀκόμη νά ζητήσουν τή βοήθεια τῆς Κέρκυρας καὶ τῶν πόλεων τῆς Σικελίας.

Σέ λίγο ἔμαθαν οἱ Ἑλληνες πώς ὁ Ξέρεις εἶχε φτάσει ἀνενόχλητος στή Θεσσαλία. Γι' αὐτό σκέφτηκαν νά ἀντισταθοῦν στά στενά τῶν Θερμοπυλῶν μέ τό πεζικό τους, καὶ τά Ἑλληνικά καράβια νά περιμένουν στό ἀκρωτήριο τῆς Εὔβοιας, τό Ἀρτεμίσιο, ὧστε νά μήν ἀφήσουν τόν περσικό στόλο νά μπει στό Μαλιακό κόλπο ἀνενόχλητος, ἀκολουθώντας τό τεράστιο στράτευμα.

Ο Ξέρεις καὶ πάλι ἔστειλε στίς Ἑλληνικές πόλεις ἀπεσταλμένους, ζητώντας «γῆ καὶ νερό». Οἱ Θεσσαλοί καὶ οἱ Βοιωτοί, ἐκτός ἀπό τούς Πλαταιεῖς καὶ τούς Θεσπιεῖς, δήλωσαν ὑποταγή. «Κι οἱ Ἑλληνες πού ἀνάλαβαν τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν βαρβάρων ἔκαμαν τόν ξένης ὄρκο», προσθέτει ὁ Ἡρόδοτος. «Ολοι ἐκείνοι πού ἐνώ ἦταν Ἑλληνες παραδόθηκαν στόν Πέρση, χωρίς νά ἔξαναγκαστοῦν, ἀμα ἡσυχάσουν τά πράγματα, θά πληρώσουν τό δέκατο τῶν λαφύρων στό θεό τῶν Δελφῶν».

8. Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ (480 π.Χ.)

"Αν τίποτα ἄλλο δέ θύμιζε σήμερα τήν ιστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, κι ἔμενε μόνο στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐκπληκτική θυσία τῶν Σπαρτιατῶν στίς Θερμοπύλες, θά ἦταν ἀρκετό σημεῖο τῆς μεγαλοσύνης τοῦ ἔθνους.

Σ' αὐτή τήν περίσταση καταξιώθηκε* ἡ σπαρτιατική ἀγωγή. Ἐνώ τό πλήθος τῶν Περσῶν προχωροῦσε ἀπό τή Θεσσαλία πρός τό νότο, ἐφτά χιλιάδες Ἑλληνες συγκεντρώθηκαν στίς Θερμοπύλες. Ἀρχηγός τους ἦταν ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Λεωνίδας. Σκοπός τους νά φυλάξουν τά στενά καὶ νά ἐμποδίσουν τούς ἔχθρούς νά τά περάσουν.

Φτάνοντας κοντά ὁ Ξέρεις, παράγγειλε στό Λεωνίδα νά παρα-

δοθεῖ. Κατάπληκτος ἄκουσε τὴν ἀπάντηση πού τοῦ ἔφεραν οἱ κήρυκές του: «Μολών λαβέ*».

Τέσσερις μέρες περίμενε μέ τὴν ἐλπίδα πῶς οἱ Ἑλληνες θά ἄλλαζαν γνώμη· τὴν πέμπτη πρόσταξε νά ἀρχίσει ἡ ἐπίθεση. Γρήγορα, δῆμως, διαπίστωσε, πῶς ὁ στρατός του θά ἤταν ἀδύνατο νά διαβεῖ τῇ στενότατῃ θέσῃ κι ὅτι οἱ γενναιότεροι του στρατιῶτες θά θερίζονταν, λίγοι-λίγοι.

Ἡ προδοσία τοῦ ἔδωσε τῇ λύση στή φοβερή θέση πού βρέθηκε. Κάποιος Ἑλληνας ἀπό τὴν περιοχή, ὁ Ἐφιάλτης, «ἐλπίζοντας νά λάβει μεγάλη ἀμοιβή ἀπό τὸ βασιλιά», γράφει ὁ Ἡρόδοτος, μαρτύρησε ἄλλο πέρασμα ἀπό ἓνα μονοπάτι πού θά δόηγοῦσε τὸν περσικὸν στρατό στὰ νάντα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πληροφορία ἤταν σωστή. Κι ὅταν ὁ Λεωνίδας ἔμαθε τί εἶχε συμβεῖ, ζήτησε ἀπό τοὺς ἄλλους Ἑλληνες νά μή μείνουν, γιά νά μπορέσουν νά ὑπερασπιστοῦν σ' ἄλλη περίσταση τὸ ἔθνος. Ἐκείνος κι οἱ τριακόσιοι Σπαρτιάτες του, πιστοί στούς νόμους τῆς πατρίδας τους, θά ἔμεναν νά πέσουν ἐκεῖ ὅπου τάχθηκαν. Οἱ ἄλλοι ἔψυγαν.

Τό ἐκπληκτικό δῆμας είναι πῶς οἱ 700 πολίτες ἀπό τὶς Θεοπίες τῆς Βοιωτίας δέν ἄκουσαν τὴν συμβουλή τοῦ Λεωνίδα. Στάθηκαν στὸ πλευρό τῶν Σπαρτιατῶν, ἀποφασισμένοι νά τούς ἀκολουθήσουν στὴν τραγική θυσία, πού κανείς νόμος τῆς πόλης τους δέν τούς ἐπέβαλλε.

Ο δύγώνας, σῶμα μέ σῶμα, στάθηκε φοβερός. Ἀποφασισμένοι νά πληρώσουν ἀκριβά τὴ ζωή τους οἱ Ἑλληνες, κοίταξαν νά φθείρουν ὅσο περισσότερο μποροῦσαν τούς ἔχθρούς. Πολέμησαν ἡρω-

Ἐξαίρετος κορμός ἀπό ἀγαλμα σέ φυσικό μέγεθος, πού παρίστανε πολεμιστὴ μὲ κράνος, γυμνό στὸ σῶμα. Είναι γνωστό ὡς «Λεωνίδας». Βρέθηκε στή Σπάρτη καὶ ἐκτίθεται στὸ ἐκεῖ Μουσεῖο. Ἔργο μαρμάρινο, ἔξαίρετης πλαστικότητας, φιλοτεχνημένο στὴν πρώτη πενηνταετία τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

ικά κι ἔπεσαν ἔνας-ἔνας, ὡς τὸν τελευταῖον, ἀφήνοντας αἰώνιο παράδειγμα τὴν αὐτοθυσία πού ἐδειξαν καὶ τὴν ἀφοσίωση στοὺς νόμους τῆς πατρίδας.

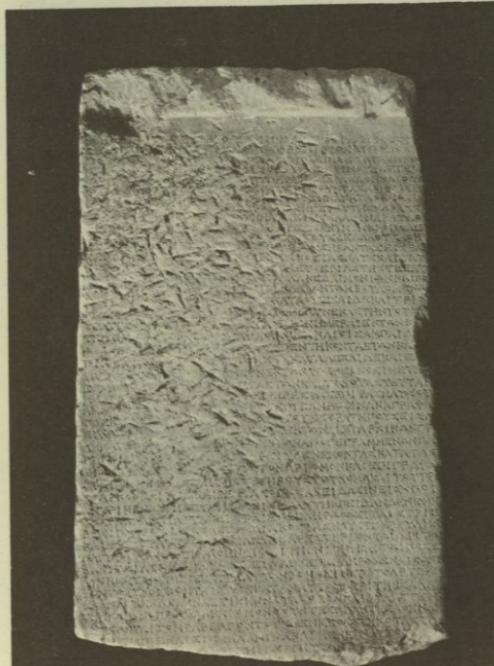
Ο ποιητής Σιμωνίδης ἔγραψε τὸ συγκλονιστικὸν ἐπίγραμμα πού χαράχτηκε στὸ μνημεῖον, πού ἐστησαν στὸν τόπο τῆς θυσίας οἱ ἄλλοι Ἕλληνες: «Ἐσύ, διαβάτη, πού περνᾶς, πές εἰς τὴν Σπάρτην κάτω, πώς εἴμαστε θαμένοι ἐδῶ, πιστοί στὸ θέλημα τῆς».

Τὸ ἡρωικὸν παράδειγμα τῶν 300 τοῦ Λεωνίδα ἀφῆσε ἄσθηστη μέση στοὺς αἰώνες τὴν μνήμη τῆς Σπάρτης.

9. Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΣΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ (480 π.Χ.)

Ο περσικὸς στόλος μὲ πολὺ κόπο καὶ μέ μεγάλες φθορές ἀπό τὶς τρικυμίες πού βρήκε στὴν περιοχή, κάτω ἀπό τὸ Θερμαϊκό, περακολουθοῦσαν τὴν κάθοδο τοῦ στρατοῦ. Τὰ 300 ἐλληνικά καράβια, πού ὀδηγοῦσαν ὁ Σπαρτιάτης Εύρυβιάδης κι ὁ Θεμιστοκλῆς, τοῦ ἔκοβαν τὸ δρόμο κι ἡταν ἐμπόδιο στὴ συνέχιση τῆς πορείας του.

Ἔτι ἔγινε ἡ ναυμαχία στὸ Ἀρτεμίσιο ταυτόχρονα, σχεδόν, μὲ τὴ μάχη στὶς Θερμοπύλες. Νέες ἀπώλειες ἔφερε στὴ δύναμη τῶν Περσῶν καὶ νέα κόπωση στὰ πληρώματα τῶν καραβιών τους.

Η ἀπόφαση πού, μέ τὴν ὑπόδειξην τοῦ Θεμιστοκλῆ, πήραν οἱ Ἀθηναῖοι στὴν Ἐκκλησίᾳ τοῦ Δήμου («ψῆφισμα»), νὰ ἐκκενωθεῖ ἡ πόλη (καθὼς οἱ Πέρσες, μετά τὴ μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, κατέβαιναν πρὸς τὴν Ἀττικὴν), για νὰ γλιτώσουν ἀπό τὸ κίνδυνο οἱ πολίτες, χαράχτηκε σὲ μαρμάρινη πλάκα. Ἀπό αὐτῆν οὐδέποτε ἔνα ἀντίγραφό της, χαραγμένο ἀργότερα - τὸν 4ο αἰ. π.Χ. - καὶ ἰδρυμένο στὴν Τροιζήνα, πού ὅπως εἶναι γνωστό, μέ μεγάλη προθυμίᾳ καὶ μέ συγκινητικά μέτρα βοήθησε τότε τοὺς Ἀθηναίους στὴ δύσκολη περίσταση πού ἀντιμετώπιζαν. Στὴν Τροιζήνα φιλοξενήθηκαν τὰ γυναικόπαιδα τῆς Ἀθήνας, ὅταν ἀδειασαν τὴν πόλη τους. Βρέθηκε στὴν Τροιζήνα. Σήμερα, στὴν Ἐπιγραφική Συλλογή Ἀθηνῶν.

‘Αφοῦ χτυπήθηκαν μέ τους Πέρσες οἱ Ἑλληνες, κανονικά καὶ πειθαρχημένα ύποχώρησαν πρός τήν περιοχή τοῦ Σαρωνικοῦ κι ὁγκοβόλησαν στή Σαλαμίνα.

«Πολλά πλοῖα ἑλληνικά χαθῆκαν καὶ πολλοί Ἑλληνες, ἀλλά πολύ περισσότερα πλοῖα βαρβαρικά καὶ βάρβαροι. Υστερα ἀπό τέτοιον ἰσόπταλο ὄγώνα χωρίστηκαν τά δύο μέρη», σημειώνει ὁ Ἡρόδοτος.

10. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

‘Ο ἀμέτρητος στρατός τοῦ Ξέρξη προχωροῦσε σκορπίζοντας τή συμφορά. Περνώντας ἀπό τίς Θεσπίες καὶ τίς Πλαταιές τίς παράδωσε στή φωτιά.

“Οταν ρώτησαν οἱ Ἀθηναῖοι τήν Πυθία τί ἔπρεπε νά κάμουν στήν περίπτωση αὐτή, ὁ χρησμός ἦταν φοβερός. «Ἡ καρδιά τους γέμισε θλίψη», γιατί μεγάλες καταστροφές προμηνοῦσε, κι ἐλεγε πώς μόνο τά «ξύλινα τείχη θά ἔσωζαν τήν πόλη». Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔδωσε τήν ἐρμηνεία: τά καράβια ἦταν τά ξύλινα τείχη. Οι κάτοικοι ἔπρεπε νά φύγουν ἀπό τήν πόλη. ”Αρχισε, ἔτοι, μιά θλιβερή ἔξοδος: γυναῖκες, παιδιά καὶ γέροι ἀνέβηκαν στά καράβια καὶ πήγαν πρόσαφυγες στά γειτονικά νησιά (Σαλαμίνα καὶ Αἴγινα) καὶ στήν Τροιζήνα.

‘Η ἔξοχη στάση πού κράτησαν οἱ Ἀθηναῖοι στό πολεμικό συμβούλιο καὶ στήν ἐκκένωση τής πόλης τους είχε ἔξαιρετικό μεγαλεῖο: μ’ ὅλο πού είχαν τή μεγαλύτερη ναυτική δύναμη, δέχτηκαν, γιά νά μή χαλάσει ἡ ὁμόνοια στόν κοινό ὀγώνα, νά ὄριστε ἀρχηγός τοῦ στόλου Σπαρτιάτης. Ἡ πόλη ἐπίσης ἀδειασε ἀδιαμαρτύρητα καὶ γρήγορα, γιατί ὅλοι οι πολίτες αἰσθάνονταν σιγουριά, ζέροντας πώς ἡ τύχη τους βρισκόταν στά χέρια τοῦ μεγάλου Θεμιστοκλῆ, πού ἀναδείχτηκε ἀξιοθαύμαστος στρατηγός. Ἔνώ οι περισσότεροι Ἀθηναῖοι ἔφυγαν, ἐλάχιστοι, παρεμμηνεύοντας τό χρησμό τής Πυθίας, ὕψωσαν πρόχειρο ξύλινο τείχος γύρω ἀπό τήν Ἀκρόπολη, κλείστηκαν ἐκεῖ μέσα καὶ περίμεναν. Μαζί ἦταν κι οι ταμίες τοῦ ναοῦ.

‘Η πόλη παραδόθηκε στίς φλόγες ἀπό τους Πέρσες. Σέ λίγο ἀκολούθησε τήν ἴδια τύχη κι ἡ Ἀκρόπολη, ὅπου γενναιότατα ὄγωνίστηκαν ἐκεῖνοι πού είχαν κλειστεῖ μέσα. «Οι ἔχθροι ριχτήκανε στίς πύλες τοῦ ναοῦ, κι ἀφοῦ τίς ἀνοίξανε, σκοτώσανε τούς ίκέτες· κι ὅταν τούς στρώσανε ὀλους καταγῆς νεκρούς, διαρπάξανε τό ναό καὶ πυρπολήσανε τήν Ἀκρόπολη», γράφει ὁ Ἡρόδοτος.

11. Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ (480 π.Χ.)

Οι δύο στόλοι βρίσκονταν πιά στά νερά τής Σαλαμίνας. ‘Η κατάσταση, ὅμως, στήν ἑλληνική παράταξη παρουσίαζε τεράστιες δυσ-

κολίες. Οι ἀρχηγοί τῶν πελοποννησιακῶν δυνάμεων δέν ἥθελαν νά πολεμήσουν στή Σαλαμίνα. Λαχταροῦσαν νά βρεθοῦν κοντά στίς πόλεις τους, γιά νά τίς ύπερασπίσουν δν κινδύνευαν, γιατί ὁ περισκός στρατός προχωροῦσε πρός τὸν Ἰσθμό. Φοβόνταν μήν ἀποκλειστοῦν ἀπό τὸν τεράστιο ἔχθρικό στόλο στά στενά, ἀκινητοποιηθοῦν ἐκεῖ, καὶ μείνουν ἀβοήθητοι οἱ δικοί τους.

‘Ο Θεμιστοκλῆς εἶχε διπλή καὶ βασανιστική ἔγνοια μές στήν καρδιά του. Τά δυστυχισμένα γυναικόπαιδα τῶν Ἀθηναίων βρίσκονταν τά περισσότερα στή Σαλαμίνα καί στήν Αἴγινα. Είχαν ἀφήσει μέ πόνο μά καί μέ περηφάνια τήν Ἀθήνα, χωρίς νά ἀκουστεῖ διαμαρτυρία, καί, πρόσφυγες στά δυό νησιά, δέν ἤξεραν δν θά ξανάβλεπταν πιά τήν ἀγαπημένη πόλη. ‘Ἀν ὁ Ἑλληνικός στόλος ἔφευγε ἀπό τή Σαλαμίνα γιά τόν Ἰσθμό, θά ἐπεφταν ἀνυπεράσπιστοι στά χέρια τῶν ὄργισμένων Περσῶν, πού εἶχαν ἐρειπώσει κιόλας τήν Ἀθήνα. ‘Ακόμη μεγαλύτερη ἀγωνία ἔδινε στόν ἔξοχο στρατηγό καὶ πολιτικό, πού τή στιγμή ἐκείνη σκεφτόταν πανελλήνια, ἡ βεβαιότητα πώς οἱ Ἑλληνικές δυνάμεις, λίγες ἀπέναντι στόν περσικό στόλο, ἀν ἀγωνίζονταν στήν ἀνοιχτή θάλασσα μέ ἀντιπάλους τά γρήγορα φοινικικά πλοῖα, πού εἶχαν ἔξαίρετα γυμνασμένα πληρώματα, δέν εἶχαν ἐλπίδα νά νικήσουν. Τό ναυτικό τῆς Ἀθήνας, πού ἀποτελοῦσε τή μεγαλύτερη δύναμη στόν Ἑλληνικό στόλο, εἶχε βαριά πλοϊα, καὶ ναύτες πού δέν εἶχαν προλάβειν’ ἀσκηθοῦν καλά, γιατί τό ναυτικό πρόγραμμα ἦταν τελείως πρόσφατο.

‘Ἄν δικας νικοῦσαν οἱ Πέρσες στή ναυμαχία, σέ λιγο δέ θά ὑπῆρχε ἐλεύθερη Ἑλληνική πόλη. Τά πελοποννησιακά κράτη δέ θά ἦταν δυνατό νά συγκρατήσουν τόν ἀμέτρητο στρατό τοῦ ἔχθροῦ, καί τό τείχος πού ὑψώσαν βιαστικά στόν Ἰσθμό πολλοί Πελοποννήσιοι μέ τό Σπαρτιάτη στρατηγό Κλεόμβροτο, ἀδελφό τοῦ ἡρωικοῦ Λεωνίδα, ἦταν μάταιη ἐπιχείρηση.

Στά πολεμικά συμβούλια, ὁ Θεμιστοκλῆς κατόρθωσε νά πείσει τέλος τό Σπαρτιάτη ναύαρχο Εύρυβιάδη, μόνον ἀφοῦ ἀπειλήσε, πώς ἀν δέν ἀκουγόταν ἡ γνώμη του, οἱ Ἀθηναῖοι θά ἀποτραβιόνταν ἀπό τόν ἀγώνα καὶ μέ τά καράβια τους θά πήγαιναν νά ζητήσουν ἀλλοῦ πατρίδα.

Εἶχε φτάσει ἡ μεγάλη στιγμή. ‘Η παρουσία τῶν Περσῶν, πού βρίσκονταν πλάι στόν Ἑλληνικό στόλο γέμιζε τρόμο τήν ψυχή τῶν ναυάρχων τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων.

Τό ἀκαταδάμαστο θάρρος, ἡ διορατικότητα, ἡ γενναιότητα κι ἡ ἐπιμονή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἐσώσαν τήν Ἑλλάδα, τότε, καὶ μαζί της τόν Ἑλληνικό πολιτισμό.

‘Η ναυμαχία θά δινόταν τήν ἄλλη μέρα. ‘Ο δαιμόνιος Θεμιστοκλῆς φοβήθηκε μήπως τήν τελευταία στιγμή, ἀν κι εἶχαν πάρει ὅλοι

Ο Ήρόδοτος, ὁ Ιστορικός τῶν Περικανῶν πολέμων. Μουσεῖο Νάπολης ('Ιταλία).

πλεόναντα

συρτίζει
σύνειδον γεγονότος
Μακρούνες

οι "Ελληνες μαζί τήν ἀπόφαση, φύγουν πολλά ἑλληνικά πλοια γιά τήν Πελοπόννησο πρίν ἀπό τά χαράματα.

'Αναγκάστηκε γι' αὐτό νά χρησιμοποιήσει δύσκολο τέχνασμα. 'Εστειλε κρυφά τόν ἐμπιστο δοῦλο του Σίκινο στόν Ξέρξη νά τού παραγγείλει «φιλικά», πώς ἔπρεπε νά ἀποκλείσει μέ τά καράβια του τό στενό τῆς Σαλαμίνας, γιατί οι "Ελληνες ἐτοιμάζονταν νά φύγουν καί θά ἔχανε τήν εύκαιρια νά τούς νικήσει πέρα γιά πέρα. Οι Πέρσες πίστεψαν τό μήνυμα καί ἐνώ ἀκόμη ἡταν σκοτάδι ἔφτασαν στό ἄνοιγμα τοῦ στενοῦ. Τήν ίδια ώρα ἔνα μέρος τοῦ στρατοῦ τούς, ἀποβιβάζοταν στήν Ψυττάλεια.

Τό τέχνασμα τοῦ Θεμιστοκλέους.
Σίκινος

'Εκείνη τήν κρίσιμη νύχτα παρουσιάστηκε στό Θεμιστοκλή κι ὁ 'Αριστείδης, πού κατόρθωσε νά φύγει ἀπό τήν Αἴγινα μ' ἔνα μικρό καράβι, νά ξεγλιστρήσει ἀνάμεσα ἀπό τά ἐχθρικά πλοια καί νά βρει τό Θεμιστοκλή. Τοῦ είχε δοθεὶ ἔξαφρα, ὅπως καί σε ἄλλους ἔξορίστους, ἀμνηστία κι ἀφοῦ ἀνάγγειλε πώς οι Πέρσες πλησίαζαν, δήλωσε ὅτι ἡταν πρόθυμος νά ἀγωνιστεῖ, αύτή τή στιγμή τοῦ ὑπέρτατου κινδύνου, ὅπου τοῦ ὅριζαν, ξεχωνώντας τίς παλαιές διαμάχες.

Μόλις ξημέρωσε, ἄρχισε ἡ σύγκρουση. 'Από τό Αιγάλεω ψηλά ὁ Ξέρξης, καθιομένος σε θρόνο πού είχε διατάξει νά τοῦ στήσουν ειδικά γιά τήν περίσταση, περίμενε νά ιδεῖ τήν ἔξελιξη τῆς ναυμαχίας.

Χίλια πλοια περίπου καί γύρω στούς 300.000 ἀντρες είχαν οι Πέρσες. Οι "Ελληνες 378 καράβια (180 ἡταν τῆς 'Αθήνας)..

Ο 'Αριστείδης

Μόλις δόθηκε τό σύνθημα, στούς ἤχους τῶν παιάνων, ὅρμησαν τά ἐλληνικά καράβια πάνω στά περσικά, πού λίγα-λίγα χιμοῦσαν νά μποῦν μές στά στενά. 'Η γενναιότητα κι ή τέχνη πού ἔδειξαν οἱ Αἰγινῆτες κι οἱ Ἀθηναῖοι ναύτες, ἐμψύχωσαν ὄλους τούς Ἑλληνες. "Υστερα ἀπό μερικές ώρες, πλήθος ἀπό σπασμένα ξύλα καραβιῶν και πτώματα τῶν ἔχθρῶν γέμιζαν τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Πολλά ἀπό τά περσικά πλοϊα, στήν προσπάθειά τους νά φύγουν βιαστικά, συγκρούονταν μέ ἄλλα δικά τους, πού ἔρχονταν πίσω καί διαλύονταν. 'Η καταστροφή ἦταν φοβερή. 'Ο ἐλληνικός στόλος είχε κερδίσει νίκη ἀφάνταστα λαμπτρά.

Δεύτερο
τεχνασμα τοῦ
Θεμιστοκλῆ

'Ο δαιμόνιος Ἀθηναῖος πρότεινε νά καταδιώξουν τά περσικά καράβια και νά καταστρέψουν τά γεφύρια στόν Ἐλλήσποντο, ἀπ' ὅπου θά περνοῦσε τό περσικό πεζικό. Δέν είσακούστηκε. Γιά νά είναι ὅμως σίγουρος, πώς ὁ στρατός τῶν Περσῶν θά ἔφευγε τό γρηγορότερο, ἔστειλε ξανά τό Σίκινο στόν Ξέρεν νά τοῦ παραγγίλει, «φιλικά δῆθεν καί πάλι», πώς ἦταν ἀνάγκη νά περάσουν τό ταχύτερο οἱ Πέρσες τόν Ἐλλήσποντο, γιατί οἱ Ἑλληνες θά χαλάσουν τά γεφύρια.

'Απογοητευμένος ὁ Ξέρενς ἀπό τή συμφορά, πίστεψε καί πάλι τό μήνυμα τοῦ Θεμιστοκλῆ. Βιαστικά γύρισε πίσω μέ τό στρατό του ἀποδεκατισμένο ἀπό τίς κακουχίες, τίς ἀρρώστιες και τίς στερήσεις. Πίσω του ἄφησε τό Μαρδόνιο μέ 300.000 στρατό νά ξεχειμωνιάσει στή Θεσσαλία, ἐτοιμάζοντας τήν ἐπίθεση γιά τόν ἐρχόμενο χρόνο.

'Ο Ἱδιος ὁ Μέγας Βασιλεὺς, ταλαιπωρημένος ἀφάνταστα, ὅταν ἔφτασε στόν Ἐλλήσποντο, βρήκε τίς γέφυρες χαλασμένες ἀπό τίς ἄγριες τρικυμίες. Πέρασε στήν ἀπέναντι ἀκτή πάνω σ' ἔνα θλιβερό καραβάκι. Τά ὄνειρά του γιά νά κυριαρχήσει στήν Ἐλλάδα τά ἔβλεπε νά σβήνουν. 'Ο στόλος του μετέφερε στήν Ἀσία τά λείψανα τῆς μεγάλης στρατιᾶς, πού ὅταν λίγους μήνες πρίν ἐμφανίστηκε στήν Ἐλλάδα, είχε σπείρει τόν τρόμο και τόν πανικό. 'Η μικρή κι ἀσήμαντη Ἐλλάδα, πού πίστευε ὅτι θά ἔπεφτε στά χέρια του και μόνο στό ἀκουσμα τής ἀριθμητικῆς δύναμης τοῦ στρατοῦ του, τοῦ είχε ξεφύγει, ὅπως και πρίν ἀπό δέκα χρόνια στόν πατέρα του.

12. ΤΙΜΕΣ ΣΤΟ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

'Ενωμένοι γιά πρώτη φορά οἱ Ἑλληνες ἀγωνίστηκαν και νίκησαν στή Σαλαμίνα. Πολέμησαν μέ ἀφταστη γενναιότητα τήν ώρα τῆς σύγκρουσης. 'Η ἐκπληκτική ὅμως αὐτή ἐπιτυχία ἦταν κυρίως ἐργο ἐνός μονάχα ἄνδρα, τοῦ Θεμιστοκλῆ. 'Έκεινος μέ τίς συμβουλές και τίς ἐπιτυχημένες ἐνέργειες του είχε ὀδηγήσει στή νίκη.

Αύτός ὁ ράματίστηκε τήν κατασκευή τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου και

πρόβλεψε τήν έπανάληψη τῆς περσικῆς ἐπίθεσης. Αὐτός όργανωσε τό σχέδιο τῆς ναυμαχίας, αὐτός ἐπίσης σκέφτηκε καὶ πραγματοποίησε τά τεχνάσματα πού ἔσπρωξαν τὸν Ξέρεη νά ἐνεργήσει, δῆπας ἡταν βολικό στά σχέδιά του. Στή σύνεση, στήν ἐπιμονή, στήν ύπομονή καὶ στήν εύφυΐα του χρωστούσε ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα τή σωτηρία της.

"Υστερα ἀπό τὴν φυγή τῶν Περσῶν, ὄλοι οἱ "Ἐλληνες μιλοῦσαν γιά κεῖνον. Οἱ ἕιδοι οἱ Σπαρτιάτες τὸν κάλεσαν στήν πόλη τους, ὅπου τὸν ἐτίμησαν ἔξαιρετικά. Τό βραβεῖο πού τοῦ πρόσφεραν γιά τή σύνεσή του ἡταν ἔνα στεφάνη ἐλιᾶς καί, μαζί, τοῦ χάρισαν ἔνα ὥραιο ἄρμα. "Οταν ἔψυγε, τριακόσια πολικάρια τὸν συνόδεψαν ὡς τά σύνορα τῆς Λακωνικῆς.

Ἡ ὥραιοτερη μέρα τῆς ζωῆς του, ὅπως ἔλεγε ἀργότερα ὁ Ἰδιος, ἡταν ἡ μέρα πού μπαίνοντας στό στάδιο τῆς Ὀλυμπίας, γιά νά παρακολουθήσει τούς ἀγῶνες, ἀντίκρισε τὸν ἔξαλλο ἐνθουσιασμό τοῦ πλήθους. Οἱ θεατές σταμάτησαν ξαφνικά νά προσέχουν τ' ἀγωνίσματα κι ὄλοι σηκώθηκαν καὶ τὸν καταχειροκρότησαν, χαρακτηρίζοντάς τον σωτήρα τοῦ ἔθνους.

Τὴν Ἱδία ἐποχὴ πού κερδήθηκε ἡ ναυμαχία στή Σαλαμίνα, ἔνα ἄλλο μεγάλο γεγονός ἔγινε στή Δύση. Οἱ Καρχηδόνιοι, μεγάλοι ἀνταγωνιστές τῶν Ἐλλήνων τῆς Σικελίας, θέλησαν νά χτυπήσουν τίς Ἑλληνικές πόλεις τοῦ νησιοῦ. Ὁ Γέλων, ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, μέ τὸν πεθερό του Θήρωνα, τύραννο τοῦ Ἀκράγαντα, ἀνάλαβαν τὸν ἀγώνα. Ἔτσι, ὅταν πολιορκήθηκε ἀπό τούς Καρχηδονίους ἡ πόλη Ἰμέρα, μέ τή βοήθεια πού ἔστειλαν ὁ Γέλων κι ὁ Θήρων, οἱ κάτοικοι τῆς κέρδισαν λαμπρή νίκη. Ὁ ἀρχηγός τῶν Καρχηδονίων Ἀμίλκας σκοτώθηκε, κι ὁ στόλος του πυρπολήθηκε. Μέ τὴν ἐπιτυχία αὐτή σώθηκεν οἱ "Ἐλληνες τῆς Δύσης.

Η νίκη τῶν
Ἐλλήνων στήν
Ίμέρα

13. ΟΙ ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΚΙ ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΔΟΝΙΟΥ

Παρ' ὅλη τή δόξα πού κέρδισαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὕστερα ἀπό τή δεύτερη Ἑλληνική νίκη, οἱ Σπαρτιάτες δέν πικράθηκαν. Στήν Ἑλλάδα ἔπαισαν νά ἔχουν ἐκεῖνοι μόνο τή φήμη τῆς πρώτης πόλης. Κάθε Ἑλληνας, μετά τίς νίκες στό Μαραθώνα καὶ στή Σαλαμίνα, πλάι στὸ ὄνομα τῆς Σπάρτης σκεφτόταν καὶ τό ὄνομα τῆς Ἀθήνας.

Στό μεταξύ, ἡ περσική ἀπειλή δέν εἶχε παύσει νά ὑπάρχει. Πολυάριθμος ἔχθρικός στρατός βρισκόταν στή Θεσσαλία κι εἶχε γιά συμμάχους τούς ἴδιους τούς Θεσσαλούς καὶ τούς Θηβαίους.

Ο Μαρδόνιος, κατάπληκτος ἀπό τήν ἀγωνιστική διάθεση τῶν Ἀθηναίων, προσπάθησε νά τούς πάρει μέ κάθε τρόπο μέ τό μέρος του. Τούς ὑποσχέθηκε τήν ἡγεμονία ὀλόκληρης τῆς Ἑλλάδας καὶ

μεγάλη ἀποζημίωση γιά τήν καταστροφή πού είχαν προξενήσει στήν πόλη τους οἱ Πέρσες, ἀν συμμαχοῦσαν μαζί του.

Οἱ περσικὲς προτάσεις ἔγιναν ἀπό τὸν Ἀλέξανδρο, βασιλιὰ τῆς Μακεδονίας. Μαθαίνοντας οἱ Σπαρτιάτες τήν ἀποστολή του, βιάστηκαν νά στείλουν κι αὐτοί δικούς τους ἀπεσταλμένους στήν Ἀθήνα, μήπως λυγίσουν οἱ δυστυχισμένοι πολίτες της. Ἐπειδὴ δέν κατόρθωσαν νά καλλιεργήσουν τή γῆ τους οἱ Ἀθηναῖοι, μέ τή φοβερή περιπέτεια πού πέρασε ὁ πληθυσμός, καί τήν ἐρείπωση τῆς πόλης, προσφέρθηκαν οἱ Σπαρτιάτες ν' ἀναλάβουν μαζί με τούς συμμάχους τους τή διατροφή τῶν ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν, ὅσο θά κρατοῦσε ὁ πόλεμος. Ἐμπρός στούς Σπαρτιάτες πρέσβεις, ύστερα ἀπό πρόταση τοῦ Ἀριστείδη, οἱ περήφανοι ἐκεῖνοι ἀνθρωποι ἀποκρίθηκαν στόν ἀπεσταλμένο τοῦ Μαρδονίου πώς «ὅσο ὁ ἥλιος πηγαίνει καί ξανάρχεται τόν ἴδιο δρόμο του, ποτέ δέ θά συμμαχήσουμε μέ τόν Ξέρεν· ἀλλά θά τοῦ ἀντιστεκόμαστε ὑπερασπίζοντας κι ἔχοντας βοηθούς μας τούς θεούς καί τούς ἥρωες, πού ἐκεῖνος χωρίς φόβο τούς ἔκαψε τούς ναούς καί τ' ἀγάλματα».

Ἡ περηφάνεια
τῶν Ἀθηναίων
πού τοῦ
νόμου
αρνήθη
αύτη

Ἀμέσως ύστερα ἀπάντησαν καί στούς Λακεδαιμονίους πώς «δέν ύπάρχει τόσο πολύ χρυσάφι στή γῆ πουθενά, οὔτε χώρα τόσο ύπεροχη στόν πλοῦτο καί στήν ὁμορφιά, πού ἐμεῖς γ' αὐτά τά καλά θά δεχτοῦμε νά πάμε μέ τό Μῆδο καί νά ύποδουλώσουμε τήν Ἑλλάδα». Μέ περηφάνια ἀρνήθηκαν, ύστερα, τήν πρόταση νά ἀναλάβουν τή διατροφή τους οἱ Λακεδαιμόνιοι κι οἱ σύμμαχοί τους. Τό μόνο πού ζήτησαν ἡταν «νά ξεκινήσει γρήγορα στρατός, γιατί τούς φαινόταν ὅτι δέ θά ἡταν μακριά ὁ καιρός, πού ὁ βάρβαρος θά παρουσιαζόταν καί πάλι, εισβάλλοντας στήν Ἀττική, μόλις ἔπαιρνε τήν είδηση πώς δέν είχαν σκοπό νά κάμουν τίποτα ἀπό ὅσα τούς ζητοῦσε».

14. Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ (479 π.Χ.)

Ἡ ἄρνηση τῶν Ἀθηναίων δέν ἀπέλπισε τό Μαρδόνιο πού ἄρχισε στό μεταξύ νά κατεβαίνει ἀπό τή Θεσσαλία πρός τά κάτω.

Γιά δεύτερη φορά οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκαταλείψαντε τήν πόλη τους μέ τήν ἀπόφαση ν' ἀντισταθοῦν καί πάλι στούς βαρβάρους, ἀν χρειαζόταν καί χωρίς τή σπαρτιατική βοήθεια, πού ἀκόμη δέν είχε φανεῖ.

Οἱ νέες προτάσεις τοῦ Πέρση στρατηγοῦ στούς Ἀθηναίους συνάντησαν νέα ἄρνηση. «Ἔτσι, βάδισε ἐναντίον τῆς Ἀθήνας καί τήν «κυρίευσε ἔρημη», ὅπως γράφει ὁ Ἡρόδοτος. Παράδωσε στή φωτιά καί στήν καταστροφή ὅ,τι είλη ἀπομείνει ὅρθιο: «τείχη ἡ κατοικία ἡ ναό, ὅλα τά ἔριξε καί τά σώριασε καταγῆς».

Οι Σπαρτιάτες ἔφτασαν, τέλος, μέ αρχηγό τό βασιλιά Παυσανία. Μαζί τους ἤρθε βοήθεια κι ἀπό ὅλες πόλεις τῆς Πελοποννήσου. Σ' αὐτή τῇ δύναμη ἐνώθηκαν καὶ 8.000 Ἀθηναῖοι ὄπλιτες. Ὁ στρατός τοῦ Μαρδονίου, ἀφοῦ ἀφῆσε τὴν Ἀθήνα, στρατοπέδευσε στήν πεδιάδα τῶν Θηβῶν, κοντά στὸν ποταμὸν Ἀσωπό, γιά νά μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ τό ἴππικό του. Ἀπέναντί τους παρατάχθηκαν οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις (70.000 περίπου).

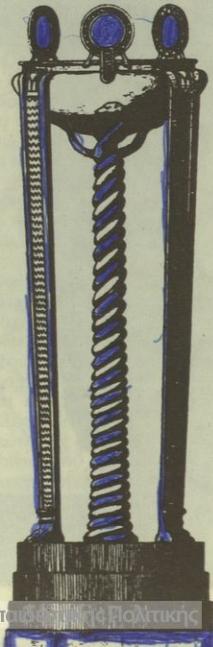
Στή μάχῃ πού ἄρχισε, ὕστερα ἀπό ἀναμονή δέκα ἡμερῶν, τή νίκη καὶ πάλι τήν κέρδισαν οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις. Οἱ Πέρσες ἀγωνίστηκαν μέ γενναιότητα, οἱ Ἑλληνες ὅμως στάθηκαν ἀκαταμάχητοι, γιατί πολεμοῦσαν γιά τή σωτηρία τῆς ἴδιας τῆς χώρας τους.

Τά λάφυρα στό πεδίο τῆς μάχης ἤταν πολλά καὶ πλούσια. Ἐνα μέρος τους προσφέρθηκε στούς θεούς: στό Δία τῆς Ὄλυμπίας καὶ στὸν Ποσειδώνα τῆς Ἰσθμίας. Στούς Δελφούς ἔστησαν χρυσό τρίποδα πάνω σέ χάλκινη βάση, πού τή σχηματίζαν οἱ κορμοί τριῶν φιδιῶν. Πάνω τους σκάλισαν τά ὄνόματα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πού πήραν μέρος στόν ἀγώνα ἐναντίον τῶν βαρβάρων.

Ο Παυσανίας πρότεινε νά κηρυχθεῖ ἱερός τόπος τό πεδίο τῆς μάχης, καὶ ὁ ποιητής Σιμωνίδης ἔγραψε ξανά ἔνα θαυμάσιο ἐπίγραμμα: «Ἄν ἡ μεγαλύτερη ἀρετή εἶναι νά πεθαίνει κανείς παλικαρίσια, αὐτό ἔχωρα τό χάρισε σέ μᾶς ἡ τύχη. Γιατί στήν προσπάθειά μας νά δώσουμε τήν ἐλευθερία στήν Ἑλλάδα, πέσαμε καὶ πήραμε τήν ἀγέραστη δόξα».

Σχεδιαστική ἀναπαράσταση τοῦ μεγάλου χάλκινου τρίποδα, πού είχε χρυσό λέβητα καὶ λίθινο στήριγμα, τούς κορμούς τριῶν περιστρεφόμενων φιδιῶν πού τά κεφάλια τους στήριζαν τό λέβητα. Πάνω στό λίθινο αὐτό στήριγμα χαράστηκαν τά ὄνόματα δλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πού πήραν μέρος στούς ἀπελευθερωτικούς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν. Τό ἔργο μεταφέρθηκε μετά τό τέλος τῶν ἀρχαίων χρόνων στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπως καὶ πολλά ὅλλα ἔργα, γιά διακόμηση τῆς νέας πόλης, καὶ σήμερα σώζονται ἐλάχιστα κομμάτια ἀπό τό λίθινο στήριγμα.

Ἑλληνική νίκη

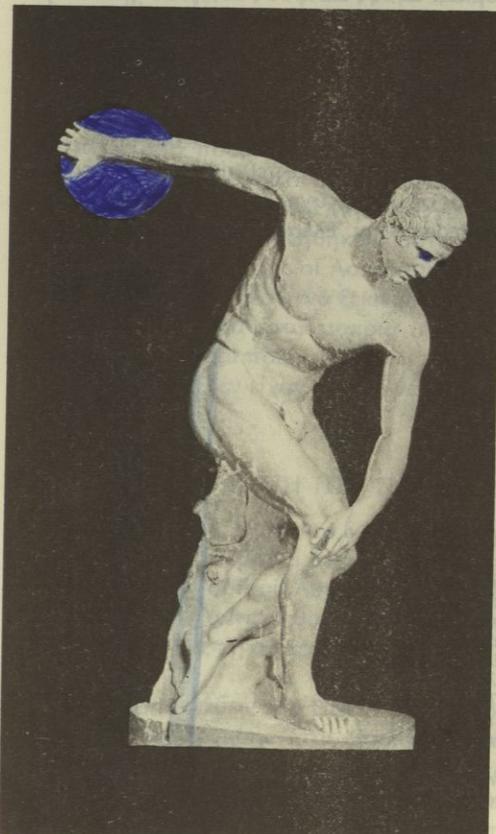
“Υστερα ἀπό τή μάχη τῶν Πλαταιῶν, δέν πάτησε πιά περσικό πόδι στήν Ἑλλάδα.

15. Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΥΚΑΛΗΣ (479 π.Χ.)

Τήν ίδια μέρα πού οι Ἑλληνικές πεζικές δυνάμεις μάχονταν στίς Πλαταιές, στή Μυκάλη, ἀπέναντι στή Σάμο, ὁ ἐνωμένος Ἑλληνικός στόλος, μέ ἀρχηγούς τόν Ἀθηναῖο Ξάνθιππο καὶ τό Σπαρτιάτη Λεωτοχίδη, νίκησε μεγάλη περσική δύναμη στή στεριά κι ἔκαψε τόν ἔχθρικό στόλο.

16. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

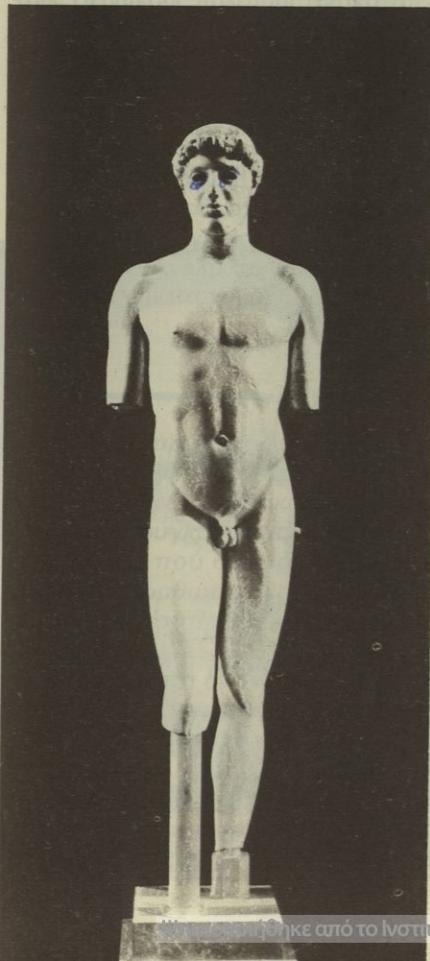
Οι Περσικοί πόλεμοι στάθηκαν γιά τόν Ἑλληνισμό ἑνα γεγονός μέ τεράστια σημασία, πού τ' ἀποτελέσματά του παρουσιάστηκαν κα-

Λίθινο ἀντίγραφο τοῦ περίφημου χάλκινου πρωτότυπου τοῦ γλύπτη Μύρωνα, τοῦ Διακοβόλου. Ο ἀθλητής παριστάνεται τή σπιγμή ἀκριβώς πού ἐτοιμάζεται νά ρίξει τό δίσκο, κι ἔτσι ὁ καλλιτέχνης ἔχει ὅλη τήν εὐκαρίσια νά τονίσει τήν ἔνταση τῶν μελάν του. Τό ἀντίγραφο τοῦ χαμένου πρωτοτύπου βρίσκεται σήμερα στό Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ στή Ρώμη. Ἐργο τοῦ λεγόμενου «ἀστηροῦ ρυθμοῦ», πού ὁ Μύρων ὄπηρε ἔνας ἀπό τούς σπουδαιότερους ἐκπροσώπους του.

θαρά στή διάρκεια τοῦ 5ου αἰ., τήν ἐποχή δηλαδή πού σημειώνεται ἡ πιό δραματική περίοδος καί σταθεροποιεῖται ἔνας πρωτόφαντος πολιτισμός.

Μιά χούφτα ἀνθρωποι ἀντιστάθηκαν στή μεγαλύτερη καί πλουσιότερη αὐτοκρατορία τῆς ἐποχῆς καί νίκησαν. Οἱ πόλεμοι αὐτοὶ ἔδειξαν πόσο μικρή σημασία ἔχει ἡ ἀριθμητική ὑπεροχή στό στρατό, ἢν δέ θερμαίνει τίς ψυχές τῶν ἀγωνιστῶν ἡ φιλοπατρία καί ἡ ἀγάπη γιά τήν ἐλευθερία. Ἡ Περσική αὐτοκρατορία ἔστειλε σέ ἄλλη ἥπειρο ἔνα στρατό μωσαϊκό, πού τὸν ἀποτελοῦσαν στρατιῶτες ἀπό κάθε κατακτημένο κράτος. Δέν ὑπῆρχε συνοχή μεταξύ τους, κι οὔτε πολεμοῦσαν γιά ιδανικά. Μοιραία διαλύθηκε ἡ τεράστια ἐκείνη δύναμη στήν ἀπόφαση τῶν λιγοστῶν Ἑλλήνων νά ἀγωνιστοῦν γιά

Τό «παιδί τοῦ Κριτίου». Ἀγαλμα
νεαροῦ ἐφίβου, ἔργο πρωτότυ-
πο, σε μάρμαρο, τοῦ περίφημου
γλύπτη Κριτίου – ἡταν ὁ ἔνας ἀπό
τοὺς δύο πού φιλοτέχνησαν μετά
τῇ φυγῇ τῶν Πέρσων ἀπό τὴν Ἐλ-
λάδα, τό σύμπλεγμα τῶν Τυρα-
νοκτόνων, πού στήθηκε στὴν
Ἄγορά τῶν Ἀθηνῶν. Στό ἀγαλμα
αὐτό φάνεται ἡ ἐλαφρία μελαγ-
χολία πού καθρεφτίζεται στὰ
πρόσωπα μετά τοὺς Περσικούς
πολέμους. Κυρίως, δύμα, ἀξίζει
νά προσέξει κανείς τὴν ἀλλαγή
στή στάση τοῦ σώματος, συγκρί-
νοντας αὐτό τὸ ἔργο μὲ τὸν Κούρο
Ἀριστοδίκο, ἔνα ἔργο τοῦ 490 π.Χ.
Τάρα, βγαίνει ἐμπρός τὸ δεξῖ, κι
ὅχι τὸ ἀριστερό πόδι, καί τὸ κορμί
ζυγίζεται κανονικά ὡς τὸ τελευ-
ταῖο μέδος του, ωστερα ἀπό τὴ
στάση αὐτή τῆς ἀνάπausης. Κάθε
λεπτομέρεια τοῦ σώματος ἀπο-
πνέει δύναμη κι δόλοκληρο τὸ ἔργο
ξεχωρίζει γιά τήν τέλεια πραγμα-
τικά ἐργασία του. Ἔργο τοῦ 480
π.Χ. περίπου. Μουσεῖο Ἀκροπό-
λεως.

νά διατηρήσουν τά μικρά κράτη τους, καί γιά νά μή χάσουν τήν έλευθερία τους, ένα μεγάλο ἄγαθό ἔξαφανισμένο στήν ψυχή τῶν στρατιωτῶν τοῦ Δαρείου, τοῦ Ξέρην καί τοῦ Μαρδονίου.

Οι λίγοι, ἔτσι, νίκησαν τούς πολλούς. "Τὸ πιό σπουδαῖο εἶναι ἡ περηφάνια κι ἡ αὐτοπεποίθηση πού οἱ Ἑλληνες ἀπόκτησαν, ὅστερα ἀπό αὐτῆς τήν ἀνέλπιστη ἐπιτυχία. "Ενιωσαν τήν ἀνωτερότητα τοῦ πολιτισμοῦ τους, καί μ' αὐτῷ τόν ψυχικό πλοῦτο προχώρησαν καί δημιούργησαν τό μεγάλο αἰώνα στήν πολιτική, στήν τέχνη καί στά γράμματα.

"Αν ἡ Ἑλλάδα χανόταν τότε, δέ θά ἔβλεπε ποτέ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου τό θαῦμα τοῦ χρυσοῦ αἰώνα, πού ἀκόμη καί σήμερα, πλάι

'Η «κόρη τοῦ Εύθυδίκου» (ἀριστερά) καί ὁ «ξανθός ἔφηβος» (δεξιά), δύο ἀριστουργητικά ἔργα τοῦ αὐτοπροστρόφου ρυθμοῦ, μέτο τοῦ χαρακτηριστικοῦ, κάτωσανοφρουωμένο, ὑφος τῆς ἐποχῆς. Πρόκειται γιά ἔργα ἔξαιρετης ποιότητας: ἡ κόρη ὀνομάζεται συμβατικά ἔτσι, γιατί ἔκεινος πού τήν ἀφέρωσε στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν στή θεά Ἀθηνᾶ, λεγόταν Εὐθύδικος, διπος φαίνεται ἀπό τό κάτω μέρος τοῦ ἔργου, που διατηρεῖται, μέτην ἐνεπίγραψη βάση του. 'Ο ἔφηβος, είναι τό κεφάλι ἐνός κούρου τῆς ἐποχῆς, σέ φυσικό μέγεθος. 'Ονομάστηκε ξανθός, γιατί ὅταν βρέθηκε χρύσιζαν τά μαλλιά του, ἀπό τά ἔχη τοῦ χρώματος πού είχαν βάλει στήν ἀρχαιότητα στό κεφάλι του, γιά νά δείξουν πώς τά μαλλιά του ἦταν ξανθά. 'Εργα τοῦ τέλους τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσείο Ἀκροπόλεως.

στίς ύψηλές ιδέες της χριστιανικής θρησκείας, θρέφει τόν πολιτισμό της έπειτα χῆς μας (τόν έλληνοχριστιανικό). Στούς γεμάτους αύτοθυσία ἀγειρέων των Έλλήνων στούς Περσικούς πολέμους χρωστάει ο Εύρωπαικός πολιτισμός τεράστια ὄφειλή.

Η Ἀθήνα πρόσφερε πάνω ἀπό' ὅλες τίς πόλεις τότε. Σά νά ἐνηλικιώθηκε ξαφνικά κι ἔνιωσε ποιά ἡταν ἡ ἀποστολή της στόν κόσμο, μέ μεγάλη σοβαρότητα κι αἰσθημα εὐθύνης πῆρε ἡγετική θέση καὶ κατόρθωσε νά ἀνταποκρίθει θαυμαστά στήν τόσο κρίσιμη περίσταση.

Καλύτερα ἀπό καθετί ἄλλο ἡ τέχνη τῶν τριάντα χρόνων μετά τούς Περσικούς πολέμους ἀντικατοπτρίζει αὐτή τήν ἐντονή ἀλλαγή στή νοοτροπία τῶν Ἀθηναίων κι ὅλων τῶν Έλλήνων. Τά τριάντα χρόνια μεταξύ 479-450 π.Χ. τά λένε στήν ιστορία τῆς Τέχνης αὔστηρό ρυθμό. Η ἀλλαγή εἶναι φανερή: Τό κορμί στά ἀγάλματα στερεάνεται πιά μέ ἄλλο τρόπο σέ μιά στάση φυσική καὶ ζυγισμένη. Τό χαμόγελο χάνεται ἀπό τά πρόσωπα, ἀντίθετα μέ τήν προηγούμενη περίοδο, τότε πού ἀκόμη κι ὅταν ἡταν πληγωμένος ἡ ἐτοιμοθάνατος ὁ ἀνθρώπος, χάραζε στή μορφή του τό «ἀρχαϊκό» μειδίαμα. Αὔστηρη συλλογή καὶ συγκέντρωση χαρακτηρίζει τήν ἔκφραση στά πρόσωπα τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἄλλων γλυπτῶν τῆς ἐποχῆς, πού εἶναι γεμάτα χυμό, φλόγα καὶ δύναμη.

'Ο ρόλος τῆς
Ἀθήνας

'Ο αύστηρός
ρυθμός (479-450)

KYRIA SΗMEIA

1. Μιά σειρά ἀπό λαμπρές νίκες στό Μαραθώνα (490), στή Σαλαμίνα (480) καὶ στίς Πλαταιές (479) γλίτωσαν τούς "Ελληνες ἀπό τό φοβερό Περσικό κίνδυνο.

2. Στίς συγκρούσεις μέ τούς Πέρσες φάνηκε ἡ ἀξία τῶν Ἀθηναίων, πού ὀρχικά μέ τό Μιλιτιάδη κι ὑστερα μέ τό Θεμιστοκλή κατόρθωσαν καὶ τούς "Ελληνες νά βοηθήσουν νά κερδίσουν τίς λαμπρές νίκες, καὶ τό γόητρο τῆς πόλης τους νά ύψωσουν.

3. 'Αξέχαστη ἔμεινε μέσ στούς αἰώνες ἡ θυσία τοῦ Λεωνίδα μέ τούς 300 Σπαρτιάτες του στή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν.

4. Οι ἀγώνες ἐναντίον τῶν Περσῶν δυνάμωσαν τό φρόνημα τῶν Έλλήνων. 'Ενωμένοι προσωρινά ἔσφυγαν τόν κίνδυνο. Μιά χούφτα ἀνθρώπων κατόρθωσε καὶ νίκησε ἀπέραντη αὐτοκρατορία, μόνο γιατί ἦθελε νά ζήσει ἐλεύθερη κι είχε τό αἰσθημα πώς μάχεται γιά νά σώσει τήν πατρίδα πού ύπεραγαποῦσε.

Οι Αθηναίοι
συντηρούσσουν
την πόλην

5. Η αύτοπεποίθηση κι η περηφάνια πού δημιούργησε ή νίκη, όδηγησαν στό θαῦμα τοῦ πέμπτου αἰώνα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο χαρακτήρας τεῦ Θεμιστοκλῆ:

«Φαίνεται πώς τα πολιτικά τράβηξαν τό Θεμιστοκλῆ γρήγορα καί ζωρά, καί έντονη όρμή τόν κυρίεψε γιά τή δόξα... κι ήταν τόσο παράφορος γιά τή δόξα... ώστε νέος άκομα, σταν έγινε ή μάχη έναντίον τών βαρβάρων στό Μαραθώνα καί διαφημίστηκε ή στρατηγία τοῦ Μιλιπάδη, αὐτός φαινόταν σκεπτικός πολλές φορές, καί τίς νύχτες έμενε ἄγρυπνος, δέν πήγαινε στά συνηθισμένα συμπόσια κι ἐλεγε σέ κείνους πού τόν ρωτούσαν κι ἀπορούσαν γιά τήν ἀλλαγή τῆς ζωῆς του, πώς δέν τόν ἀφήνε νά κοιμηθεῖ τό τρόπαιο τοῦ Μιλιπάδη. Γιατί οι μέν άξοι νόμιζαν πώς ή ἤταν τών βαρβάρων στό Μαραθώνα ήταν τό τέλος τοῦ πολέμου, ἐνώ ο Θεμιστοκλῆς πώς ήταν ή ἀρχή μεγαλύτερων ἀγώνων καί γι' αὐτούς ἐτοίμαζε πάντοτε τόν ἑαυτό του γιά τό συμφέρον δλόκληρης τῆς Ἑλλάδας...».

Πλουτάρχου, «Βίος Θεμιστοκλέους», κεφ. 3 (Μετ. Α.Κ.)

2. Η Ἀθήνα τειχίζεται βιαστικά:

«Τείχισαν οι Ἀθηναῖοι τήν πολιτεία τους, μέσα σέ λίγο διάστημα καί είναι φανερό ἀκόμα· καί τώρα πώς τό χτίσιμο έγινε βιαστικά. Γιατί ή πρώτη σειρά ἀπό κάτω είναι ἀπό λογῆς-λογῆς πέτρες, πού ἔδω κι ἔκει δέν είναι ταιριασμένες κολλητά, ἀλλά βαλμένες διπάς τίς ἔδιναν οι βιοθοί, καί μπήκαν στό τείχος πολλές στήλες ἀπό τάφους κι ἀλλες δουλεμένες πέτρες. Γιατί ο περίγυρος τοῦ τείχους έγινε μεγαλύτερος καί βγήκε ἔξω ἀπό την πολιτεία καί γι' αὐτό βιαστικά τά μετακίνησαν ὅλα ἀλογάριστα. "Υστέρα πρόσταξε ο Θεμιστοκλῆς νά χτίσουν καί τά ὑπόλοιπα μέρη στά τείχη τοῦ Πειραιᾶ (πού είχε γίνει ἀρχή πρωτύτερα σταν ήταν γιά ἔνα χρόνο ἀρχοντας τῆς Ἀθήνας πρώτος), γιατί πίστευε πώς η τοποθεσία ήταν κατάλληλη ἀφού είχε τρία φυσικά λιμάνια καί πώς τώρα πού είχανε γίνει ναυτικοί θά συντελούσε πολύ νά δυναμώσει ή Ἀθήνα (γιατί πρά το, αὐτός τόλμησε νά πει πώς πρέπει νά πιαστούν ἀπό τή θάλασσα) καί ἐπ. μιᾶς ἀρχῆς ἀνάπτυξε παράλληλα τόν Πειραιά μέ τήν Ἀθήνα».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 93 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΗ ΑΘΗΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

‘Ο μεγάλος άγώνας έναντίον τῶν βαρβάρων εἶχε τὴν τελευταία στιγμή ένώσει τούς “Ελληνες”. “Οταν ὅμως ἡρθε ὁ καιρός τῆς εἰρήνης, κάθε σπουδαία ἐλληνική πόλη-κράτος θυμήθηκε τὰ παλιά κι είδε τίς ἄλλες πόλεις ὅχι σά μονάδες τοῦ ἴδιου ἔθνους, ἀλλά σάν ἀντιπάλους. Κι ἐνῶ ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων στούς Περσικούς πολέμους στάθηκε μιά στιγμή ἐκπληκτική στὴν ιστορία τους, μέ συνέπειες ἀνυπολόγιστα μεγάλες, ἡ ἐλεψιψη ἐνότητας, ὀμέσως ὑστερα ἀπό τὸ ἔχο ϕεγγοβόλημα τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους, ὀδήγησε σὲ ἀτελείωτη σειρά ἐμφυλίων πολέμων, πού τελικά πλήγωσαν ἀνεπανόρθωτα τὴν Ἑλλάδα. ”Ετσι οἱ “Ελληνες μέ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια σύντριψαν ὅ, τι είχαν μέ τόση πνοή καὶ μέ τόση προσπάθεια δημιουργήσει.

Στά πρώτα πενήντα χρόνια – τῇ λαμπρῇ Πεντηκονταετίᾳ – ἡ Ἀθήνα πήρε τὴν ἡγετική θέση καὶ πρόβαλε τὸ «Ἐλληνικό θαῦμα», δημιουργώντας μέ τὸ μεσουράνημά της τὸν «χρυσοῦν αἰώνα».

Τ. Η ΠΡΩΤΗ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ – ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

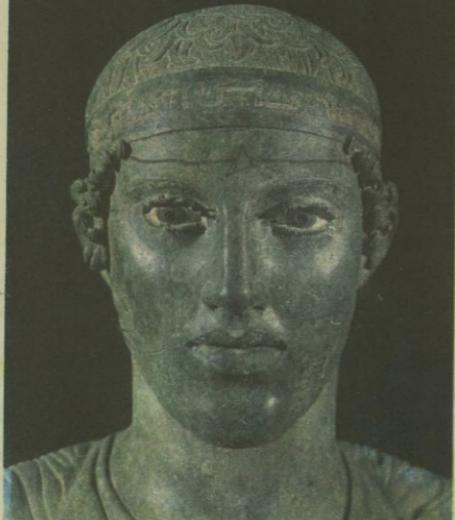
Οι Ἀθηναῖοι, θαμπωμένοι κι οἱ ἴδιοι ἀπό τὴν ἐπιρροή πού ἀπόχτησαν στὶς ἐλληνικές πόλεις, πίστεψαν χρέος τους νά ἔξακολουθήσουν τὸν ἀπελευθερωτικό ἄγώνα τῶν ἀλύτρωτῶν Ἑλλήνων στὰ νησιά καὶ στή Μ. Ἀσία, πού βρίσκονταν ἀκόμα στὴν κατοχή τῶν Περσῶν.

Στό πρόγραμμα αὐτό, γιά ἐλάχιστο διάστημα, ἡγήθηκαν οἱ Σπαρτιάτες. Μέ ἀρχηγό τὸν Παυσανία τά ἐλληνικά καράβια ἐλευθερώσαν τὰ νησιά στό Αἴγαιο καὶ τράβηξαν γιά τὴν ἀνάκτηση τῶν Στενῶν στὸν Ἐλλήσποντο, παίρνοντας τή Σηστό κι ὑστερα τό Βυζάντιο ἀπό τούς Πέρσες. “Υστερα ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις αὐτές οι Σπαρτιάτες ἀποσύρθηκαν. Τά προβλήματα στό ἐσωτερικό τῆς χώρας τους, φλογερά πάντα καὶ κρίσιμα, τούς ἀνάγκασαν νά ἐγκαταλείψουν τὴν πανελλήνια πολιτική καὶ νά περιοριστούν στή χώρα τους. Δέν ἀγαποῦσαν ἔξαλλου ποτέ τίς μακρινές ἐπιχειρήσεις.

Οι Πέρσες είχαν προσωρινά ἀποσυρθεῖ, κανείς ὅμως δέν ἥξερε πότε θά γύριζαν πίσω κι ὃν θ' ἀφηναν τὴν Ἑλλάδα ἡσυχη γιά καιρό. Οι ἐλληνικές πόλεις ἔπρεπε ν' ἀγρυπνοῦν γιά τὴν ἀσφάλειά τους. Γι' αὐτό ἦταν ἀνάγκη νά ὑπάρξει κι ἔνας ἀρχηγός πού νά ὅργανώσει ὅλην αὐτή τὴν προσπάθεια. Ἀπό τή στιγμή πού οἱ Σπαρτιάτες ἀφησαν ἐλεύθερο τό δρόμο καὶ περιορίστηκαν στά θέματα τῆς Πε-

‘Απόφαση νά ἐλευθερωθούν οἱ ὀλύτρωτοι Ελληνες

Οι Ἀθηναῖοι ἀναλαμβάνουν τὴν ἡγεσία

Τό κεφάλι τού χάλκινου ήνιούχου πού έκτιθεται στό Μουσείο τῶν Δελφών. Πρόκειται γιά ένα από τά σπουδαιότερα ἔργα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, πού δείχνει τή θαυμάσια ἐπέξεργασία καὶ τήν ἔξαιρετη δομή τοῦ σώματος σ' αυτή τήν ἐποχή, ἐνώ παράλληλα ἀξιοσημείωτα είναι τό θαυμάσιο πρόσωπο. Ὁ ήνιοχος διατηρεῖται ὀλόκληρος – τοῦ λείπει μονάχα τό ἀριστερό χέρι. Στό δεξιό κρατούστε τά χαλινάρια τῶν ἀλόγων τοῦ ὄρματος, πού ἔχει χαθεῖ – διατηροῦνται μονάχα τρία πόδια καὶ οὐρά ἀλόγου. Στό γεράτο δύναμη θελητικό πρόσωπο του ξαφνίζουν τά θαυμάσια μάτια, πού φιλοτεχνημένα από διάφορα υλικά, ἀπόδιδουν τά χρώματα τά πραγματικά τοῦ ματιοῦ, σέ δὲ τίς ἀποχρώσεις του, καὶ ταυτόχρονα δίνουν μοναδική ζωντάνια στό ἔργο. Πρόκειται γιά τό ἀφιέρωμα τοῦ τύραννου τῆς Γέλας Πολυζάλου, πού νίκησε σέ ἀρματοδρομία στούς Δελφούς, τό 475 π.Χ. Ἐργο τοῦ μεγάλου καλλιτέχνην Πυθαγόρα τοῦ Ρηγίνου, ίσως.

λοποννησιακῆς Συμμαχίας, οἱ Ἀθηναῖοι δέν ἔχασαν τήν εὐκαιρία κι ἀποφάσισαν νά ἀναλάβουν αύτοί τήν προστασία τῶν νησιῶν καί τῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας. Τούς τό είχαν ἔξαλλου ζητήσει οἱ τελευταῖες. "Ἔτσι οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἤταν ἥσυχες γιά τήν ἔξωτερική τους ἀσφάλεια καὶ θά μποροῦσαν ν' ἀφοσιωθοῦν στά καθημερινά τους ἔργα.

Α' Αθηναϊκή
συμμαχία

Τό 478/7 συγκροτήθηκε ἡ πρώτη Ἀθηναϊκή συμμαχία μέ τήν Εὔβοια, τίς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τίς περισσότερες Κυκλάδες, τή Σάμο, Χίο, Μυτιλήνη, καὶ πολλές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Προποντίδας. "Ἔδρα της ὄριστηκε ἡ ιερή Δῆλος κι ἀρχηγός ἡ Ἀθήνα.

Στόν Ἀριστείδη, πού τόν είχαν ἔχειχαρίσει οἱ ἄλλοι "Ἑλληνες γιά τή λαμπρή του συμπεριφορά στίς ἐπιχειρήσεις τῆς Προποντίδας, ἀνάθεσαν οἱ Ἀθηναῖοι νά ρυθμίσει τίς ὑποχρεώσεις κάθε πόλης. Στή δύσκολη αύτή ὑπόθεση, ὁ «δίκαιος» Ἀθηναῖος τόσο σωστά τακτοποίησε τά πάντα, ώστε δέν ἀκούστηκε τό παραμικρό παράπονο.

"Ολες οι πόλεις θεωροῦνταν ίσες μεταξύ τους στή συμμαχία, τίς ἐπιχειρήσεις μόνο θά τίς κατεύθυνε ἡ Ἀθήνα. "Άλλες θά ἔδιναν καράβια (οἱ μεγαλύτερες) κι ἄλλες χρήματα, πού θά φυλάγονταν στό ναό τοῦ Ἀπόλλωνα στή Δῆλο. 'Η εἰσφορά αύτή σέ πλοια ἡ χρήματα ἤταν ἐτήσια.

2. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΚΙΜΩΝΑ

Ούσιαστικό πρόβλημα στήν ἔξωτερική πολιτική τῆς Ἀθήνας ἤταν τό ἐμπόριο της πού ὀλοένα ἀνέβαινε. Γ' αύτό, μέ τό δυνατό της στόλο θέλησε νά ἐλέγχει τούς ἐμπορικούς δρόμους στό Αίγαιο

καί στήν Ἀνατολική Μεσόγειο, ἀπό τὸν Ἐλλήσποντο ὡς τὴν Κύπρο,
ὅπου ἀκόμη ἀρμένιζαν ἐλεύθερα τὰ περισκά καράβια.

Τόν σπουδαῖο αὐτὸν ἄγώνα τὸν ἀνάθεσαν σέ ἔνα μεγάλο στρατηγό, τὸν Κίμωνα, γιό τοῦ Μιλτιάδη. Εὐγενικός, γενναῖος καὶ συνετός ὁ Κίμων θεμέλιωσε τὴν ναυτική ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν. Ἀντίθετος στὸ χαρακτήρα καὶ στὶς πεποιθήσεις ἀπό τὸ μεγάλο Θεμιστοκλῆ, ἀκολούθησε ὥστόσ την πολιτική πού χάραξε ἐκεῖνος, μὲ πρόγραμμα τὴν ἀνάδειξη τῆς Ἀθῆνας σέ πρώτη ναυτική δύναμη στήν Ἑλλάδα.

Δική του γραμμή ἦταν ὅχι ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλά ἡ συνεννόηση καὶ ἡ εἰρηνική συνύπαρξη ἀνάμεσα στίς Ἑλληνικές πόλεις. [‘Ο Πλούταρχος, ἔνας μεταγενέστερος συγγραφέας, τὸν ὄνομάζει «Ἑλληνικό ἡγεμόνα»]. Κι ἐπειδή πίστευε πως ἐπρεπε νά διατηρήσουν φιλικούς δεσμούς οἱ Ἀθηναῖοι μέ τὴν Σπάρτη, ἐργάστηκε πολύ γ' αὐτή τήν ἰδέα.

Ξεκαθάρισε τούς φοβερούς πειρατές τῆς Σκύρου καὶ μέ μιά σειρά νίκες του ἔξασφάλισε στούς Ἀθηναίους τή συμμαχία τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων στά παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, καθώς καὶ ἀρκετῶν πόλεων στά παράλια τῆς Κιλικίας, τῆς Καρίας καὶ τῆς Παμφυλίας (ύστερα ἀπό τή θαυμαστή νίκη ἐναντίον τοῦ Περσικοῦ στόλου, στόν ποταμό Εύρυμέδοντα, τό 467 π.Χ.). Ἡ τεράστια αὐτή νίκη τοῦ Κίμωνα ἐλευθέρωσε τὸ Αἴγαο ἀπό τούς Πέρσες κι ἔδωσε τήν εὐκαιρία ν' ἀναπτυχθεῖ πολύ τό ἀθηναϊκό ἐμπόριο.

Στήν πολιτική σκηνή τῆς Ἀθῆνας, ἐνῶ ὑπῆρχε ἀκόμη ὁ Θεμιστοκλῆς, κυριάρχησε ἡ γραμμή τοῦ Κίμωνα, πού συνεργαζόταν στενά μέ τόν Ἀριστείδη (ἀνῆκε κι αὐτός στό ἀριστοκρατικό κόμμα).

Τό πρόγραμμα
τοῦ Κίμωνα

Ἡ νίκη στὸν
Εύρυμέδοντα

~~3.~~ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΥΣΑΝΙΑ

Σκληρή τύχη περίμενε τόν ἐμπνευστή τῆς νίκης τῆς Σαλαμίνας. Μέ τήν ἀφάνταστη διορατικότητά του κατάλαβε πώς κάποτε θά ἔφτανε ἡ ὥρα νά συγκρουστεῖ ἡ Ἀθήνα μέ τή Σπάρτη. Ἡταν δυό κόσμοι δλότελα ἀντίθετοι κι ἡ συνεννόηση μεταξύ τους, ὅσο κι ἀν τήν πίστευε δυνατή ὁ Κίμων, ἦταν γιά τό Θεμιστοκλή ἀπραγματοποίητη. Τό ἀγρυπνο μάτι του, ἔξαλλου, καί τό ἔξοχο αἰσθητήριό του τόν προειδοποιοῦσαν πώς, γρήγορα, ὅχι μόνο ἡ Σπάρτη, ἀλλά κι ἀλλες Ἑλληνικές πόλεις, ιδιαίτερα τά Μέγαρα κι ἡ Κόρινθος, πού ἡ ἀνθηση τῆς Ἀθῆνας τίς ἔριχνε στή σκιά, δέ θά τῆς συγχωροῦσαν τά πρωτεῖα πού τόσο ἀπροσδόκητα είχε ἀποκτήσει.

Ἐνῶ ἀνοικοδομοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι τήν κουρσεμένη τους πόλη, ὁ

Ἡ ὁχύρωση τῆς
Ἀθῆνας

Μαρμάριο άνάγλυφο μέ παράσταση Ἀθηνᾶς πού φορεῖ τήν περικεφαλαία της καὶ στρίζεται στὸ δόρυ τῆς. Τὸ βλέμμα τῆς φαίνεται συγκεντρωμένο σὲ μιὰ στήλη χαμηλή πού βρίσκεται πλάι της. Ἐχει δημιουργηθεῖ ἀπορία στούς εἰδίκους τί νόημα ἔχει ἡ συλλογισμένη μορφή τῆς θεᾶς ἀπέναντι σ' αὐτή τη στήλῃ. Ὑποθέτουν πώς ἴως είναι στήλη μέ ὄνόματα περόνων στούς μακροχρόνιους πολέμους πού ἀκολούθησαν τούς ἐναντίον τῶν Περιών ἀπελευθερωτικούς ἀγάνες, ὡσπου νά ἐλευθερωθοῦν οἱ θάλασσες ἀπό τὸν Περσικό στόλο. Σ' αὐτούς τούς ἀγάνες, στούς ὅποιους πρωτοπάτησε ὁ Κίμων, χάθηκαν πολλοὶ νεαροὶ Ἀθηναῖοι, γι' αὐτό ὑποτίθεται πώς ἡ ἐκφραση τῆς θεᾶς είναι τόσο θλιμένη. Σύμφωνα μέ ἀλλην ἀπόψη, ἡ ἐκφραση τού προσώπου τῆς Ἀθηνᾶς είναι ἀπλῶς χαρακτηριστική τῆς ἐποχῆς πού κατασκευάστηκε τὸ ἔργο, καὶ ἡ θεά ἀπλῶς κοιτάζει τὸν «ὅρο» (δηλ. τὸ λίθο πού προσδιορίζει τὰ σύνορα τοῦ ἱεροῦ τῆς) ἡ ἔχει βυθιστεῖ στὴν ἀνάγνωση τῶν λογαριασμῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς. Ὁρισμένοι ἀρχαιολόγοι πιστεύουν πώς ἡ στήλη είναι ἀφιέρωμα τῶν τεχνιῶν πού κτίσαντε τὸ Κιρμάνειο τεῖχος, γύρω στά 460 π.Χ. Κοιτάξτε πόσο ὕφασια είναι ζωγράφημένη ἡ παράσταση πάνω στὴν ὄρθογώνων πλάκα. Ἡ ἐλαφρά πρός τά ἐμπρός γερτή στάση τῆς θεᾶς καὶ τὸ δόρυ διπού αὐτή στρίζεται, σχηματίζουν ἔνα τρίγυρον πού κλείνει μέ τὸ θαυμάσιο κεφάλι τῆς Ἀθηνᾶς. Μουσείο Ἀκροπόλεως.

Θεμιστοκλῆς πρότεινε νά τήν περιζώσουν μέ τεῖχος ἰσχυρό, κι ἐκείνη καὶ τὸν Πειραιά. Οι Σπαρτιάτες ἔφεραν μεγάλη ἀντίδραση σ' αὐτό τό σχέδιο. Βάζοντας, λοιπόν, τούς Ἀθηναίους νά ύψωσουν ὅσο γινόταν γρηγορότερα, καὶ μ' ὅποιο ὑλικό ἔβρισκαν ἐμπρός τους, τά τείχη, ξεκίνησε ὁ Θεμιστοκλῆς νά πάει γιά συνεννοήσεις στή Σπάρτη. Εἴδαμε, πώς ὁ ἔξοχος πολιτικός, ὅπου δέν μποροῦσε νά ἐπιβάλει τήν ἀπόφασή του, ἔβρισκε τρόπο νά τήν πραγματοποιεῖ μέ πλάγια μέσα.

Φτάνοντας στή Σπάρτη, ἀργοποροῦσε νά συναντηθεῖ μέ τούς Ἐφόρους, ἔχοντας συνεννοήθει μέ τούς συμπολίτες του νά τόν ειδοποιήσουν, μόλις τό χτίσιμο τῶν τειχῶν θά είχε ἀρκετά προχωρήσει. Ἔτοι, ὅταν ἔφτασε τό μήνυμα, κι ἐπισκέφτηκε τίς ἀρχές τῆς Σπάρτης, στή νέα τους ἄρνηση ἡ ἀπάντηση ἥταν ἔτοιμη: τά τείχη πού θ' ἀσφαλίζαν τήν Ἀθήνα είχαν πιά ύψωθει ἀρκετά.

Τό περιστατικό αὐτό στάθηκε μοιραῖο γιά τό Θεμιστοκλή. Οι Σπαρτιάτες δέν τόν συγχώρησαν ποτέ γιά τήν ἀνειλικρίνειά του καὶ, ὅταν παρουσιάστηκε ἡ εύκαιρία, τόν ἐκδικήθηκαν.

Τὸ ἄστρο τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου εἶχε ἀρχίσει νά γέρνει πρός τή δύση του. Δέν τὸν ἔβγαλαν ποτέ πά στρατηγό οἱ συμπατριῶτες του, καὶ στὴ διαμάχῃ μὲ τοὺς ἀριστοκρατικούς ἔχανε δλοένα. Στὸ τέλος, κατόρθωσαν οἱ ἀντίπαλοι του νὰ τὸν ἔξοστρακίσουν (471). Μέ πληγωμένη τὴν περηφάνια ζήτησε ἄσυλο στὸ Ἀργος, ὅπου προσπάθησε, ξεσκηνώνοντας τοὺς δημοκρατικούς ἐκεὶ καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Πελοποννήσου ('Αρκάδες καὶ Ἡλείους), νά ἐνοχλήσει τοὺς Σπαρτιάτες.

Στὸ μεταξύ, καὶ τὸν Παυσανία, τὸ νικητή τῶν Πλαταιῶν, τὸν περίμενε ἀκόμη φοβερότερη τύχη. Κατηγορήθηκε πῶς πρόδωσε τίς ἀρχές τῆς Σπάρτης, ὅταν ἡταν στὸ Βυζάντιο, κι ὅτι ἔκαμε προσπάθεια νά συνεννοθεῖ μὲ τοὺς Πέρσες, γιά νά τοὺς παραδώσει τὴν Ἑλλάδα καὶ νά τὸν ἀναγνωρίσουν σατράπη τῆς. Ἀφορμή στάθηκε τὸ θάμπωμα ποὺ ἔπαθε ὁ λιτοδίαιτος Σπαρτιάτης, ὅταν ἀντικρίζοντας τὸν ἀφάνταστο πλοῦτο τῶν Περσῶν στὸ Βυζάντιο ἔδωσε στὸν ἑαυτό του τὴν ἄδεια νά ντυνεται πλούσια καὶ νά ζει μέ πολυτέλεια. Καταδικασμένος σὲ θάνατο, πρόσφυγε στὸ ιερό τῆς Χαλκιούκου Ἀθηνᾶς, ὅπου οἱ συμπολίτες του, ἀφοῦ ἔχτισαν τὴν πόρτα τοῦ κτιρίου (πῆρε μέρος στὴ φριχτή τιμωρία ἡ μάνα κι ἡ γυναίκα του), ἀνοιξαν τὴ στέγη καὶ τὸν ἄφησαν νά πεθάνει ἀπό τὴν πείνα καὶ τὸ κρύο.

Οἱ Σπαρτιάτες στὴν ὑπόθεση τοῦ Παυσανία βρῆκαν εὐκαιρία νά ἀναμείξουν καὶ τὸ Θεμιστοκλή. Τὸν κατηγόρησαν πῶς κάποια γράμματα τοῦ προδότη βασιλιὰ τους ἡταν ἐνοχοποιητικά καὶ γι' αὐτόν.

'Ασυλλόγιστα οἱ Ἀθηναῖοι τὸν καταδίκασαν, τῇ φορά αὐτή, σὲ θάνατο. Δέν εἶχε πιά, ύστερ' ἀπ' αὐτό, ποὺ νά καταφύγει ὁ Θεμι-

·Ο Θεμιστοκλῆς
ἔξοστρακίζεται
(471 π.Χ.)

·Ο Παυσανίας
κατηγορεῖται

'Εξαίρετο ἔργο τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Παριστάνεται ἡ δεξιὰ γυναική μορφὴ ἀπό τὸ ἀνατολικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δια στὴν Ὁλυμπία, ποὺ δέν είναι ἀλλη ἀπό τὸν παραπόταμο τοῦ Ἀλφειοῦ – αὐτὸς εἰκονιζόταν στὴν ἀριστερὴ γυναία – τὸν Κλαδέο. Τά δύο ποτάμια ὑποδήλωνται τὸ τοπίο ὅπου διεξαγόταν ἡ σκηνὴ ποὺ παριστανόταν στὸ ἀέτωμα, δηλ. ἡ προετοιμασία τοῦ μυθικοῦ ἀγώνα Πέλοπτα καὶ Οἰνομάου. Τό σώμα τῆς μορφῆς ἔχει μιὰ ἀξιοθαύμαστη ρευστότητα, ὀξεῖα γιά νά ἀποδώσει μὲ ἀνθρώπινο σώμα ἔνα ποτάμι. ἔργο γύρω στά 460 π.Χ. Μουσεῖο ἀρχαίας Ὁλυμπίας.

Καταδίκη τοῦ Θεμιστοκλῆ σὲ θάνατο

στοκλῆς στήν 'Ελλάδα, ὅπου σέ κάθε στιγμή κινδύνευε ἡ ζωή του, ἔφυγε ἔτσι κι ἐφτασε στήν αὐλή τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν Ἀρταξέρη. Πέθανε λησμονημένος τό 461 π.Χ στή Μαγνησία τῆς Μ. Ἀσίας, πού τοῦ είχε παραχωρηθεῖ ἀπό τό Μεγάλο Βασιλέα γιά νά ζει ἀπό τά εἰσοδήματά της.

'Η κατηγορία ἐναντίον του δέν ἀποδείχτηκε ποτέ, ἡ πόλη του ὅμως στερήθηκε ἄδικα τίς ύπηρεσίες του. Είναι παράξενο πώς ἡ δημοκρατική Ἀθήνα σκληρότερα ἀπ' δλους μεταχειρίζόταν ἑκείνους, πού μόνο αἰσθήματα εύγνωμοσύνης ἐπρεπε νά ἐμπνέουν στούς πολίτες της. Κάθε πολιτικός πού ἀποκτοῦσε ἐπιρροή καί φήμη, ἀπό τό φόβο πού αἰσθανόταν ὁ δῆμος, μήπως θελήσει νά ἔκμεταλλευτεῖ τήν αἴγλη του καί γίνει τύραννος, παραμεριζόταν. Αύτοί είναι ἔνα ἀπό τά παράξενα χαρακτηριστικά τῆς ἀθηναϊκῆς δημο-

Σύμπλεγμα μαρμάρινο ἀπό τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δία τῆς Ὀλυμπίας. Καί τά δύο του ἀετώματα ἀποτελοῦν δριστουργηματική ἐργασία τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ, πού διατηρίθηκε σε ἀρκετά καλή κατάστασι, καί ἀποτελεῖ θαυμάσιο δείγμα τῶν ἴδανικῶν αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ. 'Η ἐργασία ἔχει γίνει ἀπό Πελοποννήσιο γλύπτη. Στήν εἰκόνα μας παριστάνεται ἡ Δηιδούμεια, ἡ νύφη πού παντρευθῶν ὁ βασιλίας τῶν Λαπιθῶν τοῦ Πηλοῦ, ὁ Πειρίθους. Στούς γάμους του είχε καλέσει καί τούς Κενταύρους τοῦ Πηλίου. Καθώς ὅμως αὐτοί μέθυσαν ἀπό τό κρασί τοῦ γαμήλιου συμποσίου, χωρὶς νά μπορούν νά κυριαρχήσουν στὸν ἔαυτούς τους, δρμησαν νά ἀρπάξουν τίς καλεομένες γυναίκες τῶν Λαπιθῶν, καθώς καί τήν ίδια τή νύφη πού παριστάνεται ἔδω, καθώς ἔνας Κένταυρος ἔχει ὄρμησε νά τήν ἀρπάξει, γιά νά τήν ἀνεβάσει στό ἀλογίσιο σῶμα τοι καί νά τήν πάρει μαζὶ του. 'Η Κένταυρομαχία, παλαιότερα, γιά τούς Ἐλληνες συμβόλιζε τόν ἀγώνα τῶν ἀνθρώπων μέ τήν δύρια φύση καί τήν προσπάθειά τους νά βελτιώσουν τόν πολιτισμό. Οι Λαπίθες συμβολίζουν τούς εὐγενικούς ἀνθρώπους, ενώ ο Κένταυροι τήν ἀγρια φύση. Μετό τούς Περαικούς πολέμους, τό νόημο τής Κένταυρομαχίας διαφοροποιεῖται. Οι Λαπίθες συμβολίζουν πλέον τούς Ἐλληνες πού ἀγνίσθηκαν ἐναντίον τῶν πανίσχυρων βαρβάρων (αὐτοὶ προσωποποιοῦνται ἀπό τούς Κένταύρους) καί τούς νίκησαν. 'Έργο γύρω στά 460 π.Χ. Μουσείο ὀρχαίας Ολυμπίας.

κρατίας. Πάντως, στήν κακοδαιμονία τοῦ Θεμιστοκλῆ πρέπει νά ἔπαιξαν ρόλο καὶ πολιτικὰ ἐλατήρια, μυστικὴ δραστηριότητα δηλαδή τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων.

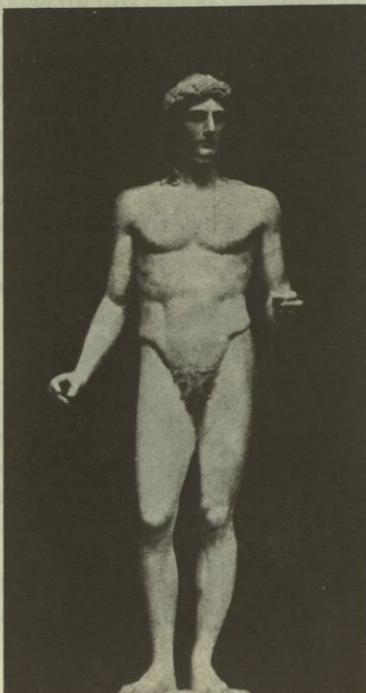
Τόν ᾱδιο χρόνο μέ τό Θεμιστοκλή πέθανε φτωχότατος ὁ Ἀριστεῖδης, κι ἡ πόλη ἀνάλαβε νά προικίσει τίς θυγατέρες του. Ἡταν μιὰ ἄλλη μεγάλη μορφή πού δέ γλίτωσε, ὥστόσο, τήν πικρία τῆς ἑξορίας.

Θάνατος τοῦ
Ἀριστεῖδη καί τοῦ
Θεμιστοκλῆ

Γ4. Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΓΙΝΕΤΑΙ ΗΓEMONIA Γ' ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Μέ τήν πολιτική τοῦ Κίμωνα ἔξασφαλίστηκε σύντομη ἐσωτερική εἰρήνη στήν Ἑλλάδα.

Μετά τή λαμπρή νίκη του στόν Εύρυμέδοντα, ἡ περισική ἀπειλή είχε πολὺ ζεμακρύνει, κι ἐπειδή δρισμένες ἐλληνικές πόλεις δυσφοροῦσαν γιά τή στάση τῶν Ἀθηναίων, θέλησαν νά φύγουν ἀπό τή συμμαχία. Οι πολίτες τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας είναι παράξενο πώς ποτέ δέν κατόρθωσαν νά νιώσουν πώς ἡταν ἵσιοι μ' αὐτούς οι ἄλλοι Ἕλληνες. Μ' ἐντολή τοῦ δῆμου, ὑποχρεώθηκε ὁ «έλληνικός ἡγεμόν», ὁ Κίμων, νά καταπνίξει σκληρά τήν ἀνταρσία στή Νάξο καὶ στή Θάσο.

‘Ο Ἀπόλλων, γνωστός ως Ἀπόλλων τοῦ Κάσσοελ γιατί τό καλύτερό του ἀντίγραφο βρίσκεται σ' αὐτή τήν πόλη τής Δυτικῆς Γερμανίας. Πρόκειται για ἓνα νεανικό ἔργο τοῦ Φειδία, φιλοτεχνημένο στά τέλη τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, πού είχε σηθεῖ πάνω στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καὶ παρίστανε τόν Ἀπόλλωνα Παρνόποιο, διώκτη τοῦ μιάσματος καὶ κάθε εἰδούς μόλυνσης. Ἄξιζε νά προσέξετε τή μεγαλεώδη ἔκφραση τοῦ θεοῦ. Ὁ Φειδίας είναι ὁ «γλόπτης τῶν θεῶν». Μέ τή θαυμαστή του ομιλη κατόρθωσε νά ἀποδώσει τή θεῖκότητα στήν ἀνθρώπινη μορφή τῶν θεῶν.

Τό 464 ζεσηκώθηκαν στή Σπάρτη οι Είλωτες, ύστερα από ένα φοβερά καταστρεπτικό σεισμό. 'Ακολούθησε ή έπανάσταση τῶν Ειλώτων τῆς Μεσσηνίας (Γ' Μεσσηνιακός πόλεμος, 464-455 π.Χ.), πού ἔφερε τήν πόλη σε πολύ δύσκολη θέση. Ζήτησαν, τότε, οι Σπαρτιάτες τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Μέ συμβουλή τοῦ Κίμωνα δέχτηκαν ἑκεῖνοι, δρίζοντας μάλιστα τὸν ἴδιο ώς ἀρχηγό τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. 'Η ἔξελιξη πού πήρε η ύπόθεση ήταν ἀπροσδόκητη. Οι ἐπιχειρήσεις δέν πήγαιναν καλά καί, κάποια στιγμή, οι Σπαρτιάτες φάνηκαν δύσπιστοι στούς Ἀθηναίους κι ἔδωσαν ἐντολή στὸν Κίμωνα νά ἐπιστρέψει μέ τό στρατό του στήν Ἀθήνα.

'Ο Κίμων, ώς εἰσηγητής τῆς ἀποστολῆς βοηθείας στή Σπάρτη, ἀντιμετώπισε μεγάλη ἔχθροτητα μόλις γύρισε στήν Ἀθήνα. Οι συμπολίτες του ἔνιωσαν βαθιά ἀγανάκτηση γιά τήν προσβολή πού τούς είχαν κάμει οι Λακεδαιμόνιοι.

"Ετοι, ὁ Κίμων θεωρήθηκε ύπερθυνος γιά τήν ἡθική μείωση πού υπέστη ἡ Ἀθήνα.

"Ωσπου νά κατορθώσουν οι Σπαρτιάτες νά νικήσουν στὸν πόλεμο τούς Μεσσηνίους, οι ἔχθροι τοῦ Κίμωνα πέτυχαν νά τόν ἔξοστρακίσουν (461).

Στήν Ἑλλάδα ξέσπασαν σέ λίγο σοβαρές ἐμφύλιες συγκρούσεις καί σ' αύτές ἀναμείχθηκαν Ἀθηναῖοι, Βοιωτοί, Μεγαρεῖς, Αίγινῆτες κ.ἄ.

Στό μεταξύ, ἡ ἀλλοτινή συμμαχική είσφορά κατάντησε μέ τόν καιρό νά γίνει φόρος, πού οι σύμμαχες πόλεις πλήρωναν στήν Ἀθή-

Μεταφορά τοῦ
συμμαχικοῦ
ταμείου στήν
Ἀθήνα (454 π.Χ.)

Τό κύπελλο (ἔχει κοπεῖ στό χειλος) καί ὁ πυθμένας τοῦ ἴδιου ἀγγείου, μέ τήν ἐπιγραφή ΦΕΙΔΙΟ ΕΙΜΙ (είμαι τοῦ Φειδία). Πιστεύεται πώς σέ ώρα ἀπράξιας, δι μεγάλος γλύπτης, πού μετά τό 432 φιλοτέχνησε στήν Ὁλυμπίᾳ τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Δία, χάραξε τό δύναμά του μέ γραμμάτα μάλιστα, πού τό σχήμα τους συνηθίζοταν τήν ἐποχή πού μικρό παιδί πήγαινε στό σχολείο. Μουσείο ἀρχαίας Ὁλυμπίας.

να' τό 454 μάλιστα φρόντισαν οι Ἀθηναῖοι, ύστερα ἀπό μιάν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία τους στήν Αἴγυπτο ἐναντίον τῶν Περσῶν, νά μεταφέρουν γιά ἀσφάλεια τό συμμαχικό ταμεῖο ἀπό τή Δῆλο στήν Ἀθήνα (ἀργότερα, φυλαγόταν στὸν Παρθενώνα).

Στήν ἐπιχείρηση τῆς Αἰγύπτου οι Ἀθηναῖοι ἔχασαν πολλά πλοῖα, δικά τους καὶ τῶν συμμάχων, γι' αὐτό καὶ ἀνησύχησαν ζωηρά γιά τό μέλλον τῆς συμμαχίας τους, ἔξαιτίας τῆς ἀνασύστασης τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν Περσῶν. 'Υποχρεώθηκαν ὕστερ' ἀπ' αὐτό, νά περιορίσουν τήν ἔξωτερική πολιτική τους στήν καταπολέμηση τῶν περσικῶν δυνάμεων, γι' αὐτό κι ἐπιδίωξαν νά συμφιλιωθοῦν μέ τή Σπάρτη. Γιά τήν ἐπίτευξη τῶν δύο αὐτῶν σκοπῶν τό καταλληλότερο πρόσωπο ἦταν ὁ Κίμων.

Μέ εἰσήγηση τοῦ Περικλῆ, ἀρχηγοῦ τῶν δημοκρατικῶν, οι Ἀθηναῖοι τόν ἀνακάλεσαν ἀπό τήν ἔξορία κι ἀφοῦ μέ δική του μεσοδάβηση ἐκλείσαν γιά πέντε χρόνια ἀνακωχή μέ τή Σπάρτη, τόν ἔστειλαν στήν Κύπρο. Στήν πολιορκία τοῦ Κίτιου πέθανε ὁ Κίμων, οι συμπολίτες του ὅμως συνέχισαν τίς ἐπιχειρήσεις καὶ τό 449 νίκησαν τούς Πέρσες στή Σαλαμίνα (τῆς Κύπρου).

Τό 448, πάλι μέ τή φροντίδα τοῦ Περικλῆ, πού κυριαρχεῖ πιά ὡς στρατηγός στήν πολιτική ζωῆ τῆς Ἀθήνας, κλείνουν οι Ἀθηναῖοι εἰρήνη μέ τούς Πέρσες, πού ὑπογράφεται στά Σοῦσα. Ἀρχηγός τῆς πρεοβείας ἦταν ὁ Καλλίας, ἄντρας τῆς ἀδερφῆς τοῦ Κίμωνα (Καλλίειος εἰρήνη). 'Ο βασιλιάς τῶν Περσῶν ἀναγνώρισε μέ τή συνθήκη τήν ἀνεξαρτησία τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας.

Τό ἔτος 445 π.Χ. Ἀθηναῖοι καὶ Σπαρτιάτες κλείνουν εἰρήνη γιά τριάντα χρόνια (Τριακοντούτεις Σπονδαί) μέ τή φροντίδα τοῦ Περικλῆ.

Τήν ἐποχή αὐτή, ἐνῶ οι Ἀθηναῖοι στό ἔξωτερικό προσπαθοῦν νά ἀπλώσουν τήν ἡγεμονία τους, στό ἔσωτερικό φροντίζουν νά ὀλοκληρώσουν τό δημοκρατικό τους πολίτευμα.

Καλλίειος εἰρήνη
(448 π.Χ.)

Τριακοντούτεις
Σπονδαί

KYRIA ZHMEIA

1. Στό διάστημα τῆς Πεντηκονταετίας οι Ἀθηναῖοι ιδρύουν τή μεγάλη συμμαχία, ὅπου ἐνώθηκαν 300 πόλεις. Ἀρχικά, ὅλα τά μέλη τῆς συμμαχίας εἶναι ἵσα, σιγά-σιγά ὅμως ἡ ἐγωιστική τακτική τῶν Ἀθηναίων μεταβάλλει τούς συμμάχους σέ φορολογουμένους.

2. 'Η Ἀθήνα συνέχισε τόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν μικρασιατικῶν πόλεων ἀπό τούς Πέρσες.

3. Μέ τήν ἀποφασιστικότητα τοῦ Θεμιστοκλῆ τειχίζεται ἡ Ἀθῆνα.

4. Ἀντίπαλοι τοῦ Θεμιστοκλῆ εἶναι οἱ ἀρχηγοί τῶν ἀριστοκρατικῶν: ὁ Κίμων καὶ ὁ Ἀριστείδης.

5. Κύρια πολιτική τοῦ Κίμωνα ἦταν ἡ συνύπαρξη τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἡ διατήρηση καλῶν σχέσεων Ἀθήνας καὶ Σπάρτης.

6. Οἱ δυο μεγάλοι στρατηγοί τῶν Περσικῶν πολέμων (Θεμιστοκλῆς καὶ Παυσανίας) εἶχαν φοβερό τέλος.

7. Τό 448 κλείνεται ἡ Καλλίειος εἰρήνη καὶ τό 445 οἱ Τριακοντόύτεις Σπονδές.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Στήν Πεντηκονταετίᾳ, οἱ ἐλληνικές πόλεις πηγαίνουν μέ τό μέρος τῆς Ἀθῆνας ἡ τῆς Σπάρτης:

«Κι ἀφοῦ ἀπόδιωξαν (οἱ "Ἐλληνες") τό βάρβαρο μέ τόν κοινό ἀγώνα, δέν πέρασσαν πολλά χρόνια καὶ χωρίστηκαν, ἄλλοι μέ τό μέρος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλοι μέ τῶν Λακεδαιμονίων, τόσο οἱ "Ἐλληνες πού ἐπαναστάτησαν κι ἐλευθερώθηκαν ἀπό τό βασιλιά τῶν Περσῶν, ὅσο καὶ κείνοι πού εἶχαν πολεμήσει μαζί. Γιατί αὐτές οἱ δύο πολιτείες πρόβαλαν φανερά σάν οἱ δυνατότερες. Καὶ ὑπερείχε ἡ μιὰ στή στεριά καὶ ἡ ἄλλη στή θάλασσα μέ τά καράβια τῆς».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» Α, 18 (Μετ. "Ἐλλης Λαμπρίδη)

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

Α'. ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΣΤΕΡΕΩΝΕΤΑΙ

Στήν 'Αθήνα, ύστερα από τό θάνατο τοῦ Κίμωνα κι ἀφοῦ εἶχε πιά λείψει ὁ Ἀριστείδης, ἡ παρουσία ἐνός μέγιστου πολιτικοῦ, τοῦ Περικλῆ, πού εἴκοσι πέντε χρόνια συνέχεια τόν ἔβγαζε ὁ λαός στρατηγό, στερέωσε τή δημοκρατία.

Κυρίαρχο σώμα στήν 'Αθηναϊκή πολιτεία ἦταν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, πού συνεδρίαζε κανονικά, ἐκτός ἀπό τίς ἔκτακτες περιστάσεις, δυό φορές τό μήνα στήν Πνύκα ἢ στό Θέατρο τοῦ Διονύσου. Τήν ἀποτελούσαν ὅλοι οἱ ἑλεύθεροι πολίτες τῆς Ἀττικῆς κι ὁ καθένας μποροῦσε νά σηκωθεῖ καί νά πει τή γνώμη του. Ἐκεῖ ἀποφασίζονταν ὅλα τά σπουδαῖα ζητήματα κι ἀναδείχνονταν, μέ τή δύναμη τοῦ λόγου τους καί τήν καθαρότητα τῆς σκέψης τους, οἱ ἀνδρες πού διοικοῦσαν τό κράτος. Ἡ Ἐκκλησία ἀποφάσιζε ἀκόμη τόν πόλεμο ἢ τήν εἰρήνη καί τήν ύπογραφή συμμαχιῶν.

Τή μεγαλύτερη δύναμη τήν είχαν οἱ δέκα στρατηγοί. Αύτοί ἦταν οἱ ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου, φρόντιζαν γιά τήν ἀσφάλεια τῆς χώρας καί κατεύθυναν τήν ἔξωτερική πολιτική. Ο καθένας τους ἀντιπροσώπευε μιάν ἀπό τίς δέκα φυλές πού εἶχε ίδρυσει ὁ Κλεισθένης.

'Η δικαιοσύνη πέρασε ὄριστικά στήν ἔξουσία τοῦ δήμου ἀπό τό 462, πού ὁ "Ἀρειος Πάγος, τό παλαιό δικαστήριο τῶν εὐγενῶν, περιορίστηκε νά δικάζει μονάχα ἀδικήματα θρησκευτικά καί τούς φόνους «ἐκ προμελέτης».

Οι νόμοι ἐτοιμάζονταν ἀπό τή Βουλή τῶν 500 (ὅπου καί πάλι ἀντιπροσωπεύονταν ἀπόλυτα ὁ λαός) καί ψηφίζονταν, ἀφοῦ γινόταν σχετική συζήτηση στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

'Ο Περικλῆς ὀλοκλήρωσε τό δημοκρατικό πολίτευμα στήν 'Αθήνα.

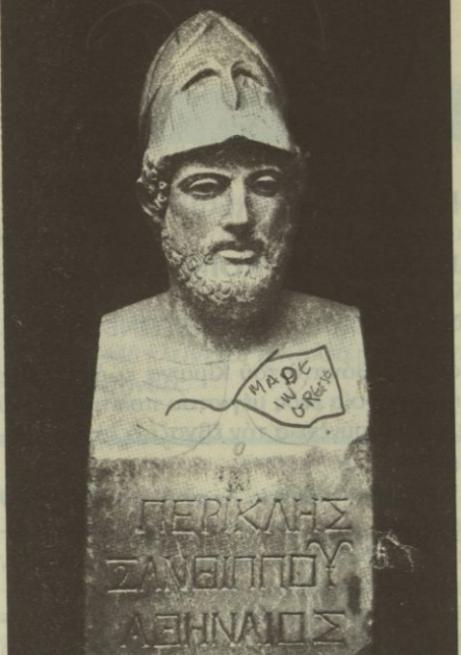
Ἐκκλησία τοῦ Δήμου

Βουλή καὶ
Ἐκκλησία

2. Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ

'Ήταν τόσο σπουδαία ἡ παρουσία του, ὥστε τ' ὅνομά του δόθηκε στή λαμπρότερη ἐποχή τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. Ἐξοχος ρήτορας, ἡρεμος (τόν ἐλεγαν γ' αὐτό Ὁλύμπιο), ἦταν ἀνθρωπος σο-

Πορτραίτο τοῦ Περικλῆ. Ἐρμαϊκή σήλη στὸ Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ.

ὅτι οἰούσκαι
υσψήλ

ΧΟΠΔΗρεζ τῶν ἀλ-
ν αχέσσων Ἀθηνας καὶ
ΛΟΓ' ΟΤ : Α)
ερπον πολεμάν (Θε-
αφρόνιμδ οτ : Τ
η και το 445 of Τοιράκων
ορετού , ονήθα γητ
ερδίετοιδ' δι μιλελ διπ
πετότιοντα υποτ . πλην ιπ
κουρδ ḥτιονεδροτο , δηγρ
γήτο ταῦτο οχροίδεια
καληδόδειρ υποτ . πουγήδ
ονηρ δι ράροφ ουδ . ειδο
μειον δι ναούσετοπο νηδ
αθωαρούν αδιοδημεψήν
της διατηρητούσαντον την ιοργαδο

βαρός, στοχαστικός καὶ ἡξερε, πάνω ἀπ' ὄλα, καὶ σταθερή πολιτική γραμμή νά χαράζει, καὶ ἀπό τό πλῆθος τῶν ἄξιων Ἀθηναίων πολιτῶν νά διαλέγει τούς καλύτερους γιά συνεργάτες του. Εἶχε τή θαυμαστή δύναμη νά πείθει τούς πολίτες μέ τό λόγο του, χωρίς ποτέ νά τούς κολακεύει.

Καταγόταν ἀπό μεγάλη γενιά (γιός τοῦ Ξανθίππου, τοῦ νικητῆ τῆς Μυκάλης, καὶ τῆς Ἀγαρίστης, ἀνιψιᾶς τοῦ Κλεισθένη). Ἡ μόρφωσή του ἦταν ἔξαιρετική κι ἀγαπώντας τίς πνευματικές συζητήσεις εἶχε στό στενό του περιβάλλον τό φιλόσοφο Ἀναξαγόρα, πού ύπηρξε καὶ δάσκαλός του. Ἀφάνταστα ἐργατικός, παρουσιαζόταν μόνο ὅταν λογάριαζε νά μιλήσει στήν Ἐκκλησία, καὶ σκοπό τῆς ζωῆς του ἔταξε νά στερεώσει τή δημοκρατία, παρά τήν ἀριστοκρατική του καταγωγή. Ο Περικλῆς ύπηρξε, ὅπως είπωθηκε σωστά, «ἡ ψυχή τῆς πόλης του σέ μιά ἐποχή πού ἡ πόλη του στάθηκε ἡ ψυχή τῆς Ἐλλάδας».

Από τίς πρώτες του προσπάθειες ἦταν νά ἐπιτρέπεται νά ἐκλέγονται ἄρχοντες ὅλοι οι Ἀθηναίοι πολίτες. Ἔτσι πέτυχε τήν ἔξισωση τῶν πολιτῶν, πού χρόνια δλόκληρα τή Ζητούσαν οι κατώτερες τάξεις.

Γιά νά βοηθήσει μάλιστα ὅχι μόνο τή συμμετοχή στήν πολιτική ἀλλά καὶ τήν πνευματική καλλιέργεια τῶν φτωχότερων πολιτῶν, μέ πρότασή του στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποφασίστηκε νά δίνεται μισθός ἀπό τό κρατικό ταμείο σ' ὄσους ἔπαιρναν δημόσια ἀξι-

ώματα καί, καθιερώνοντας τά θεωρικά (εισιτήρια δωρεάν), έδωσε την εύκαιρια στό λαό νά μπορεί νά πηγαίνει στό θέατρο.

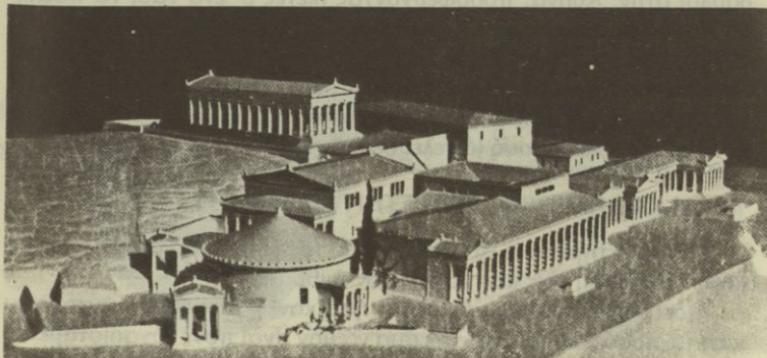
Λειτουργίες. "Ολοι οι πολίτες είχαν ίσα δικαιώματα. "Ορισαν όμως, άναλογα μέ τόν πλούσιο τοῦ καθενός καί τίς υποχρεώσεις του, ἔτοι πού νά έξυπηρετεῖται τό κράτος, ὅταν χρειαζόταν νά γίνουν μεγάλα ἔργα (κατασκευή καραβιῶν, άνεβασμα θεατρικῶν παραστάσεων, ὁργάνωση γυμναστικῶν ἀγώνων κτλ.). Γ' αὐτό, οι πλουσιότεροι υποχρέωθηκαν νά παίρνουν μέρος στίς λειτουργίες (πληρωμή χρημάτων, γιά τούς παραπάνω σκοπούς) καί νά δίνουν, ὅταν ύπηρχε ἀνάγκη, ἔκτακτες εἰσφορές.

3. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Αθηναίοι πολίτες. Τήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ύπάρχουν οἱ Ἀθηναίοι πολίτες (πού είχαν γεννηθεῖ ἀπό πατέρα καί μητέρα Ἀθηναίους· μόνον αὐτοί είχαν δικαίωμα νά ψηφίζουν, κι ἀπό αὐτούς βγαίνουν οἱ ἄρχοντες καί ὅλοι ὅσοι ἐπαιρναν μέρος στή διοίκηση τῆς πολιτείας. "Ολοι στά δικαιώματα είναι ίσοι μεταξύ τους.

Μέτοικοι. Οι μέτοικοι ἦταν Ἐλληνες ἀπό ἄλλες πόλεις, ἐγκαταστημένοι στήν Ἀθήνα. Πλήρωναν είδικό φόρο – τό μετοίκιο – γιά τήν προστασία καί τήν ἀσφάλεια πού τούς πρόσφερε ἡ Ἀθήνα. Δέν

'Η δυτική πλευρά τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, πού περιλάμβανε τά σπουδαιότερα διοικητικά κτίρια τοῦ χώρου. Ψηλά στό βάθος, είκονιζεται τό λεγόμενο Θησείο – ναός τοῦ Ἡφαίστου, ὃπως ἀπέδειξαν οἱ σχετικές μελέτες. Κάτω, ἀπό ἀριστερά πρός τά δεξιά: τό στρογγυλό κτίριο είναι ἡ Θόλος ή Πρυτανείο, ὃπου γίνονταν διάφορες τελετές θρησκευτικού χαρακτήρα κ.ἄ.π. Κατόπιν ύπαρχει ἡ είσοδος πού δηγεῖ στό Βουλευτήριο, πού τό κτήριό του είναι πίσω ἀκριβώς ἀπό τό πλατυμέτωπο κτίριο μέ τό βωμό ἐμπρός, πού δέν είναι ἀλλο ἀπό τό Μητρώο, ἔνα είδος ληξιαρχείου τῆς ἀρχαιότητας. Κατόπιν ύπαρχουν δύο ναοί – τοῦ Ἀπόλλωνα καί τῆς Ἀθηνᾶς – καί ύστερα μία μεγάλη στοά σέ σχήμα Π μέ βωμό ἐμπρός της, ἡ λεγόμενη Στοά τοῦ Δία. Τά τελευταία χρόνια ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἀλλη μία στοά, πού χρησίμευε ώς δικαστήριο, ἡ Βασιλείος λεγόμενη Στοά. Σ' αὐτήν ἔνιε ἔνα μέρος ἀπό τή δίκη τοῦ Σωκράτη. Ἀναπαράσταση. Βρίσκεται στό Μουσείο τῆς Στοάς Ἀπτάλου.

Τό Βήμα στό λόφο τῆς Πνύκας στήν Ἀθήνα. Ἐκεὶ ἀνέβαιναν, δταν συνεδρίαζε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δῆμου, οἱ διάφοροι ὄμιλοι για νά ποῦν τίς ἀπόψεις τους στό πλήθος πού παρακολουθοῦσε τίς συνεδριάσεις.

ἐπιτρεπόταν, ὅμως, νά ἔχουν κτηματική περιουσία ἢ σπίτια. Στόν πόλεμο τούς ἔπαιρναν στρατιώτες.

Δοῦλοι. Ἡ πολυαριθμότερη τάξη ἦταν οἱ δούλοι, αἰχμάλωτοι πολέμου, παιδιά δούλων ἢ ἀγορασμένοι ἀπό δουλεμπόρους.

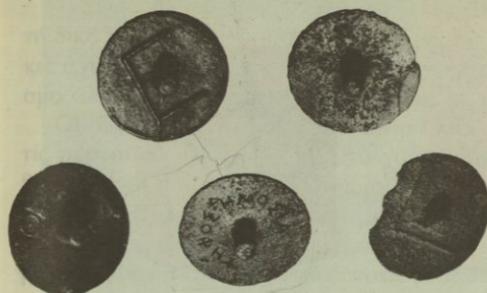
Δούλους χρησιμοποιοῦσε ἐκτός ἀπό τούς πολίτες καί τό κράτος: σέ ἀστυνομικά καθήκοντα, γιά δεσμοφύλακες, γιά λογιστές, γιά ἐργάτες σέ διάφορες δουλειές (ἰδιως στά μεταλλεία καί στά λατομεῖα). Ἡ ζωή τους δέν ἦταν ἰδιαίτερα σκληρή στήν Ἀθήνα, ὅπου συχνά τούς ἔπαιρναν καί γιά παιδαγωγούς (τίς γυναικες γιά παραμάνες), κι ἦταν σάν μέλη τῆς οἰκογένειας ἀγαπητά. Στά ἔξοχα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα* τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καθρεφτίζεται πολύ ἀντιπροσωπευτικά ἡ στενή σχέση τοῦ δούλου ἢ τῆς δούλης μέ τήν οἰκογένεια. Σπάνια λείπει ἡ μορφή τους πλάι ἀπό τό νεκρό ἢ τή νεκρή, πού παραστέκονταν καί ἔξυπηρετούσαν σ' ὅλη τους τή ζωή. Ἀκόμη κάθε ἔφηβος Ἀθηναῖος, ὅπου κι ἀν πήγαινε, εἶχε συνοδεία του ἐν μικρῷ δούλῳ. Οἱ ἐμποροί κι οἱ ἐργοστασιάρχες χρησιμοποιοῦσαν πολλούς δούλους.

"Αν τούς κακομεταχειρίζόταν ὁ κύριος τους, είχαν τό δικαίωμα οἱ δούλοι στήν Ἀθήνα, προσφεύγοντας ίκέτες σ' ἔνα ναό, νά πουληθοῦν σ' ἄλλον ἀφέντη. Ὁρισμένους τούς νοίκιαζαν οἱ κύριοι τους στό κράτος, εἰσπράττοντας ἔνα μέρος ἀπό τό μισθό τους. Ὁ ἀριθμός τῶν δούλων στήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ὑπολογίζουν ὅτι ἔφτανε τίς 200.000 ψυχές. Σ' ἔξαιρετικές περιστάσεις οἱ Ἀθηναῖοι ἐλευθέρωνταν τούς δούλους τους (ἀπελεύθεροι).

④. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 5ου αι. π.Χ.

Τό χάρακτηριστικό στόν πολιτισμό τῆς κλασικῆς ἐποχῆς είναι ὅτι κάθε ἔκδήλωση εἶχε κέντρο τῆς τόν ἀνθρωπο.

"Οσα ύλικά ἀγαθά κι ἀν ἀποκτήσει κανείς στή ζωή, πάντα θέλει κάτι περισσότερο, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν είναι ποτέ εύχαριστημένος

Δικαιοπικές χάλκινες ψήφοι.
(Προσέξτε τήν έπιγραφή:
ΨΗΦΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ). Οι ψήφοι ήταν δύο είδών: οι
ἀθωπικές, που ὅπως ἐδῶ
ἔχουν τὸν ἔξεχοντα ἀξονά
τους γεμάτο, καὶ οἱ καταδι-
καστικές, πού εἶχαν τὸν
ἄξονα ἀνοικτό. *Μουσεῖο
τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀπτάλου.*

Οἱ Ἀθηναὶ
ὑπεβίωσον
τούτοις

Βάρη μολύbdina ή χάλκινα. Τά άναγλυφα σύμβολα καὶ οἱ ἐπιγραφές προσδιορίζουν
τὸ βάρος πού ἀντίπροσωπεύει τὸ καθένα. Βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας
Ἄγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. *Μουσεῖο τῆς Στοᾶς Ἀπτάλου.*

Κλεψύδρα πήλινη τῆς Ἀντιοχί-
δας φυλής. Βρέθηκε στὶς ἀνα-
σκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ
ἐκτίθεται στὸ ἔκει *Μουσεῖο*, στὴ
Στοά Ἀπτάλου. Βλέπετε κάτω
τὴν ἑκρόη, ἀπ' ὅπου χυνόταν τὸ
νερό, καθώς μιλούσε ὁ ρήτορας.

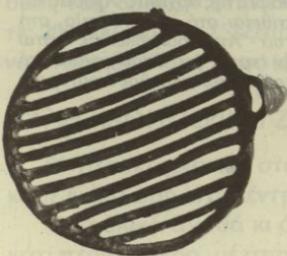

Μέτρα βάρους γιά ύγρα είδη. Από τις άνασκαφές της άρχαιας Αγοράς. Μουσείο της Στοάς Αττάλου.

[43] *Χρυσικόποιον γράφει Βαύρους*

καί νά μήν είναι δυνατό νά κερδίσει τήν ἡρεμία καί τή γαλήνη. Ἐχοντας συλλάβει οι ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι τό ἀληθινό νόημα τῆς ζωῆς, προτιμοῦσαν νά χαίρονται τήν κάθε τους ἡμέρα ἀπλά καί εἰρηνικά στό ὑπαιθρο, ἐνώ τό σπίτι τους ἡταν πολύ ἀπλό μέ λίγα δωμάτια καί ἔναν ὄροφο ουνήθως. Τά ἐπιπλα ἡταν λιτά κι αὐτά, ὅπως κι ἡ τροφή τῶν ἀρχαίων: λαχανικά, ἐλιές, παστά ψάρια καί, σπάνια, στίς γιορτές κυρίως καί στίς θυσίες, κρέας ψητό. Στή διασκέδασή τους ἀγαποῦσαν νά πίνουν κρασί, φρόντιζαν ὅμως νά τό ἀνακατεύουν μέ νερό, γιατί ἥθελαν νά κάνουν κέφι χωρίς νά μεθοῦν, γιά νά μήν κινδυνεύουν νά χάσουν τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπειά τους.

Τό ντύσιμό τους ἡταν κι αὐτό ἀπλούστατο: ἔνα μακρύ ἐνδυμα, ὁ χιτώνας, πού τόν φοροῦσαν μέ μιά ζώνη στή μέση. Στήν ἀρχαιότητα ἡ κομψότητα στό ντύσιμο ἡταν δεῖγμα τῆς καλαισθησίας τοῦ καθενός. Μποροῦσαν, ἀνάλογα μέ τό γοῦστο τους, νά πτυχάνουν μέ πολλούς τρόπους τό χιτώνα, κυρίως οἱ Ἰωνες πού μέ τά λινά τους φορέματα ἔφτιαχναν πλῆθος δίπλες. Ἐπάνω φοροῦσαν τό Ἰμάτιο, ἔνα μεγάλο, πλατύ καί μακρύ κομμάτι ψφασμα μάλλινο, πού τό τύλιγαν στό σώμα τους πάλι μέ πολλούς τρόπους. Χρησίμευε σάν

Σχάρα πήλινη πού βρέθηκε στήν περιοχή τῆς ἀρχαίας Αγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ἔνα πλῆθος ἀπό σκέύη μαγευρείου, πού στό σχῆμα καί στό μέγεθος δέ διαφέρουν δίδους ἀπό τά σημερινά. Μουσείο τῆς Στοάς Αττάλου.

τό δικό μας πανωφόρι. Στά πόδια φοροῦσαν σαντάλια, κι οι γυναικες ἀγάπουσαν νά βάζουν διάφορα κοσμήματα. Ἡ μόδα στό χτένισμα ἄλλαζε συχνά, ὅπως καὶ σήμερα.

Οι Ἑλληνες ἦταν λαός τοῦ ὑπαίθρου. Πολλές ώρες τῆς ἡμέρας τίς περνοῦσαν στήν Ἀγορά, τό χώρο ὃπου συγκεντρώνονταν καθημερινά οι πολίτες ἐκεῖ, περιδιαβάζοντας στίς Στοές, συζητοῦσαν γιά τά θέματα τῆς ἡμέρας καὶ γιά τήν πολιτική. Γυμνάζονταν καθημερινά στά γυμναστήρια. Συχνά περνοῦσαν ἀπό διάφορα καταστήματα, κουρεία, μυροπαλεία, παπούτσαδικα καί σιδεράδικα, ὅπου συναντιόνταν μέ αλλούς γνωστούς.

Μεγάλες συζητήσεις, μέ ειδικό θέμα, γίνονταν στά συμπόσια, βραδινά δεῖπνα, ὅπου μαζεύονταν οι ἄντρες καὶ ξαπλωμένοι σέ κλίνες ἔτρωγαν κι ἔπιναν κουβεντιάζοντας.

Οι γυναικες δέν ἔπαιρναν μέρος στή δημόσια ζωή, οὔτε πάρουσιάζονταν στίς συναναστροφές τῶν ἀνδρῶν. Καταγίνονταν μέ τίς σπιτικές δουλειές, καὶ δέν ἦταν ώραιο νά κυκλοφοροῦν στούς δρόμους. Μόνο στίς θρησκευτικές τελετές ἐμφανίζονταν δημόσια. Οι οἰκοδέσποινες εἶχαν πολλές ὑπηρέτριες· αὐτές φρόντιζαν καὶ τὸν καλλωπισμό τους, ὅπως βλέπουμε στίς ἀγγειογραφίες. Ό πατέρας ἡ οι συγγενεῖς τους διάλεγαν τόν· ἄντρα πού θά τούς ἔδιναν, χωρίς νά τίς ρωτήσουν.

‘Ο “Ἑλληνας πολίτης, κυρίως ὁ Ἀθηναῖος, ξεχώριζε ὅτόν ἀρχαῖο κόσμο γιά τήν ἀγάπη πού εἶχε στή συζήτηση καὶ τήν εύθυνη πού

Ἡ ζωὴ τῶν γυναικῶν

Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεύθυνοι πολίτες

Σκηνή γυναικωνίτη ἀπό ἔρυθρομορφο σκεῦος. Ἡ νύφη παρουσιάζεται δεξιά στεφανωμένη ἐμπρός ἀπό τήν κλίνη τῆς. Είναι ἡ Ἀλκηστή. Πρός τά ἀριστερά τῆς κάθεται μιά γυναῖκα πού παιζει μέ ἑνα περιστέρι, μιά μάλι γυναῖκα στολισμένη - δλες φοροῦν ἐπίσημα φορέματα -, στολίζει μέ λουλούδια μιά λουτροφόρο - εἰδικό ἀγγεῖο, μέ τό ὅπιο μετέφεραν τήν παραμονή τοῦ γάμου νερό ἀπό τήν πηγή Καλλιρρόη, γιά νά γίνει μ' αὐτό τό τελευταῖο παρθενικό λουτρό τῆς μελλόνυμφης. Σέ περίπτωση πού δέ νέος ἡ ἡ νέα πέθαιναν πρίν παντρευτοῦν, συνήθιζαν νά βάζουν ως «σῆμα» στὸν τάφο τους, μιά λουτροφόρο. Τό σκεῦος πού εἶχε τήν παράσταση αὐτή βρέθηκε στήν Ἐρέτρια. Γύρω στά 425 μ.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

αἰσθανόταν σάν μέλος τῆς πόλης του, γι' αὐτό καί θεωροῦσε χρέος του νά πηγαίνει στήν Ἔκκλησία τοῦ Δήμου καί νά παρακολουθεῖ τήν πολιτική κατάσταση, ἐκφράζοντας ἐλεύθερα τή γνώμη του.

5. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ἡ ἑκπαίδευση στήν Ἀθήνα ἦταν ἀπλή κι ὅχι κουραστική. Σκοπός της ἦταν νά βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο νά σκέφτεται σωστά καί νά είναι εὐγενής, μέ καλό γοῦστο, ἀξιοπρεπής. Ἐξίσου σκόπευε νά ἀναπτύξει ἀρμονικά τὸ κορμί τῶν παιδιῶν· γι' αὐτό ἔδιναν στή γυμναστική μεγάλη σημασία, ἔχοντας εἰδικούς δασκάλους, τούς παιδοτρίβες.

Τά παιδιά ἔμεναν ὥς ἐφτά χρονῶν σπίτι τους. Συνηθισμένα παιγνίδια τους ἦταν τά κόταια, τό στεφάνι κ.ἄ. "Υστερα τά ἔστελναν στά σχολεῖα, πού ἦταν ιδιωτικά, στούς γραμματιστές. Ἐκεὶ μάθαιναν ἀνάγνωση, γραφή, ἀριθμητική καί διάβαζαν τά ποιήματα τοῦ Ὁμήρου καί ἄλλων ποιητῶν. Τεράστια σημασία ἔδιναν καί στή μουσική μόρφωση τῶν παιδιῶν.

Ωστόσο τό μεγαλύτερο καί καλύτερο σχολεῖο ἦταν ἡ Ἰδιαὶ ἡ πόλη τῆς Ἀθήνας. "Οπου κι ἀν' κυκλοφοροῦσε ὁ νέος, στούς δρόμους, στά καταστήματα ἢ στήν Ἀγορά, εἶχε τήν εὐκαιρία ν' ἀκούσει τίς σκέψεις καί τίς ἰδέες τῶν μεγαλυτέρων καί μέ τή συναναστροφή τους νά καλλιεργήσει τό πνεύμα του.

Στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 5ου αἰώνα, πού ἡ Ἀθήνα ἔγινε τό

Μικρή ἐρυθρόμορφη οίνοχός (χοῦς), ἀπό αὐτές πού κρατούσαν τά παιδιά στή γηρτοῖς τῶν Ἀνθεστηρῶν στή Ἀθήνα. Στήν είκονα μας ἔνα παιδάκι παίζει μέ μια γάτα. Δεύτερη πενηνταετία τοῦ 5ου π.Χ. αι. Ἐθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Δεκάδραχμο ὀστηρέον ἀθηναϊκό μὲν κεφάλη τῆς Ἀθηνᾶς, πού φορεῖ στεφάνη ἐλιάς. Τάχαρακτηριστικά τοῦ προσώπου είναι γινωμένα μὲ βάση παλαιότερη τεχνοτροπία, πού σ' αὐτά τὰ χρόνια δέ συνηθίζοταν πιά. Διατηρήθηκε ὅμως αὐτός ὁ τύπος στά νομίσματα ὡς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Χρονολογεῖται μεταξύ 480-470 π.Χ.

πνευματικό καὶ καλλιτεχνικό κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πλῆθος μορφωμένων ἀνθρώπων ἔφτανε στὴν πόλη. Ἐπειδὴ θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νά μάθει ὁ νέος νά ἐκφράζει σωστά καὶ μέν ἀκρίβεια τῇ σκέψῃ του καὶ νά μπορεῖ νά μιλάει στὸ πλήθος, ἔγινε συνήθεια, τότε, νά πηγαίνουν οἱ νέοι σ' αὐτούς τοὺς μορφωμένους πού ἔρχονταν ἀπό ὄλλες πόλεις (σοφιστές) καὶ νά διδάσκονται ἀπό αὐτούς τῇ ρητορικῇ. Οἱ σοφιστές ἔπαιρναν μεγάλη πληρωμή.

Δεκαοχτώ χρονῶν οἱ ἔφηβοι τῆς Ἀθήνας γράφονταν στούς ἐπίσημους καταλόγους τῶν πολιτῶν καὶ πήγαιναν στρατιώτες, ἀφοῦ ἔδιναν τὸν περίφημο ὅρκο. Ὅπηρετοῦσαν γιά δύο χρόνια. "Ως ἔξ-ήντα χρονῶν είχε τὸ δικαίωμα ἡ πολιτεία νά τούς καλέσει στά ὅπλα, ἀν κινδύνευε ἡ πόλη. Ἀπό 50 χρονῶν καὶ πέρα δέν ἔπαιρναν μέρος σ' ἑκστρατείες ἔξω ἀπό τὴν Ἀττική.

"Ορκος

6. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ !

Μέ τὴν αὕξηση τοῦ πληθυσμοῦ χρειάστηκε νά ἔρχονται τρόφιμα ἀπό τὸν ἔξω κόσμο: παστά, σιτάρι κ.ἄ.

'Η ἀνθηση ὅμως τῆς βιοτεχνίας ἀπαιτοῦσε κι ἄλλων πολλῶν εἰδῶν τὴν εἰσαγωγή. "Ετοι ἔφερναν ἀπό τίς πόλεις τοῦ Εύξείνου Πόντου παστά, δέρματα ἀκατέργαστα, ξυλεία, σιτάρι καὶ δούλους. Ἐπίσης ξυλεία γιά τῇ ναυπήγηση καραβιών καὶ μέταλλα ἔρχονταν ἀπό τὴν παραλία τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Ἀρκετή ποσότητα ἀπό σιτηρά ἔφτανε ἀπό τὴν Αἴγυπτο, ἀπ' ὅπου ἔρχονταν κι ἄλλα εἶδο χρήσιμα στή βιοτεχνία.

Μέ τίς πρῶτες ὥλες τά πολυάνθρωπα ἀθηναϊκά ἐργαστήρια τοῦ 5ου αἰώνα κατασκεύαζαν ὑφάσματα, ὅπλα, δέρματα καὶ ἐπιπλα, ὄνομαστά στὴν ἀρχαιότητα. Ἐκτός ἀπό τὴν ἐσωτερική κατανάλωσή τους γινόταν καὶ σημαντική ἔξαγωγή. "Ἐνα εἶδος πού ἔφτανε παντοῦ στὸν ἔξω κόσμο ἦταν τά ἔξοχα ἀγγεία τοῦ ἀθηναϊκοῦ Κεραμεικοῦ.

'Η ἀνθηση τῆς πόλης καὶ τό πλούσιο ἐμπόριο τῆς τὴν ἔκαμαν νά

"Η ἀθηναϊκή
βιοτεχνία

πλημμυρίσει ἀπό ξένους ἐμπόρους, καὶ νά δημιουργηθεῖ τεράστια κίνηση στήν Ἀθήνα καὶ στὸν Πειραιά. Καὶ στίς δύο πόλεις κυκλοφοροῦσαν πλῆθος νομίσματα ἀπό τὸν κόσμο, πού οἱ τραπεζίτες τά ἀντάλλαζαν μέ τὰ ώραια ἀθηναϊκά. Ταυτόχρονα τὸ νόμισμα τῆς Ἀθήνας ἔφτανε σ' ὅλο τὸν τότε γνωστό κόσμο.

KYRIA SΗMΕIA

1. Τήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ στερεώνεται τὸ δημοκρατικό πολίτευμα στήν Ἀθήνα.
2. Ο Ἄρειος Πάγος χάνει τελείως τῇ δύναμῃ του.
3. Ο Περικλῆς στάθηκε ὁ ἀντιπροσωπευτικός τύπος τοῦ τέλειου Ἀθηναίου πολίτη.
4. Οι κοινωνικές τάξεις στήν Ἀθήνα ἡταν τρεῖς: οἱ πολίτες Ἀθηναῖοι, οἱ μέτοικοι καὶ οἱ δοῦλοι.
5. Ἡ κατοικία, τὸ ντύσιμο, ἡ τροφή κι οἱ ὅλες λεπτομέρειες στή ζωὴ τῶν Ἀθηναίων ἡταν ἀπλές, χωρίς πολυτέλεια.
6. Ἡ ἑκπαίδευση δέν ἡταν κρατική. Μεγάλη φροντίδα ἔδιναν οἱ Ἀθηναῖοι ἔφηβοι νά ἀσκηθοῦν στή ρητορική.
7. Ἡ Ἀθήνα, δόλοκληρη τήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ, στάθηκε «σχολεῖο τῆς Ἑλλάδας».
8. Τό ἀθηναϊκό ἐμπόριο κυριαρχεῖ σ' δόλοκληρο τὸν τότε γνωστό κόσμο.

Β'. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

1. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Τό 449 π.Χ. ὁ Περικλῆς πῆρε μιάν ἀξέπατην πρωτοβουλία: νά καλέσει Πανελλήνιο Συνέδριο μέθέμσα συζήτησης τήν ἀνοικοδόμηση τῶν ιερῶν, πού ἀκόμη κείτονταν σέ ἐρείπια ὑστερα ἀπό τούς Περσικούς πολέμους. Ἀκόμη μέ πολύ σωστό πνεῦμα ἦθελε νά ἀποφασιστεῖ ἡ κατάργηση τῶν φόρων πού πλήρωναν τά Ἑλληνικά καράβια στά διάφορα λιμάνια, καί δλες οἱ πόλεις νά φροντίσουν γιά τήν ἔξασφάλιση τῶν θαλασσινῶν δρόμων.

Ἡ τόσο σπουδαία αὐτή σκέψη ἔπεσε στό κενό. Οἱ σύμμαχοι τῆς Ἀθήνας, καθώς καί οἱ Σπαρτιάτες καί οἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ἤξεραν πώς, ἐνῶ ἡ Ἀθήνα μιλούσε γιά πανελλήνια σχέδια, στή ούσια ὁ ἔγωισμός της δέν τήν ἀφηνε νά ίδει ἵσες τίς ἄλλες πόλεις. "Ἔτοι, δέν ἀνταποκρίθηκαν στήν πρόταση τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ Περικλῆς δέν πρέπει νά παραξενεύτηκε γιά τήν ἄρνησή τους. Ἡταν φυσικό καί οἱ Σπαρτιάτες καί οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, βλέποντας τήν Ἀθήνα νά ἔχει φράσει σέ τόση ἀκμή, νά ἐνοχλοῦνται καί νά τήν ἔχθρεύονται. Ποτέ, στό διάστημα τῆς ἀρχαιότητας, δέν μπόρεσε καμιά Ἑλληνική πόλη νά ἀνεχθεῖ εύκολα τήν ἄνθηση τῆς ἄλλης καί νά μήν τή βλέπει σάν ἀντίπαλο.

Τά ἀθηνακά ιερά εἶχαν καταστραφεῖ στούς Περσικούς πολέμους.

Οἱ ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις ὑποβέβησαν τήν Ἀθήνα

Ο Παρθενών – δυτική πλευρά – ἀπό τά Προπύλαια. Ἐπιδίωξη τῶν ἀρχιτεκτόνων στούς κλασικούς χρόνους ἥταν νά φαίνεται ἡ ὅψη τοῦ ναοῦ σέ τρία τέταρτα ἀπό τήν εἰσόδο, ἐτοι ὥστε νά μή χάνεται ἡ τρίτη του διάσταση.

'Ο Περικλῆς πρέπει νά σκέφτηκε πώς, άφοῦ ή 'Αθήνα εξασφάλιζε τήν είρηνη στίς πόλεις κι ἀπομάκρυνε τόν περσικό κίνδυνο, δέ θά ήταν ἄπρεπο νά χρησιμοποιηθεῖ ἕνα μέρος ἀπό τά χρήματα τῆς συμμαχίας, γιά νά ύψωθοῦν καί πάλι οι ναιοί τῶν θεῶν καί νά γίνει ή πόλη τό καλλιτεχνικό καί πνευματικό κέντρο πού εἶχε ὀνειρευτεῖ, ἀντάξιο γιά τήν «'Ελλάδα τῆς 'Ελλάδος», ὅπως χαρακτηρίζει τήν 'Αθήνα σ' ἔνα του στίχο ό Θουκυδίδης.

2. ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ

'Ηταν ἀνάγκη νά φροντίσουν ἀμέσως οἱ πολίτες τήν 'Ακρόπολη, τό σπουδαιότερο θρησκευτικό χώρο στήν 'Αθήνα.

"Ἐτσι ἄρχισε μιά περίοδος ἐκπληκτικῶν ἔργων πάνω στόν 'Ιερό Βράχο. Δημιουργήθηκαν τότε τά ωραιότερα κτίρια καί τά πιό θαυμάσια γλυπτά πού ἀντίκρισε ποτέ ή ἀνθρωπότητα.

'Ο Περικλῆς ἀνάθεσε τήν παρακολούθηση τῶν ἔργασιῶν, μέ τό ἀλάθητο αἰσθητήριό του, στό φίλο του, τόν ἔξοχο καλλιτέχνη Φειδία, πού γιά χάρη του ἀνάλαβε τήν προσπάθεια, πού θά ἄφηνε ἀθάνατη τήν 'Αθήνα.

Μεγάλος ὄλομάρμαρος ναός θά στηνόταν στήν Παλλάδα, στολισμένος μέ πλούσια γλυπτά, ό Παρθενών. Θά γινόταν λαμπρή μνημειακή* είσοδος στόν 'Ιερό Βράχο, τά Προπύλαια. Δεξιά, ἀνεβαίνοντας, θά ύψωνόταν ό ναός τῆς 'Αθηνᾶς Νίκης, καί στή θέση ὅπου

Τό 'Ερέχθειο μέ τήν πρόσταση τῶν Κορῶν (Καρυάπιδων). Στόν ιδιότυπο αύτό ναό, πού ἴδρυθηκε πάνω σέ ἀνισούψή χώρο συνδυάστηκαν ὅλες οι πανάρχαιες λατρείες τῆς 'Αθήνας: τῆς 'Αθηνᾶς Πολιάδος, του Ποσειδώνα - 'Ερεχθέα, του ἥρωα Βούτου, ἡ 'Ερεχθίης θάλασσα (τό νερό πού ἐπήδησε καθώς χτύπησε τήν τρίαινά του ὥ Ποσειδῶν στό ἀγώνα του μέ τήν 'Αθηνᾶ, γιά τήν ὄνοματοθεοΐστης πόλης), διάφοροι τοῦ μυθικοῦ βασιλέα Κέρκυρα (κάτω ἀπό τήν πρόσταση τῶν Κορῶν) κ.ἄ.π. Πρόκειται γιά ἔνα ιωνικό κτίριο μοναδικό στό είδος του καί ἔξαιρετικής ὄμορφιάς. Καθώς τό 'Ερεχθείο ἀντικρίζει τό δωρικό μεγαλόπρεπο Παρθενώνα προτίμησαν νά τό κατασκευάσουν σέ ιωνικό ρυθμό.

Η πρόσταση τῶν Κορῶν (Καρυάπιδων). Σεμένες, λυγερές, τυλιγμένες στούς λεπτοδέφαντους ίωνικούς χιτώνες τους, οἱ Κόρες κρατοῦν μέ τό κεφάλι τους τή στέγη τῆς προστάσεως. Προσέξτε τή μελαδική κίνηση τοῦ κομψοῦ τους ποδιοῦ, πού τό ἀπλόνουν πρός τά ἐμπρός.

Μαρτιώνη μετοπή ἀπό την πλατεία της Αθηναϊκής θεραπείας στην οποία απεικονίζεται ο θεός πορθμείας Αλέας τοῦ Ερανού φέρει τὸν κυνόφαδὸν δίηγ – νῦν δὲ τὸν τελείωδεν ψηφίνην σαν τὸν ζεῦδ' ἀποχρόνιαδὲν ἀθέτησεν τὴν θείαν, ὀλόκληρο δυνητικόν την επιθυμούσαν καρποτρέψαντα τοῖς ίδρες δινεκαρδιώδης οὐδενιώτερον. Πιστεύεται ότι στὸν περιστερόν την πατέρα τοῦ Φεδίου οντοτήτην έχει.

Ο ναός τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ιδρυμένος πάνω στὸν πανάρχαιο πύργο τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκρόπολης. Πρόκειται γιὰ ἔνα κομψοτέχνημα ιωνικοῦ ρυθμοῦ (ἀμφιπρόστυλος ναός). Στά ἀετώματά του δὲν είναι ἀκόμη γνωστό τί γλυπτά ύπηρχαν.

Πλάκα ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά τῆς ζωφόρου. Παριστάνονται ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἀπόλλων. Οἱ θεοί ἄνετα καθισμένοι πάνω σέ «διφρους» συνομιλοῦν. Τό πάνω μέρος ἀπό τὸ σάμα τους είναι σχεδόν γυμνό (τοῦ Ἀπόλλωνα, τοῦ νεώτερου), ἐνῶ τό κάτω τυλίγεται μές στὸ θαυμάσια πτυχωμένο ἴματο. Τὰ πρόσωπα τῶν θεῶν, ἀντίθετα ἀπό τῶν θητῶν πού ἀποτελοῦν τήν πομπή, είναι ξένοιαστα καὶ ἀγέραστα, ἐνῶ στάν την θητῶν τήν δψη κυριαρχεῖ μιά βαθιά συλλογή. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

‘Η μορφὴ τῆς Ἐστίας ἀπό τὸ ἀνατολικό ἀέτωμα τοῦ Παρθενώνα, ὅπου παριστανόταν ἡ γέννηση τῆς Ἀθηνᾶς ἀπό τὸ κεφάλι τοῦ Δία, ἐμπρός σὲ δόλους τούς θεούς, ποὺ ἐμειναν κατάπληκτοι ἀπό τὸ θαῦμα αὐτό. Βρετανικό Μουσεῖο (Λονδίνο).

εἶχαν ἀγωνιστεῖ οἱ θεοί – ἡ Ἀθηνᾶ κι ὁ Ποσειδῶν – γιά νά δώσουν τὸ ονομά τους στήν πόλη, ἐκεὶ ὅπου πανάρχαιες μνῆμες ἔδεναν τούς Ἀθηναίους μέ τούς μυθικούς τους προγόνους, θά ἰδρυόταν τό Ἔρεχθειο.

‘Από τά λαμπρά αὐτά κτίρια, πού ὁ Φειδίας παρακολούθησε τήν κατασκευή τῶν σχεδίων τους, ὁ Περικλῆς ἀξιώθηκε νά δεῖ καὶ νά χαρεῖ τά ἑγκαίνια μόνο τῶν Προπυλαίων καί τοῦ Παρθενώνα. Τό Ἔρεχθειο κι ὁ ναός τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τέλειωσαν ὑστερα ἀπό τό θάνατό του, τήν ἐποχή τοῦ φριχτοῦ πολέμου πού θά ράγιζε ὁριστικά τή δόξα τῆς πόλης.

Δυό ἀρχιτέκτονες, ὁ Ἰκτῖνος κι ὁ Καλλικράτης (ὁ Μνησικλῆς ἔφτιασε τά Προπύλαια), ἐργάστηκαν γιά τόν Παρθενώνα, ὅπου θαυμαστά συνυφάνθηκαν στοιχεία τῶν δύο ἑλληνικῶν ρυθμῶν: τοῦ δωρικοῦ καί τοῦ ιωνικοῦ. Ὁ Παρθενών δίκαια θεωρεῖται τό ἀριστούργημα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπου οἱ ἀναλογίες τῶν διαφόρων μελῶν ἔφτασαν σέ μιά πρωτόφαντη ἀρμονία. Ἐξωτερικά, τό κτίριο περιβιβλόταν ἀπό δωρικούς κίονες: ὠχτώ στίς στενές πλευρές καί δεκαεπτά στίς μακριές.

‘Ο Φειδίας

‘Ο Παρθενών.
‘Ικτῖνος,
Καλλικράτης.

Πλάκα ἀπό τή ζωφόρο τῶν Παναθηναίων πού παριστανόταν στον τοῖχο ψηλά τοῦ Παρθενώνα, στὸ ἐσωτερικό τῆς περίστασης. Ἡ πομπὴ ἔκινούσε ἀπό τή δυτική πλευρά, προχωροῦσαν κατόπιν τά μέλη πού τήν ἀποτελοῦσαν, ἀποτυπωμένα στὶς διάφορες πλάκες, στὶς δυό μακρίες πλευρές, γιά νά καταλήξουν στὴν ἀνατολική ὅπου παριστάνονταν οἱ θεοί, πού ἀθέατοι στούς ἀνθρώπους χαίρονταν τή γιορτή τῆς ἀδελφῆς τους. Στήν εἰκόνα μας παριστάνονται οἱ «ὑδραιφόροι», νέοι ὥδη. πού μεταφέρουν ύδριες στὸν ὄμψο τους. Ἀξέι νά προσέξει κανείς τὴν ποικιλία πού μέ διακριπτότητα ἀξιοσημείωτη διαφοροποιεῖ τή μία μορφή ἀπό τήν ἄλλη, ἐνώ ἡ τέταρτη, ἡ τελευταία, ὅπως συμβαίνει καὶ στήν καθημερινή ζωή, ἔχει κουραστεῖ, καὶ γιά μία σπιγμή ἀκούμπησε τήν ύδρια κάτω στή γῆ, γιά νά τήν ξαναπάρει ἀμέσως. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

Μαρμάρινη μετόπη ἀπό τή νότια πλευρά τοῦ Παρθενώνα. Παριστάνεται Κένταυρος πού παλεύει μέ νέο Λαπίθη. Προσέξετε τή ζωώδη ἔκφραση τοῦ Κενταύρου, σέ ἀντίθεση μέ τήν εὐγενική τοῦ Λαπίθη, καθώς καὶ τή θαυμάσια σχέδιαση τῶν χεριών τῶν δύο μορφῶν στὸ μέσον τῆς πλάκας, καθώς καὶ τῶν ποδιών (τῶν ἐμπρός) τοῦ ζώου πού έχουν ἀρπάξει τό δεξιό πόδι τοῦ Λαπίθη. Βρετανικό Μουσεῖο (Λονδίνο).

Στό ναό μέσα τοποθετήθηκε τό λαμπτρό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ὀλόκληρο δουλεμένο ἀπό τό Φειδία.

Ἡ Ἀκρόπολη γέμισε διάφορα ἀφιερώματα. Ἀλλο ἄγαλμα χάλκινο, τῆς Ἀθηνᾶς Προμάχου, πάλι ἔργο τοῦ Φειδία, ἦταν στημένο στό ὑπαιθρο, καθώς καὶ ἡ Λημνία Ἀθηνᾶ.

Ἡ τέχνη είχε φτάσει σ' ἔνα τέτοιο σημεῖο τελειότητας κι είχε τόση λεπτότητα, εὐγένεια καὶ στοχασμό, πού ποτὲ δέν ξεπεράστηκε ἀπό τότε. Ὁ Φειδίας δίκαια χαρακτηρίστηκε σάν ὁ «πλάστης τῶν θεῶν».

Πρίν καὶ μετά τό Φειδία ἄλλοι μεγάλοι πλάστες ἔζησαν: Πυθαγόρας, Κάλαμις, Μύρων, Πολύκλειτος – φημισμένος γιά τήν τέλεια ἀπόδοση τῶν ἀναλογιῶν στό ἀνθρώπινο σώμα (τό ἔργο του Δορυφόρος ὄνομάστηκε γι' αὐτό Κανών) –, Κρησίλας, Ἀλκαμένης, Ἀγοράκριτος (οἱ δύο τελευταίοι είναι μαθητές τοῦ Φειδία, περίφημοι γλύπτες καὶ οἱ ἴδιοι), κανείς δῆμως δέν κατόρθωσε νά τόν φτάσει. (Ὁ

⁷Αλλοι γλύπτες

Κεφάλι ἀλόγου ἀπό τό ἄρμα τῆς Σελήνης, πού ὁ Φειδίας τό εἶχε παραστήσει, στό ἀνατολικό ἀέτωμα τοῦ Παρθενώνα, νά βυθίζεται πρός τά δεξιά, ἐνώ ἀριστερά, γεμάτα σφρίγος καί δύναμη πρόβαλλαν τά ἀλόγα ἀπό τό ἄρμα τοῦ "Ηλιου. Μ' αὐτό τόν τρόπο προσδιόριζε τήν ὥρα πού ἔγινε ἡ γέννηση τῆς Ἀθηνᾶς, τήν αὐγὴν νωρίς. Τό ἀλόγο αὐτό, ἐκφραστικό, μιλάει κυριολεκτικά στό θεατή. Θεωρεῖται δικαια τό ώραιότερο ἀλόγο πού ἔχει πλαστεῖ ἀπό καλλιτέχνην. Βρετανικό Μουσείο (Λονδίνο).

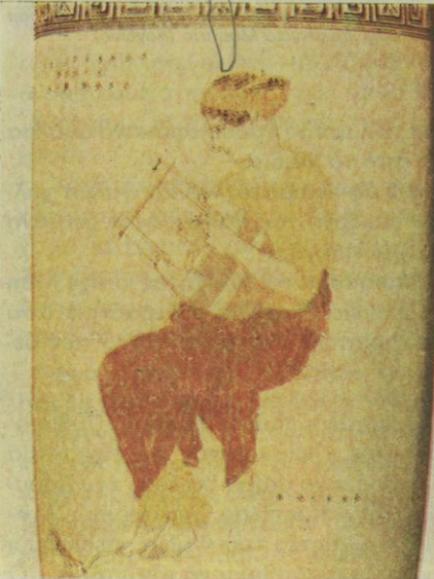

Φειδίας φιλοτέχνησε καί τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Δία γιά τό ναό τοῦ θεοῦ στήν 'Ολυμπία).

Τῶν μεγάλων ζωγράφων τοῦ 5ου αἰώνα [Πολυγγνώτου, Μίκωνα, Παναίνου, Ἀπολλοδώρου] χάθηκαν τελείως τά ἔργα, πού προκαλούσαν τό θαυμασμό τῶν ἀρχαίων. Ἀπό τά περιφημότερα ἔργα

Ζωγράφοι

Λευκή λύκηθος μέ παράσταση γυναικας (Μούσας) πού παίζει λύρα. Ἐμπρός της ἔνα πουλί. Ἔργο τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέα. Ἰδιωτική συλλογή στό Lugano. Γύρω στά 445 π.Χ.

Ο Λυκηθός
τάκτος.
Καλλιτεχνική
γραμμή καθάρισμα

στάθηκαν οι ζωγραφίες στήν Ποικίλη Στοά – ήταν στή βόρεια πλευρά της Ἀγορᾶς – ὅπου ὁ ἔξοχος ζωγράφος Πολύγνωτος είχε ίστορήσει τή μάχη τοῦ Μαραθώνα.

Πολλές ἀπό τίς σκηνές πού οι καλλιτέχνες αύτοί είχαν ζωγραφίσει στά διάφορα κτίρια, φημισμένες στόν ἀρχαϊκό κόσμο καί πασίγνωστες, οἱ ἀγγειογράφοι τίς ἀπεικόνισαν στά ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα. "Ἐτσι μόνο ἀπό αὐτά, σήμερα, ίδιως ἀπό τίς ἔξοχες λευκές ληκύθους*", πού κυρίως στήν Ἀθήνα καί στήν Ἐρέτρια κατασκευάζονταν, παίρνουμε μιά ίδεα τῆς ζωγραφικῆς δημιουργίας τῆς κλασικῆς ἐποχῆς.

Ἐξάλλου, ήταν τέτοιο τό καλλιτεχνικό ἐπίπεδο αύτά τά χρόνια, ὥστε καί τό πιό ἀπλό, ἀκόμη καί τό πιό χειρωνακτικό ἔργο, ν' ἀναδίνει πνοή καί νά προσφέρει ἀμέτρητη συγκίνηση μέ τήν τέλεια δόμορφιά του.

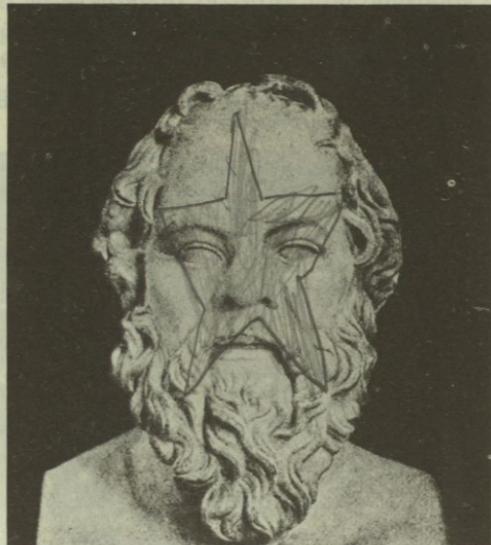
3. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

'Ο πολιτισμός τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ είναι όλοκληρωμένος ἀπό κάθε πλευρά. Πέρα ἀπό τήν τέχνη, ἡ Ἀθήνα θαυματούργησε καί στήν ποίηση, καί στό χώρο τῆς ἔζησαν οἱ πρῶτοι μεγάλοι ιστορικοί. 'Η πόλη αὐτή ἐπίσης, σάν πρώτη στόν ἐλληνικό κόσμο κι ἀνοιχτή σ' ὅλους τούς ἄλλους "Ελληνες, είχε τή δύναμη νά προσελκύει τούς πιό ἄξιους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς νά τήν ἐπισκεφθοῦν ἢ νά ἐγκατασταθοῦν στό χώρο της. "Ἐτσι, γέμισε ἀπό πλῆθος σοφούς καί, τέ-

αυτό τό χαλοσμό, καὶ
τεραπνήσασιν τήν τάσσον
δό δημόσιον την τακτικού
υποβάθμησε στην αποτελεσματικήν την

ΣΕΚΡΑΤΑ
ΕΞ
ΣΟΥΝΕΡΣΤΑ!

Προτομή – τοῦ Σωκράτη.
Ἀντίγραφο τῶν ρωμαϊκῶν
ἀυτοκρατορικῶν χρόνων.
Μουσεῖο Λουβρου (Παρί-
αι).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Παρατη-

λος, ἀξιώθηκε νά γεννηθεῖ κάτω ἀπό τὸν οὐρανό της, νά τήν ἀγαπήσει μ' ὅλη του τήν ψυχή καί νά περιδιαβάζει καθημερινά στούς δρόμους καί στίς στοές της, διδάσκοντας τούς πολίτες μέ τίς συζητήσεις του, ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῶν αἰώνων, ὁ Σωκράτης.

Σωκράτης

Οἱ ἀνησυχίες τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς Ἰωνίας, πού γεμάτοι πνευματική περιέργεια πάσχισαν νά δώσουν ἀπόκριση στίς ἀπορίες τους γύρω ἀπό τὴν ἀρχή τῆς ζωῆς, ὑποχωροῦν στὸν 5ο αἰώνα. Στά χρόνια αὐτά, ἡ σκέψη τῶν φιλοσόφων, ἐγκαταλείποντας τίς παλιές ἄλυτες ἀπορίες γιά τὴν ἀρχή τῆς ζωῆς, θά κάμει κέντρο τῆς ἀποκλειστικό τὸν "Ἀνθρωπο". Ὡς βάση τῆς πνευματικῆς ζωῆς θά κηρύξει ὁ Σωκράτης τὴν προσπάθεια νά γνωρίσει κανεὶς τὸν ἔαυτό του καί νά ζει μέ δικαιοσύνη καί ἀρετή. Μέ τὴν ἴδια του τή ζωή θ' ἀποδείξει, ὅταν τό φέρει ἡ ὥρα, τὴν πίστη στίς ιδέες του.

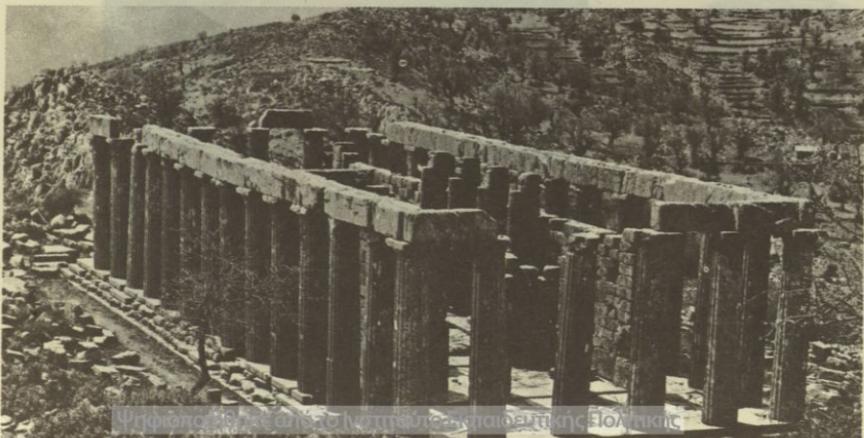
Δημόκριτος

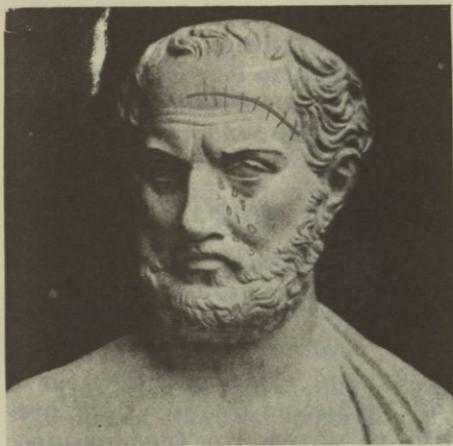
'Ο Δημόκριτος ἀπό τὰ "Ἀβδηρα θά διατυπώσει πρῶτος τή θεωρία γιά τή σύσταση τῆς ὥλης ἀπό ὅτομα (ἀτομική θεωρία), μιά γνώση πού τόσες διαστάσεις ἔχει πάρει στήν ἐποχή μας μέ τά συγκλονιστικά ἐπιτεύγματα τῆς φυσικῆς.

Ἡρόδοτος

Στήν Ἀθήνα ἔζησε χρόνια, ἀγαπώντας την σάν πραγματική του πατρίδα, ὁ «πατέρας τῆς Ἰστορίας», ὁ Ἡρόδοτος ἀπό τὴν Ἀλικαρνασσό, ὁ ἱστορικός τῶν Περσικῶν πολέμων. Ἐχοντας ταξιδέψει σέ πολλούς τόπους, βρίσκει τήν εύκαιρία νά περιγράψει στό ἔργο του, ἐκτός ἀπό τίς ἀμέτρητες λεπτομέρειες τῶν πολέμων, τήν ἴστορία ὅχι μόνο πολλῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἀλλά καί ἄλλων ξένων λαῶν πού γνώρισε τή χώρα καί τή ζωή τους στά ταξιδία του.

'Ο δωρικός ναός τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνα στή Φιγαλία. Τό κτίριο σώζεται περίπου ἀκέραιο στήν ἐρημιά τῶν ἀρκαδικῶν βουνῶν. Ἐσωτερικά τό στόλιζε μιά ἀξιολογη ζωφόρος, μέ παράσταση Ἀμαζονομαχίας, πού βρίσκεται δόμως σήμερα στό Βρετανικό Μουσείο στό Λονδίνο.

Πορτραίτο μαρμάρινο τοῦ Θουκυδίδη. Είναι χαρακτηριστικό πόσο είναι τυραννομένο από τή σκέψη τό πρόσωπο τοῦ μεγάλου ιστορικοῦ. Βρίσκεται στό Χόλκαμ Χώλλ, στήν Αγγλία.

Στήν Αθήνα, είδε τό φῶς τῆς ήμέρας ὁ Θουκυδίδης, ὁ μεγαλύτερος ιστορικός τῆς ἀρχαιότητας κι ἔξοχος πεζογράφος. Δέ στάθηκε τυχερός σάν τὸν Ἡρόδοτο νά μιλήσει γιά νίκες Ἑλληνικές. Κλῆρος δικός του ἔλαχε νά γράψει τά γεγονότα τοῦ φοβεροῦ ἐμφύλιου πολέμου, τοῦ Πελοποννησιακοῦ, πού σφράγισε τό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα π.Χ. καί κατασπάραξε τὸν ἀρχαῖο Ἑλληνικό κόσμο. "Εζησε ὅλες τίς πικρές φάσεις τῆς πανελλήνιας αὐτῆς σύγκρουσης, ὅπου ὁ Ἰδιος ἀτύχησε σάν στρατηγός. Ἐξόριστος, μακριά από τὴν πόλη του πού στάθηκε ἡ ἀγάπη καί ἡ περηφάνια του, μέ ἀξιοπρέπεια κι ἀκριβοδίκαιη κρίση, προσπαθεῖ νά φανερώσει τίς αἰτίες πού ὀδήγησαν σ' αὐτό τό χαλασμό, καί μέ θαυμαστή ἀκρίβεια κι ἀπρόσωπα νά περιγράψει τά γεγονότα. Ο Θουκυδίδης ἐρευνοῦσε πολύ γιά τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας, χωρίς νά ἀφήνει τὸν ἐαυτό του νά παρασύρεται

Λευκή ἀπτική λήκυθος. Νέα γυναικά κάθεται, γεμάτη μελαγχολία, στὶς βαθύδεις τῆς σπλήνης τοῦ τάφου τῆς. Τό πρόσωπο ἔχει σπάνια λεπτότητα, τὰ μαλλιά είναι ἔπλεκα, ὁ χιτώνας διάφανος. Ἀπό τό ἔργο ὀλόκληρο βγαίνει ἔνας κόσμος ἀπέραντης θλίψης καὶ «ἀπόκοσμης περισυλλογῆς». Ἔργο τοῦ λεγόμενου «Ζωγράφου τῶν Τριγλύφων». 410-400 π.Χ. Ἐθνικό Αρχαιολογικό Μουσεῖο.

Θουκυδίδης

ἀπό τά συναισθήματά του. "Εδωσε ἔτοι τό πρότυπο τῆς ἀντικειμενικότητας, βασικοῦ χαρακτηριστικοῦ τοῦ ιστορικοῦ.

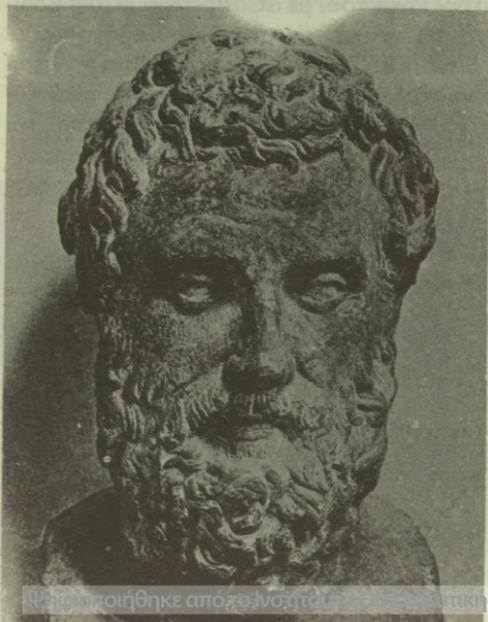
'Ο θάνατος τόν βρῆκε πρίν τελειώσει τό ἔξοχο ἔργο του, πού σταμάτησε στά περιστατικά τοῦ ἔτους 411 π.Χ. Τήν ιστορία του συνέχισε ἄλλος ιστοριογράφος, ὁ Ξενοφῶν ὁ Ἀθηναῖος.

4. Η ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Πίνδαρος

"Ένας ποιητής μοναδικός στό εἶδος του ἔζησε τόν 5ο αἰώνα: ὁ Πίνδαρος (518-448). Καθρεφτίζει μέ τά θαυμαστά του ποιήματα μιά πλευρά πολύ ἀντιπροσωπευτική τῆς ζωῆς στήν ἀρχαιότητα: τό πνεῦμα τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων, ὑμνώντας ὁρισμένους σπουδαίους νικητές στά Πύθια, στά Νέμεα, στά "Ισθμια καί στά Ὁλύμπια. Στήν ἐποχή του οἱ ἀγάνες στίς μεγάλες πανελλήνιες γιορτές ἡταν ἀκόμη ἐκδήλωση θρησκευτική. Οι εύγενεῖς νέοι ἐπαιρνοῦν μέρος στόν «καλόν ὅγώνα» γιά νά τιμήσουν τούς θεούς, προβάλλοντας τή λεβεντιά καί τήν ἀσκησή τους. Αύτῶν τῶν γεμάτων ἀνωτερότητα κι εὐγενική ἀμιλλα ἐκδηλώσεων ἔγινε φλογερός ὑμητής ὁ μεγάλος ποιητής.

Γεννημένος στή Θήβα, ταξίδευε στίς Ἑλληνικές πόλεις καί, μέ τούς ἔξαίρετους «Ἐπινίκους» του, ἔδωσε ἀσύγκριτη τήν εἰκόνα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ καί τῶν εὐγενικῶν του ἰδανικῶν, στό μεσουράνημά του, πρίν βαρύνει πάνω του ἡ σκιά τῶν μεγάλων συμφορῶν πού ἔφεραν οἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Χάλκινο πορτραίτο τοῦ ποιητῆ Αἰσχύλου. Βρέθηκε κοντά στό Λιβόρνο τῆς Ἰταλίας καί ἐκτίθεται στό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο τῆς Φλωρεντίας.

Θέατρο:
Τραγωδία.
Κωμωδία

Από τά πιό άξιοσημείωτα, έξαλλου, ἐπιτεύγματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος είναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Θεάτρου. Ξεκινώντας, ὅπως εἴδαμε (σελ.), ἀπό τήν ἐπιθυμία νά ύμνηθεῖ διόνυσος, διθύραμβος ἔξελίχθηκε, σιγά-σιγά παίρνοντας σάν θέματά του τήν ύπόθεση κι ἄλλων μύθων ἑλληνικῶν, στό δράμα (ἀπό τή λέξη δράση), μιά παράσταση δηλαδή ὅπου δροῦν τρεῖς ἡ περισσότεροι ἡθοποιοί κι ὁ χορός, πού τραγουδᾶ χορεύοντας, μέ τήν ὁδηγία τοῦ κορυφαίου κι ἐκφράζει τά συναισθήματά του ἀνοίγοντας διάλογο μέ τούς ἡθοποιούς. Τό δράμα είναι εἶδος ποιητικό, ὅπου συνδυάστηκε ἡ ἐπική μέ τή λυρική ποίηση. "Οταν ἡ ύπόθεση είναι θλιβερή, τότε τό δράμα λέγεται τραγωδία· κωμωδία, ὅταν είναι εὐθυμημ.

Τρεῖς μεγάλοι τραγικοί ποιητές ἔζησαν τόν 5ο αἰώνα: ὁ Μαραθωνομάχος Αἰσχύλος, ὁ σύγχρονος τοῦ Περικλῆ Σοφοκλῆς, τό

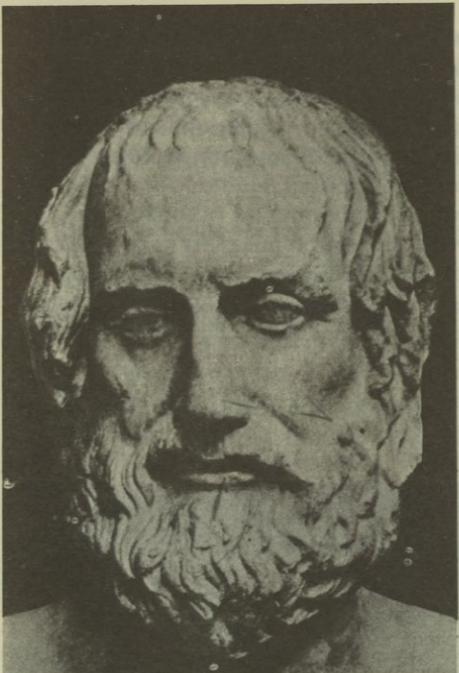
Αἰσχύλος,
Σοφοκλῆς,
Εύριπιδης

κολουστέοντας ἔργα μη
φένονται καὶ νά καλλι

δτ γύνολατριά δοτι ϕυσοτ
ούτι = ρνδάμητι. Η' .οε
εγιτι επνογχρό ,επνοδέ²
ογόν διόθ δότι επνογχρό²
εγιδητι επνοδέ² διι

"Αγάλμα τοῦ Σοφοκλῆ. Κάτω, στό δεξι του πόδι πλάι,
ή κιστή (τό κουτί) μέ τούς
παπύρους πού ἔχουν
γραμμένα τά ἔργα του.
Βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ
Βατικανοῦ στή Ρώμη.

Μαρμάρινη προτομή τοῦ ποιητῆ
Εύριπίδη. Μουσεῖο Νάπολης

«άγδόνι τῆς Ἀθήνας», κι ό Εύριπίδης, ό «ἀπό σκηνῆς φιλόσοφος», δημιουργός των οἰδηνών τοῦ θεάτρου.

Ο Αισχύλος ύμνει τή δόξα τῆς Ἀθήνας καί τή μεγαλοσύνη τῶν θεῶν. Στήν τραγωδία του Πέρσες προβάλλει τήν ἀνόητη περηφάνια τοῦ Ξέρξη, πού ἐπομένο ἡταν νά τιμωρηθεῖ ἀπό τούς θεούς. Στούς Ἐπτά ἐπί Θήβας είκονίζεται ἡ δύστυχη μοίρα τῶν γιών τοῦ Οιδίποδα. Στή μόνη τριλογία πού ἔχει διατηρηθεῖ ἀκέραιη, τήν Ὁρέστεια, βλέπει ο θεατής τά φοβερά βάσανα τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀγαμέμνονα.

Ο Σοφοκλῆς ἐμφανίζει ώς ἥρωες ἀνθρώπους πού ἔκτελοῦν τό χρέος τους, ὅ, τι κι ἀν ἀντιμετωπίζουν ἀντίσσο. Η Ἀντιγόνη – πού παρακούντας τή διαταγή τοῦ θείου της Κρέοντα, ἀρχοντα τῆς Θήβας, θάβει τό νεκρό ἀδελφό της, ὑπακούντας στό θεῖο νόμο πού προστάζει νά θάβονται οἱ νεκροί – είναι μιά θαυμάσια τραγωδία, δημιουργός της ο Οιδίποδες: ο Οιδίπους τύραννος καί ό ἀσύγκριτος Οιδίπους ἐπί Κολωνῶν.

Ο Εύριπίδης, ἀπαισιόδοξος ποιητής μέ ἐντονα κριτικό πνεῦμα, παρουσιάζει τούς ἀνθρώπους σκύβοντας στά πάθη τους, ἀλλά καί στό μεγαλεῖο ἡ στίς δυστυχίες τους. Προβάλλοντας τό ἀδιέξοδο,

ὅπου συνήθως ὁδηγοῦνται τά ἀνθρώπινα πράγματα, δίνει λύση στά δράματά του, μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ «ἀπό μηχανῆς θεοῦ». Τά ἔργα τοῦ Μήδεια, Ἰππόλυτος, Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, Ἡλέκτρα κ.ἄ. ἀγαπήθηκαν πολύ ἀπό τήν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα.

Τήν κωμαδία, πού σατιρίζει τήν πολιτική κατάσταση καί τούς μεγάλους ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ἀντιπροσωπεύει ὁ Ἀριστοφάνης (σήμερα τά ἔργα του, ἐκτός ἀπό τήν ἄλλη τους ἀξία, είναι ἔξαιρετικά πολύτιμα, γιατί δίνουν πλήθος λεπτομέρειες ἀπό τήν καθημερινή ζωή τῆς Ἀθήνας κι ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς καλύτερες πηγές γιά τήν ἐρμηνεία πολλών ἀγγειογραφιῶν).

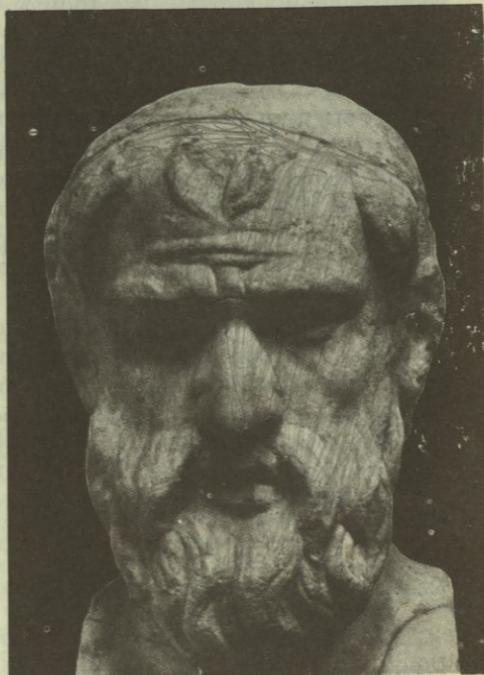
Πιστεύοντας βαθιά ὁ Περικλῆς στήν τεράστια μορφωτική ἀξία τοῦ θεάτρου, πρόσφερε μέ τά θεωρικά* τά μέσα σ' ὅλους τούς Ἀθηναίους πολίτες νά πηγαίνουν στίς παραστάσεις, ὅπου παρακολουθώντας ἔργα ύψηλῆς ποιότητας είχαν τήν εύκαιρία νά μορφώνονται καί νά καλλιεργοῦνται.

*Αριστοφάνης

Τά θεωρικά*

ΠΑΝΑΣ
ΤΗΣ
ΡΩΜΗΣ

Μαρμάρινη προτομή τοῦ
κωμικοῦ ποιητή Ἀριστοφάνη.
Βρίσκεται στή Βόννη.

Οι παραστάσεις γίνονταν σέ ύπαίθρια θέατρα, φτιαγμένα στήν πλαγιά ένός λόφου. Έκεī διαμόρφωναν τά καθίσματα σέ σειρές, ήμικυκλικά, κι οι θεατές άντικριζαν έναν έπιπεδο χώρο άπεναντί τους, τήν δρχήστρα, όπου κινοῦνταν οι χορευτές. Στό βάθος ύπηρχε ή σκηνή, έύλινη στήν άρχη, όπως και τά καθίσματα, άργοτερα πέτρινη, διακοσμημένη έμπρος, ώστε νά όποτελεί τό σκηνικό γιά τήν παράσταση (πρόσσωψη άνακτόρου, ναού ή άλλο χώρο, όπου ξετυλιγόταν ή ύπόθεση τού έργου).

5. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Διονύσια. Τά μεγάλα Διονύσια, ή σπουδαία γιορτή πρός τιμή τού θεοῦ Διονύσου, πρόσφερε στούς Ἀθηναίους τή λαμπρή εύκαιρια νά παρακολουθήσουν θεατρικές παραστάσεις πού δίνονταν στό θέατρο τού Διονύσου. Γινόταν, τότε, διαγνωσμός θεατρικός γιά νά διαλεχτεί τό καλύτερο έργο. Οι ήθωποιοί φορούσαν μάσκες κι ήταν ἀντρες μονάχα· αύτοι ύποδύονταν και τούς γυναικείους ρόλους.

Παναθήναια. Στήν Ἀθήνα, ἔκτος ἀπό τά Διονύσια, γίνονταν καιί ἄλλες σπουδαίες θρησκευτικές γιορτές. Λαμπρότερη ἀπ' δλες, σάν γιορτή τής Ἰδιας τῆς πόλης, ήταν τά Παναθήναια, πού διαρκοῦσαν ἔξι μέρες καιί, στό πλαίσιο τους, γίνονταν ἀγάνες μουσικοί, ἀθλητικοί, ἵπποδρομίες, λαμπαδηρομία καιί ἄλλες ἐκδηλώσεις.

Τήν ἔκτη μέρα, μέ τή μεγαλύτερη ἐπισημότητα καιί μέ συμμετοχή ἀντιπροσώπων ἀπό ἄλλες πόλεις, ἔκλεινε ο ἑορτασμός μέ τή μεγάλη πομπή πού ξεκινοῦσε ἀπό τό Πομπείον, ἔνα μεγάλο κτίριο στήν ἐπίσημη εἰσοδο τῆς πόλης, στό Δίπυλο. Ἀκολουθώντας τήν ὁδό τῶν Παναθηναίων, ἔφταναν πάνω στήν Ἀκρόπολη ἀρχοντες, ιερεῖς, ξένοι ἀντιπρόσωποι, γέροντες, μέτοικοι, καθώς καιί τά ζῶα τῆς θυσίας. Σκοπός τῆς πομπῆς ήταν νά προσφερθεί στή θεά ὁ πέπλος πού είχαν ύφανε τά κορίτσια τῶν καλύτερων οίκογενειῶν τῆς πόλης γιά χάρη τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ πέπλος ήταν κρεμασμένος σάν πανί στό κατάρτι ἐνός καραβιού πού τό κινοῦσαν μέ ρόδες. Τελική ἐκδήλωση ήταν ή θυσία τῶν ἐκατό βοδιῶν (ἐκατόμβη).

Ἐλευσίνια. Μεγάλη γιορτή ήταν και τά Ἐλευσίνια, πού ο ἑορτασμός τους ἀρχίζε στήν Ἀθήνα, γιά νά τελειώσει στό Ιερό τῆς Δήμητρας και τῆς κόρης τῆς Περσεφόνης, στήν Ἐλευσίνα.

KYPRIA ΣΗΜΕΙΑ

1. Κάθε ἐκδήλωση πολιτισμοῦ στόν 5ο αιώνα ἔφτασε σ' ἔνα ύψος ἐκπληκτικό. Η τελειότερή του ἔκφραση ἐκδηλώθηκε στήν Ἀθήνα.

2. Ἀνοιχτή ἡ πόλη γιά δόλους τούς "Ελληνες, μέ τήν ἐξαιρετική ἀνθησή τῆς προσέλκυσε δόλους τούς ἄξιους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς: καλλιτέχνες, σοφούς, ιστορικούς κ.ἄ.

3. "Ἄξιος ὁ Περικλῆς σέ ὅλα, είχε τό ἐξαιρετικό χάρισμα νά διαλέγει τόν κατάλληλο γιά κάθε ἀξίωμα ἀνθρωπο. Θέλοντας νά κάμει τήν πόλη του τό στολίδι δῆλης τῆς Ἑλλάδας καί ὅπο καλλιτεχνική ἀποψη, ἀνάθεσε στό μεγαλύτερο καλλιτέχνη τῆς ἐποχῆς, τό Φειδία, τήν ἐπίβλεψη τῶν μεγάλων ἔργων στήν Ἀκρόπολη καί τή φιλοτέχνηση τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ τῆς προστάτισσάς της θεᾶς, τῆς Ἀθηνᾶς.

4. Τέχνη, φιλοσοφία, ιστορία καί ἄλλοι κλάδοι τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελοῦν τό «θαῦμα» τοῦ 5ου αἰώνα, πού στήν Ἀθήνα γνώρισε τή μεγαλύτερή του ἀνάπτυξη.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τά ἔργα στήν Ἀκρόπολη:

«Καθώς ὑψώνονταν τά ἔργα περήφανα στό μέγεθος κι ἀμίμητα στήν ὁμορφιά καί τή χάρη, γιατί οἱ τεχνίτες συναγωνίζονταν μεταξύ τους νά ξεπέρασσον μέ τήν καλλιτεχνική ἐκτέλεση τή δημιουργική ἐμπνευση, κατά κύριο λόγο προκαλούσε τό θαυμασμό ἡ ταχύτητα στήν ἐκτέλεση. Γιατί ἐνώ πίστευαν οἱ Ἀθηναῖοι πώς τό καθένα ἀπό τά ἔργα αὐτά μόλις καί μετά βίας θά τελείωνε ἐπειτα ἀπό πολλούς διαδοχικούς ἀρχοντες καί μετά παρέλευση πολλοῦ χρόνου, ὅλα μαζί τέλειωσαν στήν ἀκμή τῆς διοικήσεως ἐνός μόνου ἀνθρώπου... Γι' αὐτό καί πιό πολύ θαυμάζονταν τά ἔργα τοῦ Περικλή, γιατί ἄν καί ἔγιναν μέσα σε λίγο χρόνο διαπρούνται γιά πολύ. Γιατί, ἐνώ τό καθένα στήν ὁμορφιά ἦταν ἀμέως τότε ἀρχαιοπρεπές, ώστόσο μέχρι σήμερα ἔξακολουθεῖ νά δίνει τήν ἐντύπωση τοῦ πρόσφατου καί καινούριου. Τόσο ἐπανθίζει σ' αὐτά ἡ νεότητα πού διατηρεῖ τήν δύψη τους ἀνέπαφη ἀπό τό χρόνο, σά νά ἔχουν τά ἔργα αὐτά ἀειθαλές πνεῦμα, ἀνάμεικτο μέ γέραση ψυχῆς».

Πλουτάρχου, «Βίος Περικλέους» κεφ. 13 (Μετ. Άν. Λαζάρου)

2. Ἔγκώμιο γιά τίς ἀρετές τοῦ Περικλῆ:

«Ἐνώ αὐτός πλησίαζε πά στό θάνατο, καθισμένοι γύρω του οἱ ἐπισημότεροι πολίτες καί δοσοὶ ἀπό τούς φίλους του ἐλχαν ἐπιζήσει, μιλοῦσαν γιά τήν ἀρετή καί τή δύναμη πού είχε καί ἀπαριθμούσαν τίς πράξεις καί τά πολλά του τρόπαια· καί ἦταν ἐννιά τά τρόπαια πού είχε στήσει ἀπό μέρος τῆς Ἀθηνᾶς σά στρατηγούς καί νικητῆς. Τά ἐλεγαν αὐτά μεταξύ τους, μέ τήν ίδεα πώς αὐτός είχε χάσει τίς αἰσθήσεις του καί δέν καταλάβαινε πιά. Καί ὅμως ἐκείνος πρόσεχε σέ δλα δσα ἐλεγαν, τούς ἔκοψε τήν ὁμιλία τους καί τούς εἶπε πώς ἀπορεῖ γιατί ἐπανούν καί μνημονεύουν τά ἔργα του ἐκείνα πού καί ἡ τύχη βοήθησε νά γίνουν καί πού ἔχουν κάμει ἥδη πολλοί στρατηγοί, δὲν ἀναφέρουν ὅμως τό καλύτερο καί τό σπουδαιότερο, ὅτι «Κανείς Ἀθηναῖος δέ μαυροφόρεσε ἐξαιτίας τού».

Πλουτάρχου, «Βίος Περικλέους» κεφ. 38 (Μετ. Μιχ. Οίκονόμου)

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1. ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η ἀγεφύρωτη διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀριστοκρατορική καί κλειστή στόν κόσμο Σπάρτη καί στή δημοκρατική Ἀθήνα, πού ὅλο-ένα αὔξαινε ἡ δύναμη τῆς, είναι ἡ βασική αἰτία τοῦ Πελοποννησι-ακοῦ πολέμου. Κι οἱ δύο πόλεις περίμεναν ἀπό χρόνια τή σύγκρου-ση, νιώθοντας πώς οἱ Τριακοντούτεις Σπονδές ἡταν μονάχα μιά ἀναβολή γιά τόν πόλεμο, πού μέ γοργά βήματα πλησίαζε.

Ἡ σφαλερή τακτική τῆς Ἀθήνας ἀπέναντι στούς συμμάχους τῆς, βοήθησε τή Σπάρτη νά βρει πιστευτή δικαιολογία γιά τόν πόλεμο. Ἡ Ἀθηναϊκή συμμαχία είχε καταντήσει ἡγεμονία, καί τά ἀριστο-κρατικά κόμματα στίς διάφορες πόλεις μέ δυσφορία ὑπόμεναν τόν Ἀθηναϊκό ζυγό (μόνο τά δημοκρατικά κόμματα – σ' αὐτά ἀνήκαν οἱ ἔμποροι καί οἱ βιοτέχνες, πού εύκολύνονταν στίς οἰκονομικές τους ἐπιχειρήσεις μέ τή φιλία τῶν Ἀθηνῶν –, δέ ζητούσαν ἀλλαγή). "Ἐτοι κατόρθωσε ἡ Σπάρτη νά πάρει εύκολα τό ρόλο τοῦ ἐλευθερωτῆ τῶν καταπιεσμένων συμμάχων τῶν Ἀθηνῶν, μέ τήν ύποστήριξη τῶν ἀριστοκρατικῶν κομμάτων σέ κάθε πόλη".

Τό διγαλμα τῆς Νίκης τοῦ Παι-
νίου. Τό ἔργο είχε σπηθεῖ ἀπό
τοὺς Μεσσηνίους τῆς Ναυπά-
κτου. Ἀντίτυπο του ὑπῆρχε
καί στούς Δελφούς. Ὁ Παι-
νίος, σ' αὐτό τό γεμάτο
τόλμη ἔργο, κοίταξε νά ξεπε-
ράσει, μέ μιά τολμηρή παρά-
σταση, πού θά ἀπέδιδε τό πέ-
ταγμα, τό σκληρό καί βαρύ
ὑλικό, τό μάρμαρο. Γιά νά δύ-
σει τήν ἐντύπωση πώς ἡ Νίκη
πετούσε, τήν ἐσποει σ' ἓνα
πολύ ψηλὸ τριγωνικῆς τομῆς
κίονα δπου ἐφθανε, ὑποτίθε-
ται, πετώντας ἀπό τόν οὐρα-
νό, ἡ Νίκη, μέ ἀνοιγμένες τίς
φτερούγες. Τελευταία 25ετία
τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσείο ἀρ-
χαίας Ὄλυμπίας.

Πρίν άπό τὸν πόλεμο, ἔχοντας κυριαρχῆσει οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὸ ἐμπόριο τους στὸν Εὔξεινο, στὸ Αἴγαϊο καὶ στὴν Αἴγυπτο, στράφηκαν γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν ἀγορῶν στὸ Ἰόνιο καὶ τὴν Ἰταλία, πράγμα πού ζημίωσε ὑπερβολικά τοὺς Μεγαρεῖς καὶ τοὺς Κορινθίους. Γι' αὐτό, ἀγωνίστηκαν οἱ Κορίνθιοι μὲ κάθε τρόπο νά πείσουν τὴ Σπάρτη νά κηρύξει τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἀθήνας. Ο ἀδιάκοπος ἀνταγωνισμός τῶν πόλεων-κρατῶν στὴν Ἑλλάδα κι ἡ ἐλλειψὴ τῆς παραμικρότερης ἐνότητας μεταξύ τους, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά βλέπουν μέ πολλὴ ζήλια καὶ φθόνο τὴν ἀκμή τῆς Ἀθήνας. "Ετοι, κανένα ἡθικό ἐμπόδιο δέν ὑπῆρχε γιά ν' ἀρχίσει ὁ πόλεμος. Μπορεῖ, μάλιστα, νά πεῖ κανείς πώς οἱ περισσότερες πόλεις βιάζονταν νά φτάσουν στή σύγκρουση, στηρίζοντας τίς ἐπίπεδες τους στὴ Σπάρτη καὶ προτιμῶντας τή δική της κυριαρχία, πού δέν τὴν είχαν ὅμως ἀκόμη δοκιμάσει.

2. ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι Κερκυραῖοι ζητοῦν τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Καθώς είχαν στρέψει οἱ Ἀθηναῖοι τά βλέμματά τους πρός τή Δύση, γιά νά ἀπλύσουν ώς ἐκεὶ τό ἐμπόριο τους, βρήκαν ἀνέλπιστη εύκαιρία τὴν πρόσκληση τῶν Κερκυραίων τό 433 π.Χ., πού μπλεγμένοι σέ πόλεμο μέ τὴν Ἐπίδαμνο χρειάστηκε ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν Κόρινθο, γι' αὐτό καὶ ζήτησαν τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων, γιά νά βγοὺν ἀπό τό ἀδιέξοδο. 'Η πρόταση ἦταν σκανδαλιστική. Δέν ἥθελε ἔξαλλον ἡ Ἀθήνα μέ ἐνδεχόμενη ἀντίρρησή της, νά ἀπογοητεύσει τὴν Κέρκυρα, πού ἦταν κλειδί γιά τό ἐμπόριο μέ τή Δύση: γι' αὐτό, δέχτηκε νά κλείσει μαζί της ἀμυντική συμμαχία, κι ἔτοι νικήθηκαν οἱ Κορίνθιοι ἀπό τοὺς Κερκυραίους σέ ναυμαχία, ὅπου πήραν μέρος καὶ τριάντα ἀθηναϊκά καράβια.

Οι Κορίνθιοι ξεσηκώνουν τήν Ποτίδαια. Γεμάτοι θυμό οἱ Κορίνθιοι, γιά νά ἐκδικηθοῦν τήν Ἀθήνα, ὑποκίνησαν τήν παλιά τους ἀποικία Ποτίδαια στή Χαλκιδική, πού ἀνῆκε τώρα στήν Ἀθηναϊκή συμμαχία, νά ἀποστατήσει. Οι Ἀθηναῖοι κινήθηκαν ἀμέσως γιά νά ματαιώσουν τό σχέδιο (432).

Ο Περικλῆς τιμωρεῖ τούς Μεγαρεῖς. Βλέποντας πιά τὸν πόλεμο πολύ κοντά, ὁ Περικλῆς θέλησε νά τιμωρήσει τούς Μεγαρεῖς γιά πολλές ἔχθρικές πράξεις τους ἐναντίον τῆς Ἀθήνας. Μέ πρότασή του ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δῆμου ἀποφάσισε νά ἀπαγορευθεῖ στά μεγαρικά καράβια νά πλησιάζουν στὸν Πειραιά καὶ στ' ἄλλα συμμαχικά λιμάνια τῆς Ἀθήνας. Αὐτό ἦταν οἰκονομική συμφορά γιά τούς Μεγαρεῖς (432).

3. ΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ – ΑΝΤΙΠΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Οι σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν ζητοῦν κήρυξη πολέμου ἐναντίον Ἀθηναίων. Ἀνυποψίαστοι γιά τίς τραγικές συνέπειες πού θά είχε γιά τὸν Ἑλληνισμό ή φοβερή ἔκεινη ἐμφύλια σύρραξη, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Μεγαρεῖς κι οἱ Αἰγινῆτες (τούς τελευταίους πρὶν ἀπό λίγο τούς εἶχαν ὑποχρεώσει οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν τούς νίκησαν τὸ 457 π.Χ. σὲ ναυμαχίᾳ, νά ἐγκαταλείψουν τὸ νησί τους· οἱ Αἰγινῆτες ως πρόσφυγες, ἐγκαταστάθηκαν τότε ἀπό τὴν Σπάρτη στὴ Θυρεάτιδα, στὴ βόρεια Λακωνική) πρότειναν στὸ συμβούλιο πού ἔγινε στὴ Σπάρτη νά κηρυχτεῖ ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων.

Ἐτσι ἀρχισεὶς ἡ περιπέτεια πού «θά γινόταν ἡ ἀρχή μεγάλων συμφρῶν, γιά τοὺς Ἕλληνες», ὅπως ἐπιγραμματικά προφήτεψε ὁ Μελήσιππος, ὁ τελευταῖος ἀπεσταλμένος τοῦ συνετοῦ Σπαρτιάτη βασιλιά Ἀρχιδάμου, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἔστειλαν πίσω, χωρίς νά δεχτοῦν νά συζητοῦν τίς τελευταίες προτάσεις τῶν Πελοποννησίων.

Οι φάσεις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τρεῖς ἦταν οἱ φάσεις τοῦ πολέμου πού κράτησε 27 ὄλόκληρα χρόνια (431-404 π.Χ.):

- 1. Ὁ Ἀρχιδάμειος πόλεμος (431-421).
- 2. Ἡ Σικελική ἐκστρατεία (415-413).
- 3. Ὁ Δεκελεικός πόλεμος (413-404).

Τό μεγαλύτερο ναυτικό κράτος, ἡ Ἀθήνα, είχε ν' ἀγωνιστεῖ μέ τῇ σπουδαιότερῃ στὸ πεζικό ἑλληνική δύναμη, τούς Σπαρτιάτες.

Συμπολεμιστές μέ τοὺς Ἀθηναίους ἦταν οἱ Πλαταιεῖς, οἱ πόλεις τῆς Θεσσαλίας, ἡ Κέρκυρα, ἡ Κεφαλληνία κι ἡ Ζάκυνθος, λίγες πόλεις στὴ Σικελία καὶ στὴν Κάτω Ἰταλία, τά νησιά πού ἀνήκαν στὴ συμμαχίᾳ ἐκτός ἀπό τὴν Μῆλο, οἱ κάτοικοι τῆς Ἀκαρνανίας καὶ οἱ διωγμένοι ἀπό τῇ χώρᾳ τους Μεσσήνιοι, πού οἱ Ἀθηναῖοι τούς εἶχαν ἐγκαταστήσει στὴ Ναύπακτο.

Τούς Σπαρτιάτες ἀκολουθοῦσαν οἱ πελοποννησιακές πόλεις (ἐκτός ἀπό τὸ Ἀργος καὶ τὴν Ἀχαΐα), τά Μέγαρα, οἱ κάτοικοι τῆς Βοιωτίας (ἐκτός ἀπό τοὺς Πλαταιεῖς), οἱ Φωκεῖς, ὁ Τάρας (ἡ μεγάλη ἀποικία τῶν Σπαρτιατῶν), οἱ Συρακοῦσες κι ἄλλες δωρικές ἀποικίες στὴ Μεγάλη Ἐλλάδα.

Καὶ τὰ δύο μέρη ἦταν ἰσχυρά. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἀφθονα τά μέσα· τά παλαιά τους λάθη ὅμως ἀπέναντι στούς συμμάχους τους εἶχαν δημιουργήσει ἀσχημο κλίμα στὴν ἴδια τους τὴν παράταξη καὶ πολλές δικές τους πόλεις πίστεψαν στὴ Σπάρτη, πού βγῆκε στὸν πόλεμο κηρύσσοντας πώς θ' ἀγωνιστεῖ γιά τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τους.

Ίδιοτυπίες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου: α. Οἱ ἐπιχειρήσεις γίνονται μονάχα τὴν ἀνοιξη καὶ τὸ καλοκαίρι. Σταματοῦν ὕστερα,

Οι σύμμαχοι τῶν
Ἀθηναίων

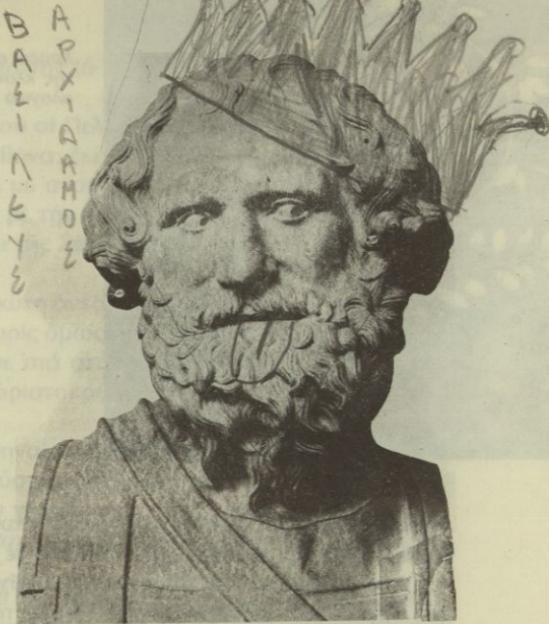
Οι σύμμαχοι τῶν
Σπαρτιατῶν

Μαρμάρινη προτομή τοῦ βασιλᾶ τῆς Σπάρτης Ἀρχιδάμου, ἀντίγραφο ρωμαϊκῶν χρόνων.
Μουσεῖο στὸ Ἐρκολάνο τῆς Ἰταλίας.

οἱ Αὐγραιοὶ κατόρθωσαν
οὐ τὴν Γένειαν καὶ τὸν
λαυτούσιον τὸν τελείωτον
επτρίδαν.

Τό 428 σπουδαῖτερε ἡ πρώτη νίκη
Ἀποστότηος ἡ Αἰοβός, όπου οὐδὲ
οἱ Ἀθηναῖοι – ἐπικρατοῦσοι ὕπαρχοι
αλλα – σκότωσιον χλιδοῦσαν
τρόπον δανύ.

Ἡ πρέξη αὐτῆς τῶν Ἀθηναίων,
Οταν οἱ Σπαρτιάτες
οὐδὲ τὸς Γενείαν
διοπτρὰν τὴν πολεμούσαν
τοῦ Λαυτούσιουν
εἰποῦν οὐ τετέλεσται ναπε
από

καὶ οἱ ἀντίπαλες δυνάμεις προετοιμάζονται γιά τὴν ἐπόμενη χρονιά.

β. Οἱ Σπαρτιάτες κι ἡ παράταξή τους ἐπιδιώκουν συγκρούσεις μὲ τεζικές δυνάμεις, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι στηρίζονται στό ναυτικό τους.

γ. Τὴν πολιτική τῆς Ἀθήνας τὴν ὄριζει ἔνας μεγάλος ἀρχηγός, ὁ Περικλῆς (τὰ πρώτα χρόνια τουλάχιστον). Στήν Πελοποννησιακή συμμαχίᾳ δέ συμβαίνει τό ἴδιο. Ἐπικρατεῖ, βασικά, τὸ μίσος ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, θρεμμένο ἀπό τὴν ἀντιζηλία τῶν μεγάλων πόλεων, πού τά συμφέροντά τους ἀντιμάχονταν τῇ δύναμῃ τῆς Ἀθήνας.

4. Ο ΑΡΧΙΔΑΜΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Τὸν πρώτο καὶ δεύτερο χρόνο τοῦ πολέμου οἱ Πελοποννήσιοι μὲ ἀρχηγό τὸ βασιλιά τῆς Σπάρτης, τὸν Ἀρχίδαμο, κάνουν εἰσβολὴ στὴν Ἀττική, λεηλατοῦν καὶ καταστρέφουν τὴν ὑπαίθρῳ ὥσπου νά ἔρθει ὁ χειμώνας, μά δέν πολιορκοῦν τὴν πόλη. Οἱ ἀγρότες τῆς Ἀττικῆς ἀπό τὴν πρώτη στιγμή ζήτησαν προστασία στὰ Μακρά Τείχη, παράτησαν ἔρημα τὰ κτήματά τους καὶ ζοῦσαν πρόχειρα, σὲ ἄθλιες συνθῆκες, ὁ ἔνας σχεδόν πάνω στὸν ἄλλο.

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀντίστοιχα, λεηλατοῦσαν μὲ τό στόλο τους τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, γιά νά προκαλέσουν δυσκολίες κι ἀντιπερισπασμό στή Σπάρτη.

‘Ο λοιμός. “Οταν τὸ δεύτερο χρόνο ἐπεσε ξαφνικά στήν Ἀθήνα

Χρυσά στεφάνια μυρούνης ἀπό τάφους
τῆς κλασικής περιόδου. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

λοιμός (έπιδημική ἄρρωστια, τύφος Ἰσως), πού τὸν ἔφερε κάποιο καράβι ἀπό τὴν Αἴγυπτο, οἱ ἀπώλειες σὲ ἀνθρώπινο ύλικο ἔξαιτιας τοῦ συνωστισμοῦ τῶν ἀγροτῶν στὰ τείχη ἡταν τεράστιες. Ἡ φριχτή ἄρρωστια καταπόνησε τόσο πολὺ τούς Ἀθηναίους, ὥστε στῇ δυσκολίᾳ πού βρέθηκαν, κατηγόρησαν τὸν Περικλή πώς τούς ζεσήκωσε γιά πόλεμο, καὶ τοῦ ἀφαίρεσαν τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ.

"Οταν, σέ λίγο, τὸν ξανακάλεσαν στὴν ἔξουσία, πολὺ λίγος καιρός τούς ἔμενε νά χαροῦν τὴν ἀρχηγία του. ἄρρωστησε κι ὁ Ἱδιος καὶ πέθανε, ἀφοῦ χάθηκαν στὴν ἐπιδημία δύο γιοί του. Ἡ μοίρα τῶν Ἀθηναίων σκοτείνιαζε. Ὁ δυνατός πολιτικός, πού μέ ψυχαιμία καὶ λογική ἀντιμετώπιζε τὴν κατάσταση, ἔλειψε.

Ο Κλέων

"Ἀρχισαν ξανά οἱ διαμάχες ἀνάμεσα στούς ἀριστοκρατικούς (μέ εκπρόσωπο τὸ Νικία) καὶ στούς δημοκρατικούς, μέ ἀρχηγό τὸ φιλοπόλεμο δημαργώγ Κλέωνα, πού ἡταν ἀνθρωπος τῶν ἄκρων. Ἀπό τὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἔλειψε ὁ «'Ολύμπιος» Περικλῆς, καὶ τὴν ἥρεμη γλυκύτητά του τῇ διαδέχτηκαν οἱ πύρινοι λόγοι πολλῶν, πού κοίταζαν μέ ρητορείες νά πείσουν τὸ λαό, ἀνάλογα μέ τὰ πάθη τους, χωρίς νά συλλογίζονται πρώτα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὸ συμφέρον τῆς πόλης.

Μιά ἐποχή μεγάλη χάθηκε μέ τὸν Περικλή. Τό τελευταῖο ἔξοχο δεῖγμα τῆς προσωπικότητάς του στάθηκε ὁ περίφημος Ἐπιπτάφιος, ὁ λόγος δηλαδή πού ἡ πόλη τοῦ ἀνάθεσε νά ἐκφωνήσει γιά τοὺς νεκρούς τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πολέμου, ὅταν τούς ἔθαψαν, στὴν ἀρχή τοῦ χειμῶνα τοῦ 430, στὸ Δημόσιο Σῆμα*, στὸν Κεραμεικό. Βρήκε ἐκεῖ τὴν εὐκαιρία ὁ μεγάλος πολιτικός νά δώσει ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας καὶ θαυμαστά νά προβάλει τό

πνεύμα καί τήν ἀκτινοβολία της (ό λόγος διασώθηκε στήν 'Ιστορία τοῦ Θουκυδίδη).

'Από τό φόρβο τοῦ λοιμοῦ οἱ Πελοποννήσιοι στράφηκαν σ' ἄλλα σημεῖα, μακριά ἀπό τήν Ἀθήνα: ἔκαμπαν ἐπίθεση στίς Πλαταιές, ἐνώ οἱ Ἀθηναῖοι κατόρθωσαν μέ στρατηγό τό Δημοσθένη νά ὀχυρώσουν τήν Πύλο, καί τέλος, μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ Κλέωνα, νά αἰχμαλωτίσουν τά 292 παλικάρια τῆς Σπάρτης πού ὑπεράσπιζαν τή Σφακτηρία.

Τό 428 σημειώθηκε ἡ πρώτη ἀνταρσία στήν Ἀθηναϊκή συμμαχία. 'Αποστάτησε ἡ Λέσβος, χωρίς ὅμως ἐπιτυχία. Γιά παραδειγματισμό οἱ Ἀθηναῖοι – ἐπικρατούσε πιά στήν πολιτική ἡ ὁξύτητα τοῦ Κλέωνα – σκότωσαν χίλιους ἀριστοκρατικούς στό νησί, μόλις ἐπικράτησαν ξανά.

'Η πράξη αὐτή τῶν Ἀθηναίων ἦταν ἔνα πολύ κακό προηγούμενο. "Οταν οι Σπαρτιάτες, ύστερα ἀπό δυό χρονῶν πολιορκία, πήραν τίς Πλαταιές, ἔσφαξαν χωρίς λόγο τούς λίγους γενναίους ὑπερασπιστές τῆς πόλης. 'Η πατροπαράδοτη ἐλληνική εὐγένεια κι ἀνεκτικότητα ἔξαφανίζονταν.

'Ο πόλεμος μεταφέρεται στή Μακεδονία. 'Ηταν εύκαιρια νά σταματήσει ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός. Πρῶτοι τό ζήτησαν οἱ Σπαρτιάτες· ματαίωσε ὅμως τήν πρότασή τους ὁ Κλέων, κι ὁ πόλεμος μεταφέρθηκε στή Μακεδονία. 'Αρχηγός τῶν Σπαρτιατῶν ἦταν ὁ φιλοπόλεμος στρατηγός Βρασίδας, πού ἄρχισε νά ξεσκάνει τίς συμμαχικές πόλεις τῶν Ἀθηναίων στή Χαλκιδική. Τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ ἀρχηγός ἦταν ὁ Κλέων.

Στή μάχη τῆς Ἀμφιπόλεως ἔπεσαν καί οἱ δυό ἀρχηγοί. 'Η μεταφορά τοῦ πολέμου στή Μακεδονία εἶχε ἔνα ἀπροσδόκητο θύμα:

'Ο Ἀθηναῖος ιστορικός Θουκυδίδης δέν κατόρθωσε νά φτάσει ἔγκαιρα, γιά νά ύποστηριξει μέ τά ἀθηναϊκά πλοῖα τήν Ἀμφίπολη. Τόν καταδίκασαν γι' αὐτό ἐρήμην* οἱ συμπολίτες του σέ θάνατο καί δέν μπόρεσε πιά νά γυρίσει στήν Ἀθήνα. "Ετοι, ἀποχώρησε στά κτήματά του στή Θράκη κι ἀφοισιώθηκε στή συγγραφή τῆς ιστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Νικίειος είρήνη (421 π.Χ.). "Οταν ἔλειψαν κι οἱ δυό φιλοπόλεμοι ἄνδρες, ἡ ἔγνοια τῶν Σπαρτιατῶν γιά τούς αἰχμαλώτους τους, πού ἀκόμη βρίσκονταν στήν Ἀθήνα, καί ἡ σωφροσύνη τοῦ στρατηγοῦ Νικία ὀδήγησαν τούς δυό ἀντιπάλους νά κλείσουν είρήνη γιά 50 χρόνια, μέ τή συμφωνία πτώς ἀμοιβαία θά παράδιναν τούς αἰχμαλώτους καί τίς πόλεις πού ὁ καθένας εἶχε κυριέψει στό διάστημα τῶν δέκα χρόνων. 'Η είρήνη ὄνομάστηκε *Νικίειος*.

Μάχη
Ἀμφιπόλεως

5. ΝΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ

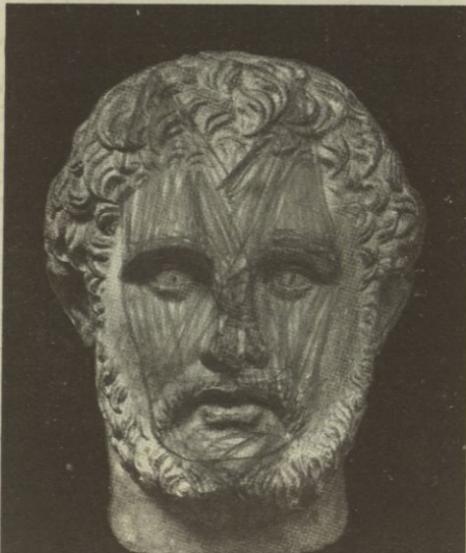
Θά πίστευε κανείς πώς κι οι δυό ἀντίπαλες παρατάξεις θά ἔβαζαν γνώση, ύστερα ἀπό τὴν πικρή πείρα πού εἶχαν ἀποχτῆσει στή δεκάχρονη σύγκρουση, καί ὅτι μέ κανένα τρόπο δέ θά ἐπιζητοῦσαν νά ἀρχίσουν ξανά τίς ἔχθροπραξίες. Βλέπουμε, ὅμως, νά σημειώνει χαρακτηριστικά ὁ Θουκυδίδης στὸ ἔργο του: «εὔθυς μετά τίς σπονδές, 'ὑπώπτευον' οἱ Ἀθηναῖοι τούς Λακεδαιμονίους, γιατί δέν εἶχαν, ὅπως συμφώνησαν, ἐπιστρέψει ὁ ἔνας στὸν ἄλλον τίς πόλεις πού κυρίεψαν».

Οἱ Ἑλληνες δέν εἶχαν νιώσει ἀκόμα πώς ἡταν ἀνάγκη νά ἐνωθοῦν μεταξύ τους καί νά πάψουν νά χύνουν τό πολύτιμο ἀδελφικό αἷμα, ἀν ἤθελαν νά διατηρήσουν τήν ἐλευθερία πού τόσο ἀγαποῦσαν.

Στήν Ἀθήνα, δυό ἀνθρωποι παλεύουν αύτά τά χρόνια (415-413) στήν πολιτική σκηνή, ἐκφράζοντας ἀντίθετες ἀπόψεις: ὁ ἀριστοκρατικός Νικίας, πού ἔβλεπε καταστροφική τή συνέχιση τοῦ πολέμου, κι ὁ φιλόδοξος νέος πολιτικός Ἀλκιβιάδης, μαθητής τοῦ Σωκράτη, ἔξαίρετα μορφωμένος καί λαμπρός ρήτορας, συνεχιστής ὅμως τῆς ιδέας νά ἐπιβληθεὶ ἡ Ἀθήνα σ' ὅλο τόν ἐλληνικό κόσμο καί νά σταθεροποιήσει τήν ἡγενονία της.

‘Ο ἀθηναϊκός
ἔγωσμός

Τά εϋγλωττα μηνύματα τῆς ἀποστασίας τῶν συμμαχικῶν πόλεων δέν εἶχαν συνετίσει τούς Ἀθηναίους, ώστε νά πάψουν νά βλέπουν τή θέση τῆς πόλης τους ἡγεμονική ἀπέναντι στούς συμμάχους καί νά τούς συμπεριφέρονται ὅπως μιά αὐτοκρατορία πολιτεύεται ἀπέναντι στούς ύπηκόους της.

Μαρμάρινο κεφάλι τοῦ Ἀλκιβιάδη. Ο Ἀθηναῖος στρατηγός καί πολιτικός είκονιζεται ωραίος, ὅπως φημιζόταν πάντας ἡταν, καί σποχαστικός ταυτόχρονα. Μουσεῖο Ny Carlsberg Κοπεγχάγης.

Στήν ψυχή πάλι τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων εἶχε σταλάξει τὸ μίσος γιά τὴν Ἀθήνα. Μιά μικρή ἀφορμή ἦταν ἀρκετή, κι ἡ ἐπιφανειακή ἡρεμία θάχανόταν, ὅσο κι ἀν προσπαθοῦσε ὁ Νικίας στήν Ἀθήνα νά βάλει γνώση καὶ νά συγκρατήσει τούς συμπολίτες του. 'Ο Ἀλκιβιάδης, ἐπηρεάζοντας μέ τά θερμά του λόγια τό δῆμο, κατόρθωνε, ὀλοένα, ν' ἀποφασίζονται διάφορες ἐνέργειες, στόν καιρό ἀκόμη τῆς εἰρήνης, ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν, ἀν καὶ ἔσχε ἡ συνθήκη.

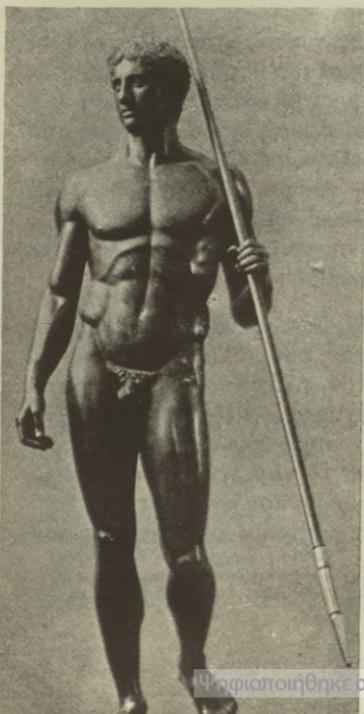
6. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

'Από τήν ἀρχή τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου – στάθηκε ἔξαλλου μιά ἀπό τίς αἰτίες του – οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στό μυαλό τους τό

Δύο ἀντίγραφα περίφημων ἀγαλμάτων:

'Αριστερά: 'Ο «δορυφόρος», ἀγαλμα μαρμάρινο, ἀντίγραφο ἀπό χάλκινο πρωτότυπο ἔργο τοῦ περίφημου γλύπτη Πολυκλείτου. Θαυμάστηκαν τόσο στήν ἐποχή του οἱ ἀναλογίες του, ώστε ὑνομάστηκε Κανών (λέγεται ἔξαλλον πώς εἶχε γράψει σχετικό βιβλίο ὁ Πολύκλειτος μ' αὐτό τὸν τίτλο). Δεύτερη πενηνταετία τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσείο Νάπολης στήν Ἰταλία.

Δεξιά: 'Αντίγραφο τοῦ χρυσελεφάντινου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, τοῦ Φειδία. Είναι γνωστό ως Ἀθηνᾶ τοῦ Βαρβακείου. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

άνθηρο ύμποριο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας. Ἡ σπουδαία ἀποικία τους, οἱ Θούριοι, πού μέ τή συμβουλή τοῦ Περικλῆ είχαν ιδρύσει, ἡταν σταγόνα στὸν ὥκεανό γιά τὰ σχέδιά τους. Ὁνειροπολοῦσαν νά ἔξασφαλίσουν τὴν ἐπιρροή τους κι ἄλλοϋ, στὴν πλούσια αὐτή χώρα. Κι ὁ Ἀλκιβιάδης πωθοῦσε, ὅπως γράφει ὁ Πλάτων, νά ίδει τὸν ἑαυτό του νά ἀποκτήσει ὄνομα καὶ νά γίνει «μέγιστος».

Μεταξύ τοῦ 417-416 π.Χ. ἐπικρατεῖ ἡ πολιτική γραμμή τοῦ Ἀλκιβιάδη, πού θέλοντας νά ἐπιβάλει τὴν ἀθηναϊκή ἡγεμονία πειθεῖ τὸ δῆμο νά ἔγκρινε τὴν μάταιη ἐκστρατεία στὴν Ἀμφίπολη, γιά τὴν ἀνάκτηση τῆς, καὶ τὴν ἐπίθεση στὴ Μῆλο. Ἡ πρώτη ἐπιχείρηση δὲν πέτυχε, στὴ Μῆλο, ὅμως, σημειώθηκε νέο δεῖγμα ἀπανθρωπίας ἀπό τὴν πλευρά τῶν Ἀθηναίων: Οἱ κάτοικοι τῆς σκοτώθηκαν ἡ πουλήθηκαν δοῦλοι, μόλις κυριεύτηκε τὸ νησί. Ἡ φοιβερή αὐτή στάση γέμισε φρίκη πολλές Ἑλληνικές καρδιές, χωρίς νά ὀδηγήσει στὴν ἀποφυγή τοῦ πολέμου.

Τό 415 π.Χ. Ξαφνικό γεγονός ξέσπασε. Ἡ πόλη Ἔγεστα στὴ Σικελία ζήτησε τῇ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων, γιατί τὴν πίεζαν οἱ κάτοικοι τοῦ Σελινούντα καὶ τῶν Συρακουσῶν. Ὁ Νικίας μάταια προσπάθησε ν' ἀκουστεῖ ἡ φωνή του. Ἡ Σικελία ἡταν μακρινή χώρα, ὁ τόπος ἄγνωστος στούς Ἀθηναίους ναύτες καὶ στρατιῶτες. Ποιο θά ἡταν τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης; Μές στὴν Ἑλλάδα, ἔξαλλου, οἱ ἔχθροι παραμόνευαν.

Γεμάτος ἐνθουσιασμό ὁ Ἀλκιβιάδης, πιστεύοντας πῶς εἶχε φτάσει ἡ ὥρα του νά ὀδηγήσει τὴν πόλη σέ μιά λαμπρή νίκη, μέ τοὺς φλογερούς λόγους του κάλυψε τὴ φρόνιμη φωνή τοῦ Νικία κι ἡ ἐκστρατεία ἀποφασίστηκε. «Τότε, γιά πρώτη φορά, ξεκίνησε ἀπό μιά μόνο πόλη, στόλος καὶ στρατός Ἑλληνικός, ἔξοπλισμένος μέ τόσην ἀφθονία καὶ τόσῃ λαμπρότητα», γράφει ὁ Θουκυδίδης. Τρεῖς δρίστηκαν στρατηγοί: ὁ Νικίας, παρά τὶς ἀντίθετες ἀπόψεις του, ὁ Ἀλκιβιάδης, πού ἡταν ὁ ἐμπνευστής τῆς ἐπιχείρησης, κι ὁ Λάμαχος πού ἀκολούθουσε τὴ γνώμη τοῦ Ἀλκιβιάδη.

'Ανάκληση τοῦ
Ἀλκιβιάδη στὴν
Ἀθήνα

Ἡ ἐκστρατεία πού κίνησε μέ τὶς θερμότερες εὐχές τῶν πολιτῶν καὶ μέ τὸ ἀνθος τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ, μποροῦσε νά καταλήξει σέ ἐκπληκτική νίκη τῶν Ἀθηναίων. Στὸν πόλεμο, ὅμως, χρειάζεται τουλάχιστον σύμπνοια καὶ ἀρμονική συνεργασία. "Οταν οἱ τρεῖς στρατηγοί ἔφτασαν στὴ Σικελία, δέ συμφωνοῦσαν γιά τὸ πότε ἔπρεπε νά ἀρχίσει ἡ ἐπιχείρηση. Μά τό χειρότερο ἡταν πῶς ξέσπασε στὴν Ἀθήνα φοιβερή πολιτική κρίση, πού κατάληξε στὴν ξαφνική ἀνάκληση τοῦ Ἀλκιβιάδη, πρὶν ἀρχίσουν οἱ πολεμικές συγκρούσεις στὴ Σικελία.

Ἐνῶ ἀκόμη οἱ τρεῖς στρατηγοί συζητοῦσαν, ἔφτασε στὴ Σικελία

τό ιερό πλοϊο τῶν Ἀθηναίων, ή «Σαλαμινία», νά πάρει πίσω τόν Ἀλκιβιάδη στήν Ἀθήνα, γιά ν' ἀπολογηθεῖ. Εἶχε κατηγορηθεῖ ἀπό τούς ἔχθρούς του πώς τήν παραμονή τοῦ ξεκινήματος, αὐτός κι οι φίλοι του, μεθυσμένοι, είχαν κόψει τά κεφάλια τῶν ὀδοεικτῶν (ὁρθογώνιων στηλῶν μέ τό κεφάλι τοῦ θεοῦ Ἐρμῆ στήν κορυφή). Ἡ φοβερή ιεροσυλία, ἔργο ἀγνώστων, ἀποδόθηκε στόν Ἀλκιβιάδη, κι οι ἀντίπαλοί του ἐπεισαν τήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου νά τόν ἀνακαλέσει. Αὐτό ήταν ή ἀρχή τοῦ φοβεροῦ τέλους πού πήρε αὐτή ή ἐκστρατεία.

Ο 'Αλκιβιάδης, ή ψυχή τῆς ἐκστρατείας, χρειαζόταν νά βρίσκεται συνεχῶς κοντά στίς ἐπιχειρήσεις. Ἀντίθετα, πρίν ἀκόμη χαράξει, μέ τή διορατικότητα καί τήν πολιτικότητά του, τή γραμμή πού θά ἀκολουθούσαν, τόν ἀπόσυραν ἀπό τή Σικελία. Καταλαβαίνοντας ό τίδιος τί νόημα είχε ή ἀνάκληση καί μήν ἔχοντας διόλου τή διάθεση νά καταδικασθεῖ σέ θάνατο ώς ιερόσυλος, προσποιήθηκε πώς ἀκολουθεῖ μέ τή δική του τριήρη τή «Σαλαμινία», ὅταν ὅμως ἔφτασαν στούς Θουρίους, ἔξαφανίστηκε.

Στήν Ἀθήνα δικάστηκε ἐρήμην* καί καταδικάστηκε σέ θάνατο. Ἡ περιουσία του δημεύτηκε. Καί νά τό ηθελε, δέν μπορούσε πιά νά γυρίσει πίσω. Στό φιλόδοξο μυαλό του κυριάρχησε σκέψη ἀνόσια:

*Ἐρμαϊκή στήλη μέ τό κεφάλι τοῦ θεοῦ, ἀντίγραφο τοῦ Ἐρμῆ Προπονταίου, ἔργου τοῦ περίφημου γλύπτη Ἀλκαμένη. Μουσείο Κωνσταντινουπόλεως.

Νά πάει στή Σπάρτη. Φτάνοντας μάλιστα έκει, συμβούλεψε άμέσως τούς έχθρούς της πόλης του δι, τι φοβερότερο γιά τήν Αθήνα: νά στείλουν έκστρατευτικό σώμα στή Σικελία, για νά βοηθήσει τούς Συρακουσίους, καί, τό χειρότερο, νά όχυρώσουν οι Σπαρτιάτες στήν ΑΤΤΙΚΗ τή ΔΕΚΕΛΕΙΑ, κι έχοντας πιά μόνιμο στρατόπεδο έκει νά σφίξουν τήν πολιορκία τής Αθήνας.

Οι συγκρούσεις στή Σικελία. "Οταν άρχισαν οι συγκρούσεις στή Σικελία, πολύ γρήγορα σκοτώθηκε δι Λάμαχος, άφήνοντας μόνο του τό Νικία. Παρά τίς άρχικές έπιτυχίες τους οι Αθηναίοι δέ σταθεροποίησαν τή θέση τους. Ο άγωνας έμεινε άμφιβολος. Καί όταν έφτασε δι πονηρός Σπαρτιάτης Γύλιππος, ή κατάσταση έγινε άκομη δυσκολότερη. Μ" διλη τή γενναιότητα τοῦ Νικία καί τήν ύπεράνθρωπη προσπάθειά του, τό μέλλον δέ φαινόταν εύχαριστο. Μπορούσε έξαλλου ποτέ νά κερδίσει έναν τόσο δύσκολο πόλεμο (διο τίμιος κι εύσυνείδητος δι ήταν), έκεινος πού ποτέ δέν είχε πιστέψει σ' αύτόν; Ο έμπνευστής τής έκστρατείας έλειπε άπο τραγικό λάθος τῶν Αθηναίων, καί τό χειρότερο ήταν πώς τό ξευπνο μυαλό του, αύτή τήν κρίσιμη στιγμή, έργαζόταν γιά λογαριασμό τῶν έχθρων έναντίον τῶν Αθηναίων.

Ο κατακουρασμένος Νικίας έστειλε δραματικό γράμμα στούς Αθηναίους παρακαλώντας τους νά έγκαταλείψουν τόν άγωνα, ή νά στείλουν «στρατό καί ναυτικό καί χρήματα». Ικέτευε άκομα νά τόν άντικαταστήσουν, γιατί ήταν γέρος πιά κι άρρωστος άπο τά νεφρά του. Πεισμωμένοι οι Αθηναίοι έστειλαν νέες δυνάμεις μέ άρχηγό τό στρατηγό Δημοσθένη, χωρίς νά άνακαλέσουν τό Νικία.

Η κατάσταση καί πάλι δέν άλλαξε, παρ' διλη τή γενναιότητα πού έδειξαν οι Αθηναίοι. Δέν ήταν εύκολο νά καταλάβουν τίς Συρακούσες, κι οι λιγοστές έπιτυχίες τους δέν έφερναν κανένα άποτέλεσμα. Αντίθετα, στίς ναυμαχίες χάθηκε σημαντικό μέρος τοῦ στόλου τῶν Αθηναίων καί, τέλος, οι δυό άτυχοι στρατηγοί, δι Νικίας κι δι Δημοσθένης, έχασαν τό στόλο τους σέ ναυμαχία καί ύποχωρήσαν στό έσωτερικό τοῦ νησιοῦ, όπου ύστερα άπο άφανταστες ταλαιπωρίες άναγκάστηκαν νά παραδοθούν μέ τά άπομεινάρια τοῦ στρατού τους (413).

Οι Συρακούσιοι είχαν άποφασίσει νά έκδικηθούν τόσο παραδειγματικά τούς έχθρούς τους, ώστε στή μανία τους ούτε οι δυό στρατηγοί δέ γλίτωσαν τά μαρτύρια καί τό θάνατο. Πολλούς άπο τούς στρατιώτες τούς σκότωσαν άλλους ταλαιπωρημένους κι άρρωστους άπο τίς κακουχίες τούς έριξαν στά λατομεία νά δουλεύουν, κι έκει σέ λίγο βρήκαν οίκτρό θάνατο. Στήν έκστρατεία αύτή χάθηκαν καράβια καί έφρδια, καί, τό σπουδαιότερο, τό άνθος τής άθηναϊκής νεολαίας. Οι άπωλεις ήταν φοβερές γιά τήν πόλη.

«Οι Ἀθηναῖοι νικήθηκαν καί στή στεριά καί στή θάλασσα, καί μέ κάθε τρόπο· τά δυστυχήματά τους στάθηκαν, ἀπό κάθε ἀποψη, μεγάλα· χάσανε στρατό καί στόλο κι ὅ, πι ἀλλο εἶχαν, καί ἀπό τούς πολλούς πού ἐκστρατεύσανε, λίγοι γύρισαν στήν πατρίδα», σημειώνει ὁ Θουκυδίδης κλείνοντας στήν Ἱστορία του τό κεφάλαιο γιά τή Σικελική ἐκστρατεία.

7. Ο ΔΕΚΕΛΕΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

“Ἐνας πραγματικά μεγάλος Εύρωπαῖος ἱστορικός, ὁ Γερμανός Χέλμουτ Μπέρβε, γράφει πώς «ἡταν μοιραία γιά τήν Ἀθήνα ἡ ὥρα πού ὁ μεγαλοφυής γιός της, ὁ Ἀλκιβιάδης, πέρασε στό στρατόπεδο τοῦ ἀντιπάλου».

“Οταν πέφτει ὁ ἴσχυρός, τότε ὅλοι ξεσκώνονται ἐναντίον του καί τά πάντα γυρίζουν ἀντίθετα. Στήν Ἀθήνα, μετά τήν πανωλεθρία, ἐπικράτησε μεγάλη σύγχυση, γιατί ἔλειπε ὁ ἀρχηγός πού θά ἔβγαζε τήν πόλη ἀπό τή δύσκολη θέση. Ὁστόσο, ὁ γενναῖος λαός της μέ θάρος προσπάθησε νά ἀντιμετωπίσει τήν κατάσταση κι ἀποφάσισε νά ναυπηγήσει νέα καράβια.

Οἱ σύμμαχοι βρῆκαν πώς ἡταν κατάλληλη ἡ ὥρα νά ἀποστατήσουν καί νά γιτιώσουν ἀπό τήν κυριαρχία τῶν Ἀθηναίων. Τέλος, οἱ Πέρσες, πού μέ τήν Καλλίειο εἰρήνη εἶχαν ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τόν Ἑλληνικό κόσμο, παρουσιάζονται ξανά, τώρα πού νικήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, καί προσφέροντας σάν ὅπλα ἀκαταμάχητα τά χρήματά τους ζητοῦν καί πάλι νά ἀνακατευτοῦν στίς Ἑλληνικές ύποθέσεις.

“Ἐτσι συμβαίνουν, Ξαφνικά, ἀνήκουστα πράγματα. Ὁ Ἀλκιβιάδης καταφέρνει μέ τήν εὐγλωττία του νά πείσει τούς Σπαρτιάτες νά ἔγκαταλείψουν τήν πατροπαράδοτη κλειστή πολιτική τους καί νά πάρουν ὅπωσδήποτε τήν ἡγεμονία ἀπό τούς Ἀθηναίους. Στήν προσπάθειά τους αὐτή δέ δίστασαν οἱ Σπαρτιάτες, χάνοντας κάθε ἑθνική ἀξιοπρέπεια, νά ἀναγνωρίσουν τήν περσική κυριαρχία στίς Ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, παίρνοντας γιά ἀντάλλαγμα τά χρήματα πού τούς πρόσφερε ὁ σατράπης Τισσαφέρνης, γιά νά ἔτοιμάσουν στόλο καί νά χτυπήσουν τούς Ἀθηναίους.

Στήν περίπτωση αὐτή, καί στά δυό ἀντίπαλα στρατόπεδα ἔλειψε ἔνας ἡθικός ἀρχηγός. Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔξυπνος καί διορατικός, ἀπύθμενα ὄμως φιλόδοξος, ἀφοῦ ξεσήκωσε τούς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων σέ ἀποστασία, δέ δίστασε, ὅταν κατάλαβε πώς τόν ύποπτεύονταν οἱ Σπαρτιάτες, νά προσφέρει, προσωρινά, τίς ύπηρεσίες του στό σατράπη τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, τόν Τισσαφέρνη. “Ἐτσι, νέα καταστρεπτική συμβουλή, καί γιά τίς δυό Ἑλληνικές πόλεις,

Νέα ἐμφάνιση
τῶν Περσῶν

‘Ο Ἀλκιβιάδης
πηγαίνει μέ τούς
Πέρσες

Λεπτομέρεια ἀπό τημή-
τικό ψήφισμα τῶν
Ἀθηναίων πρός τημή
τῶν Σαμίων πού τούς
ἔμειναν πιστοί φίλοι καί
σύμμαχοι σέ μιάν ἐποχή
πού η καταδρομή τῆς
τύχης ἦταν φοβερή γιά
την Ἀθήνα. Στὸ ἀνά-
γκο φοριστάνεται
ἀριστερά ἡ Ἡρα, πολι-
οῦχος θεός της Σάμου,
νά κρατεῖ τὸ σκῆπτρο
της, ἐνώ δίνει τὸ δεξῖ της
χέρι (δεξιώση) σπήν
Ἀθηνᾶ, πού πάνοπλη –
ἡ ασπίδα της είναι
ἀκουμπαμένη πλάι
στὸν κορμό ἐνός δέν-
τρου – συμβολίζει τὴν
πόλη τῆς Ἀθηνᾶς. Τέλη
5ου π.Χ. αι. Μουσείο
Ἀκροπόλεως.

ἔδωσε αὐτή τῇ φορά, τονίζοντας πώς τὸ συμφέρον τῶν Περσῶν
ἡταν νά ύπαρχει ἀδιάκοπη διαμάχη ἀνάμεσα στίς δυό δυνατές ἑλ-
ληνικές παρατάξεις, ώστε νά χτυπιοῦνται μεταξύ τους καί νά ἀδυ-
νατίσουν.

Στὸ μεταξύ οἱ Σπαρτιάτες είχαν κάμει στόλο μέ τὰ περσικά χρή-
ματα καί βρίσκονταν στὸ Ἀνατολικό Αἰγαϊο. Ὁ Ἀλκιβιάδης, πού
δέν ἔνιωθε ἀσφάλεια κοντά στὸν ύπουλο Τισσαφέρνη, σκέφτηκε νά
Ζητήσει δικαίωση ἀπό τούς Ἀθηναίους. Στήν μπερδεμένη λοιπόν
αὐτή περίοδο συνεννοήθηκε μέ τούς στρατηγούς τους πού βρί-
σκονταν στή Σάμο, καί κατόρθωσε νά τὸν ἀνακαλέσουν στήν Ἀθή-
να, ὅπου οἱ πολιτικές διαμάχες ἢταν φοβερές. Ὑποσχέθηκε νά χα-
λάσει τῇ συμμαχίᾳ τῶν Περσῶν μέ τούς Λακεδαιμονίους.

Πρίν γυρίσει, μέ τή συνεργασία τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν καί μέ
λιγα καράβια πού κι αὐτός ἔφτιασε μέ περσικά χρήματα, κατόρ-
θωσε νά νικήσει τὸ στόλο τῶν Σπαρτιατῶν καί νά καταλάβει πόλεις
στὸν Ἐλλήσποντο γιά λογαριασμό τῶν Ἀθηναίων. Υστερα ἀπό αύ-
τό, ὁ ταλαιπωρημένος λαός τῆς Ἀθηνᾶς, κουρασμένος ἀπό τὸν

Ο Ἀλκιβιάδης
γυρίζει στήν
Ἀθήνα

ἀγώνα στό ἑσωτερικό καί στό ἑξωτερικό, τόν δέχτηκε θριαμβευτικά, βρίσκοντας σωτήρια τήν ἐπιστροφή του. Είχαν τόση ἀνάγκη νάνιώσουν καί πάλι οἱ Ἀθηναῖοι νά κατευθύνει τίς τύχες τους ἔνας στιβαρός πολιτικός, ώστε ξεχνώντας τήν προηγούμενη συμπεριφορά του τόν διόρισαν στρατηγό μέ απεριόριστη ἔξουσία (στρατηγόν αὐτοκράτορα) καί τοῦ ἀνάθεσαν νά συνεχίσει τόν πόλεμο.

"Αν αὐτή τή δεύτερη φορά τόν ἄφηναν οἱ Ἀθηναῖοι στήν ἔξουσία κι ἀν τόν ἄκουγαν, ἔστω καί τήν τελευταία στιγμή, δέ θά ἔχαναν τόν πόλεμο. Είναι ὅμως τόσο δύσκολο, νά κερδίσει κανείς τήν ἐμπιστοσύνη, πού ἔξαιτίας του ἔχει κλονισθεῖ στίς ψυχές τῶν ἄλλων. "Ετοι, μιά νέα ἀποτυχία τοῦ στόλου στό ἀκρωτήριο Νότιο, κοντά στήν "Ἐφεσο, πού δέν ἦταν διόλου φταίξιμο τοῦ Ἀλκιβιάδη, θύμισε στούς Ἀθηναίους τά παλιά του λάθη, μέ αποτέλεσμα καί τή στρατηγία νά τοῦ πάρουν καί νά τόν ἀχρηστεύσουν τή στιγμή πού τόν είχαν μεγαλύτερη ἀνάγκη. Ναύαρχος τοῦ σπαρτιατικού στόλου είχε φτάσει ἔνας ἄνθρωπος μέ ἀφάνταστη ἰκανότητα καί πονηρία, ὁ Λύσανδρος.

"Ο Ἀλκιβιάδης ἀποσύρθηκε σέ μιά ιδιοκτησία πού είχε στή χερ-
σόνησο τῆς Καλλιπόλεως, καί ἀπό κεὶ παρακολουθούσε, σάν θε-

Ηπτα τάν
Σπαρτιατών στίς
Ἀργινούσες

"Ἐπιπόμπιο ἀπτικό ἀνάγλυφο μέ παράσταση τῆς νεκρῆς Ἀμφαρετῆς πού κρατεῖ στά χέρια τῆς τό νεκρό της ἔγγονάκι, ὅπως σημειώνεται στό ἐπίγραμμα πού είναι χαραγμένο πάνω στό ἐπιστόλιο τοῦ ἀναγλύφου. Τό ἔργο είναι ἔξαιρετικά ἐκφραστικό, μέ πποχωστ ἀξιοσημειώτη στό φόρεμα. Γύρω στά τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσεῖο Κεραμεικοῦ. Οι παραστάδες ἀριστερά καί δεξιά ἀπό τίς μορφές, ὅπως καί τό ἐπιστόλιο ἀποδίδουν τό σχῆμα μικροῦ ναοῦ, γι' αὐτό τά λέμε ναϊσκόμορφα αὐτά τά ἐπιπόμπια.

ατής πιά, τήν κατάσταση. Τό 406, οι Ἀθηναῖοι στρατηγοί κατόρθωσαν νά νικήσουν τό σπαρτιατικό στόλο στίς Ἀργινοῦσες, μεταξύ Μυτιλήνης και Μ. Ἀσίας. Ὁ στόλος τῆς Ἀθήνας ἦταν πάντα ὁ ισχυρότερος καί, θέλοντας νά δώσουν οι στρατηγοί της τό τελικό χτύπημα στό Σπαρτιατικό, πού πάλι τόν κατεύθυνε ὁ Λύσανδρος, τόν παρακολούθησαν ώς τόν Ἑλλήσποντο. Ἡ τακτική πού ἀκολουθοῦσαν οι Ἀθηναῖοι ἦταν σφαλερή· ὁ Ἀλκιβιάδης παρακολουθώντας τίς κινήσεις τους τούς παράγγειλε νά τήν ἀλλάξουν.

Κανείς, ὅμως, δέν τόν ἀκουσε, κι ἔτσι κατόρθωσε ὁ Λύσανδρος μέ τέχνασμα στούς Αἴγος Ποταμούς, τήν ὥρα πού τά ἀθηναϊκά πληρώματα βρίσκονταν στή στεριά, νά αἰχμαλωτίσει τό στόλο και νά τόν ἔχει πιά στήν κατοχή του (405 π.Χ.).

Ἡ καταστροφή είχε γίνει μέσα σέ λίγες στιγμές, κι ἡ ζημία ἦταν ἀνυπολόγιστη. ቩ Ἀθήνα είχε μείνει χωρίς στόλο. Τί θά μποροῦσε πιά νά τή σώσει; Τό τέλος της ἦταν ὄντας πρόφευκτο. Τό ιερό πλοϊο, ἡ Πάραλος, ἔφερε στήν Ἀθήνα τήν είδηση τής συμφορᾶς.

Ἄπομονωμένη ἡ πόλη ἀπό τήν πλευρά τής στεριάς, ἔξαιτίας τοῦ μόνιμου στρατοπέδου τῶν Σπαρτιατῶν στή Δεκέλεια, ἀποκλείστηκε σέ λίγο ἀπό τό Λύσανδρο κι ἀπό τή Θάλασσα. Μέ ἀξιοπρέπεια και πικρία οι Ἀθηναῖοι περίμεναν τό τέλος. Κι ὅταν πιά τέλειωσαν ὀλότελα οι τροφές κι ἡ πολιορκία ἔγινε ἀβάσταχτη, ζήτησαν είρήνη.

Ἡ είρήνη καί οἱ ὄροι τῆς. Στό Συνέδριο πού ἔγινε στή Σπάρτη, οι σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, ιδίως οι Κορίνθιοι, προσπάθησαν νά τούς πείσουν νά ἰσοπεδωθεῖ τελείως ἡ Ἀθήνα. Στήν περίσταση αὐτή, παρ' ὅλη τήν ἀγριότητα πού είχε ἐπικρατήσει στόν πόλεμο, οι Σπαρτιάτες ἔδειξαν εύγενεια καί μεγαλοψυχία στούς νικημένους, λέγοντας πώς δέν ἐπιτρεπόταν νά καταστρέψουν πόλη πού ἔσωσε ἄλλοτε τήν Ἑλλάδα. Ἔτσι, δέν ἀκουσαν τή γνώμη τῶν συμμάχων, ἀποφάσισαν ὅμως τήν είρήνη μέ πολὺ βαριούς ὄρους:

α. Νά παραδοθοῦν ὅλα τά καράβια τῶν Ἀθηνῶν, ἐκτός ἀπό δώδεκα.

β. Νά δεχτοῦν οι Ἀθηναῖοι ὅλους τούς πολιτικούς ἔξορίστους πίσω.

γ. Νά γκρεμίσουν τά τείχη τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ, καθώς και τά Μακρά Τείχη, καί

δ. Νά ἀκολουθοῦν τούς Σπαρτιάτες, ἔχοντας ἀπό δῶ καί πέρα τούς ἴδιους μέ αύτούς ἔχθρούς καί φίλους.

Ἄφοῦ ἀποβιβάστηκε ὁ Λύσανδρος στήν πόλη καί ἔβαλε νά γκρεμίσουν τά τείχη τῆς, πήγε καί κατέλαβε τήν τελευταία πιστή σύμμαχο τῶν Ἀθηναίων, τή Σάμο, ὅπου ἀνέβασε στήν ἔξουσία τούς δλιγαρχικούς, καί γύρισε νικητής στή Σπάρτη.

Ἡ Ἀθήνα είχε νικηθεῖ κι ἦταν τώρα χωρίς τείχη καί χωρίς στόλο.

8. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

‘Η σύγκρουση τής Ἀθήνας μέ τῇ Σπάρτῃ σημείωσε τήν ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ χάραξε ἀνεπανόρθωτα τήν ζωή τοῦ ἔθνους. ‘Η δημιουργική πνοή πού φύσηξε ὑστερα ἀπό τούς Περσικούς πολέμους χάθηκε, ἀφήνοντας στή θέση τῆς τήν πίκρα τοῦ χειρότερου ἐμφύλιου σπαραγμοῦ. Καὶ τά δυό στρατόπεδα βγῆκαν κατεστραμμένα: πλῆθος ἄνθρωποι εἶχαν σκοτωθεῖ, ἡ χώρα εἶχε μείνει ἀκαλλιέργητη, τό ἐμπόριο μαράζωσε καί, γενικά, ἀλλαξεὶ ἡ Ἑλληνικὴ νοοτροπία.

Λίγες δεκαετίες πρίν, ἐνωμένοι οἱ Ἕλληνες ἀπομάκρυναν ἀπό τήν χώρα τους τούς Πέρσες. Γιά νά ἔξουδετερώσουν, τώρα, ὁ ἔνας ἀντίπαλος τόν ἄλλον, ἔδωσαν στόν ἔαυτό τους τή θλιβερή ἀδεια, χάνοντας κάθε ἀξιοπρέπεια, νά ἐπιζητήσουν μέ περσικό χρυσάφι νά ἀλληλοχτυπηθοῦν.

‘Ακόμη χειρότερο φαινόμενο στάθηκε ἡ φοβερή σκληρότητα, πού καί οι δύο ἀντίπαλες μερίδες ἐκδήλωσαν στίς διάφορες νίκες τους: μεταχειρίστηκαν συμπατριώτες τους, πού μιλοῦσαν τήν ἴδια γλώσσα, πίστευαν στούς ἴδιους θεούς κι εἶχαν τήν ἴδια καταγωγή, σάν νά ἥταν οἱ χειρότεροι ἔχθροι, ἔξολοθρεύοντας τούς κατοίκους Ἑλληνικῶν πόλεων ἡ πουλώντας τους δούλους.

Μετά τούς Περσικούς πολέμους, χαρά, ἰκανοποίηση καί περη-¹πα των

‘Ο Φάων, αἰώνια νέος, παίζει τή λύρα του. Λεπτομέρεια ἀπό τή διακόσμηση ἐρυθρό-μορφης ύδριας, τοῦ ζωγράφου Μειδία. 410 π.Χ. Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Θλωρεντίας.

Ελλειψη
ἀξιοπρέπειας

φάνια όδηγησαν στό θαῦμα τοῦ 5ου αἰώνα. "Υστερα ἀπό τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα θρήνησε τίς ἀπώλειες καὶ τήν ἄσκοπη διαμάχη.

'Από τὰ χειρότερα φαινόμενα πού σημειώθηκαν στόν Πελοποννησιακό πόλεμο, στάθηκε ἡ φθορά τῆς δημοκρατίας στήν Ἀθήνα, ὅπου ὁ λαός της, πέφτοντας στά χέρια τῶν δημαργῶν, μεταβλήθηκε σέ ὄχλο.

Καταδίκη τοῦ
Σωκράτη

Στίς θλιβερές πολιτικές διαμάχες πού θά ξεσπάσουν ἀμέσως ὑστερα, πρῶτο θύμα καὶ τραγικότερο ἀπό ὅλα θά πέσει ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῶν αἰώνων, ὁ Σωκράτης (399 π.Χ.). Οἱ ἴδιοι οἱ συμπολίτες του θά τὸν κατηγορήσουν, θά τὸν δικάσουν καὶ θά τὸν καταδικάσουν σέ θάνατο. Πιστός ἐκεῖνος στή διδασκαλία του, ἀν καὶ τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά δραπετεύσει καὶ νά σωθεῖ, προτίμησε νά πει τό κώνειο*, δείχνοντας μέ τήν ύπεροχη στάση του πώς ὅ, τι εἶχε κηρύξει – πειθαρχία στούς νόμους τῆς πατρίδας καὶ ἀρετή – δέ θά τά πρόδινε γιά νά κρατηθεῖ στή ζωῆ.

τόντα
Ραφ
Αδην
να

'Η κακή τύχη τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητας. Μιά σειρά μεγάλων ἀνδρῶν κυβέρνησε τήν Ἀθήνα στόν 5ο αἰώνα ἡ ὥρισε τίς τύχες της στίς δύσκολες στιγμές. Παράξενο είναι πώς κανείς δέν τελείωσε ἥρεμα τή ζωῆ του. 'Ο νικητής τοῦ Μαραθώνα ἔσβησε, καταδικασμένος, στή φυλακή, ὁ μεγάλος Θεμιστοκλῆς ἔξοριστος καὶ κατατρεγμένος. 'Ο δίκαιος Ἀριστείδης ἐγνώρισε τοῦ ἔξοστρακισμοῦ τήν πικρία. Τό ἵδιο κι ὁ νικητής τοῦ Εύρυμέδοντα, ὁ Κίμων, πού πρόλαβε νά τόν βρεῖ ὁ θάνατος ἔνδοξο, πρίν πάθει ἄλλα δεινά. 'Ο ἔξοχος Περικλῆς τίς ώρες τῆς δυσκολίας καμά συμπαράσταση ἡ κατανόηση δέ βρήκε ἀπό τούς συμπολίτες του. Ξεχώντας ὅ, τι τούς εἶχε προσφέρει, ὅχι μόνον ἐκείνον κατάτρεξαν, ἄλλα καὶ τούς ἀνθρώπους πού ἀνήκαν στό στενό του περιβάλλον (τόν Ἀναξαγόρα, τό Φειδία, τήν Ἀσπασία κ.ἄ.) τούς δυσφήμησαν καὶ τούς κακομεταχειρίστηκαν.

Είχαν τή θαυμαστή ἰκανότητα νά ξεχωρίζουν καὶ νά ἀναδείχνουν τούς ἄξιους οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι. Γρήγορα, ὅμως, τούς κούραζε ἡ μεγαλοσύνη καὶ ζητοῦσαν νά ἀπαλλαγοῦν, ἀπό ἀσυναίσθητο, ἄλλα ἔντονο φόβο μήν τούς ιδοῦν ξαφνικά νά παίρνουν αὐθαίρετα τήν ἔξουσία καὶ νά γίνονται τύραννοι. Τῶν ἄλλων μεγάλων ἀνδρῶν ἡ στέρηση δέν ἄφησε φανερά τά χνάρια της, γιατί νεώτεροι καὶ τό ἵδιο δῖοι μπήκαν στή θέση τους ἀμέσως, χωρίς νά σημειωθεῖ χάσμα. Τοῦ Ἀλκιβιάδη ὅμως τήν ἀσυλλόγιστη ἀνάκληση τήν ὥρα τοῦ πολέμου τήν πλήρωσαν θανάσιμα οἱ Ἀθηναῖοι. 'Από τότε σβήνει, γιά πάντα, ἡ θεϊκή ἥρεμία καὶ ἡ γαλήνη πού καθρεφτίζεται στά ἔξοχα πρόσωπά τους, ὅπως τά σημίλεψε μέ τήν ἀθάνατη τέχνη του ὁ Φειδίας στή ζωφόρο τοῦ Παρθενώνα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ό Θουκυδίδης ύμνει στόν ἐπιτάφιο του τό δημοκρατικό πολίτευμα τῆς Ἀθήνας:

«Κυβερνιόμαστε δηλαδή μέ πολίτευμα, πού δέ ζηλεύει τούς θεσμούς τῶν ἀλλων, ἀλλά εἴμαστε μᾶλλον ἐμεῖς παράδειγμα γιά πολλούς, παρά πού ξε- σηκώνομε τίς συνήθειες τους. Καί λέγεται μέ τ' ὄνομα δημοκρατία, γιατί δέν κυβερνιέται γιά τό συμφέρον τῶν λίγων, ἀλλά γιά τούς πολλούς, κι ἔχουν ὅλοι τό ίδια δικαιώματα σύμφωνα μέ τούς νόμους γιά τίς ιδιωτικές διαφορές μεταξύ τους: γιά τά δημόσια ἀξιώματα, ὅμως, γιά ὅποιαν ἱκανότητα ἐκτιμᾶ- ται ὁ καθένας, δέ φτανει σε θέση πολιτική ἐξ αἰτίας τῆς τάξης ὅπου ἀνήκει παρά ἀπό τὴν ἀξιούσιν του: κι οὕτε ἐξ αἰτίας τῆς φτώχειας του, ὅταν μπο- ρεῖ νά προσφέρει κάπι καλό στήν πολιτεία, ἀποκλείεται ἀπό τό ἀξίωμα, ἐπειδή είναι ταπεινής καταγγήλης».

Θουκυδίδη, «Ιστορία», B 37 (Μετ. "Ελληνική Λαμπρίδη)

2. Τό τέλος τοῦ πολέμου· ἡ εἰδηση τῆς συμφορᾶς στήν Ἀθήνα:

«Στήν Ἀθήνα ἔγινε γνωστή ἡ συμφορά νύχτα, ὅταν ἔφτασε ἡ Πάραλος, καὶ ὁ θρῆνος, καθώς ὁ ἔνας τὴν ἀνάγγελεν στὸν ἄλλο, ἔφτανε, μέσον ἀπό τὰ Μακρά τείχη, ἀπό τὸν Πειραιά στὴν πόλην· ὥστε ὀλόκληρη ἐκείνη τῇ νύχτᾳ κανεῖς δέν ἔκλεισε μάτι, γιατί θρηνοῦσαν ὅχι μονάχα ἐκείνους πού εἶχαν σκοτωθεῖ, ἀλλά πολὺ περισσότερο τούς ἑαυτούς τους, γιατί νῦνιζαν πάντας θά πάθουν δι, πι αὐτοὶ ἔκαμαν στοὺς Μηλίους, πού ἤταν ἀποικοὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ὅταν τοὺς ὑπόταξαν ὑστερα ἀπό πολιορκία καὶ στοὺς κατοίκους, τῆς Ἰσπαίας... καὶ σέ πολλούς ἄλλους ἀπό τούς Ἑλληνες. Τὴν ἄλλη μέρα ἔκαμαν συνέλευση κι ἀποφάσισαν νά φράξουν μέ χῶμα τά λιμάνια, ἐκτός ἀπό ἓνα, νά ἐπιδιορθώσουν τά τείχη, νά τοποθετήσουν φρουρές καὶ νά πάρουν γενικά δλα τά ἀπαιτούμενα μέτρα γιά τὴν πόλη πού ἐπρόκειτο νά πολιορκηθεῖ».

Ξενοφώντα, «Ελληνικά» B, 3-4 (Μετ. Μιχ. Δαφέρμου) *εἰς ταῦτα > Σεβαστίνας & Ρίσοντας >*

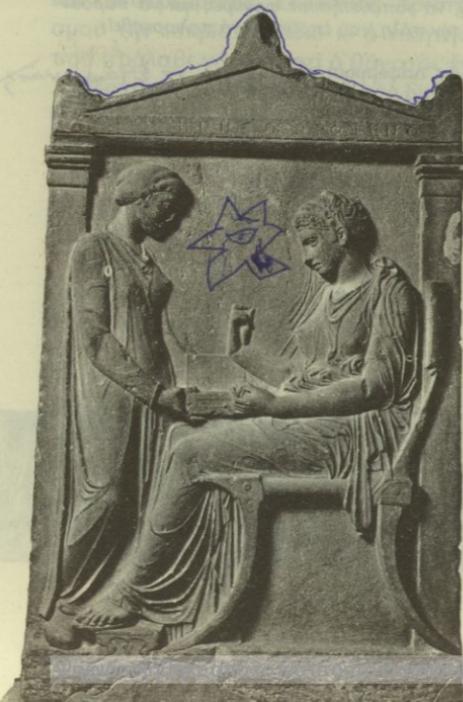

Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

1. ΟΙ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΤΥΡΑΝΝΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Η Σπάρτη φέρθηκε μέ γενναιοφροσύνη τή στιγμή τῆς ἡττας τῶν Ἀθηναίων. Δέ θέλησε νά σπιλώσει τό δνομά της στούς αἰώνες κι ἀπόρριψε τίς φοβερές προτάσεις τῶν Κορινθίων καί ἄλλων Ἑλλήνων, πού πόθησαν νά ίδουν ίσοπεδωμένη τήν Ἀθήνα νά σβήνει ἀπό τό χάρτη.

Στούς ὄρους ὅμως τής εἰρήνης, πού ἔκλεισαν μέ τούς νικημένους Ἀθηναίους, στάθηκαν σκληροί οἱ Σπαρτιάτες. Στήν κοιτίδα τής δημοκρατίας ὁ Λύσανδρος παράδωσε τήν ἀρχή σέ τριάντα ολιγαρχικούς, μέ ἀρχηγό τό Θηραμένη, πού κυβέρνησαν μέ τόση ἀγριότητα, ώστε ὄνομάστηκαν Τύραννοι. Στούς ὀχτώ μῆνες πού ἔμειναν στήν ἔξουσία (τούς ὑποστήριξε ή σπαρτιατική φρουρά), ἔκαμαν φριχτές καταδιώξεις τῶν πολιτῶν καί σκότωσαν γύρω στούς 1.500 ἀνθρώπους. Η ληστεία κι ἡ ἀρπαγή ἦταν στήν ήμερήσια διάταξη. Στό τέλος συγκρούστηκαν ἄγρια καί μεταξύ τους.

Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Ἕγησώς, κόρης τοῦ Προδένου. Ἡ νεκρή Ἕγησώ, καθίσμένη σ' ἔνα θαυμάσιο θρόνο, πατάντας σέ ωποπόδιο, φορεῖ κατάσαρκα τό χιτώνα καί ἀπό τό πάνω τό ἴματό της. Ἀπέναντί της ἡ δούλη της, γεμάτη θλίψη, τῆς ἀκουμπάει στά πόδια τό κουτί μέ τά κοσμήματά της, ἀπό δπου ἡ Ἕγησώ ἔχει πάρει ἔνα κόσμημα, πού παριστανόταν ἀλλοτε ζωγραφιστό καί πού τό κοιτάζει. Ἡ κομψή γυναικά, συγκρατημένη ἀπολύτως, ἀποτνέει τή θλίψη τοῦ θανάτου πού τή στέρησε τόσο νέα ἀπό τίς ἀπλές χαρές τής ζωῆς, πού τίς συμβολίζει τό κόδμημα. Θαυμάσιο ἔργο τής τελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου π.Χ. αι. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

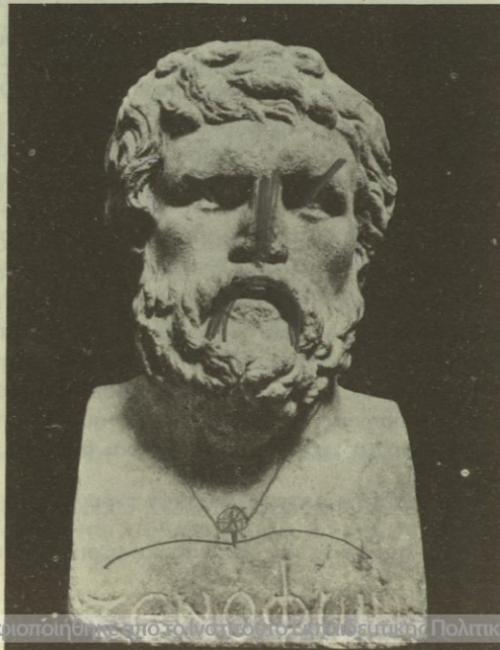
Ήταν τόσο φοβερό τό καθεστώς τους, ώστε όταν οι δημοκρατικοί Αθηναίοι, πού μέ αρχηγό τό Θρασύβουλο είχαν καταφύγει στή Θήβα, προχώρησαν ἀπό τό φρούριο τής Φυλῆς (στήν Πάρνηθα) πρός τόν Πειραιά καί, ἀφοῦ τόν κατέλαβαν, κατάλυσαν τήν τυραννία, οι ἴδιοι οι Σπαρτιάτες δέ θέλησαν νά ύποστηρίξουν τούς Τριάκοντα. Ο Θρασύβουλος ἔδωσε γενική ἀμνηστία* καί ξανάφερε τή δημοκρατία στήν Αθήνα.

Αποκατάσταση
τής Δημοκρατίας.
Θρασύβουλος

2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΣΙΑ

Τήν ἐποχή αυτή καθιερώνεται ἔνα παράξενο φαινόμενο, πού δοφείλεται στήν οίκονομική κακοδαιμονία πού μάστιζε τότε τήν Ἑλλάδα. Πολλοί "Ελληνες φεύγουν ἀπό τίς πόλεις τους καί προσφέρουν, ώς μισθοφόροι, τίς στρατιωτικές τους ύπηρεσίες στούς Πέρσες. Ἀρχίζει, μέ αὐτό τόν τρόπο, μιά σοβαρή ἀφαίμαξη ζωτικῶν στοιχείων ἀπό τήν Ἑλλάδα.

"Ο Λύσανδρος είχε γοητεύσει τό βασιλιά τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξη μέ τή γενναιότητά του. "Ἐτσι, συμπάθησε χάρη σ' αὐτόν καί τή Σπάρτη. "Οταν, ὅμως, ὁ ἀδελφός του ὁ Κύρος, μέ σπαρτιατική βοήθεια, τόν χτύπησε θέλοντας νά τού πάρει τή βασιλεία, ὁ θαυμασμός γιά τή Σπάρτη χλώμιασε. Στή μάχη τῶν δύο ἀδελφῶν στά Κούναδα νικήθηκε ὁ Ἀρταξέρξης, ὁ Κύρος ὅμως σκοτώθηκε (401 π.Χ.).

Μαρμάρινο πορτραίτο τοῦ
ἱστορικοῦ Ξενοφάντρα.
Μουσεῖο Ἀλεξανδρείας.

Τότε, σημειώθηκε ἔνα πρωτόφαντο γεγονός ἀπό τούς "Ελληνες μισθοφόρους, πού ἔμεινε θαυμαστό κατόρθωμα στήν ιστορία: ἡ Κάθοδος τῶν Μυρίων. Δέκα χιλιάδες "Ελληνες πού ἤταν στό στρατόπεδο τοῦ Κύρου, μέ δάρχηγο τῶν Ἀθηναϊοῖ Ξενοφώντα κατόρθωσαν, παρ' ὅλες τίς ἀντίξεις περιστάσεις, νά διαβοῦν τήν ἔχθρική χώρα καί νά φτάσουν στὸν Εὔξεινο.

Οἱ Σπαρτιάτες
ἐνδιαφέρονται γιά
τίς πόλεις τῆς Μ.
Ἀσίας

Τήν ἐποχή ἐκείνη οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τό πιό τυραννισμένο μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶχαν καὶ πάλι προβλήματα μέ τούς Πέρσες. Οἱ Σπαρτιάτες πίστεψαν πώς εἶχαν, τώρα πιά, χρέος νά τίς βοηθήσουν. Ἐστειλαν, ἔτσι, δύο στρατηγούς – τό Θίβρωνα ἀρχικά, καὶ ὑστερα τό Δερκυλίδα – πού δέν κατόρθωσαν ὅμως σπουδαῖα πράγματα.

Στό μεταξύ, τό 396, ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος – ἔνας ἄνθρωπος πού ὁ ἰστορικὸς Ξενοφῶν τόν χαρακτηρίζει τέλειο –, εὐγενικὸς καὶ φιλάνθρωπος, μέ σκέψεις πανελλήνιες, ἔβαλε στό μυαλό του νά καταλύσει τό περσικό κράτος. Τό ὅπλο ὅμως, πού ἡ ἴδια ἡ πόλη του δέχτηκε ἄλλοτε νά χρησιμοποιήσει ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων (τά περσικά χρήματα), δόθηκε τώρα στούς ἔχθρούς τῆς Σπάρτης. Καί τοῦ εὐγενικοῦ ἄνθρωπου ἡ προσπάθεια ἔπεισε στό κενό.

Μάχη στήν
Κορώνεια

'Αναγκάστηκε, ἀφήνοντας τή Μ. Ἀσία, ὅπου εἶχε κερδίσει ἀρκετές νίκεις ἐναντίον τῶν Περσῶν, νά γυρίσει γρήγορα στήν Ἑλλάδα, γιά ν' ὀντιμετωπίσει τούς συνασπισμένους μέ περσικά χρήματα Θηβαίους, Κορινθίους καὶ Ἀργείους, μαζί καὶ τούς Ἀθηναίους, πού τούς νίκησε τό 394 στήν Κορώνεια τῆς Βοιωτίας.

"Εἵ χρόνια κράτησε ὁ πόλεμος (ώς τό 392) καὶ στό διάστημα αὐτό, στήν περιοχή τῆς Κορινθίας ὅπου μεταφέρθηκαν οἱ ἐπιχειρήσεις (λέγεται γι' αὐτό ὁ πόλεμος Βοιωτικός ἡ Κορινθιακός), φάνηκε καθαρά πώς οἱ Σπαρτιάτες δέν κατόρθωσαν νά ἐπιβληθοῦν στούς ἄλλους "Ελληνες.

Στήν περίσταση αὐτή δυό σημαντικά γεγονότα ἀνέβασαν πάλι τήν Ἀθήνα: 1. 'Ο στρατηγός Ἰφικράτης ὅργάνωσε μ' ἐλαφρά σώματα (πελταστῶν) τόν ἀθηναϊκό στρατό (νίκησε ἔτσι καὶ τούς Σπαρτιάτες στόν Κορινθιακό πόλεμο). 2. 'Ο στρατηγός Κόνων κατέστρεψε τό ναυτικό πού εἶχαν οἱ Σπαρτιάτες στήν Κνίδο (394). "Υστερα, μέ τά ἴδια περσικά πλοϊα λεηλάτησε τά παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, ἔδωσε χρήματα στούς ἀντιπάλους τῆς Σπάρτης καὶ, πάλι μέ περσικό χρυσάφι, ὑψώσεις ξανά τά τείχη τῆς Ἀθήνας.

3. Η ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ (386 π.Χ.)

'Η νέα ἐμφάνιση τῆς Ἀθήνας καὶ μερικές ἐπιτυχίες τοῦ ναυτικοῦ

της στόν 'Ελλήσποντο ἀνησύχησαν τούς Πέρσες. Εἶχε φτάσει ἡ στιγμή νά ἐκμεταλλευτεῖ ἡ Σπάρτη τή δυσφορία τοῦ Ἀρταξέρξη, ἔτοι ὥστε νά πάψουν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ χρήματα νά παιρνουν ἀπό τούς Πέρσες καὶ νά δραγανώνουν τή συμμαχία τους.

Μέ τίς προσπάθειες τοῦ πονηροῦ Σπαρτιάτη ναυάρχου Ἀνταλκίδα, πού γι' αὐτό τό σκοπό τόν ἔστειλαν στήν Ἀσία, ὁ Ἀρταξέρξης ἐπιβάλλει τό 386 π.Χ. πρωτάκουστη συμφωνία. Τίμημα καὶ πάλι στάθηκαν οἱ Ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, πού οἱ Σπαρτιάτες πρόθυμα τίς παραχώρησαν στό Μεγάλο Βασιλέα. Ἡ εἰρήνη ὀνομάστηκε Ἀνταλκίδειος.

Οι ὄροι τῆς εἰρήνης. Ἡ Κύπρος καὶ οἱ Μικρασιατικές πόλεις περνοῦσαν στήν περοική κυριαρχία. Οἱ πόλεις στήν Ἑλλάδα θά ἔμεναν ἑλεύθερες κι ἀνεξάρτητες. Στήν Ἀθήνα θά ἀνήκαν, ἀπό δῶ καὶ πέρα, μόνον ἡ Λῆμνος, ἡ Ἰμβρος καὶ ἡ Σκύρος. Ἡ Σπάρτη θά φρόντιζε γιά τήν ἐφαρμογή τῆς συνθήκης.

"Ετοι, ἐκατό χρόνια μετά τούς λαμπρούς κοινούς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν, τό μίσος τῆς Σπάρτης γιά τήν Ἀθήνα ὀδήγησε στήν ἀθλια αὐτή εἰρήνη, πού εύτυχῶς δέ διατηρήθηκε πολύν καιρό.

4. ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (378/7 π.Χ.)

Ο φόβος τῶν Περσῶν, ἡ πικρή πείρα πού ἀφησε ἡ σπαρτιατική ἡγεμονία κι ἡ θύμηση τῆς παλαιᾶς αἴγλης τῆς Ἀθήνας, μετά τήν καταστροφή τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου, ἔκαμαν πολλές ἑλληνικές πόλεις νά ιδοῦν καὶ πάλι μέ καλό μάτι τούς Ἀθηναίους καὶ νά ἀναζητήσουν τήν προστασία τους. "Υστερα ἀπό αὐτό, δραγανώθηκε ξανά ἡ ναυτική τους συμμαχία ἀπό τό 378/7 π.Χ. (δεύτερη Ἀθηναϊκή συμμαχία). Τή φορά αὐτή, βάση τῆς συμμαχίας ὀρίστηκε ἡ ἰσονομία κι ἡ ἑλεύθερία τῶν συμμάχων. Δέ θά πλήρωναν φόρους ἀλλά συνεισφορά γιά τά ἔξοδα τοῦ στόλου. "Ολοι οἱ σύμμαχοι, μιά φορά τό χρόνο, θά ἐπαιρναν μέρος μέ μία ψῆφο στό Συνέδριο πού θά γινόταν στήν Ἀθήνα. Στή συμμαχία προσχώρησαν ἡ Εὔβοια, τό Βυζάντιο, ἡ Λέσβος καὶ ἡ Τένεδος, ἡ Χίος καὶ ἡ Ρόδος.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ βασιλιά τῆς Σπάρτης Ἀγησιλάου, τελείως πρόσκαιρα, δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά πανελλήνια δράματα.

2. Ἡ ἔχθρα κι ἡ ἀπογοήτευση ἐνώνουν τό "Αργος, τήν Κόρινθο, τή Θήβα καί τήν Ἀθήνα ἐναντίον τῆς Σπάρτης καί ὅδηγούν στό Βοιωτικό ἥ Κορινθιακό πόλεμο.

3. Ἡ Ἀθήνα τειχίζεται ξανά.

4. Καθιερώνεται ἡ συνήθεια τῆς χρησιμοποίησης περσικῶν χρημάτων στούς ἀγῶνες τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων μεταξύ τούς.

5. Τό θολιβερότερο γεγονός στάθηκε ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη, πού μέ εἰσήγηση τῆς Σπάρτης ἐπιβάλλει στούς Ἑλληνες ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας.

6. Ἡ Ἀθήνα ἀνανεώνει, σέ περιορισμένη κλίμακα, τή συμμαχία της, αύτή τή φορά μέ ἰσονομία ἀνάμεσα στίς πόλεις (378/7 π.Χ.).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Οι Ἑλληνες μισθοφόροι ἀντικρίζουν τή θάλασσα:

«Κι ἐπειδή ἡ βοῇ δλένα καί μεγάλων κι ἀκουγόταν ὅλο καί πιό κοντά καί κάθε τόσο οι νεοφερμένοι δρμούσαν τρέχοντας πρός τό μέρος ἑκείνων πού φώναζαν κι ὅσο περισσότεροι στρατιώτες μαζεύονταν τόσο ἡ βοῇ γινόταν πιό δυνατή, ὁ Ξενοφάν υποφιάστηκε πώς κάτι σοβαρό συμβαίνει κι ἀνεβαίνει σ' ἀλογο κι πάροντας μαζί του τό Λυκίο καί τούς καβαλάρηδες ἔτρεχε νά δώσει βοήθεια καί νά πού σέ λίγο ἀκούνε τούς στρατιώτες νά κραυγάζουν, θάλασσα, θάλασσα, κι ἡ λέξη περνούσε ἀπό στόμα σέ στόμα. Πρός τά ἐκεὶ λοιπόν ἔτρεχαν ὅλοι, καί οἱ ὄπισθοφύλακες σέρνοντας μαζί τους γρήγορα τά ὑποζύγια καί τ' ἀλογα.»

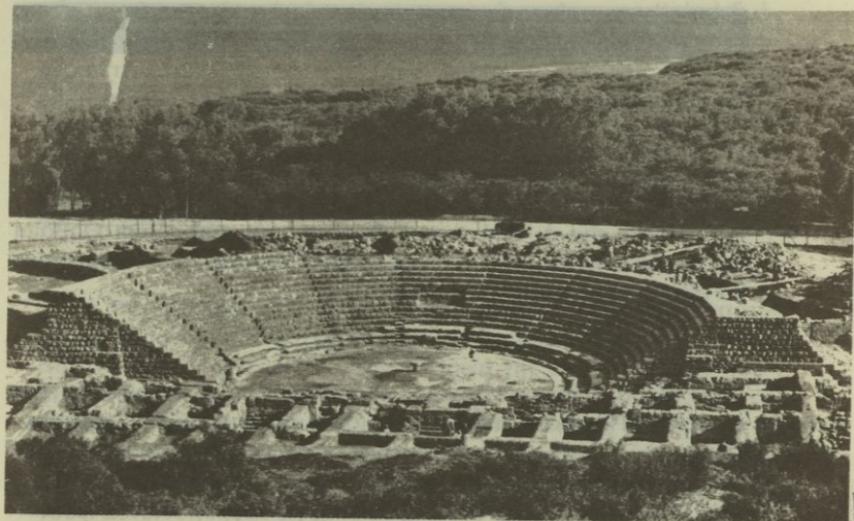
Κι ὅταν ἔφτασαν ὅλοι στήν κορφή τότε μέ δάκρυα στά μάτια ἀγκάλιαζαν ὅ ἔνας τόν ἀλλον, ἀκόμα καί τούς στρατηγούς καί τούς λοχαγούς. Καί ζαφικά μόλις δόθηκε ἀπό κάποιον τό σύνθημα οι στρατιώτες βάλθηκαν νά κουβαλούν πέτρες κι ἔκαναν ἔνα μεγάλο σωρό. Ἐκεὶ ἀπόθεσαν γ' ἀνάθημα πλήθος δέρματα βοδιών καί ραβδία καί τίς ἀσπίδες ἀπό τά λάφυρα κι ὁ ὀδηγός κατακομπάτιαζε κι ὁ ἴδιος τίς ἀσπίδες καί τούς ἀλλούς προέτρεπε νά κάνουν τό ἴδιο.»

Ξενοφώντα, Κύρου Ἀνάβασις Δ, 7, 23 (Μετ. Κ.Φ.)

2. Οι ὄροι τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης:

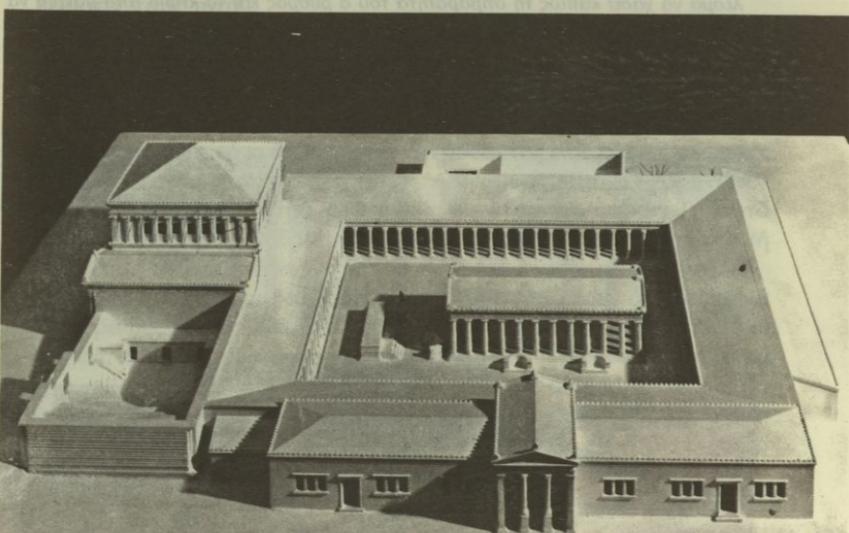
«Ο βασιλιάς Ἀρταξέρξης θεωρεῖ δίκαιο οι μέν πόλεις τῆς Ἀσίας, καθώς καί οι Κλαζομενές καί ἡ Κύπρος ἀπό τά νησιά, νά ἀνήκουν σ' αὐτόν, οι δέ ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις, μικρές καί μεγάλες, ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθερες ἐκτός ἀπό τή Λήμνο, τήν Ἰμβρο καί τή Σύρο, πού ὅπως καί παλαιότερα θά ἀνήκουν στούς Ἀθηναίοις. Όσους δέ δέν δεχτοῦν αὐτή τήν εἰρήνη θά τούς πολεμήσων ἐγώ (ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν) μαζί μέ ἔκεινους πού σά τήν ἀποδεχτοῦν, καί κατά Εηράν καί κατά θάλασσαν καί μέ τά πλοια καί μέ τό χρήματούς.»

Ξενοφώντα, «Ἐλληνικά» Ε, κεφ. Α, 31 (Μετ. Μιχ. Δαφέρμου)

Τό άρχαιο θέατρο τῆς Σαλαμίνας στήν Κύπρο. Στό κέντρο τῆς όρχήστρας ύπηρχε όβωμός τοῦ Διονύσου, δημιουργός τοῦ Αρχαία ελληνικά θέατρα.

Γύψινη μακέτα τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Μεσσήνης. Ἡ είσοδος γίνεται ἀπό ἀριστερά, μεταξύ τοῦ ἀνοικτοῦ θεάτρου καὶ τοῦ ὑπερυψωμένου κτηρίου – γνωστοῦ ως «συνεδρίου» (αἱθουσας συνελεύσεων). Στό κέντρο είναι ὁ ναός τοῦ Ἀσκληπιοῦ με τό βωμό ἐμπρός του καὶ ἔξεδρες στά πλευρά. Περιβάλλεται ἀπό στοά με κιονοστοιχία δόλγυρα. Μέσ από τούς κίονες υπάρχουν διάφοροι χώροι. Τό συγκρότημα διάκληρο ἔχει ἀνασκαφεῖ καὶ μελετηθεῖ ἀπό τὸν Καθηγητὴν Αναστάσιον Ὀρλανδό.

Ψηλιοποιηθεῖς από τὸ Ινστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Γιά λίγα χρόνια, μιά νέα δύναμη έλληνική, η Θήβα, προβάλλει στόν δρίζοντα τελείως ξαφνικά, μέ τήν έπιθυμία νά πάρει τό ρόλο που ἄλλοτε είχε ή Ἀθήνα κι ή Σπάρτη. Δύο σπουδαῖοι Θηβαῖοι ἄνδρες θά δώσουν μεγάλη αἰγλή στήν πόλη τους. Μέ τό χαμό τους θά σιβήσει καί τής Θήβας τό δραμα.

1. Η ΘΗΒΑ

Ἡ Θήβα, πόλη πανάρχαιη, αἰσθάνθηκε πολύ ἀσχημα, ὑστερα ἀπό τούς Περσικούς πολέμους, γιά τή στάση πού είχε κρατήσει. Πόλη μεγάλη καί δυνατή στήν περιοχή της, ἡταν γεμάτη κυριαρχικά ὅνειρα, ὅπως ὅλες οἱ ἐλληνικές πόλεις-κράτη σέ ἀνάλογες περιπτώσεις, καί πολύ ὑπὲ. Ὅγιζε νά ἔχει στά χέρια της τό Κοινόν τῶν Βοιωτῶν. Δέν εἶδε ποτε μέ καλό μάτι τή γειτονική Ἀθήνα, πηγαίνοντας ὅμως μέ τό μέρος τής Σπάρτης στόν Πελοποννησιακό πόλεμο, καμιά ίκανοποίηση δέν πήρε γι' αὐτό. Ἔτσι, μόλις σχηματίστηκε τό ἀντίθετο στρατόπεδο, στής ἀρχές τοῦ 4ου αι., μέ προθυμία στράφηκε ἐναντίον τής στό Βοιωτικό ἥ Κορινθιακό πόλεμο.

'Ο ναός τοῦ Ποσειδώνα στό Σούνιο. 'Ο ἀγνωστος ἀρχιτέκτονας πού τόν ἔφτιασε, θέλησε νά κάμει φηλότερες ἀπό τό κανονικό τίς δωρικές κολόνες τοῦ ναοῦ, μέ ἀποτέλεσμα νά χάσει κάπως τή σπιβαρότητά του ὁ ρυθμός καί τό κτίριο ἀπό μακριά νά γελεῖ τό μάτι, γιατί δέν καταλαβαίνει ὁ θεατής πώς είναι δωρικό. Ἡ δοκιμή αὐτή πάντως, πού στό δικό μας αἰσθητήριο σήμερα δέ συγκρούεται μέ τίποτα καί μᾶς ἀρέσει, φαίνεται πώς στήν ἀρχαιότητα δέν ίκανοποίησε τούς Ἀθηναίους, γιατί τό πείραμα αὐτό δέν ἐπαναλήφθηκε. Οι κίονες τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ θεωρήθηκαν ἀπολύτως κανονικοί στό όψος τῶν πεντέμισι διαμέτρων. 'Εργο τής δεύτερης πενηνταετίας τοῦ 5ου π.Χ. αι.

Οι πολιτικές διαμάχες στό χώρο της ήταν έντονες. Καί οι δυό παρατάξεις, δημοκρατικοί καί ἀριστοκρατικοί, ήταν ισχυρές. Στήν περιπέτεια τῶν Ἀθηναίων μέ τούς Τριάκοντα, βοήθησαν τούς δημοκρατικούς. Μεγάλη ἐλπίδα τῶν δημοκρατικῶν Θήβαιών καί αἵτια τῆς πρόσκαιρης ἀνόδου τῆς Θήβας στό πολιτικό στερέωμα τῆς Ἑλλάδας ὑπῆρξαν δυό σπουδαῖοι ἄνδρες πού, γιά λίγα χρόνια, πῆραν στά στιβαρά τους χέρια τήν τύχη τῆς πόλης τους: ὁ Ἐπαμεινώνδας καί ὁ Πελοπίδας.

2. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΚΑΙ ΠΕΛΟΠΙΔΑΣ

Τό 382, ἡ Θήβα γνώρισε μιά περιπέτεια ἀπροσδόκητη. Σπαρτιατικός στρατός, πού κατευθυνόταν πρός τή Χαλκιδική, περνώντας ἀπό τό χώρο της κατέλαβε τήν ιστορική της ἀκρόπολη, τήν Καδμεία, ὕστερα ἀπό πρόσκληση τῶν ἀριστοκρατικῶν, τούς παράδωσε τήν ἔξουσία καί ἐγκατάστησε ἐκεῖ σπαρτιατική φρουρά.

Οι δημοκρατικοί ἀναγκάστηκαν νά φύγουν καί γύρεψαν καταφύγιο στήν Ἀθήνα. Ἀπό κεῖ φρόντισαν νά ἐλευθερώσουν τήν πόλη τους. Συνεννοήθηκαν γ' αὐτό μέ όμοιδεάτες φίλους τους στή Θήβα καί στήν κατάλληλη στιγμή μπήκαν κρυφά μέσ στήν πόλη, ὅπου πῆραν τήν ἔξουσία στά χέρια τους κι ἐδιώξαν τή σπαρτιατική φρουρά.

Στήν ἐπιχείρηση αὐτή πήρε μέρος κι ὁ Θηβαῖος Πελοπίδας. Σπουδαῖος στρατιωτικός ὄργανωτής, ἔμεινε περίφημος γιά τή φιλοπατρία του. Ἐκείνος είχε φροντίσει νά ὀργανώσει τόν Ἱερό Λόχο στή Θήβα (300 διαλεχτά παλικάρια ἀποφασισμένα νά πολεμήσουν ὡς τήν τελευταία τους πνοή, χωρίς νά ἐγκαταλείψουν τούς συμπλεμιστές τους ποτέ).

Ιστορική ἔμεινε ἡ φιλία τοῦ Πελοπίδα μέ τόν Ἐπαμεινώνδα, ἄνδρα συντέτο, σπουδαῖο στρατιωτικό καί διπλωμάτη, τίμιο καί μέ ἔξαιρετική μόρφωση, δχι ὅμως πολιτικό περιωπής.

Τήν ἐποχή αὐτή, μέ τή φροντίδα τῶν δυό ἀνδρῶν, ἡ Θήβα ἀπόχτησε γερό στρατό κι ἀπλωσε τήν ἡγεμονία της στίς ἄλλες βοιωτικές πόλεις. Τό πράγμα ἀνησυχήσε τούς Ἀθηναίους, πού δέν τούς ἀρεσε ἡ ὑπαρξη τόσο δυνατοῦ κράτους πλάι στή χώρα τους. Γι' αὐτό ζήτησαν νά γίνει Συνέδριο στή Σπάρτη, γιά ν' ἀποφασιστεῖ γενική εἰρήνευση στήν Ἑλλάδα καί κατάπαυση τῶν ἔχθροπραξιῶν.

Ο Ἐπαμεινώνδας, ἀπεσταλμένος τῆς πόλης του, ἀρνήθηκε νά ύπογράψει τή συνθήκη. Δέ δεχόταν νά γίνουν αὐτόνομες ὅλες οι πόλεις, ὅπως ἀποφασίστηκε, γιατί τότε θά διαλύσταν ἡ θηβαϊκή ἡγεμονία στή Βοιωτία. Οι ἄλλες ὅμως πόλεις συμφώνησαν. Ἔτοι, σπαρτιατικός στρατός ξεκίνησε πρός τή Θήβα, γιά νά τήν ἀναγκάσει νά ἀφήσει τίς ἀντιρήσεις.

τέτο μηδέλλη
προσαρτέει

Ιερός λόχος

τέτο μηδέλλη
προσαρτέει

3. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΘΗΒΑΙΩΝ

Μάχη στά
Λεύκτρα

‘Η σύγκρουση τών Θηβαίων μέ πολυαριθμότερο σπαρτιατικό στρατό κι ἀρχηγό τό βασιλιά τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτο ἔγινε στά Λεύκτρα (371). ‘Η ἔξοχη ἀσκηση τοῦ θηβαϊκοῦ στρατοῦ, ἡ νέα παράταξη (ἱοεξή φάλαγγα) πού ἐφάρμοσε ὁ Ἐπαμεινώνδας, κι ἡ ἀφταση γενναιότητα τοῦ Ἱεροῦ Λόχου πού τόν ὀδήγησε ὁ Πελοπίδας στάθηκαν ἀποφασιστικά. Οι Σπαρτιάτες νικήθηκαν πέρα γιά πέρα, ὁ βασιλιάς τους σκοτώθηκε καὶ ἀφησαν 1.000 νεκρούς στό πεδίο τῆς μάχης.

Ξαφνικά, ὁ θρύλος γιά τόν ἀγίτητο σπαρτιατικό στρατό ἀρχισε νά φαίνεται ξεπερασμένος, καί πολλές σύμμαχες πόλεις τῆς Σπάρτης ἔδειξαν διάθεση νά ἀποστατήσουν. Τό μεγάλο αύτό χτύπημα ἦταν ἡ ἀρχή.

Τόν ἄλλο χρόνο (370), ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφτασε μέ στρατό ὡς τήν ἴδια τή Σπάρτη, λεηλατώντας τή Λακωνική. ‘Οστερα, προχωρώντας πρός τήν Ἀρκαδία, ἔδρυσε κι ὀχύρωσε στά σύνορά της τή Μεγαλόπολη, πού τήν ὄρισε κέντρο τής Ἀρκαδικής συμμαχίας.

Κατόπιν πήγε στή Μεσσηνία, τήν ἀπελευθέρωσε κι ἔφερε τούς Μεσσηνίους νά κατοικήσουν στή νέα πόλη πού ἔδρυσε, τή Μεσσήνη.

‘Η δράση του γιά λογαριασμό τών δημοκρατικών κι ἀντισπαρτιατικών δυνάμεων δέ συγκίνησε τούς Ἀθηναίους, πού ἀντίθετα, ὅταν ἔξακριβωσαν πώς οι Θηβαῖοι σκέφτονταν νά ἐτοιμάσουν στόλο, ἔκλεισαν συμμαχία μέ τούς Σπαρτιάτες.

‘Ο Πελοπίδας, στό μεταξύ, στερέωσε τήν ἐπιρροή τῆς Θήβας στή Θεσσαλία καί ἔκλεισε συμμαχία μέ τή Μακεδονία. Μαζί του πήρε 30 Μακεδόνες ὀμήρους γιά ἔξασφάλιση. ‘Ενας ἀπ’ αύτούς ἦταν ὁ κατοπινός βασιλιάς τους Φιλιππος ὁ Β’.

Τό παλιό πιά μάθημα τών Σπαρτιατών τό ἐφάρμοσαν κι οι Θηβαῖοι. ‘Εστειλαν τόν Πελοπίδα στά Σοῦσα, ζητώντας νά ἀναγνωριστούν ἐκπρόσωποι τών Περσῶν στήν Ἑλλάδα, ἀντί γιά τούς Σπαρτιάτες.

Σέ σύγκρουση τοῦ θηβαϊκοῦ στρατοῦ μέ τόν τύραννο Ἀλέξανδρο τών Φερῶν, πού οι Ἀθηναῖοι ξεσήκωσαν ἐναντίον τῆς Θήβας, ὅταν καράβια της παρουσιάστηκαν στό Αιγαϊο, νίκησαν οι Θηβαῖοι, ἀλλά ἔχασε τή Ζωή του ὁ Πελοπίδας (364).

Τό 362 π.Χ. γίνεται εἰσβολή τοῦ Ἐπαμεινώνδα στήν Πελοπόννησο. ‘Αφοῦ δοκίμασε, μέ ἀφάνταστο θάρρος, νά ἐπιτεθεῖ αιφνιδιαστικά στή Σπάρτη, συναντήθηκε μέ τόν ἐνωμένο στρατό ἀπό Σπαρτιάτες, Ἀθηναίους, Ἡλείους, Ἀρκάδες καί Ἀχαιούς στή Μαντίγεια. Τό στρατηγικό του σχέδιο καί πάλι θά τόν ἔβγαζε νικητή,

Μάχη στή
Μαντίγεια

δύοις απέναντι, Ελλασικόνδιος. Καν δὲ τὸν περίφρακν πάρα τὴν θέσην
ἀλλά στήν ὁρμή τῆς μάχης σκοτώθηκε. Μέ το θάνατό του ἔσβησε κι
ἡ θηβαική ἡγεμονία.

Ἐγειρόμενοι την πλεονεξίαν πάσι απόν Κεντρική Ελλάδα και στην
Πελοποννήσον οι αρχαρχοὶ των πολεμούντων συνταραρέθησαν από
τοὺς Επαμεινώνδας.

ΜΑΤΙΑ ΔΙΑ ΗΜΕΡΑΝ

Από την ημέραν την πολεμούντων στην Πελοποννήσον, ήταν τὸ πέρασμα
της καροκούνης αργούτα.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

ὅδι 1. Δύο μεγάλοι ἄνδρες τὸν 40 αἰ. π.Χ. δίνουν φτερά στῇ
Θήβᾳ νά διεκδικήσει τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας: ὁ Πελοπίδας
κι ὁ Ἐπαμεινώνδας, σπουδαῖοι στρατηγοί.

ὅδι 2. Σ' ἐλάχιστο διάστημα, πολλές πόλεις τῆς Πελοποννήσου,
ἡ Βοιωτία, ἡ Θεσσαλία κι ἡ Μακεδονία γίνονται σύμμαχοι τῆς
Θήβας.

ὅδι 3. Πρώτος ὁ Ἐπαμεινώνδας νίκησε τούς Σπαρτιάτες στά
Λεῦκτρα (371).

ὅδι 4. Ἡ μεγάλη αὐξηση τῆς ἐπιρροῆς τῆς Θήβας, τό δυνά-
μωμά της κι ἡ δημιουργία στόλου ὀδήγησαν σέ συνασπισμό
Ἀθήνας - Σπάρτης κ.ἄ. πόλεων πού πολέμησαν στή Μαντί-
νεια τό 362 ἐναντίον τῶν Θηβαίων. Στή μάχη αὐτή σκοτώθηκε
ὁ Ἐπαμεινώνδας.

5. Χαρακτηριστικά τῆς πολιτικῆς τῆς Θήβας στόν 40 αἰ.
π.Χ. είναι: α. Ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ τῆς κι ἡ νέα
τακτική (λοξή φάλαγγα). β. Ἡ διάλυση τοῦ θρύλου τῆς ἀνίκη-
της Σπάρτης. γ. Ἡ προσπάθεια νά ἔξυπηρετηθοῦν οἱ ἀντί-
σπαρτιατικές δημοκρατικές δυνάμεις στή Πελοπόννησο. δ. Ἡ
τεράστια ἐξάπλωση τῆς θηβαικῆς ἡγεμονίας σέ ὅλη σχεδόν τήν
Ἑλλάδα. ε. Ἡ δημιουργία ναυτικοῦ. στ. Λάθος τῆς ἡ ἀνάμειξη
τῶν Περσῶν στίς ἐλληνικές ύποθέσεις.

Ο ΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

1. Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ Β' ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

Η άλλοτινή πρώτη έλληνική πόλη, ένω στόν πνευματικό τομέα συνεχίζει νά είναι τό κέντρο στήν 'Ελλάδα, ξεπέφτει σέ όργάνωση καί πολιτική άκτινοβολία. Τήν 'Εκκλησία τού Δήμου δέν τήν κατευθύνουν πιά οι παλαιοί ξένοι διάδρες. Παρουσιάζεται, ύστερα από τίς άλλεπάλληλες δυστυχίες, μιά πτώση, καί άνεβαίνουν στήν πολιτική σκηνή δημαγωγοί, πού μέ τόν καιρό, άκόμη κι αύτοί άπογοητεύουν τό λαό, πού παύει σιγά-σιγά νά ένδιαφέρεται, όπως άλλοτε, γιά τά «κοινά*. Οι πλούσιοι τού χρήματος (έμποροι, τραπεζίτες, έφοπλιστές) κοιτάζουν νά έξυπηρετήσουν τά συμφέροντά τους μόνο, κι ή διαμάχη τῶν κομμάτων έχει πέσει πολύ χαμηλά. Καταργείται ή υποχρεωτική στρατιωτική θητεία καί ο στρατός άποτελείται από μισθοφόρους.

Συμμαχικός
πόλεμος (357-355
π.Χ.)

Καί στή δεύτερη συμμαχία παρατηρήθηκαν τά ίδια λάθη από τήν πλευρά τῶν άμετανόητων 'Αθηναίων. Τά διάφορα μέτρα τους έναντίον τῶν συμμάχων (φορολογία, κληρουχίες*, στρατολογία) προκαλούσαν τή δυσφορία τους, κι οι Πέρσες περίμεναν τήν εύκαιρία νά τούς ξεσκώσουν σέ αποστασία. Γιά νά άντιδράσουν στή διάλυση οι 'Αθηναίοι, έπιχείρησαν τό Συμμαχικό πόλεμο (357-355), γιά νά πάρουν πίσω τό Βυζάντιο, τή Χίο, τή Ρόδο καί τήν Κώ. Είχε περάσει δημως πιά ο καιρός πού πετύχαιναν. 'Αναγκάστηκαν νά δεχτούν νά ύπογράψουν συνθήκη (355), πού έδινε τήν εύχερεια στούς συμμάχους νά φεύγουν από τή συμμαχία έλευθερα, χωρίς συνέπειες.

2. Η ΣΠΑΡΤΗ ΚΑΙ Η ΘΗΒΑ

'Ακόμη χειρότερη ήταν ή κατάσταση τής Σπάρτης. 'Η παρουσία τού 'Επαμεινώνδα στάθηκε τό μεγάλο της χτύπημα. Δέν μπόρεσε νά συνέλθει ύστερα από τήν απόσταση τής Μεσσηνίας, κι οι πόλεις τής 'Αρκαδίας άποτελούσαν ισχυρή ένωση έναντίον τής. 'Η άλλοτινή ήγεμονία τής είχε διαλυθεί, κι η πόλη άργοσθηνε στή σκιά. Οι πολλοί πόλεμοι έφεραν λειψανδρία κι οι κλῆροι περνούσαν στά χέρια τῶν γυναικῶν.

'Η έμφανιση τής Θήβας ύπηρξε ένα φεγγοβόλημα μονάχα στήν ιστορία κι ο χαρός τῶν δύο μεγάλων στρατηγῶν, πού τής είχαν

δώσει φτερά, ήταν μοιραῖος. Κανείς δέν μπόρεσε νά πάρει τή θέση τους, όταν έκεινοι έλειψαν. "Ετσι, τά κυριαρχικά δνειρά τών Θηβαίων διαλύθηκαν.

"Έχει κανείς τήν αἰσθηση πώς στήν Κεντρική 'Ελλάδα και στήν Πελοπόννησο οι ἄνθρωποι είχαν κουραστεῖ ἀνεπανόρθωτα ἀπό τούς ἐμφύλιους πολέμους και τήν πολιτική κατάπτωση.

"Αποζητούσαν τήν ήσυχία τους και προτιμοῦσαν, μέ τό πέρασμα τού καιροῦ, ν' ἀφήνουν τήν ὑπαίθρο και νά μαζεύονται στίς πόλεις.

Δημιουργήθηκε σιγά-σιγά τεράστια οἰκονομική διαφορά ἀνάμεσα στούς πλούσιους και στήν κατώτερη τάξη.

3. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

"Η νίκη τής Ἰμέρας ἐναντίον τῶν Καρχηδονίων δέν είχε ὄριστικά ἀποτελέσματα. Καθώς είχαν βάσεις στό νησί, οι σπουδαῖοι αύτοι ναυτικοί και ἔμποροι, όταν βρήκαν τήν εὐκαιρία, δοκίμασαν και πάλι νά ἀπλωθοῦν στή Σικελία χτυπώντας τίς ἐλληνικές πόλεις.

'Αριστερά: Μαρμάρινο κεφάλι τής Ἀφροδίτης. Βρέθηκε στό Γυμνάσιο τῆς Σαλαμίνας στήν Κύπρο. 'Άρχες τού 4ου π.Χ. αι. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Δεξιά: Πήλινο ἀνδρικό κεφάλι. Βρέθηκε στή Σαλαμίνα τής Κύπρου, στό «κενοτάφειο τού βασιλιά Νικοκρέοντος», τού τελευταίου τραγικού βασιλιά τῆς Σαλαμίνας, πρίν ἡ πόλη πέσει στά χέρια τῶν Πτολεμαίων. Τέλος τού 4ου π.Χ. αι. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Οι Καρχηδόνιοι
έξαπλυνονται
στή Σικελία

Τους βοήθησε ό φοιβερός ἀλληλοσπαραγμός ἀνάμεσα στίς Ἑλληνικές πόλεις-κράτη, πού δέ σταματοῦσαν νά πολεμοῦν. Ἐξασθένησαν ἔτσι, καί οἱ Καρχηδόνιοι πού ἀγρυπνοῦσαν, κατόρθωσαν μέ τόν καιρό νά πάρουν τόν Ἀκράγαντα, τή Γέλα, τήν Ἰμέρα καί τό Σελινούντα. Ἡ τάση τους ἤταν νά κυριαρχήσουν στό πλούσιο νησί, πού θά τους ἀνοιγε τό δρόμο πρός τίς πόλεις τῆς Ἰταλίας.

Διονύσιος ὁ Α'

Προσωρινά τους σταμάτησε ὁ τύραννος Διονύσιος ὁ Α' τῶν Συρακουσῶν (405-367 π.Χ.), πού ὅχι μόνον ἔκαμε μεγάλον ἀγώνα ἐναντίον τους, ἀλλά ἄπλωσε τήν κυριαρχία του καί ἀπέναντι, στήν Κάτω Ἰταλία, καί ἵδρυσε ἀποικίες στήν Ἀδριατική καί στά παράλια τῆς Ἰλλυρίας. Τό σχετικά ἐφήμερο κράτος του, πού στήν ἐποχή του ἀπόχτησε τεράστια ἀκτινοβολία, ὑπόφερε ἀπό νέες ἐπιθέσεις τῶν Καρχηδόνιων, τήν ἐποχή πού κυβερνοῦσε ὁ διάδοχός του, ὁ Διονύσιος ὁ Β'.

Τιμολέων

Ἡ πόλη σώθηκε τότε μέ τήν ἐπέμβαση τῆς μητρόπολης Κορίνθου, πού ἔστειλε τό στρατηγό Τιμολέοντα νά χτυπήσει τους ἔχθρούς (344 π.Χ.).

Κι αὐτή τή φορά τ' ἀποτελέσματα δέν εἶχαν διάρκεια. Οι Ἑλληνες παντοῦ, μέ τίς αἰώνιες ἔχθρες καί ἀντιζηλίες, μόνοι τους προετοίμαζαν τήν καταστροφή τους.

4. Η ΚΥΠΡΟΣ

Ο χαλκός τής Κύπρου ὑπῆρξε αἰτία τῶν συνεχῶν κατακτήσεων τοῦ νησιοῦ. Ὁπως στά προϊστορικά χρόνια, τό ἕδιο καί στά ιστορικά, ἡ Κύπρος ὀλοένα τραβάει κατακτητικά τά βλέμματα τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς Ἀνατολῆς, γιατί ἡ καθεμιά ἐπιθυμοῦσε νά ἔχει στή διάθεσή της τό πλούσιο μετάλλευμα πού ἔβγαζε τό νησί. Ἔτσι, γιά αιώνες ἀλλάζει κυρίους τό νησί, χωρίς νά ὑποφέρει ίδιαίτερα πάντα, γιατί μόνη ὑποχρέωση τῶν κατοίκων του στούς ξένους ἤταν νά πληρώνουν φόρο ὑποτελείας.

‘Υστερ’ ἀπό τους Φοίνικες, οἱ Ἀσσύριοι ἔξουσιάζουν τήν Κύπρο ἀπό τά τέλη τοῦ 8ου αι. π.Χ. Σ' αὐτά τά χρόνια, ὑπάρχει μεγάλη οἰκονομική ἀνθηση, πού ὀφείλεται πάντα στήν ἐμπορία τοῦ χαλκοῦ.

Μές στόν 5ο αι. π.Χ., εἴδαμε πώς ὁ Κίμων ἔχασε τή ζωή του πολεμώντας τους Πέρσες στά νερά τῆς (449 π.Χ.). ‘Υστερ’ ἀπό τό θάνατό του, ἡ Κύπρος πάλι ἐπεσε στήν περσική κυριαρχία, ἐκτός ἀπό τή Σαλαμίνα πού ἤταν πήραν οἱ Φοίνικες.

Αύτή τή φορά, ἡ Κύπρος ὑπέφερε μέ τήν περσική κατάκτηση, καί πολλοί κάτοικοι πήραν τήν ἀπόφαση νά φύγουν ἀπό τή γῆ τῆς.

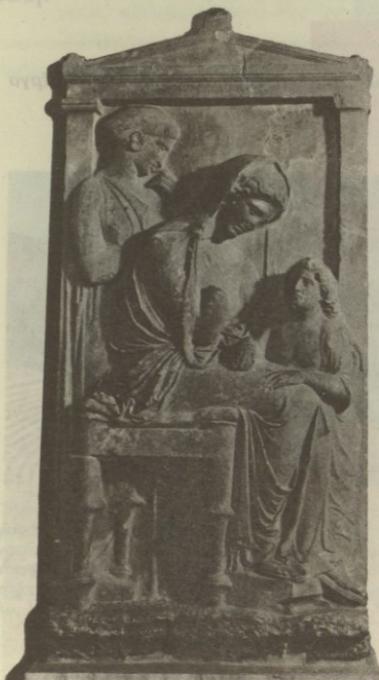
Εύσηγόρας

Τό μεγάλο αύτό πρόβλημα σταμάτησε, όταν ὁ μεγαλύτερος πολιτικός τοῦ νησιοῦ, ὁ Εὐαγόρας, ἀφοῦ κατόρθωσε νά πάρει τήν ἔξουσία στή Σαλαμίνα, ἀπό τούς Φοίνικες, ἔγινε βασιλιάς σ' αὐτή τήν πόλη. Ἐκείνος προστάτευσε καί τόν Κόνωνα, ὡστερ' ἀπό τήν ἀτυχία του στούς Αἴγος Ποταμούς (405 π.Χ.), καί στή βοήθεια τοῦ Κύπρου πολιτικοῦ ὀφείλεται ἡ νίκη τοῦ Κόνωνα στήν Κνίδο, τό 394 π.Χ.

Μετά τήν ύπογραφή τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης καί πάλι τό νησί ἔπεσε στήν Περσική κυριαρχία, παρ' ὅλους τούς ὑπεράνθρωπους ἀγῶνες τοῦ Εὐαγόρα, πού τόν νίκησαν οἱ Πέρσες τό 385 π.Χ. Συνθηκολόγησε μαζί τους, τότε, καί συμφωνήθηκε καί πάλι νά πληρώνει φόρο ἡ Κύπρος στό Περσικό κράτος. Ἡ μοίρα αὐτή συνεχίστηκε ὡς τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου, πού ἐλευθέρωσε τό νησί ἀπό τούς Πέρσες.

Ἐπιπύμβια στήλη τῆς Πολυξένης. Ἡ νεκρή βαθύτατα θλιμμένη κάθεται σέ δίφρο, ἐνώ τό κορποσάκι τῆς ἀκουμπάει ἀμέριμνο στά ποδία της. Πίσω τῆς ἀλλη γυναικεία μορφή, συγκρατεῖ τό κεφάλι μέ τό ὀριστερό της χέρι στή γνωστή «στάση περιουσλογῆς», πού δηλώνει τή θλίψη γιά τό πένθος. Γύρω στά 60 π.Χ. Ἐθνικό μουσείο.

Μαρμάρινο ἀντίγραφο τοῦ περίφημου ἀγάλματος τοῦ Πραετέλη, πού παρίστανε τό Σαυροκτόνο Ἀπόλλωνα. Ὁ θεός ἀκουμπάει μέ τό ὀριστερό του χέρι σ' ἔνα δέντρο, καί παρακολουθεῖ μιά σαύρα πού σκαρφαλώνει πάνω στόν κορμό, κι ἐτοιμάζεται νά τή χτυπήσει μέ τό δεξί του χέρι, 350-330 π.Χ. Μουσείο Λούβρου στό Παρίσι.

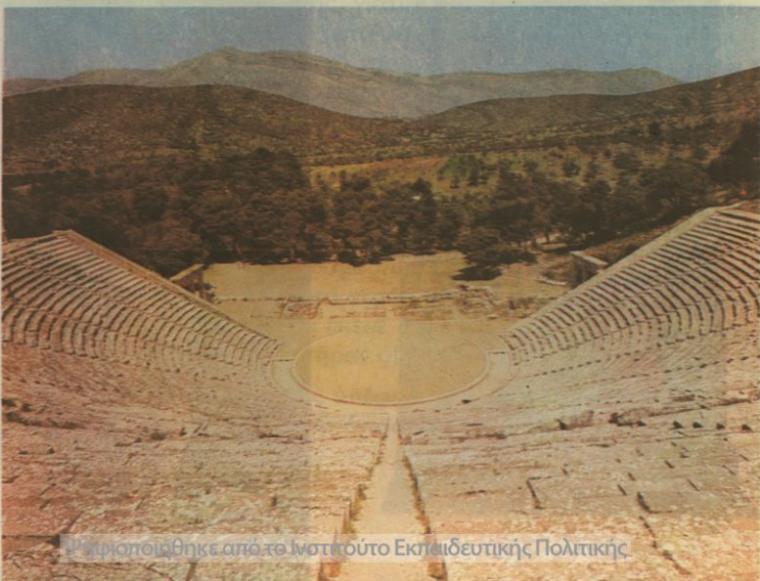
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδεύματος Πολιτισμού

Τό «παιδί τοῦ Μαραθώνα». Θαυμάσιο πρωτότυπο έργο, σέ χαλκό, πού βρέθηκε στό βυθό της θάλασσας τοῦ Μαραθώνα. Αγωνιστὸς ποὺ ἦταν στημένο. Αποδίδει τό σώμα σέ σχῆμα λατινικοῦ 3, ὅπως συνήθιζεται στήν πλαστική τοῦ 4ου π.Χ. αι. Ἐθνικό Αρχαιολογικό Μουσεῖο.

Τό θέατρο τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου. Τό καλύτερα διατηρημένο ἀρχαίο θέατρο, ἔργο τοῦ 4ου π.Χ. αι.

Φωτογραφία από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τήν έποχή τοῦ Εύαγόρα γίνεται ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφα-
βήτου στήν Κύπρο καὶ ἀναπτύσσεται στό νησί σπουδαία καλλιτε-
χνική κίνηση. Παρ’ ὅλες τίς ξενικές κατοχές, ἡ Κύπρος μένει σταθερά
προσκολλημένη στά καλλιτεχνικά καὶ πνευματικά ρεύματα πού
ἀναπτύσσονται στήν κυρίως Ἑλλάδα.

Τό Ἑλληνικό
ἀλφαβῆτο στήν
Κύπρο

5. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΝ 4ο αι. π.Χ.

Ο Ἀθηναῖος Ξενοφῶν, μαθητής τοῦ Σωκράτη, ἀνήσυχος ἄν-
θρωπος ὁ ἕδιος, προσπάθησε εύσυνείδητα νά συνεχίσει τήν Ἰστορία
τοῦ Θουκυδίδη, ἔξακολουθώντας τήν περιγραφή τῶν γεγονότων κι
ϋστερα ἀπό τὸν Πελοποννησιακό πόλεμο. Δέν ἔφτασε τό ὑψος τοῦ
μεγάλου προκατόχου του, ὅμως, μερικές σελίδες του είναι ἀξιοση-
μείωτες κι ὀλόκληρη ἡ Ἰστορία του (τά «Ἐλληνικά») ἔξαιρετικά πο-
λύτιμη.

Ἴδιαίτερα τράβηξε τήν προσοχή του κι ἀνάδειξε τίς πολύμορφες
ἰκανότητές του, ἡ Κάθοδος τῶν Μυρίων, πού σάν ἀρχηγός της τήν
ἔζησε ἐντατικά. Ἡ «Κύρου Ἀνάβασις» δίνει τήν περιγραφή της. Τήν
ἴδια ἔποχή ἀναπτύχτηκαν ίδιαίτερα ἡ Ρητορική μέ τόν Δημοσθένη
καὶ τόν Ἰσοκράτη καὶ ἡ Φιλοσοφία μέ τόν Πλάτωνα καὶ τόν Ἀριστο-
τέλη.

Ἰστορία -
Ξενοφῶν.

νέος κούρος πορ-
Ελληνισμού την
ιδή, μέ - κατά την
σουρανίσσει καὶ θε-
κι ἔχει δάσαι τό μέ-
έκστρατεία τοῦ Νο-
γιά τή θεμελίωση

Ἀρχαῖο απτή μὲ λαϊκού
Ἀπό τές δικοκαρφές πρέ-

Πήλινα χρωματιστά ἀγαλματάκια
γυναικών, ἀπό τή Βοιωτία (Τανα-
γραίες). Προσέξτε πόσο είναι
κομψές καὶ δείτε τό σχῆμα τοῦ ρι-
πιδοῦ τους πού μοιάζει μέ φύλ-
λο. Μουσείο Λούθρου στό Παρίσι.

1. Οι μεγάλες έλληνικές πόλεις ξεπέφτουν οικονομικά και πολιτικά μές στόν 4ο π.Χ., ύστερα από τούς έμφύλιους πολέμους.
2. Η Αθήνα έχει, ωστόσο, άξιοθαύμαστη καλλιτεχνική και πνευματική κίνηση.
3. Της Σπάρτης θανάσιμα πλήγματα στάθηκαν: ή λειψανδρία και οί έναντιον της έχθρικές ένέργειες του Επαμεινώνδα.
4. Χάνοντας ή Θήβα τούς δύο μεγάλους στρατηγούς της πέφτει στή σκιά.
5. Οι έλληνικές πόλεις της Δύσης, έξασθενημένες από τούς άκατάπαυστους πολέμους μεταξύ τους, φθίνουν άνεπανόρθωτα.
6. Η Κύπρος στά ιστορικά χρόνια ύποφέρει από άλλεπάλληλες κατακτήσεις, γιατί οι μεγάλες δυνάμεις της έποχής ήθελαν νά έχουν τό χαλκό της. Σπουδαία ύπηρξε ή μορφή του πολιτικού Εύαγόρα, βασιλιά της Σαλαμίνας στό νησί. Τότε, άνθιζει πολιτιστικά τό νησί, είσαγεται τό έλληνικό άλφαριθμό και σημειώνεται άναπτυξη στίς τέχνες.
7. Τά Γράμματα κι οι Τέχνες άναπτύσσονται άξιοθαύμαστα μές στόν 4ο αιώνα.

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΆΛΗ ΕΛΛΑΔΑ (356-217 π.Χ.)

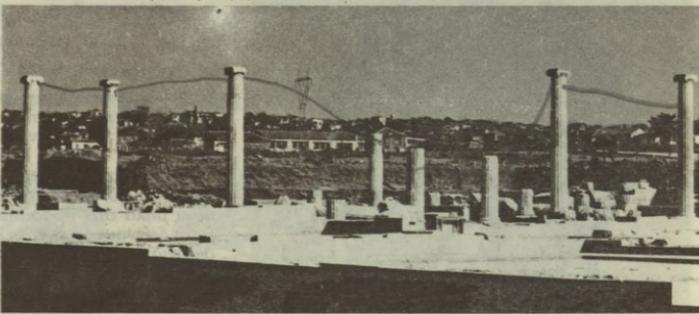
Οι έλληνικές πόλεις στήν Κεντρική καί στή Νότια Έλλαδα είχαν κουραστεῖ, ύπηρχε όμως άκομη ἀφθαρτη, ὅπως φάνηκε, μιά τεράστια δύναμη στήν Έλλαδα: ή Μακεδονία.

Στή δική της πρωτοβουλία χρωστάει ό κόσμος, σήμερα άκομη, τό δεύτερο θαῦμα πού σημειώθηκε στήν ἀρχαιότητα.

Ἡ παράτολμη ἐπιχείρηση τῆς δυνατῆς ψυχῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἔφερε τόν Ἐλληνισμό ώς τά σύνορα τῆς Ἰνδίας καί στήν Αἴγυπτο, μέ τήν κατάλυση τῆς τεράστιας περσικῆς Αύτοκρατορίας. «Μέ τό βῆμα του συγκλόνιζε τή γῆ ὁ Ἀλέξανδρος», γράφει ἔνας Ἐλληνας φιλόσοφος καί ιστορικός τῆς ἐποχῆς μας. Τά πνευματικά δῶρα τῆς Έλλάδας, ἔτοι ὅπως προετοιμάστηκαν στούς περασμένους αἰῶνες, γεμάτα εὐγένεια, ἀνθρωπιά καί πνοή, θά προσφέρουν τό φῶς τους στήν Ἀνατολή.

Τά σύνορα τοῦ Ἐλληνισμοῦ ἀπλάνονται ἀφάνταστα. Ὁ νέος κόσμος πού θά γεννηθεῖ ἀπό τής Ἀνατολῆς καί τοῦ Ἐλληνισμοῦ τήν προσέγγιση, μέ γλώσσα κοινή (τά ἐλληνικά), μέ τέχνη, γράμματα καί φιλοσοφία ἐλληνικά, θά μεσουρανήσει καί θά γείρει, ὅταν πιά ἔχει ἐτοιμάσει τό δρόμο κι ἔχει δώσει τό μέσον γιά τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πρόσφερε τή βάση γιά τή θεμελίωση τοῦ Ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀρχαίο σπίτι μέ ίωνική κιονοστοιχία γύρω ἀπό τήν ἀνοικτή κεντρική του αὐλή.
'Από τίς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Πέλλας.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ – ΦΙΛΙΠΠΟΣ Β'

1. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Οι κάτοικοι της Μακεδονίας, συγγενεῖς τῶν Δωριέων, έζησαν γιά πολλούς αἰώνες χωρίς ἐπικοινωνία μέ τήν ἄλλη Ἑλλάδα. Πλούσια ἡ χώρα τους, μέ μεγάλες πεδιάδες, πανύψηλα βουνά καί πυκνά δάση, παρουσιάζε δικά της προβλήματα. Οι κάτοικοι της δέ γνώρισαν τήν πενία τῆς ἄλλης Ἑλλάδας, στά νώτα τους ὅμως ὑπῆρχε ἀδιάκοπα ἔνας ἄλλος κίνδυνος: οἱ ξένοι ἀπολίτιστοι γειτονικοί λαοί πού παραμόνευαν.

Κλείστηκαν ἔτσι στὸ χῶρο τους, χωρισμένοι σὲ μικρά βασίλεια, κι ἀντιμετώπισαν τίς δίκες τους ἔγνοιες, πού είναι ἀγνωστες οἱ περισσότερες σὲ μᾶς.

Ἡ Μακεδονία στάθηκε γεωργική χώρα καί τήν κυβερνοῦσε ὁ βασιλιάς μέ τούς εὐγενεῖς (έταίρους). Στίς εύρυχωρες πεδιάδες τῆς χώρας τρέφονταν ἄλογα, γι' αὐτό καί οἱ κάτοικοι ἤταν σπουδαῖοι ἵππεῖς.

Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῶν Αίγαν (στή σημερινή "Εδεσσα") ἔνωσε ὀλόκληρη τή χώρα καί τήν κυβέρνησε ὡς τή στιγμή πού ἡ ἐπαφή μέ τίς ἑλληνικές ἀποικίες τῆς Χαλκιδικῆς ἐφερε νέα μηνύματα.

Ἀναζητήθηκε τότε πρωτεύουσα κοντά στή θάλασσα. Κι ἔτσι χτίστηκε ἡ Πέλλα.

Ἡ χώρα εὔκολα μπορεῖ νά πατηθεί ἀπό ἐπιδρομεῖς. Ἀπ' ὅλες τίς

Κεφάλι χάλκινο πυγμάχου, πού νίκησε σέ ἀγώνα στήν Ὁλυμπία, δύπας δείχνουν ὑπολείμματα ἀπό στεφάνη ἐλάς πού διαπροῦνται. Τά παραμορφωμένα του αὐτά, τά ταλαιπωρμένα μῆλα μήλα στό πρόσωπο καί ἡ μύτη δείχνουν τό ἐπάγγελμα τοῦ ἀγωνιστή. Ὑποθέτουν πώς εἰκονίζει τόν πυγμάχο Σάτυρο, γνωστό ἔργο τοῦ χαλκοπλάστη Σίλανίνα. Γύρω στά 350 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

μεριές ύπάρχουν περάσματα, κι οι μεγάλες της πεδιάδες δέν εύνοούν τήν ἄμυνα. Γι' αὐτό, τήν ἐποχή τῶν Περσικῶν πολέμων, ὁ βασιλιάς της Ἀλέξανδρος ἀναγκάζεται νά προσφέρει «γῆ καὶ νερό» στό Μεγάλο Βασιλέα, μήν μπορώντας νά τόν σταματήσει.

Σπουδαία φυσιογνωμία στήν ιστορία τῆς Μακεδονίας, ὁ βασιλιάς Ἀρχέλαιος (413-399), εἶχε, ὅπως καί οι μεταγενέστεροί του βασιλεῖς, νά παλέψει μέ τίς ἀντιδράσεις τῶν παλαιῶν βασιλικῶν οἰκογενειῶν, πού νοσταλγώντας τήν ἀλλοτινή τους ἀνεξαρτησία μέ δυσκολία ἀνέχοντας νά τόν ύπακούσουν.

Ήταν φιλοπρόδοος καί ἔξαιρετικά φιλότεχνος ἡγεμόνας. Φρόντισε νά ὀργανώσει ἀπό κάθε ἄποψη τή χώρα του. Ἐκαμε δρόμους γιά νά διευκολύνει τήν ἐπικοινωνία, καί θέλοντας νά διορφήνει τήν πρωτεύουσά του, τήν Πέλλα, ἰδρυσε ἑκεῖ ώραϊα ἀνάκτορα κι ἄλλα κτίρια, πού μερικά τά στόλισε ἡ ἔξοχη τέχνη τοῦ ζωγράφου Ζεύξη μέ τοιχογραφίες. Θαμπαμένος ἀπό τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας καί τόν πολιτισμό τῆς ἄλλης Ἑλλάδας, θέλησε νά δημιουργήσει πνευματική κίνηση στήν πρωτεύουσά του. Καλούσε γι' αὐτό στό παλάτι του φιλοσόφους καί ποιητές ἀπό ἄλλες πόλεις. Στήν Πέλλας τό θέατρο δίδαξε δράματά του ὁ ἔξοχος Εύριπίδης, πού ἀφέσε τήν τελευταία του πνοή στή Μακεδονία.

2. ΦΙΛΙΠΠΟΣ • Β'

Γύρω στά μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὅταν ἡ ἄλλη Ἑλλάδα παλεύει μές στήν ἀσυναρτησία καί στήν ἀναρχία, στή Μακεδονία παρουσιάζεται μιά φυσιογνωμία συγκλονιστική, πού χάραξε νέους δρόμους στήν Ἑλληνική ιστορία: ὁ Φιλίππος ὁ Β'.

Πᾶς ξεπήδησε ξαφνικά καί πού καλλιέργησε τά πλούσια φυσικά του χαρίσματα; Παιδί ἀκόμα (δεκαπέντε χρονών) βρέθηκε μέ ὅλους πατριώτες του ὅμηρος στή Θήβα. Ἡ ζωή του κοντά στόν Ἐπαμεινώνδα στάθηκε σχολεῖο γιά τό Φιλίππο. Ἡ ἀγρυπνη παρατηρητικότητά του καί ἡ ἀπέραντη ἐξυπνάδα του τόν βοήθησαν νά προσέξει καί νά ἐμβαθύνει στῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τά ἐλαττώματα. Ὁ μεγάλος αὐτός ἀνθρωπος στάθηκε σπουδαῖος στρατιώτης,

Οἱ δυό δψεις νομίσματος τοῦ Φιλίππου τοῦ Β'. Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

Ἀρχέλαιος

Οἱ δυό δψεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Β'

Νομισματικό
Ινστιτούτο
Επικαινιάστηκε
μεταπολεμικά

ἀλλά κυρίως ἀσύγκριτος διπλωμάτης, «ἀπό τούς μεγαλύτερους τῶν αἰώνων». Εἶχε πολλά δνειρά γιά τό κράτος του, πού τά ἔβαλε σέ μια σειρά κι ἄρχισε τήν πραγμάτωσή τους μέ έξυπνάδα, μέ ύπομονή καί μέ ἀπέραντη διάσθηση.

Πήρε τό θρόνο τό 356 π.Χ. παραμερίζοντας τόν ἀνιψιό του Ἀμύντα.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ
Φιλίππου.

Σκοπό τού ἔταξε, ἀφοῦ ἀναδιοργανώσει στρατιωτικά τό κράτος του, νά ἐπικρατήσει στήν Ἑλλάδα κι ἐνώνοντας τίς πόλεις της, μέ τή συνεργασία τους, νά χτυπήσει τούς Πέροες.

Ἐκπληκτική εἶναι ἡ σωστή ἀντίληψη πού ἀπέκτησε γιά τόν ίδιαίτερο χαρακτήρα κάθε ἑλληνικῆς πόλης. Γι' αὐτό μπόρεσε ἀργότερα νά τίς μεταχειριστεῖ ἀνάλογα, ιδίως τίς μεγάλες ιστορικές πόλεις.

Ο Φιλίππος δημιούργησε πρώτος τή «μακεδονική φάλαγγα», δπως γράφει ὁ ἀρχαῖος ιστορικός Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Πρώτο του μέτρο στάθηκε ἡ ὅργανωση τοῦ στρατοῦ καί τοῦ ὄπλισμοῦ του. Ἐκαμε τούς πελταστές, πού ὡς τότε ἀποτελοῦσαν τό μακεδονικό στρατό, βοηθητικό σῶμα καί κύριο τή φάλαγγα. Οι στράτιωτες της (*οἱ πεζέταιροι*) ὄπλιστηκαν μέ τή σάρισσα (ἔνα δόρυ ἔξι μέτρα μῆκος), ὅπλο ἀκαταμάχητο. Πυκνή ἡ παράταξή της (πρότυπο τοῦ Φιλίππου στάθηκε τοῦ Ἐπαμεινώνδα ἡ στρατιωτική ἐπινόηση), σχημάτισε μέ τό ἀνθρώπινό της υλικό ἔναν δύκο ἀδιαπέραστο (16 πυκνές γραμμές), ἐνώ οι σάρισσες, ἀπλωμένες ἐμπρός, ὅταν προχωροῦσε στή μάχη ὁ στρατός, ἔξχοντας ἔνα μέτρο ἐμπρός ἀπό τό στρατιώτη τής πρώτης γραμμῆς, παρουσίαζαν ἀληθινό τείχος ἀπό λόγχες στόν ἔχθρο.

Ἀκοντιστές, τοξότες καί πελταστές συμπλήρωναν τή μαχητική δύναμη τής Μακεδονίας μαζί μέ τό ἵππικό, πού φρόντισε ὁ Φιλίππος νά κάμει βαρύτερο τόν ὄπλισμό του.

Ὀργάνωση τοῦ
στρατοῦ καί
στρατιωτική
τακτική.

Καθιέρωσε τήν ύποχρεωτική στρατολογία κι ὄρισε σιδερένια πειθαρχία καί σκληρή ἀσκηση στό στρατό, πού τόν ἐφοδίασε καί μέ πολιορκητικές μηχανές. Ο Φιλίππος χρησιμοποίησε πρώτος τόν κεραυνοβόλο πόλεμο.

Κατόρθωσε ἔτσι ν' ἀποκτήσει πραγματικά ἀκαταμάχητη δύναμη καί μ' αὐτήν προχώρησε στήν ἐφαρμογή τῶν σχεδίων του.

3. ΟΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Ο Φιλίππος είχε διαπιστώσει τήν Ἐλειψη ἐνότητας ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πόλεις. Οι ἀτέλειωτες διαμάχες μεταξύ τους θά ἤταν ἡ μεγαλύτερη βοήθεια γιά τήν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων του.

Δέν ἤθελε νά ἐπιβληθεῖ στούς ἄλλους Ἕλληνες μέ τόν πόλεμο, γι'

Ο αναθηματικός κίονας τῶν «Χορευτρῶν» στούς Δελφούς. Απικό έργο τοῦ 4ου π.Χ. αι. Μουσεῖο Δελφῶν.

αύτό έξαγόραζε μέ χρήματα καὶ διάφορα δῶρα φιλούσις τῆς πολιτείκης του, πού σε κάθε έλληνική πόλη ἡταν ὅργανα τῆς προπαγάνδας του.

Πρίν προχωρήσει στήν έξαπλωση τοῦ κράτους του, έξουδετέρωσε τούς γειτονικούς του λαούς ('Ιλλυριούς - Παιόνες), γιά νά γλιτώσει ἀπό τίς ἐπιδρομές τους. "Υστερα, θέλοντας νά ἀποκτήσει έξοδο στή θάλασσα, ἔριξε τά μάτια του στή Χαλκιδική· συστηματικά

'Η Παλαίστρα τῆς ἀρχαίας Όλυμπιας. Σήμερα οἱ κίονες της ἔχουν ἀναστηλωθεῖ καὶ τό κτίριο προβάλλει χαρακτηριστικό μές στὸ χάρο.

καί ύπομονετικά ἀφαίρεσε πολλές ἀποικίες ἀπό τούς Ἀθηναίους. Κατόπιν, ἦρθε ἡ σειρά τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, γιατί σκοπός του στάθηκε, ἀφοῦ πάρει στὴν ἔξουσία του τὰ μεταλλεῖα τοῦ Παγγαίου, νά φτάσει ὡς τὸν Ἑλλήσποντο καί νά ἔξουσιάσει τὰ στενά.

Μέ τά εἰσοδήματα τοῦ Παγγαίου ἐφτιασε στόλο κι ἔκαμε δυνατή πόλη τίς παλαιές Κρηνίδες, δίνοντάς τους τό ὄνομά του (Φίλιπποι). Σπουδαία ἐνέργειά του στάθηκε ἡ κοπή χρυσῶν νομισμάτων, μέ τὴν προτομή του, πού σέ λίγο κυκλοφοροῦσαν παντοῦ παραμερίζοντας τοὺς περσικούς δαρεικούς. Χτύπησε, ἔτοι, οὐσιαστικά τὴν περισκή οἰκονομία.

Αλωση 'Ολυνθού
(348 π.χ.)

"Ἄρχισε τὸ 357 τὴν ἐπέκτασή του· ὡς τὸ 348 πῆρε τὴν "Ολυνθο", τὴν ἀνθηρότατη πόλη τῆς Χαλκιδικῆς, παρ' ὅλη τή φοβερή ἀντίδραση τοῦ Ἀθηναίου ρήτορα Δημοσθένη, πού μάταια ὀγωνίστηκε νά πείσει τούς συμπολίτες του νά τή βοηθήσουν, δοσο ἡταν καιρός. 'Η "Ολυνθος" ισοπεδώθηκε καί οἱ κάτοικοι τῆς πουλήθηκαν δοῦλοι.

Η ἐπέμβαση τοῦ
Φίλιππου στὴν
Κεντρική Ἑλλάδα.

Εἶχε πιά δική του, ἐκτός ἀπό τή Μακεδονία καί τή Θεσσαλία, τή Χαλκιδική καί τή Θρακική χερσόνησο. 'Ο δρόμος ἡταν ἀνοιχτός γιά τὴν Κεντρική Ἑλλάδα. Δέ βιάστηκε ὅμως νά τὴν πάρει στὴν κυριαρχία του.

"Οπως σωστά εἶχε καταλάβει, μόνοι τους οἱ "Ἐλληνες θά ζητοῦσαν τὴν ἐπέμβασή του, μέ τίς ἀδιάκοπες συγκρούσεις τους. 'Η καταπάτηση γῆς πού ἀνήκε στό ιερό τῶν Δελφῶν, πρώτα ἀπό τοὺς Φωκεῖς κι ὑστερα ἀπό τὴν "Αμφισσα, μετά ἀπό δυο 'Ιερούς πολέμους, τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νά ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη στὴν "Αμφικτυονία τῶν Δελφῶν. "Εγινε ἔτοι εἰρηνικά ρυθμιστής τῆς κατάστασης στὴν Κεντρική Ἑλλάδα.

Χωρίς νά σταματήσει τὴν ἐπέκτασή του στὸν Εὔξεινο, συστηματικά κέρδιζε ἔδαφος στὴν κάτω Ἑλλάδα. 'Ο Φίλιππος δέν ἐνδιαφερόταν νά κατακτήσει τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας· ἤθελε μόνο νά μήν τίς ἔχει ἀντίμαχες στά σχέδιά του (τὴν πανελλήνια πολιτική του). "Αν δέν τοῦ ἔφερναν ἀντίσταση μέ στρατό, ποτέ δέ θά χτυποῦσε ἐλληνική δύναμη. Τό 338 φριχτή εἰδηση ἀφησε τούς Ἀθηναίους ἀγρυπνους μιά ὀλόκληρη νύχτα: ὁ μακεδονικός στρατός εἶχε προχωρήσει πρός τά νότια καί, ξαφνικά, εἶχε φτάσει στὴν Ἐλάτεια τῆς Φωκίδας. Πρώτη ἡ Θήβα κι ὑστερα ἡ Ἀθήνα βρίσκονταν στό δρόμο του. 'Ο κίνδυνος ἡταν μεγάλος καί γιά τίς δυο ἀντίπαλες στούς Μακεδόνες πόλεις.

Τά πολιτικά κόμματα στὴν Ἀθήνα. Στὴν Ἀθήνα πάλευαν ἀπό καιρό δυο παρατάξεις: α) Οἱ φιλιππίζοντες, οἱ φίλοι ὁ ὑποστηρικτές τῶν Μακεδόνων [οἱ ρήτορες Αἰσχίνης καί 'Ισοκράτης, ὁ γενναῖος καί τίμιος στρατηγός Φωκίων], πού πίστευαν στό ἄστρο τοῦ Φίλιππου,

βλέποντάς τον ώς τό μόνο ήγέτη πού θά έφερνε τήν ένωση στήν Έλλαδα καί θά χτυπούσε τόν προαιώνιο έχθρό, τούς Πέρσες. β) Οι ἀντιφιλιππίζοντες. 'Ο Δημοσθένης. 'Ο πιό φλογερός τους ἀντίπαλος στάθηκε ὁ ἀρχηγός τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος στήν Αθήνα, ὁ Δημοσθένης. 'Εκείνος ἀγωνίστηκε μάταια νά γυρίσει τό δρόμο τῆς ιστορίας, νομίζοντας πώς τῆς Αθήνας ή παλαιά δόξα κι ή ἀκμή μποροῦσαν νά ξαναζήσουν. 'Ἐπειδή πίστευε ότι μόνον ή πόλη του ἦταν ὁ φυσικός ἀρχηγός τῆς Έλλάδας, ἔφτασε νά θεωρεῖ πώς θά μποροῦσε ἀκόμα καί βοήθεια ἀπό τούς Πέρσες νά μεταχειριστεῖ ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. (Οι πύρινοι λόγοι του πρός τό λαό, 'Ολυνθιακοί καί Φιλιππικοί, ἔπεσαν στό κενό. Ποιός ἀνθρωπος μπορεῖ νά γυρίσει τῆς ιστορίας τήν πορεία;).

Στήν πεδιάδα τῆς Χαιρώνειας, πιό πάνω ἀπό τή Λειψαδιά, τόν Αὔγουστο τοῦ 338, Αθηναῖοι καί Θηβαῖοι ἔχασαν τόν πόλεμο. Νικήθηκαν πέρα γιά πέρα ἀπό τό Φιλίππο. Τό μακεδονικό ἵππικό ὅδηγοῦσε ὁ νεαρός γιος τοῦ Φιλίππου, ὁ Ἀλέξανδρος, πιό ἀγωνίστηκε μέ ἀφθαστη γενναιότητα. Μαθαίνοντας τήν ἥττα τῆς πατρίδας του ὁ γέρος πιά 'Ισοκράτης, ἀρνήθηκε γιά τέσσερις μέρες νά ἀγγίσει φαγητό καί πέθανε ἀπό τή θλίψη του.

Οι Θηβαῖοι τιμωρήθηκαν σκληρά. Πολλούς πρόσταξε ὁ Φιλίππος νά τούς σκοτώσουν. 'Ἐφερε πίσω τούς ἔξορίστους ἀριστοκρατικούς καί στήν ιστορική Καδμεία, τήν ἀκρόπολη τῆς Θήβας, ἔγκατάστησε μακεδονική φρουρά.

Στούς 'Αθηναίους ὁ νικητής φέρθηκε μέ σύμπαθεια. 'Η παλαιά της αἰγλή ἔσωσε τήν πόλη. Δέ θέλησε νά τήν προσβάλει. Ζήτησε μόνο νά γίνουν σύμμαχοί του καί τούς ἀφήσει ἐλεύθερους, χωρίς νά θίξει τό πολίτευμά τους. 'Αναγνώρισε τήν κυριαρχία τους σέ διάφορα νησιά, ἔδωσε πίσω τούς αἰχμαλώτους κι ἐστείλε στήν Αθήνα τόν 'Αλέξανδρο νά συνοδεύσει τή στάχτη τῶν γενναίων 'Αθηναίων, πιό είχαν πέσει στή μάχη. Στήν Αθήνα συνέχιζε ὁ Δημοσθένης τήν ἀντιμακεδονική τακτική του.

στήν πηφοτό αθέρα διόπο τον ποντούδο
προφοράδο ἐπι μητρούδον την ποντούδο
-λενόΠι στο ισούσιαρι τέλε οτο
-οψιο ρωμαϊλλανοτή ρούσδο νή
νήτη ἐπι νώροδην νώτη νοίτυνονά σο

νίστη... κ.τ. π.δ.ε. στή μεταγενετικού

'Ο λέων τῆς Χαιρώνειας, δημόσιο μνημείο πεσόντων 'Αθηναίων καί Θηβαίων. Στήθηκε γιά νά πημήση τούς νεκρούς τῆς δρμώνυμης μάχης. 4ος αι. π.Χ.

Χαιρώνεια (338 π.Χ.).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Από κεῖ, ὁ Φιλιππος προχώρησε παρακάτω καί, ἀφοῦ ἔκλεισε συνθῆκες μέ πολλές πόλεις στήν Πελοπόννησο, συγκάλεσε συνέδριο τῶν Ἑλλήνων στήν Κόρινθο. Ἡ Σπάρτη ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος. Δέν τήν ἔθιξε. Στήν Κόρινθο ἀνακοίνωσε ὅτι οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἐμεναν ἀπό δῶ καὶ πέρα αὐτόνομες. Δέ θά ὑπῆρχαν πά ήγεμονίες.

Πρόταση τοῦ Φιλίππου γιά πανελλήνια συμμαχία. Πρότεινε, τέλος, Πανελλήνια συμμαχία, μέ τήν ἀρχηγία του, γιά νά ἐτοιμάσει τόν πόλεμο τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων Περσῶν (337).

Μέσα σέ 20 χρόνια καί τή Μακεδονία ὄργανωσε καί τήν ἄλλη Ἑλλάδα ἔνωσε, χωρίς νά διαλύσει τίς πόλεις της. Φαινόταν νά χαράζει μιά νέα ἐποχή. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι θά σταματοῦσαν καί θά ἔπαινε νά χύνεται ἀδικα τό ἀδελφικό αίμα. Νέες δόξες ὄραματιζόταν ὁ Φιλιππος, κι ἡταν μόνο 47 ἔτῶν. "Εστείλε μάλιστα στρατηγούς του στή Μ. Ἀσία, γιά νά φροντίσουν τίς λεπτομέρειες τής ἐκστρατείας πού σχεδίαζε.

Ξαφνικά ὁ θάνατος τόν βρῆκε ἀπό τό Ξίφος ἐνός ἀξιωματικού του, τοῦ Παυσανία (336 π.Χ.). Τό παράτολμο σχέδιο του θά τό πραγμάτωνε ἡ ἐκπληκτική φυσιογνωμία τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου, πού ἡταν πά ἐτοιμος.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

---

1. 'Η Μακεδονία ὄψιμα ἐμφανίζεται στήν ἀρχαία ιστορία.
2. Οἱ κάτοικοί της ἡταν συγγενεῖς τῶν Δωριέων, καί στό χώρῳ της διατηρήθηκε ἡ βασιλεία. Ἡταν κράτος γεωργικό. Οἱ Μακεδόνες εἶχαν γερό ἴππικό.
3. Σπουδαῖος ὄργανωτής στάθηκε ὁ βασιλιάς Ἀρχέλαος στά τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.
4. 'Ο Φιλιππος ὁ Β', σπουδαῖος στρατιωτικός καί πολιτικός, ἡταν προορισμένος νά πάρει στά χέρια του τή μοίρα τῆς Ἑλλάδας. Σέ 20 χρόνια, ἀφοῦ ὄργανωσε ἀπό κάθε ἀποφη τό κράτος του καί πλάτυνε τά ὅρια τῆς χώρας του μέ διάφορα μέσα, κυριαρχεῖ στήν Ἑλλάδα καί, τό 337, κηρύσσει στό Πανελλήνιο Συνέδριο τοῦ 'Ισθμοῦ τήν ἵδρυση Πανελλήνιας συμμαχίας γιά τήν ὄργανωση πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν μέ τήν ἀρχηγία του.
5. Δολοφονήθηκε ἀπό ἀξιωματικό του τό 336 π.Χ., πρίν προλάβει νά ἐφαρμόσει τό σχέδιο του ἐναντίον τῶν Περσῶν.

KEIMENA

1. Ο Αθηναϊος ρήτορας Ισοκράτης άπευθύνεται στό Φίλιππο:

«Υποστηρίζω πώς έχεις ύποχρέωση, χωρίς νά παραμελήσεις κανένα από τά δικά σου συμφέροντα, νά προσπαθήσεις νά συνδιαλλάξεις τά κράτη τών Αργείων, τών Λακεδαιμονίων, τών Θηβαίων καί τό δικό μας. Γιατί ἀν κατορθώσεις νά τά συνδιαλλάξεις αύτά, και τάν άλλων τή συμφιλίωση χωρίς δυσκολία ἔπειτα θά πετύχεις. "Ολα τά άλλα κράτη ἀπό τά τέσσερα αυτά έξαρτάνται, σ' δποιο τύχει ἀπ' αύτά καταφεύγουν στίς δύσκολες στηγμές τους, κι ἀπό τέ κε παίρνουν τίς ένισχύσεις πού χρειάζονται. "Ετοι, ἀν τά τέσσερα μόνο κράτη πείσεις νά οκέπονται σωστά, και τά άλλα όλα ἀπό πολλά δεινά θά τά ἀπαλλάξεις".

Ίσοκράτη «Φίλιππος», ια' (Μετ. Β. Λαούρδα)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

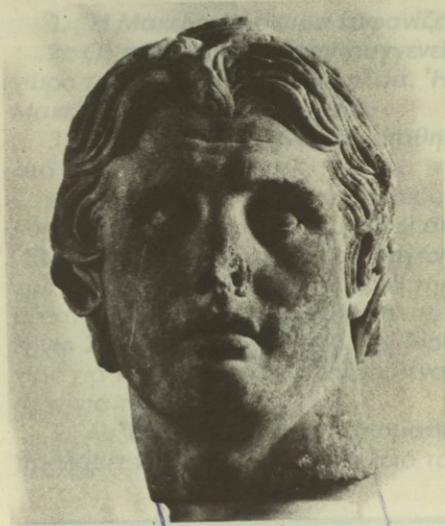
1. Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

“Αν ὁ Ἀλέξανδρος ὄνομάστηκε Μέγας, δέ χρωστάει τήν ὄνομασία αὐτή στίς ἐκπληκτικές του κατακτήσεις μονάχα. Πέρα από τή στρατιωτική του μεγαλοφυΐα, τό θάρρος, τή γενναιότητα καί τό ριψοκίνδυνο χαρακτήρα του, στάθηκε μεγάλος ἐκπολιτιστής*.

Σέ δέκα χρόνια μέσα, ζεινώντας μ' ἐλάχιστα ἐφόδια καί μέ δολιγάριθμο σχετικά στρατό, δημιούργησε τή μεγαλύτερη αὐτοκρατορία τῆς ἀρχαιότητας κι ἀπλωσε τόν Ἑλληνισμό σέ τρείς ἡπείρους. Ἡ ἀξία τοῦ Ἀλεξάνδρου διφεύλεται κυρίως στό πρόγραμμα πού ἐφάρμοσε στό καινούργιο κράτος πού δημιούργησε, στήν πολιτική πού κράτησε ἀπέναντι στούς κατακτημένους καί, βασικά, στά μέσα πού συνειδητά ἔδωσε σέ διάφορους ἐπιστήμονες, γιά νά μπορέσουν νά κάμουν τόσο πολλές παρατηρήσεις καί ν' ἀποκτήσει ὁ κόσμος πλήθος ἀπό νέες γνώσεις. Γι' αύτό, ἡ ἐκστρατεία του χαρακτηρίστηκε ως «ἐνοπλη ἔξερεύηση».

“Ἐξυπνος, γενναῖος κι ἐφευρετικός, εύκολος υγκίνητος καί μέ αχαλίνωτη φαντασία, είχε τήν τύχη ὁ Ἀλέξανδρος νά βρεθεῖ κοντά

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

Κεφάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου σέ νεανική ἡλικία, ἐνώ βρισκόταν στή Μ. Ἀσία. Βρέθηκε στήν Πέργαμο. Σήμερα στό Μουσείο τής Κωνσταντινουπόλεως.

σέ σπουδαίους ἀνθρώπους καί νά θελήσει νά ώφεληθεῖ ἀπό τήν παρουσία τους. Τήν πρώτη πνοή τήν πῆρε ἀπό τό μεγάλο πατέρα του. Τή διάπλαση ὅμως τῆς σκέψης του τήν ὄφειλε στόν ἔξοχο Ἀριστοτέλη. "Οταν ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν δεκατριῶν χρονών, φρόντισε ὁ Φιλίππος νά καλέσει τό μεγάλο φιλόσοφο στή Μακεδονία, γιά νά τόν πάρει μαθητή. Ἐκείνος τοῦ καλλιέργησε τήν ψυχή, καθώς καί ἡ μουσική, πού τήν ὑπεραγαπούσε. (Διδάχθηκε, ἐκτός ἀπό τήν ποίηση, ρητορική, φιλοσοφία καί πολιτική).

Τό ἀγαπημένο του βιβλίο ἦταν ἡ Ἰλιάδα, πού δέν τήν ἀποχωρίζόταν ποτέ, ἔχοντάς την καί τή νύχτα κάτω ἀπό τό προσκέφαλό του. Οι ἥρωές της; ιδίως ὁ Ἀχιλλεύς, μεθοῦσαν κι ἐνθουσίαζαν τήν ψυχή του. Ἀπέραντα φιλόδοξος ἀπό παιδί, λαχταροῦσε νά ἔρθει ἡ ὥρα πού θά σημειωνόταν ἐντονα νή δική του παρουσία στόν κόσμο, γι' αὐτό καί παραπονιόταν, ὅταν ἀκουγε τοῦ πατέρα του τίς ἐπιτυχίες, «πώς δέ θά ἀφηνε τίποτα μεγάλο γιά κεῖνον».

Δεκάει χρονών ἦταν σέ θέση νά δέχεται πρεσβείες ἀπό τήν πόλη τῆς σοφίας, τήν Ἀθήνα, καί δεκαοχτώ χρονών πολέμησε ἡρωικά στή μάχη τῆς Χαιρώνειας, ὁδηγώντας τό ἵππικό τῶν ἑταίρων.

Μόλις χάθηκε ὁ πατέρας του, βιάστηκαν οι ἄλλοι "Ἐλληνες νά πιστέψουν πώς ἡ Μακεδονία θά ἔσβηνε. Ἐκείνος, ὅμως, ἀφοῦ ἐξόντωσε τούς ἀπαιτήτες τοῦ θρόνου του, σάν κεραυνός κατέβηκε στή Νότια Ἑλλάδα νά συγκαλέσει νέο Συνέδριο στήν Κόρινθο, ἀνανεώνοντας τήν Πανελλήνια συμμαχία πού είχε ίδρυσει ὁ πατέρας του.

Πρίν ξεκινήσει γιά τήν Ἀσία, χρειαζόταν νά τρομοκρατήσει τούς ξένους γείτονες. "Ἔτσι, χτύπησε τούς Τριβαλλούς, πέρα ἀπό τόν Αἶμο, τούς Γέτες στό Δούναβη καί τούς Ἰλλυριούς ὕστερα.

"Ἐντονες διαδόσεις κυκλοφόρησαν πώς είχε σκοτωθεῖ σ' ἐκείνη τήν προσπάθεια. Θηβαῖοι, Ἀθηναῖοι κι ἄλλοι "Ἐλληνες ξεσηκώθηκαν· ξαφνικά ὅμως τόν είδαν νά παρουσιάζεται καί πάλι ἐμπρός τους. Ἡ Θήβα δέ θέλησε νά δεχτεῖ τούς ὄρους του. Τή χτύπησε καί τήν ισοπέδωσε, ἀφήνοντας ὅρθια μόνο τά ιερά καί τό σπίτι τοῦ μεγάλου ποιητῆ Πινδάρου. Δέν πείραξε οὕτε τήν ιστορική Καδμεία. "Ηξερε πώς ἡ Ἀθήνα δέν είχε δεῖξει καλή στάση. Τή συγχώρησε ὅμως, γιατί είχε μάθει ἀπό τό δάσκαλό του Ἀριστοτέλη νά σέβεται τήν πνευματική τῆς προσφορά. Στό νέο Συνέδριο πού ἔγινε στήν Κόρινθο, ζήτησε νά τοῦ ἀναθέσουν οἱ πόλεις τήν ἀρχηγία τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν καί νά στείλει ἡ καθεμιά τίς δυνάμεις πού ἥθελε νά πάρουν μέρος στόν κοινό ὄγώνα κοντά του.

Ο Ἀλέξανδρος συγκαλεῖ Συνέδριο στήν Κόρινθο.

Η μάχη της Γραμμού (334 π.Χ.).

2. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ – ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Σκοπό του έταξε τήν άπελευθέρωση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τήν ἐκδίκηση τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν Περσῶν, γιά τά ἀμέτρητα δεινά πού είχαν προκαλέσει στήν Ἑλλάδα. Ἀκόμη, ως βασιλιάς τῆς Μακεδονίας ἐνδιαφερόταν, βασικά, γιά τήν ἔξασφάλιση τοῦ Ἑλλησπόντου, πού ἀνοιγε τό δρόμο στόν Εὔξεινο γιά τό μακεδονικό ἐμπόριο.

Χρήματα δέν είχε. Μόνο 30.000 πεζούς, 5.000 ἵππικο καὶ λίγα πλοῖα. Στή θέση του κάθε συνετός στρατηγός δέ θά ξεκινοῦσε. Ἐκείνος δύμας τόλμησε, προχώρησε καὶ νίκησε.

Εἴδαμε παραπάνω (σελ. 235) πιώς τό σύστημα τῶν σατραπειῶν, μέ τό πλῆθος τῶν λαῶν πού σχημάτιζαν τό Περσικό κράτος, είχε τά μειονεκτήματά του. Χωρίς αἰσθημα ἑθνικῆς ἀξιοπρέπειας οἱ σατράπες σέ κάθε σπιγμή μποροῦσαν, γιά νά ἐκδικηθοῦν ἡ νά χτυπήσουν ὁ ἔνας τόν ἄλλο, νά φτάσουν στήν προδοσία. Ἐξάλου, μ' ὅλη τήν περσική ἀνεκτικότητα, κάθε κατακτημένος λαός ποθοῦσε τήν ἀνεξαρτησία του. Κι είχαν πολύ κουραστεῖ οἱ ὑπήκοοι ἀπό τή μακροχρόνια ὑποδούλωση.

Πρόσμεναν τήν εὐκαιρία νά ἐλευθερωθοῦν. Ἡ Κάθοδος τῶν Μυρίων καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησιλάου είχαν δείξει πόσο ἀδύνατο ἦταν πιά τό Περσικό κράτος. Βασιλιάς τής Περσίας ἦταν τότε ὁ Δαρεῖος ὁ Γ' ὁ Κοδομανός (336-330 π.Χ.).

3. Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ – ΣΥΡΙΑ – ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Ο μακεδονικός στρατός ξεκίνησε τήν ἀνοιξη τοῦ 334 π.Χ. Κοντά του είχε ὁ Ἀλέξανδρος ἐφτά εύγενεῖς Μακεδόνες (Πάρμενίωνα, Κλεί-

Ψηφιδωτό δάπεδο ἀπό ἀρχαίο σπίτι τῆς Πέλλας πού παριστάνει τόν ἡνίοχο Φόρβαντα, δύνας δηλώνει ἡ σκητική ἐπιγραφή. Ἐργο τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αι. Μουσείο Πέλλας.

Θαυμάσιο κεφάλι νέου, λεπτομέρεια ἀπό ψηφιδωτό πού παριστάνει κυνήγι έλαφιού.
Στρωμένο σε δάπεδο σπιτού τῆς ἀρχαίας Πέλλας, είναι ἔργο τοῦ παλαιότερου γνω-
στού ψηφιοθέτη, τοῦ Γνώση. Γύρω στά 280 π.Χ. Μουσεῖο Πέλλας.

το, Φιλύτα, Κρατερό, τό στενό του φίλο 'Ηφαιστίωνα κ.ἄ.). Φτά-
νοντας στόν 'Ελλήσποντο, πέρασε στό "Ιλιο, ὅπου θυσίασε συμβο-
λικά στόν τάφο τοῦ ἀγαπημένου του ἥρωα, τοῦ Ἀχιλλέα.

Οἱ Πέρσες ἀποφάσισαν νά τόν ἀντιμετωπίσουν κοντά στό Γρανι-
κό, καὶ δέν ἄκουσαν τήν πρόταση τοῦ Ρόδιου μισθοφόρου Μέμνονα
νά καίνε τά σπαρτά, γιά νά μήν ἔχει τρόφιμα ὁ μακεδονικός στρα-
τός, καὶ νά στελουν ὄρισμένες ἀπό τίς περσικές δυνάμεις μέ πλοϊα
νά ξεσηκώσουν τίς πόλεις στήν 'Ελλάδα. 'Ο 'Αλέξανδρος θά ύπο-
χρεωνόταν ἔτοι νά γυρίσει πίσω.

'Η μάχη στό Γρανικό ἤταν σκληρή, καὶ ἡ νίκη πού κέρδισε ὁ 'Αλέ-
ξανδρος, πολεμώντας στήν πρώτη γραμμή, στάθηκε δύσκολη. Κιν-
δύνευσε μάλιστα νά σκοτωθεῖ, ἀν δέ βρισκόταν στό πλευρό του ὁ
Κλείτος πού τόν ἔσωσε. Τή φοβερή σύγκρουση περιγράφει ὁ ιστορι-
κός 'Αρριανός (ἔζησε τό 2ο αι. μ.Χ.) στό ἔργο του «'Αλεξάνδρου
'Ανάβασις», ὅπου ιστορεῖ δλόκληρη τήν ἐκστρατεία.

Το εύρημα στο
Αλεξανδρεία.

Η μάχη στό
Γρανικό (334 π.Χ.).

‘Η νίκη ἄνοιξε τό δρόμο σ’ ὄλόκληρη τή Μ. Ἀσία. Οἱ σατραπεῖς τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας ἐπεσαν στά χέρια τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τό ἴδιο κι οἱ παράλιες ἑλληνικές πόλεις, ὅπου οἱ Μακεδόνες ἐγκαταστήσανε δημοκρατικά πολιτεύματα. “Υστερα, ἥρθε ἡ σειρά τῆς Λυκίας καὶ τῆς Παμφυλίας.

‘Ο «Γόρδιος
δεσμός».

Στό Γόρδιο, – κοντά στό Σαγγάριο –, κόβοντας μέ τό σπαθί του τόν περίφημο «Γόρδιο δεσμό», κάλυψε τήν παράδοση πού ἐλεγε πώς κύριος τῆς Ἀσίας θά γίνει ἑκεῖνος πού θά τόν λύσει.

‘Η μάχη στήν Ισσό^(333 π.Χ.).

‘Από κεῖ ἀκράτητος προχώρησε ὁ Ἀλέξανδρος στήν Ισσό, ὅπου τόν Ὁκτώβριο τοῦ 333 συναντήθηκε μέ τόν τεράστιο στρατό τοῦ Δαρείου. Καὶ στά στενά περάσματα τοῦ τόπου, μέ τό στρατηγικό του δαιμόνιο, ὅχι μόνο ἀνάγκασε τόν ἔχθρικό στρατό νά ύποχωρήσει κατατρομαγμένος – μαζί κι ὁ Μέγας Βασιλεύς –, ἀλλά στά χέρια του ἐπεσε, ἐκτός ἀπό ἀμέτρητα λάφυρα, κι ἡ οἰκογένεια τοῦ Δαρείου μαζί καὶ ἡ μητέρα του, πού ὁ Ἀλέξανδρος τή μεταχειρίστηκε βασιλικά. Ἐκατό χιλιάδες Πέρσες ἐπεσαν στό πεδίο τῆς μάχης.

Οἱ πόλεις τῆς Φοινίκης (ἐκτός ἀπό τήν Τύρο πού τήν πολιορκησε ἐφτά μῆνες) παραδόθηκαν ἀμέσως ὑστερα στό μακεδονικό στρατό. Τό ἴδιο καὶ ἡ Παλαιοιστίνη (μόνο ἡ Γάζα ἐπεσε ὑστερα ἀπό δυσό μηνῶν πολιορκία).

Βλέποντας νά διαλύεται τό κράτος του, ὁ Δαρεῖος κατατρόμαξε. Πρότεινε στόν Ἀλέξανδρο εἰρήνη – νά τοῦ παραχωρήσει τή χώρα δυτικά τοῦ Εύφρατη, νά τοῦ δώσει τήν κόρη του γυναίκα καὶ νά πληρώσει πλούσια λύτρα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς οἰκογένειάς του. ‘Η ἀπάντηση ἡταν ἀρνητική.

‘Ο Ἀλέξανδρος
στήν Αἴγυπτο.

Νικητής ὁ Ἀλέξανδρος προχώρησε στήν Αἴγυπτο, πού θέλοντας νά γλιτώσει ἀπό τόν περισικό ζυγό, τόν δέχθηκε σάν ἐλευθερωτὴ. ‘Εδῶ φάνηκε καὶ ἡ πολιτικότητα τοῦ μεγάλου στρατηλάτη. Σεβάστηκε ἀπόλυτα τίς συνήθειες καὶ τή θρησκεία τῶν Αἴγυπτίων καὶ ρύθμισε τή διοίκηση τῆς χώρας μέ πολλή ἔξυπνάδα. Μέ τό ἀετίσιο μάτι του ἐχώρισε μιά ἔξαιρετική θέση στό Δέλτα καὶ ἵδρυσε τήν Ἀλεξάνδρεια, σέ σχέδια τοῦ μηχανικοῦ Δεινοκράτη. Στή Μέμφιδα ἐνθρονίστηκε ὡς νόμιμος διάδοχος τῶν φαραώ. ‘Ετσι, ὅταν ἀπό κεῖ τράβηξε μές στή Λιβυκή ἔρημο, στό μεγάλο Μαντείο τοῦ Ἀμμωνα Δία, οἱ ιερεῖς τόν χαιρέτησαν σάν θεό, γιό τοῦ Ἀμμωνα.

Σχεδόν τέσσερις χιλιάδες χρόνια οἱ Αἴγυπτοι δέν είχαν ἀναρωτηθεῖ ἀπό πού πήγαζε ὁ Νεῖλος. ‘Ο μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη ὄργανωσε ἀμέσως ἀποστολή γιά τήν ἀναζήτηση τῶν πηγῶν του, θέλοντας νά τό μάθει. Κι οἱ πηγές δέ στάθηκε τότε δυνατό νά βρεθοῦν· ἐρμηνεύθηκε ὅμως ἡ αἰτία γιά τίς ἐτήσιες πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ.

4. Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Είχε σημάνει ή ώρα γιά τήν κατάκτηση τῆς Ἀσίας. 'Ο Δαρεῖος, καταλαβαίνοντας πώς θά κρινόταν σέ λίγο ή τύχη ή δική του καὶ τοῦ κράτους του, συγκέντρωσε ἀμέτρητο στρατό ἀπό πεζούς, 40.000 ἵππεις, ἐλέφαντες καὶ 200 δρεπανηφόρα* ἄρματα, γιά τήν ἀντιμετώπιση 40.000 πεζῶν καὶ 7.000 Μακεδόνων ἵππεων.

Οι δυό στρατοί συναντήθηκαν τελικά στά Γαιγάμηλα κοντά στήν ἀρχαία Νινευί. 'Ο Παρμενίων συμβούλεψε νά κάμουν οι Μακεδόνες τήν ἐπίθεση μές στή νύχτα. 'Η ἀπάντηση τοῦ Ἀλεξάνδρου δείχνει τή μεγάλη του τιμοτήτη καὶ περηφάνια: «Ἐνναί αἰσχρό νά κλέψει κανείς τή νίκη». Καὶ δέν τήν ἐκλέψε. Μέ ήρωική ὁρμή καὶ μέ τήν ἀλάθητη τακτική του, πολεμάντας σέ λοξή φάλαγγα, ἐκμηδένισε τούς ἔχθρούς ὁ στρατός του.

'Η καρδιά τῆς Περσίας ήταν ἀνοιχτή ἐμπρός του. 'Ο Δαρεῖος, βλέποντας τή μάχη νά χάνεται, ὑποχώρησε καὶ πάλι στό ἐσωτερικό τής χώρας. Στό μεταξύ, ὁ ἔνας μετά τόν ἄλλο, ἀρχισαν νά πέφτουν στά χέρια τοῦ Ἀλεξάνδρου οι περσικοί θησαυροί. "Υστερα, μπήκε χωρίς ἀντίσταση στήν περίφημη Βαβυλώνα, κατόπιν στά Σούσα, τήν πρωτεύουσα τῶν Ἀχαιμενιδῶν, κι ἀφοῦ μέ πολλή ἔξυπνάδα πέρασε τίς δύσκολες Περσίδες Πύλες, πήρε στά χέρια του τήν Περσέπολη καὶ τίς Πασαργάδες.

Κάθε πόλη σήμαινε καὶ νέους θησαυρούς (χιλιάδες τάλαντα). 'Αμέσως, μέ τό ἀμύθητο χρυσάφι πού βρήκε σέ ράβδους, ἔκοψε χρυσό νόμισμα καὶ τό ἔριξε στήν κυκλοφορία.

Στό μεταξύ, ὁ Βῆσσος, ὁ σατράπης τῆς Βακτριανῆς, δολοφόνησε τό Δαρεῖο, πού τόν καταδίωκε ὁ μακεδονικός στρατός. 'Ο Ἀλέξανδρος πρόσταξε νά θάψουν τό Μεγάλο Βασιλέα μέ ἔξαιρετικές τιμές καὶ ἀμέσως κήρυξε τόν ἐαυτό του διάδοχο τῶν Ἀχαιμενιδῶν, συνεχιστή δηλαδή τῆς περσικῆς δυναστείας (330 π.Χ.).

'Αξιοθαύμαστη στάθηκε ἡ προσπάθεια πού ἀμέσως ἀνάλαβε γιά τή διατήρηση τοῦ Περσικού κράτους. "Ἐγνοια του κύρια ήταν νά μήν τό αἰσθανθοῦν ξένο οι Πέρσες, ἀλλά ἀκοπα νά συνηθίσουν τήν Ἑλληνική κυριαρχία, πού τόσο ξαφνικά τούς είχε ἐπιβληθεῖ. 'Από τή στιγμή ἐκείνη νέο σχέδιο χάραξε στό μυαλό του. Συνέχισε τό διοικητικό σύστημα τῶν σατραπειῶν, βάζοντας Πέρσες ἡ Ἐλληνες σατράπες καὶ σεβάστηκε τή θρησκεία καὶ τίς συνήθειες τοῦ τόπου. Φορούσε κι ὁ ἴδιος, συχνά, περσικά φορέματα καὶ στέμμα, κι ἀρχισε νά ζητάει νά τόν προσκυνοῦν.

Οι Πέρσες, πού ποτέ δέν εἶχαν ζήσει ἐλεύθεροι, τά ἔβρισκαν ὅλα

*Η μάχη στά Γαιγάμηλα (331 π.Χ.).

Τό σύστημα διοίκησης τοῦ Ἀλεξάνδρου.

αύτά φυσικά. Οι περήφανοι ὅμως "Ελληνες στρατιώτες, πού γιά χάρη του μόνον είχαν διασχίσει πεζοί ὄλους ἐκείνους τούς ὅγνωστους μακρινούς τόπους, βρήκαν θλιβερή κατάληξη νά φτάσουν, ἐλεύθεροι αύτοί, νά προσκυνοῦν τό βασιλιά τους στήν ξένη χώρα. Μέ τή στάση τους ἔδειξαν τή δυσφορία τους. Κάποιοι από τους στρατηγούς, ὅμως, πού ἐκδηλώθηκαν μέ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια στόν ἴδιο τόν Ἀλέξανδρο, δοκίμασαν πρωτόφαντα σημάδια τῆς ὄργης του. Μέ τό ἴδιο τό χέρι τοῦ ἀρχηγοῦ σκοτώθηκε ὁ Κλείτος καί τήν τύχη του ἀργότερα τήν ἀκολούθησαν ὁ Φιλώτας, ὁ Παρμενίων κι ὁ φιλόσοφος Καλλισθένης, ἀνιψιός τοῦ Ἀριστοτέλη, πού παρακολουθοῦσε τήν ἐκστρατεία μ' ἐντολή νά γράψει τήν ιστορία της.

Ο «Γόρδιος
δακτύλιος»

τόν ρύγχον Η
τερπίδοις αλιεύονται

Ο Αλέξανδρος
στήν Ιλιγμέτο.

Εμπρούνο δι
ὅστις εργαλαιοῖς
.υαφένεια/Α.

'Η μάχη στήν Ισσό. Διακρίνεται ὁ Δαρείος καί ἀριστερά ὁ Ἀλέξανδρος πάνω στό

Στήν πλούσια καί παραμυθένια Ἀνατολή ὁ μεγαλοφυής γιός τοῦ Φιλίππου ἔχασε τό ἑλληνικό μέτρο καί μεθυσμένος ἀπό τίς ἐπιτυχίες του, μέ δνειρά πού δέν μποροῦσαν οἱ δικοί του στρατιῶτες νά τά παρακολουθήσουν, ἄλλαξε τόν τρόπο τῆς ζωῆς του καί πλήγωσε τήν εύαισθησία τῶν Μακεδόνων του.

Ζητώντας νά τόν προσκυνοῦν σάν θεό πίστεψε κι ὁ Ἰδιος πώς ἡταν, κι ἄρχισε νά τοῦ γίνεται ἀφρόρητη ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν συμπολεμιστῶν του. Συνήθισε νά δέχεται εὐχάριστα τήν κολακεία καί τό δουλικό θαυμασμό («Ἀλεξανδροκόλακες» ὀνόμαζαν οἱ "Ἐλληνες ἐκείνους πού τοῦ καλλιεργοῦσαν αύτά τά ἑλαττώματα). Σέ λίγο ἄρ-

Βουκεφάλα. Ἐξαίρετης τέχνης ψηφιδωτό ἀπό σπίτι τῆς Πομπηίας. Μουσείο Νάπολης (Ἴταλία).

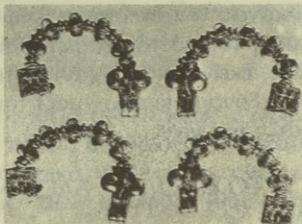
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χισε νά βρίσκει πίσω από τήν πιό φιλική συμβουλή συνωμοτικές προθέσεις.

Μεταξύ 329-328, ἀφοῦ διέσχισε τίς περιοχές τοῦ Ἰράν καὶ τοῦ Τουρκεστάν, συναντώντας χιόνια κι ἔρημες ἐκτάσεις, κι ὀντιμετωπίζοντας τό φοβερά ἐπικίνδυνο καὶ δύσκολο ὄνταρτοπόλεμο τῶν ἐντοπίων, κυριάρχησε στή Σογδιανή καὶ στή Βακτριανή, στήν Ἀνω Περσία. Γιά πρώτη φορά πατοῦσε Εύρωπαῖος σ' αὐτές τίς περιοχές. Υστερα, τό 327, ἔστρεψε τό βλέμμα του στήν Ἀνατολή καὶ λαχτάρησε νά πορευθεῖ πρός τίς Ἰνδίες, πού πολύ τόν τραβοῦσε τό μυστήριο τους. Ἐπιθυμία του ἦταν νά φτάσει στά πέρατα τῆς γῆς πού τή φαντάζονταν ἀκόμη τότε οἱ Ἑλληνες σάν ἐπίπεδο δίσκο, πού τόν περιβάλλει ὁ ἀκεανός. Μέ πολλούς στρατιώτες, Πέρσες καὶ Μακεδόνες, πέρασε τόν Ἰνδό ποταμό κι ἀφοῦ νίκησε τό γενναῖο βασιλιά Πῶρο, προχώρησε ἀκράτητος πρός τήν κοιλάδα τοῦ Γάγγη.

Ἐτοιμαζόταν νά φτάσει ὡς τόν "Υφραση ποταμό. Στό σήμερο αὐτό ὅμως τόν σταμάτησαν οἱ στρατιώτες του. Δέν ἄντεχε πιά ἡ ψυχή τους αὐτή τήν ὀδιάκοπη πορεία χωρίς ἀνάσα. Ἁταν ἀνθρωποι, κι ἡ ἀνθρώπινή τους ἀντοχή είχε στομώσει. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀκούραστος, είχε δύναμη ὑπεράνθρωπη. Ἡθελε διαρκῶς κάτι νέο. Τό ξύπνιο μυαλό του καὶ ἡ ἔμφυτη περιέργειά του τόν τραβοῦσαν ὀλοένα σέ κάτι καινούριο. Ὄλα τά πλούτη πού είχαν ἐκεῖνοι ἀντικρίσει, καὶ οἱ ὅμορφες χῶρες πού διάβηκαν πεζοὶ δέκα χρόνια, τούς συγκινούσαν λιγότερο ἀπό τή θύμηση τῆς πατρίδας τους. Μοναδική τους λαχτάρα ἦταν πιά ἡ ἐπιστροφή καὶ πόθος τους νά φιλήσουν τό χῶμα τῆς μακρινῆς τους γῆς.

Πρός τίς Ἰνδίες.

'Αριστερά: Ο παλαιότερος πάπυρος πού βρέθηκε σέ Ἑλληνικό ἔδαφος. Αποκαλύφθηκε σέ τάφο, στό Δερβένι, κοντά στή Θεσσαλονίκη. Περιέχει ἀπόσπασμα ἀπό ὅμνο τῶν ὄφρικῶν. Στήν Ἐλάδα δέ βρίσκονται πάπυροι, γιατί ἡ ύγρασία τοῦ ἔδαφους τους καταστρέφει, ἐνώ στήν Αἴγαος τό ἀμμάδες ἔδαφος συντελεῖ στή διατήρηση τους. Δεξιά: Τέσσερις χρυσοίς πόρπες, ἀπό ἀνασκαφή στή Μακεδονία. Τοῦ 4ου π.Χ αι. Μουσείο Θεσσαλονίκης.

'Αποφασίζεται ἡ
επιστροφή.

'Η ἐξερεύνηση τοῦ
Περαικοῦ Κόλπου.
Νέαρχος.

'Ο 'Αλέξανδρος πικράθηκε, δέν ἀντιστάθηκε ὅμως. "Εχοντας ναυπηγήσει 2.000 καράβια στά δάση τοῦ 'Υδάσπη, χώρισε σέ δύο μέρη τό στρατό του, μέ σκοπό νά τραβήξουν διαφορετικό δρόμο στό γυρισμό καί νά συναντηθοῦν στή Βαβυλώνα.

'Ο ίδιος, ὁδηγώντας τό πρῶτο τμῆμα, διάλεξε τό δυσκολότερο δρόμο, μέ τή φλογερή ἀνησυχία καί τήν ἀκατανίκητη ἔλξη πού ἀσκούσε στήν ψυχή του τό μυστήριο: θά περνοῦσε ἀπό τήν ἔρημο Γεδρωσία· τό ἄλλο τμῆμα, μέ ὁδηγό τό ναύαρχο Νέαρχο, θά ἐξερευνοῦσε τήν παραλία επιστρέφοντας διά θαλάσσης μέ πλοϊα πού είχαν μόλις ναυπηγήσει.

Καί τά δύο τμήματα μαρτύρησαν κυριολεκτικά ὥσπου νά φτάσουν στό σκοπό τους. 'Η Γεδρωσία ἦταν σχεδόν ἀδιάβατη· μόνο ἡ συμπαράσταση καί ἡ συμμετοχή τοῦ ἴδιου τοῦ 'Αλεξάνδρου στίς ἀφάνταστες στερήσεις τοῦ γυρισμοῦ (πείνα, ἀτέλειωτη βασανιστική δίψα, πλήθος ἄλλες περιπτέτειες) βοήθησαν τούς στρατιώτες του νά τά βγάλουν πέρα. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή τούς φάνηκε σάν νά τόν είχαν ξαναβρεῖ ὅπως τόν πρῶτο καιρό, συμπολεμιστή τους ἀπλό καί γενναῖο, πρῶτο στόν κίνδυνο καί στόν ἀγώνα.

Τό 323 π.Χ. συγκλονιστική στάθηκε ἡ ἐπίσκεψη ἀντιπροσώπων ἀπό ὅλα τά ἔθνη (Σκυθία, Αιθιοπία, Γαλατία, Ισπανία, Καρχηδόνα), πού ἤρθαν νά χαιρετήσουν τόν 'Αλέξανδρο, πού ἡ φήμη του είχε φτάσει στά πέρατα τοῦ κόσμου, νά τόν συγχαροῦν καί νά τόν στεφανώσουν, ἐκφράζοντας τόν ἀπέραντο θαυμασμό τους γιά τό κατόρθωμά του.

'Η ζωή του ὅμως βρισκόταν κοντά στό τέλος της. Σέ λίγο ἀρρώστησε ἀπό πυρετό καί σέ μερικές μέρες πέθανε. 'Ο χαρός του συντάραξε τούς συμπολεμιστές του. Στήν ψυχρή περιγραφή τοῦ 'Αριστονού διακρίνει κανείς τήν ὀνείπωτη Θλίψη πού ἔνιωσαν, καθώς ἐμπαιναν στή σκηνή του νά τόν χαιρετήσουν γιά τελευταία φορά, ἐνώ ψυχοραγοῦσε, ἐκεῖνοι πού είχαν πιστέψει σ' αὐτόν καί στήν ὑπεράνθρωπή του δύναμη κι είχαν μαζί του καί γιά χάρη του σμιλέψει τίς θαυμαστές του νίκες.

5. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

'Ο Μέγας 'Αλέξανδρος στάθηκε φυσιογνωμία μοναδική στήν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας. 'Η ίδιοφυΐα καί ἡ ἱκανότητά του στά στρατιωτικά ἦταν μιά πλευρά μόνο τῆς πολύμορφης προσωπικότητάς του. Ξεκίνησε μέ 37.000 ἀνθρώπους, χωρίς οἰκονομικά μέσα, καί σέ 10 χρόνια κατάκτησε σχεδόν ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμο. Λένε, πώς λογάριαζε νά χτυπήσει τήν 'Αραβία καί τήν Καρχηδόνα καί νά ἀπλώσει τήν 'Ελλάδα ὡς τή Δυτική Μεσόγειο. 'Ο θάνατος, ὅμως,

"Αποφή τοῦ Ἱεροῦ τῶν Μεγάλων Θεῶν τῆς Σαμοθράκης ἀπό τά δυτικά. Στό βάθος, τό ψηλό βουνό Φεγγάρι. Τό Ἱερό αύτό (γίνονταν μυστηριακές λατρείες, κι οἱ λερεῖς ἀκολουθοῦσσαν ἔνα δρισμένο τυπικό γιά τη μόχη τῶν πιστῶν, παράλληλο σέ μερικά σημεῖα μέ τό τυπικό τῶν Ἐλευσίνων Μυστηρίων) ἦταν για τούς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἐνα σπουδαῖο κέντρο θρησκευτικό, στό όποιο ἔδωσαν πολὺ μεγάλη σημασία, γιατὶ ἔξαλλου σ' αὐτό εἶχε συναντηθεῖ ὁ Φλίππος ὁ Β' μὲ τὴν Ὀλυμπίᾳδα γιά πρώτη φορά. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ θέλοντας θά τιμήσουν γ' αὐτό τό λόγο τό Ἱερό, ἀλλά καὶ γιά νά ἀναπτύξουν ἔνα δικό τους μεγάλο Ἱερό στή βόρεια Ἑλλάδα, τό στόλισαν μέ μεγάλα κτίρια. Οἱ Κάβειροι πού λατρεύονταν ἐκεῖ, προστάτευαν τούς ναυτικούς πού ταξίδευαν στὶς ἄγριες θάλασσες τῆς περιοχῆς ἀκόμη, τό Ἱερό ἐθεωρείτο δασύλο, τόπος δηλ. ὅπου, δταν κατέφευγαν οἱ καταδιωκόμενοι, ἦταν ἀνόσιο νά τούς πειράξει ὁποιοσδήποτε.

κόβοντας τό νῆμα τῆς Ζωῆς του, σταμάτησε τό ἑκπληκτικό του ἔργο.

'Ος στρατιωτικός ἡγέτης ξεχώρισε γιά τήν εύγένεια τοῦ χαρακτήρα του, τήν αὐτοθυσία, τήν ἀπλότητα καὶ τό παράτολμο θάρρος του. Ἀκούραστος προχωροῦσε ὀλοένα, πρώτως ἀπ' όλους, συχνά, ἐνθουσιάζοντας τό στρατό του κι ἡξερε πάντοτε, μέ τή θαυμαστή του τακτική, νά κερδίζει τή νίκη.

Στά πιό νευραλγικά σημεῖα τῆς Περσίας κι ἄλλων χωρῶν Ἰδρυσε πλήθος νέες ἐλληνικές πόλεις κι ἔδωσε τήν εύχέρεια, μέ αὐτό τόν τρόπο, ἀνετα καὶ φυσιολογικά, νά ἐγκατασταθεῖ μόνιμα τό ἐλληνικό στοιχεῖο στήν ξένη χώρα καὶ νά δημιουργηθοῦν παντοῦ ἑστίες ἐλληνικού πολιτισμοῦ.

'Ανοίγοντας τά σύνορα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔφερε στήν ἄκρη τοῦ κόσμου τό μακεδονικό νόμισμα, καὶ τό ἐμπόριο γνώρισε γιά λίγα χρόνια μιάν ἀνάπτυξη πρωτάκουστη.

'Από τά ἀξιοθαύμαστα τῆς ἑκστρατείας του είναι τό ἑκπολιτιστικό μέρος. 'Η ἐλληνική γλώσσα ἐφτασε ως τά βάθη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αιγύπτου, μιλήθηκε ἀπό τούς διάφορους λαούς κι ἔγινε διεθνές ὅρ-

Ιδρυση νέων
ἐλληνικῶν πόλεων.

Διάδοση τῆς
ἐλληνικῆς
γλώσσας.

γανο στήν έκφραση, τή γραπτή και τήν προφορική. Είχε ριζώσει πιά, όταν χρησιμοποιήθηκε στή διάδοση τού Χριστιανισμού.

‘Η άναπτυξη τῶν ἐπιστημῶν.

‘Ο Ἀλέξανδρος ἐνδιαφερόταν γιά κάθε πλευρά τῆς ζωῆς. Τό τα-
ξίδι τοῦ Νεάρχου κι ή ἔξερεύνηση τοῦ Περσικοῦ κόλπου ἀποτυπώ-
θηκαν σ' ἓνα εἰδικό βιβλίο, «τὸν Παράπλουν», πού μόνο λίγα μέρη
του ἔχουν διατηρηθεῖ σήμερα. Σέ κάθε νέα περιοχή μορφωμένοι
ἄνθρωποι, μέ δική του ἐντολή, μελετοῦσαν τό ἔδαφος και τό ὑπέ-
δαφος, τά ζῶα, τά φυτά κλπ. “Ολες οι σχετικές μ' αὐτά ἐπιστῆμες,
ἀκόμη κι ή Γεωγραφία κι ή Ἐθνογραφία, γνώρισαν ὑστερ' ἀπ' αὐ-
τὸ τεράστια ἀνάπτυξην.

Τρεῖς ἔξερευνητικές ἀποστολές ἔστειλε ἀπό τή Βασιλώνα, γιά νά
βροῦν τό θαλάσσιο δρόμο ἀπό κεὶ πρός τήν Αἴγυπτο. Ἐνδιαφέρ-
θηκε ἀκόμη και γιά τήν καλύτερη ὄργανωση τοῦ ἀρδευτικοῦ συ-
στήματος στή Μεσοποταμία, ἔτοι ὥστε νά καλλιεργηθοῦν πολλές
ἄγονες ἐκτάσεις.

Πεθαίνοντας τριάντα τριάντα χρονῶν ἄφησε πίσω του ἓναν και-
νούριο κόσμο. Ἐξασθένησε φυσικά ἀρκετά τόν ‘Ἐλληνισμό στήν κυ-
ρίως Ἑλλάδα, ἀποσύροντας μεγάλο ἀριθμό ἀνδρῶν γιά τό στρατό.
Τοῦ ἔδωσε ὅμως νέα πνοή και πλημμύρισε τόν κόσμο ὀλόκληρο μέ
τά μηνύματα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. “Ετοι, ὀνομάστηκε στήν
ιστορία Μέγας.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. ‘Ο Μέγας Ἀλέξανδρος ὑπῆρξε ἔξαιρετη ἀλλά ιδιότυπη
φυσιογνωμία. Ὁραῖος, εὐγενής, εύκολος υγκίνητος, γενναῖος
και ἀποφασιστικός, ἀλλά ὀνειροπόλος και τρομερά ἀνήσυχος
στό χαρακτήρα.

2. Σέ δέκα χρόνια κατόρθωσε, καταλύοντας τό Περσικό^{κράτος}, νά φτάσει ὡς τίς Ἰνδίες.

3. ‘Η μάχη τοῦ Γρανικοῦ ἄνοιξε τίς πύλες τής Μ. Ἀσίας, τής
Ἰσσοῦ τό δρόμο γιά τή Συρία – Παλαιοτίνη – Αἴγυπτο. ‘Η νίκη
στά Γαυγάμηλα στάθηκε ἡ καταλυτική μάχη γιά τήν Περσία.

4. ‘Αμύθητοι θησαυροί ἔπεσαν στά χέρια τοῦ Ἀλεξάνδρου
κι ἔκοψε ἀμέσως και κυκλοφόρησε χρυσό νόμισμα.

5. ‘Έχτισε πάνω ἀπό 70 πόλεις, κατασκεύασε λιμάνια, ὄρ-
γάνωσε ὄδικο δίκτυο. Σεβόταν τίς συνήθειες, τό πολιτικό σύ-
στημα και τή θρησκεία τῶν ξένων λαῶν.

6. Σκέφτηκε νά συνενώσει Ἐλληνες και Πέρσες. “Ηθελε τήν

έπικράτηση όμονοιας, εἰρήνης καὶ φιλίας μεταξύ τῶν λαῶν κι
ἀπό τὸ συνδυασμό αὐτό νά δώσει νέο πολιτιστικό σχῆμα στὸν
κόσμο.

7. Τό εκπολιτιστικό του ἔργο είναι τεράστιο σὲ σημασία.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. 'Η μεγαλοψυχία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέναντι στή μητέρα τοῦ Δαρείου:

«Λένε δὴ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος πῆγε τὴν ἄλλη μέρα (στή σκηνή τῆς βασί-
λισσας τῶν Περσῶν) μόνο μέ τόν Ἡφαιστίωνα ἀπό τούς ἑταίρους· κι ὅτι ἡ
μητέρα τοῦ Δαρείου βρέθηκε σέ δύσκολη θέσην' ἀναγνωρίσει ποιός ἀπό
τούς δύο ἦταν ὁ βασιλιάς, γιατί φορούσαν κι οι δύο τὸν ἴδιο στολισμό· κι ὅτι
ἐκείνη πήγε κατὰ στὸν Ἡφαιστίωνα καὶ προσκύνησε, γιατί τῆς φάνηκε ἐπι-
σημότερος ἐκείνος. Κι ὅταν ὁ Ἡφαιστίων ὑποχώρησε πίσω καὶ κάποιος ἀπ'
δύος ἦταν κοντά τῆς, τῆς ἐδείξει τὸν Ἀλέξανδρο, λέγοντας πώς αὐτός εἶναι
ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκείνη ντράπηκε γιά τὸ λάθος, ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως τῆς εἶπε
πώς δὲν είχε λαθέψει, γιατί κι ὁ Ἡφαιστίων ἦταν σά νά ἦταν ὁ ἴδιος ὁ
Ἀλέξανδρος...».

'Αρριανού, «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις», βιβλ. A, κεφ. 126 ('Απόδοση Α.Κ.)

2. 'Ο Δαρεῖος ζητάει εἰρήνην ἀπό τὸν Ἀλέξανδρο:

«Ἐνῶ ἀκόμη ἦταν ἀπασχολημένος μέ τὴν πολιορκία τῆς Τύρου ὁ Ἀλέ-
ξανδρος, ἔφτασαν πρέσβεις τοῦ Δαρείου γιά νά τοῦ ἀνακοινώσουν πώς ὁ

Κεφάλι ἀπό ἀσβεστόλιθο. Βρέ-
θηκε στό Ἀρασ τῆς Κύπρου μές
στό ἐκεῖ Ἱερό τῆς Ἀφροδίτης.
Ἀρχές 3ου αι. π.Χ. Κυπριακό
Μουσεῖο Λευκωσίας.

Δαρείος πρόσφερε δέκα χιλιάδες τάλαντα για τήν ἀπελευθέρωση τῆς μητέρας, τῆς γυναίκας καὶ τῶν παιδιῶν του καὶ πώς δεχόταν ὀλόκληρη ἡ χώρα ἀπό τὴν περιοχὴν τοῦ Εὐφράτη ὡς τῇ Θάλασσα νά ἀνήκει στὸν Ἀλέξανδρο, νά πάρει μάλιστα καὶ τὴν κόρη τοῦ Δαρείου ὁ Ἀλέξανδρος γυναίκα του καὶ νά είναι φίλος καὶ σύμμαχος του.

Κι ὅταν αὐτά ἀναγγέλθηκαν στή συγκέντρωση τῶν ἑταίρων, λένε πώς ὁ Παρμενίων εἶπε στὸν Ἀλέξανδρο, πώς ἂν ἦταν ἐκείνος θά τέλειωνε τὸν πόλεμο μ' αὐτούς τοὺς ὄρους καὶ δέ θά κινδύνευε ἀπό κεῖ καὶ πέρα. Λένε ἀκόμη πώς ἀποκρίθηκε ὁ Ἀλέξανδρος στὸν Παρμενίωνα πώς κι αὐτός, ἂν ἦταν Παρμενίων, θά ἐνεργοῦσε ἔτοι, ἐπειδὴ δῆμως ἦταν Ἀλέξανδρος ἀποκρίθηκε στὸ Δαρεῖο πώς οὔτε χρήματα χρειαζόταν νά πάρει ἀπό αὐτὸν οὔτε ἔνα μέρος τῆς χώρας αὐτῆς, ἀντί νά τὴν καταλάβει ὀλόκληρη. Γιατί καὶ τὰ χρήματα καὶ ἡ χώρα δὲλόκληρη ἦταν δική του...».

¹ Αρριανοῦ, «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις», βιβλ. B, κεφ. 25 (Ἄπόδοση Α.Κ.)

3. Ὁ τύπος τοῦ Ἀλεξάνδρου:

«Βασίλεψε δώδεκα χρόνια καὶ ὅχτω μῆνες· στὸ σῶμα ἡταν ὥραιοτάτος κι ἀγαπούσες ιδιαίτερα τούς κινδύνους· ἐπαιρνε ἀποφάσεις ἀμέσως κι ἡταν ἔξαιρετικά ἀνδρείος, φιλόπιμος, ριψοκίνδυνος καὶ εὔσεβής... κι ἄξιος νά ἐνθουσιάζει τήν ψυχή τῶν στρατιωτῶν καὶ νά τούς γειμίζει ἐλπίδες καλές καὶ στὶς ἐπικίνδυνες περιστάσεις νά ἔξαφανίζει τό φόβο τους μέ τήν ἀφοβία του...»

¹ Αρριανοῦ, «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις», βιβλ. Ζ, κεφ. 28 (Ἄποδος Α Κ)

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

‘Ο Μέγας Ἀλέξανδρος, σέ δέκα χρόνια μέσα, εἶχε ἀπλώσει σέ τρεῖς ἡπείρους τὸν Ἑλληνισμό. ‘Αν ζοῦσε λίγο ἀκόμη, θά εἶχε δημιουργήσει τεράστια αὐτοκρατορία. Δεσπόζοντας σ’ αὐτήν ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός θά εἶχε δώσει ὀλότελα διαφορετική μορφή στὸν κόσμο. ‘Οσο κι ἀν τὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στάθηκε ὑπεράνθρωπο, ὁ ἴδιος ἦταν θνητός καί, μετά τὸ θάνατό του, τὰ πράγματα πῆραν ἀλλο δρόμο ἀπό κεῖνον πού λογάριαζε ὁ ἴδιος νά χαράξει. Τά σχέδιά του δὲν ὀλοκληρώθηκαν.

Τό τεράστιο κράτος του ἦταν δύσκολο νά κρατηθεῖ γιά πολύ καιρό, ἀκόμη κι ἀν ὁ ἴδιος εἶχε ζήσει. Πάντα, ἔξαλλου, είναι εύκολότερο νά ἀποκτήσει κανείς κάτι παρά νά τό διατηρήσει.

Στήν οἰκογένεια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου δὲν ὑπῆρχε ἀξιος διάδοχός του κι ὅταν οἱ στρατηγοί του μοίρασαν τὸ κράτος του μεταξύ τους, διάλυσαν τὴν ἐνότητά του, ιδρύοντας ἀνεξάρτητα βασίλεια ὁ καθένας. Στά κράτη αὐτά διατηρήθηκε κι ἀνθισε, γιά τρεῖς αἰώνες ἀκόμη, ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός. ‘Ομως, τό κέντρο τοῦ βάρους δέ βρισκόταν πιά στὴν Ἑλλάδα. Μέ τά δικά της πνευματικά καί καλλιτεχνικά δῶρα δημιουργήθηκαν σ’ ἄλλους τόπους νέες πολυάνθρωπες πόλεις, πού πρόκοψαν καί ἔγραψαν δική τους ἀξιόλογη ιστορία.

‘Η περίοδος, ἀπό τό 323 πού πέθανε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ὡς τό 31 π.Χ. πού ἡ Ρώμη κυριάρχησε σ’ ὀλόκληρο τὸν κόσμο, ὀνομάζεται Ἑλληνιστική, γιατί χαρακτηριστικό της είναι ἡ διάδοση κι ἡ καλλιέργεια τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔξω ἀπό τὴν Ἑλλάδα.

Ἐκατόν ἔξιτα νέες Ἑλληνικές πόλεις ιδρύθηκαν ἀπό τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν Ἀσία καί πολλές ἄλλες στὴν Αἴγυπτο.

Στούς Ἑλληνιστικούς χρόνους ἔξακολουθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἡ διαμάχη μεταξύ τῶν πόλεων. Μιά τελευταία προσπάθεια μερικῶν νά ἐνωθοῦν σέ συνασπισμούς, δέν καρποφόρησε, γιατί ὑπῆρχε πάντα, τὸ ίδιο ἔντονη, ἡ παλιά ἐγωιστική νοοτροπία. ‘Ανετα ἔτσι, ὅταν ἔκαμε τὴν ἐπίθεσή της ἡ Ρώμη, κατόρθωσε σέ λίγο διάστημα νά πάρει ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα στὴν κυριαρχία της.

Στά κράτη τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, στὴν Ἀσία καί στὴν Αἴγυπτο, θριάμβευσε κι ἐκεῖ ἡ αἰώνια ἀδυναμία τῆς φυλῆς. ‘Η διαμάχη μεταξύ τους, ὁ ἐγωισμός κι ἡ ἐπιθυμία νά είναι πρώτο τὸ καθένα ὀδήγησαν σέ αἰματηρούς πολέμους μεταξύ τους κι ἔφεραν οιγά-οιγά τὴν κατάπτωσή τους. ‘Έτσι, ἔνα-ένα τά ἀνθηρά Ἑλληνι-

Συνέπειες τοῦ πρώτου θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου.

στικά βασίλεια ξέπεσαν, κι εύκολη πιά λεία πέρασαν κι αύτά στή ρωμαϊκή κυριαρχία.

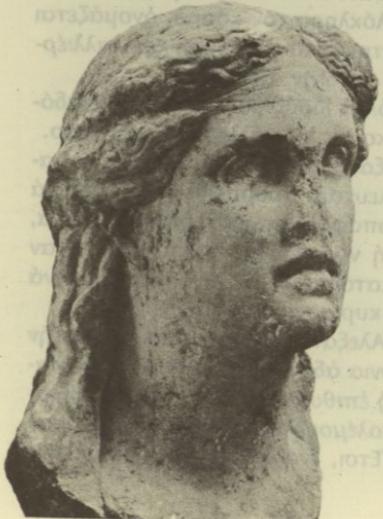
Ένώ στά γράμματα ή κίνηση δέν είναι ιδιαίτερα δημιουργική, ή έλληνική τέχνη, κυρίως στίς πόλεις του έξω Έλληνισμού καί λιγότερο στήν Αθήνα, δίνει καί πάλι νέα έξοχα δείγματα τής δημιουργίας τόπης της σέ άλλο όμως πνεύμα πλέον.

Α'. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

1. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΆΛΗ ΕΛΛΑΔΑ

Στήν Έλλάδα, κατασπαράχθηκαν καί πάλι οι πόλεις στήν προσπάθειά τους νά γλυτώσουν άπό τήν τυραννική γιά τή νοοτροπία τους μακεδονική κυριαρχία, όταν έλειψε ό φόβος τοῦ Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Νοσταλγοί τής παλαιάς τους δόξας οι Αθηναίοι δέν ήταν δυνατό νά μείνουν ήσυχοι. Πιστεύοντας ότι θά μπορούσαν καί πάλι νά κυριαρχήσουν στίς θάλασσες, πού τώρα τίς όριζαν τά μακεδονικά καράβια, θέλησαν νά ξαναπάρουν στόν Έλλήσποντο θέσεις πού τίς είχαν χάσει μετά τή μάχη στή Χαιρώνεια. Άποτέλεσμα ήταν νά νικηθούν στήν Αβυδο καί κατόπιν, στά νότια τής Αμφρογού, νά συντριφτεί οριστικά ό στόλος τους. Άπο κεί κι ύστερα ή ναυτική δύναμη τής Αθήνας χάθηκε γιά πάντα, μέ φοβερά άποτελέσματα γιά τό έμποριο καί τήν οίκονομία της.

Μεγάλο κεφάλι Διονύσου, στεφανωμένου μέ τανία πού διακρίνεται στό μέτωπό του. Πιστεύεται πώς άνήκε στό δυτικό άέωμα τοῦ ναού τοῦ Απόλλωνα στούς Δελφούς, δύο παριστανόταν ό Διόνυσος μέ τήν άκολουθία του. Μεγάλον πρό ού τοῦ 4ου π.Χ. αι. Μουσείο Δελφών.

Καί πάλι δέν κατάλαβαν οἱ Ἀθηναῖοι πώς δέν μποροῦσαν πιά νά ὄριζουν τήν ιστορική μοίρα τῆς Ἑλλάδας, γιατί οἱ καιροί εἶχαν ἀλλάξει. Μέ ύποκινητή τό ρήτορα Ὑπερείδη, μόλις μαθεύτηκε ὡς θάνατος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πῆγαν μέ τό στρατό πού εἶχαν κρυφά προετοιμάσει καὶ κατέλαβαν τίς Θερμοπύλες, τό 322. 'Ο Ἀντίπατρος, ὁ διοικητής τῆς Μακεδονίας, κατέβηκε ἐναντίον τους, κι ἐπειδή οἱ δυνάμεις του δέν ἦταν ἀρκετές, κλείστηκε στῆς Λαμίας τά τείχη (γι' αὐτό ὁ πόλεμος ὄνομάστηκε Λαμιακός). Ἐκεῖ τόν πολιόρκησαν οἱ ἐνωμένες δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Αἰτωλῶν κ.ἄ. Ταυτόχρονα, ἄλλοι Μακεδόνες στρατηγοί ἀπό τήν Ἀσία ἔτρεξαν νά βοηθήσουν τόν Ἀντίπατρο καὶ σέ μάχη, στήν Κραννώνα τῆς Θεσσαλίας, νικήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι πέρα γιά πέρα.

Τούς Αἰτωλούς, πού ἔφυγαν γρήγορα γιά τά μακρινά βουνά τους, δέν μπόρεσε νά τούς κυνηγήσει ὁ Ἀντίπατρος. Τήν Ἀθήνα ὅμως τήν τιμώρησε παραδειγματικά. "Ἄλλαξ τό πολίτευμα, ζήτησε πολεμική ἀποζημίωση, τῆς ἀφάρεσε τή Σάμο, καὶ ύποχρέωσε, τέλος, τούς Ἀθηναίους νά δεχτοῦν μακεδονική φρουρά. 'Ο ρήτορας καὶ πολιτικός Ὑπερείδης, ὁ μεγάλος ἔχθρος τῶν Μακεδόνων, βρήκε οἰκτρό θάνατο κι ὁ Δημοσθένης ἥπιε δηλητήριο, γιά νά μήν πέσει στά χέρια τῶν ἔχθρῶν, πού τόν καταδίωξαν ὡς τόν Πόρο.

'Ο Ἀντίπατρος, προχωρώντας στήν Πελοπόννησο, τοποθέτησε σέ πολλές πόλεις ὡς ἄρχοντες φίλους τῶν Μακεδόνων. "Οταν ὅμως πέθανε, χωρίς νά ὄρισει διάδοχό του τό γιό του Κάσσανδρο, νέα διαμάχη ξεσηκώθηκε στήν Ἑλλάδα ἀνάμεσα στόν Κάσσανδρο καὶ στόν Πολυσπέρχοντα, τόν ἀντίπαλό του (σ' αὐτήν καὶ οἱ δυό τους παρέσυραν καὶ τίς ἐλληνικές πόλεις – ὁ Κάσσανδρος διόρισε κυβερνήτη στήν Ἀθήνα τό Δημήτριο Φαληρέα, φιλόσοφο καὶ ρήτορα).

2. ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

'Ο Μέγας Ἀλέξανδρος χάθηκε τόσο ξαφνικά, ὥστε δέν πρόλαβε νά ύποδείξει τό διάδοχό του. Καθένας ἀπό τούς μεγάλους του στρατηγούς πίστεψε πώς ἦταν ὁ πιό κατάλληλος νά τόν διαδεχθεῖ. "Ολοι, γεμάτοι ἀπό ἐγωισμό καὶ φιλαρχία, μοιραῖα, δέν ἔβλεπαν μέ καλό μάτι ὁ ἔνας τόν ἄλλο. Γ' αὐτό, ἥρθαν σέ σύγκρουση καί, τέλος, πολέμησαν σκληρά μεταξύ τους γιά πολλά χρόνια.

'Η κρισιμότερη μάχη πού ἔδωσαν μεταξύ τους, ἔγινε στήν Ἰψό τῆς Φρυγίας. "Υστερ" ἀπό αὐτήν μοιράστηκαν, ὅσοι ἔμειναν στή ζωή, τήν ἀπέραντη αὐτοκρατορία κι ἴδρυσαν μιά σειρά ἀπό ἀνεξάρτητα βασίλεια, πού τά κυβέρνησαν αύτοί κι οἱ διάδοχοί τους πού ὄνομάστηκαν Ἐπίγονοι.

Η μάχη στήν Ἰψό (301 π.Χ.).

Στή γεμάτη περιπέτειες ἐποχή, ἀπορεῖ κανείς γιατί χθεσινοί συμπολεμιστές παλεύουν κι ἄλληλοεξόντωνται σέ τέτοιο βαθμό. Σταθερές φιλίες δέν ύπάρχουν μεταξύ τους. Ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἄλλη οι παρατάξεις ἀλλάζουν, οἱ περισσότεροι χτυποῦν πάντα τὸν πιό δυνατό κι ὑστερα ὅσοι ἀπομένουν ἄλληλοσπαράζονται μεταξύ τους.

Τά ἐλληνιστικά βασιλεία. "Υστερα ἀπό τή μάχη στήν Ἰψό, ἔλειψε ὁ πιό δυναμικός ἀπό τούς Διαδόχους, ὁ Ἀντίγονος, κι ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διαμελίσθηκε στά παρακάτω κράτη:

1. Τό βασίλειο τῆς Αἰγύπτου. Πρῶτος του βασιλιάς ὁ Πτολεμαῖος ὁ Α'.

2. Τό βασίλειο τῆς Συρίας πού τό κυβέρνησε ἡ οἰκογένεια τῶν Σελευκιδῶν. Ἰδρυτής του ὑπῆρξε ὁ Σέλευκος.

3. Τό βασίλειο τῆς Περγάμου.

4. Τό βασίλειο τῆς Μακεδονίας.

5. Τό βασίλειο τῆς Θράκης. Ἰδρυτής του ἦταν ὁ Λυσίμαχος.

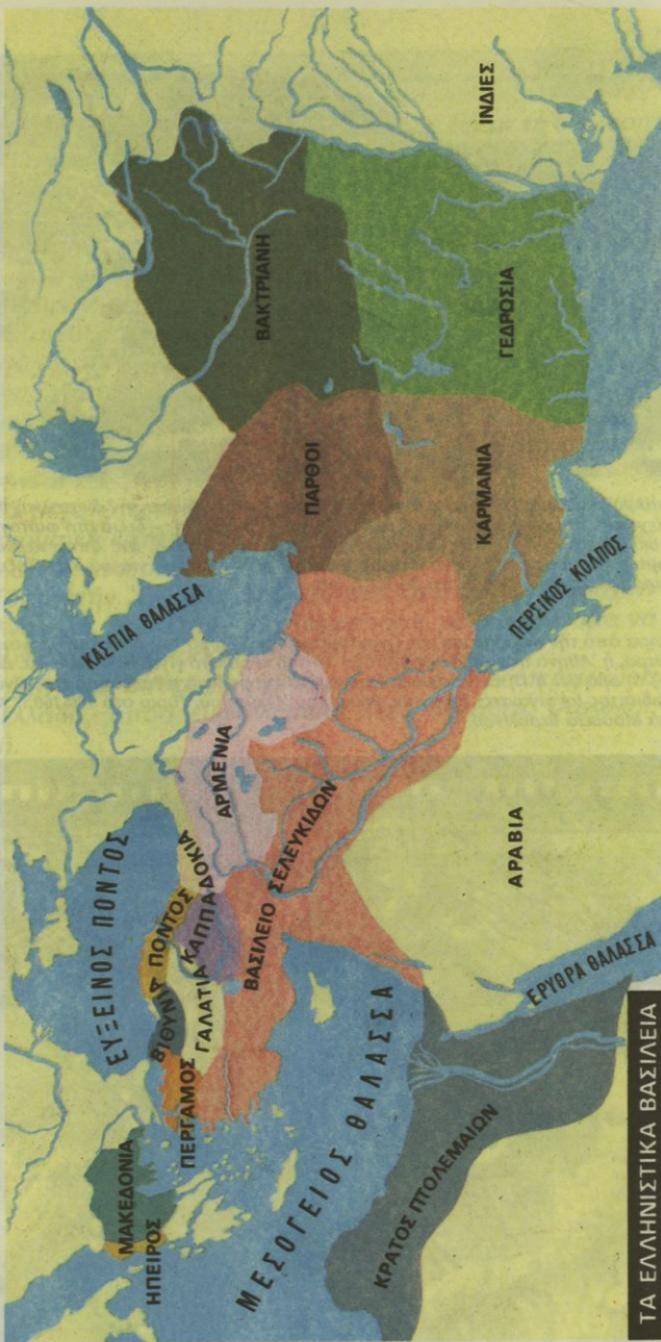
Οι Διάδοχοι σεβάστηκαν τίς συνήθειες καὶ τή θρησκεία τῶν έξιν πατέρων, κι ὅσον καιρό διατηρήθηκαν στή ζωή τά βασιλεία τους ὁ λιγοστός ἐλληνικός πληθυσμός πού τά κατοικοῦσε, κατεύθυνε τή ζωή τοῦ τόπου καὶ διαπότιζε μέ τό πνεῦμα, τή θρησκεία, τίς συνήθειες καὶ τόν πολιτισμό του γενικότερα τούς κατοίκους.

Διάδοση τοῦ
ἐλληνικοῦ
πολιτισμοῦ.

"Ἔτοι, γιά τρεῖς αἰώνες τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόσμου συνέχιζε τήν ἐλληνική παράδοση καὶ ἔγραφε ἐλληνική ἱστορία. Πρέπει, μόνο, νά σημειωθεῖ πώς ἡ γνωριμία τῶν Ἑλλήνων μέ τήν Ἀνατολή ἐδωσε τήν εύκαιρια ν' ἀπλωθοῦν ἀφάνταστα τά σύνορα τοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ὁ πολιτισμός τους νά διαδοθεῖ στούς ένους λαούς, ἔγινε ὅμως ἀφορμή, σέ πολλές ὅψεις τῆς ζωῆς, νά ἐπηρεαστοῦν κι οἱ Ἕλληνες ἀπό τούς ένους, νά πάρουν ἀρκετές τους συνήθειες; κι ἡ ἀλλοτινή λιτή καὶ καθαρά πνευματική μορφή τῆς ζωῆς νά χαθεῖ.

Νόμισμα μέ τό κεφάλι τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ. Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ

22^η Οκτωβρίου ΔΑ

"Αποψη τῆς Στοᾶς Ἀττάλου, ἀναστηλωμένης σήμερα. Κλείνει τὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐμπρός τῆς – δεξιά στὴ φωτογραφίᾳ –, διακρίνεται ἡ οδός τῶν Παναθηναίων, ὁ δρόμος δηλαδή, ἀπ' ὃπου περνοῦσε ἡ πορεία τὴν ἡμέρα τῆς μεγαλύτερης γιορτῆς στήν Ἀθήνα, για νά καταλήξει στὴν Ἀκρόπολη πού φαίνεται στὸ βάθος δεξιά.

Τμῆμα ἀπό τὴν παράσταση τῆς Γιγαντομαχίας στὸ βωμό τοῦ Δία στὴν Πέργαμο. Στὸ κέντρο, ἡ Ἀθηνᾶ πάνοπλη ἔχει ἀρπάξει ἀπό τὸ κεφάλι τὸ γίγαντα Ἀλκυονέα. Δεξιότερα, προβάλλει ἡ Γῆ σὲ ικετευτική στάση, γιά τὴ φοβερή φθορά πού παθαίνουν τὰ παιδιά τῆς (οἱ γίγαντες) ἀπό τοὺς θεούς τοῦ Ὁλύμπου. Γύρω στά 180-160 π.Χ. Κρατικά Μουσεῖα Βερολίνου.

1. Όθάνατος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἔφερε τή διάλυση τοῦ ἀπέραντου κράτους πού εἶχε δημιουργήσει.

2. Ἡ κληρονομία του μοιράζεται σέ διάφορα κράτη μέ βασιλεῖς τούς στρατηγούς του.

3. Τό κέντρο τοῦ βάρους μετατοπίζεται ἀπό τήν κυρίως Ἑλλάδα πού φθίνει, ἐνώ τά ἑλληνιστικά βασίλεια ἀναπτύσσονται καὶ ἀνθοῦν.

4. Ἀνάπτυξη σπουδαία τοῦ ἐμπορίου, μέ παράλληλη ἀνθηση τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς βιομηχανίας.

5. Ἀνισότητα στόν πλούτο στίς μεγαλουπόλεις. Πλῆθος τά κοινωνικά προβλήματα πού δημιουργοῦνται.

6. Ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Πέργαμος, κυρίως ὅμως ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔξελισσονται καὶ γίνονται οἱ μεγαλύτερες πόλεις.

7. Τά μεγαλύτερα κράτη (Ἀλγυπτος, Συρία) θά ἐπιζήσουν ὡς τή ρωμαϊκή κατάκτηση, ἀκτινοβολώντας τόν ἑλληνικό πολιτισμό στήν Ἀνατολή.

8. Τόσο στήν Ἑλλάδα, ὅσο καὶ στά κράτη τῶν Διαδόχων στήν Ἀνατολή, οἱ πόλεμοι δέ σταμάτησαν, μέ ἀποτέλεσμα νά φθείρουν ἀκόμη περισσότερο τόν Ἑλληνισμό.

9. Ἀθήνα καὶ Σπάρτη μπαίνουν ὄριστικά σέ δεύτερη μοίρα στήν Ἑλλάδα, ὅπου ἐμφανίζονται νέες δυνάμεις (Αἴτωλοί, Ἀχαιοί).

Ἀναπαράσταση τοῦ περίφημου Φάρου τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Β'. ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΕΞΩ ΚΟΣΜΟ

1. Η ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΤΩΝ ΓΑΛΑΤΩΝ

Τεράστιος κίνδυνος άπειλησε τό 280 π.Χ. τήν Έλλαδα. Μιά ἄγρια πολεμική φυλή, οι Γαλάτες, πλημμύρισαν τό βόρειο τμῆμα της, ἀπειλητικοί, γεμάτοι ἀρπακτική διάθεση. Είχαν ξεκινήσει ἀπό τήν Κεντρική Εύρωπη πρίν ἀπό πολλές δεκαετίες, καί μιά φυλή τους πέρασε κι ἀπειλησε καί τήν Ίδια τή Ρώμη, χωρίς ἐπιτυχία. Ἐγκαταστάθηκαν, γιά ἔνα διάστημα, στή Βαλκανική, γύρω στό Δούναβη. Ἀπό κεῖ κατέβηκαν στήν Έλλαδα.

Ἡταν ψηλοί, περήφανοι, μέ τρομερή ματιά καί σέ δλες τίς ἡλικίες, ἀκόμα καί οἱ γέροι, ἥταν ίκανότατοι καί θαρραλέοι στρατιώτες. Τό 280 ἔφτασαν στή Μακεδονία, πού στάθηκε ἀδύναμη νά τούς ἀποκρούσει. Στόν ἀγώνα ἐναντίον τους σκοτώθηκε, μάλιστα, ὁ βασιλιάς της Πτολεμαίος ὁ Κεραυνός.

Ὑστερο, ἔνα τμῆμα τους, σπέρνοντας τόν τρόμο, προχώρησε πρός τά στενά τῶν Θερμοπυλῶν.

Εἶναι συγκινητική ἡ προσπάθεια πού ἡ λυγισμένη πιά Ἀθήνα καί ἄλλες ἑλληνικές πόλεις ἔκαμαν, γιά νά χτυπήσουν τόν ἔχθρο, σέ μιά στιγμή πού δέν ὑπῆρχε κάν ἀρχηγός νά ἐνώσει τούς "Ἐλληνες σέ κοινό ἀγώνα. Καί κατόρθωσαν, δοξάζοντας γιά μιάν ἀκόμη φορά τό ἑλληνικό ὄνομα, νά συγκρατήσουν τό φοβερό ἐπιδρομέα (ἀρχηγός τῶν Γαλατῶν ἥταν ὁ Βρέννος).

Ἀπό τίς Θερμοπύλες, σέ ἐφτά μέρες, κινήθηκε ἔνα τμῆμα τους γιά νά λεηλατήσει τό Μαντείο τῶν Δελφῶν. Οἱ λιγοστοί κάτοικοι κατέφυγαν στό «χρηστήριον». Οἱ Φωκεῖς ὅμως, μαζί μέ Αἰτωλούς κι ἄλλους "Ἐλληνες, χτυποῦσαν στά νῶτα τόν ἔχθρο. Τή φθορά αὐτή τή συμπλήρωσε ἡ φριχτή κακοκαιρία. Ἀκόμη καί βράχια κύλησαν ἀπό τόν Παρνασσό κι ἐπεφταν ἀπάνω στούς ἔχθρούς. Ἡ ιδέα πώς βρίσκονται πλάι στό ιερό ἐνός μεγάλου θεοῦ, ἡ φριχτή τους ταλαιπωρία μέ τόν καιρό, οἱ ἀτέλειωτες ἀπώλειες σέ ἀνθρώπινο ὄλικό δημιούργησαν ξαφνικά τέτοιο πανικό στούς Γαλάτες, ὥστε, δσοι είχαν ἀπομείνει, ὅρμησαν νά φύγουν πρός τό βορρά. Καταδιώκοντάς τους οἱ ἑλληνικές δυνάμεις τούς ἀποδεκάτιζαν.

Οἱ ένοι αύτοί, πού είχαν κάμει φοβερά κακουργήματα στήν Έλλαδα, «σκοτώθη ἀν δοι καί κανείς δέν ἔμεινε, γιά νά γυρίσει πίσω», σημειώνει ὁ ἱστορικός Διόδωρος. Ἐκεῖνοι πού είχαν μείνει στή Βόρεια Έλλαδα, λεηλατώντας τό καθετί, προχώρησαν πρός τ' ἀνατολικά, ὥσπου ἀπαντήθηκαν τό 277 π.Χ. μέ τόν ἀνθρωπο πού τόν ἀλλο χρόνο ἔγινε βασιλιάς τής Μακεδονίας: τόν Ἀντίγονο Γονατᾶ (γιό τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ). Ἐκεῖνος τούς νίκησε κοντά

"Ο Ἀντίγονος Γονατᾶς κι οι Περιγραμμοὶ νικούν τούς Γαλάτες.

στή Λυσιμάχεια τῆς Θράκης. Δέκα χιλιάδες ὀπλισμένοι, συνοδεύοντας ἄλλα τόσα γυναικόπαιδα καὶ ἡλικιωμένους, πέρασαν στήν Ασία, ὅπου τούς χτύπησαν οἱ Περγαμηνοί. Τά τελευταῖα τους ἔχην ἐγκαταστάθηκαν στή Μ. Ἀσία, μέ τή βοήθεια τοῦ βασιλιά τῆς Βιθυνίας, στήν περιοχή πού ὅπ' αὐτούς ὄνομάστηκε Γαλατία.

Ἡ ἀπόκρουση τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Γαλατῶν ἦταν μιὰ ἀπόδειξη πώς ὁ Ἑλληνισμός εἶχε ἀκόμη γερές δυνάμεις μέσα του.

Μεταξύ 266-263, γίνεται ὁ Χρεμωνίδειος πόλεμος πού είναι μιὰ νέα προσπάθεια τῶν παλαιῶν μεγάλων ἑλληνικῶν πόλεων νά γλιτώσουν ἀπό τή Μακεδονία. Σύμμαχό τους είχαν τόν Πτολεμαῖο τῆς Αιγύπτου. Ὁ Ἀντίγονος Γονατᾶς ὅμως ἀποδείχθηκε νικητής καὶ παίρνει τήν Ἀθήνα, ἐνώ ὁ Χρεμωνίδης ὁ Ἀθηναῖος κατέφυγε στήν Αἴγυπτο.

Ολόκληρο αὐτό τόν αἰώνα καὶ τόν ἐπόμενο, οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας προσπαθοῦσαν, ὀλοένα καὶ περισσότερο, νά κυριαρχήσουν στίς ἄλλες ἑλληνικές πόλεις (ό Ἀντίγονος Γονατᾶς θέλησε νά ἐπιβληθεῖ παντοῦ). Ἐτοι, οἱ πόλεις τῆς Νότιας Ἑλλάδας, γιά νά ἀντισταθοῦν σ' αὐτή τους τή διάθεση, ἰδρυσαν δύο συνασπισμούς, τίς συμπολιτείες, μέ σκοπό νά γλιτώσουν ἀπό τό μακεδονικό κίνδυνο. Ἡ προσπάθεια αὐτή καρποφόρησε γιά λίγα χρόνια, ἐπεισες ὅμως ὑστερα στό κενό. Στό κατώφλι τῆς Ἑλλάδας ἐτοιμάζονταν νά ἐμφανιστοῦν οἱ Ρωμαῖοι, κι οἱ ώρες τῆς ἐλευθερίας τῆς χώρας λιγόστευαν ὀλοένα.

Χρεμωνίδειος
πόλεμος

Ἡ ίδρυση τῶν
Συμπολιτειῶν

2. Ο ΠΥΡΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

Ἡ φήμη του πολλούς αἰώνες μετά τό θάνατό του συγκλόνιζε τίς καρδιές. Κάθε στρατηγός, ἀπό κεῖ καὶ πέρα, λάχταροῦσε τή δόξα.

Ο Γαλάτης πού
πεθαίνει. Χαρα-
κτηριστικό ἄγαλ-
μα, ἐμπνευσμέ-
νο ἀπό τούς ἀ-
γάνες τῶν Περ-
γαμηνῶν ἐναντί-
ον τῶν Γαλατῶν.
Ἀντίγραφο ἀπό
πρωτότυπο ἔρ-
γο τῶν Ἑλληνι-
στικῶν χρόνων,
γύρω στά 220
Π.Χ. Μουσείο Κα-
ππαλίου, στή
Ρώμη.

του, καὶ πολλοί νόμισαν πώς θά είχαν τή δύναμη νά τόν μιμηθοῦν.
Ίσως από αύτή τήν ἐπιθυμία, κινημένος, ἀναζητώντας εὐκαιρία
πολεμικῶν ἐπιτυχιῶν, ὁ Πύρρος, ὁ βασιλιάς τῆς Ἡπείρου, γενναῖος
καὶ παράτολμος στρατηγός, ἀλλά καὶ ἀπέραντα φιλόδοξος, ἐμπνεύ-
σθηκε μιά παράλογη ἐπιχείρηση. Πίστευε πώς θά τόν δόηγούσε στήν
κατάκτηση τῆς Δύσης, ἀφού ἡ Ἀνατολή ἦταν πιά κλεισμένη κι ὄργα-
νωμένη σέ δυνατά ἐλληνιστικά βασιλεία.

Μεταξύ τοῦ 280-275 π.Χ. δοκίμασε νά χτυπήσει τούς Ρωμαίους
στήν Ἰταλία. Ὁ πατέρας τοῦ Πύρρου ἦταν ἀρχηγός τοῦ ἡπειρωτι-
κοῦ ἔθνους τῶν Μολοσσῶν, ἀπ' ὅπου καταγόταν κι ἡ Ὀλυμπιάς, ἡ
μητέρα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. "Υστερα ἀπό πολλές περιπέτειες,
κατόρθωσε νά πάρει πίσω τόν πατρικό του θρόνο, τό 296, στήν
Ἡπειρο, μιά περιοχή πού πολύ ἀργά ἐμφανίζεται στήν ἐλληνική
ἱστορία. Γρήγορα κατόρθωσε ὁ Πύρρος νά μεγαλώσει τό κράτος του
(δονομάστηκε γι' αὐτό Ἀετός) καὶ σκοπό του είχε νά βασιλεύσει στό
θρόνο τῆς Μακεδονίας. Ὁ στρατός του δέν ξεπερνούσε τίς δέκα
χιλιάδες· ἐκείνος ὅμως ἥθελε, ἔχοντας στό νοῦ του τόν Ἀλέξανδρο,
νά κυριαρχήσει στόν κόσμο.

Τήν ἐποχή ἐκείνη ὁ Ἐλληνισμός στή Δύση πάλευε μέ δυό μεγάλες
δυνάμεις. Οι Συρακούσες ἀγωνίζονταν νά ἐκμηδενίσουν τούς Καρ-
χηδονίους, ἐνώ οι πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἐπειδή τό Ρωμαϊκό
κράτος ἀπλωνόταν πρός τό Νότο, κινδύνευαν όλοένα καὶ περισσό-
τερο νά ἔχαφανιστούν.

Τό 280 π.Χ. οί κάτοικοι τοῦ Τάραντα ἀγωνίζονταν ἐναντίον τῶν

‘Ο Γαλάτης πού ἀφοῦ ἀκό-
τωσε τή γυναικά του σκοτώ-
νεται καὶ ὁ ἴδιος, γιά νά μήν
πέσει στά χέρια τῶν ἔχθρῶν.
Ἐμπνευσμένο, ὅπως καὶ τό
προηγούμενο, ἀπό τούς ἀ-
γώνες Περγαμηνῶν - Γαλα-
τῶν. Αντίγραφο ἀπό πρω-
τότυπο ἔργο τῆς περίφημης
γιά την πλαστική της δημι-
ουργία Σχολῆς τῆς Περγά-
μου. Γύρω στά 220 π.Χ. Μου-
σείο Θερμῶν, στή Ρώμη.

Ρωμαίων, πού άπλωναν πιά τήν κυριαρχία τους στήν Κάτω Ιταλία. Στή δύσκολη αύτή στιγμή τους οι Τάραντίνοι κάλεσαν τόν Πύρρο γιά βοήθεια.

‘Ο Πύρρος κατόρθωσε νά νικήσει δυό φορές τίς ρωμαϊκές δυνάμεις, ἔχασε δημαρχός τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ του. ‘Αντί νά σταματήσει τόν πόλεμο καί νά γυρίσει στήν πατρίδα του, ὅπως ὑποδείκνυε ή φρόνηση, ὀδηγήθηκε σέ νέα παράλογη ἐπιχείρηση, στή Σικελία αύτή τή φορά. Δέχτηκε πρόσκληση τῶν Συρακουσίων πού μάχονταν μέ τούς Καρχηδονίους. Οὕτε ἐκεῖ, ὅμως, κατόρθωσε, μέ τήν ἐπέμβασή του, νά ἐκμηδενίσει τούς ἀντιπάλους, καί γυρνώντας στήν Κάτω Ιταλία νικήθηκε, τή φορά αύτή, ἀπό τούς Ρωμαίους (275 π.Χ.).

‘Αποτυχία τής προσπάθειας τού Πύρρου στήν Ιταλία.

Τό τέλος τού Πύρρου.

Τότε ἀναγκάστηκε νά γυρίσει στήν “Ηπειρο μέ έξοντωμένο τό στρατό του. ‘Εκεῖ, νέα κατακτητικά σχέδια τόν ἔφεραν σέ σύγκρουση μέ τή Μακεδονία. Τελικά, ἀποφάσισε προχωρώντας πρός τήν Κάτω Ελλάδα νά τήν πάρει στήν κυριαρχία του. ‘Ἐφτασε ἔτοι στήν Πελοπόννησο καί βρέθηκε ἀκόμη καί ἔξω ἀπό τή Σπάρτη, πού τότε σώθηκε χάρη στή γενναιότητα τῶν γυναικῶν τῆς.

Φεύγοντας πρός τό “Αργος, ὅπου ἦρθε νά τόν χτυπήσει ὁ Ἀντίγονος Γονατᾶς, βρήκε ἀξιοθήνητο τέλος σέ δόδομαχία μές στήν πόλη, ἀπό ἓνα κεραμίδι πού τού πέταξε στό κεφάλι κάποια γυναικία.

3. ΟΙ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

Στίς ἀρχές τού τρίτου αἰώνα, γύρω στά 280, παρουσιάζεται σέ δυό περιοχές (στήν Αίτωλία καί στήν Ἀχαΐα), πού δέν είχαν σημειώσει ξεχωριστή δραστηριότητα παλαιότερα, ή διάθεση νά συνενθοῦν πολιτικά οι ἑλληνικές δυνάμεις γύρω ἀπό παλαιούς τοπικούς συνδέσμους, γιά νά ἀντιμετωπίσουν τά κατακτητικά σχέδια τής Μακεδονίας.

Τό λεγόμενο «σπίτι τού Ἐρμού» στήν ἀρχαία Δήλο. Τά περισσότερα σπίτια ήσαν διώροφα ή καί τριώροφα. Τό «σπίτι τού Ἐρμού» είναι ἀπό τά πολλά σπίτια στήν Δήλου στό 2ο καί τόν 1ο αι. π.Χ.

Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό δάπεδο σπηλιών στη Δήλο, γνωστού ως «οἰκίας τῶν Δελφίνων» (ἀπό αὐτό ἀκριβώς τό ψηφιδωτό πήρε τό δνομά τους). Τέλος 2ου - 3ρχές Ιου αι. π.Χ.

Οι πόλεις τῆς κάθε περιοχῆς ἀποφάσισαν, διατηρώντας τήν αὐτονομία τους, νά σχηματίσουν μά ἐνωση (τή συμπολιτεία), πού θά είχε κοινό στρατό, κοινό νόμισμα, κοινά μέτρα καί σταθμά καί κοινή ἑξωτερική πολιτική, ὅπως θά λέγαμε σήμερα.

Οι ἀποφάσεις παιρνόνταν γιά τήν Αἰτωλική Συμπολιτεία στό Θέρμο (Παναιτώλιο λεγόταν τό ἑτησίο Συνέδριο τῆς), καί γιά τήν Ἀχαιϊκή στό Αἴγιο. "Ολες οι πόλεις είχαν ἵσα δικαιώματα, καί τή διοίκηση τῆς Συμπολιτείας τήν ἀναλάμβανε συμβούλιο ἀπό δέκα μέλη (στρατηγός, ἵππαρχος, ναύαρχος, δημόσιος γραμματέας, ταμίας κ.ἄ.), πού ἐκλεγόταν στίς συνελεύσεις ἀπό τούς ἀντιπροσώπους κάθε πόλης.

Αχαιϊκή
Συμπολιτεία.
Ἀρατος.

Ἄξιολογότερη δράση ἀπό τίς δύο σημείωσε ή Ἀχαιϊκή Συμπολιτεία, ἀπό τή στιγμή μάλιστα πού ἔνας σημαντικός ἀνθρωπος, ὁ Ἀρατος ἀπό τή Σικυώνα, πήρε στά χέρια του τήν τύχη τῆς. Προσπάθησε νά ἀπλώσει τήν ἐπιρροή τῆς Συμπολιτείας σ' ὀλόκληρη τήν Πελοπόννησο, πρόσθεσε στή δύναμη τῆς τό Ἀργος, τήν Κόρινθο, ἀκόμη καί τά Μέγαρα, κι ὁ τελικός του σκοπός ήταν νά ἐνώσει πολιτικά τήν Πελοπόννησο.

Ήταν γενναία καί δυνατή ψυχή ὁ Ἀρατος, περισσότερο διπλωμάτης πάρα στρατηγός. Δέν κατόρθωσε δόμας νά λυτρωθεῖ ἀπό τό παμπάλαιο ἐλάττωμα τῆς φυλῆς μας, τόν ἐγωισμό, καί δέν κατάλαβε πώς είχε στά χέρια του τήν τελευταία εύκαιριά γιά ἐνωση τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων.

"Ετοι, ὅταν νέα πνοή, τελείως ἀπρόσμενα, φύσηξε στή Σπάρτη (σελ. 373) πού ήταν ἔξω ἀπό τή Συμπολιτεία, δέν ἐμποδίστηκε νά συγκρουσθεῖ μαζί της. Νέο Ἑλληνικό αίμα χύθηκε ἐτοι, τή στιγμή πού οι Μακεδόνες ζητοῦσαν ἀφορμή νά ἐπέμβουν στήν Πελοπόννησο, κι ἡ Ρώμη είχε ἀρχίσει, μέ τήν προπαγάνδα τῆς, νά μεγαλώνει τό χάσμα πού ὑπήρχε ἀνάμεσα στίς Ἑλληνικές πόλεις.

Ἐνώ σκοπός τοῦ συνασπισμοῦ ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση τῶν Μακεδόνων, ὁ Ἀρατος ἔφτασε στή διαμάχη του μέ τή Σπάρτη, νά καλέσει τό βασιλιά τῆς Μακεδονίας γιά νά τήν χτυπήσει. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν διπλά φοβερό: καί στή Σπάρτη δόθηκε ἡ χαριστική βολή κι αὐτός ὁ Ἰδιος ἐπεσε δηλητηριασμένος ἀπό τούς ἀνθρώπους, πού ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας ἔβαλε νά τόν σκοτώσουν.

Φιλοποίμην. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τήν ἐποχή πού κατεύθυνε τίς τύχες τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας ὁ Φιλοποίμην ἀπό τή Μεγαλόπολη, φρόνιμος καί γενναῖος ἀνθρωπος, μπήκε καί ἡ Σπάρτη στό συνασπισμό. Καί πάλι, ὅμως, μέ ἀνθρώπους τους οι Ρωμαῖοι ξεσήκωσαν σέ ἀποστασία τούς Μεσσηνίους, κι ὁ Φιλοποίμην προσπάθησε νά τούς μεταπείσει τόν ἐπιασαν ὅμως αἰχμάλωτο καί τόν σκότωσαν.

Ο Φιλοποίμην ἦταν γενναία ψυχή, γεμάτη ἐνθουσιασμό, εὐγένεια κι ἀγάπη γιά τήν πατρίδα, γι' αὐτό καί τό θάνατό του τόν θρήνησαν χιλιάδες ἀνθρώποι. Τόν ὄνόμασαν «ἔσχατο τῶν Ἑλλήνων». Ἀνήκε στή σειρά τῶν μεγάλων ἀνθρώπων πού είχαν ἐργαστεῖ γιά τήν ἔνωση καί τή σωτηρία τοῦ ἔθνους, κι ἐπεσε πολεμώντας γιά τίς ἰδέες του αὐτές.

Οχι μόνο τούς Μακεδόνες ἔφεραν στήν Κάτω Ἑλλάδα ζητώντας τή βοήθειά τους οι Συμπολιτείες, ἀλλά καί συγκρούστηκαν τελικά μεταξύ τους, φθείροντας τίς τελευταίες δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Πελώριο κεφάλι τῆς Δήμητρας. Ἀλλοτε εἶχε διάδημα ψηλά, ὀλόγυρα στό κεφάλι τῆς. Οι κόρες τῶν ματιῶν είναι πολὺ ἐργασμένες, τά μαλλιά στρωμένα δχι τακτικά καί τό στόμα ἀρκετά μικρό. Ἐχει μιά θεϊκή μεγαλοπρέπεια ἀξιοπισμεωτή γιά τήν ἐποχή πού φιλοτεχνήθηκε (τό 2ο π.Χ. αι.). Σύμφωνα μέ πληροφορία πού δίνει ὁ ἀρχαῖος περιηγητής (τοῦ 2ου μ.Χ. αι.) Παυσανίας πρέπει νά θεωρηθεῖ ἔργο τοῦ Μεσσηνίου περίφημου γλύπτη τῆς ἐποχῆς αὐτῆς Δαμοφάντα, πού ἐπισκέψασε διάφορες ζημιές πού εἶχε πάθει καί τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Δία στην Ὄλυμπα. Τό κεφάλι ἀνήκε σέ ἄγαλμα, πού μέ ἄλλα πλάι ἀποτελοῦσαν ἔνα σύμπλεγμα ίδρυμένο στό ἱερό τῆς Δέσποινας στήν ἀρκαδική πόλη Λυκόδουρα.

Μιά τελευταία έλληνική φωνή, γεμάτη διαισθηση, άκούστηκε στή Συνέλευση τῶν Αἰτωλῶν: «τὰ σύννεφα ἀπό τή Δύση πλησιάζουν» (έννοούσε τούς Ρωμαίους). «Ομως, ή άκοή τῶν Ἐλλήνων εἶχε στομώσει, κι οἱ ἔδιοι δέν ήταν πιά σέ θέση νά καταλάβουν τό φοβερό κίνδυνο πού τούς ἀπειλούσε. "Ετσι, ή συγκλονιστική φωνή τοῦ Ἀγελάου, ἐκπροσώπου στό συνέδριο, πνίγηκε, ἐνώ οἱ ρωμαϊκές λεγεάνες πλησίαζαν.

4. ΣΠΑΡΤΗ – ΑΓΙΣ ΚΑΙ ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ

'Από τά ώραιότερα φεγγιοβολήματα πού παρουσίασε τούς τελευταίους αιώνες ὁ Ἐλληνισμός, στάθηκε μιά ἐκπληκτική κίνηση πού σημειώθηκε στή Σπάρτη, τόν τρίτο αι. π.Χ.

'Ο Ἐπαμεινώνδας εἶχε δώσει τό μεγάλο χτύπημα στή γενναία πόλη, ἀπογυμνώνοντάς την ἀπό τούς ζωτικούς της χώρους. Τή διάλυση τῆς ἐπιρροής της τήν όλοκλήρωσε, χωρίς νά φτάσει σέ πόλεμο μαζί της, ὁ Μ. Ἀλεξανδρος.

"Οταν όλες οι ἐλληνικές πόλεις τρομοκρατήθηκαν στόν ἥχο τῶν βημάτων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου, πεισματικά ή Σπάρτη ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος στό Συνέδριο τῆς Κορίνθου καί νά ἀποθέσει στά ἡρωικά του χέρια τή μοίρα τῆς Ἐλλάδας. «Πατροπαράδοτη συνήθεια μας είναι νά μήν ἀκολουθούμε δλλους, ἀλλά ἐμεῖς νά ὀδηγοῦμε», τοῦ είχαν ἀπαντήσει.

Περήφανη η Σπάρτη, μέ αξιοπρέπεια κλείστηκε στή μοναξιά της καί συνέχισε μέ πολλή δυσκολία τή ζωή της τά χρόνια πού οι διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξανδρου συγκρούονταν μεταξύ τους.

Τώρα οι παλαιές καλές ἡμέρες κι οι αὐστηρές συνήθειες είχαν ύποχωρήσει. Τή σκληρή ἐκείνη ζωή, τήν τόσο κουραστική στήν κάθε της ἡρα, ἐλάχιστοι τήν ἀναθυμόνταν κι ἀκόμη λιγότεροι τή νοσταλγούσαν. Οι περισσότεροι κλῆροι είχαν περάσει στά χέρια ἐλάχιστων πολιτῶν (100), πού ζούσαν πολυτελέστατα. Πλάι τους, ἀγωνίζονταν γιά τής κάθε ἡμέρας τήν τροφή οι ύπολοιποι ἀκτήμονες πολίτες Σπαρτιάτες, βουτηγμένοι στά χρέη.

'Η φτώχεια πού τυραννοῦσε δυναστικά τά πλατύτερα στρώματα σέ κάθε ἔλληνική πόλη, είχε γεννήσει κάποιες ιδέες γιά τή διόρθωση τοῦ κακοῦ. "Ἐπρεπε νά μοιραστεῖ ξανά ή γη (ἀναδασμός) καί νά χαριστοῦν τά χρέη στούς φτωχούς, γιά νά κατορθώσουν νά ὀρθοποδήσουν οι μαραζωμένοι πληθυσμοί. Χρειαζόταν κι ἐδῶ μιά «σεισάχθεια».

Τό κήρυγμα, φτάνοντας στή Σπάρτη, θέρμαινε τίς καρδιές τῶν φτωχῶν πολιτῶν της, κι ἐνας εύγενικός βασιλιάς, ὁ Ἀγις, ἀνεβαί-

Ἀγις.
ἀναδασμοῦ.

νοντας είκοσι χρονών στό θρόνο (245 π.Χ.), έταξε σκοπό του νά τό
έφαρμόσει καί νά φέρει ξανά τήν πόλη του στόν ίσιο δρόμο καί στή
γραμμή τῆς παλαιᾶς παράδοσης. Γιά νά αύξηθεῖ ό πληθυσμός καί
νά δυναμώσει ή τάξη τῶν Σπαρτιατῶν, πρότεινε νά δεχτούν καί
περιοίκους. Οι δυνάμεις δύμας τοῦ κακοῦ δυνατότερες πάντα ἀπό
τή φωνή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐνεδρεύουν. Κι ό δευτερος βασιλιάς, ό
Λεωνίδας, μαζί μέ τούς ισχυρούς τοῦ πλούτου, ἔβαλε νά σκοτώ-
σουν τόν "Αγη, τή μητέρα καί τή γιαγιά του.

Οι ίδεες τοῦ εὐγενικοῦ βασιλιά δέ χάθηκαν. Μ' αύτές πότισε βα-
θιά τόν Κλεομένη τόν Γ' ἡ γυναίκα του, ἡ χήρα τοῦ "Αγη. Ἐνθουσι-
ασμένος ἐκείνος σκέφτηκε νά ἐφαρμόσει τό πρόγραμμά του μέ
περισσότερη πολιτικότητα ἀπό τόν προκάτοχό του. Θέλησε νά
ύψωσει ξανά τήν αἰγλή τῆς πόλης καί μαζί νά δοξαστεῖ κι ό ίδιος,
ώστε νά μήν είναι εύκολο νά τόν βγάλουν ἀπό τή μέση οι "Εφοροι.
Ἀφοῦ κυρίευσε ὄρισμένες πόλεις στήν Ἀρκαδία, χτύπησε τή Μεγα-
λόπολη μέ τό στρατό πού ἐτοίμασε. Τότε, δύμας, ἡρθε σέ σύγκρουση
μέ τόν "Αρατο, πού τόν είχε ἀνησυχήσει ή ξαφνική ἀνοδος τῆς
Σπάρτης κι είχε στραφεῖ ἐναντίον της.

Γυρίζοντας νικήτης ὁ Κλεομένης, σκότωσε τούς Ἐφόρους, ἔξου-
δετέρωσε δόσους ἀντιδροῦσαν, κι ἐφάρμοσε τό πρόγραμμα πού είχε
χαράξει ό "Αγις.

Μάχη τῆς Σελλασίας (222 π.Χ.). Ή ματιά τῶν βασανισμένων
πληθυσμῶν τῆς Ἑλλάδας μέ ἀνακούφιση γύριζε στή Σπάρτη αύτή
τή στιγμή. Ὁ "Αρατος δέ θέλησε νά ἀνεχθεῖ τήν κατάσταση καί,
καλώντας τό βασιλιά τῆς Μακεδονίας, ἀντίθετα ἀπό τίς ἀρχές τῆς
Ἀχαιϊκῆς Συμπολιτείας, τοῦ πρόσφερε τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας
καί τόν ἔστρεψε ἐναντίον τῆς Σπάρτης. Στήν είσαδο τής Λακωνικῆς,
στή Σελλασία, ὁ Κλεομένης νικήθηκε ἀπό τούς Μακεδόνες (222 π.Χ.).
"Υστερα, ἐγκαταστάθηκε στήν πόλη μακεδονική φρουρά κι ἡ μεταρ-
ρύθμιση καταργήθηκε.

Παιίζονταν πιά οι τελευταῖες πράξεις στό δράμα τῆς Ἑλλάδας, κι
ἐκείνοι πού δηγοῦσαν τίς τύχες της δέν κατόρθωσαν νά ύψωθοῦν
πάνω ἀπό τίς περιστάσεις καί νά μονοιάσουν.

Κλεομένης Γ'.

Αποτυχία τῶν
μεταρρυθμιστικῶν
σχεδίων.

KYRIA SΗMEIA

1. Ἐνώ οἱ πόλεις στήν Ἑλλάδα ἀδυνατίζουν καί ξεπέ-
φτουν, οἱ πόλεμοι συνεχίζονται ὀδηγώντας τό ἔθνος στήν κατα-
στροφή.

2. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Πύρρου, τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ,

δέν είχε άπήχηση. Ή φιλοδοξία του τόν όδηγησε σέ μάταιες έκστρατείες, όπου έφθειρε τό στρατό του.

3. Ή Μακεδονία προσπαθεῖ, χωρίς έπιτυχία, νά έπιβληθεῖ στήν άλλη Έλλάδα, τόν 30 και τό 20 αι., μέ νέους πολέμους.

4. Δυό μεγάλοι συνασπισμοί πόλεων ή Αχαϊκή και ή Αιτωλική Συμπολιτεία, πού γίνονται γνωστοί τόν 30-20 αι., δίνουν τήν έλπιδα πώς ο Έλληνισμός θά συγκρατηθεῖ και θά ένωθει. Αύτοκαταστρέφονται άπό τίς διαμάχες.

5. Σημαντική προσπάθεια γιά τήν άνόρθωση τής Σπάρτης μέ δυό μεταρρυθμιστές βασιλεῖς (Άγις - Κλεομένης) άπέτυχε, έξαιτίας έσωτερικών και έξωτερικών άντιδράσεων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. [Άρατος:

«Τό κοινόν τῶν Ἀχαιῶν (Αχαική Συμπολιτεία) πρώτος ο «Άρατος ἀνύψωσε σέ δύναμη και ὑπόληψη, ἐνώ πρίν ήταν ταπεινό και χωρισμένο σέ πόλεις. Ο Άρατος τό συνένωσε και ἔδωσε στή Συμπολιτεία πολίτευμα φιλάνθρωπο και ταυριαστό στούς Έλληνες.

Ἐπειτα, καθώς δταν μές στό νερό ἀρχίσουν νά μένουν λίγα και μικρά σώματα, κι υστέρα, αύτά πού ἔρχονται κατόπιν, ἐμποδίζονται άπό τά πρώτα, κι ἀφοῦ προστέθουν σ' αύτά ἀποτελοῦν ισχυρή και στέρεη μάζα, ἔτοι και στήν Έλλάδα, πού ήταν ἀρρωστη κι ήταν πά μικρή και εύκολοδιάλυτη κατά πόλεις, τήν ἐποχή ἐκείνη, ἀφοῦ πρώτοι συνενώθηκαν οι Ἀχαιοί, και άπό τίς γύρω πόλεις, ἀλλες προσέλκουν, γιατί τίς βοηθοῦσαν και τίς συμπαραστέκονταν στήν ἀπελευθέρωσή τους άπό τους τύραννους, κι ἀλλες ἐνοματάνοντας στή Συμπολιτεία τους, γιατί είχαν τίς ίδιες μ' αὐτούς πεποιθήσεις στό πολίτευμα, λογάριαζαν νά δργανώσουν τήν Πελοπόννησο σ' ἐνιαίο σώμα και μιά δύναμη].

Πλουτάρχου, «Βίος Φιλοποίμενος», κεφ. 7 (Έλεύθερη άπόδοση Α.Κ.)

2. Φιλοποίμην:

«Ἀντίθετα, ο Φιλοποίμην, καθώς ήταν ίκανός πολεμιστής και δραστήριος στά δπλα, εύτχοησε νά σημειώσει ἐπιτυχίες, ἀμέσως άπό τίς πρώτες μάχες κι έτοι αύξησε μάζη μέ τή δύναμη και τό φρόνημα τῶν Ἀχαιῶν, πού συνήθισαν νά νικοῦν, δταν ἐκείνος ήταν στρατηγός και νά πετυχαίνουν σέ πάρα πολλούς ἀγώνες...».

«Οπως στίς μάχες και τούς κινδύνους τά ἀλογα, ἀποζητώντας τούς συνηθισμένους ἀναβάτες τους, ἀναπτηδούν και τρομάζουν δταν ἔχουν ἀλλον πάνω στή ράχη τους, ἔτοι καιή δύναμη τῶν Ἀχαιῶν, δταν ήταν στρατηγός ἀλλος ἀπό τό Φιλοποίμενα, βρισκόταν ἀπρόθυμη και ἐπιθυμούσας ἐκείνον. Και μόλις αύτός ἀναδεικνύόταν στρατηγός, ἀμέσως ὑψωνόταν και γέμιζε θάρρος και δραστηριότητα, γιατί οι Ἀχαιοί καταλάβαιναν, πώς οι ἔχθροι σ' αυτόν μονάχα τό στρατηγό δέν τολμούσαν νά ἀντιπαραταχθούν, ἀλλά φρόντων δχι μόνο τή δύναμη του ἀλλα και τό ίδιο του τό δνομα. Αύτο διαπιστώθηκε πολλές φορές, κι ο Φιλίππος (ό Ε'), ο βασιλιάς τῶν Μακεδόνων, φρονώντας δτι, δν λείψει ο Φιλοποίμην, θά ὑποκύψουν πάλι σ' αὐτόν οι Ἀχαιοί, έστειλε κρυφά στό Αργος ἀνθρώπους του, γιά νά τόν σκοτώσουν».

Πλουτάρχου, «Βίος Φιλοποίμενος», κεφ. 8 και 12 (Έλεύθερη άπόδοση Α.Κ.)

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. ΓΡΑΜΜΑΤΑ – ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

‘Η πνευματική ζωή στήν ‘Ελληνιστική περίοδο παίρνει νέα μορφή. Μεταφέρθηκε – μέχες εξαίρεση τήν ‘Αθήνα – στίς πολυάνθρωπες πόλεις πού δημιουργήθηκαν στήν ‘Ανατολή, όπου ο έλληνικός πολιτισμός διαποτίστηκε μέ πολλές άνατολικές ίδεες.

Στά νέα βασιλεία οι άνωτεροι ύπαλληλοι, οι έμποροι κι οι στρατιώτες ήταν ‘Ελληνες καί χάρη σ’ αύτούς διαδόθηκε η έλληνική γλώσσα, τά έθιμα κι η θρησκεία στούς ντόπιους.

Περήφανοι καί φιλόδοξοι οι διάδοχοι τοῦ Μεγάλου ‘Αλεξάνδρου θέλησαν, δημιουργώντας τίς ώραιες καί καλοχισμένες πόλεις, νά τίς κάμουν κέντρα πνευματικά καί καλλιτεχνικά. Καλούσαν, ἔτσι, μορφωμένους, ἐπιστήμονες καί καλλιτέχνες στίς αύλες τούς, όπου τούς πρόσφεραν κάθε εὐκολία νά έργαστούν καί νά δημιουργήσουν. ‘Ετσι, σιγά-σιγά, έξελληνίσθηκε η ‘Ανατολή. Η ‘Αλεξάνδρεια, η ‘Αντιόχεια καί ή Πέργαμος, οι τρείς σπουδαίες έλληνιστικές πρωτεύουσες, προσπαθούσαν νά ξεπεράσουν ή μιά τήν άλλη σέ λαμπρότητα καί άκτινοβολία. Παράλληλα άνθουν καί στή Ρόδο, σ’ αύτά τά χρόνια, τά γράμματα καί οι τέχνες.

Στούς άπέραντους χώρους τών έλληνιστικών βασιλείων μιλήθηκε, πέρα γιά πέρα, η έλληνική γλώσσα χωρίς διαλέκτους κι ἔγινε κοινό δργανο συνεννόησης τών άνθρωπων.

‘Αν ο ‘Έλληνισμός έδωσε πολλά στήν ‘Ανατολή, πήρε κι ο ίδιος άρκετά στοιχεία από τούς ξένους λαούς, πού μαζί τους πιά είχε συνδέσει τή ζωή του. Οι άσιατικές θρησκείες ἐπηρέασαν τίς ίδεες τών ‘Έλλήνων, πού λάτρεψαν ἔτσι όρισμένους αίγυπτιακούς ή άνατολικούς θεούς. Στή Δῆλο, ἔνα μέρος τοῦ ιερού ήταν άφιερωμένο στούς Αίγυπτίους θεούς.

Ποίηση δέν άναπτυχθήκε ίδιαίτερα στήν πολυτάραχη ἔκεινη ἐποχή. Λιγοστοί στάθηκαν οι ποιητές καί πολύ λίγοι, ἀνάμεσά τους, ἀξιζαν πραγματικά. Οι βασιλεῖς τών έλληνιστικών χρόνων είχαν τήν ἀνθρώπινη ἀδυναμία νά θέλουν νά βρούν λογίους πού νά έξυμνούν τή ζωή καί τή δράση τους. ‘Ετσι, διάφοροι κόλακες πού τούς περιστοίχιζαν, ἔγραφαν γι’ αύτούς υμνους (έλεγεΐα), χωρίς όμως νά νιώθουν πραγματική συγκίνηση. ‘Ο ἀξιολογότερος σ’ αύτό τό είδος στάθηκε ο ποιητής Καλλίμαχος, πού ζήσε στήν ‘Αλεξάνδρεια.

Η έλληνική γλώσσα γίνεται κοινό δργανο συνεννόησης.

Ποίηση.
Θεόκριτος.

Απόλυτα γνήσια ποιητική φωνή ύπηρξε ο Θεόκριτος, ο δημιουργός της βουκολικής ποίησης.

Νέα Κωμωδία.
Μένανδρος

Στόν τομέα τοῦ Θεάτρου ἀναπτύσσεται ή Νέα Κωμωδία, μέ εξοχο ἀντιπρόσωπο της τό Μένανδρο (ἀπό τήν Κηφισιά τῆς Ἀττικῆς). Παρουσιάζει ἀνθρώπινους τύπους καὶ διακωμωδεῖ τά ἐλαττώματά τους.

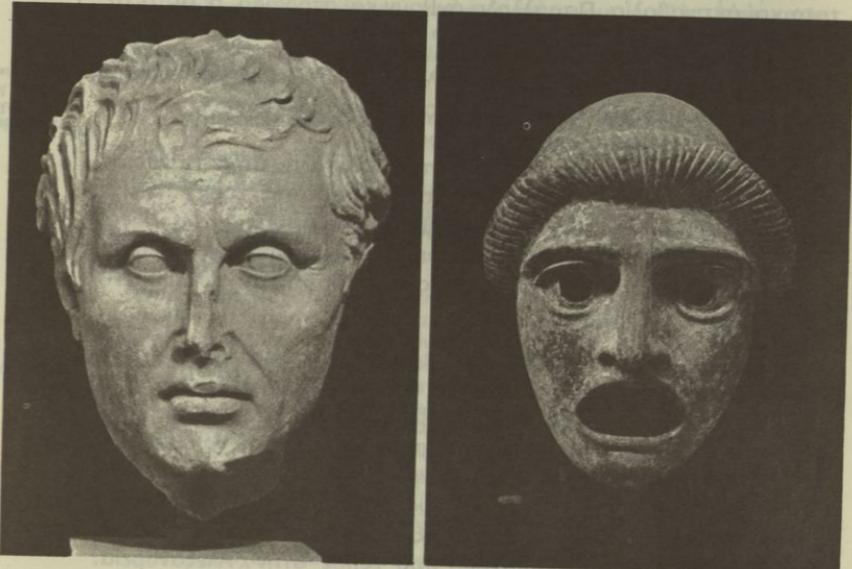
Ἡ Νέα Κωμωδία ξέφυγε ἀπό τόν πολιτικό χαρακτήρα πού είχε τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοφάνη. Παρά τό ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἐφ' ὅσον δέν ύπάρχουν πολιτικά ἐνδιαφέροντα, στρέφονται οἱ κωμικοί ποιητές πρός τόν καθημερινό κοινό ἀνθρωπο κι ἀπό αὐτό τόν κύκλο ἀντλοῦν τά θέματά τους.

Ιστορία. Πολύβιος.

Ἐνας σπουδαῖος ιστορικός, ὁ Πολύβιος ἀπό τή Μεγαλόπολη, ζεῖ τό δεύτερο αἰώνα π.Χ. Τό 166 π.Χ. ἔφτασε ὅμηρος στή Ρώμη κι ἔμεινε ἐκεῖ δεκάξι ὀλόκληρα χρόνια. Γνωρίστηκε μέ τούς ἡγετικούς κύκλους τῆς πόλης καὶ γράφοντας τήν Ιστορία τῆς ἐποχῆς του (ἀπό τό 264 π.Χ. ὥς τίς ἡμέρες του) μιλάει καὶ γιά τήν Ιστορία τῆς Ρώμης καὶ περιγράφει ἀκόμη τά γεγονότα τά σχετικά μέ τήν κατάκτηση

Ἀριστερά: Μαρμάρινο πορτραΐτο τοῦ ποιητή τῆς Νέας Κωμωδίας Μενάνδρου. Ἀντίγραφο τοῦ Ιου αἰ. π.Χ., ἵως τό καλύτερο πού ύπάρχει. Μουσείο Κερκύρας.

Δεξιά: Πήλινη μάσκα (προσωπείον) τῆς Νέας Κωμωδίας στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

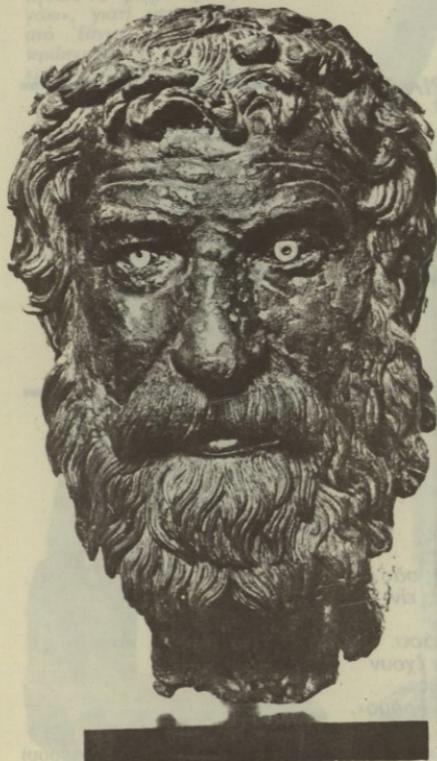
τῆς Ἑλλάδας ἀπό τούς Ρωμαίους. Γράφοντας τήν ιστορία του είχε σκοπό νά διδάξει τούς ἀνθρώπους ν' ἀποφύγουν τά λάθη τῶν προγενεστέρων.

'Η ἐπιστήμη ἀνθεῖ ἀξιοθαύμαστα στήν 'Ἑλληνιστική περίοδο, πού είναι ἐποχὴ θετικῆς γνώσης. 'Ο Μέγας Ἀλέξανδρος ἀνοίξει νέους δρόμους μέ τήν «ἐνοπλὴ ἔξερεύνησή του». 'Ἡ Γεωγραφία, ἡ Φυσική, τά Μαθηματικά, ἡ Ἰατρική, ἡ Ἀστρονομία σημειώνουν τεράστια ἀνάπτυξη. Περίφημο ἦταν τό «Μουσεῖο», τό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ἀνθηση
ἐπιστημῶν.

2. ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

Τήν ταραγμένη, γεμάτη περιπέτειες κι ἔξαλλα πάθη ἐποχή, τήν ἐκφράζει ἔξοχα, μέ τήν ἀπαράμιλλη δύναμή της, ἡ Ἑλληνιστική τέ-

Χάλκινο κεφάλι ἀνδρικό, πού ἀνήκει σέ χαρένο σήμερο ὅγαλμα. Ἀνασύρθηκε ἀπό τή θάλασσα τῶν Ἀντικυθήρων, γ' αὐτὸ καὶ είναι γνωστό ὡς ὁ «φιλόσοφος τῶν Ἀντικυθήρων». - Τά ἐνθετα ἀπό ἄλλα ὄλικά μάτια του δίνουν μίαν ἔξαιρετη ζωρότητα στό πρόσωπο. Προσέξετε πόσο τό κάτω χείλος είναι λεπτό, ἐλαφρά σαρκαστικό. Πιστεύουν πώς παριστάνεται ἔνας Κυνικός φιλόσοφος, ὁ Βίων ὁ Βορυσθενίτης, πού είχε μεγάλη φήμη στήν Ἀθήνα, στά τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αι. Τό ἔργο είναι σπουδαιότατο, γιατί δείχνει πόσο ὁ ἀγνωστος καλλιτέχνης πού τό φιλοτέχνησε, δπως καὶ πολλοί ἄλλοι στήν ἐποχή του, προσπαθούσε νά ἐμβαθύνει - καὶ τό κατόρθωνε - στήν ψυχοσύνθεση τοῦ παριστανόμενου προσώπου. Ἰσως τό ὄγαλμα ἦταν στημένο στήν Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Ἐργο τοῦ Ζου π.Χ. αι. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

χνη. Οι μορφές πού σμιλεύουν οι γλύπτες ἀναδίνουν τήν ἀγωνία, τή θλίψη, τόν πόνο ἥ καὶ τήν ἀπόγνωση πού ἔνιαθαν οἱ περισσότεροι ἀνθρωποι μές στήν ψυχή τους, ἀπ' ὅπου ἡ ἡρεμία κι ἡ γαλήνη εἶχαν ἐξοριστεῖ, μέ τίς νέες συνθῆκες ζωῆς πού ἐπικράτησαν.

‘Ο ἀρχαῖος Ἑλληνικός κόσμος πλησίαζε στό τέλος του, κι αὐτό σφραγίστηκε μέ τή ρωμαϊκή κατάκτηση. Είναι, ὠστόσο, παράξενο, πώς ἀκόμη κι ὑστερα ἀπό τήν ὑποδούλωση ἡ γραφίδα ἐνός μεγάλου Ρωμαίου ποιητῆ σημειώσε πώς «ἡ νικημένη Ἐλλάδα νίκησε τόν τραχύ της νικητή». Τόν νίκησε καλλιεργώντας τον καὶ μεταδίδοντάς του τόν πολιτισμό της. Τόν νίκησε μέ τό πνεῦμα της, πού ἀκόμα σήμερα ζεῖ ἐντονα καὶ θερμαίνει τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων δλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

Στήν κυρίως Ἐλλάδα, ἡ Ἀθήνα ἐξακολουθεῖ νά μένει μεγάλο φιλοσοφικό καὶ καλλιτεχνικό κέντρο. Ἡ Ρόδος, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἡ Πέργαμος ἔχουν ἐντονότατη πνευματική ἀκτινοβολία. Μεγάλες Σχολές (σάν τά σημερινά πανεπιστήμια), Βιβλιοθῆκες κτλ. δημιουργοῦνται στίς πρωτεύουσες τῶν Ἑλληνιστικῶν κρατῶν μέ τήν ὑποστήριξη τῶν βασιλέων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

‘Η Νέα Κωμωδία:

«Στή φτώχεια σας ἀπάνω ὅποιος σᾶς ἔχει πειράξει, ὅποιος καὶ νάναι αὐτός, εἰν' ἔνας κακομοίρης σᾶς πείραξε σέ πράμα ἀπ' ὅπου κι ὁ ἴδιος Ἰακώς θά περάσει. Γιατί κι ἀν είναι πάμπλουτος, δέν ἔχουν θεμέλιο τά καρμάτα του· τῆς τύχης τό ρέμα στή σπηγμή παίρνει ἄλλο δρόμο».

Μενάνδρου, Γεωργός, ἀπόσπασμα (Μετ. Θ. Σταύρου)

Μαρμάρινο ἄγαλμα φιλοσόφου ή ιερέα. Χρονολογεῖται στὸν 3ο π.Χ. αἰ. Μουσεῖο Δελφῶν.

Παιδάκι μικρό, μέ κουκούλα, πού κρατεῖ μέ τά δύο του χέρια ἔνα σκυλάκι. Πρόκειται γιά ἀντίγραφο ἐνός καλοῦ ἔργου τοῦ Ζου π.Χ. αἰ. Βρέθηκε στό Γεροντικό τῆς Νόσσης, στή Μ. Αΐα, κι ὀνομάζεται συνήθως τό «μικρό προσφύγακι», γιατί μεταφέρθηκε στό Εθνικό Μουσεῖο τίς πρώτες ἡμέρες μετά τή Μικρασιατική καταστροφή.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΙΓΑΥΠΤΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ-ΧΕΤΤΑΙΟΙ
4000 π.Χ.	'Αρχές του Αιγυπτιακού πολιτισμού	4000 π.Χ.	'Αρχές του πολιτισμού της Μεσοποταμίας. Σουμέριοι
3000 π.Χ.	'Ένωση Αιγυπτίου: Μήνης	2350 π.Χ.	'Ακκάδιοι. Σαργκόν Α'
2850 π.Χ.	'Αρχαίο Βασίλειο		
2000 π.Χ.	Μέσο Βασίλειο		
1800- 1700 π.Χ.	'Επιδρομή τών 'Υκεάνων	1700 π.Χ.	Βαβυλωνιακό βασίλειο. Χαμψουραμπί
1580 π.Χ.	Νέο Βασίλειο	1530 π.Χ.	Κράτος Χετταίων
1500- 1450 π.Χ.	Τουθμωσις Γ'. Συμφωνίες με Κρητικούς		
1200 π.Χ.	«Λαοί τής Θαλάσσης»	13ος αι. π.Χ.	Εισβολή Χετταίων στη Μεσοποταμία. Σχέσεις Χετταίων - Μυκηναίων
1100 π.Χ.	'Αναστατώσεις διάφορες άρχιζουν στήν Αίγυπτο	1200 π.Χ.	Διάλυση Χεττιτικού κράτους
7ος αι. π.Χ.	Οι 'Ασσύριοι στήν Αίγυπτο	7ος αι. π.Χ.	'Ασσουριμπανιπάλ
658 π.Χ.	'Ο Φαρμάκιος διώχνει τούς 'Ασσυρίους. 'Ένωση' Ανω και Κάτω Αιγυπτίου	612 π.Χ.	'Άλωση τής Νινεύης
525 π.Χ.	Οι Πέρσες κυριεύουν τήν Αίγυπτο	538 π.Χ.	'Άλωση τής Βαβυλώνας από τόν Κύρο, βασιλιά τής Περσίας
332 π.Χ.	'Ο Μέγ. Άλεξανδρος κυριεύει τήν Αίγυπτο		
30 π.Χ.	Οι Ρωμαίοι κυριεύουν τήν Αίγυπτο		

ΜΕ ΤΙΣ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΦΟΙΝΙΚΗ και ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

5000 π.Χ. Ή πρώτη πόλη τού κόσμου:
Ιεριχώ

**16ος-13ος
αι. π.Χ.** Σιδών

1300 π.Χ. Άλφράβητο τής Ούγκαριτ.
Μυκην. συνοικία
στην Ούγκαριτ

1200 π.Χ. Οι Έβραιοί άγαννίζονται
έναντιον τών Φιλισταίων

1100 π.Χ. Οι Φιλισταίοι στή Σιδώνα

1000 π.Χ. Δασβίδ

930 π.Χ. Θάνατος Σολομώντα

814 π.Χ. Οι Φοίνικες ίδρουν
τήν Καρχηδόνα

722 π.Χ. Οι Ασσύριοι στήν Παλαιστίνη

587 π.Χ. Πολιορκία Ιεροσολύμων.
Ναβουχοδονόσορ –
Βαβυλώνια αιχμαλωσία

538 π.Χ. Επιστροφή τών Έβραιών
στήν Παλαιστίνη
μέ Περσική Κατοχή

146 π.Χ. Αλωση τής Καρχηδόνας
άπό τούς Ρωμαίους

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΕΛΛΑΣ

6500 π.Χ. Έρχη Νεολιθικού πολιτισμού

2600 π.Χ. Πρωτομινωικός πολιτισμός
Πρωτοκυλαδικός πολιτισμός.
Πρωτοελλαδικός πολιτισμός

2000 π.Χ. Ά' κάθοδος έλληνικών φυλών.
Μεσομινωικός πολιτισμός
Μεσοκυκλαδικός πολιτισμός
Μεσοελλαδικός πολιτισμός

1700 π.Χ. Ά' καταστροφή μινωικών
άνακτόρων

1580 π.Χ. Ύστερομινωικός πολιτισμός
Ύστεροκυκλαδικός πολιτισμός
Ύστεροελλαδικός (μυκηναϊκός)
πολιτισμός

1450 π.Χ. Β' καταστροφή μινωικών
άνακτόρων

1400 π.Χ. Οι Άχαιοι στήν Κνωσό.
Γραμμική Β στήν Κνωσό.
Άχαιοί έμποροι στήν
Κνωσό και τή Συρία

13ος αι. π.Χ. Τρωικός πόλεμος.
Μεγάλα σπίτια στήν Κρήτη

1230 π.Χ. Οι Μυκηναίοι στήν Κύπρο.
Οι Δωριείς περνούν στήν
Έλλαδα (Βόρεια)

1100 π.Χ. Οι Δωριεῖς κατεβαίνουν
στή Νότια Έλλαδα

9ος αι. π.Χ. Εισαγωγή φοινικού
άλφραβητου στήν Έλλαδα

7ος αι. π.Χ. Οι Ασσύριοι στήν Κύπρο

624 π.Χ. Νομοθεσία Δράκοντα ('Αθήνα)
594 π.Χ. Νομοθεσία Σόλωνα ('Αθήνα)

508 π.Χ. Νομοθεσία Κλεισθένη ('Αθήνα).

490-479 π.Χ. Οι Πέρσες έπιχειρούν
κατάληψη τής Έλλαδας

431-404 π.Χ. Πελοποννησιακός πόλεμος

334 π.Χ. Αρχίζει τήν έκστρατεία
έναντιον τών Περσών
ό Μέγας 'Αλεξανδρος

323 π.Χ. Θάνατος Μεγ. 'Αλεξανδρου

146 π.Χ. Οι Ρωμαίοι κυριεύουν τήν
Κόρινθο και δῆλη τήν Έλλαδα

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

‘Η προσπάθεια του ἀνθρώπου στήν ιστορία δέν ἔχει τέλος. Κι ὅταν σβήσει τοῦ καθενός μας ἡ θνητή ὑπαρξη, ἄλλοι πολλοί, ὑστερ' ἀπό μᾶς, θά συνεχίσουν τὸν ὄγκο γιά τὸ καλύτερο, γιά τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Τίποτα ἀξιο καὶ φωτεινό δέν πηγαίνει χαμένο στή ζωῆ. ’Αν είναι ὀφέλιμο στήν ἀνθρωπότητα, ἡ ίδεα του διαδίδεται, κι ἐκεῖ πού νομίζει κανεὶς πώς μπορεῖ νά χάθηκε, βλέπει ξαφνικά νά βλασταίνει καὶ νά δίνει νέους καρπούς.

Παρακολουθήσαμε τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου γένους, ἀπό τό πρώτο του έκκινημα ὡς τά χρόνια σχεδόν πού γεννήθηκε ὁ Χριστός, φέρνοντας τό θαυμασότερο μήνυμα στον κόσμο: τήν ἀγάπην.

Οἱ μεγάλοι πολιτισμοί τῆς Ἀνατολής δημιούργησαν πολλά καὶ θαυμαστά, ἀνέβασαν ἀφάνταστα τό ἐπίπεδο τῆς ζωῆς καί, μέ έχωριστή ἔγνοια γιά τήν πρακτική της πλευρά, αὐτήν προσπάθησαν νά καλυτερέψουν μέ ξέχα ἐπιτεύγματα (σελ. 76-77). Στίς τεράστιες ἐκείνες αὐτοκρατορίες, ὅπου ἡ ἀτομική ὑπαρξη, ὁ ἀνθρωπός, χανόταν μές στήν ἀτέλειωτη μάζα καὶ κανεὶς δέν ὑπολόγιζε τήν παρουσία του, δέν ἦταν δυνατό νά στραφεῖ ἡ προσοχή στό δικό του έσωτερικό πρόβλημα, στίς ἔγνοιες καὶ στίς ἀνησυχίες τῆς ψυχῆς του. ‘Εκατομύρια ἀνθρώποι ἥρθαν ἐτοι στή γῆ, γιά χιλιάδες χρόνια, τήν πότισαν μέ τό μόχθο τους, πάλεψαν νά τήν καλλιεργήσουν, νά θερίσουν, νά χτίσουν καὶ νά πολεμήσουν ἀκόμη γιά χάρη τοῦ βασιλιά τους, κι ἔφυγαν μέ ὑποχρεώσεις ἀτέλειωτες ὡς τήν τελευταία τους σπιγμή. Κανεὶς δέ συλλογίστηκε πώς ἦταν δυνατό νά ὑπάρχουν καὶ δικαιώματα γι' αὐτούς. Ζώντας μές στήν ἀργοκίνητη κρατική μηχανή τών ἀνατολικῶν κρατῶν, χάθηκαν μέσα της ἀνύνουμοι.

Οἱ Ἑλληνες πρώτοι ἀλλαζαν τελείως τή μοίρα τοῦ ἀτόμου. Στόν Ἑλληνικό πολιτισμό χρωστάει ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα τήν προβολή τοῦ Ἀνθρώπου σάν ἀξίας στή ζωῆ.

Στήν ἀγονη καὶ μικρή αὐτή γωνιά τής γῆς, μέ τή διάφανη ἀτμόσφαιρα καὶ τή γαλανή θάλασσα γύρω, γιά πρώτη φορά, ὅχι μόνο μίλησαν γιά τόν ἀνθρωπό, ἀλλά τού ἔδωσαν τή θέση του στή ζωῆ, τόν ἔκαμαν κέντρο τής γῆς. Πήρε τόσο πρωταρχική θέση στόν κόσμο, ὥστε μέ τή δική του μορφή είκονιστηκαν ἀκόμη καὶ οἱ θεοί.

Ο Ἑλληνικός κόσμος, στή γῆ τῆς Ἰωνίας, ἀνακάλυψε τό φιλοσοφικό στοχασμό, ἀναπτήθηκε γιά τήν ἀρχή τῆς ζωῆς καὶ θέλησε νά βάλει τόξη στή σκέψη. Σ' ἀλλες Ἑλληνικές πόλεις, ἀργότερα, θά προβληματισθεῖ γιά τόν ἴδιο τόν ἀνθρωπό καὶ τό σκοπό τῆς ζωῆς του, ἡ θά διατυπώσει τίς πρώτες ἀρχές τής ἐπιστήμης.

‘Αφού ὁ Ἑλληνικός κόσμος ἔβγαλε ἀπό τήν ἀνωνυμία χιλιετιῶν τό ἀτομο καὶ τό ἐλευθέρωσε, ἦταν φυσικό στήν Ἐλλάδα νά πάρει ἔκφραση μιά ἔννοια πρωτόφαντη: ἡ φιλοπατρία. ’Ο ἐλεύθερος ἀνθρωπός, ἐδῶ, ἥθελε νά παλεύει γιά τή διατήρηση τής γῆς του καὶ τής ἐλευθερίας του, καὶ νά τίς διαφεντεύει, ὅταν κινδύνευαν, γιατί είχε ινώσει βαθιά τήν ἀξία τους. ’Απαιτούσε ἀκόμη νά παίρνει μέρος στά κοινά, ὥστε νά ἔχει τό μέρος τής εὐθύνης του στήν ἔξελιξη τής πολιτείας. Στή Σπάρτη ἡ ἔννοια τής ἐλευθερίας ταυτίστηκε μέ τήν ἔννοια τής φιλοπατρίας: τό τέλειο πρότυπο τοῦ ἀνθρώπου μέ τό πρότυπο τοῦ πολίτη καὶ τοῦ στρατιώτη.

Τό πολίτευμα καὶ οἱ διάφορες μορφές του στὸν τόπο μας πήραν μορφὴ καὶ ἔξειλίχθηκαν. Ἡ ἀνανέωση ἦταν διαρκῆς. Δέν ύπάρχει ἐδῶ ἡ στατικότητα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ δημοκρατία, τέλος, στήν Ἀθήνα, στήν ἀνθηση τῆς, χάρισε τὴν ἐλευθερία στὸν πολίτη καὶ τὸν ἔκαμε ρήτορα, πολιτικὸν δικαιαστή.

Στὰ μεγάλα ἱερά καὶ στὰ γυμναστήρια τῶν πόλεων ἀναπτύχθηκε τὸ σωστό ἀθλητικό πνεῦμα καὶ θεωρήθηκε συνυφασμένη ἡ καλλιέργεια τῆς σκέψης μὲ τὴν ἀρμονική ἀνάπτυξη τοῦ κορμιοῦ.

Στούς ἀτέλειωτους πολέμους, ἐμφύλιους δυστυχῶς τούς περισσότερους, ἀναπτύχθηκε ἡ στρατιωτική τέχνη κι ὄργανώθηκε ἡ στρατηγική τακτική.

Στὰ ἀμέτρητα, τέλος, καλλιτεχνικά ἐργαστήρια τῆς Ἑλλάδας γεννήθηκε, ἀνθισε καὶ θαυματούργησε ἡ ὥραιότερη τέχνη τῆς ἀρχαιότητας, καὶ στήν Ἀθήνα σημειώθηκε τὸ ἀποκορύφωμά της κι εἰδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἡ ἀρμονικότερη στὸν κόσμο ἀρχιτεκτονικῆς. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα σχεδόν δέν ὑπῆρξε τέχνη στὴν περιοχὴ τῆς Εὐρώπης, πού νά μή δανείστηκε μορφές ἀπό τὴν Ἑλληνική καλλιτεχνική δημιουργία.

Στὸ Ἑλληνικό χώρῳ, τέλος, δημιουργήθηκε κάθε είδος ποίησης, γεννήθηκε τὸ θέατρο καὶ διαμορφώθηκε ἡ ιστορική σκέψη, πού κληροδότησαν στήν ἀνθρωπότητα μεγαλόπνια ἔργα.

Στὰ μεγάλα Ἑλληνιστικά βασιλεία ὄργανώθηκε, μέ κάθε εὐχέρεια, στὶς νέες πόλεις ἡ πολεοδομία καὶ στὰ Πανεπιστήμια τους μελετήθηκε μέ καθαρά ἐπιστημονικό τρόπο ἡ ἀνατομία, ἡ φυσιολογία, ἡ ἀστρονομία, τὰ μαθηματικά, ἡ γεωγραφία, ἡ ζωολογία καὶ ὅλες ἐπιστῆμες.

Ἀπό τὰ μεγαλύτερα καὶ πό σημαντικά δῶρα πού ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα κληροδότησε στὴν ἀνθρωπότητα, στάθηκε ἡ πλούσια κι ὄργανωμένη της γλώσσα. Χάρη στὸ M. Ἀλέξανδρο καὶ στὰ Ἑλληνιστικά βασιλεία, τῇ μίλοσαν ἐκατομμύρια ἀνθρωποί, καὶ μέ δικῆ της βοήθεια διαδόθηκε σ' ὅλο τὸν τότε κόσμο ἡ χριστιανική διδασκαλία. Σὲ πολλοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης, σήμερα ἀκόμη, οἱ βασικοὶ ὅροι στὶς εὐρωπαϊκές γλώσσες εἶναι Ἑλληνικοί.

Σὲ λίγους αἰώνες μέσα, στὸ μικρό κομμάτι τῆς γῆς, δπου ἀπλώνεται ἡ πατρίδα μας, ὁ μικρός ἀριθμητικά λαός της παρουσίασε τὸ «Ἑλληνικό θαῦμα», πού ἔμεινε κληρονομία αἰώνια τῆς ἀνθρωπότητας.

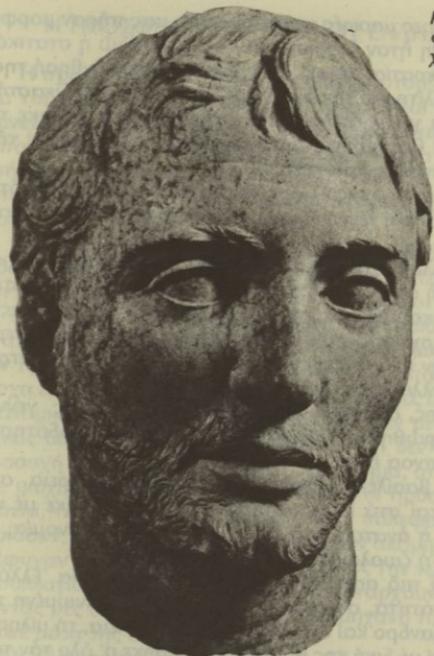
Κι αὐτὸς ὁ διλγάριθμος λαός ἀφῆσε πίσω του τὴ μνήμη ἐξαίρετων ἀνθρώπινων φυσιογνωμιῶν, πού στόλισαν μέ τὴν παρουσία τους τὴ γῆ καὶ πλούτισαν σὲ ἀνθρωπιά τὸν κόσμο.

Αὐτός ὁ ἴδιος λαός, παρ' ὅλες τοὺς τίς ἀφάνταστες ταλαιπωρίες, τίς ύποδουλώσεις πού πέρασε, καὶ τίς ποικιλόμορφες καταστροφές, κατοικεῖ συνέχεια τὴν ἴδια γῆ ὡς σήμερα, δίνοντας πάντα, στὸ μέτρο τῶν δυνάμεών του, τὸ σημάδι τῆς παρουσίας του στὶς μεγάλες ιστορικές σπιγμές.

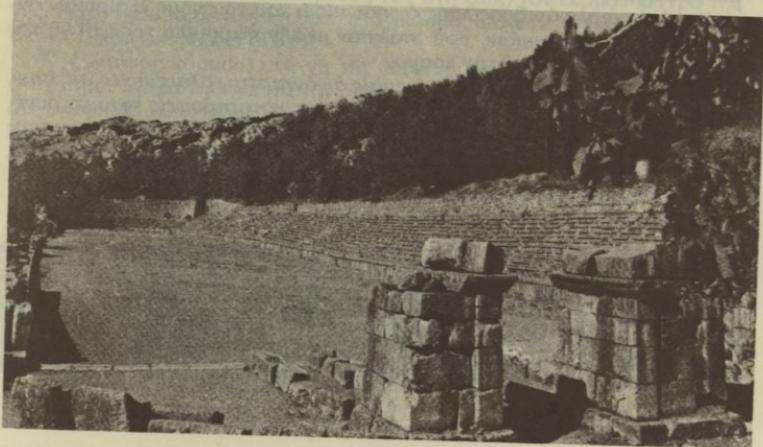

ΝΑΚΟΥ,

Κεφάλι ἀνδρικό σέ μάρμαρο. Ἐκφραστικό ἔργο τῶν Ἑληνιστικῶν χρόνων. Μουσεῖο Δελφῶν.

Τὸ Στάδιο τῶν Δελφῶν.

ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟ

Η ΡΩΜΗ ΚΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Τήν έποχή πού ό αρχαῖος Ἑλληνικός κόσμος, τόν 80 αι. π.Χ., ἄρχιζε νά γράφει μιάν ἀπό τίς πιό ξακουσμένες σελίδες τῆς ιστορίας του, δηλ. τό δεύτερο ἀποικισμό, στήν Κεντρική Ἰταλία ίδρυθηκε ἡ Ρώμη (753 π.Χ.). Η θαυμαστή αὐτή πόλη ἤταν ταγμένη νά κατορθώσει αὐτό πού ποτέ δέν ἔγινε στήν Ἑλλάδα πραγματικότητα: νά συχηματίσει, νά ὁργανώσει καί νά διατηρήσει μιά τεράστια καί ισχυρή αὐτοκρατορία, πού γιά πολλούς αἰώνες κυριάρχησε στήν μισή Εύρωπη καί σέ σημαντικό μέρος τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς.

Στό ξεκίνημά της ἡ Ρώμη ἤταν ἔνα ἀσήμαντο σύμπλεγμα συνοικισμῶν, κοντά στόν Τίβερη· οἱ ἄνθρωποι ὅμως πού πήραν τίς τύχες τῆς στά χέρια τους, ὅρισαν σοφούς νόμους (*ρωμαϊκό δίκαιο*) καί βρήκαν ἀκόμη τόν τρόπο νά διοικήσουν σωστά τό κράτος, πού σταδιακά ἀνάπτυξαν. Μέ τήν ἄξια νομοθεσία καί τό σπουδαῖο διοικητικό σύστημα πού ἐφάρμοσε τό ρωμαϊκό κράτος, ἀναδείχθηκε σέ μεγάλη δύναμη, καί μέ τή δική του δραστηριότητα κλείνει ἡ ιστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Ἄπο τίς σημαντικότερες προσφορές του στάθηκε τό ὅτι δέν ἀφησε νά χαθεῖ τό «Ἑλληνικό θαῦμα». «Οχι μόνο γεύτηκε κι ὠφελήθηκε ἀπό τά πλούσια δῶρα του, ἀλλά ἀπλόχερα τά σκόρπισε στούς χώρους ὅπου κυριάρχησε, στήν ἄλλη Εύρωπη.

Ἡ χάλκινη λύκαινα τοῦ Καπιταλίου (ἔχουν προστεθεῖ σέ νεώτερη ἐποχή τά δύο μικρά πού θηλάζουν – ὁ Ρώμος καί ὁ Ρωμύλος). Ἐτρουσκική τέχνη. 5ος π.Χ. αι. Παλάτσο τῶν Conservatori, στήν Ρώμη.

Η ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

1. Η ΧΩΡΑ

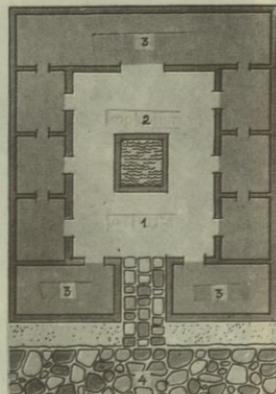
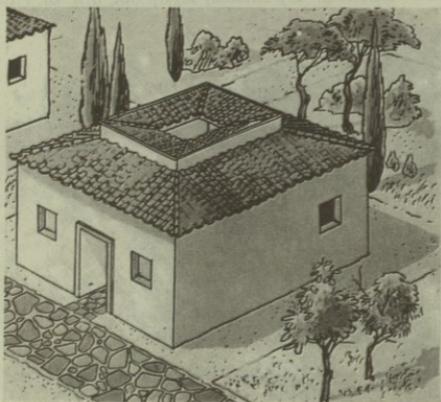
'Η γῆ καὶ ἡ φύση τῆς χώρας δέν ἔχουν μεγάλες διαφορές ἀπό τήν Ἑλληνική. Τό βόρειο μέρος της, μέ ἀκραίο σύνορο τίς "Ἀλπεῖς, «ἡ ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατία» τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων, μέ τή μεγάλη πεδιάδα τοῦ Πάδου, είναι τό πλουσιότερο μέρος τῆς χώρας. Στήν περιοχή αύτή κατοικοῦσαν οἱ Κέλτες (Γαλάτες), καὶ ὡς τό τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. δέν ἀνήκε στό ρωμαϊκό κόσμο.

Τό κεντρικό τμῆμα τῆς Ἰταλίας τό διασχίζει, ἀπό τό βορρά στό νότο, ἡ μεγάλη ὁροσειρά τῶν Ἀπεννίνων.

'Η ἀνατολική ἀκτή, πού ἀντικρίζει τήν Ἀδριατική, δέν ἔχει λιμάνια, ἀντίθετα μέ τή δυτική πού ἀνοίγεται στό Τυρρηνικό πέλασγος καί σχηματίζει σίγουρα καταφύγια γιά τά καράβια. Ἀνάμεσα στή δυτική καί στήν ἀνατολική ἀκτή ἡ ἐπικοινωνία ἦταν πολύ δύσκολη στήν ἀρχαιότητα.

Τρεῖς πεδιάδες ὑπάρχουν στό κεντρικό μέρος – τής Ἐτρουσίας (ἡ σημερινή Τοσκάνη), τοῦ Λατίου καί τής Καμπανίας. Δέν είναι ιδιαίτερα μεγάλες: ὅταν ὄμως ὁ ἀνθρωπός τίς ποτίσει μέ τό μόχθο του, μποροῦν ἀνετα νά τόν ζήσουν.

'Αναπαράσταση (ἀριστερά) καί διάγραμμα (δεξιά) ρωμαϊκοῦ σπιτου: 1. αὐλή, 2. δεξαμενή, 3. δωμάτια, 4. δρόμος.

Τό νότιο τμῆμα τῆς χερσονήσου ἡταν ἡ περιοχή τῆς Μεγάλης Ελλάδας. Τά παράλιά της γέμισαν ἑλληνικές ἀποικίες. "Ἐτσι, κι αὐτό τό κομμάτι χρειάστηκε νά τό κατακτήσει ἡ Ρώμη ύστερα ἀπό ἀγώνες, καὶ μόνο στόν 3ο αι. π.Χ. τό πῆρε στήν κατοχή της.

"Αντίθετα ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἡ Ἰταλία δέν ἔχει τήν ἀτέλειωτη ἀλυσίδα τῶν νησιῶν, πού ἀπό νωρίς, ἔξαιτίας τῆς πενίας, ἐσπρωξε τούς "Ἑλληνες νά ταξιδέψουν καὶ νά γίνουν ναυτικοί καί ἔμποροι. "Έχοντας ἔξασφαλισμένη, μέ τήν καλλιέργεια τῆς γῆς, τή διατροφή τους, οἱ Ἰταλιώτες δέν ἀναγκάστηκαν νά δοκιμάσουν τήν τύχη τους στή θάλασσα, κι ἡ ζωή τους γιά αἰώνες ἔμεινε κλειστή, περιορισμένη καὶ χωρίς κίνηση.

"Η γεωγραφική θέση τῆς Ρώμης ἡταν πραγματικά ἔξαιρετική. "Ασφαλισμένη στίς πλαγιές ἐφτά λόφων πού κυριαρχοῦν στήν πεδιάδα, ἐνώ ἀπέχει εἴκοσι σχεδόν χιλιόμετρα ἀπό τή θάλασσα, είχε τήν εύκολιά τῆς ἀμεσης ἐπικοινωνίας μέ τό Τυρρηνικό πέλαγος (μέ τόν Τίβερη πού ἡταν πλωτός).

"Ἀπό τό χώρο της φυσικά περάσματα ὀδηγοῦν, μές ἀπό τά 'Απέννινα, στήν 'Αδριατική, ἐνώ ἄλλος δρόμος τή συνδέει μέ τήν Καμπανία. "Η προνομιακή θέση τῆς ἔδινε τήν εύκαιριά νά ἐπικοινωνεῖ μέ δόλους τούς ἄλλους ἴταλικούς χώρους καὶ νά γίνει πρωτεύουσα τῆς Ἰταλίας, πρίν γίνει πρωτεύουσα μιᾶς τεράστιας αὐτοκρατορίας.

2. ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Πρίν ἀπό τό 2000 π.Χ. κατοικοῦσαν τήν Ἰταλία οι Λίγουρες. Τήν ἐποχή πού κατεβαίνουν στήν Ελλάδα οι ἑλληνικές φυλές, φτάνουν

Ταφικός τύμβος ἀπό νεκρόπολη τῆς Ἐτρουρίας. Οι τύμβοι αὕτου τοῦ είδους εἶναι ἀφθονοί καὶ χρονολογούνται στόν 5ο αι. π.Χ. Κάτω ἀπό τόν καθένα ύπαρχουν πολλοί ταφικοί θάλαμοι.

καί στήν ιταλική χερσόνησο οἱ Ἰταλιώτες, κλάδος τῆς ιδευρωπαϊκῆς φυλῆς. Ἀπ' αὐτούς ἄλλοι διάλεξαν τά πεδινά μέρη (Λατίνοι καὶ Καμπανοί) γιά νά κατοικήσουν, κι ἄλλοι (Σαμνίτες, Ὄμβριοι κ.ἄ.) ἐγκαταστάθηκαν στά ὁρεινά, ὅπου ἡ ζωή ἦταν δύσκολη, γ' αὐτό καί στίς κακές χρονιές ἔκαναν ἐπιδρομές στίς πεδιάδες.

Τίποτα τό ἀξιοσημείωτο δέν ξέρουμε νά ἔγινε στή χερσόνησο ὡς τόν 80 αι. π.Χ. Οἱ Ἰταλιώτες ζοῦσαν μιά ζωή μέτρια καί ταπεινή καί δέν ἔδιναν κανένα σημεῖο τῆς παρουσίας τους στόν ἄλλο κόσμο. Οἱ προστριβές ἀνάμεσα στίς διάφορες φυλές τοῦ τόπου στάθηκαν τελείως ἐσωτερική ὑπόθεση καί χάθηκε ἀκόμη καί ἡ θύμησή τους.

Τόν 80 ὅμως οιώνα ἔρχονται στήν Ἰταλία δύο ξένοι λαοί: οἱ Ἐτρούσκοι καί οἱ Ἑλληνες, καί χάρη σ' αὐτούς ἀλλάζει ἡ ιστορική μοίρα τῆς χερσονήσου.

*Η ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων.

Φθάνοντας οἱ Ἑλληνες ὡς τή Νάπολη καί τήν Κύμη, πρώτα πρώτα χάρισαν μέ τό ἀλφάβητό τους τό μέσο νά ἐκφράζονται γραπτά οἱ ἀνθρωποι τοῦ τόπου. "Υστερα, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους, ἡ ἔξοχη τέχνη τους, πού γέμισε μέ ναούς τό χώρο ἀπό τήν Ποσειδωνία ὡς τόν Ἀκράγαντα καί τό Σελινούντα, διαπότισε σιγά-σιγά τή ζωή τῶν Ἰταλιωτῶν κι ἀσκήσει τεράστια ἐπίδραση πάνω τους. Ἡ ἴδια τους ἡ θρησκεία, μέ θεούς πού δέν είχαν πρόσωπο καί ιστορία, πλουτίστηκε κι ἀναπτύχθηκε μέ τῶν ἐλληνικῶν θεῶν τίς μορφές καί τούς μύθους.

3. ΟΙ ΕΤΡΟΥΣΚΟΙ

Τόν 80 οιώνα ἵσως, στή σημερινή περιοχή τῆς Τοσκάνης, φτάνει ἔνας λαός παράξενος, ἀγνωστης ἀκόμη καταγγγής, οἱ Ἐτρούσκοι. Ἡρθαν ἀπό τήν περιοχή τοῦ Αιγαίου καί οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες τούς ἔλεγαν Τυρρηνούς. Ὅπηρεν πραγματική εὐλογία γιά τόν τόπο, ὅπως δείχνουν σήμερα οἱ ἀνασκαφές. Κι αύτοί ἐκφράστηκαν γραπτά μέ τούς χαρακτήρες τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ γλώσσα τους ὅμως εἶναι ἀκόμη ἀγνωστή.

*Εξάπλωση
ἔργα τῶν Ἐτρούσκων.

Οἱ Ἐτρούσκοι ἔδειξαν διαθέσεις κατακτητικές τόν 70 αι. π.Χ. Κυριάρχησαν στό βορρά ὡς τίς "Ἀλπεις κι ἀπλώθηκαν στό νότο ὡς τήν Καμπτανία. Ἀνάπτυξαν σπουδαῖο ἐμπορικό ναυτικό κι ἔξουσιάζοντας τούς στεριανούς ἐμπορικούς δρόμους, ἀπό όπου ἐρχόταν ἥλεκτρο* καί κασσίτερος, πλούτισαν ἀφάνταστα. Τό ἀπλωμά τους στό νότο τούς ἔφερε σέ ἐπαφή μέ τούς Ἑλληνες. Γνώρισαν, ἔτοι, τήν ἐλληνική ἀρχαική τέχνη κι ἐπηρεάστηκαν ἀπό τίς μορφές τῆς.

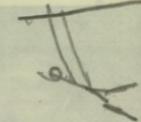
"Ἡεραν νά φτιάχνουν κανάλια κι: ἔτοι ρύθμισαν τό πότισμα τῶν χωραφιῶν καὶ ἀποκήραναν τούς χώρους πού είχαν ἐλη. Ἡταν ἔξοχοι χαλκοπλάστες, σπουδαῖοι ζωγράφοι καί μέ πηλό κατασκεύ-

Οι Ρωμαίοι κατέλαβαν από την Αίγανη.

Οι νέοι.

Ταρακούνια με

Τοιχογραφία από έτρουσκικό τάφο με τόξο πρόσωπο τής Βέλια, πορτραίτο νεκρού. Πρόκειται για ένα από τα έλαχιστα έτρουσκικά έργα που έχουν καθαρά κλασική γραμμή. Προσέξτε τη δύναμη του βλέμματος. Άρχες 4ου π.Χ. αι. Τάφος François στο Βούλτσι.

αζαν ώραια ἀγάλματα, σαρκοφάγους καὶ τεφροδόχα ἀγγεῖα. Στήν ἀρχιτεκτονική τους χρησιμοποίησαν τό τόξο. καὶ τό θόλο.

Οι Ἐτρούσκοι ἦταν λαός πού ἤξερε καὶ λαχταρούσε νά χαρεῖ τή ζωή. Ἀγαποῦσαν τό κυνήγι, τό χορό, τά συμπόσια καὶ τή μουσική.

Στήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ἀρχίζει νά πέφτει ἡ δύναμη τους καὶ τόν 4ο αι. ἀρχίζει ἡ διάλυση τοῦ ἐφήμερου, ἀλλά ισχυροῦ κράτους τους.

Οι Ἐτρουσκικός πολιτισμός ρίζωσε βαθιά στά πρώτα βήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. "Ετοι δ, τι ἔδωσαν οἱ μακρινοί Λίγουρες καὶ ἡ πολύτιμη προσφορά τῶν Ἐτρούσκων καὶ τῶν Ἑλλήνων τής Μεγάλης Ἐλλάδας στάθηκαν ἡ ἀρχή καὶ τά στέρεα θεμέλια πού πάνω τους ἔστησε τό λαμπρό της οἰκοδόμημα ἡ Ρώμη.

4. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Ἡ ἀρχή τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας χάνεται στήν περιοχή τοῦ μύθου

"Ιδρυση τῆς Ρώμης.

(γιατί ή πρώτη ρωμαϊκή ίστορία γράφτηκε όχτώ σχεδόν αιώνες αργότερα). Λένε, πώς ή Ρώμη ιδρύθηκε τό 753 π.Χ. από τόν άπογονο τού Τρωικοῦ ἥρωα Αίνεια, τό Ρωϊόλο (αύτόν καί τόν ἀδελφό του τό Ρώμο τούς μεγάλωσε μιά λύκαινα). Έκείνος χάραξε τή γραμμή τών τειχών της καί φρόντισε νά ἔρθουν ἄνθρωποι νά τήν κατοικήσουν.

"Υστερά άναφέρεται πώς τήν κυβέρνησαν ἔξι βασιλιάδες Ἐτρούσκοι καί Ρωμαῖοι. Ο τελευταῖος, ὁ Ταρκύνιος ὁ Ὑπερήφανος, ἔχασε τό θρόνο τό 509 π.Χ., ὅταν ξεσκάθηκαν ἐναντίον του οι κάτοικοι, κατάργησαν τή βασιλεία καί καθιέρωσαν ἀριστοκρατικό πολίτευμα, πού οι Ρωμαῖοι τό ὄνόμαζαν δημοκρατία.

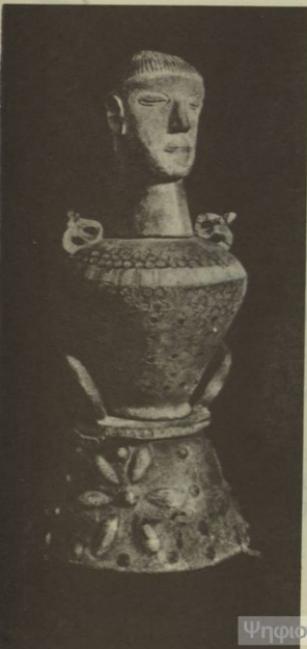
Τήν πραγματική ἀλήθεια, πού κρύβεται πίσω ἀπό τούς μύθους, τήν ἀποκαλύπτουν οι ἀνασκαφές πού ἔφεραν στό φῶς, πάνω στόν Παλατίνο καί στούς γειτονικούς του λόφους, στή Ρώμη, φτωχούς συνοικισμούς (μέ μικρές στρογγυλές καλύβες) ἀπό τό 10ο ὥς τόν 8ο αι. π.Χ.

Φαίνεται πώς ὅταν κατάκτησαν οι Ἐτρούσκοι τό Λάπιο, τόν 7ο αι. π.Χ., ἔκαμαν ἔνα είδος συνοικισμοῦ (ὅπως στήν Ἀθήνα ὁ Θησέus) καί, μαζεύοντας τούς κατοίκους τών γύρω χωριών, τούς ἔφεραν νά κατοικήσουν στήν πόλη πού ἴδρυσαν. Οι Ἐτρούσκοι, πιστεύεται, πώς στάθηκαν οι πραγματικοί ἰδρυτές τῆς Ρώμης. Τήν ἐποχή αὐτή πραγματώνονται σπουδαῖα ἔργα: ἀποδημονταντά τά ἔλη στήν περιοχή ὅπου ἀργότερα ἔγινε η Ρωμαϊκή Ἅγορά, χτίζεται

τεφροδόχο ἄνθρωπομορφό ἄγγειο (ἀποδίδεται τό πορτραΐτο τοῦ νεκροῦ), πάνω σέ κάθισμα. Τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αι. Ἐργό ἐτρουσκικό. Βρέθηκε στό Κιούζι. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας.

Τεφροδόχο ἄνθρωπομορφό ἄγγειο (ἀποδίδεται τό πορτραΐτο τοῦ νεκροῦ), πάνω σέ κάθισμα. Τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αι. Ἐργό ἐτρουσκικό. Βρέθηκε στό Κιούζι. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας.

Πήλινη ἐτρουσκική σαρκοφάγος μέ δόσωμα στό κάλυμμα τῆς τά ἀγάλματα τοῦ νεκροῦ ζεύγους. 510 π.Χ. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ναός τοῦ Δία στό Καπιτώλιο, κατασκευάζεται ἡ cloaca maxima* καὶ ὁ μεγάλος ιππόδρομος γιά τούς ὄγώνες.

Γύριος στά τέλη τοῦ δου αἰ. π.Χ. οἱ κάτοικοι τοῦ Λατίου ἐπαναστατοῦν καὶ διώχνουν τούς Ἐτρούσκους ἀπό τή χώρα τους.¹ Από τή στιγμή ἐκείνη οἱ ρωμαῖοι ἀρχίζουν μέ αφάνταστη ἐπιμονή νά προσπαθοῦν, ἀρχικά, νά αὐξήσουν τόν πληθυσμό τῆς πόλης, κι ὅπερα συστηματικά νά κυριαρχήσουν σ' ὅλοκληρο τό Λάτιο καὶ νά ἔξουδετερώσουν τούς ἄλλους γειτονικούς λαούς [Οὐόλακους, Αἴκουους, Σαβίνους, Σαμνίτες καὶ τούς Ἐτρούσκους], πού συχνά ἔκαμπαν ἐπιδρομές στή χώρα τους.

Τήν ἐποχή τῆς βασιλείας διαμορφώθηκαν στή Ρώμη τρεῖς τάξεις: οἱ πατρίκιοι (οἱ παλαιές ρωμαϊκές οἰκογένειες), κλεισμένοι αὐτηρά σέ γένη, οἱ πελάτες (φτωχοί ἐλεύθεροι πολίτες) πού τούς πρόσφεραν τήν προστασία τους οἱ πατρίκιοι (μέ τόν καιρό ὅμως ἡρθαν σέ ἐπιμειξία κι ἐνώθηκαν σέ μιά τάξη μαζί τους), καὶ οἱ πληβεῖοι (ὅδοι ὅσοι ἔγιναν κάτοικοι τῆς Ρώμης, σέ νεώτερες περιόδους. Δέν ἀνήκαν στά γένη καὶ δέν είχαν πολιτικά δικαιώματα).

Τήν ἐποχή τῆς βασιλείας κυβερνάει ὁ βασιλιάς μέ τή Σύγκλητο. (Τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἀρχηγοί τῶν γενῶν). Ἐκείνοι καλοῦν τήν Ἐκκλησία (ἐπαιρναν μέρος μόνον οἱ πατρίκιοι) πού, ὅπως ἡ Ἀπέλλα στή Σπάρτη, «διά βοῆς» συμφωνεῖ ἡ διαφωνεῖ μέ τίς προτάσεις τοῦ βασιλιᾶ.

“Υστέρα ἀπό τήν κατάργηση τῆς βασιλείας, ἡ ἔξουσία περνάει ὅλοκληρωτικά στά χέρια τῶν πατρικίων.

KYRIA SΗMEIA

1. Ἡ Ρώμη ὀργάνωσε μιάν ἀπέραντη αὐτοκρατορία πού ἔζησε γιά πολλούς αἰώνες χάρη στή σοφή νομοθεσία καὶ στό λαμπρό διοικητικό σύστημα.

2. Οἱ ἀρχές τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας είναι σκοτεινές.

3. Ἀρχικά, ἡ χερσόνησος κατοικήθηκε ἀπό τούς Λίγουρες. Στήν περόδο πού κατεβαίνουν οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι στό Νότο, ἔρχεται στήν Ἰταλία μιά φυλή τους, οἱ Ἰταλιώτες.

4. Οἱ παλιοί Λίγουρες μέ τούς Ἰταλιώτες σχημάτισαν τόν πληθυσμό τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου.

5. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς χώρας ὄφειλεται στούς Ἑλληνες καὶ στούς μυστηριώδεις Ἐτρούσκους. Καί τῶν δύο ἡ παρουσία πρόσφερε ἀφάνταστα στή διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας.

Οι ρωμαῖοι κυριαρχοῦν στό Λάτιο.

Οι τάξεις.

Σύγκλητος καὶ Ἐπαληφαία.

6. Ἡ Ρώμη ιδρύθηκε, σύμφωνα μέ τούς μύθους, τό 753 π.Χ.

7. Πρῶτο της πολίτευμα στάθηκε ἡ βασιλεία πού καταλύθηκε τό 509 π.Χ. "Υστερα, καθιερώνεται ἡ δημοκρατία.

8. Τρεῖς τάξεις ύπηρχαν τόν καιρό τῆς βασιλείας στήν ἀρχαία Ρώμη: οἱ πατρίκιοι, οἱ πελάτες καὶ οἱ πληβεῖοι. Μαζί μέ τό βασιλιά κυβερνούσε ἡ Σύγκλητος. Στήν Ἐκκλησίᾳ ἐπαιρναν μέρος μόνον οἱ πατρίκιοι.

KEIMENA

1. Ο Ρωμύλος καθιερώνει τούς πρώτους θεσμούς:

«Ἄφοῦ, λοιπόν χτίστηκε ἡ πόλη, πρώτα-πρώτα, διαίρεσε σέ συντάγματα στρατιωτικά ὀλόκληρο τό πλῆθος τῶν ἐνηλίκων· καί κάθε σύνταγμα τό ἀποτελούσαν τρεῖς χιλιάδες πεζοί, τριακόσιοι ἵππεις κι ὄνομαζόταν λεγεύν... Ἐκατό, τούς καλύτερους, ἀνάδειξε βουλευτές κι αὐτούς τούς ὄνόμασε πατρίκιους καὶ τό σύστημά του Σύγκλητο (Σενάτον). Καί Σενάτος είναι ἡ Γερουσία. Οι βουλευτές πάλι ὄνομάστηκαν πατρίκιοι σύμφωνα μέ ὅσα λένε αὐτοί οἱ ἴδιοι γιατί ἡταν παιδιά γνήσια...».

Πλουστάρχου, «Ρωμύλος», κεφ 13 ('Απόδοση Α.Κ.)

Τοιχογραφία ἀπό τό ἑωτερικό ἔτρουσκού τάφου. Παριστάνονται φτερωτές μορφές πού μεταφέρουν τίς ψυχές τῶν νεκρῶν.

2. [‘Ο πλοῦτος τῶν Ἐτρούσκων:

«Η δύναμη της Ετρούριας ήταν τόσο μεγάλη ώστε η φήμη του άνωματός της γέμιζε όχι μονάχα τη γῆ αλλά και τίς θάλασσες κατά μήκος της Ιταλίας, άπό τις «Αλπεις ώς το στονέ της Μεσογήνης... Τό μεγαλύτερο τών Ετρούρων έπιβεβαιώνεται από τα έλληνικά άνωματα πού οι «Ιταλοί δίνουν στις θάλασσες πού περιβάλλονται τη χερσόνησο: Λένε τη μάρτυρα θάλασσα Τοσκάνη (τό Τυρρηνικό πέλαγος), από τό άνωμα αύτού του έθνους και τήν αλλη θάλασσα Αδριατική, από τό άνωμα του Άδρια, μιάς αποικίας της Τοσκάνης...»

Οι Ἐπρόσκοι ἐγκαταστάθηκαν σε δύο ὁμάδες ἀπό δύοτεκα πόλεις, στήν ἀρχῇ ἀπό τὰ Ἀπέννινα, ὅπερα ἔστειλαν πέρα ἀπό τὰ Ἀπέννινα κι ἐκαμψάν ἀποικίες τίς πόλεις πού είχαν ἀλλοτε. Αὔτες οἱ ἀποικίες ἐπισαν δόλοκληρη τῇ χώρᾳ, ἀπό τὸν Πάδο ὡς τὶς Ἀλπεις, ἐκτός ἀπό τὸ τρίγυνο πού κατέχουν οἱ Βενετοί, πού κατοικοῦν δόλογυρα στό κόλπο»].

Τίτος Λίβιος 1, 2 καὶ 5, 33 (Έλεύθερη ἀπόδοση Α.Κ.)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

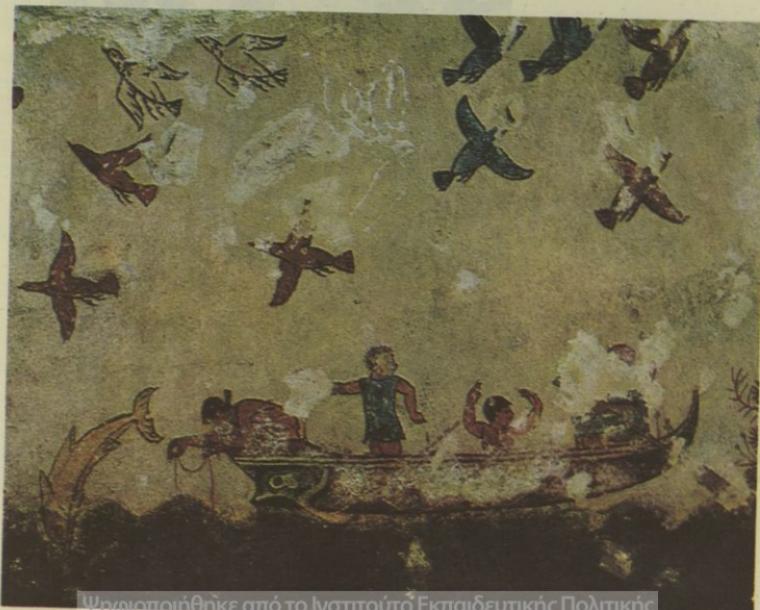
1. Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Έπιδρομή τών Γαλατών.

Πρίν σταθεροποιηθεί ἡ ρωμαϊκή κυριαρχία στό Λάτιο ἡ πόλη κινδύνεψε σοβαρά ἀπό τή μεγάλη ἐπιδρομή τῶν Γαλατῶν, πού τὸν 40 αἰώνα, φτάνοντας ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς, τὴν πολιόρκησαν, τή λεηλάτησαν καὶ τήν πυρπόλησαν. Μόνο τό Καπιτώλιο δέν κατόρθωσαν νά κυριέψουν. Οἱ κάτοικοι ἀντιμετώπισαν μέ γενναιότητα τή γαλατική ἐπιδρομή, πού ἡ μνήμη τῆς διατηρήθηκε γιά καιρό, καὶ πλῆθος θρύλοι πλέχτηκαν γύρω τῆς.

Σκληρή στάθηκε ἡ προσπάθεια τῶν Ρωμαίων νά καταλάβουν δόλοκληρη τή χερσόνησο. Γιά πολλά χρόνια πάλεψαν μέ τούς γενναίους Σαμνίτες (γιά τήν κατοχή τῆς Καμπανίας) καὶ μέ τούς Ἐτρούσους (μία πόλη τους, οἱ Βήιοι, κυριεύτηκε ὑστερα ἀπό δεκάχρονη πολιορκία). Γύρω στά 295, είχαν κατορθώσει οἱ Ρωμαῖοι μέ τή μαχη-

Οἱ ἑτρουσικοί τάφοι ἦταν ὀλόκληρα κτίσματα μέ δωμάτια πού ὅτικοι τους ἦταν ὀλοζωγράφιστοι μέ μεγάλη μάλιστα ποικιλία θεμάτων: θρησκευτικών, ἀθλητικών, ἄπο την ἀπλή καθημερινότητα. Οἱ τοιχογραφίες αὐτές τῶν παλαιοτέρων τάφων, σέ ἀρκετά σημεῖα, γεμάτες ἀπηχήσεις ἀπό τήν ἀρχαία ἐλληνική ζωγραφική, ιδίως στά χρώματα καὶ στή σύνθεση, ἀποτελούν σπουδαία μαρτυρία γιά τή χαμένη, σήμερα, μνημειακή ζωγραφική στήν Ἐλλάδα. Στήν είκόνα μας, τέσσερις ἀνδρες φαρέύουν ἀπό τής Ταρκουνία. Γύρω στά 520-510 π.Χ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τικότητα καί τήν ἐπιμονή τους νά ἐκμηδενίσουν τή δύναμη τῶν Ἐτρούσκων καί νά γίνουν κύριοι τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας.

Ἡρθε, ὕστερα, ἡ σειρά τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς χερσονήσου. Μιά·μιά ἔπεσαν στά χέρια τῶν Ρωμαίων. Ὁ Τάρας μόνο, στήν προσπάθειά του νά γλιτώσει, κάλεσε τὸν Πύρρο γιά βοήθεια, πού δέν κατόρθωσε, ὥστόσ, νά τὸν σώσει. Μόλις ἐκεῖνος ἔφυγε στήν Ἐλλάδα, πήραν οἱ Ρωμαῖοι τὴν πόλη (272), ὕστερα τὸ Ρήγιο (270), κυριαρχώντας ἔτσι καί στήν Κάτω Ἰταλία.

Ἡ ἔξαπλωση τοῦ κράτους στή χερσόνησο στοίχισε μεγάλη προσπάθεια καί πολὺ αἷμα στούς Ρωμαίους. Οἱ πόλεμοι μέ τούς ἄλλους λαούς δέν ἦταν πάντοτε νικηφόροι, κάποτε μάλιστα δοκίμασαν καί μεγάλες ταπεινώσεις. Ἀν τελικά κατόρθωσαν τὸ σκοπό τους, είναι γιατί ὁργάνωσαν θαυμάσια τὸ στρατό τους, πού ἔδειξε πάντα θάρρος, πειθαρχία καί ἀκατάβλητη ἐπιμονή. (Στρατιώτες πήγαιναν μόνον ὅσοι εἶχαν περιουσία, γιά νά νιώθουν τήν ἀνάγκη, ὑποστηρίζοντάς την, νά παλεύουν καί γιά τῆς πόλης τους τή σωτηρία). Στούς ἀγώνες αὐτούς πρόβαλαν τά βασικά προτερήματά τους, πού σ' δλη τή διάρκεια τῆς ιστορίας τους βοήθησαν νά ἀναδείξουν σέ μεγάλη δύναμη στὸν κόσμο τή Ρώμη.

Ὀργάνωση στρατοῦ.

2. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Ἀν τό ρωμαϊκό κράτος ἀπέκτησε ἐνότητα Ζηλευτή, είναι γιατί ἔξαρχῆς οἱ Ρωμαῖοι φρόντισαν νά ρυθμίσουν τή σχέση τῆς πόλης τους μέ τούς κατακτημένους. Βασική τους ἀρχή στάθηκε νά ἐμποδίσουν, μέ κάθε τρόπο, συνεννόηση τῶν ἄλλων πόλεων ἐναντίον τους. Γ' αὐτό, ἀνάλογα μέ τήν περίσταση, πρόσφεραν καί ὄρισμένα δικαιώματα στούς πολίτες τῶν ἄλλων πόλεων, ἀλλοῦ περισσότερα καί ἀλλοῦ λιγότερα, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργοῦνται ἔχθρες καί ἀντιζηλίες καί νά ἀποφεύγεται κοινή δράση ἐναντίον τῆς Ρώμης σέ κρίσιμες περιστάσεις.

Σιγά·σιγά, τά δικαιώματα πού παραχωροῦσαν, δημιουργοῦσαν σύνδεσμο τῶν νέων πόλεων μέ τή Ρώμη, κι ἐνιωθαν οἱ κατακτημένοι μέ τόν καιρό συνυφασμένη μαζί τῆς τήν ὑπαρξή τους.

Γιά τήν ἐπίβλεψη τῶν πόλεων ὀργανώθηκε λαμπτρό δίκτυο πρός δλες τίς κατευθύνσεις. Μ' αὐτό τὸν τρόπο ὁ ρωμαϊκός στρατός μποροῦσε νά κινεῖται γρήγορα, ὅταν τόν καλοῦσε ἡ ἀνάγκη. Ταυτόχρονα καί τό ἐμπόριο ὠφελήθηκε ἀφάνταστα, γιατί ἡ ἐπικοινωνία σέ δλη τή χερσόνησο, ἀπό τή μιά ἀκρη στήν ἄλλη, ἦταν εὔκολη καί σύγουρη.

3. ΟΙ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Υπατοι. Τή θέση τοῦ βασιλιά, στήν ἐποχή τῆς δημοκρατίας, τήν πῆραν οἱ δύο ὑπατοι. Στά χέρια τους εἶχαν, στήν ἀρχῇ, ὅλη τήν ἔξουσία (ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ, πρόεδροι στή Σύγκλητο καί στή Ἐκκλησία καί ἀνώτατοι θρησκευτικοί καί δικαστικοί ἀρχοντες). Ἡ ἐμφάνισή τους ἀπόπνεε μεγαλοπρέπεια. Κάθονταν σέ ἐλεφάντινο θρόνο, φοροῦσαν τήβεννο, καί τούς ἀκολουθοῦσαν οἱ δώδεκα ραβδοῦχοι. Ἀλλαζαν κάθε χρόνο.

Δικτάτορας. "Οταν τό κράτος κινδύνευε, γιά τήν ἀμεσότερη ἀντιμετώπιση τῆς περίστασης, διάλεγαν οἱ ὑπατοι ἔνα μόνο ἀνώτατο ἀρχηγό, τό δικτάτορα, πού δέν εἶχε ὅμως δικαίωμα νά κυβερνήσει πάνω ἀπό ἔξι μῆνες.

Σύγκλητος. Εἶχε πολύ μεγάλη δύναμη καί ὑπῆρξε τό ἀξιοθαύμαστο πολιτικό σῶμα πού στερέωσε τό ρωμαϊκό μεγαλεῖο. Ἁταν ἐνσάρκωση τῆς ἴδιας τῆς συνέχειας τοῦ κράτους. Μέ τή σταθερότητα καί τή σύνεσή της ἐσωσε τήν πόλη, στίς δυσκολότερές της στιγμές, τούς πρώτους αἰώνες τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Οι συγκλητικοί ἡταν ἰσόβιοι καί ἐπρεπε νά εἶχαν προϋπηρετήσει ὡς ἀνώτατοι ἀρχοντες στήν πολιτεία. "Ἐτσι, ἔχοντας ἀποκτήσει πείρα καί ὥριμοι πιά στήν ἡλικία, μποροῦσαν νά ὠφελοῦν τό κράτος μέ τίς σκέψεις τους. Στάθηκαν ἡ πνοή τῆς Ρώμης κι ἡ ἀσφάλειά της. Ἀγρυπνοι γιά τή σωστή τήρηση τῆς παραδοσῆς, παρακολουθοῦσαν ὅλη τή ζωή (τήν οἰκονομική συνήθωσ) κι ἡταν φύλακες τῆς θρησκείας. Αύτοί ὄριζαν τήν ἔξωτερική πολιτική, δέχονταν τούς πρεσβευτές, καί πάντοτε ἡ μεγαλόπρεπη κι ἐπιβλητική ἐμφάνιση τους θάμπωνε τούς ξένους. Συνεδρίαζαν στό Βουλευτήριο ἡ σ' ἔνα ναό κι οἱ ἀποφάσεις τους λέγονταν «συγκλητικά δόγματα».

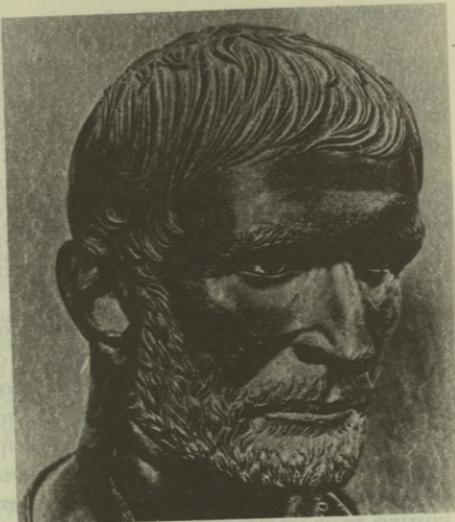
Ἐκκλησίες. Τρίτο σῶμα τῆς Δημοκρατίας στάθηκε ἡ Ἐκκλησία. Μέ τόν καιρό, ὅμως, διαμορφώθηκαν τριάν ειδῶν «Ἐκκλησίες». Ἡ παλαιότερη δέν εἶχε ἔξουσία. Οι δύο ἄλλες, ὅμως, ψήφιζαν τούς νόμους καί ἔξελεγαν τούς ἀρχοντες.

Ἀργότερα, διαμορφώθηκαν κι ἄλλες ἔξουσίες: οἱ ταμίες, οἱ πρατορες, οἱ ἀνθύπατοι, οἱ τιμητές (ἡταν οἱ σπουδαιότεροι).

4. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΠΛΗΒΕΙΩΝ

Γιά δυό αἰώνες μέ σταθερότητα - χαρακτηριστική ρωμαϊκή ἀρετή - ἀγωνίστηκαν οἱ πληβεῖοι νά ἀποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα. Ἀπό τά πρώτα τους αἰτήματα ἡταν νά τούς χαρίσουν τά χρέι πού εἶχαν κάμει οἱ οἰκογένειές τους ὅσο αύτοί ἐλειπαν στούς ἀδιάκοπους πολέμους τῶν πρώτων χρόνων. Πολλοί εἶχαν χάσει καί τήν ἐλευθερία τους ἀκόμη κι εἶχαν γίνει δοῦλοι τῶν δανειστῶν τους.

Ρωμαϊος πατρίκιος. Άξιόλογο χάλκινο πορτραίτο του 3ου π.Χ. αι. Μουσείο του Καπιτωλίου στή Ρώμη.

Οι δήμαρχοι.

Η Δωδεκάδελτος.

‘Η μεγαλύτερη ἐπιτυχία τῶν πληβείων στάθηκε ἡ ἀναγγώριση μιᾶς νέας ἔξουσίας, τῶν δημάρχων, πού ἀποκλειστικό ἔργο τους ἦταν ἡ ἔξασφάλιση τῶν συμφερόντων τῶν πληβείων. Ἡταν πρόσωπα ιερά, καὶ σκληρές τιμωρίες ὅριστηκαν γιά κείνους πού θά ἔδειχναν τῇ διάθεση νά τούς προσβάλουν. Σέ περίπτωση πού οι δήμαρχοι δέ συμφωνοῦσαν μέ μιά πρόταση, γιατί ἔβρισκαν πώς ἦταν εἰς βάρος τῶν πληβείων, είχαν δικαιώμα νά ἀρνηθοῦν νά ψηφίσουν (τό βέτο*). Ὁπως κι οἱ ἄλλοι ἀρχοντες (έκτος ἀπό τούς τιμητές καὶ τούς συγκλητικούς) ἄλλαζαν κάθε χρόνο, κι ἀπό δυό στήν ἀρχῇ ἔγιναν στό τέλος δέκα.

Τό 450 π.Χ. κατόρθωσαν οι πληβεῖοι νά ἐπιτύχουν τήν ἐπίσημη καταγραφή τῶν νόμων, γιά νά μποροῦν νά παρακολουθοῦν τήν ἀπονομή τῆς δικαιούσυνης. Η νομοθεσία ὀνομάστηκε Δωδεκάδελτος, γιατί χαράχτηκε πάνω σέ δώδεκα χάλκινες πλάκες (δέλτους).

Μέ τή βοήθεια τῶν δημάρχων καὶ μέ ἀδιάκοπους πολιτικούς ἀγῶνες κατόρθωσαν σιγά-σιγά οἱ πληβεῖοι νά μειώσουν τήν τεράστια ἀπόσταση πού τούς χώριζε ἀπό τούς πατρικίους. Ἀπέκτησαν μέ τόν καιρό πολιτικά δικαιώματα καὶ, τέλος, ἔξισώθηκαν τελείως μαζί τους.

5. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ

Οι Ρωμαῖοι ὑπῆρξαν λαός μεθοδικός καὶ λογικός. Είχαν ἐπιμονή καὶ ὑπομονή κι ἀγωνίζονταν φλογερά νά βροῦν τό δίκιο τους, ὅταν

τούς ἀδικοῦσαν (γι' αὐτό καί ἀνάπτυξαν σπουδαία νομοθεσία).

Τά πρώτα χρόνια τό κράτος τους ἦταν γεωργικό. Ζούσαν σέ απλά σπίτια κοντά στά κτήματά τους, ἔτρωγαν καί ντύνονταν λιτά καί εἶχαν μεγάλο σεβασμό γιά τούς θεούς, γιά τό κράτος καί γιά τήν οἰκογένεια. Δέν ἀγαποῦσαν ιδιαίτερα τίς συζητήσεις· ἦταν πολύ ἐργατικοί κι ἀφοσιωμένοι στό καθῆκον τους. Ἡ κάθε μέρα δέν ἀλλαζε ἀπό τήν προηγουμένη κι ἔτσι συνήθισαν στήν ἡρεμη καί ἡσυχη ζωή. Σπάνια πήγαιναν στήν πόλη, καί μόνο ὅταν ἦταν ὀνάγκη γιατί, καθώς δέν ἀνάπτυξαν ποτέ πολλή φαντασία, δέν ἀγαποῦσαν τίς ἀλλαγές.

Ἡ ρωμαϊκή οἰκογένεια ἦταν ἱερή σχεδόν. Ὁ πατέρας σάν ἀρχηγός της θυσίαζε στούς ἐφέστιους θεούς, στό βωμό τοῦ σπιτιοῦ· ὅλα τά μέλη τόν σέβονταν καί ὀφειλαν ὑπακοή στίς προσταγές του. Μεγάλη θέση εἶχε ἡ οἰκοδέσποινα. Τό σπίτι, γενικά, κι ἡ οἰκογένεια ἦταν ἔνας μικρός κλειστός κόσμος καί ἡ ζωή του κι ἡ κίνησή του πορευόταν πάνω σέ αὐστηρούς κανόνες, πού γνώριζαν νά τούς ὄριζουν οἱ ἀρχηγοί τῆς οἰκογένειας σωστά, μέ τά ἔξαιρετικά ὄργανωτικά τους χαρίσματα πού ἀνάδειξαν ὡς λαό τούς Ρωμαίους. Ἡ πατρική ἔξουσία (patria potestas) εἶχε ἀπόλυτη ἀξία καί τήν ἀναγνώριζαν ὅλα τά μέλη τῆς οἰκογένειας. *

Οι θεοί τους ἦταν πολλοί καί τούς προξενοῦσαν φόβο. Στήν ἀρχή δέν εἶχαν μορφή οὔτε ιστορία. "Υστερα ἀπό τή γνωριμία τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας συνδύασαν δικές τους θεότητες μέ τούς Ἑλληνικούς θεούς, ἔφτιαξαν ἀγάλματά τους κι ἐπλεξαν μύθους γύρω τους. Ἡ δεισιδαιμονία* βάραινε πολύ στή ζωή τῶν Ρωμαίων.

Προσκολλημένοι οι Ρωμαῖοι στήν ίδεα τοῦ γένους, μέ βαθύτατο σεβασμό καί θαυμασμό γιά τούς προγόνους τους, πολύ περηφανεύονταν νά τονίζουν τίς προγονικές τους ἀρετές: λιτόπτητα, σεβασμό στούς θεούς καί στούς νόμους τοῦ κράτους, σιδερένια πειθαρχία στούς ἀνωτέρους, καί ἀπλότητα στήν καθημερινή ζωή.

Δύο αἰῶνες ὀλόκληρους πού πάλευαν οι Ρωμαῖοι γιά νά κυριαρχήσουν στήν Ἰταλία, ἔδωσαν ἀναγκαστικά μεγάλη σημασία στό

Πρωτόγονο εἶδος νομίσματος,
κομμάτι χάλκινο, πού τό χρησιμοποιοῦσαν ἀκόμη τόν 3ο π.Χ. αι. στό Ρωμαϊκό κράτος.
Μουσείο Λούβρου στό Παρίσιο.

στρατό, γι' αύτό καί χρειάστηκε ή πειθαρχία νά ύψωθει σέ μέγιστη ἀρετή.

Τή διατήρηση τῶν παλαιῶν συνηθειῶν τήν πίστευαν ύποχρέωση κάθε πολίτη. Έξαλλου, ἐνα ἀπό τά κύρια ἔργα τῆς Συγκλήτου ἦταν ή ἄγρυπνη ἐπίβλεψη τῶν πολιτῶν καί τῶν ἀρχόντων σ' αὐτό τὸν τομέα.

'Η λογική καί ή σοβαρότητα πού χαρακτήριζαν τούς Ρωμαίους, βοήθησαν πολύ, ὅταν μεγάλωσε τό κράτος τους, νά γλιτώσουν ἀπό λάθη πού στάθηκαν μοιραία γιά τήν Ἑλλάδα. Στήν Ἰταλία, ὅταν κυριάρχησε ή Ρώμη, δέν ἔπαιναν οι πόλεις νά ἔχουν αὐτονομία. 'Ἐνώθηκαν δόμως ὅλες μέ διοικητικό κέντρο τή Ρώμη. "Ἐξυπνα ἐκείνη, σταδιακά, τούς παραχώρησε δικαιώματα, γι' αύτό καί οι ἄλλοι λαοί τῆς Ἰταλίας, ὑστερα ἀπό τήν κατάκτησή τους, δέν αισθάνονταν ύπηρκοι, ἀλλά σάν μέλη τοῦ κράτους. "Ἐται, ἀπό τά πρώτα της βήματα ή Ρώμη κέρδισε τή γαλήνη στό ἐσωτερικό τῆς χώρας.

'Η πολιτική τῆς Ρώμης στήν ύπολοιτη Ἰταλία.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Γιά τήν κυριαρχία τῆς Κεντρικής Ἰταλίας χρειάστηκε νά παλέψουν σκληρά καί γιά πολλά χρόνια οι Ρωμαῖοι μέ τούς γειτονικούς λαούς.

2. 'Η Ρώμη, πού τό 509 ἦταν μιά μικρή πόλη, τόν 3ο αἰώνα π.Χ. είχε στήν κατοχή της ὀλόκληρη τήν Κεντρική καί τή Νότια Ἰταλία.

3. 'Ο στρατός καί τό πλούσιο ὀδικό δίκτυο βοήθησαν στή σταθερή ἐπίβλεψη τῶν πόλεων ἀπό τό κέντρο.

4. "Ὑστερα ἀπό τήν κατάργηση τῆς βασιλείας, οι δυό ύπατοι μέ τή Σύγκλητο καί τούς διάφορους ἀρχόντες κυβερνοῦν τό κράτος.

5. Οι πληβεῖοι κατόρθωσαν, ύστερ' ἀπό πολλούς ἀγώνες, νά ἀποκτήσουν ἵσα πολιτικά δικαιώματα μέ τούς πατρικίους.

6. 'Η ρωμαϊκή οἰκογένεια ἦταν ἱερός θεσμός. 'Ο ἀρχηγός τῆς καί ἡ οἰκοδέσποινα ἦταν πρόσωπα σεβαστά. 'Η ζωή τῶν Ρωμαίων ἦταν ἀπλή.

7. 'Η θρησκεία Ἠταν πολυθεϊστική. 'Ἐπηρεάστηκε πολύ ἀπό τήν ἑλληνική.

8. Πολύ νωρίς διαμορφώθηκαν καί τονίστηκαν οι ρωμαϊκές ἀρετές: πίστη στούς θεούς, σεβασμός στούς νόμους τοῦ κράτους καί ἀφοσίωση στήν οἰκογένεια. 'Ακόμη, αὐστηρή πειθαρχία καί λιτότητα στήν καθημερινή ζωή.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΡΩΜΗ ΚΑΙ Η ΚΑΡΧΗΔΩΝ

1. Η ΚΑΡΧΗΔΩΝ

‘Η ἀδιάκοπη αὐξηση τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ὁδήγησε, μοιραίᾳ, τὸν 3ο αἰ. π.Χ. στὴ σύγκρουσή του μέ τούς Καρχηδονίους.

Παλαιότατη φοινικική ἀποικία ἡ Καρχηδών, στὴ βόρεια παραλία τῆς Ἀφρικῆς, ἀπέναντι στὴ Σικελία, μὲ τὴν ἀκούραστη δραστηριότητα τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ναυτικῶν τῆς εἶχε γίνει μιὰ ἀξιόλογη δύναμη. Τά καράβια τῆς κυριαρχοῦσαν στὴ Μεσόγειο μεταφέροντας διάφορα ἐμπορεύματα: πορφύρα, ἀρώματα, πολύτιμες πέτρες ἀπό τὴν Ἀνατολή, χρυσάφι καὶ ἐλεφαντόδοντο ἀπό τὴν Ἀφρική. Εἶχαν ἀκόμη στὰ χέρια τους τὸ ἐμπόριο τοῦ σταριοῦ, πού τὸ προμηθεύονταν ἀπό τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Σικελία.

‘Η θέση τῆς πόλης τους στάθικε ἀποφασιστικὴ γιά τὴν ἐξέλιξι τους, γιατὶ δέσποζε καὶ στὰ δυό τμήματα τῆς Μεσογείου.

‘Ἐνῶ ὁ στόλος τῆς ἦταν παντοδύναμος, ὁ στρατός τῆς ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ἔθνικός. Ἀδιάφοροι γιά τὸν πόλεμο οἱ Καρχηδόνιοι, προτιμοῦσαν τὸ ἐμπόριο καὶ γιά τὴν ἀσφάλεια τῆς χώρας τους πλήρων μισθωφόρους. Εἶχαν, ὅμως, γερό ἵππικό ἀπό Νουμιδούς καὶ χρησιμοποιοῦσαν πολεμικούς ἐλέφαντες. Μονάχα οἱ ἀξιωματικοὶ ἦταν Καρχηδόνιοι.

‘Η πόλη εἶχε πολίτευμα ὀλιγαρχικό. Τὴν ἔξουσία εἶχαν στὰ χέρια τους πλούσιοι ἐμπόροι, ἐφοπλιστές καὶ μεγαλοκηματίες. Δυό ἦταν οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες, πού ἐκλέγονταν κάθε χρόνο. Αὐτοί κυβερνοῦσαν μαζί μὲ τὸ Συμβούλιο (ἀπό ισχυρούς τοῦ πλούτου). ‘Η Ἐκκλησία τοῦ Δήμου δὲν εἶχε διόλου δύναμη.

Πολιτισμός Καρχηδονίων.

‘Η Καρχηδών στολίστηκε μὲ μεγάλα, πολυτελέστατα κτίρια καὶ ωραίους ναούς. Ἀπό τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, Ἑλληνες καὶ Ρωμαίους, μαθαίνουμε πόσο φημιζόταν γιά τὴν πολυτέλειά τῆς καὶ γιά τὴν κακοπιστία, τὴ σκληρότητα, τὴ διάθεση γιά καλοζώσια καὶ τὴ μανία τοῦ πλούτου τῶν κατοίκων τῆς. Παρ’ ὅλο πού οἱ Ἑλληνες καμιά ἐκτίμηση δὲν εἶχαν στοὺς Καρχηδονίους, ἐκείνοι ἀγάπησαν τὰ Ἑλληνικά γράμματα κι ἐπηρεάστηκαν πολὺ ἀπό τὴν Ἑλληνική τέχνη. ‘Η πόλη τους, ὅπως δείχνουν σήμερα οἱ ἀνασκαφές, ἦταν γεμάτη ἀπό καλλιτεχνικούς θησαυρούς, πού ἡ τεχνοτροπία τους ἀκτινοβολεῖ τὴν Ἑλληνική ἐπίδραση.

Η Cloaca Maxima, μεγάλο τεχνικό έργο τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλιά Ταρκύνιου τοῦ Ὑπερήφανου. Λειτουργεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα στή Ρώμη.

Η θρησκεία τῶν Καρχηδονίων, ἄγρια σάν τη φοινικική, ἀπαιτούσε ἀνθρωποθυσίες.

Από τό 264 ὥ τό 146 π.Χ. Ρωμαῖοι καὶ Καρχηδόνιοι πάλεψαν μέ πολύ πεῖσμα μεταξύ τους. Ἀφορμή τοῦ πολέμου, πού ἔγινε σέ τρεις περιόδους, μέ διακοπές ἀνάμεσα, στάθηκε ἡ Σικελία, ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι, ἀπό πολύ παλιά, εἶχαν τίς δικές τους ἀποικίες στή δυτική ἀκτή.

Γιά πρώτη φορά, οἱ μετρημένοι καὶ προσεκτικοί Ρωμαῖοι ἦρθαν σέ σύγκρουση, ἔξω ἀπό τό πατρικό ἔδαφος. Οἱ Καρχηδονιακοί πόλεμοι στάθηκαν ἡ ἀρχή. Ἀπό κεῖ κι uestera δλόκληρη ἡ πολιτική τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀλλαξε· μανία κατακτητική κυρίευσε ἐκείνους πού εἶχαν στά χέρια τους τίς τύχες τῆς Ρώμης, ἐνώ τά πλούτη πού σωριάζονταν στή μεγάλη πόλη ἀπό τίς ζένες χῶρες, δημιουργοῦσαν ὀλοένα μεγαλύτερη διάθεση γιά νέες κατακτήσεις. Ἔτσι, μέσα σέ δυσ σχεδόν αἰώνες, οἱ Ρωμαῖοι κυριάρχησαν σ' ὀλόκληρη τή Μεσόγειο.

2. ΟΙ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΑΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ – Α΄ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἀφορμή κάθε πολέμου είναι ἡ παραβίαση μιᾶς ἰσορροπίας, πού σάν σιωπηρή συμφωνία ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς διάφορες δυνάμεις στόν κόσμο.

Οἱ Καρχηδόνιοι εἶχαν ὀφεληθεῖ ἀπό τίς ἀδιάκοπες συγκρούσεις πού εἶχαν τσακίσει τίς ἑλληνικές πόλεις στή Σικελία, κι εἶχαν ἔτοι ἀπλώσει τήν κυριαρχία τους στήν ἀνατολική τῆς ἀκτή. Τίς παραμο-

Ἀφορμή Καρχηδονιακῶν πολέμων.

νές τοῦ πολέμου κυρίευσαν τήν παλαιά ἐλληνική ἀποικία, τή Μεσ-
σήνη, πού τό στενό της ἤταν κλειδί γιά τό ρωμαϊκό ἐμπόριο.

Τότε ἀρχισε ὁ πρώτος πόλεμος, πού κράτησε εἴκοσι τρία χρόνια (264-241 π.Χ.) κι ἔκλεισε μέ τή νίκη τῶν Ρωμαίων. Οι ἐπιχειρήσεις ἔγιναν στή Σικελία ἀρχικά, κι ὑστερα στήν Ἀφρική. Στό διάστημα τοῦ πολέμου οἱ ἐλληνικές πόλεις μέ τή θέλησή τους συμμάχησαν μέ τούς Ρωμαίους, γιά νά γλιτώσουν ἀπό τό φόβο τῶν Καρχηδονίων. Οἱ Ρωμαῖοι ἀναγκάστηκαν, γιά πρώτη φορά, νά ναυτηγήσουν στόλο καί νά δοκιμάσουν τήν τύχη τους στή θάλασσα.

Ἡ τελική φάση τοῦ πρώτου πολέμου στή δυτική Σικελία, κόντα στίς Αίγουσες νήσους, ἔδωσε τή νίκη στή ναυτικό τῆς Ρώμης. Οἱ Καρχηδόνιοι ἀναγκάστηκαν νά ἔγκαταλείψουν τή Σικελία, πού μέ ἔξαρεση τίς Συρακοῦσες πέρασε στή ρωμαϊκή κυριαρχία. Πλήρωσαν ἀκόμη μεγάλη πολεμική ἀποζημίωση κι ἔδωσαν πίσω τούς αἰχ-
μαλώτους.

"Ως τό 218, πού ξέσπασε ὁ δεύτερος Καρχηδονιακός πόλεμος, κατόρθωσαν οἱ Ρωμαῖοι, ἐπειδή στήν Καρχηδόνα παρουσιάστηκαν ἐμφύλιες ταραχές, νά καταλάβουν τήν Κορσική καί τή Σαρδηνία. Ἀκόμη, ἔβαλαν πόδι στήν «Ἐντεύθεν τῶν Ἀλπεων» Γαλατία, ξεκα-
θάρισαν τήν Ἀδριατική ἀπό τούς Ἰλλυριούς πειρατές καί ἔκλεισαν συμμαχία μέ τήν Ἐπίδαμνο καί τήν Κέρκυρα.

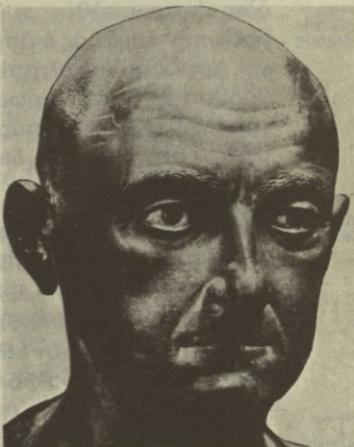
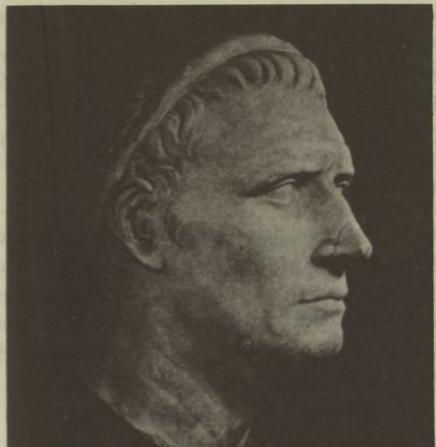
3. Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΤΡΙΤΟΣ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἡ ἔξαπλωση τῆς Ρώμης κι ἡ αἰσθηση τῆς ἥττας ἄναψαν μεγάλο μίσος στήν ψυχή πολλῶν Καρχηδονίων. Ἔνας στρατηγός, μάλιστα, ὁ Ἀμίλιας Βάρκας, πού είχε πολεμήσει ἐναντίον τῶν Ρωμαίων στόν πρώτο πόλεμο, πότισε τήν ψυχή τοῦ γιοῦ του Ἀννίβα μέ τόν πόθο νά τούς ἐκδικηθεῖ. Ἡ ἀφορμή, τή φορά αὐτή, κίνησε ἀπό τήν Ἰσπανία, ὅπου ὁ Ἀννίβας – ἔξοχη στρατιωτική φυσιογνωμία – είχε σημειώσει ἐκπληκτικές ἐπιτυχίες κατακτώντας γιά λογαριασμό τῆς πόλης του νέα ὄλοενα ἐδάφη. Ὁ πόλεμος ἄναψε πάλι, ὅταν ὁ Ἀννί-
βας κυρίευσε τή Ζάκανθα (219), παλαιά ἐλληνική ἀποικία στήν Ἰσπανία καί σύμμαχο τῶν Ρωμαίων ἐκεῖνο τόν καιρό.

Ἐξυπνος, γεννημένος ἡγέτης, διορατικός καί ἀπαράμιλλος στρα-
τηγός ὁ Ἀννίβας, ἀνέλαβε τήν ἀρχηγία τοῦ Καρχηδονιακοῦ στρα-
τοῦ. Ἀτρόμητος, ἀπλός καί πανάξιος, ἤξερε νά ἐμπνέει θαυμασμό
κι ἀμέτρητη ἀφοσίωση στό στρατό του.

Αύτές του οἱ ἀρετές τόν βοήθησαν νά βγάλει πέρα ἓνα ἀπίστευτο κατόρθωμα: Ξεκινώντας ἀπό τήν Ἰσπανία, μέ πενήντα χιλιάδες πε-
ζούς, δέκα χιλιάδες ἵππεις καί 42 ἐλέφαντες, βρέθηκε μέσα σέ λίγους

Ἀννίβας.

Αριστερά: Μαρμάρινο πορτραίτο του Ἀντιόχου τοῦ Γ' τῆς Συρίας. Γύρω στά 200 π.Χ. Μουσείο Λούβρου στό Παρίσιο.
Δεξιά: Πορτραίτο ἐκφραστικότατο του Σκιπίωνα τοῦ Ἀφρικανοῦ. Μουσείο Καπιτωλίου (Ρώμη).

μήνες στή Βόρεια Ἰταλία (περνώντας τίς χιονισμένες "Ἀλπεις καὶ ἀφήνοντας πίσω του τό ρωμαϊκό στρατό, πού τόν περίμενε στόν παραλιακό δρόμο).

Στήν παράτολμη αύτή προσπάθεια ἔχασε τό μισό του στρατό, ἀλλά τήν δλοκλήρωσε. Σέ δυό μάχες στούς παραπόταμους τοῦ Πάδου (τόν Τίκινο καὶ τόν Τρεβία) νίκησε, πέρα γιά πέρα, τούς Ρωμαίους, μέ ἀποτέλεσμα νά συμμαχήσουν μαζί τού καί οι Γαλάτες.

Τόν ἐπόμενο χρόνο περνώντας τά Ἀπέννινα συναντήθηκε μέ τό ρωμαϊκό στρατό στίς ὁχθες τής λίμνης Τρασιμένης. Νέα πανωλεθρία περίμενε ἑκεῖ τούς Ρωμαίους.

Δέν προχώρησε τότε ὁ Ἀννίβας νά χτυπήσει τήν ἵδια τή Ρώμη, ἀλλά σκέφτηκε νά ξεσκώσει ἐναντίον της τίς ἄλλες πόλεις τής Ἰταλίας. Χάνοντας πολύτιμο καιρό, σύντριψε κυριολεκτικά τόν ἄλλο χρόνο τή ρωμαϊκή στρατιά στίς Κάννες (216 π.Χ.) μέ τήν ὑπέροχη τακτική του.

Οἱ ἀπώλειες ἡταν φρικτές γιά τούς Ρωμαίους· τούς ἔσωσε ὅμως καί πάλι ἡ ἐπιμονή καί τό θάρρος τους. Οἱ Συρακοῦσες, ὅπως κι ὁ Φιλίππος ὁ Ε', ὁ βασιλιάς τής Μακεδονίας, ζήτησαν τή συμμαχία τοῦ Ἀννίβα, ἡ πόλη Καπύη ἀποστάτησε, οἱ Σαμνίτες ἔδειξαν διάθεση νά ἐπαναστατήσουν, οἱ περισσότεροι ὅμως Ἰταλοί ἔμειναν πιστοί στή Ρώμη. Ἐκείνη ξεσήκωσε τήν Αἰτωλική Συμπολιτεία ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. "Υστερά, πολιόρκησε τίς Συρακοῦσες, καί, παρ'

όλες τίς προσπάθειες τοῦ Ἀρχιμήδη (μέ διάφορες μηχανές πού εἶχε βρεῖ), τήν κυρίευσε ό υπατος Κλαύδιος Μάρκελλος (212 π.Χ.).

Ἄρχιζε ή δύσκολη περίοδος για τόν Ἀννίβα, πού ἔμεινε χωρίς βοήθεια ἀπό τήν ἀδιάφορη κυβέρνηση τῆς Καρχηδόνας. Οι τελευταίες του ἐλπίδες νά πάρει ἐνίσχυση ἀπό τόν ἀδελφό του, πού βρισκόταν στήν Ἰσπανία, διαψεύσθηκαν, γιατί οι Ρωμαῖοι τόν νίκησαν, καθώς ἐρχόταν, καί τόν σκότωσαν (207).

Ἐμπρός ἀπό τίς πύλες τῆς Ρώμης.

Πάνω στήν ἀπελπισία του ό Ἀννίβας βάδισε ἐναντίον τῆς Ρώμης κι ἔφτασε ἐμπρός ἀπό τίς πύλες της, σκορπίζοντας τόσο τρόμο στίς ψυχές τῶν Ρωμαίων, πού γιά αἰώνες πολλούς δέ θά ἔσβηνε ἡ θύμησή του. Ἡξερε πώς ή πολιορκία θά ἤταν μάταιη ὑπόθεση. Καί δέν τήν ἐπιχείρησε. Οι σύμμαχοί του, ἐνῶ ἀποσύρονταν πρός τή Νότια Ἰταλία, ἔνας-ἔνας τόν ἐγκατέλειπαν.

Οι Ρωμαῖοι νικοῦν
στήν Ζάμα (202
π.Χ.).

Οι Ρωμαῖοι ἀποφάσισαν, ἔχοντας φτιάξει νέο στρατό, νά μεταφέρουν τόν πόλεμο στήν Ἀφρική, ὅπου τό 202 π.Χ., στή Ζάμα, νικήθηκε ὀλότελα ὁ καρχηδονιακός στρατός, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες τοῦ Ἀννίβα (πού τόν εἶχαν, στό μεταξύ, ἀνακαλέσει οι συμπατριώτες του γιά νά τούς ὑπερασπίσει). Ὁ νικητής τοῦ πολέμου, ὁ Κορνήλιος Σκιπίων, ὄνομαστηκε Ἀφρικανός.

Ἡ συνθήκη. Οι ὅροι της (201 π.Χ.) ἤταν σκληρότατοι. Ἡ Καρχηδώνιαν ἀναγκάστηκε νά ἀφήσει στή Ρώμη τήν Ἰσπανία, νά παραδώσει τό στόλο της, κρατώντας δέκα πλοῖα μονάχα, καί νά πληρώσει τεράστια πολεμική ἀποζημίωση.

Σέ λίγο, ὁ Ἀννίβας ἔξοριστηκε καί κατέφυγε στόν Ἀντίχο τόν Γ', τό βασιλιά τῆς Συρίας.

Τό 146 π.Χ., ὕστερα ἀπό δραματική πάλη τριῶν χρόνων (τρίτος Καρχηδονιακός πόλεμος), ἡ Καρχηδών πολιορκήθηκε, πυρπολήθηκε καί καταστράφηκε τελείως ἀπό τούς Ρωμαίους. Ἡ θάλασσα ἤταν ἀνοιχτή ἀπό δῶ καί πέρα. Δέν ὑπῆρχε ἀντίπαλος γιά τούς Ρωμαίους.

Καταστροφή
Καρχηδόνας (146
π.Χ.).

4. Η ΡΩΜΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ

Οι ἀκατασίγαστες ἔχθρες ἀνάμεσα στά ἑλληνικά κράτη κι ὁ φοβερός ἀνταγωνισμός στά ἑλληνικά βασίλεια ὀδήγησαν, μιά ὥρα ἀρχύτερα, τή Ρώμη στήν Ἀνατολή (ικανοποιώντας τίς πρόσφατες κατακτητικές της διαθέσεις), κι ἔριξαν σάν ωριμο καρπό τήν Ἐλλάδα στά χέρια της, τό 20 π.Χ. αἰώνα.

Η κατάσταση στή
Μακεδονία και στή
Σπάρτη.

Στόν έλληνικό ήπειρωτικό χώρο μόνο ή Μακεδονία ήταν ύπολογίσιμη δύναμη, άπό τή στιγμή μάλιστα πού ό βασιλιάς της Φιλίππος ο Ε' (220-179) φρόντισε καί άναδιοργάνωσε τό κράτος του. Η φήμη τῶν θησαυρῶν τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, διάχυτη σέ δόλο τὸν κόσμο τῆς ἐποχῆς, τραβοῦσε ἀρπακτικά τὰ βλέμματα στά ἐδάφη του.

Η φωτεινή κίνηση πού σημειώθηκε στή Σπάρτη, εἶχε σβήσει μέτρη φυγῆ τοῦ Κλεομένη, ύστερα άπό τή μάχη τῆς Σελλασίας (222 π.Χ.). Οι δυο Συμπολιτείες, ἀντί νά σταθοῦν καί νά ισχυροποιηθοῦν, ἀγωνίζονταν νά διαλύσει ή μιά τήν ἄλλη.

Η Αίγυπτος εἶχε ξεπέσει ή Συρία, δῆμος, τήν ἐποχή τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γ' τοῦ Μεγάλου (222-187), κατόρθωσε ὅχι μόνο νά διατηρήσει τό ἔδαφός της, ἀλλά νά ἐπεκταθεῖ ὡς τόν Ἰνδό ποταμό.

Ήταν τότε ισχυρά ἄλλά μικρά κράτη. Χωρίς ἴχνος ἐμπιστοσύνης στά ύπόλοιπα έλληνικά κράτη, ἄγρυπνα παρακολουθοῦσαν τίς ἐνέργειες τῶν ισχυρῶν Ἑλλήνων βασιλέων.

Η Ρόδος καί ή Πέργαμος, παρακολουθώντας τίς κινήσεις τοῦ Ἀντιόχου καί τοῦ Φιλίππου, διαπίστωσαν ὅτι οἱ δυο βασιλεῖς σχεδίαζαν νά μοιράσουν μεταξύ τους τίς μικρασιατικές κτήσεις τῆς Αἰγύπτου πού κατέρρεε. Ἐτοι, εἰδοποίησαν τούς Ρωμαίους, πού ίθελαν νά τιμωρήσουν τό Φιλίππο (γιά τή συμμαχία πού εἶχε κλείσει στό Β' Καρχηδονιακό πόλεμο μέτον Ἀννίβα) καί τούς τραβοῦσε στήν Ἑλλάδα ή φήμη τῶν παραμυθένιων θησαυρῶν τῆς Πέλλας.

Υπήρχαν ἀκόμη δυνάμεις καί στήν Ἑλλάδα καί σέ δλα τά σημεῖα πού εἶχε κυριαρχήσει ὁ Ἑλληνισμός. Ὁμως, κι αὐτή τήν ύστατη ὥρα, πού τά κυριαρχικά βήματα τῆς Ρώμης ἀντήχησαν μές στόν έλληνικό χώρο, δέν ἐνώθηκαν οἱ Ἑλληνες. Μόνοι τους ὅρισαν τό σβήσιμο τῆς ἐλευθερίας τους.

Ύστερα άπό προσπάθεια δυό χρόνων, οἱ Ρωμαῖοι, ἔχοντας μέτο μέρος τους καί τό ἰππικό τῶν Αἰτωλῶν, νίκησαν τό Φιλίππο στή θέση Κυνός Κεφαλαί τῆς Θεσσαλίας. Η Μακεδονία, ύστερα ἀπ' αύτό, ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσει σπουδαῖες θέσεις στήν Ἰλλυρία, στόν Ἑλλήσποντο, καί νά πληρώσει μεγάλη πολεμική ἀποζημίωση.

Τό 196 π.Χ. ὁ ὑπατος Φλαμινίνος, ὁ νικητής τοῦ Φιλίππου, στήν πανελλήνια γιορτή τῶν Ισθμίων κήρυξε τήν «ἀνεξαρτησία» τῶν έλληνικῶν πόλεων, πού καί πάλι στάθηκαν ἀνίκανες νά καταλάβουν τί ἐπιζητοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι καί ποιοί ήταν οἱ στόχοι τους. Γι' αὐτό καί πάλι δέν ὅμονόσαν.

Νέες διαμάχες κι ἔχθρες ἀνάμεσα στούς Ἑλληνες ἄλλαξαν τή συμμαχία σέ λίγο. Ἐνωμένοι αὐτή τή φορά ή Μακεδονία, ή Ἀχαϊκή Συμπολιτεία, ή Πέργαμος καί ή Ρόδος μαζί μέτον Ρωμαίους, νίκη-

Οι Ρωμαῖοι νικοῦν
τόν Φιλίππο Ε' (196
π.Χ.).

Τετράδραχμο μέ τό κεφάλι τοῦ βασιλία Περσέα.
Νομιματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

σαν τό στρατό τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γ' στίς Θερμοπύλες. Ὁ ρωμαϊκός στρατός ἔφτασε στή Μ. Ἀσία καί τό 190 π.Χ. χτύπησε στή Μαγνησία τίς δυνάμεις τοῦ Ἀντιόχου, πού ἀναγκάστηκε νά κλείσει ἔξευτελιστική εἰρήνη. Τοῦ ζήτησαν οἱ νικητές νά παραδώσει τόν Ἀννίβα καί νά πληρώσει τεράστια πολεμική ἀποζημίωση.

'Ο Ἀννίβας, ὁ ἔξαιρετος Καρχηδόνιος στρατηλάτης, σάν κυνηγμένο λιοντάρι, γενναῖος πάντοτε, φριχτά ὅμως ἀπογοητευμένος, μήν μπορώντας νά βρει τόπο στή γῆ νά σταθεῖ, γιά νά μήν πέσει στά χέρια τῶν ἀνελέητων ἔχθρῶν του, ἡπιε δηλητήριο καί πέθανε στή Βιθυνία, ὅπου είχε καταφύγει.

Οι Ρωμαῖοι κατακτοῦν τή Μακεδονία.

Μιά νέα εὐκαιρία ἔδωσαν στόν Ἑλληνισμό οἱ ἐνέργειες τοῦ εὐγενικοῦ βασιλία Περσέα, γιοῦ τοῦ Φιλίππου, πού θήθελε νά χτυπήσει τούς Ρωμαίους. Προδόθηκε ὅμως ἀπό τούς ἄλλους "Ἐλληνες στούς Ρωμαίους. "Ετοι ὁ ὑπατος Αίμιλιος Παύλος δχι μόνο νίκησε τόν τελευταῖο βασιλία τής Μακεδονίας, στήν Πύνδα (τό 168 π.Χ.), ἀλλά τόν ἔξευτέλισε φοβερά, ἀφοῦ τόν ἐπιασε αίχμαλωτο, παίρνοντάς τον νά στολίσει μέ τήν παρουσία του τό λαμπτρό θρίαμβο του στή Ρώμη.

‘Η Μακεδονία, τώρα πιά, ἔχασε τήν ἐλευθερία τῆς, ἔγινε ρωμαϊκή ἐπαρχία, κι οι Ρωμαῖοι περιφρονώντας τούς ἄλλους "Ἐλληνες, πού είχαν συνεργαστεί μαζί τους, ζήτησαν 1.000 ὁμήρους ἀπό τήν Ἀχαΐα καί τούς μετέφεραν στήν Ἰταλία. Στή Ρόδο καί στήν Πέργαμο, τώρα πιά πού δέν τίς χρειάζονταν, φέρθηκαν ἀλαζονικά.

Μιά τελευταία ἀναλαμπή, ἡ ἔσχατη τοῦ καταπληγωμένου Ἑλληνισμοῦ, τήν ἐποχή πού οἱ Ρωμαῖοι πολιορκοῦσαν τή γενναία Καρχηδόνα, ἥταν μοιραίο νά πέσει στό κενό. Ὁ Ἀνδρίσκος, ἔνας ιδιότυπος ἀνθρωπός στή Μακεδονία, πού ισχυριζόταν πώς είναι γιός τοῦ Περσέα, προσπάθησε νά ξεσκώσει τούς Μακεδόνες ἐναντίον τῶν Ρωμαίων. Ἐλευθέρωσε τή Μακεδονία καί ἔφτασε ὡς τά Θεσσαλία. 'Η ἐνέργειά του τελικά ἀπότυχε, καί τό 148 π.Χ. ὁ ὑπατος Καικίλιος Μέτελλος τόν νίκησε κι ἐπιασε αίχμαλωτο καί τόν ίδιο. "Ηπειρος, Μακεδονία, Νότια Ιλλυρία καί Θεσσαλία ἔγιναν ρωμαϊκές ἐπαρχίες.

"Όλα ἔδειχναν ὅτι πλησιάζει τό τέλος τής Ἑλλάδας. Πίκρα κι

ἀπογοήτευση εἶχε φωλιάσει στήν καρδιά τῶν Νότιων Ἑλλήνων, πού περίμεναν μέ δύναμια νά φτάσει ή ύστατή τους ώρα. Στρατιωτικές δυνάμεις ύπηρχαν ἐλάχιστες, κι οι περισσότεροι καταλάβαιναν πώς κάθε ἀντίσταση θά ήταν μάταιη.

Κατάκτηση τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας. "Οταν, ώστόσο, τό 147 π.Χ. οι Ρωμαῖοι θέλησαν νά ἀναμιχθοῦν στά ἑσωτερικά τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, ό γενναῖος στρατηγός Κριτόλαος ἀποφάσισε νά τιμήσει τήν Ἑλλάδα μέ μιάν ἀπελπισμένη ἀντίσταση. Στή Σκάρφεια τῆς Λοκρίδας ὅμως νικήθηκε ἀπό τόν ύπατο Καικίλιο Μέτελλο. Χάθηκε ἔτσι κι η Κεντρική Ἑλλάδα.

Τό τέλος τοῦ δράματος παίχτηκε κοντά στόν Ἰσθμό τῆς Κορίνθου, ὅπου ὁ ύπατος Μόρμιος διάλυσε τίς ἐλάχιστες δυνάμεις πού εἶχαν ἀπομείνει. Στήν ἀπελπισία του ὁ "Ἐλληνας στρατηγός Δίαιος, μή βρίσκοντας ἀρκετούς ἄντρες γιά τό στρατό, πήρε στόν ἀγώνα καί τούς δούλους. Ἡ ἐλευθερία ὅμως, τό εἰδαμε πολύ καλά αὐτό, δέ σώζεται ἀπό ἀνθρώπους πού δέ γεύτηκαν τή χαρά καί τήν εὐλογία της. Ἐτσι, νικήθηκαν οι λιγοστοί τελευταῖοι Ἐλληνες, κι ό Μόρμιος προχωρώντας στήν Κόρινθο τήν ξεθεμέλιωσε κυριολεκτικά, σβήνοντάς την ἀπό τό χάρτη (146 π.Χ.), τό χρόνο πού καί η ἰσχυρή Καρχηδόνα δοκίμασε τήν ἴδια τύχη.

"Ἐτοι ἔκλεισε, στόν Ἰσθμό, ἡ τελευταία σελίδα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας.

Τής Ἑλλάδας ἡ περίπτωση είναι ὀλατέλαι διεφρεμτική. Καὶ μόνη νικησε τή Ρώμη κι ἐπέλλεσε στής ψυχής τῶν εὐγενέστερων ἀνδρῶν, πινα, ἀλλά ἀκόμη και σήμερα στό δικό της διφθαστρο πολεμού κάθιστο πνεύμα του, μέ ἀγάπη και θαυμασμό, στρέφο τή μάτια της ὁ Ἀριστερά: 'Ασημένιο νόμισμα (tetrapádraxmo) τής Κατάνης στή Σικελία. Κεφάλι τοῦ Ἀπόλλωνος. 410 π.Χ.
Δεξιά: 'Ασημένιο νόμισμα (tetrapádraxmo) τῶν Συρακουσῶν. Κεφάλι τής Ἀρτεμῆς - Ἀρέθουσας. 446/445 π.Χ.

"Ἀλωση τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.).

KEIMENA

KEIMENA κωντάδη νώτι θερινά νήσοια που αποτελούνται από την ομάδα της Καρπάθου.

‘Ο ‘Αννίβας:

«Οταν τόν ἔστειλαν στήν Ισπανία, μόλις ἐφτασε, τράβηξε πάνω του τά βλέμματα όλοκληρης τῆς στρατιᾶς. Εἶχε θάρρος καταπληκτικό στήν ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου, ἐνώ ταυτόχρονα διατηρούσε θαυμαστή σωφροσύνη. Καμιά δουλειά δὲν κούρασε τὸ κορμό του, οὐτε βράσανε τὸ μυαλό του... Ἀντέγε καὶ τὴ ζέστη καὶ τὸ κρύο... Συχνά, μπορούσε κανεῖνα τόν δεῖ, φορώντας τό μανδύο του τὸ στρατιωτικό, νά είναι ξαπλωμένος κατάχαμα ἀνάμεσα στούς φρουρούς... Πρώτος πήγαινε στή μάχη καὶ ἀπουσρόταν τελευταῖος. «Ολα αὐτά τά μεγάλα χαρίσματα τά συνόδευναν ἐλαττώματα δχι λιγύτερο μεγάλα: μιά σκληρότητα ἄγρια, ἀπιστία πού έπερνοῦσε τή γνωστή καρχηδονιακή ἀπιστία, δέ σεβόταν διόλου τό λόγο του, οὐτε καὶ τή θρησκεία».

Τίτος Λίβιος 21, 4 (Έλεύθερη άπόδοση Α.Κ.)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο ύπατος Μόμμιος, άνυποψίαστος γιά ό,τι είχε γίνει, σφράγισε μέ τήν εύκολη νίκη του στόν Ισθμό, τό 146 π.Χ., τό τέλος ένός όλο κληρου κόσμου. Η ήπειρωτική Έλλάδα έγινε έτσι μιά άπό τίς πολλές έπαρχιες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, πού προχωρούσε στό μεσουράνημά του.

Ο ελληνικός πολιτισμός νίκησε τούς νικητές Ρωμαίους. "Έναν αιώνα άργότερα, ένας μεγάλος Ρωμαίος ποιητής, ὁ Ὁράτιος, ἐπιγραμματικά θά ἔγραφε πώς ἡ «νικημένη» Έλλάδα ύπέταξε τόν τραχύ τῆς κατακτητή». Τόν νίκησε, πέρα γιά πέρα, μέ τό πνεῦμα καί τόν πολιτισμό τῆς, πού ὄρμητικά ἔφτασε ὡς τή Ρώμη, τήν καρδιά τοῦ ισχυροῦ κράτους, καί τή θάμπωσε κυριολεκτικά μέ τήν όμορφιά καί τή λάμψη του.

Τά κράτη, ὅπως κι οί ἀνθρωποί, ζωντανοί όργανισμοί καί τά δυό, είναι ἀδύνατο νά ξεφύγουν ἀπό τή μοίρα τῆς φθορᾶς. Σημασία έχει τί μένει πίσω τους, κτήμα αἰώνιο τῆς ἀνθρωπότητας.

Γνωρίσαμε φέτος πολλάν μεγάλων πολιτισμῶν τήν ύπαρξη. Τά κράτη πού τούς δημιούργησαν, ζώντας χιλιετίες όλοκληρες, ἀνθρώσαν κάποτε κι ύστερα λύγισαν καί σιγά-σιγά χάθηκαν. Οἱ λαοί τους ἀφομοιώθηκαν μέ τούς νικητές, καί σέ λίγο ξεχάστηκε ἡ ἀλλοτινή λαμπρή τους παρουσία.

Τής Έλλάδας ἡ περίπτωση είναι διλότελα διαφορετική. "Οχι μόνο νίκησε τή Ρώμη κι ἐπέζησε στίς ψυχές τῶν εύγενέστερων ἀνθρώπων, ἀλλά ἀκόμη καί σήμερα στό δικό της ἀφθαστο πολιτισμό καί στό πνεῦμα του, μέ ἀγάπη καί θαυμασμό, στρέφει τά μάτια τῆς ἡ ἀνθρωπότητα όλοκληρη.

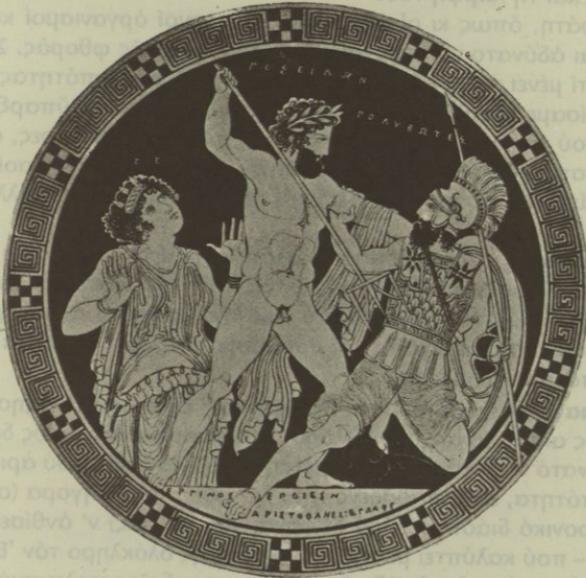
Αἰώνια ζωντανό τό πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Έλλάδας. Δέν ἔζησε ἀτέλειωτούς αἰώνες ἡ ἀρχαία Έλλάδα. Ή παρουσία τῆς ὅμως δέ στάθηκε δυνατό νά ξεχαστεῖ. Στά ἀμέτρητα χρόνια ζωῆς πού ἀριθμεῖ ἡ ἀνθρωπότητα, είναι παράξενο πώς ἔφτασε τόσο γρήγορα (σέ ἑλάχιστο χρονικό διάστημα πού δέν είναι κάν αἰώνας) ν' ἀνθίσει στήν Ἀθήνα – πού καλύπτει μέ τήν παρουσία τῆς όλοκληρο τόν Ελληνισμό – σάν σπάνιο λουλούδι, ἔνας τόσο σπουδαῖος πολιτισμός (τής ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ). Τό δικό του πνεῦμα έζησε, αὐτό νίκησε τήν πανίσχυρη Ρώμη μέ τή δύναμή του κι αύτό γέμισε μέ τήν αἰώνια παρουσία του όλοκληρο τόν κόσμο.

Αύτή ἡ ὀλιγάνθρωπη δύναμη φώτισε τήν Ἀνατολή, ὅταν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπλώθηκαν στά πέρατα τῆς γῆς τά σύνορα τοῦ Ελληνισμοῦ. Σ' αὐτόν τό μικροσκοπικό τόπο ἐνιωσε τό ἄτομο, γιά πρώτη φορά στήν ίστορία τοῦ κόσμου τί θά πεῖ ἐλευθερία, ἀπόκτησε συνείδηση τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων

του καὶ ὑψώσε σέ τεράστια ἀξία τῇ φιλανθρωπίᾳ (τήν ἀγάπην καὶ τό σεβασμό γιὰ τὸν ἀνθρωπὸ). Σ' αὐτὸν τόπο, τέλος, ὁ ἐσχατος ἀνθρωπὸς, φτιάχνοντας τὸ πιό ἀσήμαντο καθημερινό σκεῦος, ἔβγαζε ἀπό τὰ χέρια του ἔνα ἀριστούργημα.

Κι αύτό τόν ἔξοχο τόπο είδαμε, πῶς τόν γονάτισε καί τόν ἔξουθένωσε ή ἀσυνεννοησία, δὲ ἐγωισμός, η διχόνοια κι η ὄχλοκρατία.

Αύτό πού ποτέ δέν ἔνιωσαν σάν ἀνάγκη οἱ ἀρχαῖες ἐλληνικές πόλεις, τὴν ἔνωση δηλαδή μεταξύ τους καὶ τῇ δημιουργίᾳ δυνατοῦ κράτους, τὰ πραγμάτως ἡ Ρώμη μέ τὸν καλύτερο τρόπο. Ἐκείνη πῆρε στά ισχυρά χέρια της τίς τύχες τοῦ κόσμου κι ἄξια κράτησε, γιά πολλούς αἰώνες, αὐτό τό ρόλο.

Αγγειογραφία άπό έωστερικό κύλικα. Παριστάνεται λεπτομέρεια άπό Γιγαντομαχία. Ό Ποσειδών χτυπά τό γίγαντα Πολυβύτη, ένω άριστερά αναδύεται ή Γή μέ τά χέρια της υψωμένα σε σάσιο ίκεσίας. Ανάλογη έκφραση έχει και τό πρόσωπό της. Ή πανάρχαιη θεά ύποφρέψι γιατί τά παιδιά της, οί γίγαντες, ήττωνται άπο τούς θεούς. Έπιγραφή κάτω: «Εργίνος έπιοίσην (δηλ. ο Εργίνος κατασκεύα τό άγαλμα), Αριστοφάνης έγραφε (δηλ. ο Αριστοφάνης τό ζωγράφισε). Γύρω στά 430 π.Χ. Η Γιγαντομαχία, δύως και ή Κενταυρομαχία, μετά τούς Μηδικούς πολέμους συμβολίζουν τή νίκη τών Έλληνων έναντιν τής βαρβαρότητας. Αύτό ήταν έξαλλο τό ψιφιστο μήνυμα τού άρχαιον έλληνικον πολιπομού.

‘Η ἀξία τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ποτισμένη ἀπό τὸν Ἑλληνικό πολιτισμό, λίγα χρόνια μετά τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας, ἡ Ρώμη τὸν θαύμασε, τὸν διατήρησε καὶ τὸν διάδωσε. Φτάνοντας κι ἐκείνη στὸ τέλος τῆς ζωῆς της, τὸν εἶχε σκορπίσει στὴν ἄλλη Εὐρώπη μαζί μὲ τὰ δικά της δῶρα, ἀφήνοντας ἀσθεντικό τὸ σημάδι τῆς παρουσίας της στὴν ιστορία, τὸ δίκαιο καὶ τῇ λαμπρῇ κρατικῇ της ὅργανωση.

Έλληνοχριστιανικός πολιτισμός. Ο Έλληνισμός, προσφέροντας τά μέσα γιά τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, χάρισε ἔνα ἀπό τά μεγαλύτερα δῶρα στήν ἀνθρωπότητα: τόν ἐλληνοχριστιανικό πολιτισμό. Ξανάζησε στῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας τή χιλιόχρονη ὑπαρξη κι ἀκόμα, ὡς σήμερα, μ' ὅλες τίς φριχτές περιπέτειες πού ἔχει περάσει, ζεῖ καὶ σημειώνει τήν παρουσία του στίς δύσκολες ώρες τῆς ἀνθρωπότητας. «Γιά νά γίνει κανείς ἀνθρωπος, πρέπει πρώτα νά γίνει «Έλληνας», ἔγραψε χαρακτηριστικά ὁ Ἰωάννης-Ιωακείμ Βίνκελμαν (18ος αι.), ὁ μεγάλος ἰδρυτής τῆς ἐπιστημονικῆς ἀρχαιολογίας.

ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

- 2600 π.Χ. Τέλος τής Νεολιθικής Έποχής στήν 'Ελλάδα και ἐμφάνιση τοῦ χαλκοῦ, ώς πρώτης όλης γιά την κατασκευή δηλων και ἐργαλείων.
- 2600-2000 π.Χ. Πρωτομινωικός, Πρωτοκυκλαδικός, Πρωτοελλαδικός πολιτισμός.
- 2000 π.Χ. Φτάνουν οι πρώτες ἑλληνικές φυλές στήν 'Ελλάδα.
- 2000-1580 π.Χ. Μεσομινωικός, Μεσοκυκλαδικός, Μεσοελλαδικός πολιτισμός.
- 1580-1100 π.Χ. 'Υστερομινωικός, 'Υστεροκυκλαδικός, 'Υστεροελλαδικός ἡ Μυκηναϊκός πολιτισμός.
- 1200 π.Χ. Οι Δωριεῖς μπαίνουν στό ἑλληνικό ἔδαφος.
- 1100 π.Χ. 'Αρχίζει ἡ δωρική κάθοδος στή Νότια 'Ελλάδα.
- 9ος αι. π.Χ. Εισαγωγή τοῦ φοινικοῦ ἀλφαβήτου, τροποποιημένου, στήν 'Ελλάδα.
- 8ος αι. π.Χ. 'Ο "Ομῆρος γράφει τά ἔπη του.
- 8ος καὶ 7ος αι. π.Χ. 'Ο 'Ελληνικός ἀποικισμός.
- 624 π.Χ. Νομοθεσία τοῦ Δράκοντα.
- 594 π.Χ. Νομοθεσία τοῦ Σόλωνα.
- 561/60 π.Χ. 'Ο Πεισίστρατος τύραννος.
- 514 π.Χ. Δολοφονία τοῦ 'Ιππάρχου.
- 510 π.Χ. Οι 'Αθηναῖοι διώχνουν τόν 'Ιππία.
- 508 π.Χ. Νομοθεσία τοῦ Κλεισθένη.
- 499 π.Χ. 'Ιωνική ἐπανάσταση.
- 490 π.Χ. Μάχη στό Μαραθώνα.
- 480 π.Χ. Μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, ναυμαχία στό 'Αρτεμίσιο, ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. Νίκη τῶν 'Ελλήνων στήν 'Ιμέρα.
- 479 π.Χ. Μάχη Πλαταιῶν, μάχη Μυκάλης.
- 478/7 π.Χ. Α' 'Αθηναϊκή Συμμαχία.
- 467 π.Χ. Νίκη τοῦ Κίμωνα στόν Εύρυμέδοντα.
- 448 π.Χ. Καλλίειος εἰρήνη.
- 445 π.Χ. Τριακοντότεις Σπονδαί.
- 431-404 π.Χ. Πελοποννησιακός πόλεμος.
- 401 π.Χ. Κάθοδος τῶν Μυρίων.
- 386 π.Χ. 'Ανταλκίδειος εἰρήνη.
- 378/7 π.Χ. Δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία.
- 371 π.Χ. Μάχη στά Λεύκτρα.
- 362 π.Χ. Μάχη στή Μαντίνεια. Θάνατος τοῦ 'Επαμεινώνδα. Τέλος τῆς Θηβαϊκής ἡγεμονίας.
- 356 π.Χ. 'Ο Φιλιππος Β' τῆς Μακεδονίας ἀνεβαίνει στό θρόνο.
- 338 π.Χ. Νίκη τοῦ Φιλίππου Β' στή Χαιρώνεια.
- 336 π.Χ. Θάνατος τοῦ Φιλίππου. 'Ανεβαίνει στό θρόνο τῆς Μακεδονίας ὁ 'Αλεξανδρος.
- 334 π.Χ. 'Αρχίζει ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου 'Αλεξανδρου.
- 333 π.Χ. Νίκη στήν 'Ισσο.
- 323 π.Χ. Θάνατος τοῦ Μεγάλου 'Αλεξανδρου.

301 π.Χ.	Μάχη τών Διαδόχων στήν 'Ιψό.
280 π.Χ.	'Επιδρομή τών Γαλατῶν στήν 'Ελλάδα.
277 π.Χ.	'Ο 'Αντίγονος Γονατάς νικᾶ τούς Γαλάτες.
266/263 π.Χ.	Χρεμωνίδειος πόλεμος.
245 π.Χ.	'Ο 'Αγις βασιλεύει στή Σπάρτη.
222 π.Χ.	Μάχη στή Σελλασία.
168 π.Χ.	Μάχη στήν Πύδνα.
146 π.Χ.	Οι Ρωμαῖοι καταστέφουν τήν Κόρινθο. 'Η 'Ελλάδα χάνει τήν ἐλευθερία της.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ἀγγειογραφία: ή ζωγραφική τών ἀγγείων. 'Η μελέτη τῆς τέχνης αὐτῆς ἀποτελεῖ ὀλόκληρο κλάδο τῆς Ἀρχαιολογίας.

ἀκτήμαν: ἔκεινος πού δέν ἔχει κτηματική περιουσία καί γενικά ὁ πολὺ φτωχός.

ἀμνηστία: ή διαγραφή καί λήθη ἐνός ἀδικήματος καί η ἀναστολή τῆς ποινῆς πού εἶχε ἐπιβληθεῖ.

ἀμφορεῖς: ἀρχαῖα ἀγγεία μέ πλατιά γάστρα καί στενό σχετικά λαιμό. Χαρακτηριστικό τους είναι ὅτι μποροῦν νά «φέρονται» ἀπό τίς δυό λαβές.

ἀνάγλυφο: γλυπτή διακόσμηση πού ἔξεχει ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς πέτρας ἢ τῆς πήλινης πλάκας. 'Υπάρχουν δυό ειδών ἀνάγλυφα: α. τό ἑλαφρό (πρόστυπο) καί β. αὐτό πού βγαίνει πολύ ἔξω (ἐκτυπο).

ἀνταλλαγή (προϊόντων): η πρώτη μορφή τοῦ ἐμπορίου, ὅταν δέν εἶχε βρεθεῖ ἀκόμη τό νόμισμα. 'Η οἰκονομία τῆς ἐποχῆς ἔκεινης λέγεται ἀνταλλακτική.

Ἄπελλα: ή συνέλευση τών πολιτῶν Σπαρτιατῶν.

ἀποκρυπτογραφών: ἀνακαλύπτω τόν τρόπο νά διαβάζω κείμενα γραμμένα μέ συμβολικά γράμματα.

ἀρδευτικό (σύστημα): τό σύστημα, μέ τό δποιο ἔξασφαλίζεται τό πότισμα μιᾶς ἔκτασης γῆς.

Ἀσσυριολογία: ὁ κλάδος τῆς Ἀρχαιολογίας πού μελετάει τόν πολιτισμό τών Ἀσσυρίων.

ἀστρολογία: η μελέτη τών ἄστρων.

"Αστυ: ή πόλη γενικά. Στήν Ἀττική "Αστυ λεγόταν ή Ἀθήνα.

ἀστυφιλία: ή τάση τών πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου νά ἐγκατασταθοῦν στίς πόλεις.

αὐτόχθων: αὐτός πού οι πρόγονοι του γεννήθηκαν καί κατοίκησαν στό χώρο, ὅπου ὁ ίδιος γεννήθηκε καί κατοικεῖ.

ἀχάτης: πολύτιμος λίθος, κυρίως τό χαλκηδόνιο ἢ χαλάζιο.

βέτο (veto) λατινικό ρῆμα. Σημαίνει ἀπαγορεύω. Οι δήμαρχοι στήν ἀρχαία

ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ρώμη είχαν τό δικαίωμα, προβάλλοντας τό βέτο, νά έμποδίζουν τή λήψη όποιασδήποτε απόφασης άντιθετης μέ τά συμφέροντα τῶν πληβείων.

γνώμονας: ό δεικτης ήλιακοῦ ώρολογίου ή καί αύτό τό ίδιο τό ρολόι.

δαίμονες: θεότητες δευτερεύουσες.

δεισιδαιμονία: ό φόβος άνυπαρκτων «δαιμόνων», πνευμάτων.

Διάκριοι: οι όπαδοι τοῦ Πεισιστράτου· τό τρίτο κόμμα στήν άρχαιά 'Αττική, γύρω στά 561. (Τά άλλα δύο ήταν τῶν Παραλίων καί τῶν Πεδιακῶν. Οι Διάκριοι κατοικούσαν στίς παρυφές τῶν λόφων).

διαμελισμός: ή φυσική διαίρεση ένός τόπου.

δίτονος (κοινοστοιχία): πού έχει δύο σειρές κίονες, τή μία έπάνω στήν άλλη.

δρεπανηφόρα: πολεμικά ἄρματα, άμάξια μέ σιδερένια, δεξιά καί άριστερά, δρεπάνια πού κατάκοβαν ό, τιδήποτε συναντούσαν στό δρόμο τους.

Δωριεῖς: Δέν είναι άκομη θετικό, δέ συμφωνούν δηλ. οι ειδικοί έπιστήμονες, γιά τό πότε κατέβηκαν στήν 'Ελλάδα οι Δωριεῖς. 'Η πό οσβαρή άποψη είναι πώς κατέβηκαν στήν 'Ελλάδα μέ πολλά άλλα συγγενικά τους φύλα στίς άρχες τοῦ 12ου αι. κι ή κάθοδός τους στήν Κεντρική καί τή Νότια 'Ελλάδα γίνεται γύρω στά 1100 π.Χ. Κατέβηκαν, πάντως, άπό τό Βορρά κι ένας μεγάλος κλάδος τους μπήκε στήν 'Ελλάδα άπό τήν "Ηπειρο".

ἐκπολιτιστής: έκείνος πού διαδίδει τόν πολιτισμό.

έξανδραποδίζομαι: μέ πιάνουν αίχμαλωτο στόν πόλεμο οι ἔχθροι (ή καί πειρατές) καί μέ πουλούν ή μέ μεταχειρίζονται σάν άνδραποδο, δηλ. δούλο.

ἐπιτύμβιος: ἐπιτάφιος. Καθετή πού βρίσκεται πάνω σέ τύμβο, σέ τάφο, άντικείμενο (άγγειο, πλάκα, μνημείο κλπ.), ή ἐπιγραφή.

ἐρήμηη: ή δίκη ή καί καταδίκη τοῦ κατηγορουμένου καί γενικά ένός άπό τούς διαδίκους, δταν δέν παρουσιάζεται στό δικαστήριο, λέγεται πώς δικάζεται έρήμηη, ένω δηλ. άπουσιάζει.

ἡλεκτρο: κεχριμπάρι. 'Ορυκτό ρετσίνη πού βρίσκεται σέ φυσική κατάσταση στά όρυχεια. 'Υπάρχει καί μεταλλικό κράμα άπό δύο μέρη χρυσαφιού καί όχτω μέρη άσημιού.

ήμεροδρόμος: ἀγγειαφόρος πού ἔτρεχε σέ μιά ήμέρα μεγάλη άπόσταση.

Θεοκρατικό κράτος: τό κράτος όπου ό άνωτατος ἄρχοντας θεωρεῖται θεός ή προσωποποίηση τοῦ θεοῦ καί ή θρησκεία έχει τεράστια ἐπίδραση σ' δλες τίς έκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

θεόπνευστος: ό έμπνευσμένος άπό τό Θεό. 'Έκείνος πού ύπαγορεύτηκε καί μεταδόθηκε άπό τό Θεό.

θεωρικά: τά χρήματα πού έδινε τό άθηναϊκό κράτος στούς άπόρους, γιά νά μπορούν νά πληρώνουν τό είσιτηριο καί νά παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις.

θῆτες: ή τάξη έκείνων τῶν πολιτῶν τῆς άρχαιάς 'Αττικῆς, πού είχαν έτήσιο είσοδημα λιγότερο άπό 150 μεδίμνους ή δέν είχαν κανένα είσοδημα.

ιμπεριαλιστικό κράτος: (ἀπό τό λατινικό ρῆμα impero = διατάσσω), τό κράτος πού ἐπιδιώκει νά ἐπιβάλει τή θέλησή του σέ ἄλλες ἔθνότητες.

κατάγραφος: αύτός πού είναι ζωγραφισμένος δόλοκληρος. 'Ολοζωγράφιστος.

καταξιώνω: κάνω κάποιον ἡ κάτι ἀξιο.

κεραμεική: ή τέχνη κατασκευής πήλινων ἀγγείων, ή ἀγγειοπλαστική.

κιβωτιόσχημος: αύτός πού ἔχει σχῆμα κιβωτίου. Τάφος κιβωτιόσχημος είναι ὁ χτισμένος μέ πέτρες, σέ σχῆμα κιβωτίου.

κλεψύδρα: πήλινο ή χάλκινο υδραυλικό ἀγγείο πού χρησίμευε ώς ώρολόγιο, γιά τήν καταμέτρηση τού χρόνου. Κλεψύδρες ύπηρχαν καί στά δικαστήρια, γιά νά μετράνε τό χρόνο τῶν ἀγορεύσεων.

κληροῦχος: λεγόταν ἐκεῖνος πού ἐπαιρένε μέ κληρο ἔνα κομμάτι γῆς, πού ὑστερ' ἀπό κατάκτηση τή μοίραζε τό κράτος στούς πολίτες.

κλίβανος: κεραμεικός κλίβανος είναι ὁ φούρνος ὃπου ψήνουν τά ἀγγεῖα.

cloaca maxima: ο κεντρικός υπόνομος τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Οι κεντρικοί ύπόνομοι τῶν πολέων λέγονται συνήθως «συλλεκτήρες», γιατί σ' αὐτούς συγκεντρώνονται (συλλέγονται) τά νερά ἀπ' ὅλους τούς μικρότερους ύπονόμους.

κοινά: ἀνάμειξη στά κοινά είναι ἡ ἀπασχόληση μέ τίς δημόσιες ύποθέσεις, μέ τήν πολιτική.

Κριτής: ὁ αἱρετός ἀρχηγός τῶν Ἐβραίων.

κτερίσματα: τά ποικιλόμορφα ἀφιερώματα πού τοποθετούσαν στούς τάφους σάν δῶρα γιά τό νεκρό οι ἀρχαῖοι λαοί.

Κυνόσαργες: θέση ἔξω ἀπό τήν ἀρχαία Ἀθήνα, ἐκεῖ ὃπου σήμερα ἡ ἐκκλησία τού Ἀγ. Παντελεήμονα ἔστι, ὃπου ύπηρχε τό Γυμνάσιο τῶν νόθων στήν ἀρχαιότητα.

κώδικας: σύνολο νόμων.

κωδικοποίηση: ή συστηματική συγκέντρωση καί κατάταξη νόμων.

κώνειο: ἔνα είδος δηλητηριώδους φυτοῦ, μέ τό ὃποιο θανάτωναν στήν ἀρχαιότητα τούς κατάδικους.

λάπις λάζουλι: πολύτιμη πέτρα διάφανη, χρώματος σκούρου γαλάζιου.

λέβης: μεταλλικό ἀγγείο συνήθως σέ σχῆμα χύτρας ἀνοιχτῆς. Τό στήριζαν σέ τρίποδα.

λεπτόγεως: ἡ χώρα πού ἔχη «λεπτή γῆ», ὁχι πολύ γόνιμη.

λήκυθος: ἀγγείο πήλινο ἡ πέτρινο μέ ψηλό σῶμα, ψηλό λαιμό, καλυκωτό στόμιο καί μιά λαβή. Στήν ἀρχαιότητα τό χρησιμοποιούσαν οι Ἑλληνες, γιά νά βάζουν λάδι ἡ μύρο γιά τό νεκρό.

μεγαλιθικά μνημεῖα: μνημεῖα κατασκευασμένα ἀπό πελώριες πέτρες.

μικροτεχνία: ή καλλιτεχνία μικρῶν ἀντικειμένων, σφραγίδων, κοσμημάτων κλπ.

μνημειακός: ὁ μεγάλος σέ μέγεθος, αύτός πού μπορεῖ νά μείνει στή θύμηση σάν μνημεῖο.

6

ΖΟΥ
ΥΟΥ

«μολών λαβέ»: «έλα νά τά πάρεις». Ή ιστορική φράση του Λεωνίδα, βασι-
λιά τῆς Σπάρτης, όταν τοῦ παράγγειλε ὁ Ξέρξης νά παραδοθεῖ.

μοτίβο: διακοσμητικό σχέδιο (ἴταλική λέξη).

μυθολογία: τό σύνολο τῶν ἀρχαίων μύθων ἐνός λαοῦ καὶ ἡ ἐπιστήμη πού
τούς ἔξετάζει.

νατουραλιστικός: αὐτός πού μιμεῖται τή φύση, ὁ φυσιοκράτης. Προέρχεται
ἀπό τή λατινική λέξη natura, πού σημαίνει φύση.

νομαδικός: ὁ λαός πού δέν ἔχει μόνιμη κατοικία. Συνήθως κτηνοτρόφοι,
πού μετακινούνται ἀνάλογα μέ τό ποῦ θά βρούν τροφή (νομῆ) γιά τά
ζῶα τους.

δηναργος: ἀγριο γαϊδούρι.

όχλοκρατία: ἡ ἐπικράτηση τῶν συνηθειῶν τοῦ ὄχλου. "Οταν τό δημοκρα-
τικό πολίτευμα ξεπέφτει, καί κατευθύνει τά πράγματα ὁ θορυβώδης
ὄχλος.

πεντακοσιομέδινοι: οἱ πολίτες τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς πού τό εἰσόδημά τους
ξεπερνούσε τούς 500 μεδίμνους τό χρόνο (ὁ μέδιμνος ἦταν μονάδα
χωρητικότητας γιά Εηρά προϊόντα, π.χ. σιτάρι, κριθάρι κ.ἄ. Τόν
ύπολογίζουν σήμερα γύρω στά 80 κιλά).

περόνη: καρφίσα μεγάλη μεταλλική, ἀπαράίτητο στολίδι τῆς γυναικείας
κόμμωσης. Τήν χρησιμοποιούσαν, ἀκόμη, γυναικες καί ἄντρες στήν
ἀρχαιότητα γιά νά στερεώνουν τό χιτώνα.

πλαστικότητα: ἡ ἀπόδοση τῆς καμπυλότητας τῆς φόρμας.

πολεοδομία: ἡ διαμόρφωση τοῦ διατάγματος μιᾶς πόλης μέ τά οικοδομικά
τῆς τετράγωνα, τούς δρόμους, τίς πλατείες, τά δημόσια κτίρια καί
τούς ναούς.

πολιτισμός: ὅ,τι χαρακτηρίζει τόν τρόπο τῆς ζωῆς σέ μιάν ἐποχή ἢ μιά
χώρα (ύλική ζωή, λογοτεχνία, τέχνες, ἐπιστήμες, θρησκεία, κ.ἄ).

πόλος: ὅργανο μέ τό ὅποιο οἱ ἀστρονόμοι παρακολουθούσαν τήν πορεία
τοῦ ἥλιου.

πόρπη: μεταλλικό ἔξαρτημα ζώνης. Μ' αὐτήν στερέωναν οἱ ἀρχαῖοι τίς δυό^ο
ἄκριες (ἐμπρός καί πίσω) τοῦ χιτώνα τους.

Πρυτανεῖο: τό κτίριο τῆς Ἀγορᾶς, δηνού σιτίζονταν οἱ Πρυτάνεις, οἱ ἐπίση-
μοι ξένοι καί οἱ εὐεργέτες τῆς πόλης. Σιτίζονταν δωρεάν αὐτοί. Στό
Πρυτανεῖο ἐπίσης (ῃ Θόλο), φυλάγονταν τά πρότυπα μέτρα καί
σταθμά, κοιμόνταν τή νύχτα μερικοί πρυτάνεις γιά νά ὑπάρχουν
πάντα ὑπεύθυνοι ἀρχοντες στήν καρδιά τῆς πόλης καί γίνονταν διά-
φορες θρησκευτικές λατρείες συνυφασμένες μέ τή δημόσια ζωή.

Σῆμα Δημόσιο: ὁ χώρος ὃπου θάβονταν στήν ἀρχαία Ἀθήνα ἐκείνοι πού
είχαν πέσει σέ μάχες, ἢ οἱ ἐπίσημοι ἄνδρες. Ήταν στήν ἀρχή τῆς ὁδοῦ
πού ἀπό τό Δίπυλο ὁδηγοῦσε στήν Ἀκαδημία Πλάτωνος.

σκευή: τά ἔξαρτηματα τοῦ ἀλόγου, τοῦ ἄρματος, τοῦ σπιτιοῦ (οἰκοσκευή)
κ.τ.λ.

σφραγίδογλυφία: ἡ γλυπτική τῶν σφραγίδων (εἴτε πρόκειται γιά δακτυλί-

δόπτετρες ἀπό πολύτιμες πέτρες, εἴτε γιά τή σφενδόνη δαχτυλιδιών χρυσών, εἴτε γιά κυλίνδρους).

σφραγιδοκύλινδρος: είδος σφραγίδων ἀπό πολύτιμα ἡ ήμιπολύτιμα ύλικά, πού χρησιμοποίησαν πρώτοι οι Ἀνατολικοί λαοί. Ἡ ἔξωτερική ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου εἶχε παράσταση ἀνάγλυφη.

ταυρομαχία: ἀγνώσιματα μέ ταύρους ἢ ταύρους καὶ ἀνθρώπους, πού είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα στήν ἀρχαιότητα.

τεφροδόχα ὄγγεια: πήλινα ἢ χάλκινα ὄγγεια, ὅπου οἱ ἀρχαῖοι ἔβαζαν τή στάχτη καὶ τά κόκαλα τοῦ νεκροῦ μετά τήν καύση τοῦ κορμιοῦ.

τροχός: ὁ κεραμεικὸς τροχός, δηλ. ὁ στρογγυλός δίσκος, ὅπου ὁ κεραμέας βάζει τόν πηλό, καὶ περιστρέφοντας τό δίσκο, διαμορφώνει μέ τό χέρι τού το σχῆμα τοῦ ὄγγειου.

χρηστήριο: ὁ χῶρος ὅπου δίνονταν οἱ χρησμοί.

ψευδοϊσόδομος: ὁ τρόπος κτισίματος τοίχου, πού μιμεῖται δχι ἀπολύτως τόν ισόδομο τρόπο (ισόδομος = ὁ τοίχος μέ κανονικές σειρές πέτρες πού ἡ ἔνωσή τους είναι στή μέση τής πέτρας τής ἐπάνω καὶ τής κάτω σειράς τών πετρών).

φόρου ύποτελεῖς: οἱ πόλεις οἱ ὑποχρεωμένες νά πληρώνουν φόρο στόν ξένο ἐπίκυριαρχο.

Στάχυα ἀξιοσημείωτης φυσικότητας (ναυπουραλισμό). Κομμάτι ἀπό αἰγυπτιακό ἀνάγλυφο. 14ος αι. π.Χ. Σύλλογή Norbert Schimmel N. Υόρκη.

ΥΨΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Σελ.
Πρώτο Κεφάλαιο: Τό νόημα κι ό σκοπός της 'Ιστορίας.	
1. 'Ο άνθρωπος δημιουργός της 'Ιστορίας. 2. 'Ορισμός, σκοπός καί χρησιμότητα της 'Ιστορίας. 3. Χρονολογία. 4. Πηγές της 'Ιστορίας. 5. Προϊστορία, 'Ιστορία καί Γραφή. 6. 'Η συμβολή της 'Αρχαιολογίας στήν 'Ιστορία. 7 'Ιστορικές περιόδοι. 8. Φυλές	5
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι προϊστορικοί χρόνοι.	
1. 'Η διάιρεση της Προϊστορίας. 2. Παλαιολιθικοί χρόνοι. 3. Νεολιθικοί χρόνοι. 4. 'Εποχή τῶν Μετάλλων	7-17
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι προϊστορικοί χρόνοι.	
1. 'Η διάιρεση της Προϊστορίας. 2. Παλαιολιθικοί χρόνοι. 3. Νεολιθικοί χρόνοι. 4. 'Εποχή τῶν Μετάλλων	18-25

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ	27
Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η Αίγυπτος.	
1. 'Η χώρα. 2. Πηγές γιά τήν ιστορία τῆς Αίγυπτου. 3. 'Η ιστορία. 4. 'Η ζωή τῶν Αιγυπτίων. 5. 'Η αίγυπτιακή κοινωνία – Οι τάξεις. 6. 'Η θρησκεία. 7. Οι τέχνες, τά γράμματα καί οι ἐπιστήμες	29-45
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι άρχαίοι πολιτισμοί τῆς Μεσοποταμίας.	
1. 'Η χώρα. 2. Πηγές γιά τήν ιστορία τῆς Μεσοποταμίας. 3. Λαοί καί ιστορία τῆς Μεσοποταμίας. 4. Οίκονομική Ζωή – 'Ασχολίες τῶν κατοίκων. 5. Οι κοινωνικές τάξεις. 6. 'Η θρησκεία. 7. Τέχνη, γράμματα κι ἐπιστήμες	46-59
Τρίτο Κεφάλαιο: Τό 'Εμπόριο καί οι Σημιτικοί λαοί.	
1. 'Εβραιοι καί Φοίνικες. 2. 'Η ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί ή σημασία του.	
A'. 'Εβραιοι. 1. 'Η χώρα. 2. 'Η ιστορία. 3. 'Ο πολιτισμός τῶν 'Εβραιών.	
B'. Φοίνικες. 1. 'Η χώρα καί οι κάτοικοι. 2. 'Η ιστορία. 3. 'Η θρησκεία. 4. 'Ο πολιτισμός τῶν Φοινίκων	60-72
Τέταρτο Κεφάλαιο: Οι Χετταίοι.	
1. 'Η ιστορία. 2. Οι ἀσχολίες τῶν κατοίκων καί οι τέχνες. 3. 'Η θρησκεία καί ή γραφή	73-76
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ: 'Η προσφορά τῶν 'Ανατολικῶν πολιτισμῶν	76-77

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ	81
Πρώτο Κεφάλαιο: 'Ο τόπος καί οι φυλές.	
1. 'Η χώρα. 2. Οι φυλές. 3. Τό «έλληνικό θαῦμα». 4. Πηγές γιά τή γνώση τού πολιτισμού στήν άρχαία 'Ελλάδα. 5. Περιοδοι τής άρχαίας έλληνικής Προϊστορίας καί 'Ιστορίας ...	82-88
Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Ο πολιτισμός τού Αιγαίου.	
1. 'Η Εποχή τού Λίθου στήν 'Ελλάδα. 2. 'Η Εποχή τού Χαλκού στήν 'Ελλάδα.	
A'. 'Ο Μινωικός πολιτισμός. 1. 'Η χώρα καί οι κάτοικοι. 2. 'Η ιστορία. 3. 'Η Ζωή - Οι κοινωνικές τάξεις. 4. Τό έμποριο καί τό ναυτικό. 5. 'Η θρησκεία. 6. 'Η τέχνη	89-105
B'. 'Ο Κυκλαδικός πολιτισμός. 'Η Θήρα καί οι τοιχογραφίες τῆς	107-113
Γ'. 'Ο Έλλαδικός πολιτισμός. 1. Πρωτελλαδική περίοδος.	
2. Μεσοελλαδική περίοδος	114-116
Δ'. 'Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός. 1. Πηγές. 2. Ακροπόλεις καί άνακτορα. 3. Τάφοι. 4. 'Η τέχνη. 5. Τό έμποριο κι ή έξαπλωση τῶν Μυκηναίων στό Αιγαίο. 6. 'Ο Τρωικός πόλεμος	117-129
E'. 'Ο Κυπριακός πολιτισμός	129-135

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ	136
---------------------------	-----

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η κάθοδος τῶν Δωριέων.

1. Οι Δωριείς φτάνουν στήν 'Ελλάδα. 2. Οι συνέπειες τῆς δωρικής καθόδου. 3. 'Ο μύθος γιά τήν «'Επιστροφή τῶν 'Ηρακλειδῶν». 4. 'Ο πρώτος έλληνικός άποικισμός	138-143
--	---------

Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Ο 'Ομηρος καί τά ἔπη του.

1. 'Η Ιλιάδα καί ή 'Οδύσσεια. 2. Τά δομηρικά ἔπη ὡς ιστορική πηγή. 3. 'Η Γεωμετρική τέχνη. 4. 'Η Ζωή καί οι άσχολίες τῶν κατοίκων	144-152
---	---------

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Ο 2ος ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	153
---	-----

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Ο άποικισμός.

1. «Γένος» καί φυλή. 2. Οι πόλεις-κράτη. 3. Οι αιτίες τού άποικισμού. 4. 'Ο τρόπος τῆς άποστολῆς άποικιών. 5. Είδη άποικιών. 6. Οι άποικιές τού Εύξεινου. 7. Οι άποικιές τῆς	
--	--

- Χαλκιδικής. 8. Οι άλλες άποικιες. 9. Τά άποτελέσματα του άποικισμού. 10. «Έλληνες καί «βάρβαροι» 154-165
- Δεύτερο Κεφάλαιο:** Οι πολιτικές μεταβολές.
1. 'Η συνείδηση τῆς άτομικῆς ἐλευθερίας. 2. 'Η ἔξελιξη τοῦ πολιτεύματος. 3. Οι "Ελληνες στίς άποικιες" 166-169
- Τρίτο Κεφάλαιο:** Οι έλληνικές πόλεις.
1. Οι πόλεις τῆς Πελοποννήσου. 2. 'Η Χαλκίδα καί ή 'Ερετρία. 3. 'Η Αίγινα. 4. Τά Μέγαρα. 5. Οι πόλεις τῆς Μ. Ασίας. 6. Οι πόλεις τῆς Μεγάλης Ἐλλάδας 170-178
- Τέταρτο Κεφάλαιο:** Οι δύο μεγάλες έλληνικές πόλεις.
- A'. 'Η Σπάρτη. 1. Οι τρεῖς κοινωνικές τάξεις. 2. 'Η σπαρτιατική νομοθεσία. 3. Τό πολίτευμα τῆς Σπάρτης. 4. 'Η ἀγωγή τῶν Σπαρτιατῶν. 5. 'Η ζωή τῶν Σπαρτιατῶν. 6. Οι γυναικεῖς στή Σπάρτη. 7. 'Ο σπαρτιατικός στρατός. 8. 'Ο πολιτισμός τῶν Σπαρτιατῶν. 9. Πελοποννησιακή συμμαχία 179-187
  - B'. 'Η Αθήνα. 1. 'Η γῆ. 2. 'Η ιστορία. 3. Τό ἀρχαιότερο πολίτευμα τῆς Αθήνας. 4. Οι ταραχές – Κυλώνειο ἄγος. 5. 'Ο Δράκων. 6. Οι νόμοι τοῦ Σόλωνα. 7. 'Ο Πεισίστρατος τύραννος. 8. 'Ο Κλεισθένης 187-198
- Πέμπτο Κεφάλαιο:** 'Η θρησκεία στήν ἀρχαϊκή περίοδο.
1. Οι θεοί. 2. Οι ἥρωες. 3. Οι μύθοι καί οι θρύλοι. 4. Πανελλήνιες γιορτές καί ἀγάνες. 5. Τά Μαντεία. 6. 'Αμφικτυονίες. 7. Οι κοινοί δεσμοί τῶν Ελλήνων 199-212
- Έκτο Κεφάλαιο:** 'Η ἀρχαϊκή τέχνη.
1. 'Η Ἀρχιτεκτονική. 2. 'Η Πλαστική. 3. 'Η Κεραμεική 213-224
- Έβδομο Κεφάλαιο:** Τά Γράμματα στήν ἀρχαϊκή περίοδο.
1. 'Η Ποίηση. 2. 'Ο Πεζός λόγος 225-228

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

- ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ** (5ος καί 4ος αι. π.Χ.) 229
- Πρώτο Κεφάλαιο:** Οι γείτονες τῶν Ελλήνων στήν Ανατολή.
- A'. Λυδοί.
  - B'. Οι Μῆδοι καί οι Πέρσες. 1. Οι Μῆδοι. 2. Οι Πέρσες. 3. 'Η ὁργάνωση τοῦ Περσικοῦ κράτους. 4. 'Ο χαρακτήρας τοῦ κράτους. 5. 'Ο Περσικός πολιτισμός 230-238
- Δεύτερο Κεφάλαιο:** Οι Περσικοί πόλεμοι.
1. Αἰτίες καί ἀφορμή τοῦ πολέμου. 2. 'Η ἐπανάσταση τῶν Ιωνικῶν πόλεων. 3. 'Η ἐκστρατεία τοῦ Μαρδονίου. 4. 'Η ἐκστρατεία τοῦ Δάτη καί τοῦ Ἀρταφέρνη. 5. 'Η μάχη τοῦ Μαραθώνα. 6. 'Αριστείδης καί Θεμιστοκλῆς. 7. 'Η ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη. 8. 'Η μάχη τῶν Θερμοπυλῶν. 9. 'Η ναυμα-

χία στό Άρτεμισιο. 10. 'Η καταστροφή τῆς Ἀθήνας. 11. 'Η ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. 12. Τιμές στό Θεμιστοκλή. 13. Οι Ἀθηναῖοι κι οἱ προτάσεις τοῦ Μαρδονίου. 14. 'Η μάχη τῶν Πλαταιῶν. 15. 'Η μάχη τῆς Μυκάλης. 16. 'Η σημασία τῶν Περσικῶν πολέμων	239-264
Τρίτο Κεφάλαιο: 'Η Ἀθήνα στήν Πεντηκονταετία.	
1. 'Η πρώτη ἀθηναϊκή συμμαχία – Ἀριστείδης. 2. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Κίμωνα. 3. Τό τέλος τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ τοῦ Παυσανία. 4. 'Η ἀθηναϊκή συμμαχία γίνεται ἡγεμονία – Γ' Μεσονιακός πόλεμος	265-274
Τέταρτο Κεφάλαιο: 'Η ἐποχὴ τοῦ Περικλῆ.	
A'. Τό πολίτευμα καὶ ἡ κοινωνία.	
1. Τό δημοκρατικό πολίτευμα στερεώνεται. 2. 'Ο Περικλῆς. 3. Οἱ κοινωνικές τάξεις. 4. 'Η καθημερινή ζωὴ στήν Ἀθήνα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. 5. 'Η ἑκπαίδευση. 6. Τό ἐμπόριο	275-284
B'. Τά γράμματα καὶ οἱ τέχνες.	
1. 'Ο ρόλος τοῦ Περικλῆ στήν Ἀθήνα. 2. Τά μεγάλα ἔργα στήν Ἀκρόπολη. 3. Τά γράμματα – Φιλοσοφία καὶ Ἰστορία. 4. 'Η Ποίηση καὶ τό Θέατρο. 5. Οἱ μεγάλες γιορτές στήν Ἀθήνα	285-299
Πέμπτο Κεφάλαιο: 'Ο Πελοποννησιακός πόλεμος.	
1. Οἱ αἵτιες τοῦ πολέμου. 2. Οἱ ἀφορμές τοῦ πολέμου. 3. Κήρυξη τοῦ πολέμου – Ἀντίπαλες δυνάμεις. 4. 'Ο Ἀρχιδάμειος πόλεμος. 5. Νικίας καὶ Ἀλκιβιάδης. 6. 'Η ἐκστρατεία στή Σικελία. 7. 'Ο Δεκελεικός πόλεμος. 8. Τά ἀποτελέσματα τοῦ Πελοποννησιακού πολέμου	300-317
Έκτο Κεφάλαιο: 'Η ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.	
1. Οἱ Τριάκοντα Τύραννοι στήν Ἀθήνα. 2. Οἱ Σπαρτιάτες καὶ ἡ Περσία. 3. 'Η Ἀνταλκίδειος εἰρήνη. 4. Δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία	318-323
Εβδόμο Κεφάλαιο: 'Η ἡγεμονία τῆς Θήβας.	
1. 'Η Θήβα. 2. Ἐπαμεινώνδας καὶ Πελοπίδας. 3. Οἱ ἀγῶνες τῶν Θηβαίων	324-327
Ογδοο Κεφάλαιο: 'Η παρακμή τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.	
1. 'Η διάλυση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας. 2. 'Η Σπάρτη καὶ ἡ Θήβα. 3. 'Ο Ἑλληνισμός τῆς Δύσης. 4. 'Η Κύπρος. 5. Τά Γράμματα τὸν 4ο αἰ. π.Χ.	328-334

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΆΛΛΗ ΕΛΛΑΔΑ .....

335

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η Μακεδονία – Φιλίππος Β'.	
1. 'Η Μακεδονία. 2. 'Ο Φιλίππος ό Β'. 3. Οι κατακτήσεις καί ἡ πολιτική τοῦ Φιλίππου	336-343
Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Ο 'Ελληνισμός στήν 'Ασία – 'Αλέξανδρος.	
1. 'Ο 'Αλέξανδρος. 2. 'Η ἐκστρατεία στήν 'Ασία – Σχέδια τοῦ 'Αλεξάνδρου. 3. 'Η κατάκτηση τῆς Μ. 'Ασίας-Συρίας-Πα- λαιστίνης καί Αίγυπτου. 4. 'Η κατάλυση τοῦ Περσικοῦ κρά- τους. 5. Τό ἔργο τοῦ 'Αλεξάνδρου	344 358
Τρίτο Κεφάλαιο: 'Η 'Ελληνιστική περίοδος.	
A'. 'Η κληρονομία τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου.	
1. 'Η Μακεδονία καί ἡ ἄλλη 'Ελλάδα. 2. Τά κράτη τῶν Δια- δόχων στήν 'Ανατολή	359 365
B'. Οι πόλεμοι τῶν 'Ελλήνων μέ τὸν ἔξω κόσμο.	
1. 'Η ἐπιδρομή τῶν Γαλατῶν. 2. 'Ο Πύρρος καί οἱ "Ελληνες τῆς Δύσης. 3. Οι Συμπολιτεῖες. 4. Σπάρτη – "Αγις καί Κλε- ομένης	366-374
Τέταρτο Κεφάλαιο: 'Η πνευματική ζωή στήν 'Ελληνιστική περίοδο.	
1. Γράμματα – 'Επιστῆμες. 2. Οι τέχνες	375-379
Συγχρονιστικός πίνακας μέ τὶς κυριότερες χρονολογίες τῆς έλληνικῆς ιστορίας	380-381
Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	382-384
<hr/> ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟ <hr/>	
Η ΡΩΜΗ ΚΙ Η ΕΛΛΑΔΑ	385
Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η παλαιότερη ιστορία τῆς Ρώμης.	
1. 'Η χώρα. 2. Οι κάτοικοι. 3. Οι 'Ετρούσκοι. 4. 'Η περίοδος τῆς βασιλείας στήν ιστορία τῆς Ρώμης	386-393
Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Η έξαπλωση τῆς Ρώμης.	
1. 'Η ύποταγή τῆς 'Ιταλίας. 2. 'Η ὁργάνωση τῆς 'Ιταλίας. 3. Οι έξουσίες τῆν ἐποχῇ τῆς δημοκρατίας. 4. Οι ἀγάνες τῶν πληβείων. 5. 'Η ρωμαϊκή νοοτροπία	394-399
Τρίτο Κεφάλαιο: Ρώμη καί Καρχηδών.	
1. 'Η Καρχηδών. 2. Οι Καρχηδονιακοί πόλεμοι. 'Ο πρῶτος πόλεμος. 3. 'Ο δεύτερος καί ὁ τρίτος Καρχηδονιακός πόλε- μος. 4. Ρώμη καί 'Ανατολή	400-408
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	409
ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ	412
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	413

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έκτος από τις πηγές (άρχαιους συγγραφείς), χρησιμοποιήθηκαν ώς βασικά καί τά παρακάτω βοηθήματα:

1. Bengtson, H., Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Römische Kaiserzeit. München, 1966.
2. Bury, J.B., A History of Greece to the Death of Alexander the Great (ἀναθεωρημένη ἀπό τὸν R. Meiggs). 1950.
3. Hammond, N.G.L., A History of Greece to 322 B.C. Oxford, 1963.
4. Schachermeyr, F., Griechische Geschichte. 1960.
5. Starr, Chester, A History of the Ancient World. New York, 1965
6. Κανέλλοπούλου Π., Ἀπό τό Μαραθώνα στήν Πύδνα. Ἀθήνα, 1963 (3 τόμοι).
7. Τά ἀναθεωρημένα Κεφάλαια τῶν τόμων I - V τῆς Cambridge Ancient History, ιδίως τῶν J. Caskey, Desborough καὶ N.G.L. Hammond, J. Cook, Frank Stubbings, F. Matz, Guthrie κ.α.
8. Τά ἄρθρα τοῦ Δ. Θεοχάρη στό περιοδικό Θεσσαλικά.
9. Τά Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τῶν ἑτάν 1960-71.
10. Τό ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (ἀπό τοῦ 1958 μέχρι καὶ τό 1974).
11. Mylonas G., Mycenae and the Mycenaean Age. Princeton, 1966.
12. Ἀμάντου Κ., Σύντομος Ἰστορία τῆς Κύπρου. Ἐκδοση τοῦ Συλλόγου πρός διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Ἀθῆναι, 1956.
13. Dikaios P., A Guide to the Cyprus Museum. Γ' ἐκδοση ἀναθεωρημένη, Λευκωσία, 1961.
15. Ἰστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους, τόμοι Α' - Ε'.
16. G. Huxley L., Early Sparta. Λονδίνο, 1962.
17. Giovanni Pugliese Carratelli, Storia greca, Milano-Varese, 1967.

ΕΚΔΟΣΗ ΣΤ. 1980 (VI) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 100.000 — ΣΥΜΒΕΨΗ ΒΕΛΓΙΟΥ 1980
ΕΚΤΥΠΩΣΗ · ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ · ΛΙΓΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΗΙ ΑΦΟΙ ΠΟΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

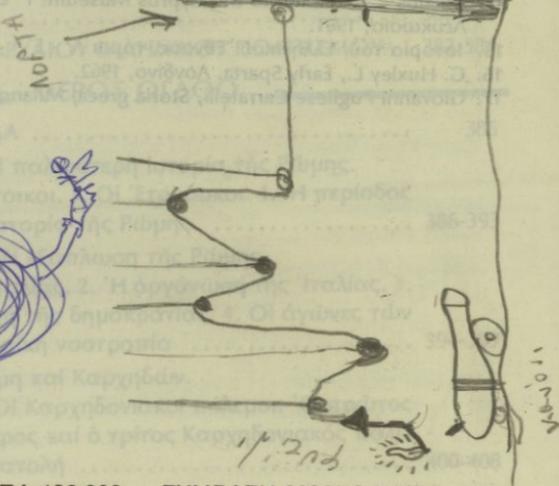
Τά άντιτυπα του βιβλίου φέρουν τό κάτωθι βιβλιόσημο για άποδειξη της γνησιότητας αύ-
τῶν.

Πάντα προ στερούμενο τοῦ βιβλιού μου τούτου θεωρεῖται κλεψύτυπο. Ο διαβέτων, πώλων
ή χρησιμοποιών αυτό διώκεται κατά τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21
Μαρτίου 1946 (Εφ. Κυθ. 1946, Α' 108).

KΑΙ Ε ΤΩ VΕΡΟΣ

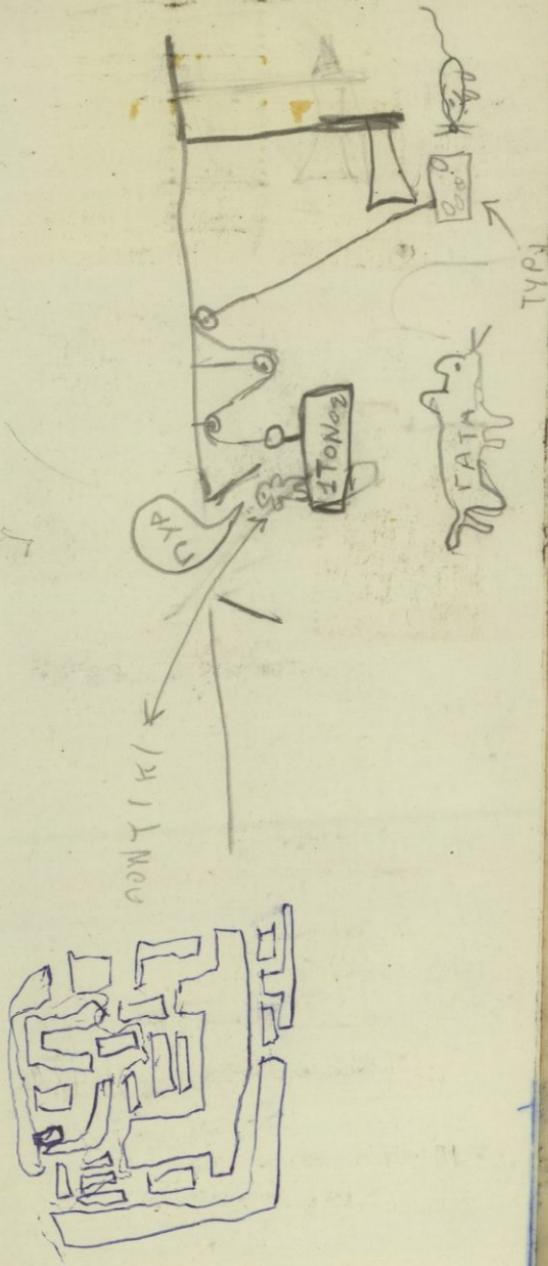

ΑΓΡΙΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΣΤ' 1980 (IV) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 190.000 — ΣΥΜΒΑΣΗ 3382/19-3-1980

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΑΦΟΙ ΡΟΗ ΕΠΕ»

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Digitized by srujanika@gmail.com